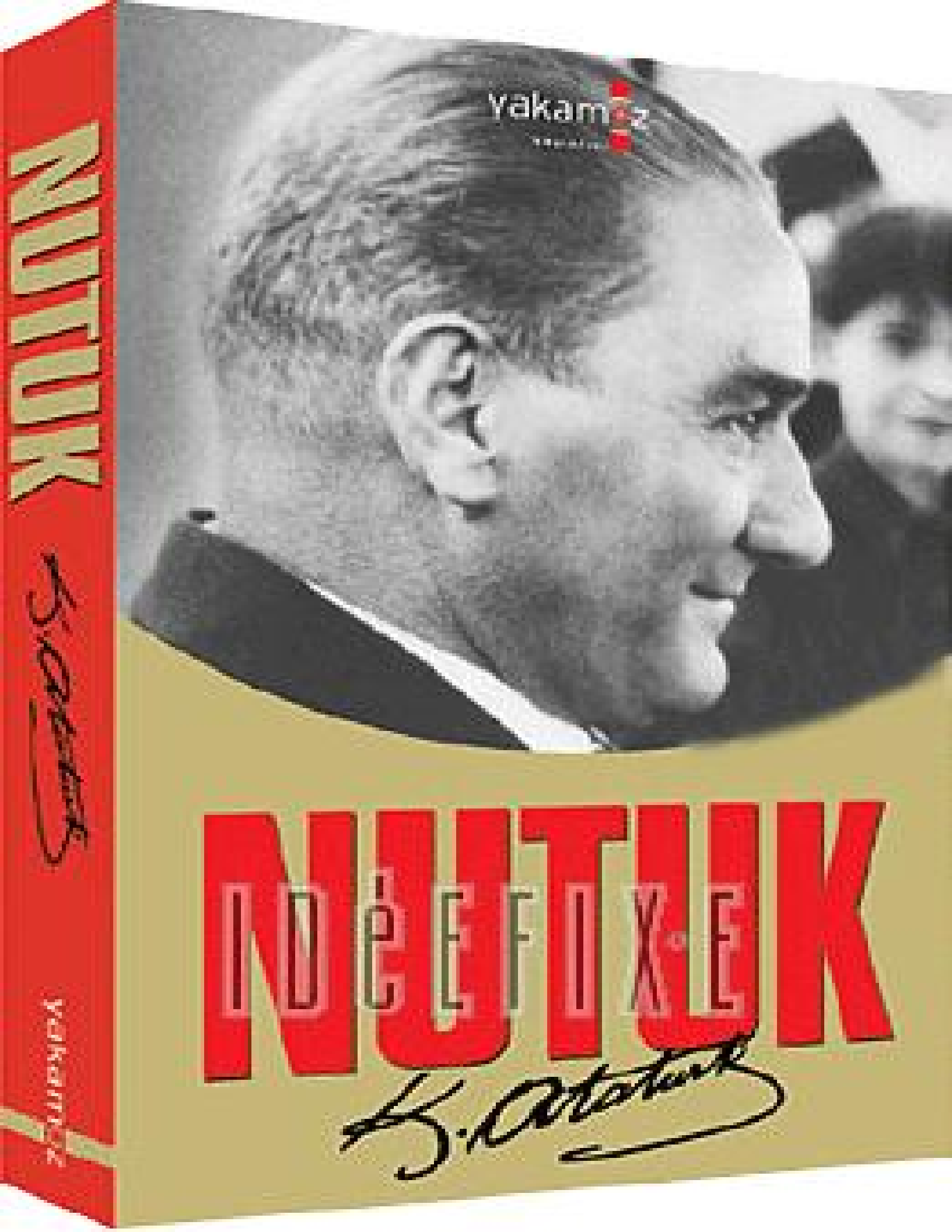

NUTUK
Yakamoz
NUTUK
DEFOXLE
M. Atatürk

NUTUK

Mustafa Kemal ATATÜRK

YAKAMOZ YAYINCILIK

HAZIRLAYAN
MEHMET MURAT SEZER
YAYIN YÖNETMENİ
E. HALUK Derince
SANAT YÖNETMENİ
FARUK DERİNCE
DAĞITIM SORUMLUSU
RAMAZAN YORULMAZ
İNTERNET ALIŞVERİŞ
www.ideefixe.com.tr • www.yenisayfa.com.tr • www.kitapyurdu.com.tr • www.hepsiburada.com.tr
Gürsel Mah. Alaybey Sk. No: 10/2 Kağıthane/İst.
Tel: 0212 222 72 25 Faks: 0212 222 72 35
E-posta: info@yakamozyayinlari.com

Samsun’a Çıktığım Gün Genel Durum ve Görünüş

1919 yılı Mayısının Ondokuzuncu Günü Samsun’a Çıktım. Ülkenin Genel Durumu ve Görünüşü Şöyleydi: Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu grup, I. Dünya Savaşı‘nda yenilmiş, Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış, Büyük Savaş’ın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir bir durumda. Milleti ve memleketi I. Dünya Savaşı‘na sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar. Saltanat, Hilâfet makamında oturan Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa’nın başkanlığı‘ndaki hükûmet âciz, haysiyetsiz ve korkak. Yalnız, Padişahın iradesine boyun eğmekte ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecekleri herhangi bir duruma razı.

Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta…

İtilâf Devletleri, Ateşkes Anlaşmasının hükümlerine uymayı gerekli bulmuyorlar. Birer bahane ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul’da, Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Gaziantep İngilizler tarafından işgal edilmiş, Antalya ve Konya’da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun’da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faaliyette. Nihayet, konuşmamıza başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919’da, İtilâf Devletleri’nin uygun bulması ile Yunan ordusu da İzmir’e çıkartılıyor.

Yerli Azınlıklar Örgütleniyor

Bundan başka, memleketin her tarafında Hıristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlar.

Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgelerle iyice anlaşılmıştır ki, İstanbul Rum Patrikhane'sinde kurulan Mavri Mira Hey'eti, illerde çeteler kurmak ve idâre etmek, gösteri toplantıları ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Kızılhaç'ı ve Resmî Göçmenler Komisyonu, Mavri Mira Hey'eti-'nin çalışmalarını kolaylaştırmakla görevli. Mavri Mira Hey'eti tarafından yönetilen Rum okullarının izci teşkilâtları, yirmi yaşından yukarı gençleri de içine almak üzere her yerde kuruluşunu tamamlıyor.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira Hey'eti ile birlikte çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tıpkı Rum hazırlığı gibi ilerliyor. Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde örgütlenmiş olan ve İstanbul'daki merkeze bağlı bulunan Pontus Cemiyeti hiç bir engelle karşılaşmadan kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor.

Bunlara Karşı Düşünülen Kurtuluş Çareleri

Durumun dehşet ve korkunçluğu karşısında, her yerde, her bölgede bir takım kimseler tarafından kurtuluş çâreleri düşünülmeye başlanmıştı. Bu düşünce ile yapılan teşebbüsler birtakım kuruluşları doğurdu. Örnek olarak, Edirne ve çevresinde Trakya-Paşaeli adıyla bir dernek vardı. Doğuda, Erzurum'da ve Elâzığ'da genel merkezi İstanbul'da olmak üzere Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti kurulmuştu. Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk adında bir dernek bulunduğu gibi, İstanbul'da da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti vardı. Bu dernek merkezinin gönderdiği temsilcilerle, Of ilçesinde ve Rize sancağında da şubeler açılmıştı.

İzmir'in işgal edileceği konusunda Mayısın on üçünden beri açıktan belirtiler görmüş olan İzmir'deki bazı genç vatanseverler, ayın 14/15 inci gecesi kendi aralarında bu acıklı durumla ilgili görüşmeler yapmışlar; bir oldu bittiye geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin ilhakla sonuçlanmasına engel olma kararında birleşerek, Redd-i İlhak ilkesini ortaya atmışlardır. Aynı gece, bu ilkenin yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere İzmir'de Yahudi Maşatlığı'na toplanabilen halk tarafından bir gösteri toplantısı yapılmışsa da, ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle, bu faaliyetten beklendiği ölçüde sonuç alınamamıştır.

Millî Kuruluşların Siyasî Amaç ve Hedefleri

Bu derneklerin kuruluş amaçları ve siyasi hedefleri hakkında kısaca bilgi vermek uygun olur görüşündeyim.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden bazıları ile daha İstanbul'da iken görüşmüştüm. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin çökeceğini çok kuvvetli bir ihtimal olarak görüyorlardı. Osmanlı vatanının parçalanma tehlikesi karşısında, Trakya'yı, mümkün olursa, buna Batı Trakya'yı da ekleyerek ve bir bütün olarak İslâm ve Türk topluluğu halinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat, bu amacı gerçekleştirmek üzere o gün için akıllarına gelen tek çare, İngiltere'nin, bu mümkün olmazsa Fransa'nın yardımını sağlamaktı. Bu maksatla bazı yabancı devlet adamları ile temas kurma ve görüşme imkânları da aramışlardı. Amaçlarının bir Trakya Cumhuriyeti kurmak olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin kuruluş amacı da (tüzüklerinin 2. maddesi), Doğu illerinde oturan bütün halkın dinî ve siyasî haklarının serbestçe kullanılmasını sağlayacak meşru yollara başvurmak, bu illerdeki müslüman halkın tarihî ve millî haklarını gerektiğinde medeniyet dünyası karşısında savunmak, Doğu illerinde yapılan zulüm ve cinayetlerin sebepleri ile bunları işleyenler ve sebep olanlar hakkında tarafsız soruşturma yapılarak suçluların hızlıca cezalandırılmalarını istemek. Yerli halk ile azınlıklar arasındaki anlaşmazlığın giderilmesine ve eskiden olduğu gibi iyi ilişkilerin sağlamlaştırılmasına gayret etmek, savaş durumunun Doğu illerinde yarattığı yıkım ve yoksulluğa, hükûmet şartlarında faaliyetlerde bulunarak elden geldiğince çare aramaktan ibaretti.

İstanbul’daki yönetim merkezinden verilmiş olan bu direktife uygun olarak, Erzurum şubesi, Doğu illerinde Türk’ün haklarını korumakla birlikte, Ermeni göçü sırasında görülen kötü davranışlarla halkın hiç bir ilgisi bulunmadığını, Ermeni mallarının Rus istilâsına kadar korunduğunu, buna karşılık müslümanlara pek gaddarca davranıldığını; hattâ verilen emre aykırı olarak, göçten alıkonan bazı Ermenilerin koruyucularına karşı yaptıkları kötülükleri, güvenilir belgelerle medeniyet dünyasına duyurmaya ve Doğu illerine dikilmiş olan hırs yüklü bakışları hükümsüz bırakacak çalışmalar yapmaya karar veriyor (Erzurum şubesinin basılı bildirisi).

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti’nin Erzurum şubesini ilk olarak kuran kimseler, Doğu illerinde yapılan propagandalar ile bunların hedeflerini, Türklük, Kürtlük, Ermenilik meselerini bilim, teknik ve tarih açılarından inceleyip araştırdıktan sonra, ilerideki çalışmalarını şu üç noktada topluyorlar (Erzurum şubesinin basılı raporu):

1. Kesinlikle göç etmemek,

2. Derhal ilmî, iktisadî ve dinî bakımlardan teşkilâtlanmak,

3. Saldırıya uğrayacak Doğu illerinin her köşesini savunmada birleşmek,

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti’nin İstanbul’daki yönetim merkezinin, medenî ve ilmî yollara başvurarak amaca ulaşabileceği konusunda fazla iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de bu yolda çalışmalar yapmaktan geri durmuyor. Doğu illerindeki müslüman unsurların haklarını savunmak üzere Le Pays adında Fransızca bir gazete yayınlıyor. Hâdisât Gazetesinin çıkarma hakkını alıyor. Bir yandan da İstanbul’daki İtilâf Devletleri

temsilcilerine ve İtilâf Devletleri Başbakanlarına hatırlatma yazıları veriyor. Avrupa'ya bir hey'et gönderme teşebbüsünde bulunuyor.

Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağını sanırım ki, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin kuruluşuna yol açan asıl sebep ve düşünce, Doğu illerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin gerçekleşmesinin de Doğu, illeri nüfusunda Ermenilerin çoğunlukta gösterilmesine ve tarihî haklar bakımından onlara öncelik tanınmasına çalışanların, ilmî ve tarihî belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmalarına ve bir de müslüman halkın Ermenileri topluca öldüren barbarlar olduğu iftirasının bir gerçekmiş gibi kabulüne bağlı olduğu düşüncesi ağır basıyor. İşte bundan dolayıdır ki, dernek, aynı gerekçeye dayanarak ve aynı yollardan yürüyerek, tarihî ve millî hakları savunmaya çalışıyor.

Karadeniz sahilindeki bölgelerde de bir Rum Pontus hükûmeti kurulacağı korkusu vardı. Müslüman halkı Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp onların yaşama ve var olma haklarını koruma gayesiyle, bazı kimseler Trabzon'da da ayrıca bir dernek kurmuşlardı (Muhafaza-i Hukuk).

Merkezi İstanbul'da olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin amacı ve siyasî hedefi adından anlaşılmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak gayesini güdüyor.

Memleket İçinde ve İstanbul’da

Millî Varlığa Düşman Kuruluşlar

Kurulma yolundaki bu dernekler dışında, memleket içinde daha başka birtakım dernek ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ illerinde, İstanbul'dan idare edilen Kürt Tealî Cemiyeti vardı. Bu derneğin amacı yabancı devletlerin koruması altında bir Kürt devleti kurmaktı.

Konya ve dolaylarında İstanbul'dan yönetilen Tealî-i İslam Cemiyeti'nin kurulmasına çalışılıyordu. Memleketin her tarafında İtilâf ve Hürriyet, Sulh ve Selâmet Cemiyetleri de vardı.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İstanbul'da çeşitli amaçlarla gizli ve açık olmak üzere kurulmuş, parti veya dernek adı altında birtakım kuruluşlar da vardı.

İstanbul'da önemli sayılabilecek kuruluşlardan biri İngiliz Muhipleri Cemiyeti idi. Bu isimden, İngilizlere dost olanların kurduğu bir dernek anlaşılmasın. Bence, bu derneği kuranlar kendi şahıslarını ve kendi çıkarlarını gözetenler ile, kendi çıkarlarının korunma çaresini Lloyd George hükûmeti aracılığı ile İngiliz korumasını sağlamakta arayanlardır. Bu zavallıların, İngiliz Devleti'nin Osmanlı Devleti'ni bir bütün olarak korumak ve himaye etmek isteğinde olup olamayacağını bir defa olsun dikkate alıp almadıkları, üzerinde düşünülmeye değer.

Bu derneğe girenlerin başında, Osmanlı Padişahı ve Halife-i Rûy-i Zemîn ünvanını taşıyan Vahdeddin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nâzırı olan Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler ile Sait Molla bulunuyordu. Dernekte Rahip Frew (Fru) gibi İngiliz milletinden bazı macera heveslileri de vardı. Yapılan işlemlerden ve gösterilen faaliyetlerden anlaşıldığına göre, derneğin başkanı Rahip Frew idi.

Bu derneğin iki yönü ve iki ayrı niteliği vardı. Biri, açık yönü ve usulüne uygun teşebbüslerle İngiliz himâyesini sağlama amacına yönelmiş olan niteliği idi. Öteki de, gizli yönüydü. Asıl faaliyet bu gizli yöndeydi. Memleket içinde örgütlenerek isyan ve ihtilâl çıkarmak, millî şuuru felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince faaliyetler, derneğin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Molla'nın derneğin açıktan yaptığı çalışmalarında olduğu gibi gizli çalışmalarında da ondan daha çok rol oynadığı görülecektir. Bu dernek hakkında söylediklerim,

sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gereğinde göstereceğim belgelerle daha kolay anlaşılacaktır.

Amerikan Mandası İsteyenler

İstanbul’da erkekli kadınlı ileri gelen bir kısım kimseler de gerçek kurtuluşun Amerikan mandasını sağlamakta olduğu görüşünde idiler.

Bu görüşte olanlar, düşüncelerinde çok direndiler. En doğru yolun kendi görüşlerinin benimsenmesinde olduğunu ispata çok çalıştılar. Sırası gelince, bu konuda da bazı açıklamalar yapacağım.

Ordumuzun Durumu

Genel durumu ortaya koyabilmek için ordu birliklerinin nerelerde ve ne durumda olduklarını da açıklamak isterim. Anadolu'da başlıca iki ordu müfettişliği kurulmuştu. Ateşkes Anlaşması ilân edilir edilmez, birliklerin savaşçı erleri terhis edilmiş, silâh ve cephanesi elinden alınmış, savaş gücünden yoksun birtakım kadrolar haline getirilmiştir.

Merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne bağlı birliklerin durumu şöyle idi:

Bir tümeni (41.Tümen) Konya'da, bir tümeni de (23. Tümen) Afyonkarahisarı'nda bulunan 12. Kolordu, karargâhıyla Konya'da bulunuyordu. İzmir'de esir olan 17. Kolordu'nun, Denizli'de bulunan 57. Tümeni de bu kolorduya bağlanmıştı.

Bir tümeni (24. Tümen) Ankara'da, bir tümeni de (11. Tümen) Niğde'de bulunan 20. Kolordu, karargâhıyla Ankara'da idi. İzmit'te bulunan 1. Tümen, İstanbul'daki 25. kolordu'ya bağlanmıştı. İstanbul'da da 10. Kafkas Tümeni vardı.

Balıkesir ve Bursa bölgesinde bulunan 61. ve 56. Tümenler, karargâhı Bandırma'da bulunan İstanbul'a bağlı 14. Kolordu'yu oluşturuyordu. Bu kolordunun komutanı, Meclis'in açılışına kadar, merhum Yusuf İzzet Paşa idi.

3. Ordu Müfettişliği ki, müfettişi ben idim; karargâhımla Samsun'a çıkmış bulunuyordum. Doğrudan doğruya emrim altında olmak üzere iki kolordu vardı. Bunlarda biri, merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu'dur. Komutanı yanıma getirdiğim Albay Refet Bey'dir. Bu kolorduya bağlı bir tümenin (5. Kafkas Tümeni) merkezi Amasya'da, ötekinin merkezi de Samsun'daydı. Diğeri, merkezi Erzurum'da bulunan 15.

Kolordu idi. Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ydı. Bu kolordunun tümenlerinden birinin (9. Tümen) merkezi Erzurum'da, komutanı Rüştü Bey; ötekinin (3. Tümen) merkezi Trabzon'da idi. Komutanı Yarbay Hâlit Bey'di. Hâlit Bey, İstanbul'a çağrılmış olduğundan komutadan çekilerek Bayburt'ta gizlenmiş, tümen vekâletle idare ediliyor. Kolordu'nun öteki iki tümeninden 12. Tümen, Hasankale'nin doğusunda sınırda, 11. Tümen Bayezıt'ta bulunuyordu.

Diyarbakır bölgesinde bulunan 2 tümenli 13. Kolordu bağımsızdı. İstanbul'a bağlı bulunuyordu. Bir tümeni (2'nci Tümen) Siirt'te, öteki tümeni (5. Tümen) Mardin'de idi.

Müfettişlik Görevinin Geniş Yetkileri

Benim, bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve komuta vermekten daha ileri bir yetkim vardı ki, müfettişlik bölgesine yakın olan askerî birliklere de ilan yapabilecektim. Aynı şekilde bölgemde bulunan ve bölgeme komşu olan illere de ilanda bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre, Ankara'da bulunan 20'nci kolordu ve bunun bağlı bulunduğu müfettişlik ile, Diyarbakır'daki kolordu ile ve hemen hemen Anadolu'nun bütün sivil yönetim âmirleriyle ilişkiler kurabilecek ve yazışmalar yapabilecektim.

Bu geniş yetkinin, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl verilmiş olduğu garibinize gidebilir. Hemen ifade etmeliyim ki, onlar bu yetkiyi bana bilerek ve anlayarak vermediler. Ne pahasına olursa olsun, benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe; "Samsun ve dolaylarındaki olayları yerinde görüp tedbir almak üzere Samsun'a kadar gitmek" idi. Ben, bu görevin yerine getirilmesinin, bir makam ve yetki sahibi olmaya bağlı bulunduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar sezmiş olan kimselerle görüştüm. Bu duruma en uygun Müfettişlik görevini buldular; yetki konusu ile ilgili emride bizzat kendim yazdırdım. Hattâ Harbiye Nâzırı olan Şakir Paşa, bu talimatı okuduktan sonra, imzalamaya çekinmiş; anlaşılır anlaşılmaz bir biçimde mührünü basmıştır.

Genel Durumun Dar Bir Çerçeve İçinden Görünüşü

Bu açıklamalardan sonra, genel durumu daha dar bir çerçeve içine alarak, kısaca ve hep birlikte gözden geçirelim:

Düşman devletler, Osmanlı devlet ve memleketine karşı maddî ve manevî saldırıya geçmişler, Onu yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve Halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükûmeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde, başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte, felâketin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, bulundukları çevreye ve alabildikleri etkilere göre kendilerince kurtuluş çaresi saydıkları tedbirlere başvurmakta... Ordu, ismi var cismi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, 1. Dünya Savaşı'nın bunca çile ve güçlükleriyle yorgun ve vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık ve felâket uçurumu kenarında beyinleri bir çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...

Burada pek önemli olan bir noktayı da belirtmeli ve açıklamalıyım. Millet ve ordu, Padişah ve Halife'nin hâinliğinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği din ve gelenek bağları dolayısıyla da içten gelerek boyun eğmekte ve bağlı. Millet ve ordu bir yandan kurtuluş çaresi düşünürken bir yandan da yüzyıllardır süregelen bu alışkanlık dolayısıyla, kendinden önce, yüce hilâfet ve saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinde de değil... Bu inanca aykırı bir

düşünce ve görüş ileri süreceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain ve istenmeyen kişi olur….

Diğer önemli bir noktayı da belirtmek gerekir. Kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek temel ilke olarak kabul edilmekte idi. Bu devletlerden yalnız biri ile bile başa çıkılamıyacağı kuruntusu hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca Almanya, Avusturya - Macaristan varken, hepsini birden yenip yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, yeniden onlarla çatışmaya varabilecek durumlara girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız halk değildi; özellikle seçkin ve aydın denen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde, kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olacaktı. Önce, İtilâf Devletleri'ne karşı düşmanca tavır alınmayacak; sonra, Padişah ve Halife'ye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel şart olacaktı.

Düşünülen Kurtuluş Çareleri

Şimdi Efendiler, uygun görürseniz size bir soru sorayım: Bu durum ve şartlar karşısında kurtuluş için nasıl bir karar akla gelebilirdi?

Açıkladığım konulara ve yaptığım gözlemlere göre üç türlü karar ortaya atılmıştır.

Birincisi, İngiliz Mandasını istemek,

İkincisi, Amerikan Mandasını istemek,

Bu iki türlü karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde korunmasını düşünenlerdir. Osmanlı topraklarının çeşitli devletler arasında bölüşülmesi yerine, İmparatorluğu tek bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmayı tercih edenlerdir.

Üçüncü karar, bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmaktır. Söz gelişi, bazı bölgeler kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmama tedbirlerine başvuruyordu. Bazı bölgeler de, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılacağını ve Osmanlı ülkesinin bölüşüleceğini oldu bitti kabul ederek, kendi başlarını kurtarmaya çalışıyordu.

Bu üç türlü kararın gerekçesi, yaptığım açıklamalarda yer almıştır.

Benim Kararım

Efendiler, ben bu kararların hiçbirinde uygunluk görmedim. Çünkü, bu kararların dayandığı bütün delililler ve mantıklaır çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz o tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun da bölüşümünü sağlamaya çalışmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükûmet, bunların hepsi anlamı kalmamış bir takım boş sözlerden ibaretti.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ne gibi bir yardım sağlanmak isteniyordu.

O halde ciddî ve gerçek karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

Ya Bağımsızlık Ya Ölüm

Bu kararın dayandığı en güçlü düşünce ve mantık şuydu:

“Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklâle sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet, medenî insanlık dünyası karşısında uşak olmak konumundan yüksek bir davranışa lâyık görülemez.

Yabancı bir devletin koruyup kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten de, bu seviyesizliğe düşmemiş olanların, isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki, Türk’ün haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!...

O halde, ya istiklâl ya ölüm!”

İşte, gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktır. Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranacağını farz edelim. Ne olacaktı? Esirlik!

Peki efendim, öteki kararlara boyun eğme durumunda sonuç bunun aynı değil miydi?

Şu farkla ki, geleceği için ölümü göze alan bir millet, insanlık haysiyet ve şerefinin gereği olan bütün fedâkarlığı yapmakla ümit bulur ve hiç şüphesiz, esirlik zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete kıyasla dost ve düşman gözündeki yeri bambaşka olur.

Sonra, Osmanlı hânedan ve saltanatının devam ettirilmesine çalışmak, elbette Türk milletine karşı en büyük kötülüğü işlemekti. Çünkü, millet her türlü fedakârlığı göze alarak bağımsızlığını kazanmış olsa da, saltanat sürüp gittiği takdirde, bu istiklâle kazanılmış gözüyle bakılamazdı. Artık, vatan ve milletle hiçbir vicdan ve fikir bağlantısı kalmamış bir sürü delinin, devlet ve milletin bağımsızlık ve haysiyetinin koruyucusu konumunda bulundurulmasına nasıl göz yumulabilirdi.

Halifeliğin durumuna gelince, ilim ve tekniğin nurlara boğduğu gerçek medeniyet dünyasında, gülünç sayılmaktan başka bir yanı kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın uygulanmasını sağlayabilmek için milletin henüz alışkın olmadığı bazı konulara dokunmak gerekiyordu. Ortaya atılmasında, kamuoyu bakımından büyük sakıncalar doğuracağı sanılan konuların dile getirilmesinde kaçınılmaz bir zorunluluk vardı.

Osmanlı Hükûmeti’ne, Osmanlı Padişahına ve Müslümanların halifesine baş kaldırmak, bütün milleti ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu.

Uygulamayı Safhalara Ayırmak ve Basamak Basamak

İlerleyerek Hedefe Varmak

Türk ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silâhla karşı koymak ve onlarla çarpışmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gerek ve zorunluluklarını daha ilk gününde açığa vurup ifade etmek, elbette uygun olamazdı. Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Eğer, dokuz yıllık faaliyetimiz ve yaptıklarımız bir mantık zinciri ile gözden geçirilirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel doğrultunun, ilk kararın çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Burada, zihinlerde yer etmiş olma ihtimali bulunan bazı kararsızlık düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırmak için, bir gerçeği hep birlikte gözden geçirmeliyiz . Yapılan Millî Mücadele, dıştan gelen saldırıya karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef olarak kabul ettiğine göre, bu Millî Mücadele'nin, başarıya yaklaştıkça, safha safha bugünkü döneme kadar millî egemenlik rejiminin bütün ilke ve gereklerini yerine getirmesi doğal ve kaçınılmaz bir tarihî akış idi. Bu kaçınılmaz tarihî akışı, gelenekten gelen alışkanlığı ile hemen sezmiş olan hükümdar ailesi, ilk andan başlayarak Millî Mücadele'nin amansız düşmanı kesildi. Bu kaçınılmaz tarihî akışı daha başlangıçta ben de görmüş ve sezmiştim. Ancak, sonuna kadar devam etmiş olan bu sezgimizi başlangıçta bütün yönleri ile açığa vurup ifade etmedik. Gelecekteki ihtimaller üzerinde fazla konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddî mücadeleye hayalî bir macera niteliği verebilirdi. Dış tehlikenin yakın etkilerini derinden duyanlar arasında, geleneklerine, düşünce yeteneklerine ve ruh yapılarına aykırı olan muhtemel değişmelerden ürkeceklerin

direnme güçlerini ilk anda harekete geçirebilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı zamanı geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak tek yol buydu. Ben de bu yolda yürüdüm. Ancak, bu pratik ve güvenilir başarı yolu, yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınmış kimselerden bazıları ile aramızda zaman zaman görüşler, davranışlar veya yapılan çalışmalardaki uygulamalar bakımından temel veya ikinci derecede bir takım anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve hattâ ayrılmaların da sebebi ve açıklayıcısı olmuştur. Millî Mücadele'ye beraber başlayan arkadaşladan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh yeteneklerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktalara, aydınlanmanız ve kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe birer birer işaret etmeye çalışacağım.

Millî Sır

Bu son sözlerimi özetlemek gerekirse, diyebilirim ki, ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme yeteneğini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün bir topluma uygulatmak zorunluluğunda idim.

Ordu ile Temas

Şimdi Efendiler; ilk iş olmak üzere, bütün ordu ile temasa geçmek gerekiyordu. Erzurum'daki 15. Kolordu komutanı'na 21 Mayıs 1919'da yazdığım bir şifreli telgrafta:

"Genel durumumuzun almakta olduğu tehlikeli şekilden pek üzüldüğümü ve acı duyduğumu, millet ve memlekete borçlu olduğumuz bu son vicdan görevini yakından, ortak bir çalışma ile yerine getirmemin mümkün olacağı inancı ile bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an önce Erzurum'a gitmek isteğinde bulunduğumu, ancak, Samsun ve dolaylarındaki güvenlik yetersizliği ve kötü bir sona uğrama tehlikesi ile karşı karşıya geldiğimden, buralarda birkaç gün daha kalmak zarureti doğduğunu bildirdikten sonra, beni şimdiden aydınlatmaya yarayacak konular varsa bildirilmesini" rica ettim.

Gerçekten de, Samsun ve dolaylarında Rum çetelerinin Müslüman halka saldırması ve zaten yetkisiz bırakılmış olan bölge yöneticilerinin, yabancıların da işe karışmaları yüzünden hiçbir tedbir alamaması durumu güçleştirmişti.

Tanıdığımız ve kendisinden önemli hizmet beklediğimiz bir zatın Samsun'a mutasarrıf olarak tayinini sağlamak için teşebbüste bulunmakla birlikte, 3. Kolordu Komutanı'nı geçici olarak Canik mutasarrıflığına atadım. Bölgede elden gelen bütün tedbirlerin alınmasına, özellikle halkın gerçek durum üzerinde aydınlatılmasına ve orada bulunan yabancı birlik ve subaylardan çekinmeye ve korkmaya gerek olmadığının anlatılmasına önem verildi ve hemen o bölgede millî teşkilât kurulmasına girişildi.

23 Mayıs 1919'da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı'na: "Samsun'a geldiğimi, kendisi ile daha sıkı ilişki

kurmak istediğimi ve İzmir dolaylarına dair daha kolaylıkla alabileceği bilgilerden haberdar olmak istediğimi” bildirdim.

Bu kolordunun durumu ile daha İstanbul’da iken ilgilenmiştim. Güneyden Ankara bölgesine trenle taşınması söz konusu idi. Bu taşınmanın engellenmekte olduğunu anlamış bulunduğumdan, İstanbul’dan hareket etmeden önce Genelkurmay Başkanı olan Cevat Paşa’dan, kolordunun trenle taşınması gecikirse, karadan yürüyerek Ankara’ya gönderilmesini rica etmiştim. Bundan dolayı sözünü ettiğim şifreli telgrafımda; ‘20. Kolordu birliklerinin bütün mevcudu ile Ankara’ya gelmeyi başarıp başaramayacağını” sordum. Canik sancağı hakkında bilgi verdikten sonra; “Bir iki güne kadar Samsun’dan emrimdekilerle bir süre için Havza’ya gideceğimi ve mutlaka Samsun’dan hareketimden önce beni aydınlatacak bilgileri beklediğimi” yazdım.

20’nci Kolordu Komutanından, üç gün sonra 26 Mayıs 1919’da aldığım cevapta “İzmir’den düzenli bilgi alamadıklarını, Manisa’nın da işgal edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini, kolordunun Ereğli’de bulunan birliklerinin hepsini trenle göndermeyi başaramadıklarından, karadan yürüyüşe başladıklarını, ancak aradaki uzaklık dolayısıyla Ankara’ya ne zaman varacaklarının belli olmadığını” bildiriyordu.

Kolordu Komutanı aynı telgrafında; “Afyonkarahisar’da bulunan 23. Tümen’in mevcudunun azlığından ve orada ellerine geçen erleri bu tümene göndermekte olduklarından” söz ettikten sonra, “Kastamonu ve kayseri dolaylarından, güvenlik bozucu bazı olaylarla ilgili haberler gelmeye başladığını” bildiriyor ve “zaman zaman bilgi vermeye devam edeceğini” yazıyordu.

27 Mayıs 1919 tarihinde, Havza’dan, 20. Kolordu Komutanı‘ndan ve aynı zamanda bu kolordunun bağlı

bulunduğu Konya'daki Ordu Müfettişliği'nden; "Afyonkarahisar'daki tümenin desteklenmesi için hangi kaynaklardan yararlanılmakta olduğunu ve kuvvetinin arttırılmasına maddî imkân bulunup bulunmadığını, bugünkü şartlara ve durumumuza göre bu tümene nasıl bir görev verilmesinin düşünüldüğünü" sordum.

Kolordu Komutanı, 28 Mayıs 1919'da sorduğum konularla ilgili bilgi veriyor ve 23. Tümen "düşman işgali karşısında yerini terketmeyecek ve saldırıya uğrarsa bölge halkından alacağı yardımla kendi bulunduğu yeri savunacaktır" diyordu.

Ordu Müfettişi de, 30 Mayıs 1919'da verdiği cevapta "23. Tümen, Karahisar'daki güvenliği korumakla birlikte, her türlü işgâl olayına tüm imkânları ile karşı koyacaktır" diyordu. Bu araçların hazırlanmakta olduğunu ve Konya'da, orduya yardımcı olabilecek bir kuvvetin hazırlanmasına çalışıldığını, ancak bu kuvvetin bir adının ve ünvanının bulunmadığını bildiriyordu.

Ben, müfettişliğe yazdığım telgrafta: "Konya'da bir vatan ordusu kurulmaktadır diye bazı haberler yayılmıştır, bunun içyüzü ve teşkilâtı nedir" demiştim. Böyle bir soruyu yöneltmekten amacım, biraz da onları özendirmek ve harekete geçirmekti. Müfettişliğin verdiği son bilgi bunun üzerinedir.

Kolordu Komutanı bu açıklama isteğime: "Konya'da vatan ordusunun kurulduğundan haberdar değilim" demişti.

20. Tolordu ve Konya'daki Ordu Müfettişliği ile kurduğum etki sonunda edindiğim bilgilerden, dikkat ve uyanıklığı gerektiren noktaları 1 Haziran 1919'da Erzurum'daki 15. Kolordu, Samsun'daki 3. Kolordu ve Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlarına bildirdim.

Trakya’da bulunan kuvvet ve komuta durumunu bilmiyordum. O bölge ile de temas kurmak gerekiyordu. Bu maksatla İstanbul’da, Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa’dan 16 Haziran 1919’da özel şifre ile - Cevat Paşa ile İstanbul’dan ayrıldığım gün gizli ve özel bir şifre kararlaştırmıştık-, Edirne’de Kolordu Komutanı‘nın kim olduğunu ve Cafer Tayyar Bey’in nerede bulunduğunu sordum. Cevat Paşa 17 Haziran’da gönderdiği cevapla, “Cafer Tayyar Bey’in 1. Kolordu Komutanı olarak Edirne’de bulunduğunu” öğrendim.

Amasya’dan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirne’de 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey’e şifre ile verdiğim direktifte başlıca şu konuları belirttim: “Millî bağımsızlığımızı boğan ve vatanımızın parçalanması tehlikelerini hazırlayan İtilâf Devletleri’nin yaptıkları, İstanbul Hükûmetinin esir ve güçsüz durumu sizce de bilinmektedir.

Milletin kaderini böyle bir hükûmetin eline teslim etmek, yıkılmaya mahkûm olmaktır.

Trakya ve Anadolu’daki millî teşkilâtların birleştirilmesi ve milletin sesini bütün gürlüğü ile dünyaya duyurabilmesi için, güvenli bir yer olan Sivas’ta ortak ve güçlü bir hey’et kurulması kararlaştırılmıştır.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti, yetki sahibi olmamak üzere İstanbul’da bir hey’et bulundurabilir.

Ben İstanbul’da iken, Trakya Cemiyeti üyelerinden bazılarıyla görüşmüştüm. Şimdi zaman geldi. Gereken kimselerle gizlice görüşerek derhal teşkilâtı kurunuz ve benim yanıma da temsilci olarak değerli bir iki kişi gönderiniz. Onlar gelinceye kadar Edirne ilinin haklarının savunucusu olmak üzere, teşkilât üyelerinin beni vekil

seçtiklerini belirten imzalı bir belgeyi kendi imzasıyla ve şifreli telgrafla bildiriniz.

İstiklâlimizi kazanıncaya kadar, bütün milletle birlikte fedakârca çalışacağıma inancım üzerine yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kararı kesindir."

Trakya'nın manevî gücünü yükseltmek amacıyla bu talimâta şu bilgileri de ekledim: "Anadolu halkı baştan aşağı bölünmez bir bütün haline getirildi. Kararlar istisnasız, bütün komuta hey'etleri ve arkadaşlarımızla birlikte alınıyor. Vali ve mutasarrıfların hemen hepsi bizimle beraberdir. Anadolu'daki millî teşkilât, ilçe ve bucaklara kadar genişledi. İngiliz himâyesi altında bağımsız bir Kürdistan kurulması ile ilgili propaganda ortadan kaldırıldı ve taraftarları yola getirildi. Kürtler Türklerle birleşti.

Yunan Ordusunun Manisa ve Aydın Çevresinin İşgâli

Bu tarihe kadar, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın çevrelerini de işgal etmiş olduklarını öğrendim. Fakat, İzmir'de ve Aydın'da bulunduklarını bildiğim kuvvetlerin ne durumda olduklarına dair daha hiçbir yerden açık bir bilgi elde edemiyordum. Doğrudan doğruya bu kuvvet komutanlarına da bazı emirler yazmıştım. Nihayet 29 Haziran'da, 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'in iki gün önceki tarihli bir şifreli telgrafını aldım.

56. Tümen'e İzmir'de Hurrem Bey adında biri komuta ediyormuş. Bu zat ve İzmir'deki iki alayın kılıç artığı subaylarıyla birlikte hemen hepsi esir olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanya'ya götürmüşler. Bekir Sami Bey, bu kılıç artıklarının komutasını ele almak üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey, 27 Haziran 1919 tarihli telgrafında, 22 Haziran 1919 tarihli iki emrimi, ancak 27 Haziran'da Bursa'ya vardığında alabildiğini söylüyor. Verdiği bilgi ve yaptığı açıklamada; "Millî gayeleri gerçekleştirecek yeterli vasıtaları bulamadığımdan ve tümenimi yeniden düzenleyip yoluna koyabilirsem daha iyi hizmetlerin yapılmasını mümkün gördüğümden, 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursa'ya doğru harekete mecbur oldum. Bununla birlikte ve birçok engele rağmen, millî bir mücadelenin memleketin kurtarılması için kaçınılmaz olduğu düşüncesini her tarafa yaymayı başardım" diyor. Düşündüklerime ve yaptıklarıma sarsılmaz inancı olduğunu bildiriyor. Bu konuda hemen görüşmelere başladığını, Çine'de bulunan 75. Tümen'e de emir vermemi, kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu.

Millî Teşkilât Kurulması ve Milletin Uyarılması

Bir hafta kadar Samsun'da ve 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya gittim. Bu süre içinde bütün yurtta millî teşkilât kurulması gereğini bir genelge ile bütün komutanlara ve sivil idare âmirlerine bildirdim. Dikkate değer bir noktadır ki, İzmir'in, onun arkasından da Manisa ve Aydın'ın işgali ile yapılan saldırı ve zulümler hakkında millet daha aydınlanmamış; millî varlığa vurulan bu korkunç darbeye karşı açıktan açığa herhangi bir tepki ve şikâyet gösterilmemişti. Milletin, bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması, elbette kendi lehine yorumlanamazdı. Onun için milleti uyarıp harekete getirmek gerekirdi. Bu maksatla 28 Mayıs 1919 tarihinde valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da 15. Kolordu ve Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliği'ne birer genelge gönderdim.

Mitingler, Millî Gösteriler

Verdiğim emir üzerine, her yerde gösteri toplantıları yapılmaya başlandı.

Yalnız, sınırlı birkaç yerde bazı yersiz korkularla kararsızlığa düşüldüğü anlaşılmıştır. Örnek olarak, 15. Kolordu Komutanı'nın Trabzon hakkında gönderdiği, 9 Haziran 1919 tarihli şifreden: "Miting sırasında Rumların uygunsuz davranışlarda bulunabilecekleri ve hiç yoktan bir olay çıkabileceği düşüncesi ile, mitinge karar verilmişken bu kararın uygulanmadığı... Mitingi düzenleyen kurulun toplantısında İstrati ve Polidis'in de hazır bulunduğu" anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz kıyısında ve önemli bir mekez olduğundan, orada millî girişim ve faaliyetler konusunda gösterilen kararsızlık ve Yunanlılar aleyhinde millî gösteriler yapılması görüşmelerinde İstrati ve Polidis Efendiler'i de bulundurmak gibi, teşebbüsün ciddiyetsizliğine delil sayılacak gevşeklikler, elbette İstanbul ve düşmanlar için pek değerli sayılacak belirtilerdir.

Verdiğim talimattaki esasları kötüye kullanacak kadar ustalık gösterenler de oldu. Söz gelişi, Sinop'a yeni atanan bir mutasarrıf, orada yapılan gösterileri kendisi yönetiyor ve miting kararlarını kendisi yazıp halka imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir örneğini gönderiyor. Bu zatın, zavallı halka gürültü patırtı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde şu satırlar gizleniyordu; "Türkler ilerleyip gelişemedi. Avrupa medeniyet esaslarını kabul edemedi ve benimseyemedi ise, bu da şimdiye kadar iyi bir yönetime kavuşamamış olmasından ileri gelmiştir. Türk milleti, ancak kendi padişahının saltanat ve hâkimiyeti altında olmak

şartıyla, Avrupa’nın himâye ve kontrolu altında kurulacak bir yönetim şekli ile yaşayabilir.”

Efendiler, Sinop halkı adına İtilâf Devletleri temsilcilerine verilen 3 Haziran 1919 tarihli bu muhtıranın altındaki imzalara göz gezdirirken, müftü vekili efendinin imzasından sonra gördüğüm imza, bilginize sunduğum satırları yazan ve yazdıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, Hürriyet ve İtilâf Fırkası‘nın ikinci başkanı olan zatın imzası idi.

İstanbul’a Geri Çağrılışım

8 Haziran 1919’da İstanbul’a Harbiye Nâzırı tarafından çağrıldığımı ve gizlice sorup soruşturmam üzerine, kimler tarafından ne için istendiğimi, devlet adamlarımızdan birinin haber verdiğini daha önce başka bir münasebetle yaptığım açıklamada ifade etmiştim. O zat, Genelkurmay Başkanlığı makamında oturan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile yapılmış olan yazışmaların bir kısmı herkesçe öğrenilmiştir. Bu yazışmalar, Erzurum’da görevden ayrıldığım tarihe kadar değişik Harbiye Nâzırlarıyla ve doğrudan doğruya sarayla devam etmiştir.

Anadolu’ya geçeli bir ay olmuştu. Bu süre içinde bütün ordu birlikleriyle temas ve bağlantı sağlanmış; millet mümkün olduğu kadar aydınlatılarak dikkatli ve uyanık bir duruma getirilmiş, millî teşkilât kurma düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Genel durumu artık bir komutan ile yürütüp yönetmeye devam imkânı kalmamıştı. Yapılan geri çağırma emrine uymamış ve onu yerine getirmemiş olmakla birlikte, Millî teşkilât ve hazırlıkların yönetimine devam etmekte olduğuma göre, şahsen isyancı duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve özellikle girişmeye karar verdiğim teşebbüs ve faaliyetlerin köklü ve şiddetli olacağını tahmin etmek güç değildi. O halde yapılacak her şeyin mutlaka bütün bir milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir hey’et adına olması gerekli idi.

Sivas’ta Genel Bir Millî Kongre Toplama Kararı

Bu sebeple, 18 Haziran 1919 tarihinde, Trakya’ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın uygulanma zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki, o nokta, Anadolu ve Rumeli’deki millî teşkilâtları birleştirerek bir merkezden temsil ve idare etmek üzere, Sivas’ta genel bir millî kongre toplamaktı. Bu amacın gerçekleştirilmesi için yaverim Cevat Abbas Bey’e 21/22 Haziran 1919 gecesi, Amasya’da yazdırdığım genelgenin esas noktaları şunlardı:

1. *Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.*

2. *İstanbul hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.*

3. *Milletin bağımsızlığını, yine milletin istek ve kararı kurtaracaktır.*

4. *Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle dünyaya duyurmak için her türlü baskı ve kontroldan uzak milî bir hey’etin varlığı gereklidir.*

5. *Anadolu’nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas’ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.*

6. *Bunun için bütün illerin her sancağından, milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin, mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.*

7. *Her ihtimale karşı, bu mesele millî bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gerek tiğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdırlar.*

8. *Doğu illeri adına, 23 Temmuz'da, Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öteki illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas genel kongresi'ne katılmak üzere hareket ederler."*

Görüyorsunuz ki, bu yazdırdığım hususlar, zaten vermiş ve dört gün önce Trakya'ya ilân etmiş olduğum bir kararın, bir genelge ile Anadolu'ya bildirilmesinden ibarettir. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi karanlık bir odada alınmış korkunç ve esrarlı yeni bir karar olmadığı, zannımca kolaylıkla takdir buyurulur.

Bu noktanın aydınlanması için, arzu buyurursanız küçük bir açıklamada bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte bu kâğıtlardır (göstererek), dört maddeliktir. İçindekileri bildirdim. Sonunda benim imzam vardır. Bir de görevi dolayısıyla Kurmay Başkanım olan Albay Kâzım Bey'in (şimdiki İzmir Valisi Kâzım Paşa), kurmay hey'etinden tebliğ işleriyle görevli memur Hüsrev Bey'in (şimdi büyükelçi), askerî makamlara şifreleyen yaverim Muzaffer Bey'in ve sivil makamlara şifreleyen bir memur efendinin imzaları vardır. Bunlardan başka daha bazı imzalar vardır.

Adını Saklayan Bir Tanıdığın Amasya'ya Gelmesi

Bu imzaların bu müsveddeye konması iyi bir şans ve tesadüf eseridir.

Daha Havza'da bulunduğum sırada, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan bir şifreli telgraf aldım. Bu telgraf, aşağı yukarı: "Tanıdığımız bir şahıs bâzı arkadaşlarla birlikte İstanbul'dan buraya gelmiştir. Nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda ne emir buyuruyorsunuz?" şeklinde idi. Adeta bir bilmeceyi andıran bu telgraf, bende büyük bir merak ve hayret uyandırdı. Söz konusu edilen şahsı tanıyorum, benden nasıl hareket edileceğini soruyor; Ankara'da arkadaşım olan güvenilir bir komutanın yanında, telgraf da şifrelidir. O halde neden adını şifreli olarak bile yazdırmaktan çekiniyor? Bir hayli düşündüm, kavrar gibi oldum; tahmin buyuruluyor ki, bilmece çözmekle uğraşacak zamanım yoktu. Fakat Fuat Paşa'yı yakından görmek, bölgeleri, çevreleri, düşünceleri üzerinde kendisiyle konuşmak, bence pek istenilir bir şeydi. Bu bilmeceli telgraftan ilham alarak kendisine şu ricada bulundum: "Ankara'dan ayrıldığınızı belli etmeyecek tedbirleri aldıktan sonra, ad ve kıyafet değiştirerek birkaç gün için hemen yanıma geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da birlikte getiriniz."

Gerçekten de Fuat Paşa, dediğim gibi Havza'ya hareket eder. Ancak, bazı zorlayıcı sebepler dolayısıyla, ben derhal Havza'dan ayrılıp, Amasya'ya gitmeğe mecbur olmuştum. Fuat Paşa, Havza yolunda durumu anlar ve Amasya'ya yönelir. İşte, böylece 21/22 Haziran'da Amasya'da yanımda bulunuyor. Adı şifrede bildirilmeyen zat da Rauf Bey'di.

İstanbul’dan ayrılmak üzere, evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun takip edileceğini ve beni İstanbul’da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz’de batırılacağımı güvenilir bir yerden işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul’da kalıp tutuklanmaktansa, batıp boğulmayı tercih ettim ve hareket ettim. Kendisine de eninde sonunda İstanbul’dan çıkmak zorunda kalırsa, benim yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey, gerçekten de İstanbul’dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış… Ancak, benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey’in yanına gitmek ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde olmakla, daha etkili, daha yararlı olacağını zannederek Bandırma-Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde halkın maneviyatını bozuk, durumu tehlikeli ve korkunç bulmuş. Derhal isim değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden Aziziye, Sivrihisar yoluyla ve arabayla Ankara’ya, Fuat Paşa’nın yanına gelmiş ve bana haber göndermiş. Pek güzel ama, adını saklamak şeklinde beni üzmenin anlamı var mıydı?

Öte yandan 3’ncü Kolordu Komutanım olup Samsun mutasarrıflığında bıraktığım Refet Bey’i artık Sivas’a Kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç defa gelmesi için emir vermiştim. Bölgeyi teftişe çıkmış. Emirlerime cevap bile alamıyordum. Nihayet o da, bir rastlantı eseri olarak o gün gelmişti.

Rauf ve Refet Beylerin kararsızlığı

Şimdi, imza meselesine gelelim: Ben müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını istedim. O sırada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendini ilgili ve yetkili görmediğini nazikçe ifade etti. Bunun tarihî bir hâtıra olduğunu ileri sürerek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imzaladı. Refet Bey, imzadan çekindi ve böyle bir kongre toplanmasındaki amaç ve yararı anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın - tuttuğumuz yola göre - anlaşılması pek basit olan bir konuda, böyle bir düşünce ve duygu içinde oluşu bana pek acı geldi. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, amacımı anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşa'ya, Refet Bey'in çekinmesinin sebebini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Bey'den biraz ciddî açıklama yapmasını istedikten sonra, Refet Bey, müsveddeyi eline alarak kendine göre bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki bunu, bu müsvedde de bulmak oldukça güçtür.

(Buyurun! Merak eden inceleyebilir.)

Efendiler, gereksiz gibi görülebilen bu açıklamalar, daha sonraki yıllara ve olaylara ait bazı karanlık noktaları aydınlatmaya yardımcı olur düşüncesiyle yapılmıştır.

İstanbul’da Bazı Kimselere Gönderdiğim Mektup

Kongreye davet genelgesi sivil ve askerî makamlara şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbul’da bulunan bazı kimselere de gönderildi. Fakat bu kimselere ayrıca bir de birer genel mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım kimseler şunlardı: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Âkif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey, (Nafia Nâzırı idi), Sulh ve Selâmet Fırkası Başkanı Ferit Paşa (daha sonra Harbiye Nâzırı oldu), Câmi Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları özet olarak tekrar edeceğim:

1. *Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük gayeleri hiçbir vakit gerçekleştiremez.*

2. *Bunlar, ancak milletin bağrından fiilen doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur.*

3. *Zaten acı olan durumu tehlikeli şekle sokan en etkili sebep, İstanbul’daki muhalif akımlar ve millî dâvâyı yaralı bir şekilde yüzüstü bırakan siyasî ve gayri millî propagandalardır. Bunun cezasını, vatanımız aleyhinde fazlasıyla görmekteyiz.*

4. *Artık İstanbul Anadolu’ya hâkim değil bağlı olmak mecburiyetindedir.*

5. *Size düşen fedakârlık pek büyüktür.*

Ali Kemal Bey’in Genelgesi

25 Haziran’a kadar Amasya’da kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nâzırlığı görevinde bulunan Ali Kemal Bey, benim görevden alındığımı ve artık benimle hiç bir resmî davranışa girişilmemesi gerektiği konusunda şifre ile bir genelge yayınlamıştı.

23 Haziran 1919 tarih ve 84 sayılı olan bu genelge metni, dikkate değer bir anlayışı gösterir belge olduğu için aynen bilginize sunacağım.

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey’in 23.6.1919 tarihli ve 84 sayılı şifresinin çözülmüş örneğidir:

> *“Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla birlikte günün siyasetini pek bilmediği için, olağanüstü sayılacak vatanseverlik ve gayretine rağmen, yeni görevinde asla başarılı olamadı. İngiliz Olağanüstü Temsilcisi’nin istek ve ısrarıyla görevden alındı; bundan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok açığa vurdu. Reddi-i İlhak Cemiyetleri gibi, Balıkesir ve Aydın dolaylarında Müslüman halkı boş yere kırdırmaktan ve bu fırsattan yararlanarak halkı haraca kesmekten başka iş görmeyen emirsiz, saygısız ve kanunsuz olarak kurulan bazı hey’etler için öteden beri çektiği telgraflarla siyasî hatâsını idarî yönden de artırdı. Kendisinin İstanbul’a getirilmesi Harbiye Nezareti ile ilgili bir iştir. Ancak, Dahiliye Nezareti’nin size kesin emri, artık o zatın görevden alınmış olduğunu bilmek, kendisi ile hiçbir resmî işleme girişmemek, hükûmet işleri ile ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir. Bu genelgeye uygun hareket etmekle ne gibi*

sorumlulukların giderilmiş olacağını takdir buyuracağınızdan eminim. Ayrıca, bu önemli ve tehlikeli günlerde memur, halk, her Osmanlı'ya düşen en büyük görev, barış konferansınca geleceğimiz üzerinde karar verilirken ve beş yıldır yaptığımız deliliklerin hesapları görülürken, artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, akıllıca ve tedbirlice davranışları benimsemek, parti, mezhep, ırk ayrılıklarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını koruyarak, medenî dünyanın gözünde bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?"

Ali Kemal Bey ve Padişah

Bu şifreli genelgeden, benim ancak Sivas'a vardığım 27 Haziran 1919 tarihinde haberim oldu. Ali Kemal Bey, 23 Haziran tarihinde bu genelgesi ile düşmanlara ve Padişaha karşı önemli bir görevi yerine getirdikten sonra, 26 Haziran 1919 tarihinde hükûmetten çekilmiştir. Ali Kemal Bey'in Sadrazamlığa verdiği resmi istifa yazısından başka, saraya da gidip Padişaha kendi eliyle verdiği istifa yazısı örnekleri ile sözlü açıklamasını ve Padişahın ona verdiği cevabı çok sonra öğrendim.

Ali Kemal Bey, istifa yazılarında, özellikle bunun Padişaha ait olanında: "Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerinde başgösteren ayaklanma ve karışıklık belirtileri üzerine, ihtilâl ateşinin hemen çıktığı yerde, yayılmadan bastırılıp söndürülmesi ve yok edilmesi için tedbir almak, yalnız kendi makamını ilgilendirirken, Padişahın gösterdiği yakın ilgi ve güveni çekemeyen bazı arkadaşlarının birçok yersiz sebepler ileri sürerek ihtilâlin daha da genişlemesine yol açtıklarından" söz ettikten sonra, "resmî görevinden çekilmekle birlikte, özel olarak hizmet ve sadakata devam edeceğini", ekliyor ve sözlü olarak da, "resmî görevinden ayrılmasını fırsat bilen düşmanlarının hücumundan ben kulunuzu koruyunuz", isteğinde bulunuyor.

Padişah, karşılık olarak; "beni büsbütün yalnız bırakmayacağınıza güveniyorum. Bağlılığınız, bana büyük ümit ve teselliler vermiştir. Saray, her dakika size açıktır. Refik Bey'le işbirliğinden ayrılmayınız" iltifatında bulunuyorlar.

Kendisine olan bağlılığından padişahın büyük ümit ve teselliye kapıldığı Ali Kemal'i bakanlık makamında ve

Padişah huzurunda gördükten sonra, bir de asıl gerçek görevi başında görelim!

Canınız sıkılmazsa, Sait Molla'nın Rahip Frew'a yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim:

> *"Ali Kemal Bey'e son felâketi üzerine üzüntünüzü bildirdiğinizi söyledim. Bu şahsı elde bulundurmak gerekir. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye sunulması için en uygun zamandır."*
>
> *"Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Basın işinde biraz dikkatli olmak gerektiğini söylemiş. Daha önce herhangi bir gidişten yana yöneltilmiş olan düşünce ve kalem erbabını bu defa öncekine aykırı bir gayeye yöneltmek bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün devlet memurları, Millî Mücadele'yi şimdilik iyi görüyorlar demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfi harfine uyarak Zeynelâbidin Partisi'yle de işbirliği yapmaya çalışıyor. Kısacası işler bulandırılacak."*
>
> *Aynı mektubun altında bir de not vardır. Şimdi onu da okuyalım: "Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz kendilerini destekliyormuş gibi görünmeli ki, hiç bir şüpheye düşmeden buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde önem veriniz. Kendi gazetelerimizle onu destekleyemeyiz."*

Bu belgeler hakkında sırası gelince daha çok bilgi veririm. Şimdilik bu kadarı yeterlidir.

Ali Galip Bey Sivas’ta

Ali Kemal Bey’in ancak Amasya’da iken haberim olduğunu arzettiğim genelgesi, memurların ve halkın kafasını gerçekten de bulandırmış. Her yerde eksik olmayan olumsuz ruhlu kimseler derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler.

Bu yoldaki baltalayıcı gösteri ve hareketlerin en önemlisi Sivas’ta hazırlanmaya başlanmış.

İzin verirseniz, bunu kısaca anlatayım: Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey’in, bu genelge ile verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sivas’ta Ali Galip Bey adında biri, on kadar adamıyla hazır bulunuyormuş. Bu kimse, İstanbul’dan Elâzığ Valisi olarak gönderilmiş olan Kurmay Albay Ali Galip’tir. Sözde o ilin ikinci derecede memurları olmak üzere, birtakım insanları da İstanbul’dan seçmiş, birlikte götürüyor.

Ali Galip, yolu üzerinde bulunan Sivas’ta kalmış. Özel bir görevi olduğuna şüphe etmemek gereken Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Görevini hakkıyla yerine getirebilmek için tertip ve tedbirler almaya başlamış.

Dahiliye Nezareti’nin aleyhimdeki emri gelir gelmez, faaliyet başlamış, Sivas sokaklarında benim “hain, âsî, zararlı bir adam olduğuma dair” duvarlara suçlayıcı ifadeler yapıştırılmış.

Kendisi de bir gün, Sivas’ta vali bulunan Reşit Paşa merhumun yanına giderek, Dahiliye Nezareti’nin emrinden bahsettikten sonra, Sivas’a gittiğim takdirde hakkımda uygulayacağı işlemi sormuş.

Reşit Paşa ne yapılabileceğini sormuş, Ali Galip, “ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar ve tutuklarım. Senin

de böyle yapman gerekir” demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanamamış. Konuşma hayli uzamış. Konuşmaya katılanlar çoğalmış... Öyle ki, bir kısım halk verilecek kararı anlamak üzere toplanmış...

Bugün, Haziranın 27. günüdür. Bakışlarımızı, yeniden bu noktaya dönmek üzere bir an için bu tablodan ayıralım ve Amasya’ya çevirelim.

Sivas’a Hareket

Ayın 25. günü, Sivas’ta aleyhimde bazı yakışıksız olaylar çıkmaya başladığını haber aldım. 25/26 Haziran gecesi, yaverim Cevat Abbas Bey’i çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasya’dan güneye hareket edeceğiz, dedim. Bu gidişin gizli tutularak hazırlık yapılması için emir verdim.

Bir yandan da, 5. Tümen Komutanı ve kurmay hey’etimle, gizli olarak şu tedbiri kararlaştırdık: 5. Tümen Komutanı, tümeninin seçkin subay ve erlerinden oluşmuş, oldukça kuvvetli bir atlı piyade birliğini hemen o geceden başlayarak sür’atle kuracaktı. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla birlikte otomobille Tokat’a hareket edecektim. Birlik kurulur kurulmaz, Tokat üzerinden Sivas’a doğru sevk edilecek ve benimle bağlantı kurmaya çalışacaktı. Hareketimiz, hiçbir yere telgrafla bildirilmeyecek ve elden geldiği kadar Amasya’da açıklanmayacaktır.

26 Haziran’da Amasya’dan yola çıktım. Tokat’a varır varmaz telgrafhaneyi göz altına aldırarak, benim gelişimin Sivas’a ve hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 26/27 Haziran gecesini orada geçirdim, 27’de Sivas’a hareket ettim. Otomobille Toka’tan, Sivas’a aşağı yukarı altı saattir.

Sivas valisine, Tokat’tan Sivas’a hareket ettiğimi bildirir açık bir telgraf yazdım. İmzada, “Ordu Müfettişliği” ünvanını kullandım.

Telgrafta, bile bile çıkış saatimi kaydetmiştim. Fakat, bu telgrafın, yola çıkışımdan altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar Sivas’a hiçbir şekilde bilgi verilmemesini sağlayacak tedbirleri aldırdım.

Şimdi Efendiler, bakışlarımızı yeniden Sivas’a, bıraktığımız tabloya çevirelim:

Ali Galip Bey ile Reşit Paşa arasında, bana karşı uygulanacak işlemin tartışılması sahnesinde…

Tartışmanın kızıştığı bir sırada, Reşit Paşa'nın eline, benim Tokat'tan çekilen telgrafımı verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Bey'e uzatır. "İşte kendisi geliyor, buyurun, tutuklayın!" der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar… "Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır" diye ilâve eder.

Bunun üzerine Ali Galip, "Ben tutuklarım dedimse, benim il sınırlarım içinde olursa tutuklarım, demek istedim" deyince toplantı halinde bulunanları bir heyecan kaplar… Hep birden, "haydi öyleyse karşılamaya gidelim" diyerek toplantıya son verirler…

Ancak şehrin ileri gelenleri, halk ve askerle parlak bir karşılama töreni hazırlayabilmek için biraz zaman kazanmak gerektiğini; fakat hesapça, benim Sivas şehri kapılarına kadar yaklaşmış olacağımı dikkate alarak, beni şehrin girişine yakın olan Ziraat Nümune Çiftliği'nde bir süre dinlendirmenin yolunu aramışlar. Vali Paşa, karargâhımın sağlık başkanı olup, daha önce teşkilât kurmak üzere Sivas'a göndermiş olduğum Tali Bey'i çağırtarak, bu işin yerine getirilmesini ondan rica etmiş ve gerekli hazırlıkları yapar yapmaz kendisinin de bize katılacağını söylemiş…

Gerçekten de tam Nümune Çiftliği yakınlarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden Tali Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Tali Bey, hikâye ettiğim durumu ayrıntılı olarak açıkladıktan sonra, görevinin beni burada biraz oyalamak olduğunu söyleyince, hemen ayağa kalktım, "çabuk otomobillere ve Sivas"a!" dedim.

Bunun sebebini anlatayım. O anda hatırıma gelen şuydu: Karşılama töreni yapacağız diye Tali Bey'i aldatmış olabilirler ve gerçekte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sivas tarafından başka bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Reşit Paşa vardı.

Reşit Paşa, "Efendim birkaç dakika daha istirahat buyuramaz mı?" diye söze başladı. "Yarım dakika bile istirahate ihtiyacım yoktur. Derhal yola çıkacağız ve sen benim yanıma gel" dedim.

"Efendim," dedi, sizin yanınıza Rauf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim.

"Hayır, hayır!" dedim. Siz buraya…

Bu basit tedbirin neden alındığını açıklamaya gerek yoktur.

Sivas şehrine girerken, caddenin iki tarafı büyük bir kalabalıkla dolmuş, askerî birlikler tören düzenini almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve halkı selâmladım…

Bu manzara, Sivas'ın saygıdeğer halkının ve Sivas'ta bulunan kahraman subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve sevgi ile dolu olduğunu gösteren canlı bir tanık idi…

Ali Galip ile Karşılaşma

Bundan sonra, doğruca Kolordu Komutanlık binasına gittim ve hemen etrafındakiler ile birlikte Ali Galip'i ve onun yardakçısı olduklarını anladığım fesatçıları getirttim. Onlara ne yaptığımı anlatarak, zaten yeterince yorgunluk vermiş olduğuna şüphe etmediğim ayrıntıları uzatmak istemem.

Yalnız, bir noktaya işaret etmekle yetineceğim.

Efendiler, Ali Galip, karşılaştığı bu kötü davranıştan sonra, bana bildirecek bazı gizli şeyleri olduğunu söyleyerek, gece yalnız olarak yanıma geldi. Kabul ettim. Davranışlarının dış görünüşüne önem vermememizi rica ile, Elâzığ valiliğini kabul ederek gelmekten maksadının, benim yolumda hizmet etmek olduğunu ve Sivas'ta kalışının, benimle buluşup benden direktif almak maksadına dayandığını açıklamaya ve bin türlü delillerle ispata çalıştı. Bizi sabaha kadar oyalamak suretiyle bunu başardığını da itiraf etmeliyim.

Erzurum’a Hareket

Sivas’taki teşkilâta nasıl hareket edileceği konusunda gerekenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında, bir bayram günü, Sivas’tan Erzurum’a doğru yola çıktık.

Bir haftalık yorucu bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 günü halkın ve askerin içten gelen samimi gösterileri arasında, Erzurum’a varıldı. İstanbul Hükûmetinden gelebilecek olumsuz emirleri denetlemek ve önlemek için haberleşme kanalı olan önemli merkezlerde tedbirler alınmak üzere, bütün komutanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim.

Komutan, vali ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti’nin Erzurum şubesiyle temasa geçildi.

Vali Münir Bey, İstanbul Hükûmeti’nce görevden alınmıştı. Hareket etmeyip, Erzurum’da kalması için gönderdiğim haber üzerine henüz Erzurum’da bulunuyordu. Bitlis Valiliği’nden ayrılıp İstanbul’a gitmek üzere Erzurum’dan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı şekilde Erzurum’da beni bekliyordu.

Millî Gaye İle Ortaya Atılma Kararı

Bu iki vali beyler ile 15'nci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve yanımda bulunan Rauf Bey, Eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey, karargâhıma bağlı Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Kurmay Hüsrev Bey ve Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddî bir görüşme yapmayı uygun buldum. Kendilerine genel ve özel durumu açıklayarak tutulması gerekli olan yolu anlattım. Bu münasebetle en elverişsiz durumları, genel ve şahsî tehlikeleri; her ihtimale karşı göze alınması kaçınılmaz olan fedakârlığı dile getirdim. Bir de *"millî gaye ile ortaya atılacakların bugün yok edilmesini düşünen, yalnız saray, hükûmet ve yabancılardır. Ancak, bütün memleketin aldatılmasını ve aleyhimize çevrilmesini de ihtimalden uzak tutmamak gerekir. Millete önder olacakların, her ne pahasına olursa olsun amaçtan dönmemeleri, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, bu amaç uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine daha işin başında karar vermeleri gerekir. Kalplerinde bu gücü duymayanların teşebbüse geçmemeleri elbette daha isabetli olur. Çünkü, aksi halde hem kendilerini hem de milleti aldatmış olurlar.*

Bir de söz konusu görev, resmî makam ve üniformaya sığınarak, el altından yürütülebilecek türden değildir. Bu tarz bir dereceye kadar sürdürülebilir. Fakat, artık, o devir geçmiştir. Açıkça ortaya çıkmak ve milletin hakları adına gür sesle bağırmak ve bütün milleti bu sese ortak etmek lâzımdır.

Benim, görevden alındığıma ve her türlü sonuçla karşı karşıya bulunduğuma şüphe yoktur. Benimle açıktan açığa işbirliği etmek, aynı sonucu şimdiden kabullenmek demektir. Bundan başka, bu şartların istediği adamın, başka birçok bakımlardan da, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir

iddia söz konusu değildir. Yalnız, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması kaçınılmaz olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünülebilir. Yeter ki, o arkadaş, bugünkü durumun kendisinden beklediği şekilde harekete evet diyebilsin!” dedim.

Bu konuşma ve açıklamalardan sonra, gelişi güzel karar almak doğru olamayacağından, bir süre düşünmek ve özel görüşmeler yapabilmek için, görüşmelere son verdiğimi bildirdim.

Tekrar toplandığımızda, işin başında benim devam etmemi kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını bildirdiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, önemli mazereti dolayısıyla, bir süre için kendisinin aktif görevden affını rica etti. Ben, şeklen resmî görev ve askerlikten ayrıldıktan sonra da, tıpkı şimdiye kadar olduğu tarzda üst komutan imişim gibi emirlerimin yerine getirilmesinin başarı için temel şart olduğunu belirttim. Bu nokta tamamen benimsenip kabul gördükten sonra, toplantıya son verildi.

Efendiler, İstanbul’da Genel Kurmay Başkanlığı makamında, birbirinin yerini alan Cevat ve Fevzi paşalardan, Barış Hazırlığı Komisyonu’nda çalışan İsmet Bey’den başlayarak Erzurum’a gelinceye kadar, her yerde temas ve ilişkide bulunduğum komutan, subay, her türlü devlet adamı ve ileri gelen kimselerle, burada, Erzurum’da yaptığım gibi görüşmeler ve anlaşmalar yapmıştım. Bundaki yarar takdir buyurulur.

Erzurum Kongresi Hazırlıkları

Erzurum’a gelişimin ilk günlerinde, Erzurum Kongresi’nin toplanmasını sağlamak üzere, gerekli tedbirlerin alınmasına önem verildi. Efendiler, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti’nin, 3 Mart 1919 tarihinde bir kurucu hey’et meydana getirmek üzere oluşturduğu Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 yılı Temmuzunun onuncu günü Erzurum’da bir Vilâyât-ı Şarkiye Kongresi toplamaya teşebbüs etti.Benim daha Amasya’da bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, Doğu illerine temsilci göndermeleri için teklif ve davette de bulundu. İllerden temsilci getirtilmesi için o tarihten başlayarak, benim Erzurum’a gelişime kadar ve ondan sonra da bu konuda pek çok gayret sarfetti.

Ancak, o günlerin şartları içinde böyle bir maksadın gerçekleştirilmesindeki güçlüğün büyüklüğü kolaylıkla takdir olunur. Kongrenin toplanma günü olan 23 Temmuz yaklaştığı halde, illerden gönderilmesi gereken temsilciler seçilip gönderilmiyorduHalbuki, bu kongrenin toplanmasını sağlamak artık pek önemli olmuştu. Bu sebeple tarafımızdan da ciddî teşebbüslerde bulunmak gerekti. İllerin her birine açık telgraflar gönderildiği gibi, bir yandan da şifreli telgraflarla valilere, komutanlara gereken tebligatta bulunuldu. Sonunda, on üç günlük bir gecikme ile yeterince temsilci getirtilerek kongreyi toplamak mümkün olabildi.

Efendiler, Millî Mücadele’ye ordu mensuplarının desteğini sağlamak, askerî ve millî mücadeleyi biribiri ile uyumlu olarak yürütmek işi de son derece önemli idi. Trabzon’daki tümen vekâletle idare ediliyordu. Asıl komutanı Hâlit Bey Bayburt’ta gizlenmişti. Hâlit Bey’i gizlendiği yerden çıkartmak iki bakımdan gerekli idi. Biri ve en önemlisi, İstanbul’a çağrılmanın ve bir emre uymamanın gizlenmeyi

gerektirecek nitelikte olmadığını millete ve özellikle ordu mensuplarına göstererek manevî gücü yükseltmek içindi. Diğeri de, sahilde önemli bir nokta olan Trabzon'a dışarıdan bir saldırı olduğu takdirde, oradaki tümenin başında gözü pek bir komutan bulundurmak maksadına dayanıyordu.

Bundan dolayı, Hâlit Bey'i Erzurum'a getirttim. Kendisine bizzat özel bir talimat verdikten sonra, gerektiğinde derhal tümeninin başına geçmek üzere Maçka'da bulunması için de emir verdim. Biz bu işlerle uğraşırken, bir yandan da, İstanbul'da Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşa'nın ve Padişah'ın, İstanbul'a dönmemi sağlamak üzere, birbiri ardınca çekilen aldatıcı telgraflarına da türlü karşılıklar vermekle vakit kaybına mecbur oluyorduk.

Resmi sıfat ve yetkilerimi bırakarak, milletin sevgi ve fedakârlığına güvenerek vicdanî göreve devam etme kararı

Harbiye Nezareti, İstanbul'a gel, diyor. Padişah, önce "hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat bir işe karışma" diye başladı. Daha sonra, ikisi birlikte "mutlaka gelmelisin!" dediler. "Gelemem!" dedim. Sonunda, 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı görüşmesi sırasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar bir aydır süre gelen oyun sona erdi. İstanbul o dakikada, benim resmî görevime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada, 8-9 Temmuz 1919 gecesi saat 22.50'de Harbiye Nezareti'ne, saat 23.00'te Padişah'a resmî görevimle birlikte askerlikten de ayrıldığımı bildiren telgrafları çekmiş oldum.

Durum, tarafımdan, ordulara ve millete duyuruldu. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve yetkilerden sıyrılmış olarak, yalnız milletin sevgi ve fedakârlığına güvenerek ve onun

tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve güç alarak vicdanî görevimize devam ettik...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken bunu başka dinleyenlerin ve ilgilenenlerin de bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif deyimi ile saflıklarını uyanıklık ve tedbirlilik gibi göstermeye çalışmış olanlar hakkında bir fikir vermiş olmak için, müsaade buyurursanız, şu belgeyi olduğu gibi bilgilerinize sunmak isterim.

140/140

Konya 9.7.1919

Saat: 6.00

3. Ordu Müfettişliği Başyaverliğine

Telgraf ve Posta Genel Müdürü Refik Hâlit Bey ile Konya Valisi Cemâl Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makine başında konuştular. Konuşmanın şöyle geçtiğini haber aldım.

- Mustafa Kemal Paşa Hazretleri için gerekli işlem yapıldı. İstanbul'a getirilecek. Cemâl Paşa Hazretleri içinde yapılacak işlem hazırdır.

Konya Valisi de:

- Teşekkür ederim, dediler.

Uygun bir şekilde Paşa Hazretleri'ne arz etmenizi rica ederim.

2. Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü

Hasan

Mersinli Cemâl Paşa’nın İstanbul’a Gitmesi

Gerçekten, Konya’da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemâl Paşa’nın on gün için izinli olarak İstanbul’a gittiğini dört gün önce öğrenmiş ve hayret etmiştim.

Cemâl Paşa ile, Samsun’a çıktığım günden beri millî dâvâyı gerçekleştirmek için işbirliği yapmak, askerî ve millî hazırlıklara girişmek ve teşkilât kurmak konularında haberleşmelerimiz vardı. Kendisinden, ümit verici olumlu cevaplar almıştım.

Benimle bu tarzda ilişki kurmuş olan bir komutanın, kendi kendine izin alıp İstanbul’a gitmesi, akıllıca bir iş olmamak gerekirdi. Bu sebeple, 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile, Konya’da 12. Kolordu Komutanı Salâhattin Bey’e şu iki maddeyi yazdım:

1- Cemâl Paşa’nın on gün için İstanbul’a hareketinin gerçek sebebini açıkça ve çok acele olarak bildirmenizi;

2- Zâtıâlînizin hiçbir sebep ve şekilde oradaki birliklerin başından ayrılmanız doğru değildir. Bu konuda Fuat Paşa ile de haberleşerek en kötü ihtimale karşı tedbirler almanız gereklidir. Her gün durumunuz hakkında kısa bilgiler vermenizi rica ederim.

Aynı şifrenin örneğini aynı tarihte Ankara’da bulunan Fuat Paşa’ya da bildirdim. Salâhattin Bey’in Konya’dan 6/7 Temmuz tarihinde, yani Refik Hâlit Bey’in Konya Valisi Cemâl Bey’le telgraf başında konuştuğu sırada, cevap olarak verdiği şifreli telgrafta; “Cemâl Paşa, İstanbul’da bazı kimselerle temas etmek ve ailesiyle görüşmek üzere on gün için ve kendi isteği ile izinli olarak İstanbul’a gitmiştir” denilmekte idi.

Cemâl Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nâzırı olarak göreceğiz.

Komutayı Elden Bırakmama Emri

Maalesef, bu durumun tanığı olan ve kendisine birliklerinin başından ayrılmaması tavsiye edilen Salâhattin Bey'in de bir süre sonra İstanbul'a gittiğini öğrendik. Cemâl Paşa'nın gösterdiği bu kötü örnek üzerine, 7 Temmuz 1919 tarihinde, şu genel bildiriyi gönderdim:

1. *Bağımsızlığımızı koruma uğrunda kurulmuş ve teşkilâtlanmış olan millî kuvvetlere hiçbir şekilde müdahale ve saldırıda bulunulamaz. Devlet ve milletin mukadderatında millî irade söz sahibi ve hâkimdir. Ordu, bu millî iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.*

2. *Müfettiş ve komutanlar, herhangi bir sebeple komutadan uzaklaştırıldıkları takdirde, yerlerini alacak kimseler, işbirliği yapılacak niteliklere sahip iseler, komutayı onlara bırakacaklar; ancak, kendileri de yetki bölgelerinde kalarak millî görevlerini yapmaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde, yani bir ikinci İzmir olayına yol açabilecek kimselerin tayini halinde, komuta asla bırakılmayacak, bütün müfettiş ve komutanlarca kendilerine güvenilemediği gerekçesi ile yapılan tayin reddedilecek ve kabul edilmeyecektir.*

3. *Memleketimizi kolayca işgal edebilmek maksadıyla İtilâf Devletleri tarafından yapılacak baskılarla, hükûmet herhangi bir birliği, askerî ve millî teşkilâtımızı dağıtma emri verirse, bu emir kabul edilmeyecek ve yerine getirilmeyecektir.*

4. *Hedef ve gayesi millî bağımsızlığı kurtarmak olan Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin ve teşebbüslerinin gerileme ve başarısızlığına yol açacak herhangi bir etki ve müdahaleyi ordu kesinlikle önleyecektir.*

5. *Devlet ve milletin bağımsızlığını kurtarma gayesinde devletin bütün sivil memurları, Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin ordu gibi yasal yardımcılarıdır.*

6. *Vatanın herhangi bir bölgesine saldırıldığı takdirde, bütün millet, haklarını savunmaya hazır bulunduğundan, bu gibi olaylar karşısında, işbirliği için her yer biribirini en kısa zamanda haberdar ederek, savunmada hareket ve işbirliği sağlanacaktır.*

Bu bildiri, Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün ordu ve kolordu komutanlarıyla diğer ilgililere gönderilmiştir.

Refet Bey’in 3. Kolordu Komutanlığını Bırakması

Bu genel bildirimizden beş altı gün sonra, Kavak’tan, “3. Kolordu Komutanı Refet” imzalı, 13 Temmuz 1919’da yazılmış bir şifreli telgraf aldım. Telgrafın metni aynen şudur:

“İstanbul’dan bir İngiliz gemisiyle, Harbiye Dairesi Başkanı Albay Salâhattin Bey, benim görevimi devralmak üzere geldi. Benim de aynı gemi ile dönmemi Nezaret emrediyor. Selâhattin Bey, gayeye uygun olarak çalışacak. Genel durumu göz önünde tutarak komutayı kendisine devretmeyi uygun buldum ve Harbiye Nezareti’ne görevden ayrıldığımı bildirdim. Ayrıca geniş bilgi veririm. Sivas yönüne hareket ediyorum. 5. Tümen Komutanı Arif Bey vasıtasıyla Amasya’ya cevap veriniz.

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tutum ve tavırdan pek memnun olmadım. Refet Bey’in benimle olan işbirliği İstanbul’ca biliniyor. Bu çalışmaları benimseyen bir kimse, onun görevini devralmaya hem de bir İngiliz gemisi ile gelince, derhal verilmesi doğal olan hüküm, bu kimsenin İngiliz görüşüne hizmet edebileceği konusunda kendisine güvenilmiş olmasıdır. Bu hüküm, bir zandan ibaret olsa bile, Refet Bey’in komutayı devirde acele etmemesi, hiç olmazsa bizim de görüşümüzü alması gerekirdi.

Güvenip, komutayı kendisine devrettiğine göre de, hiç olmazsa bir süre ondan ayrılmayıp, durumumuzu ve görüşlerimizi ona iyice benimsetinceye kadar birlikte çalışması ve kendisi ile aramızda bir bağlantı kurduktan sonra uzaklaşması yerinde olurdu, düşüncesinde idim. Bununla birlikte, bir oldu bitti karşısında bırakılmış olduğuma göre, iki noktada tesellî aramakla yetinmeye mecburdum. Birincisi, Refet Bey’in telgrafındaki “Selâhattin

Bey gayeye uygun olarak çalışacak” cümlesi, ikincisi de, Refet Bey’in hiç olmazsa İstanbul’a gitmemiş olması idi.

Bu durum üzerine, “komutanların İstanbul’a gitmek hususunda en küçük bir yanılmalarının pek pahalıya mal olacağını ve programımızı en iyi şekilde uygulamaya devam edeceğimizi” bütün komutanlara bildirmek suretiyle hemen dikkatlerini çektim. Refet Bey’e de aynı tarihte (14 Temmuz 1919), “Selâhattin Bey’in kararlarımızı istenildiği şekilde uygulayacağı, buradaki arkadaşları fazlasıyla duygulandırmış ve onlara güç kazandırmıştı” cümlesi de bulunan bir şifreli telgraf çektirdim.

Selâhattin Bey’in kendisine de aynen şu telgrafı çektirdim:

14.7.1919

Amasya’da 5’nci Tümen Komutanlığına

Refet Bey’edir: Aşağıdaki telgrafı, uygun görürseniz Selâhattin Bey’e ulaştırınız ve sonucunu bildiriniz.

Mustafa Kemal

Selâhattin Beyefendi’ye: İstanbul’un düşmanlarca kuşatılmış çevresinden milletin kutsal bağrına gelmeniz ve fedakâr arkadaşlarınızın azim ve vatanperverlik meydanına sizin de şeref vermiş olmanız büyük bir sevinçle karşılandı. Kutsal amacımızın gerçekleştirilmesi uğrunda gösterilecek ortak gayrette Tanrı hepimizi zafere ulaştıracaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

3. Ordu Müfettişi Kurmay Başkanı Albay Kâzım

Selâhattin Bey hakkında ilk şüphe ve kararsızlık, yine Selâhattin Bey'in "gayeye uygun olarak çalışacağını" söylemesi üzerine kendisine güvenen ve hemen komutayı teslim edip Sivas'a doğru uzaklaşan Refet Bey tarafından gösterilmiş oldu.

Refet Bey'in Amasya'dan çektiği bir telgraf, yalnız Selâhattin Bey hakkındaki şüpheyi değil, daha birkaç nokta ile ilgili görüşleri de ortaya koyuyordu. Müsaade buyurursanız olduğu gibi bilginize sunayım:

Acele

Güvenlikle ilgili

719

Amasya, 15.7.1919

Erzurum'da 15. Kolordu Komutanlığı'na Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

Salâhattin Bey'i tanırsınız. Birdenbire ürkmemesi gerekir. Önce Kâzım Paşa, tebrik dolayısıyla ve yumuşak ifadelerle kendisiyle haberleşmeye girişmelidir. Hâmit Bey'in görevden alınması hakkında daha bir şey yok. Fakat yerinde bırakılması için teşebbüslerde bulunuldu. Görevden alınırsa buralarda kalacağını pek sanmıyorum. Bununla birlikte etkilemeye çalışıyorum. Benim dönmem için İngilizler'in hükûmete baskı yapacakları şüphesizdir. Ben kendimi duruma göre ayarlayarak buralarda kalacağım. İngilizler'den ve buradan geçen Amerikalılardan anladığıma göre, Kâzım Paşa'nın durumu da tehlikelidir. Her zaman ölçülü

davranılmasını ve durumun iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim (Refet).

5. Tümen Komutanı Arif

Bu telgrafta adı geçen Hâmit Bey, Samsun Mutasarrıfı idi. Hâmit Bey, Samsun'a gelişimizin ilk günlerinde, Refet Bey'in, aralarındaki eski hukuk ve dostluk dolayısıyla, ortak gaye uğrunda, sonuna kadar bizimle birlikte fedakârca çalışacak vasıfları taşıyan bir arkadaş olduğuna güvendiği için bana tavsiye ettiği ve benim Sadrazamlığa ve Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'ya durumu bildirerek Samsun'a getirebildiğimiz zat idi.

Böyle bir zat'ın, er geç görevden alınacağına şüphe var mıydı? Fakat Refet Bey, "yerinde bırakılması için gereken yerlere başvuruldu" diyor. Nerede? Kimlere gidilerek? Kim başvurmuştur? Sonra, "Görevden alınırsa buralarda kalacağını pek sanmıyorum. Bununla birlikte etkilemeye çalışıyorum!" diyor. Nereye?İstanbul'a mı gidecek? Nasıl? Bu zat bugüne kadar bizimle birlikte çalışmıyor muydu?

Bu telgrafında Refet Bey, kendisinin dönmesi için İngilizlerin hükûmete baskı yapacaklarını kesin olarak kabul ediyor ve kendisini duruma göre ayarlayarak buralarda kalacağını söylüyor. Oysa durum belli ve yapılacak şeyi, ben kendisine 7 Temmuz 1919 tarihli genel talimatımla bildirdim (adı geçen talimatın 2. maddesi). Ondan başka yapılacak şey yoktu.

Refet Bey, İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anlamış ki, "Kâzım Paşa'nın da durumu tehlikelidir. "Bu ne demektir? Azim ve iradelerini en çok korumaları gereken arkadaşların, bize karşı herhalde rahmet okumayacak kimselerin sözlerinden tehlike kuruntusuna kapılmaları ve bunu inanarak söylemeleri ne demektir?

Refet Bey, telgrafının sonunda bana da ders veriyor, “Her zaman ölçülü davranılmasını” ve “durumun iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim” diyor.

Buradaki “ölçülü” kelimesinden maksadın ne olabileceğinin yorumunu anlayış sahiplerine bırakırım.

Bana iyi idareyi tavsiye eden zat, bu tavsiye’yi, benim verdiğim emir ve talimatı hakkıyla yerine getirip görevi başından ayrılmadan önce yapmış olsaydı, daha içten hareket etmiş olurdu, sanırım.

Refet Bey’le Haberleşmeler

Efendiler, 3. Kolordu’dan, bu münasebetle Refet ve Selâhattin Bey’lerden yeniden söz etmek gerekiyor. İlgisi şudur:

İngilizler Sivas’a bir tabur gönderecekleri söylentisini yaydılar. Her ihtimale karşı Sivas’a gelen çeşitli yönlerde askerî tedbirler aldırmak gerekmişti. Bu münasebetle Amasya’da bulunan 5. Tümen Komutanlığı‘na 18 Temmuz 1919 Tarihinde verdiğim bir emir metninde, daha o sırada Amasya’da bulunan Refet Bey’e ait de şu cümleler vardı; “Durum hakkında Refet Bey’in önemle dikkati çekildi. Belki Refet Bey böyle bir durumu dikkate alarak şimdilik Amasya’da kalmayı da tercih eder.”

5. Tümen Komutanı‘nın 19 Temmuz 1919’da verdiği cevapta, dikkate değer şu cümleler yer alıyordu:

“Selâhattin Bey halen Samsun’dadır. Şimdiye kadar kendisi ile temas edemediğim gibi hiçbir ciddi ve önemli haberleşme de yapılmamış olduğundan, adı geçen komutanın düşünce ve inancının ne merkezde olduğunu bilemiyorum.”

“Ankara - Refet Bey” gerektiğinde İngilizlere karşı koyacak kadar cesaret gösteremeyeceğini hissettirmişti.”

Refet Bey, 18 Temmuz 1919’da Sivas’a hareket etti.

Bunun üzerine Refet Bey’e şu şifreyi verdirdim:

Şifre

Kişiye özel

Sayı: 115

19.7.1919

Amasya'da 5. Tümen Komutanlığı'na,

Sivas'ta 3. Ordu Sıhhiye Müfettişi

Albay İbrahim Tali Beyefendi'ye,

Refet Bey'e'dir. Salâhattin Bey'e telgrafımı verdiniz mi? Bu arkadaşımızın kesin durumunun mutlaka tespit edilmesi ve kararsızlık yahut iki taraflı idare gibi felâket doğuracak bir duruma hiç bir şekilde tahammül ve rıza gösterilmemesi bir vatan görevi olduğundan, bu hususta evet veya hayır şeklinde kendisinden söz alınması ve ona göre bir karar verilmesi zarurîdir. Sizin bıraktığınız noktadan başlamak kendileri için en uygun programdır. Şimdiye kadar hemen bir hafta geçtiği halde hiç bir kesin bilgi alınamaması, İstanbul'dan gelen bir haberde kendisi hakkında sağlam bir kanaat gösterilmemesi ve hareketinden önce Sadık Bey'le gizli bir görüşme yaptığından ve dostluğundan söz edilerek şikâyet edilmesi bu telgrafımın yazılmasına yol açmıştır. Bu durumu ve sonuçlarını özellikle sizin takdir etmeniz ve çözmeniz gerekir. Zira, herhangi bir halk topluluğunda söyleyeceği yanlış ve millî gayeye aykırı bir tek sözün bile yaratacağı tepkiyi ve bunun doğuracağı durumu şmdiden düşünmek yeterlidir (Mustafa Kemal).

3. Ordu Müfettişliği

Kurmay Başkanı

Albay Kâzım

Yalnız bu telgrafımıza değil, çok şeye cevap olan Refet Bey'in şu telgrafını olduğu gibi bilginize sunacağım:

Güvenlikle ilgili ve çok acele

1828

Sivas, 22.7.1919

Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliği

Vekili Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

1- *Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: Telgrafınızı Selâhattin Bey'den ayrıldıktan sonra aldığım için kendisine veremedim. Selâhattin Bey'i herkes gibi siz de çok iyi tanırsınız. Kararsız tabiatlı bir zattır. Bu bölgede on günden fazla kalmamak niyetiyle gelmiş. Az kalsın, komutayı almadan geri kaçacaktı. Kendisine güven duygusu vererek ve inandırarak vatanî görevini hatırlattım. Memleketini herhalde sever. Ancak, vakitsiz iş görmeye gelemez. Aşağı yukarı Vali Reşit Paşa'dan biraz daha iyi. 13. Kolordu'dan geçen silâhlardan haberi olduğu gibi, bu işi halletmek üzere İstanbul'da da çalışmış ve başarılı olmuş. Buraya, Cevat Paşa tarafından seçilerek gönderilmiş. Bu bakımdan gayeye zararlı olamaz ve hiçbir halk topluluğunda gayeye aykırı tek bir söz söylemez. Aksine, millî gayeye uygun olarak fakat sessiz bir şekilde çalışacağına söz verdi. Sadık Bey'le ilişkisi hakkında verilen bilgilere inanmıyorum. Zaten aldığımız haberi iyice kontrol etmeden ve belirli bir program yapmadan çalışmak, kuvvetlerin kaybına yol açıyor. Doğu'nun durumu hakkında bana verdiğiniz bilgilerde, aldığınız abartılmış haberlere kapılmamış olsaydınız, belki de ben durumu daha iyi idare eder ve komutayı terke mecbur kalmazdım. Tek başına karar*

verecek insanların, gerçek durumu bilmeleri gereğini siz de takdir buyurursunuz. O halde, Selâhattin Bey'i boşu boşuna ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne çıkacak? Zaten o kaçmaya hazır. Yerine acaba kim gelecek? Emirlerinizin kısa ve açık olmasını rica ederim. Selâhattin Bey'le ilgili telgrafınızı lûtfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp sessizlikle biten bu telgraftan kesin olarak ne demek istendiğini çıkaramadım. Bununla birlikte, birkaç güne kadar Salâhattin Bey Samsun'dan dönüyor. Kendisiyle görüşeceğim. Şüphesiz kendisini uygun bir tarzda ve amaca hizmet yolunda idare için gerekli tedbirleri alıyorum.

2- *Samsun'a çıkarılan taburun, buradaki Hintli Müslümanları değiştirmekle birlikte, asıl Sivas'ta bulunduğunuzu zannettikleri zâtıâlilerine karşı bir gözdağı vermek maksadıyla çıkarıldığını, İngilizlerle temasımda anladım. Beni İstanbul'a gitmeye razı etmek için, Kavak'ta bulunduğum zaman bir İngiliz binbaşısı geldi. İngilizlere karşı gösterdiğim direnmeyi fırsat bilerek fakat aslında zâtıâlilerini yıpratmak için beni görevden aldırdıklarını açıkça söyledi. Zâtıâlilerinin öteki dayanağı, Kâzım Karabekir Paşa imiş. Bu bakımdan Kâzım Paşa, ellerine, İngilizlerin ısrarına yol açacak bir tutamak vermemelidir. Ferit Paşa'nın, istifanız üzerine Kâzım Paşa'yı komutan vekili olarak tayin etmesi, İstanbul'dakilerden bir kısmının kötü bir niyeti olmadığını gösteriyor. Ancak, İngilizlerin ısrarı karşısında bir şey yapamazlar. Kâzım Paşa'nın vekil olarak tayini de Selâhattin Bey'in Sadık Bey hesabına buraya gelmediğini gösterir.*

3- *Benim İstanbul'a götürülmem için İngilizlerin İstanbul Hükûmetine baskı yapmaları pek muhtemeldir. Çünkü, benimle İngilizlerin arasında resmî bir ilişki var. Bu baskı artarsa, Salâhattin Bey'i güç bir durumda bırakmamak için izimi kaybettireceğim.*

4- *Hâmit Bey'in değiştirileceği söylentisi daha gerçekleşmedi. onun, yerinde bırakılması için gerek Selâhattin Bey ve gerekse İngilizler İstanbul Hükûmeti'ne başvurdular. Bu zatın değiştirilmesi girişimi Dahiliye Nezareti ile kavga etmesinin sonucudur. Selâhattin Bey'in yerine, Konya'ya Sedat Bey'in geldiği de doğru değildir. Her ne kadar Hâmit Bey bütün komutanların değiştirileceğini haber aldığını yazıyorsa da Kâzım Paşa'nın vekil olarak tayini bunun aksini gösteriyor.*

5- *Sivas Kongresi ile ilgili olarak Sadrazamlıktan doğruca illere gönderilen 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafı gördünüz mü? Karahisar'daki tümen komutanı bu kongreye temsilci seçilmesi için buralara bildiri yayınlamış. Bu davranış tarzını uygun buluyor musunuz? Almanya ile yapılan barış anlaşması ve Doğu'daki sessizlik, durumun gelişmesini beklerken bizim de ihtiyatlı bulunmamızı gerektirmiyor mu? Şahsım için hiç bir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır. Yalnız, kararsız ve programsız hareketlerle gayeyi çıkmaza sokacağız. Ya ihtiyatlı olalım yahut da işi hemen açığa vuralım. Ne var ki, ikisinden birini yapalım. Sivas Kongresi'nden bugün için bir fayda bekliyor musunuz? Bugünkü duruma göre, bu kongrenin Sivas'ta ve açıktan açığa yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Güney yönlerinden Sivas'a gelecek bir darbe özellikle bu il halkının kansızlığı yüzünden Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu ilin son ana kadar tarafsızmış gibi görünmesi, son derece önemlidir. Bu kongrenin mutlaka toplanması gerekiyorsa, aldığımız haberlere göre, temsilciler de gelebilecekler ise, acaba bunun Doğu'da başka bir yerde toplanması daha uygun düşmez mi?*

6- *Sivas ve Amasya şehirlerinin halkı pek bayağı; ilçelerde, köylerde halk bunlara bakarak çok daha iyi. Bundan sonra, çalışmalarımı ona göre ayarlayacağım.*

7- *İstanbul'dan aldığım haberde, buradaki Millî Mücadele'nin hiçbir parti veyahut bir şahsın kendi özel emellerini gerçekleştirmek maksadına dayanmayıp sırf milletin selâmet ve istiklâlini kurtarmak gayesine dayandığı konusunda, zâtıâlîleri tarafından bir bildiri yayınlayarak İngilizlerin yatıştırılması tavsiye olunuyor. Buna gerek görüldüğü takdirde, ben bunun zâtıâliniz tarafından bir bildiri şeklinde değil, belki Erzurum Kongresi'nin kararlarına sokularak yayınlanmasının uygun olacağını zannediyorum.*

8- *Ajanslar Meclis-i Meb'usan seçimlerinden bahsediyorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz? (Refet)*

Bu telgrafa verdiğimiz cevabı da olduğu gibi aktarmakla yetineceğim:

Şifre

Subay Eliyle Çekilmesi

Acele

171

23.7.1919

Sivas'ta 3. Kolordu Kurmay Başkanı

Zeki Bey'e

Refet Beyefendi'ye:

1- *Salâhattin Bey hakkındaki telgrafı bir defa daha okumak üzere aradım. Fakat, bulunamıyor. Hatırladığıma göre, bu zat için söz konusu olan hususlar İstanbul'dan bildirilmişti. Her alınan haberin doğruluğunu istenildiği gibi kontrol edebilmek nadiren mümkündür. Doğu'nun durumu hakkında aldığımız*

bilgiler, abartmadan uzak olmamakla birlikte, bize yanlış bir adım attırmış değildir kanısındayım. Mukadderatımızda, yalnız Doğu'daki olayların gelişmesine bağlı kalınmakla yetinilmiş değildir. Millî teşkilâtı genişlik ve canlılık kazandırarak kökleştirmek, kongrelerle millî dâvâyı benimsetmek, ordunun millî teşkilâta destek ve yardımını sağlamak, millî dâvânın kaybına meydan vermemek için, komuta ve silâh meseleleri ile gereken kesin kararı verme hususlarında, şimdiye kadar yapıldığından başka türlü ve daha ihtiyatlı davranmak, acaba bugünkü verimli sonucu sağlayabilir miydi? Her halde şimdiki durum, herkesi sevindirecek derecededir.

***2-** Kâzım Paşa'nın komutan vekilliğine tayini pek yerinde olmuştur. Ellerine İngilizler'in ısrarına yol açacak görünürde bir sebep vermemeye çalışıyor. Ancak, silâh konusunda ve Trabzon'a asker çıkarılmasını önleme hususunda hoşgörülü davranamayacağımız âşikârdır. Halbuki, ileri sürülen bu sebepler İngilizler'in hiç de hoşuna gitmeyecektir.*

***3-** İngilizler, benim İstanbul'a götürülmem için pek çok ısrar ettiler ve hükûmete ağır baskı yaptılar. Hükûmet ve Padişah ile makine başında günlerce devam eden görüşmeler sırasında bu nokta açıkça bildirildi. Bu konuşmaların metinleri, görüştüğümüzde sizin tarafınızdan da görülecektir. Yalnız şu var ki, meslekten ayrılınca ısrar son buldu. Bu bakımdan sizin için de istifadan sonra büyük bir ısrar olacağını sanmıyorum. Bununla birlikte ve aksi halde, izinizi kaybettirmektense, Selâhattin Bey'in güç duruma girmesini tercih ederim. Burada Halit Bey hakkında, hükûmet ve İngilizler Kâzım Paşa'ya çok ısrar ettiler. Kâzım Paşa, bir şey yapılamayacağını söylemekte direndiği içindir ki, bugün Hâlit Bey, resmen olmasa bile, yine tümeninin başında bulunuyor.*

4- *Hâmit Bey, son telgrafıyla hepimizden daha çabuk hareket etme isteğini gösteriyor. Şimdilik yumuşatıldı.*

5- *Sivas Kongresi ile ilgili telgrafı henüz görmedim. Gerçekten de bazı yerlerde olumlu bazı yerlerde olumsuz yönde aşırılıklar görülüyor. Şüphesiz duruma göre ve verimli hareketlerde bulunabilecek şekilde ihtiyatlı davranma taraflısıyım. Herkesi ilgilendiren bu açık ve kesin program, bugün toplanmaya başlayan Erzurum Kongresi görüşmelerinden çıkacaktır.*

Sivas Kongresi'nden pek çok yarar beklerim. Bugün değil, Sivas Kongresi ilk defa söz konusu edildiği gün bile, her yönden ve özellikle güneyden bir darbe gelebileceğini büyük bir ihtimal kapsamında gördüğümü ve bundan dolayı da savunma tedbirleri alınması için ricada bulunduğunu hatırlarsınız. Bununla birlikte, Erzurum Kongresi toplandıktan sonra, Sivas'a gelecek temsilcilerin sayısına ve Erzurum Kongresi'nin yapacağı etkilerden doğacak duruma göre daha pratik ve güvenilir bir şekil de düşünülür.

6- *Siz kardeşimin, çalışmaları düzenleme konusundaki düşüncesi pek yerindedir. Ancak, şehirlileri de millî duygu ve etki altında tutmaktan uzak kalınmayacağını ümit ederim.*

7- *Millî Mücadele'nin gaye ve hedefi kongre tarafından yayınlanacak bildirilerle, tasavvur buyurduğunuz şekilde duyurulacaktır.*

8- *Meclis-i Mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da, Bu konu kongrede görüşüldükten sonra teşebbüse geçilecektir. Hepimiz gözlerinizden öperiz kardeşim (Mustafa Kemal).*

3. Ordu Müfettişliği

Kurmay Başkanı

Albay Kâzım

Erzurumluların Yardımları

Efendiler, askerlikten ayrıldıktan sonra, bütün Erzurum halkının ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin bana karşı pek açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz hâtırayı burada açıkça belirtmeyi görev sayarım.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli yazıda, "Cemiyetin başına geçerek Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı kabul etmemi teklif ediyorlar ve birlikte çalışmak üzere seçtikleri beş kişinin adlarını bildiriyorlardı."

Bu beş kişi, Raif Efendi, emekli Binbaşı Süleyman Bey, emekli Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey, Dursun Beyzâde Cevat Bey idi. Sözünü etiğim yazıda Rauf Bey'in de Yönetim Kurulu İkinci Başkanlığı'na seçildiği bildiriliyordu.

Bu tarihlerde, Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Raif Efendi, üyeler Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Mesut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kâzım Bey ve sekreter Cevat Bey idi.

Erzurum şubesi, İstanbul'daki Genel Merkez Başkanlığı'na ulaştırmaya çalıştıkları bir telgrafla "Genel Merkez adına karar verme ve söz söyleme yetkisinin bana verildiğinin telgrafla bildirilmesini" de rica ettiler.

Bundan başka, bizim Erzurum Kongresi'ne katılmamızı kolaylaştırmak için, Kongre Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş bulunan emekli Binbaşı Kâzım ve Dursun Beyzâde Cevat beyler temsilcilikten istifa ettiler.

Erzurum Kongresi

Efendiler, yüksek malûmunuz olduğu üzere, Erzurum Kongresi 1919 yılı Temmuzunun 23. günü, pek gösterişsiz bir okul salonunda toplandı. İlk günü, beni başkanlığa seçtiler. Kongre üyelerini, durum ve bir dereceye kadar da tutulan yol hakkında aydınlatmak için yaptığım konuşmada; tarihin ve olayların zoru ile, doğrudan doğruya içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri göstermeyecek ve bundan irkilmeyecek hiçbir vatanseverin tasavvur edilemeyeceğine işaret ettim. Ateşkes Antlaşması hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırı ve işgâllerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, bu itibarla vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin ergeç iflâsa mahkûm olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin kutsal varlıklarını kurtarmak ve korumak hususunda son sözü söyleyecek ve bunun gereğini yerine getirecek gücün, bütün vatanda bir elektrik ağı haline gelmiş olan millî akımın kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim.

Maneviyatın kuvvetlendirilmesine yardımcı olmak üzere de, yeryüzündeki bilinen bütün milletlerin millî gayelerine ulaşmak için içinde bulunduğumuz tarihteki- mücadeleleri ile ilgili mevcut bazı bilgileri özetledim.

Ve milletin mukaderatına hâkim bir millî iradenin, ancak Anadolu’dan doğabileceğini belirttim. Millî iradeye dayanan bir Millet Meclisi’nin meydana getirilmesini ve gücünü millî iradeden alacak bir hükûmetin kurulmasını, kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak gösterdim.

Erzurum Kongresi’nin Bildirisi ve Kararları

Efendiler, Erzurum Kongresi 14 gün sürdü. Çalışmalarının sonucu, tespit ettiği tüzük ve bu tüzükteki hükümleri ilân eden bildiri maddelerinden ibarettir.

Bu tüzük ve bildiri metni, zaman ve ortamın gerektirdiği bazı önemsiz ve ikinci derecede düşünce ve görüşler atlanarak incelenirse, birtakım köklü ve geniş çaplı ilkeler ve kararlara varmış oluruz.

Müsaade buyurursanız, bu ilkelerin ve kararların bence, daha o zaman nelerden ibaret olduğuna işaret edeyim:

1- *Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz (Bildiri, madde 6; Tüzük madde 3’ün açıklaması: Tüzük ve bildiri’nin 1. maddeleri lütfen okunup incelensin...)*

2- *Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükûmeti’nin dağılması halinde, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir. (Tüzük madde 2 ve 3; Bildiri, madde 3)*

3- *İstanbul Hükûmeti vatanı koruma ve istiklâli elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu hükûmet üyeleri millî kongrede seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır (Tüzük, madde 4; Bildiri, madde 4).*

4- *Kuva-yı Millîye’yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır (Bildiri, madde 3).*

5- *Hıristiyan azınlıklara siyasî hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez (Bildiri, madde 4).*

6- *Manda ve Himaye kabul olunamaz (Bildiri, madde 7).*

7- *Millî Meclis'in derhal toplanmasını ve hükûmetin yaptığı işlerin Meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışılacaktır (Bildiri, madde 8).*

Bu ilkeler ve bu kararlar çeşitli şekillerde yorumlanmışsa da, gerçek niteliklerini hiç değiştirmeden uygulanma imkânı bulabilmişlerdir.

Efendiler, biz Kongre'de özetlediğim bu kararları ve bu ilkeleri ortaya koymaya çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa'da basında bir takım demeçler yayınlıyordu. Bu demeçlere, Sadrazam'ın milleti jurnalı dense yeridir. 23 Temmuz 1919 tarihli basın, dünyaya şunu ilân ediyordu: "Anadolu'da karışıklık çıktı. Kanun-ı Esasî'ye aykırı olarak Meclis-i Meb'usan adı altında toplantılar yapılıyor. Bu hareketin askerî ve sivil memurlar tarafından önlenmesi gerekir."

Buna karşı gereken tedbirler alındı ve Meclis-i Meb'usan'ın toplantıya çağrılması istendi.

Ağustos'un yedinci günü, Kongre, toplantısına son verirken üyelerine:

"Önemli kararlar alındığını, bütün dünyaya milletimizin varlık ve birliğinin gösterildiğini" söyledim ve "tarih, bu kongremizi ender görülen büyük bir eser olarak kaydedecektir" dedim.

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını zaman ve olayların ispatlamış olduğuna inanıyorum, Efendiler.

Erzurum Kongresi, tüzüğü gereğince bir Hey'et-i Temsiliye seçmişti.

Dernekler Kanunu’na göre dilekçe yerine geçmek üzere, Erzurum Valiliği’ne verilen 24 Ağustos tarihli yazıda, Heyet-i Temsili’ye üyelerinin adları ve kimlikleri şu şekilde gösterilmiştir:

Mustafa Kemal - Eski 3. Ordu Müfettişi, askerlikten ayrılmış.

Rauf Bey - Eski Bahriye Nâzırı

Raif Efendi - Eski Erzurum Milletvekili.

İzzet Bey - Eski Trabzon Milletvekili.

Servet Bey - Eski Trabzon Milletvekili.

Şeyh Fevzi Efendi - Erzincan’da Nakşî Şeyhi.

Bekir Sami Bey - Eski Beyrut Valisi

Sadullah Efendi - Eski Bitlis Milletvekili.

Hacı Musa Bey - Mutki Aşiret Bey’i

Efendiler, sırası gelmişken arz edeyim ki, bu kimseler hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Bey’ler ile Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler Sivas Kongresi’ne katılmışlar fakat ondan sonra biri Erzurum’a öteki Erzincan’a dönerek bir daha Hey’et-i Temsiliye’de bulunmamışlardır. Rauf Bey ve Sivas Kongresi’nde aramıza katılan Bekir Sami Bey İstanbul’da Meclis-i Meb’usan’a gidinceye kadar, bizimle birlikte bulunmuşlardır.

Erzurum Kongresi’nde Görülen Kararsızlıklar

Efendiler, hâtıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim bu Erzurum Kongresi’ne üye olarak girip girmemekliğim, üzerinde düşünülmeye değer bulunduğu gibi, Kongre’ye katıldıktan sonra da başkan olup olmamaklığım konusunda kararsızlık gösterenler olmuştur. Bu kararsızlığı gösterenlerden bir kısmının düşüncelerini iyi niyet ve içtenliklerine vermek mümkün ise de, diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, aksine lanetlenmiş bir maksadın peşine düştüklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Söz gelişi, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon ilinde bir yerden kendisini kongreye temsilci seçtirerek gelen Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları gibi. Bu zatın hainliği, sonradan Trabzon’da ve oradan kaçtıktan sonra da İstanbul’daki faaliyet ve hareketleri ile doğrulanmıştır.

Kongre’nin bitiminden iki üç gün önce, başka bir tartışma da söz konusu olmaya başlamıştı. Bazı yakın arkadaşlarım benim Hey’et-i Temsiliye’ye girerek, açıkça faaliyet göstermemi sakıncalı buluyorlardı. Görüşleri şu noktalarda özetlenebilir: “Millî teşebbüs ve faaliyetlerin bütün anlamıyla milletten doğduğunu, gerçekten millî olduğunu göstermek lâzımdır. Bu takdirde, yapılacak teşebbüsler daha güçlü olur ve kimsenin kötü yorumuna ve özellikle yabancıların olumsuz düşüncelerine fırsat vermez. Fakat, tanınmış ve hele İstanbul Hükûmeti’ne Hilafet ve Saltanat makamına karşı âsî duruma düşmüş, hücumların hedef noktası haline gelmiş olan benim gibi bir adamın bütün bu millî teşebbüslerin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin millî gayelere dayanmaktan çok, şahsi emellerin gerçekleştirilmesi maksadına dayandığı inancı uyanır. Bu bakımdan Heyet-i Temsiliye’yi, illerin ve bağımsız sancakların seçeceği kimseler oluşturmalıdır. Ancak, bu şekilde millî bir güç gösterilebilir.”

Bu görüşlerin ne dereceye kadar yerinde olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de bu görüşlere karşı olan düşüncelerimi ve bunları dayandırdığım noktalardan bazılarını sayayım: Özellikle, ben mutlaka kongreye katılmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü, zaman geçirmeksizin millî iradenin faaliyete geçirilmesini ve milletin doğrudan doğruya fiilî ve silâhlı olarak tedbirler almaya başlamasını sağlamak zaruretine inanıyordum. Bu esaslı noktaları, takdir ve tespit ettirebilmek için, kongrede aydınlatmak, yol göstermek ve bizzat idare etmek şekliyle çalışmamı zorunlu görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin daha önce açıkladığım ilke ve kararlarını, herhangi bir temsilciler hey'etinin uygulama alanına sokturabileceğime henüz güvencim olmadığını itiraf ederim.

Nitekim, zaman ve olaylar beni doğrulamıştır. Bundan başka, daha Amasya'da iken karar verilip de millete her türlü vasıta ile tebliğ ettirdiğim Sivas Genel Kongresi'nin toplanmasını sağlamak, bütün milleti ve memleketi yalnız bir hey'etle temsil etmek, ayrıca yalnız Doğu illerini değil, vatanın her köşesini aynı dikkat ve duyarlıkla savunma ve kurtarma çarelerini bulmaya çalışmak hususlarını herhangi bir hey'etin gerçekleştirebileceğine inanmadığımı açıkça ifade etmek zorundayım. Çünkü, ben de böyle bir kanaat var olsaydı, benim işbaşına geçtiğim güne kadar teşebbüs ve faaliyette bulunanların çalışmalarının sonuçlarını bekler ve istifa etmemek yolunu tutardım. Hükûmet'e, Padişah ve Halife'ye karşı isyan gereğini duymazdım. Aksine, ben de bazı iki yüzlü ve iki taraflı oynayanlar gibi görünüşte pek şatafatlı ve gösterişli olan, o günün Ordu Müfettişliği görevini ve Padişah Hazretleri'nin Yaveri sıfatını taşımakta devam ederdim. Gerçi, benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün millî ve askerî hareketlerin başına geçmemde elbette sakınca vardı. Ancak, o sakınca, başarısızlık halinde herkesten önce ve herkesten çok benim, en büyük ceza ve azaba uğratılmamdan başka bir şey olabilecek miydi? Oysa,

bütün vatanın ve koskoca bir milletin ölüm kalım dâvâsı söz konusu olurken, vatanseverim diyenlerin kendi sonlarını düşünmelerinin yeri var mıydı?

İstanbul Hükümeti’nin Tutuklama Kararı

Efendiler, ben, bazı arkadaşlarca ileri sürülen düşünce ve kuruntulara uymuş olsaydım, iki bakımdan büyük sakıncalar ortaya çıkacaktı. Birincisi; düşüncelerimde, kararlarımda ve bütün kişiliğimde yetersizlik ve güçsüzlük olduğunu itiraf etmek ki, bu husus, benim vicdanımın emrine uyarak yüklendiğim görev bakımından düzeltilmesi imkânsız bir yanılma olurdu.

Efendiler, tarih itiraz edilemez bir şekilde ispatlamıştır ki, büyük dâvâlarda başarı için sarsılmaz bir yetenek ve güce sahip bir önderin varlığı şarttır. Bütün devlet adamları ümitsizlik ve beceriksizlik içinde... bütün milletin başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, her vatanseverim diyen binbir çeşit insanın, binbir hareket ve görüş tarzı ortaya attığı ve her şeyin allak bullak olduğu bir dönemde, danışmalar yolu ile, birçok hatırlı ve nüfuzlu kimselere bel bağlama gereğine inanmakla, güvenli ve kararlı bir şekilde ve özellikle hızla yol almak ve en sonunda çok çetin olan hedefe ulaşmak mümkün müdür? Tarihte, bu şekilde başarıya ulaşmış bir toplum gösterilebilir mi? İkincisi, Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu yönetimi ile hiçbir ilgi ve ilişkileri bulunmamış, bu alanda başarıları görülmemiş ve denenmemiş olan gelişigüzel kimselerden, söz gelişi Erzincanlı bir Nakşî Şeyhi ve Mutki’li bir aşiret reisi gibi zavallılardan da kurulması ihtimalden uzak olmayan herhangi bir temsilciler hey’etine, söz konusu durum ve görev emanet edilebilir miydi? Edildiği takdirde, memleket ve milleti kurtaracağız dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi aldatmış olmak gibi bir yanılgıya düşmeyecek miydik?

Bu nitelikteki bir hey’ete, perde arkasından yardım edilebileceği söz konusu olsa bile, bu şekil güvenli bir yol sayılabilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün bütün dünyaca inkâr edilemeyecek gerçekler olarak kabul edildiğine asla şüphe yoktur. Bununla birlikte, ben burada bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hâtıra ve belgeler ile bir kere daha belirtmeyi, gelecek nesillerin siyasî ve sosyal ahlâk terbiyesi açısından bir görev sayarım.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi, bundan sonra da üzerinde duracağım olaylar dolayısıyla, bu husus, kendiliğinden aydınlığa kavuşacaktır.

Efendiler, Erzurum Kongresi'nin bitiminde, Ferit Paşa'dan sonra Harbiye Nezareti'ne yeni geldiği anlaşılan Nazım Paşa imzasıyla, 15. Kolordu Komutanlığı'na 30 Temmuz 1919 tarihli şöyle bir emir geldi:

"Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in hükûmetin kararlarına aykırı faaliyet ve hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri Bâbıâli'ce uygun görülüp, o bölgedeki memurlara emirler verildiğinden, Kolordu'ca gereken yardımda bulunulması ve sonucundan bilgi verilmesi rica olunur."

Bu emre Kolordu Komutanlığı tarafından lâyık olduğu şekilde cevap verildi. Bu cevabı öteki komutanlara da verdirerek dikkatlerini çektirdim.

Kongre bildirisi, memleket içinde her yere ve yabancı devlet temsilcilerine çeşitli vasıtalarla gönderildi. Tüzük de komutanlara ve öteki güvenilir makamlara kısım kısım şifre ile verilerek, oralarda basılmasının ve çoğaltılıp dağıtılmasının sağlanmasına çalışıldı. Bu durum tabiatiyla günlerce devam etti. Bu münasebetle, Sivas'ta 3. Kolordu Komutanı Salâhattin Bey'den aldığım 22 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafta: "Tüzüğün ikinci ve dördüncü

maddelerinin yayınlanmasını sakıncalı bulduğu, bir kere daha incelenmesi gereği” bildiriliyordu.

İkinci madde: Topyekûn savunma ve direnme esasının kabul edildiği;

Dördüncü madde: Geçici bir idare kurulabileceği hususundaki maddelerdir.

Karakol Cemiyeti

Biz Erzurum'da kongre kararlarının her tarafça anlaşılmasını ve topyekûn uygulanmasını sağlayıcı tedbirleri almaya çalışırken, bize "Karakol Cemiyeti'nin Teşkilât-ı Umumiye Nizamnamesi, (Genel Kuruluş Tüzüğü) ve Karakol Cemiyeti'nin Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi (Genel Görev Yönetmeliği) diye basılı bir takım kâğıtların, bütün orduya, komutan, subay, herkese dağıtıldığı bildirildi.

Bu yönetmeliği okuyan bana en yakın komutanlar bile, bu teşebbüsün benden geldiğini sanarak, birçok şüphe ve kararsızlıklara düşmüşler. Benim bir yandan kongrelerle açıkça ortak millî faaliyetlerde bulunurken, bir yandan da esrarengiz ve korkunç bir komite kurmaya çalıştığım zannına kapılmışlar. Gerçi, bu örgütün ve teşebbüslerin elebaşıları İstanbul'da bulunuyorlarmış; fakat teşebbüslerini benim ad ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyeti'nin genel kuruluş tüzüğü'ne göre, genel merkez üyeleri, sayıları, toplantı yer ve toplanış şekilleri, seçim usulleri ve görevlendirilmeleri kesinlikle gizli tutulur.

Bir de, en ufak bir sırrı açığa vuran, Karakol Cemiyeti'ne bir tehlike getiren, hattâ tehlikeye yol açabilecek bir şüphe uyandıran kimseler derhal idam edilir.

Genel Görev Yönetmeliği'nde de bir "millî ordu'dan" söz ediliyor ve "bu ordunun başkomutanı, büyük kurmay hey'eti, ordu, kolordu ve tümen komutanları ile kurmayları seçilmiş ve tayin edilmiş olup gizli tutulur. Bunlar görevlerini gizli olarak yaparlar" açıklaması okunur.

Efendiler, derhal komutanları uyararak, bu tüzük ve yönetmelik hükümlerini asla uygulamamaları gerektiğini ve bu teşebbüsün kaynağını araştırmakta olduğumu bildirdim.

Sivas’a varışımdan sonra, oraya gelen Kara Vasıf Bey’den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı arkadaşları imiş.

Herhalde, bu hareket şekli doğru değildi. Herkesi idam ile tehdit ederek bilinmeyen bir merkezin, bilinmeyen bir başkomutanın, bilinmeyen birtakım komutanların emirlerine uymak mecburiyetinde bırakmaya kalkışmak çok tehlikeliydi. Gerçekten de, bütün ordu mensuplarında biribirlerine karşı bir güvensizlik ve korku başladı. Söz gelişi, herhangi bir kolordu komutanının, “benim komuta etmekte olduğum kolordunun acaba bilinmeyen gizli komutanı kimdir? Bu gizli komutan ne vakit ve nasıl komutayı ele alacak ve bana ne gibi bir işlem uygulayacak” gibi haklı bir takım kuruntulara kapılması ihtimalden uzak değildi.

Sivas’ta Kara Vasıf Bey’e bu gizli merkezin, gizli başkomutanın ve gizli büyük kurmay hey’etinin kimler olduğunu sorduğum zaman, hepsi siz ve arkadaşlarınızdır, karşılığını vermişti. Bu beni büsbütün şaşırtmıştı. Böyle bir karşılık elbette akla yatkın olamazdı. Çünkü, bana asla böyle bir örgütlenmeden kimse söz etmiş ve iznimi de almış değildi.

Bu derneğin, sonradan, özellikle İstanbul’da yine aynı adla faaliyetini sürdürmeye çalıştığı anlaşıldıktan sonra, kuruluşunda ve bununla ilgili olarak bize vermek zorunda kaldıkları bilgilerde samimiyet bulunabileceği iddia edilemez.

Avrupa’dan Birşey Başaramadan Dönen Ferit Paşa’ya Çektiğim Şifre

İstanbul Hükûmetini millî teşebbüsleri engellemekten vazgeçirmek, başarıda sağlayacağı çabukluk ve kolaylık bakımından önemli idi. Bu düşünce ile ve Ferit Paşa’nın, tabiatıyla hiç bir şey başaramadan, adeta hakarete uğramış bir durumda İstanbul’a dönüşünden yararlanarak, kendisine 16 Ağustos 1919 tarihinde bir şifreli telgraf yazdım. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardır:

> *“Mösyö Clemenceau (Klemanso)‘nun, siz Sadrazam Hazretleri’nin yüksek şahsiyetlerine olan ayrıntılı cevabını, ben âcizleri son günlerde okuyunca İstanbul’a nasıl acı ve üzüntüler içinde dönmüş olduğunuzu takdir ediyorum.*

Vatanımızı paylaşma ve yok etme düşüncesini bu kadar açık ve haysiyet kırıcı bir şekilde ortaya koyan bu ifade karşısında titremeyecek duygulu bir insan düşünemiyorum. Tanrı‘ya binlerce şükredelim ki, milletimiz, ruhundaki kahramanlık azmiyle, tarih boyunca sürüp gelen hayat ve varlığını, hiçbir zaman ne kaderin akışına ne de böyle cellâtça hükümlere kurban etmeyecektir.

Şimdi pek eminim ki, Sadrazam Hazretleri’nin yüksek şahsiyetleri, bugünkü genel durumu, devlet ve milletin gerçek çıkarlarını üç ay önceki gözlerle görmüyorlar.

Dokuz aydan beri iş başına gelen hükûmetlerin hep biribirinden daha çok yıpranması ve sonunda da ne yazık ki, artık iş göremez bir duruma düşmesi, milletin yüksek haysiyeti karşısında doğrusu pek üzücü oluyor. Şurası bir gerçektir ki, vatan ve milletin mukadderatı adına, içeride ve

dışarıda sesini duyurmak ve söz sahibi olabilmek mutlaka millî iradeye dayanmayı şart kılar.

Hayat hakkı ve bağımsızlığı için çalışan milletin amacındaki bu asalet ve ciddiyete karşılık, İstanbul Hükûmeti, düşmanca davranmak yolunu tutuyor. Bu davranış tarzı, elbette büyük bir üzüntü doğuruyor. Milleti, İstanbul Hükûmetine karşı istenmeyen hareketlere sürükleyebilecek niteliktedir. Çok açık olarak arzedeyim ki, millet her türlü iradesini kullanabilecek güçtedir. Teşebbüslerinin önüne geçebilecek hiçbir kuvvet yoktur.

İstanbul Hükûmeti'nin olumsuz teşebbüsleri hiçbir yerde hiçbir kimse tarafından uygulanamayacaktır. Millet, çizdiği program çerçevesinde pek kesin ve açık adımlarla hedefine doğru yürümektedir. İstanbul Hükûmeti'nin şimdiye kadar süregelen engelleyici teşebbüslerinin hiçbir yerde hiçbir etki yapamamakta olmasıyla gerçek durumun takdir buyurulmuş olacağına şüphe edilemez.

İngilizlerin gösterdikleri yolda bir kurtuluş çaresi aramak da boşunadır ve sonucu bir hiçtir. Bununla birlikte, İngilizler de en sonunda kuvvetin millette olduğunu takdir ederek, hiçbir dayanağı olmayan ve millet adına hiçbir taahhütte bulunamayan, bulunsa bile milletçe kabul edilemeyecek olan bir hükûmetle sonuç alınabilecek bir işe girişmenin mümkün olamıyacağına inanmışlardır……..

Bütün dilekler şu noktada birleşmiştir ki, hükûmet meşru olan millî akımı engellemeye çalışmaktan vazgeçerek, Kuva-yı Millîye'ye dayansın ve bütün teşebbüslerinde kendine millî gayeyi rehber edinsin.

Bunun için de millî varlığı ve millî iradeyi temsil edecek olan Meclis-i Meb'usan'ın en kısa zamanda toplanmasını sağlasın!……."

Sivas Kongresi Hazırlıkları

Efendiler, Sivas'ta toplanmasını sağlamaya çalıştığımız kongreye her taraftan temsilci seçtirmek ve onların Sivas'a gelmelerini sağlamak üzere, daha Amasya'da iken başlamış olan çalışma ve yazışmalar devam ediyordu. Bütün komutanlar ve birçok vatansever her yerde olağanüstü bir çaba harcıyorlardı. Ne var ki, yine her tarafta olumsuz ve aleyhte propagandalar ve özellikle İstanbul Hükûmeti'nin engelleyici tedbirleri işi güçleştiriyordu.

Bazı yerlerden hem temsilci seçmiyorlar, hem de maneviyat kıracak ve herkesi ümitsizliğe düşürecek cevaplar veriyorlardı. Örnek olarak, 20. Kolordu Komutanı adına, Kurmay Başkanı Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan gelen bilgileri içine alan 9 Ağustos 1919 tarihli şifresinde, şu maddeler dikkate değer görüldü:

1- *İstanbul temsilci göndermiyor. Oradaki işleri uygun bulmakla birlikte, cesaretli bir duruma girmeyi de istemiyor.*

2- *İstanbul'dan temsilci göndermek imkânsızdır. Gönderilmek istenen kimseler, orada verimli, başarılı iş göreceklerine emin olmadıklarından dolayı, boşuna masraf etmemek ve yolculuk sıkıntılarına katlanmamak için hareket etmiyorlar.*

(Bilindiği üzere, bazı kimseleri özel birer mektupla da davet etmiştik.)"

Biz, her yerden temsilci seçtirmek ve göndertmekte karşılaşılan güçlükleri yenmeye çalışırken, öte yandan Kongre'nin toplanması için en güvenli bir yer olarak seçtiğimiz Sivas'ta da bir telâş ve heyecan başladı.

Efendiler, burada, sırası gelmişken arz edeyim ki, ben Sivas'ı gerçekten de her bakımdan güvenilir bir yer saymış olmakla birlikte, daha Amasya'da iken Sivas'a gelen bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından her türlü askerî tedbir ve tertipleri aldırmayı da dikkatli olmanın gereği saymıştım.

Sivas Valisinin Endişeleri

Sivas'ın heyecanı şöyle öğrenildi. 20 Ağustos günü öğleyin Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından telgraf başına davet olunduğum zaman, Paşa'nın uzun bir telgrafı veriliyordu. O telgraf şudur:

Erzurum’da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

Önce rahatsız ettiğim için beni bağışlamanızı diler ve zâtıdevletlerinin sağlığını sorarım. Neden rahatsız ettiğimi aşağıda belirtiyor ve açıklıyorum efendim. Görünüşte, Fransızlara ait kuruluşları teslim almak, gerçekte buraların durumu konusunda incelemelerde bulunmak üzere, Cizvit papazlarıyla birlikte İstanbul’dan önceki gün Sivas’a gelerek valilik makamını ziyaret eden Fransız subaylarının ziyaretlerini iade için dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve görüşmenin sonunda orada hazır bulunan Fransız Binbaşılarından Jandarma Müfettişi Mösyö Brunot (Brüno), biraz özel görüşmek isteğinde bulunarak bendenizi başka bir odaya aldı. Söylediği sözleri olduğu gibi aktarıyorum:

“Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Hey’etinin Sivas’a gelerek burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul’dan Fransız subayları söylediler. Sizinle bu kadar samimi görüşüp şahsınıza karşı pek çok saygı duyarken bu konuyu benden saklamanıza çok üzüldüm” dedi. Bendeniz de gereken cevabı vererek kendisini inandırmaya çalıştımsa da son söz olarak: “Eğer, Mustafa Kemal Paşa Sivas’a gelir ve burada kongre yapmaya kalkışırlarsa, beş on gün içinde buraları, işgal etme kararının verildiğini kesin olarak biliyorum. İnanmazsanız, gerçekleştiğinde görürsünüz. O zaman vatanınızın felâketini hazırlayanlar arasında siz de girmiş olursunuz” sözlerini söyledi. Dahiliye Nezareti’nden aldığım şifreli telgraf da başka şekilde yazılmış olmakla birlikte aynı kanaati verecek nitelikte idi. Yeni gelen Fransız subaylarından biri de dün kolordu komutanı ile uzun uzadıya görüşerek, kongre hakkında komutan beyefendi’nin düşüncesini anlamaya çalıştığı gibi, bu sabah da Mösyö Brunot bendenize gelerek, saat 15.00’te öteki Fransız subaylarıyla birlikte kongre hakkında görüşüleceğini, ancak

kendisinin aradaki samimiyet dolayısıyla daha önce ayrıca görüşmek istediğini bildirdi. Bir süre konuşulduktan sonra, sonuç olarak şunu da ekledi: “Ben dünden beri bu mesele üzerinde çok düşündüm. Sonunda şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile kongre hey’eti, Sivas kongresi’nde İtilâf Devletleri aleyhine kışkırtmalarda bulunmazlar ve onlar hakkında saldırgan bir dil kullanmazlarsa, kongrenin, toplanmasında hiçbir sakınca yoktur. Bizzat ben General Franchet d’Esperey (Franşe Despere)‘ye yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tutuklama emrini geri aldırır ve kongrenin toplanmasına engel olunmaması için Dahiliye Nezareti’nden size emir verdiririm. Ancak, şu şartla ki, siz de benden hiç bir şeyi saklamayacaksınız ve samimî dostluğumuzdan dolayı birbirimize karşı daima açık bir dil kullanacağız. Yalnız, kongrenin toplanma tarihini öğrenmek gerekir” dedi. Bendeniz de kendisine, bu konuda bir şey bilmediğimi, öğrendiğimde kendisine bildireceğimi ve aradaki dostluğa dayanarak hiçbir şeyi saklamayacağımı söyledim.

> *Binbaşının işgal konusunda dünkü kesin ifadesine rağmen, bugünkü yumuşaklığının sebebini, bütün incelikleri gören yüksek dikkatinize arz etmeyi görev bilir ve bu hususta sözü uzatmayı gereksiz sayarım. Öyle anlaşılıyor ki, bunların düşüncesi, kongreyi Sivas’ta toplatmaya razı görünerek sayın kongre üyeleri ile sizi burada toplamak ve el altından hazırlıklarda bulunarak bütün arkadaşları ele geçirmekten ve işgal olayını da bir oldu bitti haline getirmekten ibarettir. Dün akşam Dahiliye Nezareti’nden aldığım şifreli telgraf da, başka şekilde yazılmış olmakla birlikte, nitelik bakımından hemen hemen aynı idi. İşte bendeniz her gerçeği gizli tutulmak izni ile efendimize arz ediyorum. Bundan sonra tutulacak yolun belirlenmesi size düşer. Entrikalı bir tehlikenin bu*

kadar yakın ve adeta elle tutulacak derecede görünürde olduğunu bilip dururken, durumdan zâtıâlîlerini haberdar etmemeyi ve dolayısıyla Sivas'ta kongre toplanmasından vazgeçilmesini arz etmemeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için zâtıdevletlerinden ve orada bulunan diğer sayın arkadaşlardan pek çok rica ederim ki, ikinci bir kongrenin toplanmasına kesin bir ihtiyaç yoksa, vazgeçilsin. Varsa, dört yandan işgali pek kolay olan Sivas'ın toplantı merkezi olmasından vazgeçilerek, işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da veyahut uygun görülürse, Erzincan'da toplanması çarelerinin araştırılmasını, memleketin selâmeti adına isterim. Kolordu komutanı Selâhattin Beyefendi de bu hususstaki düşüncelerini ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri aracılığıyla size yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan eski Sivas milletvekili Rasim Bey de, eski Erzurum Milletvekili Hoca Raif Efendi Hazretleri'ne bu hususstaki bilgi ve görüşlerini bildiren bir telgraf çekecektir. Elbette, okuduktan sonra, Hoca Raif Efendi Hazretleri'nin Ilıca'dan dönüşünde kendilerine yollamak lütfunda bulunursunuz. İşte efendim durum bu merkezdedir. Herkesçe bilinen vatanseverliğinize karşı fazla rahatsızlık vermekten çekinir, cevabınızda vereceğiniz emrinizi beklerim efendim.

İşte Rasim Bey'in telgrafı

Bu telgrafa orada verdiğim cevabı olduğu gibi arz edeceğim. Ertesi gün Heyet-i Temsiliye adına da aynı nitelikte uzun bir telgrafla, vali yatıştırılmaya ve inandırılmaya çalışıldı. Ayrıca Kadı Hasbi Efendi'ye de dolaylı olarak bir telgraf çekildi. Kolordu Komutanı'na da gerektiği

gibi yazıldı. Rasim Bey’e de endişeye kapılmaması için kendim yazdım.”

20/8/1919

Saat: 13.00

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne

Verdiğiniz bilgilere ve yüksek düşüncelerinize özellikle teşekkürümü arz ederim. Mösyö Brunot ve arkadaşlarının bir gözdağı vermek için söyledikleri sözleri tamamiyle blöf olarak saydım. Sivas Kongresi'nin toplanması yeni bir mesele değildir; aylarca öncesinden dünyaca bilinen bir teşebbüstür. Gariptir ki, İstanbul'da bulunan yetkili Fransız siyaset adamlarının da bana gönderdikleri haberler, Anadolu'da millet tarafından girişilmekte olan teşebbüslerin pek haklı ve yasal olduğu, milletimizin istekleri kendilerine açıkça bildirildiği takdirde, bunları memnunlukla kabul ile gereğini yerine getireceklerine dair şimdiden yazılı güvence vermeye hazır oldukları şeklindedir. Mösyö Brunot'nun ikinci görüşmede ağız değiştirmesi ve yumuşaması, beni kazanma hedefine dayanabilir. Binbaşı Brunot'nun dediği gibi, Sivas'ın Fransızlar tarafından beş gün içinde işgali o kadar kolay bir şey değildir. Zâtıdevletinizin hatırında olsa gerekir ki, İngilizler bu konudaki tehditlerinde daha ileri giderek Batum'daki askerlerinin Samsun'a çıkarılmasına karar verdiler. Hattâ, sözde beni yıldırmak için, bir tabur bile çıkardılar. Fakat, bu teşebbüse karşı, milletin sarsılmaz bir azim, iman ve ateşle karşı koyacağı gerçeği kendilerince anlaşıldıktan sonra, hem kararlarından vazgeçmeye hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleriyle birlikte orada bulunan taburu da alıp götürmeye mecbur olmuşlardır. Sivas Kongresi'nde ele alınacak hususlar da, Erzurum Kongresi bildirisi'ndeki maddelerden kolaylıkla anlaşılacağına göre, İtilaf Devletleri aleyhine kışkırtmalarda bulunmak gibi maksatlar asla söz konusu değildir. Burada şunu da arz edeyim ki, bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir yabancı devletin yardımına düşecek şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük korunma yeri ve yardım kaynağı

milletimin bağrıdır. Kongrenin gereği zaman ve toplanma yeri hakkında söz sahibi olmak, bendenizin kişisel kanaatinin pek üstünde bir söz sahibi olan millet kararına bağlı bir durumdur. Yalnız, tahmin buyurduğu gibi, Fransızların, kongre üyelerinin Sivas'ta toplanmasına taraftar görünerek, sonradan onları ele geçirme imkanını bulabilmesi bizce pek uzak kuruntulardandır. Bütün bu arz ettiklerimi Mösyö Brunot'ya aynen söylemenizde hiçbir sakınca görmüyorum. Bu münasebetle Mösyö Brunot ve arkadaşlarına, milletimizi savunmak için, Erzurum Kongresi Bildirisi ile, bütün dünyaya olduğu gibi kendilerinin İstanbul'daki siyasî temsilcilerine de duyurulmuş olan temel kararları uygulamakta hiçbir şekilde kararsızlığa düşmesine imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö Brunot bilmelidir ki, Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir savaşa karar vermelerine bağlıdır. Böyle bir kararın, Jandarma Binbaşısı Mösyö Brunot ve arkadaşları arasında söz konusu edilse bile, Fransız milletince kabul edileceğine ihtimal verilemez.

Milletvekili Rasim Bey'in, Raif Efendi Hazretleri'ne olan telgrafını okudum. Korkmanın yeri olmadığının kendisine bildirilmesini rica ederim.

Gerek bendenize vermiş bulunduğunuz bilgi ve düşünceleri gerek Rasim Bey'in telgrafını Hey'et-i Temsiliye'ye olduğu gibi sunacağım. Yalnız, Sivas Kongresi hakkındaki kesin karar ancak Hey'et-i Temsiliye'nin görüşmeleri sonunda belli olacaktır. Alınacak karar, yüksek şahsiyetinize elbette bildirilecektir. Yalnız, bugün için izninizle isteğim, Brunot'nun tehditlerinin halk arasında yayılıp maneviyatın bozulmasına engel olunmasıdır. Samimî saygılarımın kabulünü ve Selâhattin ve Refet Beyefendi'lere selâmımın bildirilmesini izninizle isterim. Muhterem Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal

(Verilen Cevap Üzerine Reşit Paşa'dan Alınan İkinci Telgraftır)

"Bendeniz anlayabildiğim kadarını Efendimize bildirmekle, vicdanî görevimi yerine getirmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız ordu ve siyaset adamlarının görüşlerini ve zâtıdevletlerine karşı vermiş oldukları sözlerin ne dereceye kadar güvenilebilir olduğunu kestirememekte haklıyım. Şüphe götürmez olan vatanseverliğiniz açısından, vatanın kurtuluşu söz konusu olduğuna göre, iyice düşünerek tutulması gerekli yolun belirlenmesi Efendimize ve yüksek kongre hey'etinin orada bulunan sayın üyelerine düşer. Emirlerinizi yerine getireceğimizi arz ile derin saygılarımı sunarım, efendim.

Reşit

Efendiler, Diyarbakır ve Bitlis dolaylarındaki halkı aydınlatmak amacıyla, oralarda ordu komutanı olarak bulunduğum sıralarda, bir kısmını şahsen tanıdığım birtakım ileri gelenlere özel mektuplar yazdım. Van, Bayezıt ve yakınlarında bulunan bazı aşiret beyleri ile de ilişki ve bağlantılar kurdum.

Erzurum’dan Ayrılma Gereği

Nihayet, Efendiler, Ağustos içinde, her yerden bir takım temsilcilerin Sivas’a doğru yola çıktıkları ve kısmen Sivas’a gelmeye başladıkları anlaşıldı. Sivas’a gelen temsilciler tarafından bizim Sivas’a ne zaman hareket edecğimiz sorulmaya başlandı.

Artık Erzurum’dan ayrılmak gerekiyordu. Fakat, şimdiye kadar verdiğim bilgilerden anlaşılmıştır ki, Sivas Kongresi, Doğu ve Batı illeri ile Trakya’nın yani bütün bir memleketin birliğini sağlamak gayesini güdüyordu. Bu sebeple kongrede Doğu illerinin de temsilcileri bulunması gerekirdi. Bu illerden Sivas Kongresi için temsilciler seçtirmeye kalkışmak ise, uygulanması bakımından değeri olmayan bir düşünceydi. Erzurum Kongresi’ni yapan temsilcilerin, Sivas’a gönderilmesine kalkışmanın da mümkün olamayacağı anlaşılıyordu. Zaten, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına, kendi illerinden yetki almış olan bu temsilcilerin daha genel bir amaca yönelen yetkileri de yoktu. Bu bakımdan Erzurum Kongresi’nin, Sivas Kongresi’ne Doğu’daki seçim bölgeleri adına, bir temsilci hey’et gönderme yetkisini alamayacağı da belliydi.

Yeniden temsilci seçtirmeye kalkışmak pratik bakımdan ne kadar geçersiz idiyse, birtakım teorik fikir çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar geçersiz idi.

En basit ve çıkar yol, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Temsil Hey’eti’ni Sivas’a götürüp, kongreye katmaktan ibarettir.

Üyelerden Mutki Aşiret Reisinin Mutki Dağlarından çıkmaktan korktuğunu bilirdim. Siirt Milletvekili Sadullah Bey’de ortada yok.

Servet ve İzzet Beyler kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon’a gitmiş bulunuyorlar.

Erzurum’da Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de özür diliyor.

Yolumuz üzerinde, Erzincan’da Şeyh Fevzi Efendi’yi bulabileceğiz.

Servet ve İzzet Beyleri davet ettim, gelmediler. Raif Efendi’ye bizimle birlikte gelmesi için rica ettik, kabul etti.

Nihayet, Hey’et-i Temsiliye üyeleri olarak Erzurum’dan üç kişi, Erzincan’dan bir kişi ve Sivas’ta bulduğum Bekir Sami Bey ile beş kişi olduk. Sivas Kongresi’ne katılan temsilcilerin ellerindeki kartları inceleme gereği duyulduğu zaman, ben, orada şöyle bir belge hazırladım ve altına Hey’eti Temsiliye’nin mührünü bastım.

Hey’et-i Temsiliye’den:

Mustafa Kemal Paşa

Rauf Bey

Ulemâdan Raif Efendi

Şeyh Fevzi Efendi

Bekir Sami Bey

Yukarıda adları yazılı şahıslar, Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi’nde bulunmak üzere Erzurum Kongresi’nce görevlendirilmiştir.” (Mühür)

Efendiler, Erzurum’dan ayrıldığımız tarih 29 Ağustos 1919’dur.

Sivas Yolunda

Amasya’dan Erzurum’a gelirken, Sivas’ta küçük bir hikâyeye konu olan olay hatırlarınızdadır. Gariptir ki, Erzurum’dan Sivas’a giderken de buna benzer küçük bir durumla karşılaştık.

Erzincan’dan batıya hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı‘nın girişine gelir gelmez, bazı Jandarma erlerinin ve subaylarının, heyecanlı ve telâşlı bir şekilde otomobillerimizi durdurduklarını gördük.

Durumu açıkladılar: “Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez.”

Bir subay, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince, hazırlık yapacak, hücum edecek ve eşkiyayı püskürterek yolu açacakmış…

Pek iyi ama, bu eşkiyanın kuvveti nedir? Neresini nasıl tutmuş? Ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek?

Bu sorunlar çözülünceye kadar, geri Erzincan’a dönmek ve kimbilir nice günler beklemek gerekir. Bizim ise, işimiz pek aceleydi. Ben Erzurum ile Sivas arasındaki yolu belli bir zamanda geçip kararlaştırılan günde Sivas’ta bulunamazsak, şurada veya burada şu veya bu sebeple korkup kaldığım, Sivas’ta ve başka yerlerde duyulursa panik başlayabilir, işler altüst olabilirdi.

O halde karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yoktu. Yalnız ufak bir tedbir almayı uygun buldum.

Hafif makinalı tüfeklerle silâhlanmış olan fedâkâr arkadaşlarımızdan birkaçını - şimdi bir alay komutanı olan

Osman Bey ki, Tufan Bey adıyla tanınmıştır. Bunların başında idi - bir otomobille kendi otomobilimizin önüne geçirdik. Sağdan soldan gelecek uzak mesafedeki ateşlere aldırış etmeyerek, otomobiller, yol üzerinde hızla ilerlemeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla meşgul olunmayacak... Tam yol üzerinde veya yakınında, yolu kapamış olan eşkiyaya rastlanırsa hepimiz otomobillerden atlayacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız. Kalanlar tekrar kullanılabilir durumdaki otomobillere binerek ve hızla uzaklaşarak yola devam edecekler... İşte verilen emir de buydu...

Bu tedbiri ve bu tarzdaki hareketi yerinde ve emniyetli görmeyenler bulunabilir. Gerçi bu tarihlerde Elâzığ Valisi Ali Galip Bey'in Dersim'de dolaştığı, bazı propaganda ve tertiplere giriştiği bilinmekte idiyse de, açıklayayım ki, ben önce boğazın gerçekten tutulmuş olduğuna inanmadım. Bunu İstanbul Hükûmeti'ne hizmet edeceklerini tahmin ettiğim bazı kimseler tarafından, sırf beni geri dönmeye mecbur etmek için kurulmuş bir plân olarak kabul ettim. İkincisi, eğer Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlarsa, bunların alabilecekleri tertibatın, uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret kalması bence çok muhtemeldi.

Özet olarak, yürüdük, boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sivas'a vardık. Halkın, şehrin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak gösterileriyle karşılandık.

3. Kolordu Komutanı olan Selâhattin Bey, Sivas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, kongreye gelen temsilcilerin yerleştirilmesinde, Hey'et-i Temsiliye için lise binasının ve kongrenin yapılacağı salonun hazırlanmasında, ayrıca her türlü tedbirin alınmasında, bir konukseverlik örneği verecek şekilde mükemmel çalışmışlardır.

Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. 7 Temmuz 1919 tarihli genelgemiz uyarınca, kendi bölgesi olan 3. Kolordu bölgesinden ayrılmaması gerekir ve özellikle tam Sivas'ta kongre yapılacağı günlerde, orada bulunması uygun düşerdi. Haberleşme sonunda kendisinin Ankara'da olduğu anlaşıldı. Ankara'da Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya, "derhal ve mutlaka Sivas'a gönderilmesini" emrettim. 7 Eylül'de geldi ve Hey'et-i Temsiliye üyesi olarak tarafımdan Kongre Hey'etine takdim edildi.

Efendiler, bizden önce gelmiş olan temsilciler, gelişimizi beklerken, aralarında toplantılar yapmışlar ve hazırlık olarak bazı tasarılar kaleme almışlar.

Bizim gelişimizden sonra da bazı özel toplantılar ve görüşmeler yapılmış. Bu defa bazı kararlar da verilmiş. İzin verirseniz, çok karakteristik olduğu için bu noktayı açıklayayım:

Sivas Kongresi Açılıyor

Sivas Kongresi, 1919 4 Eylül Perşembe günü saat 14.00'te açıldı. Öğleden önce temsilciler arasında bulunan ve öteden beri şahsen tanıdığım Hüsrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir haber getirdi: "Rauf bey ve diğer bazı kimseler Bekir Sami Bey'in evinde özel bir toplantı yapmışlar ve beni başkan yapmamaya karar vermişler." Arkadaşların, özellikle Rauf Bey'in böyle bir davranış içine girmesine asla ihtimal vermedim. Hüsrev Sami Bey'e itiraf edeyim ki, biraz ciddi olarak, böyle anlamsız sözleri bana getirmemesi uyarısında bulundum. Verdiği haberin aslı olmak imkân ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında, yanlış anlaşılmalara yol açabilecek sözler sarfedilmesinin doğru olmadığını da ekledim.

Efendiler, ben bu kongrede başkanlık meselesine önem vermiyordum. Başkanlığa, belki yaşlı bir zatın getirilmesinin uygun olacağını düşünüyordum. Bu maksatla, bazı arkadaşların da düşüncelerini yokladım. Bu arada, kongre salonuna girmeden önce koridorda Rauf Bey'e rastladım. "Kimi başkan yapalım?" dedim. Rauf Bey, âdeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda halinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir dille: "Sen başkan olmamalısın" dedi. Derhal, Hüsrev Sami Bey'in verdiği haberin doğruluğuna inandım ve doğrusu üzüldüm. Gerçi, Erzurum Kongresi'nde de benim başkanlığımı sakıncalı görenler vardı. Fakat onların nasıl kimseler olduklarını belirtmiştim. Bu defa en yakın arkadaşlarımın aynı zihniyeti açığa vurmaları beni düşündürdü. Rauf Bey'e: "Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde aldığınız kararı bana bildiriyorsun" dedim ve cevabını beklemeden yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim.

Kongrenin açılmasından sonra ilk söz alan bir yüksek zatın, kongre tutanaklarına aynen geçmiş olan şu konuşmasını dinledik:

“Efendim, şimdi tabiî başkanlık meselesi söz konusu olacak. Bendeniz başkanlığın birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere sıra ile yapılmasını ve üyelerin veya temsil edilen il ve sancak adlarının baş harfleri esas alınarak alfabe sırasına uyulmasını teklif ediyorum.”

Efendiler, garip bir tesadüftür ki, bu teklif sahibinin temsil ettiği ilin adı elif (A) ile başladığı gibi, kendi adının ilk harfi de (A) ile başlıyordu. Ben davet sahibi sıfatıyla bir konuşma yaparak kongreyi açtıktan sonra, geçici olarak başkanlık makamında bulunuyordum.

“Buna neden gerek duyuluyor, efendim?” diye sordum.

Teklif sahibi: “Bu şekilde işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi, eşitlik ilkesine uyulduğu için dışarıya karşı da olumlu bir etki yapmış olur” dedi.

Efendiler, ben vatanın, teklif sahibi ile birlikte bütün milletin ve hepimizin bir felâket çıkmazında bulunduğumuzu gözönüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna inandığım teşebbüsleri, sonsuz güçlük ve engellere rağmen, maddî, manevî bütün varlığımla bir sonuca ulaştırmaya çalışırken, benim en yakın arkadaşlarım daha dün İstanbul’dan gelmiş ve doğal olarak işin içyüzünü bilmeyen, saygı duyduğum yaşlı bir zatın diliyle, bana şahsiyetten söz ediyorlar.

Bu teklifi oya koydum. Çoğunlukla reddettiler. Başkan seçimini gizli oyla yaptırdım. Üç olumsuz oya karşı, beni başkan seçtiler.

Sivas Kongresi’nin Uğraştığı İşler

Sivas Kongresi’nin gündemini, Erzurum Kongresi’nin tüzük ve bildiri metinleri ile, bizden önce Sivas’a gelmiş olan yirmibeş kadar üyenin hazırladığı bir uyarı metni oluşturacaktı.

İlk açılış günü olan 4 Eylül ile, beşinci, altıncı günler yani üç gün, İttihatçı olmadığımızı ispat için yemin etmek gerektiğinden, yemin formülü hazırlamakla, Padişah’a sunulacak bir yazı (arıza) yazmakla, kongrenin açılışı dolayısıyla gelen telgraflara cevap vermekle ve özellikle, kongre siyasetle uğraşacak mı uğraşmayacak mı konusunun tartışması ile geçti. İçinde bulunulan mücadele ve yapılan işler siyasetten başka bir şey değilken, bu son konuyu tartışmak, hayretle karşılanacak bir durum değil midir?

En sonunda, Kongre’nin dördüncü günü asıl hedefe geldik ve aynı günde, Erzurum Kongresi Tüzüğü‘nün metnini görüşerek hemen bir sonuca bağladık. Çünkü, Erzurum Kongresi’nin Tüzüğü‘nde yapılması gereken değişiklikleri zaten hazırlamış ve gereken kimseleri de aydınlatmış bulunuyorduk.

Bununla birlikte, yapılan değişiklikler sonradan bazı itirazlara, anlaşmazlıklara birçok yazışma ve tartışmalara yol açtığı için, değiştirilen noktaların önemli olanlarına işaret edeceğim:

1- *Derneğin adı “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” idi. “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” oldu.*

2- *“Hey’et-i Temsiliye, bütün Doğu Anadolu’yu temsil eder” yerine “Hey’et-i Temsiliye bütün vatanı temsil eder” dendi. Mevcut üyelere altı kişi daha eklendi.*

3- *“Her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine bağlı sayacağımızdan, topyekûn savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir” yerine “Her türlü işgal ve müdahalenin özellikle Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine yönelmiş faaliyetin reddi konularında topyekûn savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir” denildi.*

Bu iki cümlede anlam bakımından elbette büyük fark vardır. Birincisinde İtilâf Devletlerine karşı düşmanca tavır alma ve direnmeden söz edilmiyor. İkincisinde bu husus açıklık kazanıyor.

4- *Tüzüğün dördüncü maddesinde yer alan konu oldukça tartışmalı geçti. Madde şuydu:*

“Osmanlı Hükûmeti’nin yabancı devletlerin baskısı karşısında, buraları (yani Doğu illerini) bırakmak ve ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa, alınacak idarî, siyasî, askerî tedbirlerin tayin ve tespiti” yani geçici bir idare kurma konusu.

Sivas Kongresi Tüzüğü‘nün bu maddesindeki “buraları” yerine “yurdumuzun herhangi bir parçasını bırakmak ve ilgilenmemek…” şeklinde daha geniş ve genel bir kayıt kondu.

Amerikan Mandası İçin Propagandalar

Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında sözünü ettiğim muhtıra ele alındı. Bu muhtırada başlıca Amerikan mandası üzerinde duruluyordu.

O günlerde, İstanbul'dan gelen bazı kimseler Amerikalı Mister Brown (Bravn) adında bir gazeteciyi de Sivas'a getirmişlerdi.

Bu konu üzerinde kongrede geçen görüşmelere yer vermeden önce, yüksek topluluğunuzu yeterince aydınlatabilmek için, bazı ön bilgiler arz edeyim.Bu bilgiler, Erzurum'dan beri başlayan bazı haberleşmelerden daha iyi anlaşılacağı için, onları olduğu gibi sunacağım:

Güvenlikle ilgili

ve çok acele

Amasya, 25/26.7.1919

Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

1- *Mustafa Kemal Paşa'ya özel: Bu gün 25 Temmuz 1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya geldiler. Kendileri ile uzunca bir süre görüşmek şerefine eriştim. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendi'ye saygılarını sunarlar. Kendisi aşağıdaki düşüncelerini arz etmekliğimi rica etmiştir.*

2- *Bağımsızlık, elbette istenir ve tercih edilir. Ancak, tam bağımsızlık istediğimiz takdirde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir. Şu halde, ikiüç ili içine almaktan ibaret olacak bağımsızlığa, vatanımızın bütünlüğünü garanti altına alacak yabancı bir devletin*

himayesi (mandaterlik) elbette tercih edilir. Osmanlı ülkesinin tamamını içine alan haklılığımız ve dışarıdaki temsil hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartıyla, belirli süre için Amerika mandasını istemeyi milletimiz için en yararlı bir çözüm şekli olarak kabul ediyorum. Bu konuda Amerika temsilcisiyle görüştüm. Birkaç kişinin değil, bütün bir milletin sesini Amerika'ya duyurmak gerektiğini söyledi ve aşağıdaki şartlar çerçevesinde Wilson'a, Senato'ya ve Amerikan Kongresi'ne başvurulmasını teklif etti:

***a)** Adil bir hükûmetin kurulması,*

***b)** Öğretim ve eğitimin yayılması ve genelleştirilmesi,*

***c)** Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması,*

***d)** Gizli anlaşmaların kaldırılması,*

***e)** Bütün Osmanlı ülkesini sınırları içine alacak şekilde, Amerikan Hükûmeti'nin bizi yönetimi altına almayı kabul etmesi.*

***3-** Bundan başka kongremizin seçeceği bir hey'eti, Amerika'ya bir zırhlı ile göndermeyi de temsilci üzerine almıştır.*

***4-** Bekir Sami Bey, daha bir iki gün buralarda kalacağından, her türlü emir ve talimatın benim aracılığımla gönderilmesini, özellikle Sivas Kongresi'nin ne zaman toplanacağının ve kendilerinin o güne kadar nerede beklemesinin uygun olacağının bildirilmesini istirham eylemekte olduğu.*

5'nci Kafkas Tümeni

Komutan Vekili Arif

Erzurum

Şifre

Acele ve kişiye özel

196

Amasya 5. Tümen Komutanlığı‘na

1- *Şimdi Amasya’da bulunan eski Vali Bekir Sami Beyefendi’ye özel: Zâtıâlilerinin telgrafından çok yararlandık. Toplanmış bulunan Vilâyât-ı Şarkiye Kongresi -(Doğu İlleri Kongresi), hemen her tarafta kendi memleketleri halkınca etkili, hatırı sayılır ve söz sahibi olarak tanınmış kimselerden kurulmuş yetkili bir hey’et durumundadır. Bu kongrede, şimdiye kadar yapılan görüşmelerde, devlet ve milletin bağımsızlığının bölünmezliği ısrarla savunulmaktadır. Bu bakımdan, bizce de daha şartları ve niteliği belirsiz olan bir Amerika mandaterliğinden kongrede doğrudan doğruya söz edilmesi pek sakıncalı olacağından, zâtıâlilerinin İstanbul’da temasta bulunduğu kimselerle yaptığı görüşmelere dayanarak aşağıdaki noktaların açıklanması ve bizleri hemen aydınlatmanızı özellikle rica ederiz. Bundan önce de doğrudan doğruya İstanbul’dan gelen bu konudaki bilgiler şüpheli görüldüğünden, aynı esaslar çerçevesinde açıklama istendiği gibi, 21 Temmuz 1919 tarihinde Sivas’ta Refet Bey vasıtasıyla İstanbul’dan alınan bilgilerde de yine şüpheli noktalar bulunduğundan, oradan da şartlar hakkında kestirmeden açıklama istenmiştir.*

a) *Tam bağımsızlık istendiği takdirde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir, buyuruluyor. Bu görüşün kaynağı nedir?*

b) *Vatanın bütünlüğünden maksat, memleketin bütünlüğü mü, yoksa hâkimiyet hakları mıdır?*

c) *Osmanlı ülkesinin tamamını içine alan haklılığımız ve dışarıdaki temsil edilme hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartiyle mandaterlik istemeyi en yararlı bir çözüm olarak kabul buyuruyorsunuz. Ancak, temsilcinin ileri sürdüğünü bildirdiğiniz maddeler ile bu şekil birbiri ile çelişmiş görünüyor. Çünkü, haklılığımız eskiden olduğu gibi devam ettiği takdirde, hükûmet, yasama gücünün güvenine sahip ve denetimine doğal bir hey'etten ibaret olur ki, artık bu hey'etin kuruluşunda Amerika'nın müdahalesi ve etkisi olamaz. Bu durumda ya meşruluk devam edecektir ve Amerika'dan âdil bir Hükûmetin kurulmasını istemeye gerek yoktur. Yahut da, istendiğine göre, haklılığın devamı sözden ibaret kalır.*

d) *Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve genelleştirilmesinden maksat nedir? İlk anda hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan okullarının açılmasıdır. Çünkü daha şimdiden yalnız Sivas'ta yirmi beş kadar okul açmışlardır ki, yalnız bir tanesinde bin beşyüz kadar Ermeni öğrenci vardır. Bu durum karşısında Osmanlı ve İslâm öğretim ve eğitimin yayılması ve genelleştirilmesi ile bu faaliyet nasıl bağdaştırılacaktır.*

e) *Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması maddesi de önemlidir. Patrikhanelerin hakları devam ederken bunun farklı yanı ve anlamı nedir?*

f) *Temsilcinin beşinci madde olarak sözünü ettiği bütün Osmanlı ülkesinin sınırları ne demektir? Yani savaştan önceki sınırlarımız mıdır? Eğer bu deyim içinde Suriye ve Irak da varsa, Anadolu halkının Arabistan adına mandaterlik isteğine hak ve yetkisi olabilir mi?*

g) *Bugünkü hükûmetin politikası nedir? Tevfik Paşa, neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngiizlerin de ayrıca bir mandaterlik politikası güttükleri anlaşılıyor. Aralarındaki fark nedir? Hükûmet Amerikan mandası için ne düşünüyor? Yani buna eğilimli mi, yoksa isteksiz mi? Amerikalılar mandayı almaya ne dereceye kadar yatkın ve isteklidirler?*

2- *Sivas Kongresi'nin toplanması, Erzurum Kongresi'nin sonucuna bağlıdır. Bununla ayrıca uğraşılmaktadır. Yüksek şahsiyetlerinin bunu beklemek üzere ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları uygundur. Saygılarımızı sunarız.*

Mustafa Kemal

Güvenlikle ilgili

Acele

93

Amasya, 30.7.1919

3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

1- *Mustafa Kemal Paşa'ya özel; Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur:*

a) *Tam bağımsızlık istendiği takdirde, vatanın birçok bölgeye ayrılacağı ve birkaç mandaya bağlı tutulacağımız Dörtler Komisyonu'nca (Paris Barış Konferansı Komisyonu) kararlaştırılmıştır. Bu bakımdan ve buna engel olmak için, Amerikan temsilcisi, bir manda istemenin en uygunu olacağını söylemiştir.*

b) *Yalnız güvenlik hakları söz konusudur; yurt bütünlüğümüzün korunması temel ilkedir.*

c) *Amerika'dan herhangi şekilde bir hükûmet istemeyeceğiz. Amerika'ya âdil bir hükûmet kuracağımız konusunda güvence vereceğiz. Anayasamızın hükümleri yürürlükte kalmak, Hânedan'ın her türlü hüküm sürme haklarına dokunulmamak ve korumak, eskiden olduğu gibi dışarıda temsilcilerimiz bulunmak şartıyla, Amerikan Hükûmeti'nin mutluluğumuza ve gelişmemize yardımcı olmasını isteyeceğiz. İsteyeceğimiz manda şekli budur.*

d) *Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve genelleştirilmesinden amaç, Amerikan okullarının köylerimize kadar girmesine izin vermek değil, millî ve islâmi öğretim ve eğitimi yaymaya ve genelleştirmeye çalışacağımız konusunda kendilerine söz vermekle birlikte yardımlarını istemektir. Mandaterliği Amerikan Misyonerlerine değil, Amerikan Hükûmetine vermek istiyoruz.*

e) *Din ve mezhep hürriyeti esasen dinî ve islâmî ilkelerimizin gereğidir; Amerikan kamuoyu bu gerçeği bilmediği için, kendilerine bu konuda güvence vermek istiyoruz. Temsilcinin sözünü ettiği sınırlar, savaştan önceki sınırlarımızdır. Suriye ve diğer memleketler üzerinde bizim mandaterlik isteğine yetkimiz olup olmaması kongrece çözülecek bir sorundur. Esasen, Suriye ve Irak'ta Amerikan hey'etleri halk oyuna başvurdular. Suriye ve Filistin'de bağımsız bir Arap hükûmeti kurulmasını istemekle birlikte, Amerikan mandasını ötekilerden daha üstün tuttuklarını gösterdiler.*

f) *Bugünkü hükûmet daha yeni kurulduğundan politikası belli değildir. Ancak, daha önceki hükûmetlerin siyasetleri güçsüzlük ve İtilâf kuvvetlerinin her emrine boyun eğmekti. Tevfik Paşa, Londra'ya giderek Ferit Paşa ile geri dönmüştür. Amerika, Ermenistan Hükûmeti belli olmadan yalnız oralarda dolaşan heyetlerinin verdiği raporlara göre, büyük bir*

Ermenistan'ın kurulmasına maddî olarak imkân bulunmadığı görüşündedir. Manda konusundaki ayrıntılı bir rapor, posta ile gönderilmek üzeredir.

g) *Şimdilik tarafınızdan yapılacak tebligatı beklemek üzere Tokat'ta bulunacağım. Amasya ve Tokat ile ilçelerde gerekli tebliğlerde bulunmakta ve bunların iyi sonuçlar vereceğini ümit etmekteyim. Hepinize saygılarımı sunarım, efendim.*

5. Tümen Komutanı

Arif

Şifre

Kişiye Özel, Erzurum,

1.8.1919

Amasya'da 5. Tümen Komutanlığı'na

Bu telgrafın hemen Bekir Sami Beyefendi'ye ulaştırılması ve cevabının acele olarak alınması rica olunur.

Bekir Sami Beyefendi'ye Özel:

İlgi: 3.7.1919. Amerikan mandası hakkındaki son açıklamalarınızı öğrendik. Bu şartlara göre aslında korkulacak bir şey olmamak lâzım. Bununla birlikte daha bir nokta hakkındaki yüksek görüşlerinizi de almak istiyoruz. Lehimizde bu kadar elverişli şartlar ileri sürülmesine yatkın bulunacak olan Amerikan Hükûmeti, böyle bir mandaterliği kabul etmesine, yani buna katlanmasına karşılık, Amerika adına ne gibi yarar ve çıkarlar sağlamış olacaktır? Bununla kendi hesaplarına elde edecekleri sonuç nedir? Bu konudaki yüksek düşünce ve bilgilerinizle de bizi aydınlatmanızı acele bekleriz, efendim.

Mustafa Kemal

Amasya, 3.8.1919

3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur:

Mustafa Kemal Paşa'ya Özel: Amerikalılarla şimdiye kadar yapılan görüşmeler tabiatıyla hep özel bir şekilde olmuş ve

sırf bir varsayımdan ibaret kalmış olduğu için, mandaterliklerin her iki tarafa yükleyeceği şartlar üzerinde durulmamıştır. Mümkünse, hazırlıklara başlanarak Sivas Kongresi'nin bir an önce açılması gereğini özet olarak arz ederim.

Kurmay Yarbay

Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Saygıdeğer Efendim,

Memleketin siyasî durumu en son çizgisine geldi. Kendimize bir yön çizebilmek için Türk milletinin zarını atıp, olumlu bir durum alma zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Dış durum İstanbul'da şöyle görünüyor:

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiye'nin mandaterlik meselesini Amerikan Senatosu'na resmen teklif etmiş olmakla birlikte, Senato'nun bu teklifi kabul etmemesi için bütün güçlerini kullanıyorlar. Bölüşümden pay kaçırmak, elbette işlerine gelmiyor.

Suriye'de aradığını bulamayan Fransa, zararını Türkiye'den kapatmak istiyor. İtalya, namuslu bir emperyalist olduğundan, savaşa, ancak Anadolu'nun bölüşülmesinde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türk'ün birliğini, çağdaşlaşmasını, gerçek bir bağımsızlık kazanmasını, gelecekte bile istemiyor. Yeni imkân ve görüşlerle tamamen çağdaş ve kuvvetli bir Müslüman - Türk hükûmeti, başında Hilâfet de olursa, İngiltere'nin elindeki müslüman esirleri için kötü bir örnek olur. İngiltere, Türkiye'yi bütünü ile ele geçirebilse, kafasını kolunu koparır, birkaç yılda sadık bir sömürge durumuna sokar. Buna, memleketimizde en başta ve özellikle dinî sınıflar çoktan taraftardırlar. Fakat bunu, Fransa ile dövüşmeden yapabilmek mümkün olamayacağından taraftar olamaz. Fakat, Türkiye'yi bütün olarak korumak gereği duyulursa, yani bölüşmenin büyük askerî fedakârlıklarla yapılabileceğini anlarsa, Lâtinleri sokmamak için Amerikan görüşünü tutar ve destekler. Nitekim, İngiliz

siyasetçileri arasında zaten bu görüşe eğilimli olanlar vardır. Morisson (Morison) gibi ünlü kimseler Amerikan'ın Türkiye'de manda kurmasını istiyorlar.

Başka bir çözüm yolu da, Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan, belki de Trabzon'dan ve hele İstanbul'dan yoksun bıraktıktan sonra, eski "Kapitülasyon"ları ve boğulmaya mahkûm iç sınırlarıyla başbaşa bırakmak.

Biz İstanbul'da, kendimiz için, bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını içine almak üzere bir Amerikan mandasını "kötünün iyisi" olarak görüyoruz. Dayandığımız noktalar şunlardır:

***1-** Aramızda, hangi şartlar altında olursa olsun, Hristiyan azınlıklar kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı vatandaşı olma haklarından yararlanacaklar, hem de dışarıda bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar, sürekli olarak müdahaleye yol açacaklar ve zaten göstermelikten ibaret olan bağımsızlığımızdan azınlıklar adına her yıl bir parça daha kaybedeceğiz.*

Güçlü bir hükûmet ve çağdaş bir idare kurulabilmesi için, patrikhanenin siyasî imtiyazları, azınlıkların kuvvetli devletler aracılığıyla yaptıkları sürekli tehditler ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu başaramayacaktır.

***2-** Birbirini yok eden, çıkar sağlama, hırsızlık, macera ve şöhret için yaşayanların hırsını doyuran bu hükûmet anlayışı yerine, milletin refah ve kalkınmasını sağlayabilecek, halkı ve köyleri, sağlığı ve zihniyeti ile çağdaş bir halk durumuna getirebilecek bir hükûmet anlayış ve uygulamasına ihtiyacımız var. Bunun için gerekli olan paraya uzmanlığa ve güce sahip değiliz. Siyasî dış borçlar, siyasî esareti arttırıyor.*

Taraf tutma, cahillik ve çok konuşmaktan başka olumlu bir sonuç veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükûmet, adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükûmeti kurulmasını yararlı gören Filipin gibi vahşî bir memleketi, bugün kendi kendini idareye muktedir çağdaş bir makine haline koyan Amerika, bu konuda çok işimize geliyor. On beş, yirmi yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi, her ferdi öğrenimi ve zihniyetiyle gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti yaratabilir.

***3-** Yabancı devletlerin Türkiye üzerindeki rekabetlerini ve kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırabilecek bir yardımcıya ihtiyacımız var. Bunu ancak, Avrupa dışında ve Avrupa'dan daha güçlü bir elde bulabiliriz.*

***4-** Bugünkü oldu bittileri ortadan kaldırmak ve dâvâmızı hızla dünyaya karşı savunabilmek için, gerekli güce sahip bir devletin yardımını istemek lâzımdır. Yayılma siyaseti güden Avrupa'nın başvurduğu binbir yol ve alçakça siyasetine karşı böyle bir vekil olarak Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek, Doğu Meselesi'ni de gelecek için kendimiz çözümlemiş olacağız.*

Bu sebeplerden dolayı, bir an önce istememiz gereken Amerikan mandası da, elbette sakıncasız değildir. Haysiyetimizden epeyce fedâkarlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız, bazılarının düşündüğü gibi, Amerikan'ın resmî sıfatında, dinî eğilim ve taraf tutma yoktur. Hristiyanlara para verecek misyoner kadın Amerika'sı, Amerika'nın yönetim mekanizmasında bir yer tutmaz. Amerika'nın yönetim mekanizması dinsiz ve millîyetsizdir. O, türlü cins ve mezhepten insanları çok uyumlu ve kaynaşmış olarak bir arada tutmanın yolunu biliyor.

Amerika, Doğu'da mandaterlik yapmak, Avrupa'da başına dert açmak niyetinde değildir. Fakat, onların onur meselesi yaptıkları şey, yöntemleri ve idealleri ile Avrupa'dan daha üstün bir millet olmak iddiasıdır. Bir millet içtenlikle Amerikan milletine başvurursa, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin yararına nasıl bir idare kurduklarını göstermek isterler.

Amerikan resmî yerlerinin önemli şahsiyetleri arasında çok lehimize bir hava oluştu. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok hatırı sayılı Amerikalı, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu akımı temsil eden resmi ve resmi olmayan Amerikan görüşünün altında yatan gizli düşünce şudur: Türkiye'yi parçalamamak, eski sınırları içinde bir bütün halinde olduğu gibi korumak şartıyla genel ve tek bir mandaya bağlamak. Suriye, Amerikan Komisyonu orada iken, genel bir kongre toplayarak Amerika'yı istemiştir. Suriye'nin bu isteği Amerika'da çok iyi karşılanmıştır.

Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan kurmaya niyetli görünmüyor. Eğer mandayı alırlarsa, bütün milletleri eşit şartlar altında bir memleket evlâdı olarak kabul edip alacaklarını, önemli çevrelerden haber aldım.

Ne var ki, Avrupa, mutlaka bir Ermenistan meselesi ortaya çıkarmak -özellikle İngiltere- Ermenilere tavizler vermek istiyor. Amerikan kamuoyunda zulüm görmüş Ermeniler adına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu, bizim fikir adamlarını düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Câmi Bey gibi, hattâ millî birliğe şekil veren diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir çözüm yolu tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki mücadeleyi dikkat ve sevgiyle izleyen bir Amerika var. Hükûmet ve İngilizler, bunun Hristiyanları öldürmek, ittihatçıları getirmek için yapılan bir hareket olduğu düşüncesini Amerika'ya elbirliği ile benimsetmeye çalışıyorlar.

Her an, bu Millî Mücadele'yi durdurmak için kuvvet gönderilmesi tasarlanıyor; bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî Mücadele hızla ve olumlu isteklerle kendini ortaya koyarsa ve Hristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa, Amerika'da hemen destek bulacağını yine çok önemli çevreler garanti ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar, Amerikan Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hattâ, kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeyi de belki başarabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvâmızda bize yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden, bölüşülme ve çözülme korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya başvurmaya mecbur görüyoruz. Vâsıf Bey kardeşimizle bu hususta birleştiğimiz noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi geniş görüşlü bir iki kişi belki kurtarabilir. Macera ve boğuşma devri artık geçmiştir. Gelecek için kalkınma ve birlik savaşı açmaya mecburuz. Sınırlarında bu kadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin düşünce ve medeniyet savaşında kaç tane şehidi var. Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından, yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Sizin, Rauf Bey kardeşimizle birlikte, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.

Saygılarımı gönderir, başarınıza dua ederim. Millî dâvâda canıyla başıyla çalışanlar arasında, sade bir Türk askerinin

alçak gönüllülüğü ile, sizinle birlikte olduğumu ifade ederim.

10.8.1919

Halide Edip

13.8.1919

Afyonkarahisar

15. Kolordu Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa'ya özel: İstanbul'daki çeşitli partilerin birleşerek Amerika Hey'etine verilmek üzere aldıkları kararlar aşağıda belirtilir:

1- *Ermenistan için Türkiye'nin doğu sınırları üzerinde Ermeniler'in işine yarayacak bir toprak parçası vermeye Doğu illerindeki Türklerin ve orada iş başında bulunan büyüklerin, bu bölgenin gelecekteki refahını ve serbestçe gelişmesini düşünerek razı olabilecekleri görüşünde olduklarını, yalnız bu görüşlerini oradaki Kürtlerle işbirliği yapmış olmaları ve Kürtlerin de Ermenilere toprak verme düşüncelerine kesinlikle karşı bulunmaları dolayısıyla açığa vurmak istemediklerini ve hattâ açığa vursalar bile, oradaki Türk çoğunluğunun, aşağıdaki şartların yerine getirileceği konusunda kendilerine güvence verilmedikçe bu düşüncede Kürtler'den ayrılmayacaklarını zannettiklerini tespit etmiştir. Şöyle ki: Birincisi, Türk ve Kürt çoğunluğunun ve aralarındaki diğer azınlıkların yaşadıkları toprakların bütünlüğü; ikincisi, Türk bağımsızlığının tam olarak tanınması ve fiilen garanti edilmesi; üçüncüsü, Türkiye'nin çağdaş medeniyete ulaşabilmesi için serbestçe gelişmesine engel olan kayıtların kaldırılmasıyla Wilson Prensiplerinde vadedildiği üzere, bağımsızlıklardan ve haklarından en güvenli bir şekilde yararlanmasına imkân verilmesi; dördüncüsü, bu hususlarda ve Türklerin gelişmelerinin çabuklaştırılmasında Amerika'nın bize yardımcı olacağını, Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) karşı üstlenmesi.*

2- *Boşaltılacak topraklardan çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin gönderildikleri yeni topraklarda derhal yerleştirilmeleri ve bu topraklardan hemen yararlanmalarını sağlamak için Amerika'nın yardım etmesi.*

3- *O çevrede ve özellikle Erzincan ve Sivas arasında yoğun olarak bulunan Ermeniler'in yine Ermenistan sınırları içine gönderilmelerinin sağlanması.*

4- *Ermenistan adına ve hesabına gerçekleşmesini muhtemel gördüğümüz toprak verme durumu, bağımsız bir Ermenistan adına değil, ancak büyük ve medeni bir devletin mandası altında gelişecek çağdaş bir devlet adına olacaktır. Çünkü, bugünkü Ermenistan'a toprak bırakmak, Türkiye'nin başına ikinci bir Makedonya derdi açmak demek olduğu gibi, Kafkasya için de bir sıkıntı çıkarmak demektir.*

5- *Bütün bunlar tartışılabilir bir "teklif" niteliğindedir. Ancak bunların kesin bir şekil alabilmesi, memleketteki hey'etlerle temas kurmaya bağlı ise, oraya Amerikan Hey'etinden birinin gönderilmesi şarttır.*

6- *Ve en son olarak konunun kanunî ve meşru bir şekle sokulması için Osmanlı Millî Meclisi'ne götürülmesi doğaldır.*

12. Kolordu Komutanı

Selâhattin

Şifre

Kişiye Özel

339

Erzurum, 21.8.1919

12. Kolordu Komutanlığı‘na

20. Kolordu Komutanlığı‘na

(Yalnız 12. Kolordu). İlgi: 13.8.1919.

İstanbul’da çeşitli partilerin Amerikan Komisyon’una verilmek üzere aldıkları kararlar, burada Hey’et-i Temsiliye’mizce son derece üzüntü ve esefle karşılandı. Çünkü, birinci maddede Ermenistan’a Doğu illerimizden toprak verilmesi söz konusu olmaktadır. Oysa, ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu illerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına yazılmasının, bugün için uygulamada mümkün olamayacağı şöyle dursun, unsurlar arasındaki nefret ve öcalma duygusunun dehşet ve şiddeti, Osmanlı Ermenilerinin dönmeleri halinde bile iller içinde yoğun olarak yerleştirilmelerini tehlikeli göstermektedir. Bu bakımdan, suçlu olmayan Osmanlı Ermenilerine gösterilecek en büyük kolaylık, adaletli ve eşit şartlar altında vatanlarına dönmelerini kabulden başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede; Erzurum ve Sivas arasında yoğun bir Ermeni topluluğu bulunduğu hayali, bilgisizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir: Harpten önce bile, buralarda oturanların büyük çokluğu, Türk, birazı Zaza denilen Kürtlerden ve pek azı da Ermeniler’den ibaretti. Bugün artık varlığından söz edilecek sayıda Ermeni yoktur. O halde, bu

gibi dernekler yetkilerini bilmeli ve bir iş yapmak isterlerse, hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretleri'nin barış hazırlıkları dolayısıyla yaptıkları resmî istatistik ve grafiklere olsun başvurmak zahmetinden kaçınmamalıdırlar. Bu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Güvenlikle İlgili

2013

Ankara, 14.8.1919

3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa'ya (Özel): İstanbul'a gönderilmek üzere yazmış olduğunuz son cevaplarınız, yerine ulaştırılmış ve buna cevap olarak basılı bir raporla, Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Câmi, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok şahsiyetin düşüncelerine uygun olan Kara Vasıf'ın yani Cengiz'in ve Halide Edip Hanım'ın görüşlerinin yer aldığı uzun mektuplar geldi. Bunları sıra ile özetlenerek arz edileceği gibi, asılları da Sivas'a gönderilecektir. Bunların hepsinde bir yardıma ihtiyaç duyulduğu ve bu yardımın Amerika tarafından yapılmasının en az zararlı yol olarak kabul ve uygun bulunduğu şeklinde bir gerekçe ileri sürülmektedir. Basılı rapor, Câmi, Rauf, Ahmet, Reşit Hikmet, Reşit Sadi Bey'ler ile Halide Hanım, Kara Vasıf, Esat Paşa, bütün parti ve derneklerin düşünceleri yoklandıktan sonra büyük çoğunluğun görüşüne göre düzenlenmiştir. Vakit varmış. Kongrede bir an önce iş görmek, Amerikalılar gitmeden tebligat yapılmak gerekirmiş. Amerikalıları oyalayarak hareketleri geciktirilmeye çalışılıyormuş. "Kongre hemen kesin bir karar verebilir mi?" sorusuyla Amerikalılar

bu düşünceyi benimsediklerini hissettiriyorlarmış. Kongre’nin toplanmasını çabuklaştırmanız rica olunur.

20. Kolordu Komutanı

Ali Fuat

Bu telgrafta sözü edilen uzun mektuplar günlerce telleri işgâl eden şifrelerle verildi. Birbirine ekli olan o şifrelerden biri de şuydu:

Güvenlikle ilgili

Kişiye Özel

Ankara, 17.8.1919

3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Kâzım Beyefendi'ye

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne (özel): 16.7.1919 tarih ve 880 sayılı şifrenin dokuzuncu maddesinin ekidir:

Kara Vasıf'ın 10 numaralı madde hakkında ek olarak verdiği bilgi:

1- *Bir yardım şeklinde Amerika'ya taraftar olursak ve bunu Doğu illeri Kongresi, Millî Kongre, bir istek gibi telgrafla hükûmetimize bildirirse, Wilson'un Amerikan Kongresi'ne karşı güzel bir dayanak noktası olacaktır. İstanbul'da pek çok aydın bu görüşten yanadır ve böyle bir şey hazırlıyorlar. "Eğer Anadolu'da yaparsa yararlı olur" diyorlar. Böyle olursa, Amerika'nın mandasından yararlanarak öteki alçak düşmanları memleketimizden çıkarmak ve sonra yalnızca Amerikalılarla karşılaşmak mümkün olur ve uğraşmak da kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi şiddetle suçluyorlar. Yani, hükûmeti aşağılayıp milletimizi de horluyorlar. Temsilcilerine İstanbul'dan çıkışını, Paris'e gidişini, muhtıraları……. sonra diyorlar ki, Avrupa'nın yapmaya cesaret edemediğini siz kabul ediyorsunuz. Söz gelişi, Avrupa büyük bir Ermenistan kurulmasını düşünmüyor. Sizin Sadrazam, Toros'tan sınır*

veriyor, Ermenistan istiyor. Oysa şimdiye kadar Amerikan komisyonlarından hiçbirisi bile, buna olabilir demedi. Bütün raporlara göre, Anadolu'da, Türkiye'de bir Ermenistan kurmak şöyle dursun, muhtar ve bölgesel idareler bile, oluşturmak mümkün değildir. Nüfusları yok, toprakları yok. Bu yönetim müthiş bir askerî kuvvete dayandırılmazsa olmaz. Ermenilerde bu kuvvet olamaz. Amerika bu lûtfu yapamaz. Öteki devletler de buna tahammül edemez. Meğer ki, oraları zaptetsinler ve ".... barış" yapsınlar. Bu da mümkün değil. Rekabet bunu engeller. İşte İstanbul'un haberleri. Orada iyice düşünülsün: Epeyce zaman vardır. Amerikan Kongresi hemen hemen Wilson'u dinlemek üzeredir.

2- *İstanbul'da büyük çapta temaslar var. Onun için Mustafa Kemal Paşa genel bir emir verir mi? Yoksa İstanbul'un karar ve çalışmalarını benimser mi? Bu çalışmaların amacı, milletin birliği, vatanın bütünlüğü, İstiklâl ve hâkimiyetin elde edilmesi! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya genel bir emir vermezse ve kendisi hemen oradan Amerikalılar, İngilizler ve diğer yabancılarla temasa geçmezse, tabiî burada faaliyet devam edecektir. Belki, ters bir sonuç ortaya çıkabilir. Buna dikkati çekerim. Bu rolü, siyaseti çok daha iyi yürüten bir (tgtlkhn) Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesine ve kuvvetine dayanmak ise (btlstn), onun sözleri, demeçleri, tavır ve hareketleriyle tutum ve söz olarak yalanlamış.*

3- *Çolak Hüseyin Selâhattin iki yüzlü davranışını sürdürüyor. Sadık Bey'in en gözde bendelerinden olan bu şahsın bir mevki sahibi olmaması için ne yapılacağı düşünülüyor.*

20. Kolordu Komutanı

Ali Fuat

Kara Vasıf Bey’e bildirilmek üzere verilen cevap şuydu:

Şifre

Kişiye Özel

152

Erzurum, 19.8.1919

20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretleri’ne

İlgi: 17.8.1919.

1- *Sözü edilen Amerikan mandasının nasıl bir yardım sağlayacağının dikkatli bir incelemeden geçirilmesi ve millî gayemiz açısından bir yararı olup olmayacağının da hesaplanması pek önemlidir. İstanbul’da çalışan grubun gayesi milletin birliği, vatanın bütünlüğü, istiklâl ve hâkimiyetin elde edilmesi noktasında toplanmış gösterildiğine göre, Amerikan mandasını kabul durumunda bu gaye korunmuş olabilir mi?*

2- *Millî isteklere bağlı kalmayan ve onlara uygun düşmeyen kararlar, hiçbir zaman milletçe kabul edilemeyeceğinden, milletimizin ve vatanımızın alınyazısını tayinde, millî vicdana tercüman olmaktan ibaret bulunan görevimizi tam olarak yerine getirebilmek için, millî isteğin odaklaşarak tek bir hedefe yönelmesini beklemeden hiçbir meselede yetkili görünmemiz doğru değildir. Bundan dolayıdır ki, tarafımızdan yabancılarla olan temas ve ilişkilerin, kongrenin kararlarına uyularak millet adına yapılmasını tercih etmekteyiz. Tanrı‘ya şükür, yurdumuzdaki millî akımın pek çok gelişmekte, kökleşmekte ve*

güçlenmekte oluşu, bizleri sürekli olarak bu noktaya doğru çekiyor ve davet ediyor.

3- *Şurası da gözönünde tutulmalıdır ki, memleket ve milletin alınyazısı üzerinde Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir Hükûmet, ancak millî hâkimiyet ilkesini kabul ve millî bir meclisin varlığını benimseyerek ona dayanmayı gerekli sayan bir hükûmettir. Bu takdirde, İstanbul Hükûmeti'ni oluşturacak şahısların da mutlaka bu vasıfları taşıması gerekir.*

Burada bizce olduğu gibi oradaki çalışmalarınız da bu amacın sağlanmasına yönelmelidir.

4- *Yakında kongre kararlarını öğreneceksiniz. Gözlerinizden öperiz.*

Mustafa Kemal

Bir küçük bilgi daha vereyim. Sivas'a gelmiş olan Gazeteci Mister Brown (Brovn) ile bizzat görüşmeyi uygun gördüm. Karşısındakini kolaylıkla anlayan çok zeki bir genç.

Manda Meselesinin Kongrede Görüşülmesi

Şimdi Efendiler, Kongrede manda konusunda yapılmış olan görüşme ve tartışmaları elden geldiğince, olduğu gibi yüksek kurulumuza anlatmaya çalışacağım:

Birçok kimse söz aldı. Hiç kimseye söz vermeden önce başkanlık kürsüsünden kayıtlara aynen geçmiş olan şu kısa konuşmayı yaptım: Bu rapor üzerinde görüşmeye başlamadan önce bazı noktalara dikkatinizi çekmek isterim. Raporda, söz gelişi Mister Brown'dan söz edilmekte ve elli bin kişilik bir işçi ordusunun getirileceğini söylediği bildirilmektedir.

Efendiler, Mister Brown; "Ben hiçbir resmî sıfatla görüşmüyorum. Tamamiyle özel olarak görüşüyorum" diyor ve hattâ Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor. Onun için sözleri Amerika adına değil, kendi adınadır. Mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor. "Manda siz ne derseniz odur", diyor. Bu raporda önemli olarak manda meselesi vardır. Bu konuda görüşmeden önce on dakika ara verelim (saat 15.25).

Sonraki oturumda, İlk söz Vasıf Bey'indir. Vasıf Bey, önce mandanın ne olduğu konusunda uzun açıklamalar yaptı. Sözü başkalarına bıraktı. Yeniden söz aldı ve; "bir kere prensip olarak mandayı kabul edelim, şartları üzerinde daha sonra görüşürüz" dedi.

Üyelerden Macit Bey adında bir zat, genel kurulda asıl görüşülecek mesele, bundan sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, yaşayamayacak mıyız? Mandayı nasıl yorumlayacak ve mandaterle ne tarzda görüşeceğiz? Bizi mandasına alacak devlet kim olacaktır? Asıl mesele budur, şeklinde konuştu. Ben, başkanlık kürsüsünden; "Zannederim bu rapordan iki görüş ortaya çıkıyor. Bunlardan birincisi,

devletin içte ve dışta bağımsızlığından vazgeçmemesi; ikincisi de, devlet ve milletin yabancı devletlerin zararlı baskıları karşısında bir yardım ve destek ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl kararsızlık doğuran nokta budur. İzin verilirse, bu noktayı etraflıca düşünmek için Teklif Komisyonuna havale edelim Sonra da yüksek huzurlarınıza arz edelim. Herhalde içeride ve dışarıda bağımsızlığımızı kaybetmek istemiyoruz" dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey: "Yüklendiğimiz görev pek ağır ve önemlidir. Boş tartışmalara ayıracak hiçbir dakikamız yoktur. Bu raporumuzu görüşelim ve vakit geçirmeden hemen bir karar alalım" dedi. Ben, başkanlık kürsüsünden "bu meseleyi komisyon başkanı olmak dolayısıyla açıklayayım (ben aynı zamanda Teklif Komisyonu Başkanı idim). Bu rapor metni komisyonda okundu, üzerinde birçok konuşma ve tartışma yapıldı. Ancak, kesin karar verecek şekilde bir görüş belirmedi. Daha önce, Genel Kurul'da okunmaksızın Teklif Komisyonu'na gönderilmişti. Bu sebeple bir defa da burada okunup Genel Kurul'un görüşü belirdikten sonra yeniden Teklif Komisyonu'na gönderilerek kesin karar verilmesini istemiştik" dedim. İsmail Fazıl Paşa merhum da söz alarak şu konuşmayı yaptı: "Bekir Sami Bey'in düşüncesine katılırım; kaybedecek vaktimiz yoktur. Aslında sorun da basitleşmiştir. Tam bağımsızlık mı, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Alacağımız karar budur. Böylesine önemli, hattâ pek önemli olan bir meseleyi yeniden komisyona götürmek ve oradan yeniden Genel Kurul'a getirmekle vakit geçirmeyelim. İş uzar. Zamanımız değerlidir. Buna, bugün yarın yahut öbür gün Genel Kurul'da bir karar verelim. Komisyon'da vakit geçirmeyelim. Çünkü, pek ince bir konudur.

Bunun arkasından Hâmi Bey söz alarak, İsmail Paşa Hazretleri ile Bekir Sami Beyefendi'nin düşüncelerine katıldığını söyledikten sonra: "Herhalde bir desteğe muhtacız, bunun en basit delili de devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılayabilmesidir!" buyurdular.

Bundan sonra, Raif Efendi manda aleyhinde konuştu. İsmail Fazıl Paşa ona karşılık olacak şekilde uzun bir konuşma yaptı. Daha sonra tekrar Bekir Sami Bey söz aldı ve dedi ki, “İsmail Fazıl Paşa Hazretleri’nin tamamıyla katıldığım konuşmasına yalnız bir şey ilâve edeceğim. Kırım Muharebesi’nden savaşı kazanmış olarak çıkıp da katıldığımız Paris Kongresi’nde, müttefiklerimizin bize yüklemiş oldukları bilinen şartlarla bu şimdi okunan rapordaki isteklerimiz karşılaştırılacak olursa, bunlardan hangisinin daha çok bağımsızlığı yok edici olduğu anlaşılır sanırım.”

Bekir Sami Bey’den sonra Hâmi Bey, Hâmi Bey’den sonra da Refet Bey (Refet Paşa) konuştular. Refet Bey’in konuşması aynen şöyleydi: “Manda’nın bağımsızlığı yok etmeyeceği gerçeği ortada iken, bazı arkadaşlarımız - bağımsız mı kalacağız yoksa mandayı mı kabul edeceğiz? -tarzında bir takım görüşler ileri sürüyorlar. Onun için her şeyden önce mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Bununla birlikte daha mandadan söz etmeden önce, düşünceleri gıcıklayan bu raporda bu deyimin ne şekilde anlaşılmış olduğunu bilmek gerekir. Fazıl Paşa Hazretleri “bağımsızlığı korumak şartıyla manda” buyuruyorlar. Hâmi Beyefendi tarafından verilmiş olan rapor iki bölüme ayrılıyor. Bir gerekçe bölümü var, ondan sonra bir de mandanın ne olduğunu anlatan bölüm var. Manda meselesini buradaki görüş açılarından değerlendirebilmek için önce bir noktayı anlamak isterim. Bu rapor metni genel kurulda görüşülmeye sunulmuş mudur, sunulmamış mıdır?”

İsmail Fazıl Paşa: “Yanlış anlaşıldığı için biz üçümüz - Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hâmi Bey’ler - bu raporu geri çekiyoruz. Hiç verilmemiş saydık” dedi. (bu raporun müsveddesi de temize çekilmişi de kendilerinde kalmıştır.)

Başkanlıktan; “Rapor geri alınmıştır” dedim. Raporun geri alınmış olmasına rağmen, söz alan Refet Bey, kayıtlarda beş altı sayfa yer tutan özentili bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan, kayıtlara dayanarak olduğu gibi aldığım bazı cümleler, konuşmanın maksadını açıklamaya yetecektir, sanırım.

Refet Bey, diyordu ki: “Bizim Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün toplumları kendine tutsak eden kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin milletlerin vicdanlarına saygılı olan Amerika’yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir.

.....

Söz olarak, manda ile bağımsızlık birbirine engel olan şeyler değildir. Yalnız, eğer biz gerçekte güçlü olmayacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için bağımsızlığımızı yok edici bir unsur olur. Bir de diyelim ki, biz dışarıda ve içeride tam bir bağımsızlık isteriz. Ancak, acaba hemen kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan da önce acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim. Şurası bir gerçektir ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan aralarında bölüşmek istiyorlar; Ancak, eğer biz bugün bu devletin kefilliği altında bir barış antlaşması yapacak olursak, ileride uygun şartlar altına girer girmez hemen döner ve kendi yararımızı sağlarız. Fakat, eğer olumsuz bir durum ortaya çıkacak olursa, acaba büsbütün faydasız olmayacak mıyız?

.....

Herhalde bir Amerikan kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda, beşyüz milyon lira borcu, yıkılmış bir

memleketi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on beş milyon lira geliri olan bir millet için, bir dış dayanak olmaksızın yaşamak imkânı olamaz. Eğer bundan sonra da bu durumumuzda kalır ve dışarıdan bir destekle kalkınamayacak olursak, belki de ileride, Yunanistan'ın saldırılarına karşı bile kendimizi savunamayız…

Allah korusun, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir savaş çıksa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurlarla asker getirebileceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi demiryolları ile ulaştırmamızı sağlayabileceğiz. O halde, Amerikan mandası her şeyden önce bir kefil ve yardımcı bulmak için gereklidir". Konuşmacı, sözlerini şu cümle ile bitirdi: "Eğer sunmuş olduğum bu açıklamalarla ilerideki görüşmeler için bir giriş yapabildimse ne mutlu."

Efendiler, bu parlak ve ustalıklı söylevin, dinleyenlerin düşünce ve görüşleri üzerinde yapabileceği yanıltıcı etkinin derecesini kolaylıkla takdir buyurursunuz. Zihinlerin, bunun ardından gelebilecek aynı görüşteki konuşmacıların konuşmalarıyla büsbütün zehirlenmesine meydan vermemek ve kendilerini özel olarak aydınlatıp yol göstermeye fırsat bulabilmek için, derhal -on dakika dinlenelim efendim- diyerek oturuma ara verdim (Saat:17.30).

Efendiler, bu söylevin son cümleleri üzerinde dikkatle durulmaya değer. Refet Beyefendi, Yunanlılar'ın İzmir'i işgalini geçici sayıyor ve savaş halinde olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmir'de kalır da savaş durumuna girilirse başa çıkamayacağımız görüşünde bulunuyor.

Bundan sonraki oturumda; Bursa temsilcilerinden Ahmet Nuri Bey, manda aleyhinde uzun bir konuşma yaptı. Hâmi Bey, buna daha uzun bir konuşma ile cevap verdi ve

gerçekten de pek uzun olan konuşmasının sonlarına doğru, anlattıklarını şu bilgilerle doğruluyordu:

“Fakat, şimdi biraz da işin kesin bildiğim bir yanından söz edeceğim. Konunun bu aşamasında, ilgili kişi ile şahsen bağlantı kurmuş olduğum için, sözlerim tahmini değildir; kesin bilgilere dayanıyor, İstanbul’dan hareket etmeden önce, eski Sadrazam İzzet Paşa Hazretleri’ni ziyarete gitmiştim. Herhalde bir manda ihtiyacında olduğumuza kendileri de inanıyorlardı. Bendenizden de bu konudaki düşüncemi sordular, ben de düşündüklerimi arz ettim. Birkaç gün sonra bendenizi çağırtıp şu meseleyi açıkladılar: Suriye ve Adana bölgesinde dolaştıktan sonra, İstanbul’a gelip siyasî partilerin görüşlerini öğrenmeye çalışan Amerikan Araştırma Komisyonu üyeleri, İzzet Paşa’yı konağında ziyaret ederek, Anadolu’daki millî teşkilâtın Türk miletini temsil ettiği inancında olduklarını ve Paşayı da (yani İzzet Paşa’yı) bu işin öncüsü bildiklerini söylemişler ve; “eğer siz Erzurum ve Sivas Kongrelerine Amerikan mandasını istettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir,” demişler, Paşa, bunu bendenize açıkladıktan sonra, bu milletin bir harbe daha gücü kalmadığından ve herhalde böyle bir çareye başvurmak zorunda kaldığımızdan söz etti ve sivas’a gittiğim zaman oradakilere bu durumu anlatmaklığımı tavsiye buyurdu. İzzet Paşa’nın inancı da bu şekilde istenecek bir mandanın yüzde doksan kabul ihtimalinin bulunduğu ve yalnız bizim için birtakım şartlar ileri sürmenin zarurî olduğu merkezindedir. Hattâ Paşa, Amerika için milletin isteğine dayanmayan bir mandayı kabul etmek mümkün olmadığından, Kongremiz tarafından gösterilecek isteğin Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir dayanak noktası olacağını da söyledi. Bendeniz bu meseleyi İstanbul’dan şifre ile Erzurum’da Rauf Bey’e bildirdim. “Manda’nın kendinden çok adına karşı çıkanlar boşuna telâşlanıyorlar, kelimenin önemi yoktur. Önem, işin

gerçeğinde ve niteliğindedir. Manda altına girdik demeyelim de isterlerse, varlığını ebedî olarak sürdürecek devlet olduk diyelim.”

Bu son söze cevap verenler arasında, Hüsrev Sami Bey’in şu sözleri işitildi: *“Fakat bizim bu çalışmalardan beklediğimiz kendimizi savunmak şekliyle, sonsuza dek varlığını koruyacak bir millet olduğumuzu ispat etmektir!”* Hâmi Bey, buna düşüncesinde bir geriye dönüş sezgisi uyandıracak şekilde cevap verirken, Kara Vasıf Bey söz aldı ve o günkü toplantının sonuna kadar konuştu. Vasıf Bey’in uzun sözlerinin özetini, kayıtlara olduğu gibi geçmiş olan şu cümlelerle yüksek dikkatlerinize sunuyorum: “Bütün devletler bizi tamamen bağımsız bırakacaklarını söyleseler bile, biz yine bir dış desteğe muhtacız (Vasıf Bey, sözlerinin başında mandaya “dışarıdan destek” adını verelim demişti). Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz diyecekler; halbuki bizim gelirimiz bunun faizine bile yeterli değildir. O zaman güç bir durumda kalacağız; bu durumda bağımsız olarak yaşamaya malî durumumuz elverişli değildir. Sonra, yanı başımızda, bizi bölüşmeyi emel edinmiş hükûmetler var; onların ihtirasları karşısında mahvoluruz. Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçakla havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar zırhlı savaş gemisi yapıyorlar, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu şartlar altında bugün bağımsızlığımızı kurtarsak bile yine günün birinde bizi bölüşürler.”

Vasıf Bey, konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu:

“…. İstanbul’daki Amerikalılar: “Manda’dan korkmayınız. Milletler Cemiyeti Tüzüğünde yeri vardır,” diyorlar. İşte bütün bunlardan dolayı İngiltere’yi kendimize sürekli düşman, Amerika’yı da en az kötülük gelebilecek bir devlet olarak kabul ediyorum. Eğer uygun bulursanız, buradan

İstanbul’daki temsilciye bir mektup yazıp gizlice bir hey’et göndermek için bir torpido isteyebiliriz.”

Eylül’ün dokuzunda salı günü yapılan toplantıda, manda meselesine dokunan Rauf Bey’in kayıtlara geçen konuşması aynen şöyledir: “Bu manda konusu üzerinde şimdiye kadar gerek basın ve gerekse başka çevreler tarafından birçok sözler söylendi. Gerçi yüksek kurulum dış destek prensibini kabul buyurmuş ise de, bu desteği kimden isteyeceğimiz açıklanmadı. Bunun Amerika olduğu dolaylı olarak anlatılıyorsa da, bence doğrudan doğruya belirtilmesinde bir sakınca olamaz!”

Erzurum Kongresi hiçbir şekilde manda kabulü hakkında karar vermiş değildir

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Rauf Bey'in görüşüyle, gerek Sivas Kongresi Hey'etinin ve gerek Erzurum Kongresi Hey'eti'nin anlayışları arasında bir görüş ayrılığından doğan yanlışlık olduğuna şüphe yoktur. Rauf Bey'in görüşünün yorumu niteliğinde olan bu sözlerin, gerek Erzurum ve gerek Sivas Kongreleri bildirilerinin yedinci maddesindeki yazılış şeklinden kaynaklandığına hükmedilebilir. Gerçekten de bu maddenin yazılış şeklinde, belki de mandacılıkta pek ileri giden ve sonu gelmemiş propagandalarıyla kamuoyunu bulandıranları susturmak ve belki bundan da çok, onların iddialarına cevap olacak bir özellik vardır. Madde metni dikkatle okunur ve incelenirse ne manda ne de Amerika'nın mandaterliğini istemek düşüncesinin yer almadığı kendiliğinden ortaya çıkar. Bu noktayı açıkça göstermek için, söz konusu maddeyi aynen hatırlatmak isterim:

"***Madde 7:*** *Milletimiz çağdaş gayelerin büyüklüğüne inanır; teknik, sınaî ve ekonomik durumumuzu ve ihtiyacımızı takdir eder. Bu itibarla devlet ve milletimizin hakimiyet ve bağımsızlığı ile vatanımızın bütünlüğü korunmak şartıyla altıncı madde de belirtilen sınırlar içinde, millîyetin gereklerine saygılı ve memleketimizi ele geçirme emeli beslemeyen herhangi bir devletin teknik, sınaî ve ekonomik yardımını memnunlukla karşılarız. Böyle adaletli ve insanî şartları içine alan bir barışın bir an önce gerçekleşmesi, insanlığın güvenliği ve dünyanın huzuru adına başta gelen millî gayemizdir."*

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı görüşü vardır? Olsa olsa, "herhangi bir devletin teknik, sınaî ve ekonomik yardımını memnunlukla karşılarız" sözlerinden manda düşüncesi

çıkaranlar olabilir. Ancak, mandanın anlam ve gayesinin bu olmadığı bir gerçektir. Her zaman ve bugün bile, bu açıklık çerçevesinde yapılacak yardımları kıvançla karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim, Ankara - Ereğli ve Keller - Diyarbakır demiryollarının yapımı için bir İsveç firmasının; Kayseri - Sivas - Turhal hatlarının yapımı için de bir Belçika firmasının teknik, sınaî ve ekonomik yardımını severek kabul ettik. Söz gelişi, Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an önce kurulup yapılmalarında olsun, öteki bütün kara ve demiryollarımızın, limanlarımızın yapımlarında olsun, teklifte bulunacak yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını severek kabul ederiz. Yeter ki, memleketimize sermaye getireceklerin içeride ve dışarıda devlet ve milletimizin hakimiyet ve bağımsızlığı ile vatanımızın bütünlüğünü bozmaya yönelmiş gizli emelleri olmasın. Bu maddede yer alan, “Millîyetin gereklerine saygılı ve memleketemizi ele geçirme emeli beslemeyen herhangi bir devlet” ifadesinden, Amerikan Devleti anlamının çıkarılması da yersizdir. Çünkü, millîyetin gereklerine saygılı dünya devletleri arasında yalnız Amerikalılar yoktur. Söz gelişi İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı nitelikte devletler değiller midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de söz konusu olabilir mi? Bir de eğer dolaylı olarak Amerikan Devleti kastedilmek istenseydi, “herhangi bir devletin” ifadesi yerine “bir devletin” kelimeleri veya hiç olmazsa sadece “devletin” kelimesi ile yetinilmesi gerekirdi. Bu bakımdan maddenin açıkladığı şartlar çerçevesinde teknik, sınaî ve ekonomik yardımın iyi karşılanacağı hususunun bütün devletler için söz konusu açıktır.

Efendiler, bu manda konusu üzerindeki görüşümün - bu görüş bundan önce yapılan ve şu anda yüksek kurulunuzunda öğrenmiş bulunduğu bunca yazışma ve tartışmalarımızla ortaya konmuştur - aylardan beri gece gündüz yanımda bulunan bir arkadaş tarafından hâlâ anlaşılmamış olduğuna hükmedilebilir mi? O halde Rauf Bey,

ya aslında benimle aynı görüşte değildi veyahut aynı görüşte idi de, Sivas'ta, İstanbul'dan gelenlerle yaptığı konuşmadan sonra görüş değiştirmiş oluyordu. Burasını kestirmek bence güçtür. Şimdi biraz da Rauf Bey'i dinleyelim. Rauf Bey, sözüne şöyle devam ediyor:

"Ateşkes Anlaşması yapıldığı sıralarda, Almanların barış anlaşmasını imza etmeyecekleri sanılırken, İngiliz basını bazı sırları açığa vurdu. Bunun birinci bölümü, Almanya'nın barış anlaşmasını imza edeceği konusu idi. Bu gerçekleşti. İkinci bölümü de Türkiye'nin bölüşüleceği konusu idi. Bu, çok şükür gerçekleşmedi. Bu bölümde, Konferansın aldığı karar gereğince Kızılırmak'ın doğu tarafı Ermenistan sayılarak Amerikan himayesine veriliyor. Belki Gürcistan ile Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor, deniliyordu. Kızılırmak'ın batısındaki topraklar da, İzmir ve İstanbul bunların dışında kalmak üzere, denize çıkış yeri Antalya olarak Türkiye'yi oluşturuyordu. Bu bölgenin kuzeyi, İtalyan ve Fransız, güneyi de İngiliz himaye ve yönetimine veriliyordu. İzmir'in işgali, bu açığa vurulan sırların doğruluğunu ispata başladı. O halde, böyle bir tehlike karşısında memleketimize karşı en tarafsız durumda bulunan Amerika'nın desteğini kabule mecburuz. Ben bu görüşteyim."

Rauf Bey'in düşüncesini anlamak için bundan sonra daha çok devam eden sözlerini dinlemeye bilmem gerek kaldı mı?

Efendiler, pek uzun ve tartışmalı olarak geçen bu manda görüşmesi, taraftarlarını susturacak ortalama bir çare bulunarak sona erdi. Hem de bu çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu: "Amerika'da yıllardan beri aleyhimizde yapılmakta olan olumsuz yöndeki propagandaların doğurduğu düşünce akımını düzeltmek için, her şeyden önce Amerikan Kongresi'nden memleketimizi inceleyecek ve gerçeği görecek bir hey'et davet etmek." Bu teklif oy birliği ile kabul

edildi. Kongre, Başkanlık Divanı‘nın imzalarıyla bu yolda bir mektup kaleme alındığını hatırlıyorsam da, bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Kaldı ki, ben bu mektuba özel bir önem de vermiş değildim.

Efendiler, sırası gelmişken kısaca şunu belirteyim: Belge olarak başvurduğum Kongre tutanakları, Başkanlık Divan Kâtipliği’nde bulunan Afyonkarahisar temsilcisi Şükrü ve manda lehindeki konuşmalarını dinlediğimiz Hâmi Beyler tarafından tutulmuş ve Hâmi Bey’in yazısıyla, düzgün bir deftere, temize çekilmiştir.

Sivas Kongresi’ni Baltalama Teşebbüsleri

Efendiler, Kongre 11 Eylül’de sona erdi. 12 Eylül’de Sivas halkının da hazır bulunduğu açık bir toplantı yapılarak bazı nutuklar söylendi. Kongre görüşmeleri sırasında, önemli olarak Meclis-i Meb’usan seçimlerinin çabuklaştırılması ve Meclis’in nerede toplanması gerektiği konularına dokunuldu. Ancak, şimdi açıklamaya başlayacağım problemler, Kongre görüşmelerini kısa kesmeyi gerektiriyordu. Bu son noktalarla daha sonra Hey’et-i Temsiliye meşgul oldu. 9 Eylül 1919 günü, toplanmış olan bazı bilgiler Kongre’ye şu şekilde açıklandı: “Eskişehir ve Afyonkarahisar’daki İngiliz Kuvvetleri bir kat daha arttırıldı. General Miller, Konya’ya geldi. Konya Valisi Cemâl Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa karşı koymaya çekiniyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de, tıpkı Cemâl Bey türünden bir adammış. Pek sayın arkadaşların böyle durumlar karşısında şiddetli davranma taraflısı olduklarını bildiğimden, hemen sert tedbirler alınmasını Fuat Paşa’dan rica etmiştim. Fuat Paşa’da Kongre’nin kendisine olan güvenine dayanarak, Kongre adına gereken bildiri ve girişimlerde bulunmuştur. Bu davranış tarzının yüce kurulunuzca kabul edilmesini rica ediyor. Fuat Paşa, valilere sert uyarılarda bulunuyor. Bölgelere yüksek rütbeli subaylardan millî komutanlar tayin ediyor ve bu komutanlara millet adına her türlü yetki verilmiştir” diyor.

Kongre teklifi kabul etti. Bundan sonra ben açıklamalara şöyle devam ettim:

“Buraya Galip Bey adında bir vali tayin edilmiş, geliyormuş. Ancak, bunun Harput Valisi Galip Bey’mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat biz başka bir bilgi elde ettik. Mister Nowil adında bir İngiliz binbaşısı Bedirhanlılar’dan Kâmuran Celâdet ve Cemil

Bey’lerle birlikte, yanında on beş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya’ya gelmiş ve Mutasarrıf Bedirhanlı Halil Bey tarafından karşılanmışlardır. Harput Valisi de görünüşte bir posta hırsızının peşine düşme bahanesiyle otomobille Malatya’ya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Adıyaman’daki müfreze de verilmiştir. Maksatlarının Kürtleri, Kürdistan kurulacağı vaadiyle aleyhimize çevirerek, bize karşı suikast yapılmasına yöneltmek olduğu anlaşılmış ve karşı tedbirlere de başvurulmuştur. Diyelim ki, valiyi ve diğerlerini tutuklatmak istiyoruz. Malatya Mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya’ya çağırmıştır. Bu durum üzerine 13’ncü Kolordu Bölgesinde faaliyete geçtik. Gereken tedbirler alınmıştır. Yarın akşam Harput’tan gönderilecek bir askerî birlik bozguncuları tepeleyecektir. Buradaki Kolordu Komutanı da gereken tedbirleri almıştır. Malatya’ya ve öteki yerlere de gereken emirler verilmiştir.”

Efendiler, Sivas Kongresi’nin hemen hemen bütün toplantı süresince, sinirlere gerginlik verecek nitelikte haberler almaktan geri kalmıyordum. Ancak, aldığım bütün bilgileri olduğu gibi Kongre hey’etine sunmakta yarardan çok sakınca buluyordum. Gördünüz ki, şimdi açıkladığım üzere, gerçekten tehlikeli sayılabilecek nitelikte olan Ali Galip meselesinden de söz ederken dikkatli bir dil kullanmayı tercih etmiştim. Bence, en önemli mesele, her türlü güçlük ve tehlikelere rağmen, Sivas Kongresi’nin sonuca ulaşan kararlarla, görüşmelerini bir an önce tamamlamış olmak ve alınan bu kararları memlekette uygulamaya girişmekti. Bu isteğim yerine geldi. Bütün memleketi içine alan millî teşkilât tüzüğünün ve genel kongre bildirisinin hemen bastırılarak her yere dağıtılması yoluna gidildi. Ancak, beklenenlerin dışında yeni olaylar karşısında kalındığından, Kongre sona erdiği halde, Kongre üyelerinin yeni gelişmeler kendini gösterilinceye kadar Sivas’ta kalmalarını uygun gördüm ve gerekirse daha etkili olağanüstü bir kongre toplamak için de hazırlık yaptım. Ali Galip’in kaçması

üzerine, kongre üyelerini Sivas’ta bekletmekten vazgeçildiği gibi, Ferit Paşa Kabinesi’nin düşmesi üzerine olağanüstü kongre toplanmasına da gerek görülmedi.

Ali Galip Olayı

Şimdi Efendiler, Millî Mücadele tarihimizde önemli bir olay durumunda olan Ali Galip konusu üzerinde biraz açıklamalı bilgi vereyim:

Efendiler, daha Temmuz başında, Erzurum'da bulunduğum sıralarda Celâdet ve Kâmuran Ali adlarında iki şahsın yabancılar tarafından, bol para ile İstanbul'dan Doğuya gönderileceği, bunların yıkıcı propaganda ve aleyhte kışkırtıcılık yapmakla görevlendirildikleri; bir iki gün içinde hareket etmiş ve edecek oldukları haberi alındı. Bu haber üzerinde, bunların dağdağaya meydan verilmeden gözetlenerek yakalanmaları gereğini 3 Temmuz tarihinde Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanı'na, ayrıca Kurmay Başkanı Halit Bey'e ve Canik Mutasarrıfı'na bildirdim.

20 Ağustos'ta 13'ncü Kolordu Komutanı'na verdiğim emirde, adı geçen kimselerin İstanbul'dan hareket ettiklerinin bildirildiğini ve alınacak tedbirler arasında, özellikle Mardin istasyonunun sıkı bir kontrol altında tutulmasının uygun olacağını yazdım.

Sivas Kongresi'nin ikinci günü, yani 6 Eylül tarihinde, "Bedirhanlı ailesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem adlarında üç şahsın, yanlarında, vaktiyle Diyarbakır ilinde aleyhimizde propaganda yapan bir yabancı subay bulunduğu halde silâhlı Kürtlerin koruyuculuğunda Elbistan ve Akçadağ üzerinden Malatya'ya geldikleri, orada Mutasarrıf ve Belediye Başkanı tarafından karşılandıkları", 13. Kolordu'nun yazısından anlaşılıyor. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 3. Kolordu Komutanlığı'na bununla ilgili olarak gönderdiği 6 Eylül 1919 tarih ve 529 sayılı şifresinde verilen bilgide: "yabancı subayın, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere,

İstanbul Hükûmeti’nin izniyle dolaştığını söyledikleri; Malatya’da bulunan süvari alayının mevcudunun azlığı yüzünden bunları tutuklamaya cesaret edemediği bununla birlikte hemen tutuklanmaları için İstanbul’a başvurulduğu, 13. Kolordu’dan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksatla hangi görevle, nereleri gezecekleri konusunda bildiklerini Harput Valisi’nden sordum”, denilmekte idi. Harput Valisi Ali Galip Bey’dir. Bu adamların ne maksatla geldiklerini, 3 Temmuz tarihinden beri bilmekteyiz. Beş on silâhlı Kürd’e karşı bir süvari alayının mevcudu az görülmüş, tutuklanmalarına cesaret edilmemiş; asıl hayret verici olan özellik, bunların tutuklanması için İstanbul’a başvurulmuş olduğu haberidir.

Bu küçük ve önemsiz gibi görünen noktaları, o zamanki durum değerlendirmesinde, dikkate değer anlayış ve zihniyet farklarının bulunduğunu göstermesi bakımından kaydediyorum.

Diyarbakır’da, 13. Kolordu Komutanı‘nın tutumu şüpheli görüldüğünden, doğrudan doğruya bu kolordunun Kurmay Başkanı‘na 3. Kolordu Komutanı‘nın imzasıyla, 1 Eylül 1919 tarihinde yazılan (kişiye özel) şifrede, Vali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Bey’lerle beraber İngiliz binbaşısının mutlaka yakalanıp Sivas’a gönderilmeleri için Elâzığ‘da bulunan 15. Alay Komutanı İlyas Bey’in kendi komutasında altmış kadar atlı ve katırlı askerden oluşan bir müfrezenin en geç 9 Eylül’de Harput’tan Malatya’ya hareketi ile ilgili olarak ve işin kestirmeden bitirilmesi bakımından doğrudan doğruya tebligat yapıldığı bildirildi ve müfrezenin hemen hareketinin sağlanması rica edildi.

8 Eylül’de, Sivas’tan da bir otomobille bazı subayların gönderileceği bilgisi verildi.

Diyarbakır’dan, Kurmay Başkanı‘nın 7/8 Eylül 1919 tarihiyle bana gönderdiği şifrede şöyle deniyordu:

“Tutuklama ile ilgili isteği öğrendim. Bu hususta Komutan Bey’in emir vereceğini hiç sanmıyorum. Çünkü askerî özelliklerini biliyorum. Tarafımdan yapılacak tebligatı ise, yerine getirmekten çekinirler. Bu konuda İstanbul’la haberleşmekteyiz. Bu duruma göre ne yapılması gerekeceğinin tayini yüksek kararınıza bağlıdır. Şifre kaleminin 357 sayısıyla arzedilmiştir.

13. Kolordu Kurmay Başkanı

Hâlit

Elâzığ‘daki Alay Komutanı İlyas Bey’den 13. Kolordu Komutanı‘nın emrine cevap olarak gelen 8 Eylül tarihli telgrafta da; “Kolordu’dan aldığım emir üzerine hareketim geri bırakılmıştır. Kolordunun izni olmadan, buradan hareket etmekliğim uygun düşmeyeceğinden, hareket emrinin Kolordu’dan bildirilmesine lûtfen yardımcı olunuz”, denilmekte idi.

Hâlit Bey’e hemen verdiğim cevap, aynen şuydu:

7/8.9.1919

Bilinen şahısların alçaklıkları ortaya çıkmıştır. İstanbul Hükûmeti... bu alçaklığa ortaktır. Oradan emir vermek, vakit geçirmemek gerekir. Komutanın kararsızlığa düşeceğine ihtimal veriyorsanız, zâtıâliniz, tarafımızdan Elâzığ ve Malatya’daki alay komutanlarına yapılmış olan tebliğatımızın uygulamasını bildiriniz. Gerçekten lüzum varsa, komutayı uygun gördüğünüz tümen komutanlarından biri üzerine alsın! Ağırdan alma zamanı geçmiştir. Yapılanlarla ilgili cevabınızı bekliyoruz, kardeşin.

Mustafa Kemal

Alay Komutanı İlyas Bey’e de aynı tarihte bizzat şu emri verdim: *“Malûm şahısların hainlikleri ortaya çıkmıştır. İstanbul’daki merkezî hükûmet de bunların hainliğine ortaktır. Kolordunuz komutanı bu konuda izin istemiş ve cevap alamamış olabilir. Bu bakımdan bu meselenin çözüme bağlanmasını zâtıâlinizden beklerim.*

Cevabınızı bekliyorum, efendim. Malatya’da bu işi hallettikten sonra, gerekirse Sivas’ta bize katılırsınız.

Mustafa Kemal", şifre dışındaki imza da 3. Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'indi.

Malatya'da bulunan 12. Süvari Alayı Komutanı'nı da 7/8 Eylül gecesi bizzat telgraf başına çağırmış ve görüşmekte idim. Alay Komutanı Cemâl Bey'den durumu ve kuvveti hakkında bilgi aldım. Gelenlerin yanlarındaki silâhlı Kürtlerle beraber "on beş yirmi kişi kadar" olduğunu, alayın da merkezde "ancak o kadar kuvveti" bulunduğunu söyledi. Ben bu kuvveti yeterli gördüm. Hattâ, Süvari ve topçu alayının yalnız subayları yeterli olabilirdi. Ne var ki, özel durumu ve maneviyatını anlamak istiyordum.

Bunun üzerine telgraf konuşması şöyle geçti:

"***Ben:*** Vali Galip Bey, İngiliz binbaşısı, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Bey'lerin hep birlikte ustalıklı bir tertiple bu gece yakalanarak Sivas'a gönderilmeleri zarurîdir. Durumunuz bunu yapmaya elverişli midir? Size buradan ve Harput'dan yardım yetiştirilecektir.

Cemâl Bey: Valiyi de beraber mi?

Ben: Özellikle, evet.

Cemâl Bey: Arz ettiğim üzere durum ve kuvvetim buna elverişli değildir. Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Bey'lerin yakalanmaları hakkında 13. Kolordu Komutanı ile haberleşme yapıldı. Sonunda, durumun nezaketi dolayısıyla, şimdilik tutuklanmalarının uygun olamayacağı hakkında emir de çıkmıştır" dedi.

Artık, bu zatın daha çok üzerine varılamazdı. "Kendilerine hissettirmeden sıkı bir şekilde göz hapsinde bulundurunuz. Kolordunuzdan emir gelecektir. Hareket ederlerse, ne tarafa doğru gittiklerini ve hangi araç ile hareket ettiklerini hemen bildiriniz", talimatını vermekle yetindim.

8 Eylül günü, Cemâl Bey’den şifre ile; “bilinen şahısların hâlâ orada olup olmadıklarını ve göz hapsinde tutmak için alınan tedbirlerin güvenirlik derecesini” sordum ve kendisine; “günde iki defa rapor vermesini” emrettim.

Hâlit Bey’e yazdığım telgrafa ertesi günü (8 Eylül 1919) aldığım cevapta, Elâzığ‘daki Alay Komutanı İlyas Bey’e emir verildiği bildiriliyor ve bu emrin bir kopyası veriliyordu.

Kolordu Komutanı Cevdet Bey’de, İlyas Bey’in 52 katırlı asker ve iki makineli tüfekle 9 Eylül sabahı hareket ettiğini ve 10 Eylül akşamı Malatya’da bulunacağını bildirdi, 9 Eylül tarihli bir şifresinde; “karşı koyma hareketlerinin yoğun olduğu bir çevrede daha fazla faaliyet göstermemek hususunda kendisini mazur göreceğimi”de söylüyordu.

9 Eylül’de, İlyas Bey müfrezesinden başka, Aziziye’den iki süvari bölüğü, Siverek’ten Malatya’daki alaya bağlı bir bölük de Malatya’ya gönderildi.

Vali Ali Galip’in ve Bedirhanlılar ile Cemil Paşazâde’nin yaptıkları propagandanın etkisini kaldırmak için, Elâzığ ve Dersim bölgesi ile ilişkisi olduğunu bildiğim ve Kemah’ta bulunan Hâlet Bey’e (eski milletvekili), 9 Eylül’de Elâzığ‘a hareket etmesini ve Haydar Bey’le bağlantı kurmasını yazdım. Ayın sonuna doğru oraya vardı.

Van valisi bulunan Haydar Bey’de Elâzığ valiliği görevine başlamak üzere Erzurum’dan yola çıkarılmıştır. Haydar Bey, 15. Kolordu’ya bağlı olup, Mamahatun’da bulunan bir süvari alayı ile de bağlantı kurarak, gereğinde bu alayı Malatya’ya doğru harekete geçirecekti.

Otomobille bazı subayların da Malatya’ya gönderileceği konusunda bir kayıt vardı.

Gerçekten de, arkadaşlarımızdan Recep Zühtü Bey görünüşte 3. Kolordu yaveri sıfatıyla ve benden aldığı özel talimatla, yanında başkaları da olduğu halde, 9 Eylül'de otomobille Malatya'ya hareket etti. Maalesef bindiği otomobil, yolların bozuk ve çamurlu olması yüzünden Kangal'da kırılmış ve tam zamanında Malatya'ya yetişememişti. Kangal'dan sonra kâh araba ve kâh hayvanla, gece gündüz yol alarak Sivas'tan hareketinin dördüncü günü öğleden sonra, Malatya'ya varabilmişti. Recep Zühtü Bey'in verdiği raporlar, durumun aydınlanmasında çok yararlı olmuştu.

Efendiler, 10 Eylül günü geç vakit şu telgrafı aldık:

Malatya, 10.9.1919

Kişiye özel

Hiç durmayacaktır

Sivas'ta 3. Kolordu Komutanlığı'na, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne özel:

1- 10.9.1919 saat 14.00'de olaysız olarak Malatya'ya varılmıştır.

2- Bilinen şahısların hepsinin de maalesef Kâhta'ya doğru kaçtıkları, etraflı bilginin daha sonra sunulacağı arz olunur.

15. Alay Komutanı

İlyas

Aynı gün ve fakat, İlyas Bey’in telgrafından sonra da şu telgrafı alıyoruz:

Malatya’dan, 10.9.1919

Çok acele

Sivas’ta 3. Kolordu Komutanlığı‘na Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne:

1- *Harput Valisi ile Malatya Mutasarrıfı, İngiliz binbaşısı ve yardakçıları olan belli kimseler, 15. Alay’ın Elâzığ‘dan hareketini ve kendilerinin tutuklanacaklarını haber alır almaz, bu sabah erkenden kaçmışlardır. Bunların Kâhta’daki Bedir Ağa’nın yanına gittikleri ve oradan alacakları Kürtler’le burayı basmaya gelecekleri söyleniyor.*

2- *Herhangi bir kötülüğe yeltendikleri takdirde, bunlar ve Bedir Ağa aşireti hakkında kovuşturma yapılması için Kolordu’dan emir alınmıştır, izlerinde gidilmektedir, sonuç ayrıca arz edilecektir.*

3- *15. Alay Komutanı‘nın emrindeki kuvvetle, bu gün saat 14.00’te Malatya’ya geldikleri arz olunur.*

12. Süvari Alay Komutanı

Binbaşı Cemâl

Aynı tarihte yazılmış olan bu iki telgraf yanyana getirilerek incelenirse, dikkate değer bazı noktaların göze çarpmamasına imkân yoktur.

Süvari Alay Komutanı Cemâl Bey, tarafımızdan aldığı talimat üzerine bilinen şahısları sıkı ve güvenli bir şekilde göz hapsinde bulunduracak ve günde iki defa rapor verecekti.

Adı geçen kimseler, 10 Eylül günü sabah erkenden kaçtıkları halde, Cemâl Bey bu bilgiyi ancak, İlyas Bey müfrezesinin gelişinden ve İlyas Bey'in raporundan sonra bildiriyor. Cemal Bey, kaçakların, İlyas Bey müfrezesinin Elâzığ'dan hareketini haber aldıklarını söylüyor. Oysa, telgrafhane Cemâl Bey'in gözetimi altındaydı.

Sonra, kaçakların Kürtleri toplayıp Malatya'yı basacaklarının söylendiğini de ekliyor. Bu noktalar, Süvari Alay Komutanı hakkında şüphe ve kararsızlık uyandırmaktadır.

Daha sonra alınan bilgilerden anlaşıldı ki, Ali Galip ve arkadaşlarına 9 Eylül akşamı haber getirilmiş. Ali Galip geceyi uyumadan hükûmet dairesinde geçirmiştir. 10 Eylül'de, yanlarında götürmek üzere altı bin lira sayıp bir kenara koyuyorlar ve kasaya konmak üzere de şu senedi yazıyorlar:

"Mustafa Kemal Paşa ve adamlarının ortadan kaldırılması masraflarını karşılamak üzere, bununla ilgili emre uyularak altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919 Halil Rahmi, Ali Galip."

İlyas Bey müfrezesinin Malatya'ya yaklaşmakta olduğunun anlaşıldığı bir sırada, Süvari Alay Komutanı, subaylara

Mutasarrıfın evini hedef gösteriyor. Mutasarrıfın evini sarıyorlar. Telefon tellerini kesiyorlar ve evi basıyorlar. Bu hareketin başladığını sezen Halil Bey'in ailesi hükûmet dairesine haber veriyor. Hükûmette, para almakla meşgul olan vali, mutasarrıf ve arkadaşları, durumdan haberdar olur olmaz, korku ve telâşla herşeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi de olduğu gibi bırakıyorlar; yanlarındaki adamları ile birlikte hazır bulunan atlarına binerek kaçıyorlar.

Süvari Alay Komutanı'nın ve Topçu Alay Komutanı'nın, valinin geceyi hükûmet dairesinde geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez. Mutasarrıftan çok valinin yakalanmasının önemli olduğu da açıktı. O halde, belli kişilerin kaçmasına göz yumulduğu bir gerçektir. En basit bir yorumla, belli kimselerin, yanlarındaki beş on silâhlı jandarma ve Kürtle çatışmaktan büyük fenalık çıkabileceği kuruntusu Malatya'dakileri dolaylı yoldan tedbir almaya yöneltmiş ve onlara bu şahısları ürküterek kaçırma yolunu benimsetmiştir, denebilir.

10 Eylül'de İlyas Bey'e verdiğim talimatta belirttiğim başlıca noktalar:

1- *Kaçakların hızla yakalanmaları;*

2- *Kürtlük akımına asla elverişli bir ortam bırakılmaması,*

3- *Malatya'da, mutasarrıflığı Jandarma Komutanı Tevfik Bey'in üzerine alması; uygun, namuslu ve vatansever bir zatın da Harput'da hemen valilik makamına getirilmesi,*

4- *Malatya ve Harput'taki hükûmet kuvvetlerini tamamen ele alarak vatan ve millet aleyhine hiçbir harekete meydan verilmemesi,*

5- *Kaçaklara uyanların amansızca ve merhametsizce yok edileceğinin ilânı ve namuslu halkın gerçek durumdan haberdar edilmesi,*

6- *Millî varlığımızı tehlikeye sokacak olan yabancıların askerlerine de karşı konulacağının belirtilmesi ve gerekli düzen ve tedbirlerin alındığının" bildirilmesinden ibarettir.*

Efendiler, kaçakların, yakındaki veya çevredeki aşiretlerden bir takım Kürtleri toplayabileceklerini, hattâ Maraş'ta bulunan yabancı kuvvetlerden bile yararlanabileceklerini kesin gibi kabul etmek lâzım geliyordu. Onun için de alınmış olan tedbirleri ve bu işe ayrılmış olan kuvvetleri güçlendirmek gerekiyordu. Bu maksatla Sivas'tan, Malatya'ya 9 Eylül akşamı bir katırlı müfreze daha gönderildiği gibi, 3. Kolordu elden geldiği kadar kuvvetlerini güneye indirecek, 13. Kolordu takip işini yüklenecek ve hainlere kıpırdayacak bir fırsat vermemek için pek etkili olmak gerektiğinden, Mamahatun'daki süvari alayı da Harput yönüne doğru hareket ettirilecekti.

Bu hususta 3., 13, ve 15. Kolordu Komutanlarına gerektiği şekilde tebligat yapıldı ve istekler bildirildi.

Efendiler, verdiğimiz direktifler çerçevesinde kaçakları takip ettirirken, bir yandan da elimize geçen bazı belgeleri gözden geçirelim. Bu belgelerin, söz konusu olayı, Ali Galip'in teşebbüsünü ve İstanbul Hükûmeti'nin bayağılığını, her türlü açıklamadan daha mükemmel bir şekilde ortaya koyacağını zannettiğimden, onların olduğu gibi gözden geçirilmesinin yersiz olmadığı görüşündeyim.

Önce, Dahiliye Nâzırı Âdil Bey'le, Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa'nın ortak imzalarıyla, Elâzığ valisi Ali Galip Bey'e verilen 3 Eylül 1919 tarihli talimatı birlikte okuyalım.

Bundan sonra, Dahiliye Nâzırı‘nın gönderilecek kuvvet ve sarf edilecek para miktarı ile ilgili olarak Bâbıâlî‘den çektiği telgrafını görürüz:

906

İstanbul

Kendisi tarafından çözülecektir

Elâzığ Valisi Galip Beyefendi’ye

İlgi: 2 Eylül 1919, sayı:2.

Bildirilmiştir. Padişah’ın, hakkındaki yüce buyruğu bu gün çıkacaktır. Bu bakımdan kesinlik kazanmıştır. Talimat şudur: Bildiğiniz üzere, Erzurum’da, Kongre adı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldılar. Ne toplananların, ne de aldıkları kararların bir değeri ve önemi vardır. Ancak, bu durumlar ülke çapında bir takım dedikodulara yol açıyor. Avrupa’ya da pek abartılarak yansıtılıyor. Bundan dolayı da, kötü etkiler yaratıyor. Ortada önem verilmeye değer hiçbir kuvvet ve hiçbir olay bulunmadığı halde, sırf bu abartma ve kötü etkilerden endişeye düşen İngilizler’in, yakında Samsun’a epeyce bir kuvvet çıkaracakları tahmin ediliyor. Hükûmetin her yere olduğu gibi size de gönderdiği, bilinen genelgeye aykırı hareketler devam ederse, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas’ı ve oradan daha da ilerleyerek birçok yerleri işgal etmeleri ihtimalden uzak değildir. Bu da, memleketin çıkarlarına elbette aykırıdır. Erzurum’da toplanan şahısların yakında Sivas’ta birleşerek yine bir kongre toplamak istedikleri, olaylarla ilgili haberleşmelerden anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükûmetçe bilinmektedir. Ne var ki, bunları Avrupa’ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun içindir ki, onların orada toplanmasına meydan vermemek gerekiyor. Bunu sağlayabilmek için, herşeyden önce, Sivas’ta

hükûmetin tam olarak güvenini kazanmış ve memleketin iyiliğine olan tebligatı, olduğu gibi yerine getirmeye azimli bir vali bulundurmak gerekmektedir. Yüksek şahsınızı onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi, Sivas'ta kongre toplamak isteyen birkaç kişiye engel olmak o kadar güç bir şey değilse de, yüksek dereceli sivil memurlarla, komutanların, subayların ve askerlerden bazılarının da bunlarla aynı düşüncede olmaları dolayısıyla, hükûmetin aldığı tedbirleri ellerinden geldiğince boşa çıkarmaya ve bilinen şahısları güçleri yettiği kadar korumaya çalışacakları gözönünde bulundurularak güvenilir bir iki yüz kişinin yanınızda bulunması başarı sağlama bakımından uygun görülmektedir. Bundan dolayı, daha önce yazdığım gibi oralardaki Kürtlerden güvenilir yüz elli kadar atlıyı yanınıza alarak, oradan niçin gidildiğini hiç kimseye sezdirmeden, Sivas'a hiç kimsenin beklemediği bir zamanda vararak, vali ve komutanlığı hemen ele alacak ve sayıları az olmakla birlikte oradaki jandarma ve askeri iyi kullanarak toplantıya meydan vermemiş olacağınız ve orada bulunanlar varsa hemen yakalayıp, göz altında İstanbul'a gönderebileceğiniz açıktır. Böylece, kazanılacak hükûmet nüfuz ve otoritesi, içeride macera peşinde koşanları yıldırarak bir daha bu gibi kötü hareketlerin meydana gelmesini önleyeceği gibi, dışarıda da pek iyi bir etki yapacak, yabancıların asker çıkararak oraları işgal etmek konusundaki tasarılarından vazgeçmeleri için hükûmetçe yapılacak müracaat ve teşebbüslere sağlam bir dayanak oluşturacaktır. Zaten, Sivas halkının bazı tanınmış kimselerinden araştırılarak elde edilen doğru bilgilere göre, halk bu politikacıların kışkırtmalarından, para toplamak için yaptıkları baskılardan pek nefret etmiş. Bu hareketlerin önlenmesi için, hükûmete her türlü yardıma hazırdır. Orada derhal jandarmaya yazılacak, istenildiği kadar asker bulunacağı, bunlara nüfuzlu kimseler tarafından özel olarak yardım edileceği haber verilmektedir. Bu şekilde, yeteri kadar ve hükûmete kuvvetle bağlı jandarma birliği kurulduktan sonra, birlikte götüreceğiniz süvarileri hoşnut

ederek yerlerine göndeririz. İşte, alınacak tedbirler bundan ibarettir. Bunun kolaylıkla ve başarıyla uygulanması, sadece son derece gizli hareket etmeye bağlıdır. Sivas'a tayininizden, hattâ o taraflara gideceğinizden kendi aileniz içinde en çok güvendiğiniz bir tek kimseye bile bahsetmeyiniz. Sivas'a girinceye kadar, maksadınızı yanınızdakilere bile sezdirmeyiniz. Bu başarının temel şartıdır. Bu itibarla, şimdilik ailenizi herhalde orada bırakarak, etraftaki aşiretleri teftiş için beş on gün kalacağınızı ailenize ve çevrenizdeki yakınlarınıza anlatarak, hemen yola çıkıp bir gün öncesinden Sivas'a ansızın girmeye gayret etmelisiniz. Oraya vardığınızda, aşağıdaki telgrafı gereken kimselere gönderip, valilik ve komutanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir yandan da makine başında durumu Bakanlığa bildirmelisiniz. Böylece, oradaki şartlar belli olur olmaz, size yine makine başında tarafımdan gereğine uygun tebligat yapılacaktır. Bu şekilde işe başladıktan sonra, ne vakit uygun görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sivas'a getirtebilirsiniz. Yalnız şimdi orada bulunan Reşit Paşa'nın valilik görevinden alındığı, yerine bir başkasının gönderileceği her nasılsa duyularak, kendisi tarafından Bakanlığa başvurulmuş olduğundan ve adları bilinen kimselerin yakında Sivas'ta toplanmak istedikleri alınan haberlerden anlaşıldığından, boşuna bir dakika geçirilmeksizin bir an önce hareketle, oraya vaktinden önce ulaşmaya, gayret etmeniz, işin gereği olarak pek önemli ve zaruridir. Bu durum karşısında, ne zaman hareket edeceğinizin ve ne kadar zamanda oraya varabileceğinizin bildirilmesi gerekiyor.

Sivas'ta ilgililere göstereceğiniz telgraf şudur:

Zâtıâlilerinin Sivas ve komutanlığına tayinleri Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) kararıyla Padişah Hazretleri'nin yüce buyruklarına sunulmuş ve gereği şerefle onaylanmış olduğundan, hemen hareketle, bu telgrafı Sivas'taki sivil ve

askerî memurlardan gerekenlere gösterip, vali ve komutanlığı üzerinize alarak göreve başlamanız ve durumu hemen bildirmeniz tebliğ olunur. 3.9.1919

Dahiliye Nâzırı Âdil **Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik**

Ali Galip Bey bu telgrafa karşılık olarak, Malatya'dan son defa şu telgrafı veriyor:

Çok Acele ve gizli / Kendisi tarafından çözülecektir

Dahiliye Nezareti'ne

Bu ayın 14. günü yeterince kuvvetle eşkiyanın peşine düşüp ve yakalanması için Malatya'dan hareket edecek şekilde gerekli tedbirler alınmıştır. Tanrı'nın yardımı ile çarpışmadan başarılı sonuç alınacağına güven buyurulsun. Yalnız yazıların cevapları ve gerekleri geciktirilmemelidir.

9.9.1919

Elâzığ Valisi

Bu telgraftan, 9-10 Eylül gecesini hükûmet dairesinde heyecanlar içinde ve sabaha kadar uykusuz olarak geçiren Ali Galip'in 9 Eylül 1919 günü, henüz kahramanlığının üzerinde ve Tanrı'nın yardımı ile çarpışmada başarıdan pek ümitli olduğu anlaşılıyor.

Efendiler, bu olaydan ve bu belgelerden haberdar edilen sivil âmirlerden Dahiliye Nâzırı Âdil Bey'e, Komutanlardan da Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa'ya güvensizlik bildiren telgraflar çekilmesinin uygun olacağı düşünüldü. Halkın dikkati çekildi.

Sivas Valisi Reşit Paşa'nın telgrafına cevap veren Âdil Bey'in şu sözleri ne kadar garip ve şaşırtıcıdır. Âdil Bey sözünü ettiğim telgrafı şu cümlelerde bitiriyordu: "…. Elbette Halife Hazretleri'nin yüce buyruklarına uyma gereğini takdir edersiniz!"

Efendiler, bir tesadüf eseri olarak bu görüşme sırasında ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir aralık dayanamadım. Şu telgrafı yazıp çekilmek üzere memura verdim.

Dahiliye Nâzırı Adil Bey'e

Milletin, Padişah'ına maruzatta bulunmasına engel oluyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millete karşı haince tertiplere girişiyorsunuz. Milletin güç ve iradesini kabul etmekten âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Ancak, vatan ve millete karşı haince ve son bir çırpınışla alçakça harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yardakçıları gibi aptalların verdikleri ahmakçasına ve asılsız sözlere kapılarak ve Mister Nowil gibi milletimiz ve vatanımız için zararlı olan

yabancılara vicdanınızı satarak yaptığınız alçaklıkların, milletçe sorulacak hesabını göz önünde bulundurunuz. Güvendiğiniz şahısların ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman, kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız. (10/11 Eylül 1919)

Mustafa Kemal

Bütün komutanlar da gerektiği şekilde müracaatta bulundular.

12 Eylül'e kadar aldığımız raporlardan, kaçakların, 10-11 Eylül gecesini Raka'da geçirdikleri, 11-12 Eylül gecesini de Raka'nın yarım saat yakınındaki bir köyde, bir aşiret reisinin yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu. Bu bilgi, 20., 15. ve 13. Kolordu Komutanları'na bildirildi.

11 Eylül ve 11-12 Eylül'de Malatya ile telgraf başında yapılan haberleşmeler, daha Malatya'da, kesin emir ve talimat almış olan şahısların zihinlerinin daha henüz bir karışıklık içinde bulunduğunu gösterecek nitelikte idi.

Elâzığ'dan gelen Alay Komutanı İlyas Bey, "Mutasarrıf Bey'in gönderdiği özel bir adam tarafından Vali Ali Galip ve Mutasarrıf Halil Bey'lerin bazı şartlarla yerlerine dönmek istedikleri" bildirilmiş. "Memleketin selâmeti adına bunların bu şekildeki tekliflerini kabul etmenin uygun olup olmadığı konusundaki emrinizi beklemekte olduğumuz arz olunur" demekteydi (11 Eylül)

Bunun arkasından İlyas Bey, 11/12 Eylül gecesi yine telgraf başına gelen Süvari Alay Komutanı Cemâl, Mutasarrıf Vekili Tevfik, Topçu Alay Komutanı Münir, Jandarma Yüzbaşısı Faruk, Baytar Binbaşısı Mehmet ve Elâzığ'dan gelen Alay Komutanı İlyas Beyler adına şunları yazdırdı:

Malatya'dan İlyas Bey, güvenilir bir kimse olan Jandarma Yüzbaşısı Faruk Bey'den biraz önce alınan bilgiler aşağıda verildiği gibidir;

Faruk Bey, Kâhta ve çevresinde takipte, Malatya'ya beş saat uzaklıktaki Raka köyünde Kürtlerin toplandıklarını, şimdi Mutasarrıf ile arkadaşlarının orada bulunduklarını, Siverek'e kadar uzanan bölgedeki aşiretlerin birbiri ardınca buraya gelmekte olduklarını; Dersim aşiretlerine varıncaya kadar Kürtlük adına çağırıldıklarını, Mutasarrıf'ın plânına uyularak önce Malatya'ya saldırıp tamamıyla yağmaladıktan sonra, bütün kuvvetleri ile Sivas'a doğru yürüyeceklerini, Malatya'da bulunan Türkleri öldüreceklerini ve süreceklerini, Dersimlilerin de aynı zamanda Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü, Mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerine karşı büyük bir aşağılama ve hakaret olarak sayılıyormuş. Vali böyle bir yağmaya ve katliama taraftar ve razı olmadığını, ancak, Mutasarrıfın düşüncesine de engel olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya çarpışarak girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceğini ve yanlarındaki İngiliz binbaşısı da Urfa'da bulunan İngiliz tümeninin harekete hazır olduğunu bildirmişse de, Hacı Bedir Ağa'nın bunu kabul etmediği ve aşiretlerin, Malatya'nın Kürdistan sayılıp Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesinde direndikleri, dün akşam Malatya'ya dönmek isteyen valiyi bırakmadıkları abartılmadan arz olunur.

Şartları aşağıdadır:

***1-** Valinin yerine dönmesi,*

***2-** Mutasarrıfın eskiden olduğu gibi yerinde kalması,*

***3-** Elâzığ'dan gelen askerin geri gönderilmesi,*

***4-** Vali, yüz silâhlı Kürtle Malatya'ya girdiği zaman huzurun sağlanması ve Sivas'a doğru yürümesi,*

5- *Aşiretlerden alınan yedi tüfekle bir tabancanın geri verilmesi,*

İlyas Bey'e şunu yazdım:

11.12.1919

Malatya'da İlyas Beyefendi'ye

1- *Verdiğiniz bilgiler hey'etimizce dikkate alındı. Zatıâlinize şartlar ileri sürenler kimlerdir? Böyle bir ilişkiye girişmek asla doğru değildir. Hainlikleri ortaya çıkan vali, mutasarrıf ve yardıkçılarının yakalanmaları, kışkırtmaya çalıştıkları bazı gafil kimselerin de uyarılması söz konusudur. Bunun için bütün şiddeti ile karşı koymak gerekir. 13., 15. ve 3. Kolordu Komutanları şu dakikada telgraf başında, alınacak ortak tedbiri kararlaştırmaktadırlar. Elde edilebilen kuvvetler her taraftan harekete geçirilmiştir. Orada alınması gereken tedbirlerin zâtıâliniz tarafından sükûnet ve ciddiyetle alınmış bulunduğuna güvenimiz tamdır, O bölgede bulunan bütün telgrafhanelerin tutulması ve Mutasarrıf Vekili Tevfik Bey kardeşimizin de hükûmetin güç ve otoritesini en üstün bir şekilde göstermesi dikkate alınmalıdır.*

2- *Şu anda Anadolu'nun bütün merkezlerinden Zâtışâhâne'ye, yapılan hainlik bildirilmektedir. Orada da aynı şekilde hareket edilmelidir.*

3- *İngiliz binbaşısının sözleri blöftür. Kürtler birleşip toplanabilseler bile, asker kuvveti karşısında ne dereceye kadar başarı gösterebileceklerini takdir buyurursunuz.*

4- *Bedir Ağa'yı, Keven Aşiretinin reislerini ve bu hainice hareketlere karşı olan diğer beyleri tarafınıza çekmeye çalışmanız uygun olur.*

5- *Adıyaman’dan hareket eden süvari bölüğü ile, Siverek ve Diyarbakır’dan hareket eden birer taburla bağlantınız var mı? Nerelere vardılar?*

Telgrafhanede bulunan Kongre Hey’eti adına,

Mustafa Kemal

Gerçi, kongre toplantı halinde değildi ve telgrafhanede bulunmuyordu. Fakat maneviyatı kuvvetlendirmek için, Kongre Hey'eti ile ilgili göstermeyi uygun buldum ve imza olarak, yalnız "Kongre Hey'eti" diye aynı nitelikte ayrıca bir telgraf da yazdım.

Bu telgrafıma ek olarak, Urfa'da, Antep'te, Maraş'ta bulunan ve sayıları pek az yabancı kuvvetlerini bildirerek "size bir yabancı tümeninden bahsedenlerin sözleri vatan ve millet hainlerinin yalanını aktararak maneviyatınızı kırmak alçaklığından…"dır dedim.

İlyas Bey, telgrafıma verdiği cevapta; "bir saldırı halinde, şiddetle karşı konulması kesin olarak kararlaştırılmıştır" dedikten sonra; "eldeki kuvvet, Malatya'yı uzun bir süre Kürt saldırısına karşı savunmaya yeterli değildir. Bunun için elden gelen hızla yardımcı kuvvetler gönderilmesine emir buyurulması bir kere daha izninizle istenir" dedi.

İlyas Bey'e, gereğinde bir şey bildirebilsin diye, telgrafhanede bir subay bırakarak, önemli olan işinin başına dönmesini rica ettim.

İlyas Bey tarafından 12 Eylül'de çekilen bir telgrafı, subaylarınız ve memurlarınız için çeşitli bakımlardan yararlı olacağı düşüncesiyle, olduğu gibi bilginize sunacağım:

Malatya, 12.9.1919

Sivas'ta 3. Kolordu Komutanlığı'na

Halep'teki İngiliz ordusuna bağlı albay rütbesinde Mösyö P. Peel (Pîl) adında bir İngiliz subayı, bugün 12.9.1919 tarihinde öğle üzeri Malatya, Harput ve Diyarbakır

bölgelerinde, bölgenin ileri gelenleri, sivil ve askerî memurlarla görüşmekte olduğunu, kaçak Mister Nowil'in görevi ile ilgili bir şey bilmediğini ve bu konuda İngiliz Hükûmeti'nin kesinlikle bilgisi olmadığını ve böyle bir propagandacı subayın buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini ve aşiretler içerisinde derhal buraya getirilmesi için kendisine emir verileceğini söyledi. Eğer haince bir amaçla buralarda dolaştığı kanısına varırsa, tutuklu olarak Halep'e göndereceğini ekledi. Vali Galip Bey'i de kendisiyle görüşmek üzere, hayatının korunması hususunda, kendisine güvence vererek buraya davet etme isteğinde bulundu. Bu hususta, üst makamdan adı geçenin buraya gelebilmesi için emir almadan gelmesinin mümkün olamayacağını, bunun için ilgili makamlara başvuracağımı da söyledim. Bu izin emrinin hızla bildirilmesi için aracı olmamı rica etti. Kendisi, "yüksek siyasî güvenilir" adıyla anılırmış. İstanbul Hükûmeti onu tanırmış. Burada iki gün kaldıktan sonra Harput'a gidecekmiş. Giriş belgesi yoktur. Kendisine, saygıdeğer bir misafir olduğu ve özel bir saygı gösterileceği söylenmiştir. Valiyi buraya getirtmesine ve bu kişinin Harput'a doğru seyahat etmesine izin verelim mi? Bildirilmesi. Sivas'tan iki subayın şimdi geldiği bildirilir.

15. Alay Komutanı

İlyas

Bu telgrafta söz konusu edilen konularda nasıl hareket edileceğini gösteren görüşlerimiz, şu şekilde kısaca bildirildi:

Tel

Sivas, 12.9.1919

Çok acele

Malatya'da 15. Alay Komutanlığı'na

İlgi: 12.9.1919.

1- *Kim olursa olsun, giriş belgesi olmayan bir yabancı subayın Osmanlı ülkesinde işi yoktur. Kendisine büyük bir nezaketle, fakat askerce, kesin bir tutumla durumu bildiriniz ve geldiği yere hemen dönmesini isteyiniz. Memleketten çıkıncaya kadar da ileri gelen kimseler ve memurlarla hiçbir siyasi temasa gelmemesi için yanına yetenekli, uyanık bir subay katınız.*

2- *Kaçak valinin vatan hainliği ile suçlandığını, ele geçince yakalanarak kanunun adaletli pençesine teslim edileceğini, bu konuda başka bir şey yapma imkânı olmadığını ayrıca anlatırsınız, efendim.*

Mustafa Kemal

Efendiler, alınan tertip ve tedbirler ve özellikle gösterilen sertlik ve şiddet sayesinde, Ali Galip ve Halil Beylerin ayartmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış, ümitsizliğe düşen Ali Galip, önce Urfa'ya oradan da Halep'e kaçmıştır. Mister Nowil de göz altında rahatça Elbistan üzerinden gitmiştir. Ötekiler de, birer yolunu bularak kaçmışlardır. Bu safhaları

daha çok açıklamakta bir yarar görmüyorum. Bu konuda söylediklerime ek olarak yayınlanacak belgelerin okunmasından, bugün ve gelecek için ders olabilecek noktalar çıkarılacağını umarım.

Hainlerle İşbirliği Yapan Ferit Paşa Kabinesi’ne Hücum

Efendiler, bilginize sunduğum belgeleri gördükten sonra, zannederim Ali Galip tarafından yapılan faaliyetin Padişah’ın ve Ferit Paşa Hükûmeti’nin ortak bir faaliyeti olduğuna şüphe ve tereddüt edenler kalmaz. Bu hainliğin ortak elebaşılarına karşı nasıl bir durum almak gerektiği bellidir. Ancak, buna karşı yapılacak faaliyette, elden geldiğince açıktan açığa hareket etmekten vazgeçmek ve o günün gereğinden olmakla birlikte faaliyet gücünü çeşitli hedeflere yöneltmekten sakınarak, bir noktada toplamak ihtiyatlı bir davranış olurdu. Biz de hücuma hedef olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesi’ni tespit ettik ve bu Ferit Paşa Kabinesi’nin Padişah’ı olaylardan haberdar etmeyip aldatmakta olduğu tezini tuttuk. Padişah, durumu öğrenecek olursa, kendisini aldatanlara layık oldukları işlemi uygulayacağına güvenimiz olduğunu ileri sürdük. Hükûmetin ortaya çıkmış olan cinayeti üzerine, kendisine güven duyulmaması doğal olduğundan, gerçeklerin yalnız ve ancak doğrudan doğruya Padişah’a arz edilmesi ile durumun düzeltilebileceğini, faaliyetlerimiz için hareket noktası olarak kabul ettik. Bu düşünceyle, Eylül’ün 11. günü, Padişah’a çekilmek üzere telgraf hazırlandı. Bu telgrafta, tahmin buyuracağınız üzere, zamanın gereği olan birçok basmakalıp sözler içinde: “Hükûmetin silâh zoruyla kongreyi basma yoluna giderek Müslümanlar arasında kan dökülmesine sebep olacağı, Kürtleri ayaklandırmak şekliyle vatanı parçalatmak plânını para karşılığında yüklenmiş olduklarının belgelerle açığa çıktığı, hükûmetin bu işlerde âlet olarak kullandığı adamların perişan edilerek kaçmaya mecbur edildiği, yakalandıkları takdirde kanunun pençesine teslim edilecekleri, bu cinayetleri hazırlayan Dahiliye ve Harbiye Nâzırları vasıtasıyla da, emredip uygulatan İstanbul Hükûmeti’ne milletin güveninin kalmamış olduğu

bildirildikten sonra, namuslu kimselerin oluşturduğu yeni bir hükûmetin kurulması, bu casus şebekesi hakkında hızla kanunî soruşturma yapılarak suçluların cezalandırılması isteniyor; âdil bir hükûmet kuruluncaya kadar, İstanbul Hükûmeti ile hiçbir haberleşme ve ilişkide bulunmamaya karar vermiş olan milletten, ordunun ayrılamayacağını, olayın içyüzünü bilen ve o çevrede bulunan biz kolordu komutanları arza mecbur olduk" deniyordu.

İşte bu telgraf örneğinin bütün kolordularca İstanbul'a çekilmesinin uygun olacağı düşünüldü. 11 Eylül günü telgraf başında kolordu komutanlarına şu talimatı verdim:

"Şimdi bir örnek vereceğiz. Bu örneğin 3., 15., 20., 13 ve 12. Kolordu Komutanları'nın ortak imzalarıyla çekilmesini uygun görüyoruz. Okuduktan sonra diğer komutanlarla aynı zamanda çekmek için bekleyiniz."

Kopye Sadrazamlık Yüksek Katına

“Şimdi doğrudan doğruya kutsal Başkomutanımız, şanlı Halife’miz Efendimiz’e önemli bir arzda bulunmak mecburiyetindeyiz. Engellenmemesini rica eder, aksi takdirde bundan doğacak ağır sonuçların sorumluluğunun yalnızca yüksek şahsınıza ait olacağını arz ederiz. 12. Kor., 13. Kor., 20. Kor., 15. Kor., 3. Kor.”

Yapılacak önemli maruzat, yukarıda bildirmiş olduğum üzere, padişaha çekilen telgrafta yazılanlardan ibaretti.

Eylülün 11. günü ve özellikle 12/13 gecesi, her tarafta, kolordu komutanları telgraf merkezlerine gelerek kararlaştırıldığı şekilde İstanbul’la haberleşmeye çalışıyorlardı. Fakat, Sadrazam ortadan kaybolmuş gibiydi. Cevap vermiyordu. Biz de, telgraf başında, Sadrazamın telgrafları alıp vermesi için baskıda bulunuyorduk. İstanbul merkezindeki telgraf memurları ile yapılan uzun çekişmelerden sonra, bir telgraf memuru şu bilgiyi verdi:

“Sadrazam Paşa’ya yazılanlar telefonla söylendi. Alınan cevapta: Telgraf metni Sadrazam Paşa Hazretleri’ne arz olundu. Bildirecekleri maruzatları, gereğince telgrafla arz olunmalıdır. Gelen telgraflar da şekline uygun olarak Padişah’a takdim edilir, buyurduklarını Müdür Bey söylüyor, efendim.”

Bunun üzerine, gece yarısından sonra saat 4.00’te Sivas telgrafhanesine çekilmek üzere şu telgraf gönderildi:

11/12.9.1919

Sadrazam Ferit Paşa’ya

Vatan ve milletin haklarını, kutsal varlıklarını ayak altına alarak, Padişah Hazretleri'nin yüce padişahlık şeref ve haysiyetlerini çiğneyerek, gafilce birtakım hareket ve faaliyetlerde bulunduğunuz ortaya çıkmıştır. Milletin, Padişahımızdan başka hiçbirinize güveni kalmamıştır. Bu sebeple, durum ve dileklerini ancak Padişah Hazretleri'ne bildirmek zorundadır. Hükûmetiniz, yasal olmayan hareketlerinin ağır sonuçlarından korkarak, millet ile Padişah arasına artık engel çekiyor. Bu konudaki direnmeniz daha bir saat sürerse, millet kendisini her türlü hareket ve faaliyetlerinde serbest saymakta haklı bulacaktır ve bütün vatanın yasal olmayan hükûmetinizle kesin olarak ilgi ve bağlantısını kesecektir. Bu son uyarımızdır. Bundan sonra milletin tutacağı yol burada bulunan yabancı subaylar aracılığıyla, İtilâf Devletleri temsilcilerine de ayrıntılı olarak bildirilecektir.

Genel Kongre Hey'eti

Sivas Telgraf Müdürlüğü'ne de aynı zamanda, telefonla şu emir verildi:

"Kongremizden seçilen bir hey'etle telgrafhaneye gönderilecek bir telgrafımızın doğrudan doğruya Mâbeyn-i Hümâyûn'a (Saray Genel Sekreterliği) çekilmesine İstanbul'ca engel olunduğu bildiriliyor. Bir saat içinde telgrafın çekilmesine izin verilmediği takdirde, İstanbul'la bütün Anadolu telgraf haberleşmelerini kesmeye mecbur olacağımızı üstünüze bildiriniz."

Genel Kongre Hey'eti

Kolordu Komutanlarına da aşağıdaki genel duyuru yapıldı:

Sivas, 11-12/9/1919

20. Kolordu Komutanlığı‘na

15. Kolordu Komutanlığı‘na

134. Kolordu Komutanlığı‘na

3. Kolordu Komutanlığı‘na

Kongre’nin Padişahlık yüce katına olan maruzatına İstanbul’da Telgraf Başmüdürlüğü‘nce engel olunmuştur. Bir saatlik bir sürede Saray’a yol verilmezse, bütün Anadolu’nun İstanbul’la haberleşmesinin kestirileceği cevap olarak adı geçen müdürlüğe bildirilmiştir. Kongrenin bu doğal isteğine olumlu cevap alınmadığı takdirde, bildirilme anından başlayarak Ankara, Kastamonu, Diyarbakır telgraf merkezleriyle Sinop’taki telgraf haberleşmelerinin durdurulması, yani kongre ile ilgili haber ve bildiriler dışında hiçbir telgrafın İstanbul’a geçirilmemesi ve İstanbul’dan da kabul edilmemesi; Batı Anadolu ile haberleşmemize engel olmayacaksa, Geyve Boğazı yönündeki hattın da tutulması veya geçici olarak kesilmesi ve yapılan işlerin sonuçlarının bildirilmesi rica olunur.

Bu talimatın yerine getirilmesine engel olacak telgraf memurları, bulundukları yerlerde derhal Divan-ı Harb’e verilerek haklarında en ağır ceza uygulanacaktır. İşbu bildiri gereğinin yerine getirilmesi 20., 15’nci, 13. ve 3. Kolordu Komutanlarından rica edilmiştir. Alındığının bildirilmesi.

Sivas’ta Genel Kongre Hey’eti

Bu telgrafla verilen talimat daha sonraki telgraflarla da tamamlanmıştır.

11-12 Eylül gecesi yapılmış olan genel tebliğe ek olarak şu ricada bulunuldu:

Bu gece sonuç elde edilinceye kadar bütün komutanlarla sivil idare âmirlerinin ve ilgili hey'etlerin telgrafhaneden ayrılmamaları rica olunur.

Genel Kongre Hey'eti

Telgrafhanelere de şu uyarıda bulunuldu:

Ektir: Bu tebligat gereğinin yerine getirildiği haberi Kongre Hey'eti'nce öğrenildikten sonra, yine aramızda haberleşmeye devam edileceğinden telgrafhanelerde adam bulundurulması rica olunur.

Kongre Hey'eti

İstanbul’daki Hükûmetle İlişkiyi Kesme Kararı

İstanbul’un kendilerine tanınan bir saatlik süre içinde, Sara’ya telgraf bağlantısı vermeyeceği anlaşılıyordu. Bu sebeple, 12 Eylül 1919 günü bütün komutanlara şu genel duyuru yapıldı:

Örneği aşağıya çıkarılmış olan telgraf, Genel Kongre Hey’eti tarafından bir saate kadar Sadrazama çekilmiş olacaktır. Bu itibarla, siz de hemen bu esas ve nitelikte birer telgraf çekiniz ve hemen bildiriniz, efendim.

Genel Kongre Hey’eti

Saat beşte Sadrazam’a, “bilgi için” diye gönderilen ve aynı zamanda bütün komutanlara ve illere yapılan bildiri şundan ibarettir:

1- *Hükûmet, milletin sevgili Padişahına olan maruzat ve bağlantısını kesmekte ve ortaya çıkan haince hareketlerine devamda direndiğinden, millet de yasal bir hükûmet iş başına geçinceye kadar, İstanbul Hükûmeti ile olan yönetim ilişkilerini ve İstanbul ile yapılan her türlü posta, telgraf, haberleşme ve ulaştırmalarını kesmeye karar verilmiştir. Bölgelerindeki sivil memurlar, askerî komutanlarla, işbirliği yaparak bu konuyu sağlayacak ve sonucu Sivas’taki Genel Kongre Hey’etine bildirilecektir.*

2- *Bu tebligat bütün komutanlara ve sivil idare âmirlerine gönderilmiştir.*

Genel Kongre Hey’eti

12.9.1919

Milletvekillerinin Seçimi İle Meşgul Olunmaya Başlanması

Efendiler, ayın 12. günü İstanbul Hükûmeti ile genel olarak haberleşme ve bağlantı kesildi. Bunların dışında kalan bazı yerler ve bu yerlerle olan tartışmalarımızı ayrıca açıklayacağım. Fakat izin verirseniz, bundan önce daha önemli sayılması gereken bir konu üzerinde bilgi sunayım. Yüksek kurulunuzca da bilinmektedir ki, Ferit Paşa Hükûmeti milletvekillerinin seçimleri için görünüşte bir emir vermişti. Ancak, içinde bulunduğumuz tarihe kadar, yani Anadolu'nun İstanbul'la bağlantısını kestiği 12 Eylül gününe kadar, bu emir uygulanmamıştı. Son durum üzerine, en önemli meselenin, milletvekillerinin seçimini bir an önce yaptırmak olacağını takdir buyurursunuz. Bu bakımdan 13 Eylülde derhal bu konu üzerine de eğilindi. Uzun açıklamalar yapmaktansa, bildirdiğim tarihte verilen ilk genel talimatı, olduğu gibi bilgilerinize sunmayı daha yararlı buluyorum. Tebligat şudur:

13.9.1919

Tel.

Balıkesir'de 14. Kolordu, Konya'da 12. Kolordu.,

Diyarbakır'da 13. Kolordu, Erzurum'da 15. Kolordu.,

Ankara'da, 20. kolordu, Bursa'da 17. Tümen.

Çine'de 58. Tümen, Bandırma da 61. Tümen.

Komutanlıklarına ve 61.Tümen Aracılığıyla Edirne'de

I'nci Kolordu, Niğde'de 11. Tümen Komutanlıklarına,

İllere, Bağımsız Sancaklara, Belediyelere.

(Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Kurullarına)

İstanbul Hükûmeti'nin tuttuğu ve takip etmekte olduğu gericilik yoluna ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük korku ve tehlikelerine karşı haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak için Millî Meclis'in seçilmesini ve toplanmasını sağlamak ve çabuklaştırmak bugünün en önemli görevidir.

İstanbul Hükûmeti, milleti aldatarak milletvekillerinin seçimini aylarca ertelemiş olduğu gibi, son zamanda vermiş olduğu seçim emrini de türlü sebeplerle savsaklamakta ve geciktirmektedir. Ferit Paşa'nın, Toros'un ötesindeki illerimizden vazgeçtiği Barış Konferansı'na vermiş olduğu notadan anlaşılmış, Aydın ili üzerinde Yunanlılar'la sınır tespitine kalkışması, oradaki işgali oldu bitti halinde bir ilhak olarak kabul etmiş olduğuna delil sayılmış ve memleketin işgal edilen başka bölgeleri için de bunlara benzer gafilce ve haince siyasetiyle memleket ve milleti parçalayacağı kesinlikle anlaşılmıştır. Millî Meclis'in toplanmasından önce barış anlaşmasına imza koyarak milleti bir oldu bitti karşısında bulundurmak niyetinde olduğu anlaşılmıştır. Bu itibarla, Genel Kongre, orduyu ve milleti uyanık olmaya davet ederek aşağıdaki konuların en kısa zamanda yerine getirilmesini, milletin hayatî konusu olarak kabul eder ve bildirir:

İlk olarak- *Seçim hazırlıklarının yürürlükteki kanunda yer alan en kısa zamanda yapılıp tamamlanması için Belediyeler ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yoğun bir faaliyet içine girmelidir.*

İkinci olarak- *sancaklardan çıkarılacak milletvekili sayısı oraların nüfus durumuna göre hemen tespit edilerek Hey'et-i*

Temsiliye'ce şimdiden bildirilmelidir. Adaylar konusu daha sonraki haberleşmelerde ele alınacaktır.

Üçüncü olarak- *Seçim hazırlakları yapılırken gerek seçimler sırasında gecikmeye yol açacak engellerin şimdiden düşünülerek ortadan kaldırılması ve hiçbir gecikmeye meydan verilmeyerek seçimlerin en kısa zamanda sonuçlandırılması.*

Bu kararı, bölgenizdeki bütün Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne bildirerek, gereğinin hemen yerine getirilmesine yardımcı olmanız rica olunur.

Hey'et-i Temsiliye

"Memleketi, başvurulacak bir yerden yoksun bırakmamak için Ferit Paşa Hükûmeti inadında devam ediyordu. Bilindiği gibi bu durum hükûmet düşünceye kadar süregeldi. Memleketi günlerce başvurulacak bir yerden yoksun bırakmak elbette büyük sakıncalar doğururdu. Bundan dolayı, önce fikir sormak üzere, sonra da bazı itirazlara aldırmadan emir şeklinde bildirdiğimiz kararları Eylül'ün 13/14. gecesi şu şekilde tespit etmiş ve kaleme almıştık.

Kongrece alınması düşünülen tedbirleri gösteren suret aşağıda arzedilmiştir: bu konudaki yüksek görüş ve düşünceleriniz alındıktan sonra, genel kurulca görüşülerek uygulamaya konacaktır. 15.9.1919 günü öğleye kadar cevabınızı bekliyoruz, efendim.

Millî dâvâyı haince bir saptırma ve yorumla olduğundan başka türlü göstererek millî teşebbüs ve faaliyetlerimizi yasallık dışı ilân eden, milletin Saltanat ve Hilâfet makamına karşı duyduğu

sonsuz bağlılığını bütün haklı ve kanunî araçlarla ispata çalıştığımız halde, padişah ile millet arasında bir engel perdesi oluşturan ve halkı birbiri aleyhinde silâhlandırıp öldürmeye sürükleyerek bunun kışkırtılacağını yapan İstanbul Hükûmeti ile ilişkilerini kesmek mecburiyetinde kalan Genel Kongre Hey'eti, aşağıdaki kararları zâtıâlilerine bildirmeyi görev sayar.

1- *Padişah Hazretleri'nin yüce adına ve yürürlükteki kanunlar çerçevesinde devlet işleri eskiden olduğu gibi yürütülmeye devam edilecektir. Irk ve mezhep ayrılığı gözetilmeden halkın canı, malı, namusu ve her türlü hakları güvence altında bulundurulacaktır.*

2- *Devlet memurlarının, kendilerine verilmiş olan görevleri milletin meşru dâvâsına uygun bir şekilde yürütmeleri doğaldır. Aksi takdirde, görevden kaçınanların mazeretleri bir istifa gibi işlem görerek, yerlerine uygun görülen kimseler vekil olarak getirilecektir.*

3- *Görev sırasında Millî Dâvâ ve akıma ters düşen davranışları görülecek ve tespit edilecek memurlar, din ve milletin selâmeti adına kesinlikle ve şiddetle cezalandırılacaktır.*

4- *İstifa etmiş memurlardan ve halktan her kim olursa olsun, millî kararlar aleyhinde kışkırtıcı ve bozguncu hareket ve telkinlerde bulunanlar da şiddetle cezalandırılacaktır.*

5- *Memleket ve milletin selâmet ve saadeti, hak ve adalet, ülkede güven ve huzurun sağlanması ile mümkündür. Bu konuda gereken her türlü tedbirin alınması kolordu komutanlıklarıyla vali ve bağımsız mutasarrıflardan beklenmektedir.*

6- *Millet isteklerinin, Zâtışâhâne'ye arzı ve duyurulması başarılıp da milletin güven ve desteğini kazanmış meşru bir hükûmet kuruluncaya kadar, haberleşme merkezi, Sivas'ta Genel Kongre Temsil Hey'eti olacaktır.*

7- *Bu kararlar, bütün millî teşkilât merkezlerine gönderilecek ve ilân edilecektir.*

Mustafa Kemal

Yapılan İtiraz ve Eleştiriler

Efendiler, bilginize sunduğumuz bu son bildirimiz üzerine, kısmen hafif fakat kısmen de oldukça şiddetli itirazlara, direnmelere, hattâ karşı faaliyetlere ve tehditlere uğradık. Karşı koymalar ve eleştiriler yalnız son bildirimiz hükümlerine de bağlı kalmadı. Bu bildiri dolayısıyla daha başka noktalara da sıçradı. Bu konuda yüksek topluluğunuza açık bir fikir vermiş olmak için yapılmış olan yazışmalardan bazılarını kısaca bilginize sunmama izninizi rica ederim.

Erzincan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Hey'etinin 14 Eylül 1919 tarihli telgrafında: "Kararların uygulanmasından önce, İstanbul Hükûmeti'ne kırk sekiz saatlik bir süre verilmesinin uygun olacağı bütün üyelerce kararlaştırılmıştır", şeklinde zararsız bir görüş ileri sürülüyordu.

Diyarbakır'dan 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, 14 Eylül 1919 tarihli uzun şifresinde: "Hükûmet merkeziyle büsbütün ilgi kesilerek, yazışmalar Kongre Temsil Hey'eti ile yapılacak olursa, muhalifler, siyasî bir maksat peşinde olanlar, bu hareketi Hilâfete karşı isyan edilmiş göstererek, kamuoyunu yanıltacaklardır." Bu durum devam ederse, memur ve asker maaşları ile yiyecek harcamaları için kaynak ve tedbir düşünüldü mü? "İstanbul Hükûmeti, İngiliz nüfuzu altındadır. Her türlü ısrar ve gayrete rağmen başka türlü hareket edebilecek bir hükûmet kurulmasına imkân yoktur. İngilizlerle savaşa girişmeye taraftar mısınız? Girişildiği takdirde başarı sağlanacağından ne dereceye kadar eminsiniz? Böyle bir ayak direme hareketi vatanın çıkarlarına uygun düşer mi?" şeklinde birtakım düşünce ve soruları içine alıyordu.

Erzurum Hey’et-i Merkeziyesi’nin 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında:

“Yönetmeliğimizin altıncı maddesinin (yani Hey’et-i Temsiliye’nin başvurma yeri olarak kabul edilmesi ile ilgili madde) tüzüğümüzle uygunluğunun sağlanması için merkez hey’etlerinden olur alınması gerekir” denilmekte idi.

Malatya’dan Komutan İlyas Bey’in 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında: “Elâzığ ili halkının, kongrenin maksat ve emelinden haberdar edilerek hiç olmazsa bir derece aydınlatılmalarına kadar bu hususun ertelenmesi uygun görülürse katıldığımı arz ederim” düşüncesi ileri sürülüyordu.

İçinde bulunduğumuz Sivas’ın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Hey’eti de uzun bir raporunda: “Bildirilen maddelerin bütününden memlekette geçici bir yönetim ilân edileceği anlaşılmaktadır” şeklinde başladıktan sonra, “bunun, cemiyet tüzüğünün ne özel maddesine ne de öteki maddelerine dayandırılma imkânı görülemediği noktasında” dikkatimiz çekiliyor ve, “Padişah’a arz olunacak hususları ulaştırabilecek yolları büyük bir sükûnet ve samimiyetle ve tatlı bir şekilde aramayı” tavsiye ediyordu.

Hey’et-i Temsiliye üyelerimizden olduğu halde, birçok davet ve ricalarımıza rağmen bize katılmayan, Sivas Kongresi’nde bulunmamak için mazeretler uyduran Servet Bey’in “Esselâmü aleyküm” dindarca hitabı ile başlayan, 15 Eylül 1919 tarihinde Trabzon’dan çektiği açık telgrafında: “Sivas Kongresi Bildirisi’ni ve arkasından da duyurunuzu aldık. Cevap olarak bildirdiğimiz düşünceler Kâzım Paşa Hazretleri’nce görülmek istenmiş ve görülmüştür”... “Önce Sivas Kongresi’nin, genel kongre şekline girmiş ve bir Hey’et-i Temsiliye meydana getirmiş olduğu anlaşılıyor ki, bu husus kararlarımıza aykırıdır”... “Sivas Kongresi, Hey’et-i

Temsiliye’miz arasına üye seçmeye yetkili olamayacaktır. “İstanbul Hükûmeti ile haberleşmenin kesilmesi bir oldu bitti haline geldi”… “Hey’et-i Temsiliye’nin bir başvurma yeri olması hususu kamuoyu üzerinde pek kötü etkiler yapacaktır. Bundan kesinlikle vazgeçilmelidir”… “Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi’nin tüzüğünü değiştirmeye yetkili değildir. Bu kongre, Doğu İlleri Hey’et-i Temsiliye’sine uymaya mecbur olacaktı. Erzurum kararları üzerinde zihinlerin genel bir sarsıntı devresi geçirdiği bugünlerde, onun dışındaki hükümlere şüpheli gözlerle bakılacağından şüpheniz olmasın”… “Erzurum Kongresi kararlarına uymayan işlere katılamayacağız” protestosu ile son buluyordu.

15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’nın 15 Eylül 1919 tarihli yazısında: “Sivas Kongresi’nin sorusuna cevap olarak Trabzon hey’etinden Servet, İzzet ve Zeki Bey’lerin vermek istedikleri karşılığı okudum. Pek yakından tanıdığım bu şahıslara karşı duyduğum güven ve saygı sonsuzdur. Kendilerinin görüşlerine yön veren temel düşünceyi anlıyor ve benimsiyorum” dedikten sonra ayrıntılar üzerindeki görüşlerini bildiriyor ve özellikle, “Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu illeri adınadır. Sivas Kongresi ise bütün milleti temsil eden bir kongredir. Bu kongre’nin de ayrıca bir temsil hey’eti bulunması tabiîdir. Ancak, Sivas Genel Kongresi Hey’et-i Temsiliyesi Doğu Anadolu İlleri Hey’et-i Temsiliyesi’ni ortadan kaldırmış olmuyor. Bu Hey’et-i Temsiliye tabiatiyle her an vardır. Yalnız, bu Hey’et-i Temsiliye’den olup da bugün Sivas Kongresi Hey’et-i Temsiliye’sine girmiş bulunanlar varsa, bunların Doğu Anadolu İlleri Hey’et-i Temsiliyesi’nden istifa etmelerini istemek doğru olabilir. Sivas Kongresi, bütün milletin çıkarlarını, Doğu Anadolu İlleri hey’et-i Temsiliye’si ise yalnızca Doğu Anadolu İllerinin hak ve çıkarlarını korur”… “Hey’et-i Temsiliye’nin başvurma yeri oluşu ve yetki durumu, konunun en önemli noktasını oluşturmaktadır. Bu konuda şimdiden acele edilmemesi hususunda sizinle tam bir görüş

birliği içindeyim. Hey’et-i Temsiliye’ce yapılan tekliflerin birden beşe kadar olan maddelerine gelince, bunların değil sorulmasını, bir bildiri halinde veya bir istek şeklinde bile yayınlanmasını yersiz bulurum” görüşünde bulunuyordu.

Trabzon’da Servet Bey’e cevap olarak yazdığımız telgrafla, Kâzım Karabekir Paşa’ya verdiğimiz karşılıktan da söz edeyim. Servet Bey’e yazılan telgraf şuydu:

Trabzon’da Servet Beyefendi’ye,

Trabzon Merkez Hey’etinden beklenen görüşe daha cevap gelmedi. Bu husus, ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri’nden de sorulmuştu. Görüşlerin birleştirilmesine neden lüzum görüldüğü tabiatıyla anlaşılamamıştır. Sıra ile belirtilen görüşlerimizin cevabını aşağıda yine aynı sıra ile bildiriyorum:

Önce, Sivas Kongresi’nin genel bir kongre olacağı herkes tarafından biliniyordu. Bunun sizce başka türlü kabul edilmekte olduğunu ilk defa şimdi yine sizden işitiyorum. Hey’et-i Temsiliye konusuna gelince, bu hey’et, aslında Erzurum Kongresi’nin seçtiği ve kabul ettiği bir hey’ettir. Şu sırada bendenizle birlikte Rauf bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi ve Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sivas’ta hazır bulunmaktadır. Daha dört üyemiz eksik olmakla birlikte, çoğunluk görevini yapmaktadırlar. Bu noktanın da sizce açık olarak bilineceğine şüphemiz yoktur. Çünkü, durumun önemi dolayısıyla, daha Erzurum’da iken sizi de davet etmiş ve diğer arkadaşların birlikte götürüleceği bildirilmişti. Tüzüğümüzün sekizinci maddesi uyarınca, Sivas Genel Kongresi’nin bazı üyelerle Hey’et-i Temsiliye’mizi güçlendirebileceği birlikte görüşülmüş, bunda bir sakınca bulunmamış,

aksine millî birliği temsil bakımından gerekli de sayılmıştı. Sivas Genel Kongresi'nde bundan başka bir şey yapılmamıştır. İstanbul Hükûmeti ile haberleşmenin kesilmesi, temel kararlarımızın dördüncü maddesinin dışında değil, içinde ve hattâ o maddenin içine giremeyecek akıl almaz haince sebeplere dayanır bir niteliktedir. Esasen bu oldu bittiyi yapan biz değil İstanbul Hükûmeti'dir. Şifreli telgrafımızın gereğinin yerine getirilmesi bir zarurettir. Bundan vazgeçmeye hiçbir şekilde imkân kalmamıştır. Biz işe başlarken, olumlu oyunuzu almak üzere size başvurmayı da bir görev saydık. Uygun bulup bulmamak sizce takdir edilecek bir husustur. Yalnız, şunu da belirteyim ki, bugün Anadolu ve Rumeli'nin birlikte harekete mecbur olduğu bir yönlenişte, azınlığın değil çoğunluğun tuttuğu yolu benimsemeye ve azınlıkları bu yola çevirmeye kesin bir mecburiyet vardır. Başvurma yeri ve yetki konusunda daha akla yatkın bir görüşünüz varsa, lûtfen bildiriniz. Tutulması kaçınılmaz olan bugünkü yol dikkatle incelenirse, görülür ki, tüzüğümüze ve Erzurum Kongresi'nin temel kararlarına tıpa tıp uygundur. Bunun dışına çıkılmış bir nokta göremiyorum. Bu duruma göre, zâtıâlilerinizin, kendinizi katmak istemediğiniz tüzük ve bilinen kararlar dışında kalan işlerin açıklanmasını rica ederim. Bugün kaçınılması mümkün olmayan bir hareket varsa, o da İstanbul Hükûmeti'nin millet ve memleketin kaderini alçakça İngilizler'in isteğine bırakması ve kendi çıkarlarına kurban etmesidir. Buna karşı, buraca alınan karardan başka bir karar alınmasına imkân varsa, lûtfen bildiriniz.

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa’nın Tavsiyeleri

Kâzım Karabekir Paşa’dan 17 Eylül 1919 tarihinde de, kişiye özel bir şifre aldım. Pek içtenlikle ve kardeşçe bir dille yazılmış olan bu şifre bir iki uyarıyı içine alıyordu. Kâzım Karabekir Paşa: “Paşam, diyor, Sivas’tan gelen tebligat ve genelgeler, bazen Hey’et-i Temsiliye adına bazan doğrudan sizin adınızadır. 10 Eylül 1919 tarihinde, İstanbul’daki hükûmete hitaben, kendi adınıza duyuru ve uyarılarınız olmuştur. şuna inanınız ve güveniniz ki, bu şekilde sizin imzanızla yapılan tebligat, sizi çok büyük bir saygı ile sevenlerce bile, büyük bir samimiyetle ve iyi niyetle eleştiriliyor… Bunun ne kadar etkili olacağını ve tepkiye yol açacağını takdir buyurursunuz”… “Bu bakımdan Hey’et-i Temsiliye ve Kongre kararlarının, daima imzasız ve sadece Hey’et-i Temsiliye diye yayınlanmasını rica ederim.” Telgraf şu cümlelerle son buluyordu: “Yüksek şahsiyetinizin herhalde ortada tek başına görülmemesi memleketin yararı bakımından gereklidir. Oy birliği ile (bu noktada oyları alınan şahısların veya hey’etin kimler olduğunu daha bugüne kadar öğrenebilmiş değilim) arz olunan bu ricalarımın iyi karşılanacağından eminim, ellerinizden öperim.”

Kâzım Karabekir Paşa’yı gerçekten kararsızlık ve eleştiriye sürüklediğini gördüğümüz noktaları, mümkün olan açıklıkla bir mantık süzgecinden geçirerek aydınlatma gereği ortadadır. O günlerdeki duygu ve düşüncelerimden kaynaklanan görüşlerimi, kendimi bugünün etkilerine kaptırmaktan çekinerek belirtmek için, o tarihte verdiğim cevabı olduğu gibi bildirmeyi tercih ederim:

19.9.1919

15. Kolordu Komutanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne

C:

Saygıdeğer Kardeşim,

Derin bir samimiyete dayandığına asla şüphe etmediğim görüşlerinizi açık ve kardeşçe bir dille bildirmiş olmanız, kardeşlik bağlarımızın sağlamlaşmasına ve yürekten bir sevinç duygusunun doğmasına vesile olmuştur. Zihninizde beliren sakıncaları çok iyi anlıyorum. 10 Eylül tarihinde hükûmete kendi adımla gönderilmiş bir tebliğim yoktur. Yalnız, telgrafhanede bulunduğum bir sırada, tesadüfen Dahiliye Nâzırı Adil Bey'le makine başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sivas Valisi Reşit Paşa'ya verdiği anlamsız cevaplara karşı, bendeniz sırf şahsî olmak üzere, onun şahsına karşı bildiğiniz biraz sertçe uyarılarda bulundum. Bu hemen hemen bir karşılıklı konuşma şeklinde geçmiştir. Bundan başka gerek hükûmete, gerek Padişah'a ve gerek yabancılara karşı yapılan müracaatlarda hep "Kongre Hey'eti" veya "Hey'et-i Temsiliye" ifadesi imza yerine geçmiştir. Yalnız, Amerikan Senatosu'na yazılan, sizin de bildiğiniz bir mektuba kongre kararıyla beş kişi imza koymuştur ki, bunlar arasında bendenizin de imzası vardır. İçeride yapılan açık yazışmalara gelince, bunda da "Hey'et-i Temsiliye" ibaresini imza yerine kullanmakta idik. Ancak, bunun bazı çevrelerde kötü etki yaratığı ve güvensizliğe yol açtığı görüldü. Gerçekten de böyle genel bir ibarenin, içine aldığı şahıslar ve kuvvet gizli kalıyordu. Ortada sorumlu kimdir? Bazı yerlerden özellikle

Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsen makine başına çağrılmaya başlandım. Neredeyse, Hey'et-i Temsiliye adı altında gizlenen şahıslarla birlikte olup olmadığım konusunda bir kararsızlık belirtisi sezildi. Hattâ, Trabzon'dan Servet Bey de Hey'et-i Temsiliye imzasını taşıyan tebligatı kötüye yorarak ve sözü edilen hey'etin nitelik ve niceliği konusunda birçok yanlış düşüncelere kapıldıktan sonra, bendenizi şahsen makine başına çağırdı. Görüşüldükten sonra, bütün bu tartışmaların, imzanın "Hey'et-i Temsiliye" olarak ve belirsiz bir şahsiyet ifade eder şekilde konulmuş olmasından ileri geldiğini söyledi. İşte bunlardan dolayıdır ki, bu imza meselesi sizin kardeşçe bildirmenizden önce Hey'et-i Temsiliye'de görüşme konusu olmuştu. Hey'et-i Temsiliye'nin, gizli bir komitenin yürütme kurulu olmayıp, hükûmetin resmî iznini almış, kanunî resmî bir derneğin temsilcilerinden oluşmuş bulunması dolayısıyla, ilgili kanun uyarınca kararların ve tebliğlerin sorumlu bir şahıs tarafından imzalanması usulü zarurî görülmüştü. Hey'et-i Temsiliye'nin tebliğlerine ve yayınlarına genel ve belirsiz bir ad vererek düşeceği kanun dışı durumdan doğacak sakıncalar, millî akıma karşı gelenlerin esasen yapmakta oldukları zararlı propagandalara imza bulma yüzünden doğacak sakıncalardan daha tehlikeli görüldü ve sonuçta oy birliği ile imza koyma usulü karar altına alındı. Bu karara rağmen, bu defa yaptığınız kardeşçe uyarı üzerine, konunun bir kere daha görüşülmesini Hey'et-i Temsiliye'ye teklif ettim. Daha önce ileri sürülmüş olan düşünce ve görüşler dolayısıyla, aynı şekilde, yazılan şeylerin Hey'et-i Temsiliye'nin kararına dayandığı belirtilerek yazılmasına oy birliği ile karar verdiler. Şahsımla ilgili olduğu için

bu görüşmede tarafsız kalmayı uygun buldum. Prensip olarak, bir kişinin imza etmesi kabul edildikten sonra, benim yerime başka birinin imza atması söz konusu oldu. Bu noktada hey'etin ileri sürdüğü sakıncalar şunlardır: Bütün dünya benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün bir başkasının imzasıyla tebligata başlanınca ve benim adım ortadan kalkınca ya aramızda bir geçimsizlik ve ayrılık olduğu sanılacak yahut da benim ortaya çıkmaktan çekinir yasal olmayan bir durumda olduğuma, dolayısıyla da yapılanların yasal olmadığı zannına düşülecektir. Bunu bir yana bırakalım, herkesçe inanılacak ve güvenilecek bir arkadaşımız kendi imzası ile ortaya çıktığı takdirde, bugün benim için söz konusu olan sakıncalar yarın o arkadaşımız için de söz konusu olacaktır. O halde, onun da çekilip yerine bir başkasının imza atmaya başlaması gibi sonuç olarak bizim için güçsüzlük belirtisi olacak bir sıra takip etme gereği doğacaktır. Bilmem bu yolu ne dereceye kadar doğru bulursunuz? Gerçekten de bendenizin şahsı, özellikle işin başlangıcında bir saldırı hedefi olarak görülmüştü. Ancak, hem içeriden hem de dışarıdan beklenen saldırılar yapılmış, Tanrıya şükür hepsi de maksadımıza uygun olarak sonuçlanmıştır. İstanbul Hükûmeti ve kötülüğümüzü isteyenler, her faaliyetlerinde yenilmişlerdir. Yabancılara gelince; Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek ciddî temaslar yapılmış; bunların Sivas'a kadar gelen yetkili memurları lehimizde olmuşlar, bizimle iyi ilişkilere girişmişlerdir. Bizim de içinde bulunduğumuz Kuva-yı Millîye'nin, bir iki kişinin kışkırtmasından doğmuş bir hareket olmayıp tam anlamıyla millî nitelikte genel bir hareket olduğunu bize de bilgi vererek bağlı bulundukları makamlara rapor

halinde bildirmişlerdir. Bir de, memleketimizde, bilinen ahlâksızlık gereği bazı kirli vicdanlı insanların, bu gibi hareketlerde az çok önayak olanlar hakkında çıkardıkları dedikodunun önüne geçmek mümkün değildir. Bu duygusal davranış her millette de aynıdır. Bu türlü sakıncalara karşı burada düşünülen tek çare, bizim sarsılmaz bir dayanışma ve içtenlikle yüce gayemize doğru yürümekte bir an olsun kararsızlık göstermemekliğimizdir. Bendenizin, kamu yararı ile ilgili iş ve hareketlerimizde şahsî görüşlerimle değil, bütün saygıdeğer arkadaşlarımın vicdan ve gönül birliği ile hareketi tercih ettiğim, siz kardeşimce de bilinmektedir. Bununla birlikte bu hususta siz kardeşimin hatırına gelebilecek daha başka düşünceleri de bildirmenizi bekler, üstün saygı ve samimiyetle gözlerinizden öperim, kardeşim.

Mustafa Kemal

Efendiler, İstanbul Hükûmeti ile haberleşmeyi kestiğimiz 12 Eylül 1919 tarihinden sonra, Ferit Paşa Kabinesi'nin düştüğü tarihe kadar geçen süre içindeki değişik tarihlerde, tekrar Padişah'a, yabancı devlet temsilcilerine, İstanbul Belediyesi'ne ve bütün basına çeşitli uyarı metinleri ve bildiriler yazıldı.

Padişahın Bildirisi

20 Eylül 1919 tarihli, Sadrazam Damat Ferit Paşa imzalı bir genel duyuru ile Padişah'ın da bir bildirisinin yayınlandığını hatırlayacaksınız. Bu bildirinin dikkate değer noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sıra ile işaret edeceğim:

1- *Hükûmetin güttüğü siyaset sonunda, İzmir'de meydana gelen facialar, Avrupa devletlerinin ve medenî milletlerin dikkatini çekti ve bize karşı sevgi uyandırdı.*

2- *Bir özel Hey'et, yerinde tarafsız olarak soruşturmaya başladı. Hakkımız medenî dünyanın gözleri önüne serilmektedir.*

3- *Millî birliğimizi bozacak hiçbir karar ve teklif olmadı.*

4- *Bazı kimseler tarafından halk ile hükûmet arasında sözde bir anlaşmazlık varmış gibi ilân ediliyor.*

5- *Bu durum, kanun şartları içinde bir an önce yapılmasını istediğimiz seçimleri de geri bıraktırıyor ve barışın yaklaşmakta bulunduğu bir sırada, varlığı zarurî olan Meclis-i Mebusân'ın toplanmasını da geciktirecektir.*

6- *Bugün vatandaşlarımdan beklediğim, hükûmetin emirlerine tamamıyla uymaktır.*

7- *Büyük devletlerin hak verici duyguları, Avrupa ve Amerikan kamuoyunun ölçüseverliği, yakında, durumumuzu ve haysiyetimizi koruyacak bir kavuşma ümidimi kuvvetlendirmektedir."*

Yüksek kurulunuzca da bilinmektedir ki, bu bildirinin yayınlanması ve dağıtılması, bizim, memleketle İstanbul

Hükûmeti arasındaki haberleşme ve ilişkileri kestiğimiz ve bu noktada ısrar etmekte bulunduğumuz günlerde olmuştur. Herhalde verdiğimiz talimat ve genel emirlere uyulduğu takdirde, bu bildirinin hiç bir yerden alınmaması ve millete de okutturulmaması gerekirdi. Oysa, şimdi arz edeceğim bir telgraftan, karar ve tebliğlerimize aykırı ve görüşümüze büsbütün ters düşen bu bildirinin bazı yerlerden alındığı anlaşıldı.

Trabzon Mevki Komutanı'na

Yüce Padişah Hazretleri'nin milletine karşı yayınlamak lûtfunda bulundukları bildirinin derhal memurlara ve şehir halkına duyurulması gerekir. Ta ki, işbaşındaki hain hükûmetin, melek huylu Padişahımız Efendimiz'i ne kadar küstahça bir cesaretle hâlâ aldatmakta olduklarını anlamayanlar kaldıysa, iyice öğrensinler. Millet ve memleketi için mübarek yüreklerinin ne kadar büyük bir sevgi ve koruyuculukla dolu olduğunu gösteren bu bildiride, en açık bir biçimde göze çarpan nokta, kabinenin haince hareketi hakkında Hilâfet makamına millet tarafından bildirilen şikâyetnamenin, hâlâ Padişah Hazretleri'nin bilgisine ulaşmamış bulunmasıdır. Çünkü, millete ve vatana karşı doğrudan doğruya kabine üyeleri tarafından yöneltilen ihanet hançerini görüp bilmiş olsalardı, bu hainleri bir dakika bile yerlerinde tutmayacaklarına mübarek bildirideki ifade içtenliği en büyük tanıktır. Bu hainler, bu gerçeği bildikleri için, Halifemiz Efendimiz'i doğrudan doğruya milletle karşı karşıya getirmiyorlar. Bu durumda, millete düşen görev, şanlı Padişahına olan sonsuz sevgi ve bağlılığını birbiri ardınca tekrarlayarak göstermekle birlikte, bütün milletin ve ordunun, ayrılmaz bir bütün halinde, millet

varlığını ve memleketi kurtarmaya çalıştıklarını, ancak bu hain kabinenin, milletin bağlılık belirten bu haklı hareketini Padişahımız Efendimiz'den gizleyerek büsbütün ters bir şekilde göstermiş oldukları gerçeğini, dün karar verildiği üzere, Hilâfet makamına aracı kullanmadan bildirmek ve duyurmaktır. Erzurum halkının bu yolda yazacakları telgraf örneği oraya bildirilecektir.

21.9.1919

5. Kolordu Komutanı

Kâzım Karabekir

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir notla bize de bildiriyordu:

> *Bu konuda yüksek düşünceleriniz var mı? Bu kutsal bildiri, milletin, Padişahına karşı gerçeği bildirmesine yeniden fırsat vermiştir. Erzurum halkı, kabinenin bütün cinayetlerini tekrar etmek suretiyle, yeniden huzura maruzatta bulunacaktır. Bunun kopyesini ya çekilmek üzere yahut da bilgi için sayın hey'etinize takdim edeceğim.*
>
> ***Kâzım Karabekir***

Makine başında buna cevap olarak bildirdiğimiz görüş şuydu:

> *Ferit Paşa Kabinesi'nin canice iş ve hareketleri ile ilgili belgelerin, aldatıcı bildirinin Bâbıâli'de hazırlanmakta olduğunu daha önce haber almış olduğu yüksek malûmlarıdır. Böyle olsa bile, bu tebligat ile padişahın bildirisini biribiri ile karşılaştırarak muhakemeye dayanan bir sonuç elde etmek ve gerçek durumu kavramak pek mümkün değildir. Bu bakımdan ve biz, aslında böyle bir aldatıcı bildirinin Bâbıâli'de hazırlanmakta olduğunu daha önce haber almış olduğumuzdan, bunun milletin zihnini bulandırmasını önlemek için İstanbul'dan alınmamasını uygun bulmuştuk. Zaten İstanbul ile resmî haberleşmenin kesilmiş bulunması dolayısıyla, doğrudan doğruya Saray'dan değil, yine Ferit Paşa'nın notu ile Bâbıâli'den verilen bu bildirinin Sivas, Ankara, Kastamonu ve öteki*

merkezlerde olduğu gibi hiçbir yerden alınmamış olduğunu sanıyorduk. Bu bildiriyi almak için daha önce milletin padişaha durumu ve gerçeği anlatmasına izin verilmesi gerekirdi. Bu sebeple bildirinin yayılıp herkese duyurulmasına aracılık etmeyi yararlı bulmuyoruz. Ne var ki, bu bildiri Trabzon, Erzurum ve Sivas gibi merkezlerde ilgililer tarafından okunmuş bulunduğuna göre, düşündüğümüz gibi her merkezden İstanbul'a bir telgraf çekilmesi uygun olur.

Mustafa Kemal

Padişah'ın bu bildirisinin, kamuoyunda yaratacağına şüphe olmayan olumsuz etkinin bir dereceye kadar olsun önüne geçebilmek için bu bildiride yer alan düşünceleri yalanlamaya ve çürütmeye yarayacak şekilde Padişah'a bir cevap yazmayı ve bunu memlekete yayıp duyurmayı tek çıkar yol olarak düşündük ve öyle yaptık.

Halit Bey’in Trabzon ve Çevresinde Millî Teşkilât Kurmak Üzere Görevlendirilmesi

Efendiler, Trabzon’da bir iki kişinin, pek vatansever ve saygıdeğer Trabzon halkının hiçbir ilgisi bulunmadığı halde, onlar adına, oradaki millî varlığı kendi şahıslarında temsile kalkıştıkları ve bu yüzden millî faaliyet ve kararların gerektiği şekilde uygulanıp yerine getirelemediği kanaatına vardım. Trabzon’da vali bulunan Galip Bey adında bir zatın da olumsuz akım yaratmakta rol oynadığını anladım. Bunun üzerine, Trabzon yakınında Torul’da bulunan ve daha tümenine komutaya başlamamış olan Hâlit Bey’in Trabzon çevresinde millî teşkilât kurmak üzere görevlendirilmesi uygun bulundu ve bu düşünce Kolordu Komutanı‘na bildirildi. 20 Eylül 1919 tarihinde alınan cevapta: *“İngilizlere karşı gizlenmekte olan Hâlit Bey’in, yaradılışı dolayısıyla ortaya çıkarabileceği durumların, bu nazik zamanda belki düzeltilmesi mümkün olamaz”* yolunda bazı düşüncelerden sonra *“Hâlit Bey haberim olmadan maruzatta bulunsa bile yerine getirilmemesi”* bildiriliyordu.

Kâzım Karabekir Paşa’nın bu telgrafına verdiğimiz karşılıkta: İngiliz engelinin bizlerce sözkonusu olamayacağını, şiddetli ve kesin hareketin sakıncalı görüldüğüne göre, Trabzon’da durumun düzeltilmesi neye ve ne gibi bir tedbire bağlı ise, onun doğrudan doğruya kendisi tarafından alınmasını, 22 Eylül 1919 tarihli bir şifreli telgrafla rica ettik.

Bizim, 15. Kolordu Komutanı ile bu haberleşmeleri yaptığımız tarihlerde, Torul’dan Yarbay Hâlit Bey de doğrudan doğruya bizimle haberleşmeye başladı. Kendisini cevapsız bırakmamak ve durumu aydınlatmak üzere karşılık verdik.

15. Kolordu Komutanı‘nın bir bakıma bizim 22 Eylül 1919 tarihli telgrafımıza cevap oluşturan, 27 Eylül 1919 tarihli bir şifreli telgrafını aldık. Bunda, halkı, önce aydınlatma ve doğru yola çekme görevini yaptıktan; karşı gelenler görülürse, onları da layık oldukları davranışa uğratmaktan ibaret olan ve pek büyük tecrübelerle elde edilen prensibini aynen Trabzon çevresinde uyguladığını belirttikten, 9. Tümen Komutanı Rüştü Bey’i kurmay hey’eti ile birlikte, 3. Tümen Komutanlığı vekilliği ile Trabzon’a gönderdiğini, Hâlit Bey’i Trabzon için uygun bulmadığını bildirdikten sonra, *“İngilizlerle ilgili görüşe gelince, bana kalırsa, elden geldiği sürece açıktan ve belirli bir düşmanlıktan kaçınmayı tercih ederim”* kanaatı ileri sürülüyordu. Buna verdiğim 29 Eylül 1919 tarihli özel cevabımda şunları yazdım: *“Trabzon ilinde halkın ne düşündüğü konusunda buraca da aydınlanılmıştır. Trabzon merkezi dışında, bütün ilçe ve sancakları ile haberleşilmektedir. Merkezdeki gergin durum da valinin tutuklanıp uzaklaştırılmasından sonra ortadan kalkmıştır (Emrim üzerine valiyi tutuklayarak gözaltında Erzurum’a gönderen Hâlit Bey’dir)”*. Rüştü Bey’in 3. Tümen Komutanlığı Vekilliği ile Trabzon’da gönderilişinde hatırıma gelen noktaları bildireceğim.

Önce, valiyi tutuklayan Hâlit Bey’dir. Birkaç gün sonra Rüştü Bey’in bu şekilde gönderilmesi, Hâlit Bey’in hareketini oradaki kötü niyetlilere karşı eleştirmek gibi olabilir.

İkincisi, Hâlit Bey, nazik durumlarda tümeninin başına geçmeyi beklerken, bugün geçirmekte olduğumuz ciddî ve tarihî anlarda, başka bir şahsın yerine geldiğini görmekten üzüntü duyabilir. Bu tutumdan vazgeçilmesini rica ederim. Bununla birlikte kolordunuzun askerî işlerine karışmak istemem.

Kâzım Karabekir Paşa’nın verdiği 2 Ekim 1919 tarihli uzun cevapta, bu işlemin Hâlit Bey’in başvurusu üzerine

yapıldığını ve kendisinin, durumu iyice anlatmak için Erzurum'a davet edildiğini bildirdi. Halbuki, 1 Ekim 1919 tarihinde 3'ncü Tümen emir subayı Üsteğmen Tarık imzasıyla, Başyaverim Cevât Abbas Bey'e gelen özel bir şifrenin son cümleleri şöyleydi:

"Son günlerde Komutan Bey, 3. Tümen'in bugünkü komuta durumunun değiştirilmesini kolordudan istedi. Eğer kolordu bu teklifi kabul etmez ve yerine getirmezse, emir almadan komutayı ele alacağını ve daha önce alınan karar uyarınca kolordudan ayrılarak doğrudan doğruya kongrenin emrinde olacağını bildiririm. Paşa Hazretleri'ni gerektiği şekilde aydınlatınız efendim"

Bu tarihten on beş gün sonraydı. Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Ekim 1919 tarihli şu telgrafı aldım:

"Kendi bölgemde millî isteğin gerçekleştirilmesi ve yerine getirilebilmesi için son noktaya kadar askerlikten ve komuta zincirinin gereklerine uymaktan ayrılmamayı, geleceğin disiplini bakımından da son derece gerekli görüyorum. Cesaretlilikle ileri görüşlülüğün bağdaştırılamadığı yerlerde ve işlerde, sonuç pek parlak da olsa, bunun tez elden tersine döndüğü ve yararsız kaldığı örnekleriyle görülmüştür. Özellikle, İngiliz, Fransız temsilcilerinin bulunduğu Trabzon çevresinde, komuta zincirine değer verilmesine, pek uyanık ve ileri görüşlü davranılmasına büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır.

Maalesef, verdiğim açık talimata rağmen, Hâlit Bey'in kendi kendine ve askerî kıyafetiyle valiyi tutuklayarak gösterdiği tuhaflık dillere destan olmuştur. (Halit Bey'i bu işe yöneltenin kim olduğunu bildirmiştim). Seçimler konusunda da bu şekilde faaliyet gösterirse kendisi için İngilizlerce bir çıkış daha yapılması ve güç bir duruma düşülmesi kaçınılmaz olur (Seçimler konusunun çabuklaştırılması ve

millî isteğe uygun bir sonuca bağlanabilmesi için Hâlit Bey'e ve gereken daha birçok kişiye yardım ve gayrette bulunmaları özellikle rica edilmişti.

Bir de, İngilizler tarafından yapılacak çıkışın kaçınılmaz ne gibi bir durum yaratabileceğini, kendi durumumu göz önüne getirerek bir türlü anlayamamış olduğumu itiraf edeyim. Bunun için adı geçen kimse ile haberleşme yapılmayarak, yüksek arzularınızın yerine getirilmesinde bendenizin aracılığını istirham ederim. Adı geçenin, kişiliği her türlü iddianın ötesinde ise herhangi bir bölgeden milletvekili seçilmesi hakkındaki yüksek düşüncelerinizin bildirilmesi arz olunur."

Bu telgrafa, 19 Ekim 1919 tarihinde sadece şu cevabı verdim:

"Hâlit Bey'in milletvekili olmak veya olmamak konusundaki eğilimlerini bilemediğimden bu hususta görüş bildiremeyeceğim efendim."

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesine kadar geçen günler içinde karşılaştığımız sorunlar çeşitlidir. Engeller ve güçlükler az değildi. Bunların hepsini saymak ve açıklamaya kalkışmak yüksek topluluğunuzu çok yorabilir. Bu sebeple, bu safhayı tamamlayacağını sandığım bazı noktalara yalnız dokunmakla yetineceğim.

Ali Galip'in tavsiyesi üzerine, İstanbul Hükûmeti'nce Dersim Mutasarrıflığı'na tayin edildiği anlaşılan ve Sivas'a gelen Osman Nuri Bey, 8 Eylül'de Sivas'ta alıkonuldu.

Millî akıma karşı haince hareketlerde bulunduğu ortaya çıkan Ankara Valisi Muhittin Paşa, belli bir maksatla geziye çıkmıştı. 13 Eylül'de Çorum'da bulunuyordu. Muhittin Paşa'nın yakalanıp, korumalı olarak Sivas'a gönderilmesi için Ankara'da Kolordu Komutanı'na ve Samsun'da 5'nci Kafkas

Tümeni Komutanı‘na emir verildi. Muhittin Paşa, tutuklu olarak Sivas’a getirilmiştir. Kendisiyle bizzat görüştüm. Gereken öğüt ve uyarılardan sonra, yaşına hürmeten Samsun üzerinden İstanbul’a gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de üç dört gün sonra özel olarak Sivas’a davet olundu.

Millî Mücadele’ye karşı geldikleri anlaşılan Niğde Mutasarrıfı, Muhasebecisi ve Komiserinin, korumalı olarak Sivas’a gönderilmeleri için 16 Eylül’de Niğde’de Tümen Komutanlığı‘na emir verildi.

Kastamonu Valisinin İstanbul Hükûmeti'nce Değiştirilmesi ve Bundan Çıkan Olay

Efendiler, Kastamonu'da vali bulunan İbrahim Bey, ben ordu müfettişi iken, kurmay başkanım olan Albay Kâzım Bey'in şahsen tanıdığı bir kimseydi. Bu sebeple kendisine her türlü sırlar bildirilmişti. Aramızda şifreli haberleşmeler yapılıyordu. Kendisi İstanbul Hükûmeti tarafından İstanbul'a davet edildi. Bu daveti, yerine getirmemesi gerekirken, anlaşılmaz gerekçe ve düşüncelerle - İstanbul'da tutuklanmak için - Kastamonu'dan ayrılmıştı. İstanbul, İbrahim Bey'in yerine bir başkasını Kastamonu'ya vali olarak atamıştı. Bu kişi, Eylül'de İnebolu'ya varmış bulunuyordu. Kendisinin tutuklanmasını oradaki ilgililere emrettik. Bu konuda ilgi çekici küçük geçti. İzninizle biraz etraflıca anlatayım: Kastamonu bölgesinde ve Kastamonu il merkezinde gevşeklik ve zayıflık belirtileri görülmeye başlayınca, Kastamonu'ya güvenilir ve güç sahibi bir subayın gönderilmesini Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kastamonu Bölge Komutanı sıfatıyla oraya Albay Osman Bey'i göndermişti. Osman Bey, tam 16 Eylül günü Kastamonu'ya varmıştı. Biz de kendisinden yeni gelen vali için verdiğimiz emrin uygulanmasını bekliyorduk. Bildirdiğim emri verdikten sonra, uygulama ve yürütme hakkında telgraf başında bilgi bekliyorduk. Gece olmuştu. Kastamonu'dan benimle konuşarak istediğim bilgiyi verecek bir kimseyi bulamıyordum. Nihayet, 16/17 Eylül gecesi, Kastamonu ve dolayları Komutanı Albay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve aynen şu telgrafı verdi:

"Bugün Kastamonu'ya geldim. İstanbul Hükûmeti'nin adamları, vali vekili ve Jandarma Komutanı'nın oyunu ile evimde tutuklandım. Vatanseverlik örneği subaylarımızın yardımlarıyla şimdi kurtuldum. Ben de vali vekilini ve Jandarma Alay Komutanı'nı birlikte tutuklattım.

Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki durum önemlidir. Kongreden istirham ediyorum, buraya, aldığı bütün kararları ile ilgili bilgi vererek sayın Kastamonu halkını aydınlatsın. Yeni valinin İnebolu'ya indiği haber alındı. Hakkında nasıl bir işlem yapılacaktır? Burada, vali vekili ve başkalarının tayini konusunda millî kongrenin bana yetki vermesini ve bu istirhamımla ilgili cevabı şu anda makine başında beklemekte olduğumu arz ederim."

Osman Bey ile makine başındaki görüşmemiz şu şekilde devam etti. Kendisinden sordum:

"Şimdi orada duruma hâkim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz vardır? Orada, il ileri gelenlerinden güvenilir kim vardır? Yeni tayin edilip İnebolu'ya geldiği haber alınan valinin adı nedir?"

Osman Bey'in cevabı şuydu: *"Hâlen ile hâkim durumdayım. Her halde, kongrenin bana yardımcı olması ve beni aydınlatması gerekir. Atanan valinin Konya valiliğinden emekli, çok eski bir zat olduğu söyleniyor. Adı Ali Rıza'dır. Kuvvetim, iki yüz elli kişilik bir tabur ve dört tüfekli, bir ağır makineli bölüğünden ibarettir. Daha halk ile görüşülememiştir. İl ileri gelenlerinden Defterdar Ferit Bey vardır."*

Osman Bey'e Şu emri verdim: *"Şimdi siz vali vekilliğini kendi üzerinize alınız. Bütün askerî ve sivil kuvvetleri elinizde tutmaya tam olarak yetkilisiniz: Gelmekte olan valiyi hemen tutuklatacak çabuklukta tedbirler alınız. Yaptıklarımıza, açıktan açığa karşı koyanlara karşı kararsızlığa düşmeden silâh kullandırınız. İl defterdarı, benim Diyarbakır'dan tanıdığım Ferit Bey ise, size yardım etmesi gerekir. Bolu Mutasarrıfına, aldığınız durumu ve yetkiyi hemen şimdi bildirerek onun da İstanbul'a karşı aynı şekilde hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı*

Mazhar Tevfik Bey'e de benim tarafımdan aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre anahtarı vardır?"

Osman Bey'in cevabı: *"Vali vekilliğini Defterdar Ferit Bey'e vereceğim, kendi üzerime alamayacağım. Bildiğiniz Ferit Bey'dir. Sinop mutasarrıfı bildiğinizdir; kendisi görevden alınmıştır. Vekilliği Jandarma Tabur Komutanı Remzi Bey'dedir. Mazhar Tevfik Bey'in Sinop'ta olduğu bildiriliyor. Şifre anahtarı tutuklu alay komutanındadır; istendi, alacağım cevaba göre bildiririm, efendim."*

"Yanınızda başka şifre anahtarı var mıdır? Ferit Bey, şimdi nerededir? Durum hakkında bilgisi var mıdır?" diye sordum.

"Durumdan bilgisi yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre anahtarı almadım; çünkü tutuklanacağımı bilmiyordum, makam şifresi ile yazarım ümidinde idim" cevabını verdi.

"Oradaki jandarma tabur komutanı kimdir; ne kadar jandarma kuvveti vardır; emriniz altına girdi mi?" sorusunu yazdırdım. Buna da verdiği cevapta: "Jandarma Komutanı Emin Bey, yanımda ve benimle işbirliği yapmıştır. Merkezde, jandarma sayısı otuz beş kadardır. Polis Müdürü Halil Bey'de yanımda ve benimle işbirliği etmiştir. Polis sayısı kırktır. Piyade Tabur Komutanı Şerif Bey biraz budala olduğundan şimdilik tutuklanmıştır. Jandarma Tabur Komutanı Emin Bey, yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır."

"Emin Bey'i biraz anlatır mısınız" sorusuna; *"1902 (318) çıkışlı, Üsküp'lü Emin, tanırsınız, Ayrıca ellerinizden öpüyorlar."*

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım: *"Emin Efendi'yi tanırım, teşekkür ederim. Ferit Bey'e durumu anlattınız mı? Önemli hususlar makam şifresiyle bildirilebilir. Sinop Mutasarrıf vekili olan Jandarma Komutanı güvenilir bulunmadığı takdirde, yerine sizce uygun görülecek birinin*

vekilliğe getirilmesi için gerekli olan tedbirler düşünülmelidir. Yardıma ihtiyaç duyuyor musunuz?” Osman Bey:*” Kuvvete ihtiyaç duyup duymadığımı daha sonra arz edeceğim; Jandarma Tabur Komutanı yeni geldiği için durumu anlaşılamamıştır, efendim”* cevabını verdi. Osman Bey’e başka bir söyleyeceği olup olmadığını ve Ferit Bey’le durum değerlendirmesi yapıp yapmadıklarını sorup anladıktan sonra, şu telgrafı yazdırdım:

Osman Bey’e ve Ferit Beyefendi’ye

Alınacak tedbirler ve yapılacak işlerinizde başarılar dilerim. Bize durumunuzdan ve gelmekte olan valinin tutuklandığından haber vermenizi bekleriz.

Mustafa Kemal

Kastamonu da İstanbul’a Karşı Harekete Geçiyor

Ferit Bey vali vekili; Albay Osman Bey, Kastamonu ve dolayları komutanı olarak faaliyete geçtikten bir iki gün sonra, kendilerini tekrar telgraf başına çağırarak bilgi istemiştim.

İstanbul’da gereken makamlara, istenildiği şekilde ve halkın imzası ile telgraflar çekildiği, bütün illere ve sancaklara da bu telgrafların duyurulduğu bildirilmekle birlikte, birtakım sorular da soruluyordu. Söz gelişi Halk diyormuş ki:

1- *Öteki illerin kamuoyu bizimle birlikte değiller midir?*

2- *Bu olağan dışı durum ne zamana kadar sürecektir?*

3*- Kabinenin direnmesine karşı ne gibi tedbir buyuruldu? Lûtfen bizi aydınlatınız Paşam!*

Halk adına yöneltilen bu soruların vali vekili ve komutan beylerin de zihinlerini işgal etmekte olduğunu hesaba katarak ona göre cevap vermek, yorgunluğuna değerdi. Bunun için Sivas-Kastamonu telini saatlerce işgal eden uzun bilgi verildi ve açıklamalar yapıldı. Bu açıklamaları şöylece özetleyebilirim:

1- *Millî kaynaşma, vatanın her köşesinde ve ateşli bir şekilde vardır. Bütün illerin en ufak köylerine varıncaya kadar halk, en ufak birliğine kadar da bütün ordularımız tam bir duyarlık içinde ve tam bir birlik halinde, bildirilen kararları uygulamakta ve yürütmektedirler. Halkın ikinci ve üçüncü sorusuna cevap olmak üzere de:*

2- *Ne zaman Kastamonu halkı bu durumu olağan dışı bulup endişeye düşmek zayıflığından kurtularak, amacımıza ulaşıncaya kadar dayanmakta kararsızlık göstermezse, işte o zaman bu olağandışı durum kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Kabinenin direnmesi tabiidir. Buna karşı başka bir tedbire girişmeden önce, ilk tedbirimizi hakkıyla ve her yerde kesinlikle uygulama çarelerini düşünelim. Söz gelişi, Bolu'nun durumu hakkında ne yapılmıştır? Bolu kesimine kadar olan bütün yerlerin İstanbul ile resmî haberleşmelerinin kesildiğinden emin miyiz? Bununla ilgili olarak, beklemekte olduğumuz bilgiler daha gelmemiştir. İşte, bu dediğim tedbir İstanbul'a kadar yaygınlaştırıldığı takdirde, kabinenin direnmeye gücü kalmayacağını sanırım. Bununla birlikte, bundan sonra da pek cahilce ve pek ahmakça bir inadı devam ettirmek isterlerse, herhalde daha etkin tedbirler uygulanmasına imkân vardır.*

Bundan sonra vali ve komutanın verdiği bilgilerden şunlar anlaşıldı; İnebolu'dan İstanbul'a geri gönderilen yeni vali, Zonguldak'ta, Dahiliye Nâzırı'ndan şöyle bir emir almış:

"Bolu ve çevresi serbesttir. Zonguldak'a çıkınız. İlin gereken yerleri ile haberleşiniz ve son gelecek emre kadar orada bekleyiniz." Gerçekten yeni vali Zonguldak'ta kalmış ve etrafa gözdağı vermeye başlamış.

Ferit ve Osman Beyler, Zonguldak Mutasarrıfına, yeni valinin tutuklanıp karadan Kastamonu'ya gönderilmesini emretmişler. Mutasarrıf bunu yapmamış. Bununla birlikte, durumu öğrenen yeni vali orada barınamayarak, İstanbul'a dönmüş

Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Kuva-yı Millîye Komutanı

Bir münasebetle bildirmiştim ki, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, kongre adına bazı kararlar alıp, hazırlıklar yapmıştı. Ali Fuat Paşa'ya kongrece "Batı Anadolu Kuva-yı Millîye Komutanı" ünvanı verildi. Paşa, Eskişehir ve dolaylarını millî bir bölge olarak kabul edip komutanlığına Süvari Yarbayı Atıf Bey'i; Afyonkarahisar dolaylarını da millî bir bölge olarak kabul edip Komutanlığı'na 23.Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'i tayin etmişti. Bu tümen ile, Anadolu'ya geldiğimizin daha ilk günlerinde temas kurup ilgilenildiğini, o günlere ait açıklamalarım arasında belirtmiştim. İstanbul Hükûmeti, Fuat Paşa'nın yerine Hamdi Paşa'yı tayin etmiş ve göndermişti. Hamdi Paşa, Eskişehir'e kadar geldi. Orada kendisine, 16 Eylül'de İstanbul'a dönmesi gerektiği bildirildi.

İngilizler, Eskişehir Bölgesi Kuva-yı Millîye Komutanı Atıf Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderdiler. Kuva-yı Millîye Komutanı olan bir şahsın, kendisini kolaylıkla düşman eline düşürmeyecek tedbirleri almış olması gerekirdi. Bu konudaki gaflet ve tedbirsizlik kendisini kurtarmak için uzun zaman birbiri ardınca teşebbüslerde bulunmamızı gerektirdi. Bildiğiniz üzere, o tarihlerde Eskişehir'de İngiliz Birlikleri vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği millî kuvvetlerle birlikte Eskişehir'e yakın Cemşit'e gitmişti. Eskişehir'i uzaktan çevirtti. Eskişehir'de bulunan İtilâf Kuvvetleri Komutanı General Solly Flood (Soli Flud)'un Fuat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta kullanılan ifadeler ve Kuva-yı Millîye'yi tanıtma şekli, millî komutanlarımızın ve Kuva-yı Millîye'mizin yüksek şeref ve haysiyetlerine karşı bir saldırı sayıldığından ve adı geçen generalin hak ve yetkisi dışında görüldüğünden, bu konuda İstanbul'da bulunan İtilâf Devletleri Siyasî temsilcilerinin bir muhtıra ile dikkatleri çekilmişti. 25 Eylül

1919 tarihinde General Solly Flood'un Fuat Paşa'ya gönderdiği, bir kurmay binbaşı ile Eskişehir İngiliz kontrol subayından oluşan bir hey'et, İngilizlerin, iç işlerimize ve Millî Mücadele'mize asla karışmayacakları konusunda söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geri çekilmesine memnun olup, olmayacağımızı öğrenmek istemişlerdi. Elbette pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Gerçekten de oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıkları ile birlikte önce Samsun'a çektiler, daha sonra oradan da İstanbul'a götürdüler. Eskişehir'e hâkim olduktan sonra, Fuat Paşa'yı Bilecik ve Bursa yörelerine göndermeyi düşünüyorduk.

Konya Valisi Cemâl Bey İstanbul’a Kaçıyor ve Konya Halkı da İstanbul’u Tanımıyor

Efendiler, Konya’da Vali bulunan Cemâl Bey, Ferit Paşa Kabinesi’nin Anadolu’da önemli bir dayanak noktası durumuna geldi. Ordu Müfettişi olan Cemâl Paşa’nın İstanbul’a gidip dönmemesi, orada bulunan Kolordu Komutanı Selâhattin Bey’in kararsızlık içindeki tutum ve davranışları ve sonunda da haber vermeden İstanbul’a çekip gitmesi, Konya ve dolaylarını Vali Cemâl Bey’in hükmü altında bırakmıştı. Oraya, maksadı iyice kavramış bir kimsenin gönderilmesi gerekiyordu. Sivas’ta iken yanımızda bulunan Refet Bey’in gönderilmesi uygun bulundu. Refet Bey hareket etti. Konya’da, Hey’et-i Temsiliye tarafından gönderilen bir komutanın gelmekte olduğu haber alınınca, vatan sevgisi ile dolu kimseler canlanmıştı. Ancak, öte yandan da Vali Cemâl Bey, hapishanede ne kadar kanlı katil ve tutuklu varsa hepsini çıkarıp silâhlandırarak kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya’nın sayın halkı, bu alçakça harekete karşı ayaklanarak vatanseverliğin gerektirdiği şeyin yapılmasına karar vermiş; bunun farkına varan Cemâl Bey’de 26 Eylül’de İstanbul’a kaçmıştır. Halk, Belediye’de toplanarak Hoca Vehbi Efendi’yi vali vekilliğine getirmişti.

Refet Bey’in Yerinde Olmayan Bazı Teklifleri

Efendiler, dikkate değer bir noktadır. Şu anda hatırıma geldi. Yüksek kurulunuza bildirmeden geçemeyeceğim. Sivas - Konya yolu üzerindeki bir telgraf merkezinden Refet Bey’in özel bir telgrafını aldım. Refet Bey, bu telgrafında Konya ve dolaylarında başarı sağlanabilmesi için, kendisine İkinci Ordu Müfettişliği ünvan ve yetkisinin verilmesi gereğini bildiriyordu. Refet Bey, birçok zaman sonra Ankara’da bulunduğum sırada, Bolu ve dolaylarındaki âsilerin tepelenmesi ile görevlendirildiği zaman bile, orada bir şifre ile ve halk üzerinde önemli etkisi bulunacağı gerekçesi ile, benden kendisine Paşa ünvanının verilmesini istemişti. O zamanlar Refet Bey’in gerek birinci gerek ikinci isteklerini yerine getirecek resmî bir konum ve yetkide bulunmadığımı açıklamaya gerek yoktu. Özellikle Refet Bey’in bunu çok iyi bilmiş olmasından şüphe edilebilir mi? Refet Bey, bu isteklerini yerine getirtmek için, dolaylı yoldan benim İstanbul Hükûmeti’ne aracılık etmemi istiyordu da denemezdi. Çünkü dünyaca bilinmekte idi ki, ben ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olma bir yana, Padişah ve İstanbul Hükûmeti tarafından da kovulmuş ve idama mahkum edilmiş bulunuyordum. Çalışmalarım bir kongrenin seçmiş olduğu bir hey’et içinde, yani bir Hey’et-i Temsiliye içinde ve onun adına idi. Millî amaca hizmet için çalışmak ve özellikle bu konuda başarıya ulaşmak için resmî bir ünvan ve yetki şartı var idiyse, o şart zaten benim kendimde yoktu. İçinde bulunduğum durum ve şartların nelerden ibaret olduğu anlaşıldıktan sonra, başarıya ulaşabilmek için, benden resmî formalitelere bağlı ünvan ve yetki beklenemeyeceği doğal idi. Esasen, biz Refet Bey’i Konya’ya gönderirken, kendisine, amaca uygun bütün iş ve faaliyetler için tam ve geniş bir yetki vermiştik. Bunun kullanılması ve yerini bulabilmesi, onun göstereceği şahsî güç ve kudrete bağlı idi.

Efendiler, her tarafı faaliyet göstermeye ve millî teşkilâtlar kurmak için yönetmeye çalışırken, İstanbul Hükûmeti'nin emeline hizmet eden bazı sivil idare âmirlerinden, sözde manevî birer gözdağı olabilecek telgraflar da alıyorduk. Söz gelişi, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza adında biri tarafından, yaptıklarımızın İtilâf Devletleri'ne karşı bir saldırı gibi sayıldığı, bu yüzden bütün Osmanlı ülkesinin İtilâf Devletleri'nce askerî işgal altına alınarak Türk Hükûmeti'ne son verileceği, temas sonucu elde ettiği bilgilere dayanılarak belirtiliyor ve kabine ile uzlaşma önerisinde bulunuluyordu. Bu telgrafın mutasarrıfa yabancılar tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu. Buna elbette gerektiği şekilde karşılık verildi.

General Harbor Hey’eti ve General’e Verdiğim Cevap

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasya’da incelemeler yapmak üzere Amerikan Hükûmeti General Harbord’un başkanlığında bir hey’et göndermişti. Bu hey’et Sivas’a geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya görüştük. General’e, Millî Mücadele’nin maksat ve gayesi, millî teşkilât ve birliğin ortaya çıkış sebebi, müslüman olmayan azınlıklara karşı gösterilen duygular, yabancıların memleketimizdeki yıkıcı propaganda ve eylemleri üzerinde ayrıntılı ve belgelere dayanan açıklamalarda bulundum. General’in bazı garip soruları ile de karşılaştım. Söz gelişi: “Millet, tasarlanıp yapılabilecek her türlü girişim ve fedakârlığa başvurduktan sonra, da başarı sağlanamazsa ne yapacaksın?” gibi. Yanlış hatırlamıyorsam, verdiğim cevapta demiştim ki: *“Bir millet varlığını ve istiklalini kurtarabilmek için düşünülebilen her türlü teşebbüs ve fedakarlığı yaptıktan sonra başarıya ulaşır. Ya başaramazsa demek, o milletin ölmüş olduğu hükmüne varmak demektir. Öyle ise, millet yaşadıkça ve fedakarca teşebbüslerine devam ettikçe başarısızlık da söz konusu olamaz.”*

Generalin bu sorusunun altında yatan asıl maksadın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Ancak, verdiğim cevabın kendisince takdirle karşılandığını bugün yeri gelmişken belirtmek isterim.

Abdülkerim Paşa’nın Aracılıkları

Efendiler, Eylül’ün 25. günü akşamı, Ankara’da bulunan Kolordu Komutan Vekili Mahmut Bey’den aldığım bir şifreli telgrafta şunlar bildiriliyordu: “Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşa’yı telgraf başına istediler. Dahiliye Nezareti’nin vilâyet şifresi ile bir şifre yazdırdılar. Bunun özeti: vatanın kurtulması yalnız Padişah’ın bildirisindeki en doğru yol göstermelere uygun hareket etmekle kolaylaşacaktır. Millî Mücadele, medeniyet dünyasına iğrenç gayeler gibi aksettirildi. Hükûmet ile millet arasındaki ayrılık yabancıların işe karışmasına yol açacaktır. Konferans, bizim hakkımızda karar verirken, bu anlaşmazlık iyilik ve kurtuluş belirtisi olmayacaktır. Sonuç olarak, hareketin liderleri ile görüşmek üzere, yüksek şahsiyetlerle, bildirilecek yerde buluşma bir oldu bitti şekline sokularak, vaktin darlığı dolayısıyla hemen cevap beklenmektedir. Görüş ayrılıklarına saygılı davranılacağını, şahsa ve şerefe dokunulmayacağını abartmalı bir şekilde ekliyor. Telgrafı yazan zat, Genelkurmay Tuğgenerallerinden Abdülkerim Paşa’dır. Bu telgrafa Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hâdi Paşa aracılığıyla ve aynı şifre ile cevap beklemektedir. Adı geçenin, böyle bir hileye başvurarak, başvurunun bizden geldiğini, ilân etme ve yayma gayesi güttüğü anlaşılıyor.

Efendiler, İstanbul Hükûmeti ile haberleşmeyi kesmemizin on beşinci günündeyiz. Millî karara karşı muhalefet durumuna geçen bazı yerler, ister istemez millî akıma uymaya mecbur edildi. İstanbul’a her gün bütün memleketten, hükûmetin düşürülmesi isteği ile ilgili telgraflar yağdırılmaya başladı. İtilâf Devletleri’nin, Anadolu’da dolaşan subay ve memurları, her yerde açıktan açığa, Millî Mücadele’ye karşı tarafsız olduklarını ve memleketin iç durumuna karışmadıklarını söylemeye başladılar. Bu durum karşısında, Padişah ve Ferit Paşa’nın,

artık Millî Mücadele liderleri ile uzlaşmaktan başka çıkar yol kalmadığını hesaba katarak, fakat, herhalde konumlarını da korumak şartıyla, bir uzlaşma yolu olabilecek imkânlar araştırmaya başladıkları kanısına varmak yanlış olmaz inancındayım.

Efendiler, adı geçen rahmetli Abdülkerim Paşa, benim çok eski bir arkadaşımdı. Pek namuslu, gayretli, temiz kalpli bir vatanseverdi. Selânik'te, ben yüzbaşı o binbaşı olarak aynı büroda çalışmış, yıllarca özel arkadaşlık etmiştik. Rahmetlinin tavır ve durumundan bir tarikata bağlı olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelere devam ettiği de görülmüştür. Ancak, herhangi bir şeyhe bağlılığını bilen yoktur. Çünkü, kendisini inançları ve vicdanî değerlendirmelerinde taşıdığı manevî derece bakımından "hazret-i evvel, büyük hazret" olarak kabul eder, kendi dostluk çevresi içinde yer alanlara, kendisince, karşısındakinde gördüğü yeteneğe uygun "hazret, kutup" gibi makamlar verirdi. Bana, "Kutbu'l-akdâb" (Kutuplar Kutbu) derdi. Şimdi açıklayacağım görüşmemizde de bu noktalara tesadüf edeceğiz. Kerim Paşa, çok samimi ve zamanında kendisine büyük şöhret kazandıran yüksek bir söz söyleme gücü ile konuşur ve öyle yazardı. Kendisinde, inandırma güç ve kudreti olduğu da sanılır ve öyle kabul edilirdi. Bizim, Selânik'te bulunduğumuz sıralarda, orada Ordu Komutanlığı ve Ordu Müfettişliği ile bulunmuş olan Hâdi Paşa, Kerim Paşa'yı açıkladığım özellikleri ile, dostlar arasında sayılır ve sevilir bir kimse olarak tanımıştı.

Efendiler, 27/28 Eylül 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. İki taraf biribirini şu sözlerle tanıdı:

"Sivas- Mustafa Kemal Paşa telgraf başındadır. Kerim Paşa'ya söyleyiniz, buyursunlar diyorlar.

İstanbul- Yüksek şahsiyetleri, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum?

Ben- Evet, sayın Kerim Paşa Hazretleri," dedikten sonra:

"Kerim Paşa- "Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" adresini yazdırdı ve "Paşa'ya söyleyiniz anlar; Hazret-i Evvel karşınızdadır" sözlerini bir çeşit parola gibi ilâve etti. Kerim Paşa: "Zâtıâlîlerinin afiyetleri iyidir inşallah kardeşim" diye başladı.

Kerim Paşa'nın İstanbul Hükûmeti tarafından kalbinin temizliğinden ve ahlâkının güzelliğinden yararlanılarak nasıl aldatıldığını anlamak için, sözlerinin başlangıcını kendisine olduğu gibi tekrarlatacağım. Rahmetli Kerim Paşa şöyle devam etti:

> *"Vatanın iyiliği için büyük vatansever kardeşimle ve sayın temsilci kardeşlerimle görüşmek isterim. Ayağınız toprağına ulaştırılmak üzere Ali Fuat Paşa aracılığıyla bir telgraf göndermiştim. İşte, zâtıâlînizin eline ulaşan o telgraftaki esaslar üzerinde inşallah sevindirici bir çözüm buluruz. Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek önemli karışık devreyi Allah'ın lûtfu ile kolayca aydınlığa çıkartırız. Bunun için de Allah'ın keremi ve nurdan yaratılmış kurtarıcı emellerinizin gönül mürşîdi ile, bu konuda önemli şeyler konuşarak, vatan için olan dileklerimizi birleştirelim değil mi? Pek anlayışlı ve tedbirli kardeşim! Ne buyurursunuz, ruhum? Yere batasıca kötülük yapmalarına engel olalım, onları ümitlerinin pusularında kötürüm ve cansız olarak bırakalım. Yalnız hükûmet ile milletin sırf vatanın kurtuluşu ile ilgili hizmetlerini ve işlerini birleştirelim. Çünkü ortak ve yüce gaye aslında hep birdir. Vatan*

düşüncesiyle gösterilen bunca asil tepkilerin, medeniyet dünyası karşısında aziz topraklarımızın korunması ile ilgili en büyük vatanseverlik olduğunu bir kere daha belirtmek üzere içinde bulunduğumuz durumun güçlüklerini yok edelim ve buna bir çare bulmak içinde bu aziz kardeşiniz ile görüşmeye başlayalım, bekliyorum kardeşim. Bu teşebbüsüm hakkında, hükûmetin geniş ölçüde iyiniyet gösterdiğini ilâve ederim, ruhum!"

Efendiler, Kerim Paşa ile 27/28 Eylül, gece yarısından önce saat 23.00'te başlayan bu görüşmemiz, sabah saat 07.30'a kadar tam sekiz buçuk saat sürdü. Üç ana noktaya ayrılabilen bu görüşmemiz, yazıda esercedit denilen büyük tabaka kâğıtlardan yirmi beş sayfayı doldurdu. Bunların hepsini burada okuyarak sabrınızı kötüye kullanmaktan korkarım. Rahmetli Kerim Paşa'nın, sağlam görüşlere ve kendi inancına ters düşmesine rağmen-maalesef güçlü bir mantığa da dayanmayan bu tatlı sözlerinin ve tantanalı cümlelerinin okunup dinlenebilmesi için yayınlayacağım belgeler arasında bu konuşmaya da olduğu gibi yer vereceğim.

Yalnız, bu görüşmede, her iki tarafın güttükleri hedef ve dayandıkları temel noktalar hakkında, özellikle sonucu bakımından kısa bir fikir verebilmek için, izin verirseniz, bu noktaların her birine bir parça dokunacağım.

Kerim Paşa'nın bilginize sunduğum ilk telgrafına karşılık verirken biraz da onun tarz ve üslûbuna uymuş olduğum görülecektir.

Cevabımda, ben de böyle başladım:

"Kerim Paşa Hazretleri'ne "kütbü'l -akdâb", deyiniz, anlar" diye başladıktan sonra "şimdi

cevap veriyorum” dedim.

“Pek sayın ve temiz kalpli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri’ne. Tanrı‘ya şükürler olsun, sağlığım yerindedir. Büyük ve soylu milletimizin yasal haklarının bilincine varmış, onu korumaya ve savunmaya bütün varlığı ile girişilmiş olduğunu görmekle pek mutluyum... Karşılıklı görüş belirtmek hususunda gösterilen isteğe içten gelerek teşekkür ederiz...

Fuat Paşa aracılığı ile çekilmiş olan telgrafın içindekileri öğrenmiş bulunuyoruz....

Dayanak noktası olarak kabul buyurulan bildiride ileri sürülen hususların, Ferit Paşa ve arkadaşlarına karşı yöneltilmiş bir haykırış ve çıkışma olduğu azıcık bir düşünme ve inceleme ile anlaşılacak açıklaktadır. Padişah’ın kalbini derin üzüntülere boğan durum ve davranışlar, milletimiz tarafından değil, Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Adil Bey, Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların çalışma arkadaşları olan Harput Valisi Ali Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey ve Konya Valisi Cemâl Bey tarafından işlenen kötülüklerle ortaya konmuştur.

Malatya’daki ihanet teşebbüsü, Çorum’daki haince tertip, Konya’daki kanlı teşebbüs eğer içyüzleri ile bilginize ulaşmış değilse, zâtıâlilerinizi bir çözüm başlangıcı olarak düşündüğünüz noktadaki isabetsizlikten dolayı mazur görürüz.

Yabancıların görüşlerinin lehimize döndüğü tamamıyla doğrudur. Ancak, bu dönüş, hiçbir vakit Ferit Paşa Hükûmetinin güttüğü siyasetin sonucu

değildir. Bu sonuç, milletimizin varlığını göstermek ve ispat etmek için kendi kendine girişmiş olduğu kararlı teşebbüsünün eseridir. İşte bu konuda Zâtışâhâne'yi aldatıyorlar.

Kurtuluş çaresi ve yaşama ilkesi ve ancak Kuva-yı Millîye'nin önderliğinin benimsenmesinde ve millî iradenin hâkim olmasındadır. Bu sağlam ve yasal temelden en küçük bir sapma, Allah korusun, devlet, millet ve vatanımız için pek acı bir yıkım getirir.....

Milletimizin soylu mücadelesini kötüye yormaktan ve etrafa öyle tanıtmaktan geri durmayan kötü niyetli aşağılık kimselerin çok olduğu bir gerçektir. Ancak, asıl derin bir esefle karşılanacak olan husus, bu kötülükten başka bir şey düşünmeyenlerin başında, sonsuzluğa kadar yaşayacak olan devletimizin Sadrazamı Ferit Paşa ile bakanlık konumlarını tutan Âdil Bey, Süleyman Paşa gibi, devlet adamlarının yer almış bulunmasıdır.

Memleketimize takım takım bolşeviklerin girdiğini ve Millî Mücadele'nin bir bolşevik mücadelesi olduğunu resmî olarak ilân eden ve yayan bu talihsizlerdir.

Asil ve temiz Millî Mücadele'mizin, İttihatçıların son çırpınışları ve kanlı hareketleri olduğunu ve onların parasıyla yürütüldüğünü resmen ve açıktan açığa bütün dünyaya ve yabancı gazetecilere söyleyen bu gafillerdir.

Anadolu'da karışıklık olduğunu basın yoluyla resmen ilân eden ve Ateşkes Anlaşması'nın özel

maddesine göre aziz vatanımızı düşman işgaline uğratmak isteyen bu cahillerdir.

Malatya'nın Müslüman halkı ile, Sivas'ın Müslüman halkını biribirleri ile boğazlaşmaya sürüklemek isteyenler bu zavallılardır. Millî Mücadele'nin önüne geçeceğim diye, Sivas'ın ve millî duyarlığın görüldüğü her yerin yabancılar tarafından işgalini isteyen bu hainlerdir. Bununla birlikte, bizim en yüce gayemiz, tıpkı siz kardeşimin düşündükleri gibi, kötü niyetlilerin bu güzel memlekete yönelttikleri iftiraları ve açıktan açığa yürüttükleri lanetli hareketleri kırmak ve onları kendi ümitlerinin pusularında körkötürüm ve cansız düşürmek, devlet ile milletin faaliyetini sırf vatanın kurtuluşu ile ilgili noktada birleştirmektir. Yüce Tanrı'ya şükürler olsun, bu gayenin gerçekleştirilmesinde, artık milletimiz her türlü kötü niyet belirtilerini kırmış bütün kahramanlığı ile dönüşü olmayan kesin adımlarını atmıştır. Yabancılar bile, milletin yaygın gücünü ve kesin kararını, buna karşılık İstanbul Hükûmeti'nin ne kadar soysuz ve milletle ilgisi bulunmayan âciz bir hey'et olduğunu iyice anlamıştır. Merzifon'u boşalttılar. Samsun'u da boşaltmaya başladılar. İç işlerimize ve Millî Mücadele'mize karşı tarafsız kalacaklarını söylüyorlar. İşte millî faaliyetlerimizin, bağımsızlığımızı güvence altına alma yolunda elde etmeyi başardığı ilk sonuç budur.

Millî akım, İstanbul'da, Kanun-ı Esasî hükümlerine uyulmasını sağlamakla sonuca ulaşacaktır.

Şimdiki hükûmetin, geniş ölçüde, bir iyiniyete sahip olduğunu sanmanın doğru olmadığını arz

etmeme izin vermenizi rica ederim.

Ben daha Erzurum'da iken Ferit Paşa'ya gerçeği ve durumu açıklayarak, milletin kuvvet ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmış; kendisini, karşı koyma ve engelleme yolunda devam etmemesi gereği ile uyarmıştım. Bu gafil kişi, buna cevap vermediği gibi, millî akımın birkaç kişinin körüklemesinin eseri olduğunu ilân etti. Çıkar hırsı ile, bilgisizlik gaflet ve körlüğü ile iki tarafı da idare ederek konumlarını koruyabilecekleri şeklinde boş bir zan içinde bulunan birkaç valinin aldatıcı raporlarını, benim tertemiz ve vatanseverce uyarılarımdan daha üstün tuttu. Bugün, her türlü kötülük, hainlik, beceriksizlik ve zavallılık durumunda kaldıktan ve millet de bütün olup bitenlerin içyüzünü tam bir açıklıkla kavradıktan sonra, bize düşen görev, hemen millî dâvâyı benimseyecek yeni bir kabinenin iş başına gelmesini sağlamaktır.

Eğer şimdiki kabinenin şahısları ve hayatları bakımından herhangi bir çekinceleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle uğraşma seviyesizliğinden pek yüksek olan milletimiz adına kendilerine istedikleri söz ve güvenceyi vermeyi de milletimizin çıkarı açısından gerekli sayarız. Ancak, tuttukları yanlış yolda inatla direnmeye devam edecek olurlarsa, bundan doğacak sonuçların sorumluluğu kendilerine ait olacaktır.

İşte yapılan bu iyi niyetli faaliyet dolayısıyla, durumu bir defa daha ve son olarak, asil yüksek şahsiyetleri gibi kalbi, gerçekten de vatan ve millet sevgisi, Padişaha muhabbet ve bağlılıkla dolu olan ve kardeşlik hatıralarını daima saygı ile

taşımakta olduğum, siz kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri ile de bildirmiş olmak, bizim için her türlü vicdan huzurunun daha da sağlamlaşmasına vesile olmuştur."

Efendiler, buraya kadar söylediklerim bir tek maddenin özetidir.

Bundan sonra gelen maddede:

"Millî Mücadele bütün genişliği ile İstanbul'a doğru ilerlemektedir. Ferit Paşa ve arkadaşları bunu bilmektedir. Zâtıâlileri de bu bilgileri isteyip aydınlanınız" dedikten sonra, o günlerde yapılmış olan başarılı hareketlerin raporlarını özetleyerek açıkladım ve: *"Artık bütün bu hareketleri durdurmak yalnız ve ancak bir tek şeye bağlıdır. O da kabine başkanlığının millî dâvâyı bütün anlamıyla benimseyecek bir zata verilmesi ve o zatın da bu millî dâvâyı kavrayarak ona göre tedbir almaya girişmesidir"* dedim.

"Bütün bu söylenenler karşısında siz kardeşimin de bir düşünceleri varsa lûtfen bildirmenizi rica ederim" cümlesinden sonra, *"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal"* diye imzamı koydum.

Bundan sonra Kerim Paşa: *"Önce, zâtıâlileriyle birlikte olan sayın zevatın hepsine selâm ve saygılarımızı arz etmek ve duyurmak lütfunda bulunmanızı rica ederim"* girişi ile görüşmemizin ikinci noktasına geçtiler. Kerim Paşa devam etti:

"Başladığım kısa konuşmanın bütün safhalarını zâtıâliniz anlattınız. İşin çözüme götürülmesi bakımından iki yerde isabet gösterilmediğini söyleyerek mazur görüleceğimi belirttiniz. Gerçi, bütün durumlar ve çeşitli bölgelerdeki olaylar

bilinmedikçe, bir konuda hakemlik etmek güç ise de, memleketle ilgili bir işin çözüme bağlanmasında bize ışık tutan, tertemiz vatan endişesi olduğundan, dayanağımız sağlam ve açıktır. Vatanın alın yazısına karar verileceği şu sıralarda, tek vücut olarak birleşmiş bir millet ve hükûmetin göreceği işi göz önünde bulundurarak, bunun kolaylıkla bir çözüme ulaşması dileğimi bildirmek isterdim.

Padişahın hareket noktası olarak aldığıma işaret buyurduğunuz bildirisini anlamakta bendenizin yanılmış olması mümkündür. Yalnız, izin veriniz de, asıl işlerin çözümünde en büyük dayanak sayılan bu yüksek bildirideki toplayıcı yönleri açıklayarak, Padişah'ın sözlerinin neleri içine almış olduğunu belirteyim. Ben zannediyorum ki, Padişahımız…"

Ben, derhal Kerim Paşa'nın devam etmesine fırsat vermeden şunu yazdırdım:

"Kerim Paşa Hazretleri, gereğinden fazla açıklama yapmak, her ikimizi de asıl gayeden uzaklaştırılabilir. Bir de Padişah'ın bildirisinin yorumları ile fazla uğraşmanın yararı yoktur. Rica ederim asıl konu üzerinde görüşelim."

Kerim Paşa cevap verdi:

"Asıl konu üzerinde görüşeceğiz, İzin verirseniz devam edelim efendim."

Ben; *"Rica ederim en son söz ve teklif üzerinde anlaşalım," dedim. Kerim Paşa "Evet, oraya geleceğiz efendim."*

Ferit Paşa Kabinesi Çekilmelidir

Söze ben devam ettim ve: *“Kerim Paşa Hazretleri, haklı çalışmalarımızı ve millî tepkilerimizin artık daha fazla kötüye yorulmasına ve düzeltilmeye muhtaç görülmesine; hele bu düzeltme ve değiştirmeler içinde, suçluluğu ve hainliği ortaya çıkmış bir kabine üyelerinin meşru olmayan savunmalarının esas alındığını görmeye tahammülümüz yoktur. Biz, son durumu açıklayarak milletin kesin isteğini arzettik. Bilmem tekrarı gerekli midir? Zâtıâlileri sonuçlandırılması gerekli bu millî isteğe karşı, Ferit Paşa Kabinesi’nin, devletin en yüksek sadrazamlık konumunu hâlâ kirletmesine aracılık etmek istiyorsanız, bu gayretiniz hiçbir yararlı sonuç veremeyeceği gibi, siz kardeşimiz hakkındaki eski kardeşlik duygularımızın da sarsılmasına yol açacağından endişe ederim.*

Şimdi, Ferit Paşa, bir an bile kaybetmeden konumunu bir namuslu kimseye bırakacaksa ve buna siz de inanıyorsanız, çözüm bekleyen hiçbir güçlük kalmamış demektir. Aksi takdirde, aracılığınız, kalbinizin kırılmasından ve boşuboşuna yorgunluktan başka bir sonuç vermeyecektir.

Ferit Paşa, konumunu korumaya devam ederse, kendisinin çok acı bir sonla karşılaşmasına yol açacaktır. En son ve en kesin söz şudur: Maksadımız bu sarsılmaz gerçeği Padişah’ın bilgisine sunmaktır. Siz, ancak bu soylu görevi yerine getirerek bugün vatan ve milletin yüksek kişiliğinizden beklediği dinî ve millî görevi yapmış olursunuz.”

Kerim Paşa; “Sözü uzatmamak elbette asıl maksattır” diye başlayarak, sözü gereğinden fazla uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile son buldu: “Burada vatan için yaptığım şu teşebbüs elbette Allah ve millet katında bütün asaletiyle bezenmiş olarak kalır ve işin gerçek sahibi olan her şeye kadir ulu Tanrı, millet ve vatanın kurtuluşunu sağlayacak esasları orada bulunanlara böylece bağlayarak tamamlar.

Ulu Tanrı güçlükleri çözücüdür. Değerli gözlerinizden öperim.”

Yeniden cevap verme sırası bana gece yarısından sonra saat 4.30’da geldi. Kerim Paşa’nın dokunduğu noktaları karşılıksız bırakamazdım. Ben de uzun düşünceler ileri sürdüm ve sonunda: *“O halde, dedim, bizim ve sizin gibi onur sahibi ve vatansever kimselerin yapacakları teşebbüsün gayesi ne olmak gerekir? Yönetimin her dakikasından millet için, gelecekteki kaderimiz için yeni bir yıkım yolu hazırlamaktan başka bir sonuç beklenmeyen Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkansızlığı ile uğraşmak mı, yoksa bir an önce bu yasal olmayan kabinenin yerine millet ve memleketin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte yeni bir hey’etin devlet işlerini üzerine alması gereğini Padişah’a bildirmek üzere yol aramak mıdır? Lütfedip bu iki noktadan biri için evet veya hayır şeklinde cevap verirseniz, Tanrı ve millet katında bütün asaletiyle değerli kalacağına şüphe olmayan bu asil teşebbüsünüzün bizlerle ilgili yönünü tamamlamış olursunuz.”*

Kerim Paşa, yazdığımız kısa cevaba yine uzun bir cevap verdi. Fakat bu uzun sözler arasında, bazı cümlelerle, bize padişahın aldatılmış olmayıp her şeyi bildiğini anlatıyordu.

Kerim Paşa’nın bazı cümlelerinde şu sözler vardı: *“Yüce padişahlık katı kesin karar ve çözüm makamı olup, yasal bir devlette bu yüksek makam, bütün millet fertlerinin yöneleceği yüksek yerdir. Anadolu’nun bütün dileklerinin Halife Hazretleri’ne duyurulduğu hakkında bendenize bilgi vermişlerdir. O halde, millet işlerinin yöneleceği ve dileklerinin kabul edileceği yüksek bir makam olan Padişahımız Efendimiz her şeyi bilmektedir.*

Kerim Paşa, kendisine has cümlelerle devam ettiği görüşlerine şöylece son vedi:

“Ulu Tanrı, nice yüksek sebepler yaratarak ve telkin ederek bu çözülmesi güç düğümü bütünüyle çözecektir. Elbette ki, Tanrı‘nın buyruğu güzeldir ve yakındır. Tanrı‘nın eli bütün ellerden üstündür. Geleceğimiz, Tanrı‘nın lütfu ile milletçe lâyık olduğumuz yücelikte uğurlu ve hayırlı olacaktır. İşte Kerim’in inancı budur aziz ruhum.”

Bu defa Efendiler, gece yarısından sonra, saat 6.10’a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebep oldum.

Merhum Kerim Paşa’nın pek hoşlandığını bildiğim bir ifadeyle “Büyük Hazret” diye söze başladım:

> *Ümmetin ve milletin yüce yüksek yeri olduğu içindir ki, milletin dileklerini bildirme yolunu bulma teşebbüsünden geri durmadık.*
>
> *Yalnız, zâtıâlinizi büyük bir yanlışlıktan kurtarmak maksadıyla arz edelim ki, Anadolu’nun bütün dileklerinin Halife’ye duyurulduğu hususundaki sözlere, milletin daha kesin bir güveni yoktur. Çünkü, millet bilmektedir ki, Padişah, hainlikleri ortaya çıkmış birkaç kişiyi millete tercih buyurmazlar.”*
>
> *Kerim Paşa’nın dokunmuş olduğu noktalara cevap verirken şunları da söyledim: Pek güzel ve yakın olan Tanrı emrinin yerine gelmesi ile, talihsiz ve zulme uğramış soylu milletimizin kurtuluşa ve huzura kavuşmasını Yüce Tanrı‘nın denizler kadar engin olan koruyuculuğundan ümitle diler ve ufukları hep inatçı bir dumanla sarılı olan İstanbul’daki bazı kimselerin gerçeği görmemek için aşağılıkça direnen duygularının eriyip*

kaybolmasını bekleriz. Milletin soylu ruhu da işte böylesine duygularla doludur.

Yalnız tekrarlamama müsaadenizi rica ederim ki, evet veya hayır şeklinde karşılık verilmesini istediğimiz sorular maalesef karşılıksız bırakılmıştır. Azizim, Allah'ın eli bütün ellerden üstündür. Ancak bununla birlikte güçlükleri yenmeye ve problemleri çözmeye girişenlerin kesinleşmiş bir hedefi olmak gerekti... Millet, Tanrının buyruğunu yerine getirecektir ve buyurduğunuz gibi milletçe elde edeceklerimiz hayırlı ve uğurlu olacaktır. Lûtufkâr dualarınızın eksik edilmemesini rica ederim. Gayret bizden, yardım ve kolaylık ölümsüz Tanrı'dandır."

Mustafa Kemal

Artık Kerim Paşa'nın yorulduğu anlaşılıyordu. *"Son iki sözüm, ruhum" diyerek "millî dâvâ'nın ilkelerini üstün tutmak ve korumak şartıyla içten gelen dileklerin sayılıp döküldüğünü ve Tanrı'nın eli.. yüce âyetinin, Tanrı tarafından hayırla kabul buyurulması için kullanılmış olduğunu söyledikten sonra "Allaha ısmarladık yine görüşeceğiz..."* diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık!

Son sözü biz söylemek istedik ve dedik ki: *"Kardeşimizin hatırında kalsın diye son bir cümle bildiriyorum:*

"Millet güçlü, her şeyi kavramış ve tuttuğu yolda kesin kararlıdır. Millî Mücadele hızlı bir gelişme seyrindedir. Yüce ve Şevketli Padişahımız Efendimiz'in lûtuflarının ve sevgililerinin bir belirtisi olmak üzere karar vermelerinin ve soruna çözüm getirmelerinin zamanıdır."

Efendiler, bundan sonra Ferit Paşa Kabinesi ancak üç gün dayanabilmiştir.

Kendisi ile görüşemediğim dostum Rahmetli Kerim Paşa'nın bazı kimselere söylediğine göre, bu görüşmemizi olduğu gibi Padişah'a göstermeyi başarmış ve bunun üzerine direnme gücü kırılmış.

Kerim Paşa'nın Kara Vasıf Bey'e yazmış olduğu 8 Kasım 1919 tarihli mektubunda da buna işaret edilmiştir.

Rahmetlinin bu mektubunda şu satırlar vardır: "Eski Sadrazam, en son yapılan görüşme, bunun yol açtığı sürekli etki ve ciddî tartışmalar sonunda, çekilmek gerektiğine inanarak ve bütün direnme gücü kaybolarak istifasını sundu... İşte sessiz sedasız, vatan için çalışan ve tek başına bendenizin tertemiz gayreti ile başarılan büyük olay budur....

Dikkate almak gerekir ki, bu yazıları ben yazmıştım. Eski Sadrazam ile Padişahımız Efendimiz Hazretleri, bütün bu görüşmelerin sonuçlarını öğrendikten sonra, dayandıkları sağlam temeller karşısında kararlarını vermişlerdir... Yapılan teşebbüsün ve yazılan yazıların ne dereceye kadar önemli noktaları içine aldığı ve nasıl bir dürüst vicdan ve keskin görüşle, yaşanan gerçeklerin kâğıda geçirildiği, elbette Tanrı katında ve milletin tarihî değerlendirmesinde asaletle bezenmiş bir değer olarak kalacaktır..."

Trabzon’dan Gelen Teklif

Rahmetli Kerim Paşa’nın Fuat Paşa’ya yazdığı ilk telgrafında, İstanbul’daki yüksek konumlu şahısların mücadele liderleriyle belli bir yerde buluşup konuşmalarından söz edildiğini görmüştük. Bunun benzeri, fakat aksine yani Anadolu’dan İstanbul’a gitme yolunda bir teklif de, bundan daha önce Trabzon’dan çıkmıştı. İzin verirseniz, bunu biraz açıklayayım: Trabzon Valisi Galip Bey, 18/19 Eylül tarihlerinde teftiş göreviyle Ardasa’ya gidip, vali ile görüşmesi söz konusu idi. Bu konu üzerinde 19 Eylül’de telgraf başında Kazım Karabekir Paşa ile görüştük. Sebebi, Trabzon’dan aldığım 18 Eylül tarihli bir telgraftı. Kendisine olduğu gibi verdiğim bu telgrafta: “Millî çıkarları bozan altı maddeyi kabul etmiyoruz (bu altı madde İstanbul ile ilişki kesme konusundaki emirdir) Arzedeceklerimizin Zâtışâhâne’ye ulaştırılması da oraya gönderilecek bir hey’etle sağlanabilir kanısındayız” denilmekte idi. Kâzım Karabekir Paşa, makine başında Trabzon Valisi ile görüşmüş, özetini bildirdi. Vali, soru tarzında birtakım görüşleri ileri sürmüştü. Karabekir Paşa, uygun karşılıklar vermiş, Vali en sonunda “İstanbul’a bir heyet gönderilerek durumun Padişah’a arzını ve bu hey’etle birlikte kendisinin gitmesini teklif etmiş ise de, artık bizim çeşitli yollarla konuyu arza bir çare düşünmüş olmamız dolayısıyla, bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Böyle bir hey’etin gitmesi ve buna sarayın durumunu iyi bilen Gümüşhane temsilcisi Zeki Bey’in de katılması teklif edilmektedir” denilmekte idi.

Gariptir ki, iki gün sonra, yani 21 Eylül 1919’da, Torul’daki Yarbay Halit Bey’in gönderdiği bir şifrede bu hey’et meselesinden söz ediliyordu. Fazlasıyla kuşkuya düşen Padişah’ı yabancıların ve Ferit Paşa’nın kucağına atmamak için, İstanbul’a gizlice bir hey’et gönderilmesinin uygun olacağı, eğer bu hey’ete Servet ve Zeki Beyler de temsilci

olarak alınırsa kendilerinin sevinerek kabul edecekleri, Zeki Bey'in ağzından bildiriliyordu. Halit Bey'e 22 Eylül'de verdiğim cevapta Zeki ve Servet Beyler'in de içinde bulunacağı bir hey'etin İstanbul'a gönderilmesinin uygun olmadığını bildirdim. 24/25 Eylül tarihinde Hâlit Bey'den aldığım bir telgrafta, "Trabzon'daki muhalefetin başı durumunda olan Trabzon Valisi Galip Bey'i, kolordunun ve Erzurum Valisinin davetini kabul edip Erzurum'a gitmediğinden, mecburiyet karşısında ve silâhlı koruma ile bu gece (24/25 Eylül) Erzurum'a gönderdim" deniliyordu.

Efendiler, garip bir tesadüf değil midir ki, rahmetli Kerim Paşa'nın, ilk aracılık telgrafı, Trabzon valisinin tutuklandığı gecenin ertesi günü, Trabzon'da vali, Zeki ve Servet Bey'lerle, bunların aldatması üzerine bazı kimselerin İstanbul ile ilişki kesme konusundaki faaliyetlerinin ve İstanbul'a bir gizli hey'et olarak gitme plânlarının başarısızlığa uğratılmasının gerçekleştiği bir günde, yani 25 Eylül günü çekiliyor ve bizi ancak, 27/28 Eylül gecesi aramak gereği duyuluyor. Yazışmaların şeklinden anlaşıldığına göre, Erzurum'a giden Vali Galip Bey, Kâzım Karabekir Paşa'ya, yeniden İstanbul'a bir hey'et aracılığı ile başvurmaktan söz etmiştir. Bununla ilgili olarak, Paşa'nın 27 Eylül tarihli bir "olur" isteme telgrafını alıyoruz. Buna, 28 Eylül'de karşılık olarak çekilen telgrafta, Kerim Paşa ile yapılan görüşmemin özeti verildikten sonra, "söz konusu müracaatın gerekli görülüp görülmediğinin bildirilmesini rica ederiz. Gerekli görüldüğü takdirde, Trabzon valisinin, Millî Mücadele'mize karşı gelme konusunda Dahiliye Nâzırı Adil Bey'den hiçbir farkı olmadığından, kendisinin asil Millî Mücadele'mize hiçbir şekilde karışmasına izin verilmemesi" karşılığı veriliyor, Kâzım Karabekir Paşa'nın 30 Eylül'de verdiği karşılıkta: "Trabzon valisinin bu gibi işlere karıştırılmaması konusundaki" düşüncemizin yerinde olduğu kabul edildikten sonra, "Trabzon'un durumunda çoktandır beklenen düzelme gerçekleşti" deniliyordu.

Efendiler, son olarak sunduğum bilgilerle bir gerçek üzerinde daha düşünceleri aydınlatmak isterim. Trabzon Valisi Galip Bey ile Zeki Bey, saray ve Ferit Paşa ile ilişki içinde idiler. Bir hey'et halinde İstanbul'a gitmekten maksatları, millî gayeye hizmet değil, orada gerekenleri aydınlatarak ve bazı tedbirler tavsiye ederek, yeni talimat almak gibi bir amaca dayandığına bence şüphe yoktur. Nitekim, Zeki Bey daha sonra İstanbul'a gidince, arkasından gerektiği kadar para ve cephane göndermeye söz verilerek ve özel bir talimat ile Trabzon ve Gümüşhane dolaylarında örgütler kurmak üzere gönderilmiştir. Kendisini İnebolu'da tutuklatıp Ankara'ya getirtmiştim. Bana, bu söylediklerinin hepsini itiraf etti. Yalnız, sözde İstanbul'u aldattığını, alacağı para ve silâhları bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna, o gün ve hattâ bugün bile inanacak saf kimseler bulunabilir mi? Bununla birlikte, ben bu kişiyi, Erzurum Kongresi'ndeki ilişkinin hatırasına saygı duyarak, yalnız gerekli uyarı ve nasihatlarda bulunmakla yetinmiş ve serbest bırakmıştım.

İlk Bozkır Olayı ve İzmit Mutasarrıfının Karşı Koyması

Efendiler, İstanbul Hükûmeti tarafından kolordu komutanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı 30 Eylül'de İstanbul'a geri gönderdik. Konya Valisi kaçak Cemâl Bey'in kaçışından önce tertiplediği ilk Bozkır Olayının önüne geçmek için, 20. Kolordu ve Niğde'de 11. Tümen aracılığıyla ve bunların yardımlarıyla gerekli tedbirler alınarak, İstanbul'un çıkmasını beklediği olayları önledik. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit dolaylarında kurulmasına çalışılan Kuva-yı Millîye Teşkilâtı, Eylül ayının son günlerinde büyük bir hassasiyet göstermeye başladı. O çevrelerdeki Kuva-yı Millîye liderleri, kabinenin direnmesi halinde İstanbul'a harekete hazır bulunduklarını bildiriyorlardı. Bu konuyu, 28 Eylül'de, bütün memlekete ve doğal olarak İstanbul'a da bir genelgeyle bildirdik. Ancak, İzmit şehrinde, 2 Ekim günü olumsuz denebilecek yeni bir durum karşısında kaldık. O tarihte, İzmit Mutasarrıfı, Suat Bey adında bir zattı. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerde yapılan bildirilerin hepsinin alınıp, gereklerinin yerine getirilip getirilmediğini sordum. Mutasarrıf Bey, yaptığı açıklamada diyordu ki: *"Yapılan tebliğleri aldım. Anlaşmazlık ve karışıklık olmaması için halkı serbest bırakarak dinlemeyi en doğru hareket saydım. Olumsuz söylentiler vardır. Hey'et-i Temsiliye'den açıklama istemek ve özellikle amacın İttihat Hükûmeti'ni önceki şekliyle yeniden diriltmek olup olmadığını kesin olarak anlamak kararındadırlar. Bendeniz, en tarafsız bir kimse olarak huzur ve güvenliği koruma görevini yüklenmiş bulunuyorum. Her kim ve her ne için olursa olsun, sonucu bilinmeyen bir maceraya başkalarını sürüklemeyi doğru bulmam. Tedbirli ve ihtiyatlı hareket etme yanlısı olduğumu bütün tecrübelerime dayanarak arz ederim."*

Verdiğim cevap aynen şu idi:

Sivas, 2.10.1919

Suat Bey'e

C - İzmit'te en küçük bir anlaşmazlık ve karışıklığa meydan vermemek asıl görevimiz olduğu gibi, tarafımızdan da özellikle rica edilmiş bir konudur. Millî teşkilât ve mücadelemizin haklı amacını ve niteliğini gerek zâtıâlinize gerek İzmit'teki birçok kimseye ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz bildiri ve açıklamalarla, en kinci düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır. Artık, ayak takımının dedikodusundan öteye bir değeri olmayan söylentilerin, karar verme konusunda etkili olabileceğine imkân vermiyoruz. Bundan başka, eğer halkın açıklanmasını istediği noktalar var idiyse, bunlar neden derhal bize sorulup, çözüme kavuşturulmamış bulunuyor. Siz, tarafsız olarak kalmayı tercih buyuruyorsunuz. Oysa, tuttuğunuz yol kesinlikle tarafsızlık yolu olamaz. Çünkü, siz milletin haklı mücadelesine karşı tarafsızlık iddiasında bulunduğunuz halde hainceDavranışları ile kanun dışı ve aslında yok hükmünde olan Ferit Paşa Kabinesi'nin memurluğunu yapmakla meşgulsünüz. İttihatçılığın diriltilmesi ile uğraşacak kısır görüşlülerden olmadığımı siz pek güzel anlayabilirsiniz. Size en temiz duygularla ve fakat bütün kesinliği ile şunu bildiririm ki, artık Ferit Paşa Kabinesi'ne güven duymuyor iseniz, bunu Dahiliye Nezareti'ne resmen bildirmelisiniz. Eğer milletin hüküm ve isteklerine aykırı olarak Ferit Paşa Kabinesi'ne güveniniz varsa, İzmit'in sayın halkını haklı olan millî mücadelesinde serbest bırakmak üzere derhal yerinizi terk ile İstanbul'a hareket ediniz. Bu iki noktadan herhangi birine uymamanız halinde, yüksek şahsınızın karşılaşabileceği durumun sebep ve sorumlusunun yine siz olmuş bulunacağını pek samimî olarak bildirmeyi vicdanî bir görev sayarım.

Hey’et-i Temsiliye Adına

Mustafa Kemal

Ferit Paşa’nın İstifası

Efendiler, ben, Asım Bey’e bu son cümleleri yazdırırken (2 Ekim 1919, saat 15.40’ta) araya imzasız şöyle bir telgraf girdi: “Paşa Hazretleri, İstanbul’daki yakın arkadaşlar söylediler. Bütün akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa sağlık durumu dolayısıyla istifa etmiş. Kabineyi kurmak üzere, Tevfik Paşa görevlendirilmiş, Daha sabahtan söyleniyordu. Fakat doğrulanmamıştı, şimdi doğrulandı efendim.”

Bu telgrafı kim veriyor? Anlayınız, dedim, sormaya zaman kalmadan telgraf şu şekilde devam etti.

> *“Biz, Ankara telgrafçıları, Paşa Hazretleri’nin huzurunda derin saygı ile eğiliriz ve vatanımızın başına bir belâ kâbusu olan bu kabinenin devrilmesi için milletin başına geçerek kazandığı başarıyı kutlarız. Lûtfen söyleyiniz.”*

Telgraf haberleşmesi kesildi. Gerçekten de, 2 Ekimde Ferit Paşa Kabinesi düşmüş bulunuyordu. Ancak yeni kabineyi kuran Tevfik Paşa değil Ayan’dan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa idi.

Efendiler, sırası gelmişken arz edeyim. Bütün telgrafçılarımızın, teşebbüslerimiz ve Millî Mücadelemiz için yaptıkları fedakârca hizmetlerinin millî tarihimizde önemli bir yeri vardır. Kendilerine bugün açıkça teşekkür etmeyi bir borç sayarım.

Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesi'nin düştüğünü ve Ali Rıza Paşa'nın kabine kurmak üzere görevlendirildiğini 2/3 Ekim 1919 tarihinde yazdığım bir genelge ile bütün millete bildirdim. Bu genelgenin bir örneğini de bilgi için yeni Sadrazama verdim.

2 Ekim günü, yeni kabine başkanıyla bağlantı kurmaya çalıştık. Ertesi günü Meclis-i Vükelâ'nın (Bakanlar Kurulu) oturumunda Hey'et-i Temsiliye ile görüşeceklerine söz verilmişti.

Bildirdiğim bu genelgedeki belli başlı noktalar şunlardı:

1) *Yeni kabine, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde belirlenen ve tespit edilen millî teşkilât ve gayelere saygılı olduğu takdirde, kuva-yı millîye ona yardımcı olacaktır.*

2) *Yeni kabine, Meclis-i Millî'nin toplanmasıyla fiili denetleme görevine başlanıncaya kadar, milletin kaderi ile ilgili herhangi bir söze girmeyecektir.*

3) *Barış Konferansı'na tayin edilecek temsilciler, millî dâvâyı gerçekten kavramış ve milletin güvenini kazanmış bilgili ve yetenekli kimselerden seçilecektir.*

Bildiride, bu saydığım ilkelerin, yeni kabine tarafından kabul edilmesinin teklif edileceği açıklandıktan sonra, "bu konuda başkaca görüşleri varsa, yarın öğleye kadar hemen bildirilmesi" isteğinde bulunuldu.

3 Ekim 1919 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya yazdığım telgrafta, "millet, şimdiye kadar işbaşına geçenlerin Anayasa'ya ve millî gayeye aykırı hareketlerinden üzüntü duydu. Bundan dolayı yasal olan haklarını tanıtmak ve

mukadderatını ehliyetli ve güvenilir ellerde görmek hususunda kesin kararını verdi. Gereken sağlam faaliyetleri yaptı. Düzenli bir teşkilâtı bulunan Kuvayı Millîye, milletin kesin iradesini tam olarak gösterme ve ispat etme gücünü elde etti.

Millet, Padişahın güven ve itimadını kazanmış olan yüksek şahsiyetiniz ile, saygı değer arkadaşlarınızı zor durumda bırakmak istemez. Aksine, yardımcı olmaya bütün içtenliği ile hazırdır. Ancak, Hükûmet içinde, Ferit Paşa ile birlikte çalışmış nâzırların bulunması, yüksek hey'etinizin görüşleriyle millî gayenin biribiri ile ne dereceye kadar bağdaştığını, büyük bir açık kalplilikle anlamak mecburiyetini doğurmuştur. Millete tam bir güven gelmedikçe, atılmış olan kurtuluş adımının durdurulması ve yarım tedbirlerle yetinilmesi uygun görülmemektedir. Bu bakımdan, şu hususların sizce kabul edilip edilmeyeceğini kesin ve açık olarak anlamak isteriz" dedik ve genelge dolayısıyla belirttiğim üç esası saydık. Daha sonra, "bu temel noktalarda uyuşma bulunduğu anlaşıldıktan sonra, olağan dışı durumun giderilmesi için ikinci derecede bazı hususları da" sunacağımızı bildirdik.

Ali Rıza Paşa, bu gün, Saray'a yemin etmek üzere gideceklerinden, telgrafımıza yarın cevap verileceği bildirildi.

Ali Rıza Paşa Kabinesinde Sezilen Kararsızlık

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde bir çekingenlik, bu kabineyi oluşturan şahısların da kafalarında bir bulanıklık sezer gibi olduk. Onun için bazı tedbirler almayı uygun gördük.

Aynı günde bir genelge yazdık. Bunda, "hükûmet ile millet arasında görüş ve gaye birliğinin sağlandığı bir tebliğ ile bildirilinceye kadar eskiden olduğu gibi resmî haberleşmenin kesilmiş bir durumda bulundurulması" gereğini bildirdik.

Bundan başka, her taraftan gelen teklif ve görüşleri birleştirerek, bütün kolordu komutanlarına ve Millî Mücadele'ye yardımcı olan valilere de, 3 Ekim günü bazı gizli tebliğlerde bulunduk. Yeni kabine ile ilk temasımıza ait olan bu belgeleri, olduğu gibi yüksek kurulunuzun gözleri önüne sermeyi, bundan sonraki haberleşme ve ilişkilerin kolaylıkla anlaşılabilmesi bakımından uygun görüyorum. İzin verir misiniz?

Sivas, 3.10.1919

Şifre

Bütün Kolordu Komutanlarına ve Millî Mücadele'ye Yardımcı olan Vali ve Vali Vekillerine

Aşağıdaki telgrafın Harbiye ve Dahiliye Nâzırlarına çekilerek sonucun bildirilmesi rica olunur:

Dahiliye Nazırı'nın hainceh areketlerine âlet olarak halkı fiilî olarak silâhlandırmaya ve biribirini öldürtmeye kalkışan Konya Valisi Cemâl, Elâzığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'lerin tutuklanarak harp divanına

verilmeleri, Trabzon Valisi Galip, eski Kastamonu Valileri İbrahim ve Ali Rıza Bey'ler ile Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın herhangi bir göreve getirilmemeleri; milletin kanunî haklarını çiğnemediklerinden, millî dâvâ ve mücadeleye yardımlarından dolayı görevinden alınan Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eski görevine getirilmesi, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit ve eski Van Valisi Haydar Bey'lerin derhal boş illere tayin edilerek görevlendirilmeleri istenmektedir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Hey’et-i Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

Sivas, 3.10.1919

Şifre

Bütün Vali ve Kolordu Komutanları ile Bağımsız Mutasarrıflıklara

Aşağıdaki örneğe uygun olarak Sadrazam'a başvurulması ve sonucun bildirilmesi rica olunur:

Müslüman halkı silâhlandırmaya ve biribirini öldürtmeye kalkışan ve orduyu içten yıkarak sonunda vatanı savunmasız bırakmak için emir veren, ordunun sırlarını, şifreleri çalmak için fiili tertiplere girişmek suretiyle açığa vuran ve Anayasa hükümleri gereğince dokunulmazlığı bulunan milletin özel haberleşmelerine engel olan eski nâzırlardan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nâzırı Adil Bey'in, Millet Meclisi açılınca, Yüce Divan'a verilmek üzere hiçbir yere kaçmalarına meydan verilmemesini ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey'in aynı sebeplerle derhal tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesini kanunun dokunulmazlığı ve kutsallığı adına istemekteyiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Hey’et-i Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

Harbiye Nezareti’ne geçen Cemâl Paşa, elbette orduya resmî bir bildiri yapacaktı. İşte ona ilk cevap olmak üzere kolordulara şu telgrafın verilmesini tavsiye ettik:

Şifre

3., 20., 12., 15., 13.

Kolordu Komutanlıklarına,

20. Kolordu Komutanı Fuat Paşa'ya (ayrıca)

Konya'da Refet Bey'e (ayrıca)

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa'nın ilk tebliğine karşılık olmak üzere aşağıdaki telgrafın gizli olarak kendisine çekilmesi ve sonucun bildirilmesi rica olunur.

"Zâtıdevletlerinin, haklı Millî Mücadele'nin başlangıcından beri büyük bir kanaat ve inançla başında bulunduğunuzu bilmekteyiz. Harbiye Nezareti'ne getirilmeniz sevinçle karşılanmıştır. Zâtıdevletlerinin başarıya ulaşması için bütün ordu ve bütün Kuva-yı Millîye yardımcı olacaktır. Başarınızı tam olarak sağlayabilme bakımından aşağıdaki hususların mümkün olan en kısa zamanda yerine getirilmesini rica ederiz:

a) *Cevat Paşa yahut eski 1. Ordu Müfettişi Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanlığı'na atanmalıdır.*

b) *Galatalı Albay Şevket Bey yahut Yusuf İzzet Paşa İstanbul'daki Kolordu Komutanlığı ve İstanbul Merkez Komutanlığı'na atanmalıdır. Yusuf İzzet Paşa, İstanbul Merkez Komutanı ve Galatalı Şevket Bey 25. Kolordu Komutanı şeklinde de olabilir.*

c) *Albay İsmet Bey'in Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na,*

d) *Tümen Komutanı Yarbay Kemal Bey'in Emniyet Genel Müdürlüğü'ne atanmasına aracı olunmalıdır.*

e) *Ordu üzerinde kötü etki yapmış olan, Harbiye Nezareti'ni işgörmez ve değersiz bir duruma düşüren ve*

Meclis-i Millî'den geçmeden eski rütbeleri ile göreve alınıp kendilerine sırf siyasî düşünceleri dolayısıyla iş verilmiş bulunan emeklilerin derhal görevlerine son verilerek, önemli ve hassas makamların güvenilir ellere teslimi gerekir.

f) *3. Kolordu Eski Komutanı Albay Refet Bey sebepsiz olarak istifaya mecbur edildiğinden, bu işlemin düzeltilerek, kendisinin bugün bulunduğu Konya'da 12. Kolordu Komutanlığı'na atanması, Fuat Paşa ile ilgili işlemin de düzeltilerek kendisinin 20. Kolordu Komutanlığı'nda bırakılması.*

g) *Fuat Paşa'nın yerine atanan Hamdi Paşa ve 12'nci Kolorduya atanan Sait Paşa derhal asıl görevlerine döndürülmelidirler.*

h) *İlk fırsatta müfettişliklerin yeniden kurularak, Doğu Anadolu'daki kolorduların 13. Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşa'ya, Batı Anadolu'daki kolorduların İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşa'ya verilmesi ve şimdilik iki müfettişlik ile yetinilmesi uygun görülmüştür.*

Hey'et-i Temsiliye Adına

Mustafa Kemal

Ali Rıza Kabinesi Millî Teşkilât ve Gayeleri Soruyor

Efendiler, yeni Sadrazamdan beklediğimiz cevap nihayet geldi, şudur:

Başbakanlık, 4.10.1919

Çok Acele

Sivas'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Delegelerine

İlgi: 2 ve 3 Ekim 1919

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, tayin ve tespit edildiği, telgraflarında bildirilen teşkilât ve gayelerin neden ibaret olduğu Vekiller Hey'etince bilinmediğinden, durumun gereği incelenmek üzere her şeyden önce söz konusu kongrelerin kararlarının acele olarak bildirilmesi istenmektedir, efendim.

Sadrazam Ali Rıza

Başbakanlık, 4.10.1919

Sadrazam Paşa ve saygıdeğer arkadaşlarının - içlerinde biraz sonra görüleceği üzere, Kuva-yı Millîye'nin temsilcisi olarak kabineye geldiğini söyleyen Cemâl Paşa'nın da bulunmuş olmasına rağmen - hükûmeti kurmuş oldukları güne kadar, millî gayelerin neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri, şaşılacak bir şey değil midir?

Bundan daha da çok dikkati çeken nokta, millî gayelere uyup uymamak konusunda karar verebilmek için, öncelikle kongrelerin kararlarını istemiş olmalarıdır. Oysa, bu kadar dağdağaya ve uygulanması öncesindeki Ferit Paşa'nın düşmesine yol açan kongrelerin kararlarını bilmemeleri düşünülebilir miydi?

Maksatlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir söze girmeksizin yeni ve şeytanca tedbirlerle milleti aldatarak, kendini göstermiş olan dayanışma ve bağlılığı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Ancak, eğer aradaki bağlar koparılacaksa ben de her şeyden önce onların bütün içyüzlerini milletin gözü önüne serecek bir davranışı tercih ettim. Bu yüzden, Sadrazam'ın ve saygıdeğer arkadaşlarının isteğini yerine getirdim. 4 Ekim 1919 tarihli telgrafla, kongrenin bildirisini olduğu gibi, tüzüğünde yalnız teşkilâtla ilgili ana noktalarını özet olarak bildirdim Hiçbir yerden hükûmetle resmî yazışmalara girişilmemesi için yeniden genel tebliğler yapıldı.

Efendiler, aynı günde şöyle bir telgraf aldım:

> *C:*
>
> *Başkanlığım altında kurulmuş olan yüce kabine, milletin isteğine uygun olarak, vatanın saadet ve selâmetini sağlamak için sarsılmaz bir kararlılıkla*

çalışma konusunda tam bir görüş birliğine varmış bulunmaktadır. Osmanlı topluluğunda birliğin sağlanması, millî bağımsızlığın korunması, yüce Hilâfet ve Saltanat makamının dokunulmazlığı, Anayasa hükümleri gereğince, hiç şüphe yok ki, bütün bir milletin iradesine dayanılarak gerçekleştirilebilecektir. Ateşkes Anlaşması'nın yapıldığı tarihteki sınırlar içinde kalan bütün Osmanlı topraklarının ve şehirlerinin, bu anlaşmanın kendisine temel dayanak yaptığı Wilson Prensipleri gereğince doğrudan doğruya Osmanlı saltanatının idaresi altında bırakılması ve bu sınırlar içinde kalıp da nüfusunun büyük çoğunluğu müslüman olan vatan birliğinin parçalanmasını önleyerek, bu topraklar üzerindeki tarihî ve dinî ve coğrafi haklarımıza ve adalet anlayışına uygun bir karar alınmasının sağlanması da bugünkü hükûmetin vazgeçilmez bir gayesidir. Meclis-i Millî toplanıncaya kadar milletin kaderi üzerinde hiçbir kesin ve resmî söze girilmemesi, Barış Konferansı'na gönderilecek delegelerin millî dâvâyı kavramış, güvenilir, ileriyi gören ve yetenekli kimselerden seçilmesi doğaldır. Memleketimizdeki meşrutiyet idaresi gereğince millî hakimiyet geçerli olduğundan, görevini hakkıyla kavramış olan bugünkü hükûmet, milletin kararını almadan memleketin alınyazısı hakkında karar veremeyeceği için, seçimlerin bir an önce yapılması konusunda her türlü teşebbüsleri yapmakta, Meclis-i Meb'usan'ın toplanmasını çabuklaştırma bakımından gereken kolaylıkları göstermeye çalışmaktadır. Ancak, hükûmetin politikasında hâkim olan ilke, kanun hükümlerine bütünüyle uyarak aksi durumları anlamak ve ortadan kaldırmaktan ibarettir. Olağan dışı ve kanunsuz durumların süregelmesi, Osmanlı

Devleti'nin hükûmet merkezi ile Anadolu'yu birbirinden ayırarak birçok kötü sonuçlar doğuracağından, Allah korusun, devlet merkezinin varlığını tehlikeye düşürecek ve memleketin öteki bölgelerinin de işgal altına alınması sonucunu vererek vatanın birliğini bozacaktır. Bu bakımdan bugünkü hükûmet, tarafınızdan işgal olunan resmî dairelerin boşaltılması, hükûmet işlerinin aksatılmasına son verilmesi, en küçük bir eksikliğe bile uğratılmaması şart olan hükûmet otoritesine saygı gösterilmesi, yabancılarla siyasî ilişkilere girişilmemesi ve milletvekili seçimlerinde halkın hürriyetine asla karışılmaması hususlarına tarafınızdan söz verilmesini istiyor."

Saygıdeğer Efendiler, dikkat buyurulursa, bu telgrafta ne adres vardır ne de imza... Gerçi, Sadrazamlık makamından yazıldığı anlaşılıyordu. Fakat, başka bir şey daha anlaşılıyordu ki, bu satırları yazan şahıs veya şahıslar bir defa Hey'et-i Temsili'yeyi tanımak ve onunla imzalı resmî yazışma ve görüşmelerde bulunmak istemiyorlardı.

Bir de, bizim kongrelerde tespit ettiğimiz kararları ve kendilerine teklif ettiğimiz üç noktanın göz önünde bulundurulmasını, yeni kabinenin Sadrazamı ve vekilleri, doğal buluyorlar. Bu kararların ve ilkelerin gerçekleştirilmesine zaten gayret etmekte olduklarını söylüyorlar.

Ancak, Sadrazam, "hükûmetin politikasındaki ana ilke, kanun hükümleridir. Görevi, aksi durumların önlenmesinden ve ortadan kaldırılmasından ibarettir" şeklindeki bir girişten sonra bizim tavır ve hareketlerimizin olağandışı ve kanunsuz olduğunu dolaylı yoldan belirtmeye çalışarak bunun devamı halinde, merkez ile Anadolu'nun biribirinden kopmakla sonuçlanacağını ve bunun doğuracağı tehlikeleri sayarak,

sonunda baklayı ağzından çıkarıyor: “Tarafınızdan işgal edilen resmî dairelerin boşaltılması, hükûmet işlerinin aksatılmasına son verilmesi, hükûmet otoritesine saygı gösterilmesi, yabancılarla siyasî ilişkilere girişilmemesi, milletvekillerinin seçiminde halkın hürriyetine asla müdahale edilmemesi hususlarına tarafımızdan söz verilmesini istemek” şekliyle, bizim varlığımıza ve faaliyetimize son vermek maksadında olduğunu belirtiyor.

Efendiler, belki unuturum, ayrıntılı açıklamalara girişmeden önce söylemeliyim ki, tarafımızdan işgal edilmiş resmi daireler yoktur. Yalnız Sivas ili, okulların tatilde bulunması dolayısıyla, Hey’et-i Temsiliye’yi lisede misafir etmişti. Söz konusu edilmek istenen resmî daire bu olacaktı. Yeni kabine, her türlü faaliyetine başlangıç olmak üzere Hey’et-i Temsiliye’yi buradan kovarak, halkın gözünde onun nüfuz ve haysiyetini kırmak istiyordu.

Efendiler, kimden kime yazıldığı belirtilmemiş olan bu telgraf üzerine, Sivas Telgraf Merkezi ile İstanbul Telgraf Merkezi arasında aynen şu haberleşme yapıldı:

İstanbul Merkez Müdürlüğü‘ne

Sadaret Merkezinden yazılan telgraf, başlık ve imzası bulunmadığı için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey’eti Temsiliyesi tarafından kabul edilmedi. Telgraf kopyesi merkezimizce alıkonmuştur. Gerekenlere bilgi verilmesi rica olunur.

İmza

Kongre Merkezi

“Bize, üzerinde Sadrazam Paşa Hazretleri’nin cevabıdır, başlığıyla Âmetçi Bey (Bâbıâli Genel Evrak Müdürü) verdi; kopyası telgrafhanededir. Siz Paşa Hazretleri’ne böyle veriniz.”

“Hey’et-i Temsiliye’ye denilmemekte ve kimden geldiği bilinmemektedir. Bu yüzden, başlık ve imza olmadığı için kabul etmiyorlar.”

“O halde, şimdi dağıldı. Kabine’de bu konuda bir şey yazarlarsa durum elbette aydınlanır efendim.”

“Bu cevabı verdikten sonra dağıldılar. Artık bize bir şey gelmez. Fakat, Sadrazam Paşa belki evinden yazar. Bizim bu merkezin işi kabine toplantısı bitince son bulur, kapanır azizim.”

“Siz, dediğimizi Âmetçi Bey’e söyleyin.”

“Âmetçi Bey de gitti. Yalnızım.”

“Telefonla söyleyiniz.”

“Bizde şehir telefonu yok. Bununla birlikte siz telgrafı öylece saklayınız da sabahleyin resmen bir şey yazdıralım efendim.”

“Sadrazam Paşa’ya telefon edin.”

“Kardeşim, Sadrazam Paşa’ya anlatamayız ki…”

Bâbıâlî, 4.10.1919

Olağanüstü

Sivas Kongre Merkezi Müdürlüğü‘ne

Erenköyü‘nde oturan Sadrazam Paşa Hazretleri telefonla arandığı ve saat yirmi biri yirmi beş geçtiği halde bulunamadı. Bu haberleşme çaresiz olarak yarın arz edilecektir, efendim.

Bâbıâli Müdürü

Hüseyin Hüsnü

İstanbul, 4.10.1919

Olağanüstü

Kongre Merkezi'ne

C: Bâbıâlî Müdürlüğü'nden de bildirildiği gibi, şimdi yirmi biri yirmi beş geçeye kadar telefondan arandıkları halde, Sadrazam Paşa Hazretleri'nin konaklarından cevap alınamadı. Biraz sonra yine arayacağım. Cevap alırsam derhal bildiririm. Alamazsam sabahı beklemek zarurî olacaktır, efendim.

İstanbul Telgraf Müdürü

Tevfik

Efendiler, ertesi günü, yani 5 Ekim 1919 tarihinde, Hey'eti Temsiliye'ye çekilen imzasız telgrafın, cevap olarak Sadrazam tarafından yazıldığı söylendi. Bunu doğrulayan resmî ve imzalı bir yazı olmamakla birlikte biz böyle küçük bir nokta üzerinde daha fazla durmayı yararlı ve gerekli görmedik. Sadrazam Paşa'ya cevap yazmayı uygun bulduk. 5 Ekim'de yazdığımız uzun karşılığın ana noktalarını özetleyelim:

"Tekliflerimizin hepsinin benimsenip kabul edilmiş olduğu anlaşıldı" dedikten sonra, tarafımızdan söz verilmesi istenen noktalar üzerinde açıklamalar yaptık ve şunları söyledik: "Olağandışı ve kanunsuz durumları yaratan Ferit Paşa Kabinesi idi. Ferit Paşa Kabinesi tarafından girişilmiş olan yasal olmayan iş ve hareketleri doğuran sebeplerin ortadan kaldırılması için tarafınızdan kesin tedbirler alındığı takdirde, kendiliğinden yok olur."

"Cemiyetimizin, (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) bugünkü kabineye söz verip yardımlarda bulunabilmesi için önce, hükûmetin millî teşkilâtımızı olumlu karşıladığını açık ve kesin bir dille ifade etmesi gerekir. Aksi takdirde, karşılıklı güven ve samimiyetin varlığı şüpheli kalacak ve biribiri ile zıtlaşan davranış ve teşebbüslerin ortaya çıkması ihtimali bulunacaktır."

Ali Rıza Paşa'nın imzasız telgrafında:" memleketimizdeki meşrutiyet idaresi gereğince, millî hâkimiyetin geçerli olduğu" noktasına da: Gerçekten öyle ise de, dağıtılmasından başlayarak Meclis-i Mebusan'ın dört ay içinde toplanması Anayasa'mızın açık hükümlerinden iken, bugüne kadar seçmen kütükleri bile düzenlenmemiştir. Bu davranış Ferit Paşa Kabinesi'nin açıktan açığa meşrutiyete

bir darbesi ve Anayasa’ya kesin bir tecavüzü demektir; ceza kanunun ilgili maddesine göre bir cinayet sayılarak işleyenler hakkında kanun hükümlerinin tam olarak uygulanması, millî hâkimiyeti kabul edecek ve kanun hükümlerinin yerine getirilmesini kendisi için kanunî bir görev sayacak her yasal hükûmetin ilk kutsal görevidir” karşılığında bulunduk. Ondan sonra şu teklifleri ileri sürdük:

1- *Memlekette sakinlik ve güven olduğunu ve millî dâvânın tamamiyle haklı ve yasal bulunduğunu resmî bir bildiri ile ilân ederek, milletin tümünün birliğine hükûmetin de katıldığını gösteriniz.*

2- *Düşmüş olan hükûmetin hainice hareketlerine âlet olmuş bulunan bir takım yüksek dereceli memurlar vardır. Onları ilgili bulundukları mahkemeye veriniz. Millî Mücadele’ye karşı çıkan bazı valiler hakkında devlet hizmetinde kulanılmamaları için gereken işlemi yapınız. Millî Mücadele’ye hizmet ettikleri için görevden alınmış olanları görevlerine iade ediniz.*

3- *Rütbelerinin geri verilmesi Meclis-i Millî‘nin onayından geçmemiş bulunan ve tek çalıştırılma nedeni, birtakım siyasî düşüncelerden ibaret bulunan emeklileri, derhal eski durumlarına döndürünüz. Önemli askerî mevkileri yetenekli ellere teslim ediniz.*

4- *Eski bakanlardan Ali Kemal ve Âdil Beyler ile Süleyman Şefik Paşa’nın Meclis-i Millî‘nin açılışında Yüce Divan’a verilmek üzere, hiçbir yere kaçmalarına meydan verilmemesini, Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey’in derhal tutuklanarak ilgili bulunduğu mahkemeye teslimini, kanunun dokunulmazlığı ve millî hakların kutsallığı adına isteriz.*

5- *Millî Mücadeleye katılmış veya Millî Mücadele'yi desteklemiş olanlar aleyhine başlanmış olan kovuşturma ve baskılara son veriniz.*

6- *Basını yabancı sansüründen kurtarınız.*

İşte Efendiler, özet olarak saydığım bu noktalarla ilgili görüş ve tekliflerden sonra, telgrafımızı şöyle bitirdik: *"Arz edilen noktalara ve ileri sürülen tekliflere millet için yeterli, açık ve uygun bir cevap verileceği zamana kadar, millî gayelerin gerçekleşmesi için milletçe alınmış olan fiilî tedbirlere, eskisi gibi devam zorunda kalınacağını, bütün illerden, bağımsız sancaklardan ve onlara bağlı yerlerden aldığımız kararlar üzerine tam bir kesinlikle arz ederiz.*

İmza: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti Hey’et-i Temsiliyesi adına, Mustafa Kemal

Efendiler, İstanbul ile haberleşme biter bitmez, derhal şu genelge ile durumu memlekete bildirdim:

5.10.1919

“Genelge

İstanbul Belediyesi’ne, Basına

Sadrazam Paşa Hazretleri, Erzurum ve Sivas Kongreleri’ndeki temel kararları ve millî teşkilâtın gayelerini doğal bulmakla birlite, düşüncelerinde açıklanması gereken bazı noktalar görüldüğünden, hükûmetle milletin gerçek anlamda uzlaşmalarını sağlamak amacıyla ve bütün merkezlerin görüşlerinin özüne dayanılarak verilen cevap ve ileri sürülen teklifler aynen aşağıdaki genelge ile duyurulur. Gelecek cevap ve ona göre alınacak kararlar derhal duyurulacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Hey’et-i Temsiliye’si adına

Mustafa Kemal

Yunus Nadi Bey’e Arabuluculuk Yaptırılıyor

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin iktidar mevkiine geçtiğinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlaşamıyoruz. Memleketin İstanbul ile olan resmî haberleşme ve ilişkileri hâlâ kesilmiş olarak sürüp gidiyor. Sadrazam Paşa Hazretleri, tekliflerimize cevap vermiyor ve hiçbir vakit vermemiş olduğunu göreceksiniz. Kabineden hiç kimse bizimle görüşmek istemiyor.

Bugün, yani 6 Ekim 1919 günü, Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Harbiye Nâzırı olan Cemâl Paşa’yı, daveti üzerine makamında ziyarete gitmiş. Cemâl Paşa, Yunus Nadi Bey’e durumdan özellikle hükûmetle Hey’et-i Temsiliye arasında daha bir anlaşma olmadığından söz etmiş ve anlaşıldığına göre, bizi haksız göstermiş; kendilerinin her şeyi kabul ve uygulamaya hazır bulundularını anlatmış. Her halde anlaşmazlık çıkaran ve bunda direnen tarafın Hey’et-i Temsiliye olduğunu söylemiş. Öyle anlaşılıyor ki, Yunus Nadi Bey’in bizimle olan kişisel dostluğuna dayanarak, tarafları uzlaştırmak için arabuluculuk yapmasını teklif etmiş olacak.

Yunus Nadi Bey, bu aracılık teklifini sevinerek kabul etmiş. Yalnız, Yunus Nadi Bey’in, Cemâl Paşa’nın verdiği bilgileri sağlam ve gerçek olarak kabullendiği ve durumu ona göre değerlendirdiği, şimdi sözünü edeceğim telgrafının ifadesinden anlaşılmaktaydı.

Yunus Nadi Bey’le telgraf başında yapılmış olan bu görüşmemiz, yeni kabine ile bizi, görünüşte de olsa, uzlaşmaya yöneltme bakımından önemlidir. Bu sebeple, izin verirseniz biraz açıklayacağım.

Harbiye Nâzırı Paşa’nın beni telgraf başına davet ettiğini haber verdiler. Zaten dairemizde bulunan makine başına gittim.

İstanbul- “Harbiye telgrafhanesi, Yunus Nadi Bey zâtıdevletinizle görüşmek istiyor efendim”, denildikten sonra; “Harbiye telgrafhanesinde makine başında hazırım” dendi. “Hazır olan kimdir?” dedim.

Telgrafçı- “Yunus Nadi Bey ve yanında Nâzır Paşa’nın yâveri Cevat Rıfat Bey vardır efendim. Nâzır Paşa’yı istediler mi, yoksa…” açıklamasında bulundu.

“Kendileriyle şimdi görüşürüz. Yalnız, beni telgrafa davet ettikleri zaman Nâzır Paşa istiyor” demişlerdi.” Davet eden Nâzır Paşa mıdır, yoksa zâtıâlîleri mi?”

Yunus Nadi Bey - “Nâzır Paşa’nın izniyle ve yaveri aracılığıyla, Harbiye merkezinden zâtıdevletlerini aradık. Bu yüzden yanlış anlaşıldı efendim,” dedi.

Ben “Teşekkür ederim. Buyurun”, dedim.

Bunun üzerine Yunus Nadi Bey’in sözleri alınmaya başlandı. Yunus Nadi Bey, düşüncelerine şöyle bir giriş yaptı: “Millî iradenin, millet hâkimiyetini etkili kılmasının olumlu bir sonucu olarak meydana gelen değişiklik üzerine, burada kurulan hükûmetle, millî teşkilât arasında uyumlu bir birliğin sağlanmasının gecikmeyeceğine hükmetmiştim. Yaptığım soruşturmadan sonra, daha bir iki noktada anlaşmazlık bulunduğunu anladım. Bu uyumun kurulmasındaki gecikme içte ve dışta iyi olmayacağı için, bazı konuları bildirmeyi bir görev saydım.”

Ondan sonra, şimdi özetleyeceğim noktalarla ilgili bilgi ve düşüncelerini, ilk konu olarak belirttiler:

1- *Ferit Paşa Kabinesi’nde bulunmuş olan bazı şahısların, bu kabinede yer aldıkları için kötü gözle görülmelerinin doğru olmadığını, Abuk Paşa (Ahmet Abuk Paşa)‘nın Ferit Paşa Kabinesi’nin düşmesinde rol oynadığını;*

2- *Rıza Paşa Hükûmeti'nin bir geçiş devresi hükûmeti olduğunu, süresinin Meclis-i Meb'usan seçiminin sonuna kadar devam edebileceğini;*

3- *Bugünkü hükûmetin, millî gaye ve isteklerinin hepsini yerinde bulma ve olumlu bir sonuca ulaşmasına da çalışma konusunda en ufak şüpheye yer vermemekte olduğunu belirttiler ve;*

4- *Özellikle, Cemâl ve Abuk Paşa gibi kimselerin, hükûmette millî dâvâ'nın birer temsilcisi ve kefili gibi kabul edilmelerinde kararsızlığa yer yoktur, hükmünü verdiler.*

İkinci konu olarak da Yunus Nadi Bey, şahıslarla ilgili noktaya dokundular. Bunda bizimle tamamen aynı duyguda olmakla birlikte, "biraz ılımlı olma tavsiyesine cesaret edeceğim" dedi ve görüşünü, millî barışının uyandırdığı iyi etkilerin, bazılarında intikamcılıkla yorumlanarak lekelenmekten korunmanın önemli olduğu şeklinde belirtti.

Yunus Nadi Bey, "bugünkü hükûmet üyeleri ile yaptığım temaslardan, hükûmetin, millî teşkilâtın isteklerinin yerine getirilmesinde kararlı olduğu anlaşılıyor" dedikten sonra şu bilgiyi verdi:

"Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa, bu gün yayınlanacak bildiride bu noktanın aslında yeterince açıklanmış olduğunu; ancak, bildiri, hükûmetin ağzından, resmî bir dille yazılmış olduğuna göre, her yön dikkate alınarak araya sıkıştırılmış göstermelik birkaç kelimeye önem verilmemesi gerektiğini söyledi."

Yunus Nadi Bey, yeni Sadrazam ile hükûmetinin - her türlü yanlış anlaşılmayı gidermek için - millî teşkilâtın ileri gelenlerinin göstereceği bir hey'etle doğrudan doğruya temas kurma konusundaki samimî isteğini bildirdikten sonra, bütün düşüncelerini şu cümle ile özetledi: "Bugün

bendenizin en gerekli saydığım husus, bunalımın sona ermesi ve karmakarışık bir durumda sürüp gitmemesinden ibarettir”

Efendiler Yunus Nadi Bey, verdiğim bilgiler ve yaptığım açıklamalardan gerçek durumu anladı. Bizimle haberleşmenin devamına gerek görmedi. Aksine, yeni hükûmeti ve özellikle Cemâl Paşa’yı uyarmaya çalışmış... Gerçekten, açıklayacağım üzere, görünüşte de olsa, bir anlaşma durumu ve manzarası ortaya çıktı.

Efendiler, 6 Ekim 1919 günü de geçti. Biz eldeki tedbirlerin önemle ve dikkatle yürütülmesi gereğini bir genelge ile emrettik.

Cemâl Paşa, Kabine Adına Millî İradeye Aykırı Hareketlerden Kaçınılacağına Söz Veriyor.

Efendiler, Yunus Nadi Bey'le haberleşmemizin ertesi günü, nihayet Sadrazamdan cevap değil, fakat Cemâl Paşa'dan şu telgrafı aldık:

7.10.1919

Harbiye

Saat 12.07.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şimdiye kadar yapılan haberleşmelerin özeti:

1- *Kabine, sizinle aynı düşüncededir, millî iradenin hâkimiyetini kabul eder. Ancak, bir öç alma kabinesi olmaktan çekinir. Suçluların cezalandırılmasını kanunî yollarla yerine getirmeyi de uygun buluyor.*

2- *Zarara uğramış valilerin uğradıkları haksızlıklara son verip durumlarını düzeltmeyi, yeterli olanlarını seçip özellikle atamayı, ordunun şeref ve disiplinini de geri vermeyi tamamen üstlenir.*

3- *Devlet, dışarıya karşı şeref ve haysiyetini yeniden kazanabilmek için millî iradeye ve Hey'et-i Temsiliye'ye dayanacaktır.*

4- *Hey'et-i Temsiliye'nin bir temsilcisi olarak, bütün içtenliğimle ve saygılı bir duygu ile arz ediyorum ki, kabine, Hey'et-i Temsiliye'nin hem dışa hem de içe karşı, hâkim oluyor anlamını vermeksizin kendisine yardımcı durumda*

kalmasını ister ve bu büyük gücün yararını takdir eder. Herşeyden önce, telgrafların karşılıklı olarak ve serbestçe çekilmesini, yerinde bırakılacak veya yeniden tayin edilecek vali ve komutanların hareket edebilmesini, özellikle, kabul edilen yeni Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun her yere dağıtılarak duyurulabilmesini pek yararlı görür.

5- *Millî iradeye aykırı davranışlardan kaçınılacağına söz verirsem, geriye yalnız, ayrıntılarının şekil ve zamanı kalır ki, bunun da pek kolay olabileceğine inancım vardır. Vatanın kurtarılmasını hedef alan gayenin gerçekleşmesine, hemen elbirliği ile çalışabilmek için, ayrıntılar üzerinde ısrar edilmemesini, zâtıdevletlerinin yardımlarını bekler (amhsny), pek rica eder, saygı değer arkadaşların hepsine de saygılarımı sunarım.*

Harbiye Nâzırı Cemâl

Bu telgrafa hemen olumlu ve samimî olan şu cevabımızı verdik:

Şifre

7.10.1919

Sivas

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa Hazretleri'ne

İlgi: Zâtıdevletlerinin telgrafta belirttikleri hususlara madde madde, sırayla aşağıdaki cevap verilir:

1- *Kabinenin bizimle tam bir birlik ve beraberlik içinde, millî iradenin hakimiyeti ilkesini kabul buyurmasına, millet adına teşekkürlerimizi sunarız. Kabinenin, Hey'et-i Temsiliye'nin ve bütün millî teşkilâtımızın öç alıcılıkla lekelenmesi, bizce de son derecede sakınılacak ve*

çekinilecek bir konudur. Bu noktada ve suçluların kanunî yollarla cezalandırılmaları gereğinde de, Kabine ile bir görüş birliği içindeyiz.

2- *İkinci maddede yazılanlar için de özellikle teşekkür ederiz. Bundan önce belirtilmiş olan konularda, bu noktanın üzerinde durulmasının sebebi şuydu:*

Millî Dâvâya ve Millî Mücadele'ye karşı tutumlarından dolayı, millet tarafından reddedilen bazı vali ve komutanlar, şekle uyma düşüncesi ile, geçici bir süre için de olsa, görevlerine geri döndürüldükleri takdirde, gittikleri yerlerde kabullerine imkân görülmediğinden, hükûmet otoritesine karşı saygısızlık doğabilir endişesi idi.

3- *Üçüncü madde, özellikle şükranla karşılanmaya değer, inşallah birlik ve beraberlik içinde, vatan ve milletimizin kurtuluş ve mutluluğunu sağlamamız kısmet olur.*

4- *Tam bir içtenlikle ve büyük bir güvence ile bildiririz ki, Kabinenin gösterdiği ciddiyet ve samimiyete karşılık, Hey'et-i Temsiliye ne içeriye ne de dışarıya karşı hiçbir vakit bir hâkim olma durumu almayacak, aksine tam bir görüş birliği ile kabul buyurulan esaslar çerçevesinde, hükûmetin güç ve otoritesini artırıp sağlamlaştırmayı vatan ve milletin selâmeti için görev sayacaktır. Bu konuda asla şüphe ve tereddüt buyurulmamasını arz ve rica ederiz. Özellikle zâtıdevletlerinin, tüzüğümüzün sekizinci maddesi gereğince, doğrudan doğruya Hey'et-i Temsiliye'miz üyesi sıfatıyla Kabinede temsili olarak bulunmaları her iki tarafın da işlerinde ve kararlarında anlaşmaya varmaları bakımından bir güvence sağlayacağı için sevindiricidir.*

Artık Kabine ile Millî Teşkilâtımız arasında, her noktada görüş birliği ve uzlaşmaya varıldığı anlaşıldığına göre, elbette, haberleşme konusundaki kayıtlar da kaldırılacaktır.

Ancak, Hey'et-i Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumeli'deki teşkilât merkezleri ile bağlantısını devam ettirmek zorunda olduğundan, özel telgraflar şeklinde yapılmakta olan telgraf haberleşmelerimizin eskiden olduğu gibi devamına izin verilmesini özellikle isteriz. Burada şunu da arz edelim ki, hükûmet, emirlerini tebliğe başladığı dakikada, hiçbir tarafta herhangi bir engelle karşılaşmamak ve en küçük bir otorite sarsılmasına uğramamak gerektiğinden, bu hususun sağlanması ve Hey'et-i Temsiliye tarafından gerekenlere gerekli tebligatın yapılabilmesi için, kırk sekiz saat kadar zaman bırakılmasını rica ederiz. Hey'et-i Temsiliye tarafından yapılacak tebligata esas olmak ve millete güven vermek üzere yayınlanmasını rica ettiğimiz kabine bildirisinin gizli olarak yayınlanmadan önce, bir örneğinin hey'etimize verilmesini özellikle isteriz. Çünkü bu bildiride, bir kelimenin bile milletçe yanlış anlamaların devamına yol açabileceğini ve Hey'et-i Temsiliye'yi de millete karşı pek güç bir durumda bırakabileceğini bütün samimiyetimizle bildiririz.

Hey'et-i Temsiliye tarafından Zâtışâhâne'ye takdim edilecek bir teşekkür yazısı ile millete yapılacak tebliğ örneğini gerekli yerlere göndermeden önce, zâtı devletlerine şimdi arz edeceğiz ve bunların metinine dair kabinece ileri sürülecek düşünceler saygıyla dikkate alınacaktır.

Yeni Milletvekilleri Seçimi Kanunu üzerindeki görüşümüzü daha sonra arz etmek üzere, söz konusu kanunun görüşle hazırlanmış olduğunu lûtfen bildirmenizi rica ederiz.

***5-** Temel noktalarda tam bir uzlaşma doğduktan sonra, zâtıdevletleriyle saygıdeğer arkadaşlarınızın samimiyetlerinden şüphe edilmeyeceğinden, konunun ayrıntıları üzerinde kendiliğinden görüş birliğine varılabileceği doğaldır. Bendenizin ve bütün çalışma arkadaşlarımın, en büyük saygı ve samimiyetlerimizle,*

zâtıdevletinizin ve içinde bulunduğunuz kabinenin başarıya ulaşmasına ve bu sayede vatanın kurtarılmasını hedef alan gayenin bir an önce gerçekleşmesine bütün varlığımızla çalışacağımıza emniyet buyurmanızı arz ve burada hazır olan bütün arkadaşlarımın, selâm ve saygılarını sunarım.

Mustafa Kemal

Cemâl Paşa, bu telgrafımıza o gece cevap verdi. Bunda "bildirinin hemen yayınlanmasının zarurî olduğu, ancak, gerekli noktalara dikkat edildiğini" bildiriyordu. Biz de aynı gece, nezaket gereği olmak üzere cevap verdik.

Fakat Efendiler, hükûmetin, bildirisini yayınlamadan önce bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de millete olan bildirimizi hükûmete danışmadan yayınladık; Padişah'a olan telgrafı da aynı şekilde çektik.

Efendiler, 7 Ekim 1919 tarihini taşıyan bildirimiz; milleti, tutulan yolun isabetli ve başarılı olduğu, bu yolda millî birliği koruyarak bugüne kadar olduğu gibi devam edilmesi konusunda, dolayısıyla aydınlatmaya, uyarmaya ve milletin manevî gücünü kuvvetlendirmeye yardımcı olmak maksatlarını dile getirmekte idi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın, Benim Hükûmetin İşlerine Karışmam Konusundaki Düşüncesi

Efendiler, içinde bulunduğumuz günlere ait olaylara ve konulara dokunmuşken, burada küçük bir noktayı daha açıklamama izninizi rica edeceğim.

Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen 8 Ekim 1919 tarihli bir telgrafta, şöyle bir görüş ileri sürülüyordu:

> *"Hey'et-i Temsiliye'den yüksek şahsiyetleri ile, Rauf Beyefendi'nin ve bu gibi önemli şahsiyetlerin, milletvekili olduktan sonra da hiç bir şekilde hükûmete karışmayarak Meclis'teki grubun başında daima söz sahibi olarak bulunulmasını, kabinenin şekli ve kuruluş tarzı, üyelerinin değer ve kişiliği ne olursa olsun Meclis-i Millî içinde hep denetleyici bir konumda kalınmasını başarının önemli şartı ve uygulanması zarurî bir karar sayarım."*
>
> *"Bir dâvânın ve bir grubun en yüksek ve güçlü tanınmış şahsiyetleri, kendi yetki çerçevelerini aşıp da hükûmet işine karışınca, Meclis-i Millî daima zayıf kalmış ve akımlar karşısında ya sürüklenmiş yahut da parçalanmıştır."*
>
> *"Vatan ve milletin bir bütün olarak kurtuluşunun şiddetle söz konusu olduğu bu devrede, arz ettiğim bu hususlar üzerinde kesin bir karara varmanızı derin saygılarımla istirham ederim."*

Efendiler, gerçekten de Erzurum'da bulunduğum zamanlarda, Kâzım Karabekir Paşa karşılıklı olarak yaptığımız konuşmalarda da buna benzer görüşler ileri sürmüştür. Benim ileri sürdüğüm görüşler de aşağı yukarı

şöyleydi: *“Herşeyden önce, memlekette, milletin varlık ve iradesini ortaya koymak ve bunu sarsılmaz bir şekilde Millî Meclis’te temsil etmek gerekir. Bu da, memlekette millî bir ülkü etrafında kuvvetli bir teşkilât kurmak ve Meclis’te bu teşkil’ata dayalı bir gurup bulundurmakla mümkündür. En güçlü şahsiyetlerin gayesi bu olmalıdır. Oysa, şimdiye kadar görüldüğü üzere, asıl olan bu noktaya önem verilmeksizin, kendilerinde azçok liyakat görenler, hemen hükûmete geçmek heves ve hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanlar, Meclis’te kendilerine dayanak olarak millî teşkilâta bağlı güçlü bir grup oluşturamayınca, geride yalnız Saltanat ve Hilâfet makamı kalıyor. Bu yüzden millî meclisler, millî şeref ve gücü temsil edemiyor. Millî istekler ortaya konamıyor ve gerekleri yerine getirilemiyor. Bu bakımdan bizim için başta gelen en önemli ilke, önce memlekette millî teşkilâtı kurmak, sonra da bu teşkilâttan kuvvet alan bir grubun başında, Meclis’te çalışmak olmalıdır. Hükûmet kurmaya veya kurulacak herhangi bir hükûmete girmeye kalkışmakta yarar yoktur. Çünkü, bu nitelikte bir hükûmet, vatana ve millete hiçbir esaslı hizmet veremeden hemen düşmeye yahut da Padişaha dayanarak Meclis’e karşı ve dolayısıyla da millete karşı düşen bir durum almaya mecbur olacaktır. Böyle olunca da, birincisinde istikrarsızlık gibi büyük bir sakınca sürüp gidecek; ikincisinde de millî hakimiyetin yavaş yavaş yok derecesine getirilmesine hizmet edilmiş olacaktır.”* Nitekim sizlerce bilindiği ve fiilî olarak da görüldüğü üzere biz memlekette önce millî teşkilât kurduk. Sonra Meclis’i topladık. Önce Meclis Hükûmeti kurduk. Ondan sonra da Cumhuriyet Hükûmeti’ni teşkil ettik.

Bundan başka fırsat düştükçe kabineye girilmeyeceği, yüksek makam ve memuriyetler kabul edilmeyeceği ve aslında büyük ve millî gayeden başka hiçbir maksadın peşinde olmadığımız ve faaliyetimizin en büyük kısmının şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da Kuva-yı Millîye’nin bir denge unsuru olarak kalmasına çalışmaktan

ibaret bulunduğu noktalarında millete karşı demeç ve bildirilerimiz vardı. Kâzım Karabekir Paşa, telgrafında Erzurum'daki görüşlerimi ve bu görüşe bağlı olarak yayınlanan bildirilerimizi hatırlatarak takdirlerini ifade ettikten sonra; "ancak, bu güzel azim ve kararın, şimdiye kadar bizde yapılmış denemeleri ve bunların verdiği sonuçları gözönünde bulundurularak daha geniş çaplı olmasını düşündüğümü de özellikle arz ederim" diyorlardı.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu görüş ve teklifi, telgraflarının sonunda söyledikleri gibi, vatan ve milletin kurtuluşunun söz konusu olduğu bir devirde ve benim de açıkladığım üzere, daha memlekette hiçbir teşkilâta ve millî güce güvenir ülkü sahibi bir grup varlığını ispat edememişken, her ne şekilde olursa olsun hükûmet kurmaya veya kurulacak hükûmete girmeye heves etmek, elbette doğru olmazdı. Böyle bir davranışı memleket ve millet yararına hizmet gayesinden çok, şahsî hırs ve menfaate yahut da hiç olmazsa bilgisizliğe vermekte, kanaatimce asla isabetsizlik yoktur.

Ancak, Efendiler, Karabekir Paşa'nın dediği gibi kabinenin ne şekilde ve nasıl kurulacağı, üyelerinin değer ve kişiliği ne olursa olsun, Meclis'te şekil bulmuş siyasî bir grubun ön plânda gelen şahsiyetlerinin Meclis içinde sürekli olarak söz sahibi ve denetleyici bir konumda kalması, en önemli başarı şartı ve uygulanması zarurî bir karar sayılamaz.

Gerçekten de, millî hakimiyet ilkesine bağlı olarak idare edilen medenî devletlerde, kabul edilmiş olan ve fiilen yürürlükte olan kural, milletin genel eğilimlerini en yüksek düzeyde temsil eden ve bu eğilimlerin bağlı bulunduğu yararları en yüksek kudret ve yetki ile gerçekleştirilebilecek siyasî grubun, devlet işlerini üzerine alması ve bunun sorumluluğunu en yüksek liderinin omuzlarına yüklemesi ilkesinden ibarettir.

Zaten bu şartları taşımayan bir hükûmet, görev yapamaz. Hükûmetin, kuvvetli grup üyeleri arasından ve fakat birinci derecede olmayanlarından zayıf bir hükûmet kurmak, onu partinin birinci derecedeki liderlerinin direktif ve tavsiyeleriyle yürütmeye kalkışmak düşüncesi, elbette doğru değildir. Bunun feci sonuçları özellikle Osmanlı Devleti'nin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakki liderlerinin elinde oyuncak olan sadrazamlardan ve onların hükûmetlerinden millete gelen zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir?

Mecliste, hâkim olan partinin, hükûmetin kurulmasını, muhalif ve azınlıkta bulunan bir partiye bırakması ise asla söz konusu olamaz.

Kural ve yöntemlere göre, milletin çoğunluğunu temsil eden, programı belli olan parti, hükûmeti kurma sorumluluğunu üzerine alır, memlekette kendi gaye ve ilkelerini uygular.

Kâzım Karabekir Paşa’nın Kendisi de Hükümet İşlerine Karışmak İstiyor

Zaten herkesçe bilinen ve o yolda hareket edilmekte olan bir gerçeği, burada açıklamaktan maksadım, vatanseverlik, ahlâk üstünlüğü, olgunluk ve buna benzer birtakım seçkin vasıflar gereği imiş gibi gösterilmek istenen safsatalara karşı, milletin ve gelecek kuşakların dikkatli ve uyanık bulunmalarını sağlamaktır. Bu düşüncelerine vesile teşkil etmiş olan Kâzım Karabekir Paşa’nın da bu noktada, genellikle benimle aynı düşünce ve görüşte bulunduğuna asla şüphem yoktur. Çünkü, Kâzım Karabekir Paşa’nın maksadı, elbette, yalnız benim veya Hey’et-i Temsiliye’de bulunan bazı arkadaşların hükûmet kurmamasını veyahut hükûmete girmemesini hedef almak değildi. Kâzım Karabekir Paşa, bu konuyla ilgili telgrafında, Rauf Bey’in ve benim adımı söylerken “bu gibi ön plândaki şahsiyetler” demiş olduğuna ve kendisini aynı safta gördüğü doğal bulunduğuna göre, elbette kendilerinin de prensiplerinin dışında kalamayacağı belli idi. Oysa, Kâzım Karabekir Paşa, hâtıramda yanılmıyorsam, milletvekili olarak, Meclis’te çalıştığı sırada, bir durumun gereği olarak yeni bir kabine kurulması söz konusu oldu. Ben, bu hususta görüşmek üzere Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celâl Bey, İhsan Bey ve Hükümetteki arkadaşlarla daha başka on onbeş arkadaşı ve bu arada Kâzım Karabekir Paşa’yı Çankaya’ya davet etmiştim. Kâzım Karabekir Paşa, bana gelmeden önce, Meclis’te, o tarihte Parti Genel Sekreteri olan Recep Bey’in yanına giderek, kendisini davet ettiğimi ve büyük bir ihtimalle hükûmet başkanlığını teklif edeceğimi söyledikten sonra, şimdiden, kendisinin durum hakkında aydınlanmasına yardım edecek bilgileri varsa bildirilmesini söylemiştir.

Kâzım Paşa'nın Çankaya'da, toplantı ve görüşme sırasındaki tutumu da, orada hazır bulunanlar tarafından anlamlı görülmüştü. Kâzım Karabekir Paşa, görüşme sırasında, "bu şekilde de millete hizmetten çekinmediğini" pek haklı ve yerinde olarak ifade etmişti. Görüşmeler bir noktaya saplandı. Hükûmet başkanı Fethi Bey mi, Karabekir Paşa mı olsun? Bu nokta üzerinde tartışılırken Kâzım Karabekir Paşa, bana 8 Ekim 1919 tarihinde tavsiye ettiği gibi, "kabinenin şekli ve kuruluş tarzı, üyelerinin değer ve kişilikleri ne olursa olsun, Millî Meclis içinde daima söz sahibi ve denetleyici olarak kalmayı, uygulanması zarurî bir karar saydığını" söylemedi. Aksine, durumu, hükûmet kurmaya yetkili kılınmasını bekler nitelikte görülüyordu. Oysa, daha vatan ve milletin tam olarak kurtuluşunun söz konusu olduğu devrin korkunç ve karanlık bir safhasını daha yaşıyorduk.

Görüşmeyi sonuca bağlamadım. Ara verdiğim bir sırada, Fevzi Paşa Hazretleri'ni bahçeye götürdüm. Kendisinin, Fethi Bey ve Kâzım Karabekir Paşalardan birini hükûmet başkanlığına seçmekte hakem olmasını rica ettim. Fakat ikisini de aynı zamanda çağırıp, "konunun şahsî ve basit bir konu olmadığını, sorumluluğun vatanla ilgili ve büyük olduğunu belirttikten sonra, açıktan açığa kendilerine, bu görevi hangisinin daha iyi yapabileceklerini, vicdanlarına başvurarak bizzat söylemeleri isteğinde bulunacaktı".

Yeniden toplandık. "Hükûmeti ya Fethi Bey yahut da Karabekir Paşa kuracaktır. Görüşmelerin sonucundan bunu anlıyorum. Konunun çözüme bağlanmasında, Fevzi Paşa Hazretleri'ni hakem yapalım" dedim. Kabul edildi. Mareşal, Fethi Bey'i ve Karabekir Paşa'yı aldı. Bahçeye çıktılar. Belirttiğim şekilde hareket edilmiş. Fethi Bey, "ben daha iyi yaparım" demiş. Mareşal da bu kanıda bulunmuş ve Fethi Bey seçilmiştir. Böylece, Karabekir Paşa'nın hükûmeti

kurmakla görevlendirilmesine yardımcı olması fırsatı ortadan kalkmış bulundu.

Padişah Köleliğiyle Elde Edilen İktidar Makamı, İktidarsızlık Örneğidir

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'yle başladığımız temas noktasına gelelim:

Arz etmiştim ki hükûmet, bize bildirisini yayınlanmadan önce vermediği için, biz de millete yapacağımız bildiriyi, hükûmetin görüşünü almaya gerek duymadan yayınlamıştık.

Bunun üzerine hükûmet, Cemâl Paşa vasıtasıyla, daha dört maddenin çeşitli yollarla yayınlanmasını gerekli bulmakta olduğunu, 9 Ekim'de bildirdi. Bu maddeler şunlardı:

1- *İttihatçılarla bir ilişkinin bulunmadığı,*

2- *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na karışmasının doğru olmadığı, buna sebep olanlar aleyhinde adları da açıklanarak bazı yayınlar yapılması ve haklarında kanunî kovuşturma açılarak cezalandırılmaları,*

3- *Bütün savaş suçlularının kanunî cezadan kurtulamayacakları,*

4- *Seçimlerin serbestçe yapılacağı.*

Cemâl Paşa, bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açık bir şekilde belirtilerek yayınlanmasının, içeride ve dışarıda birtakım yanlış anlamaların önüne geçeceğini ileri sürerek ve memleketin yüksek çıkarlarının bir gereği olarak, özellikle olumlu karşılanmasını rica ediyordu.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin ne kadar cılız düştüğünü ve gerçeği kavramaktaki görüş kıtlığını anlamak için bu maddeler sanki birer ölçüdür. Devletin, içine düştüğü felâket uçurumun derinlik ve dehşetini görmekten âciz olan

zavallılar, elbette ciddî ve gerçek çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü, o ciddî ve gerçek çare kendilerini daha çok dehşete düşürür.

Akıl ve kavrayışlarındaki kısırlık, tabiat ve ahlâklarındaki zayıflık ve soysuzlaşma gereği böyledirler.

Çoktandır, köle olduğuna şüphe kalmamış olması gereken Padişah ve Halife'nin köleliği ile elde edebilecek iktidar makamının, iktidarsızlığa örnek olması tabii değil miydi?

Ferit Paşa'nın yerine gelen Ali Rıza Paşa ile bir kısmı bundan önceki kabinede görev almış bulunan yeni çalışma arkadaşları, Ferit Paşa'nın bırakmış olduğu noktadan başlayarak, onun sonuçlandıramadığı düşman emellerini takip ve sonuçlandırmaya çalışmaktan başka zaten ne yapabilecekti?

Bu, bizce, açık olarak biliniyordu. Fakat, tahmin ve takdir buyurulacak birçok düşünce ve sebeplerle, hazımlı ve sabırlı davranmaktan başka çıkar yol yoktu.

Damat Şerif Paşa, Milleti Zehirliyor

Efendiler, yeni kabine içinde yer alan ve Hey'et-i Temsiliye'mizin elçisi durumunda olan Cemâl Paşa ile yapılan ve yapılmakta olan haberleşmelerimiz, yüce topluluğunuza Dahiliye Nezareti makamını tutan Damat Mehmet Şerif Paşa'dan söz etmemi geciktirdi.

Biz, yeni kabine ile uzlaşma yolu ararken, Şerif Paşa, çoktan milleti zehirlemeye başlamış bulunuyordu. Nezarete geçtiğini bildiren 2 Ekim tarihli genelgesinin metni hatırlanırsa orada şu cümlelere rastlanır:

"Vatandaşların tam bir uyum ve birlik içinde bulunmaları, devletin gerçek çıkarlarının bir gereği olduğu halde, bir süredir memlekette bozgunculuk ve bölücülük belirtilerinin görülmesi, güçlüklerin bir kat daha artmasına yol açacağından, pek çok üzüntü vericidir.

"…. Başarı… Hükûmet'in gösterdiği yolda gitmekle ve memleket çıkarlarını ilgilendiren konularda zararlı davranışlardan kaçınmakla elde edileceğinden, hemen merkezlere ve merkeze bağlı olan yerlere bu yolda tavsiyelerde bulununuz.

Efendiler, Damat Ferit Paşa'dan daha akıllı olduğu söylenen Damat Şerit Paşa, pek acemice işe başlamış oluyor. O tarihlerde İstanbul'da, bizi "âsî, anarşist", "simple soldat -basit asker-" sayan bazı romancılar gibi, Damat Paşa da bizi; ancak ahmakları aldatabilecek kendi kısa aklınca, gafil ve anlayışsız sanıyordu galiba!..

Oysa, biz Nâzır Paşa'nın alçakça niyetini hemen anlamış ve daha uyanık bir durum almış bulunuyorduk. Şerif Paşa, bizim tutum ve gidişimizi, Ferit Paşa Kabinesi'ni düşürmek için milletçe yapılan teşebbüsleri, memlekette bozgunculuk

ve bölücülük belirtileri olarak gösteriyor ve pek çok esef ediyor.

Bir de, Efendiler, Hükûmet'in Dahiliye Nâzırı Mehmet Şerif imzasıyla yayınlanan duyurusunun birkaç noktasına hep birlikte göz gezdirelim.

"Bugünkü kabine tam bir uyum içindedir." Çok doğrudur. Bu durum bütün çıplaklığı ile kendini gösterecektir.

"Temel konularda görüş birliği içindir. Hiçbir partiye bağlı değildir. Çeşitli siyasî grupların hiçbirine de eğilimi yoktur. Hepsinden manevî destek bekliyor."

Bu cümlelerden çıkan anlam açıktır. Hükûmet, millî teşkilât ve onu idare eden Hey'et-i Temsiliye ile beraber değildir. Hattâ, ona karşı bir eğilimi bile yoktur. İtilâf ve Hürriyet Partisi'nden, Muhipler Cemiyeti'nden1, Kızıl Hançerliler'den, Nigehbancılar'dan ve mevcut öteki derneklerden ne kadar destek bekliyorsa, bizden de ancak o kadar... Cemâl Paşa vasıtasıyla bizi oyalama ve aldatma gayesiyle çekilen telgraflarda yazılanlar hep yalandır.

Sonra Efendiler, şu cümleyi okuyalım: "Memleket kaderinin milletin vekilleri aracılığı ile belirlenmesi başlıca emelimizdir."

Bundan çıkan anlam da şudur: Sivas'ta birkaç kişi toplanmış, millet adına söz söylüyor. Milletin kaderi ile ilgileniyor. Hey'et-i Temsiliye diye bir de ünvan takınarak, üstlerine vazife olmadığı halde, millet ve memleketin işlerine karışıyorlar. Bunların sözüne dinlemeyiniz. Çünkü bunlar milletin vekilleri değildir!

Hükûmet, bu bildiride barış konusundaki görüşünü de şöyle açıklıyor: "Wilson Prensiplerinden hakkıyla yararlanılarak, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde ve

Padişah’ın etrafında toplanmış, bağımsız bir devlet olarak yaşamasını sağlayıcı hiçbir teşebbüsten geri durulmayacaktır.”

Yeni kabine, bu görüşlerinde başarıya ulaşacaklarını belirtmek üzere şu delili ileri sürüyor: “Zaten büyük devletlerin adalet duyguları ile, gerçekten gittikçe açıklık kazanmakta olan Avrupa ve Amerikan kamuoyunun ölçülü davranma isteği bu konuda konuda güven verici olmaktadır.”

Efendiler, bütün bu düşünceler, Ferit Paşa Kabinesi’nin Padişah ağzından yayınladığı bildiri de yazılanların harfi harfine aynı değil midir?

Bu türlü bildiriler yayınlamaktan maksat, milleti aldatmak ve miskinliğe sürüklemek değil midir?

Hangi adaletten söz ediliyor? Hangi ölçülü davranma isteğinden dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Memleketin hükûmet merkezinden başlayarak yabancılar tarafından her yerde yapılagelenler gerçekten bunun aksini ispat edecek fiilî ve apaçık deliller değil miydi?

Gerçekte, Wilson Prensipleriyle birlikte sahneden çekilmiş ve Osmanlı ülkesine ait toprakların Suriye’de, Filistin’de, Irak’ta, İzmir’de, Adana’da ve her yerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?

Bu kadar kesin yıkılış belirtileri karşısında aklı, kavrayışı, vicdanı olan adamların kendi kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar, aslında kendilerini aldatacak kadar budala olurlarsa, onların memleket kaderini elde tutmalarına, aklı eren ve korkunç gerçeği görenler katlanabilirler mi? Eğer bu adamlar, gerçeği biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti kandırarak bir koyun

sürüsü halinde düşmanın pençesine teslim etmek için canla başla çalışmalarına ne anlam verilebilir?

Bütün bu noktalar gözönünde bulundurularak verilcek hükmü kamuoyuna bırakırım.

Tek Kusurumuz

Efendiler, hükûmetin bildirisinin, anlamsızlığına ve taşıdığı düşüncelerin sakatlığına rağmen, biz Hey'et-i Temsiliye adına aynı tarihte, 7 Ekim günü, yeni kabineyi destekleme kararı veriyoruz. Yeni hükûmet ile millî dâvâ arasında tam bir uzlaşma meydana geldiğini millete müjdeliyoruz. Her yerde hükûmet işlerine asla karışılmamasını sağlayarak, hükûmetin kuvvetini arttıracak ve işlerini kolaylaştıracak tedbirler alıyoruz. İçeride ve dışarıda tam bir birlik olduğunu fiilen isbat edecek bir durum alıyoruz. Özet olarak; memleketin kurtuluşunu sağlayabilmek için, dürüstlük ve içtenlikle düşünenlerin, akıl ve vicdan bakımından yapmaya mecbur oldukları -akla gelebilecek- herşeyi yapmaya çalışıyoruz. Milletvekillerinin bir an önce seçilmesini sağlamak için teşvik ve tavsiyelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Millî Teşkilâtı dağıtmıyoruz. Tek kabahatimiz budur.

Damat Ferit Paşa'dan sonra, diğer bir Damat Paşa'nın etrafında, sadrazam diye, nâzır diye toplanmış birtakım kuşbeyinlileri, alçak bir Padişahın alçakça düşüncelerini kolaylıkla uygulayabilsin diye serbest bırakmayacağımızı hissettiriyoruz.

Temsilcimiz Cemâl Paşa, kabine hakkında bizim olumlu kanaatımızı alabilmek ve güvenimizi kazanabilmek için her çareye başvurmaktan geri durmuyor. Ahmet İzzet Paşa'ya da kabineyi övdürerek varlığımızın silinmesi gereğine dair öğütler verdiriyordu.

Ahmet İzzet Paşa’nın Öğütleri

Gerçekten de, Ahmet İzzet Paşa’nın şifre içinde kalan imzasıyla, Cemâl Paşa’dan 7/8 Ekim 1919 tarihli şöyle bir telgraf almıştık:

10.1919

Harbiye, 7/8.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

Yeni Kabinede, çoğunlukla olan eski ve yakın arkadaşlarımı ziyaret ederek durumun ne merkezde olduğu konusunda bir sohbet görüşmesi yapmış idim. Öğrendiğim bazı durumlar üzerine, millet ve memleketin hayatî çıkarlarını düşünerek ve aramızda öteden beri süregelen dostça ilişkilere askerlikten gelen kardeşçe duygulara güvenerek, aşağıdaki düşünceleri hemen belirtmek istiyorum:

Birkaç aydan beri, memleketin uğradığı istilâ ve yok olma tehlikesinin önüne geçilebilmek için şimdiye kadar, Kuva-yı Millîye’nin ve Millî mücadele’nin yaptığı yararlı etkiler herkesçe kabul edilmiştir.

Yalnız, bu hizmetin sonuçlarını alabilmenin, bundan sonra bilgi ve görüş sahibi kanunî bir yönetimin kurulmasına bağlı olduğu da, gerçeği görenlerce kabul edilmektedir. Artık hükûmet ve milletin ikilikten ayrılarak bir birlik manzarası göstermesine, âciz görüşüme göre tezelden zaruret vardır. Kabineyi oluşturan şahısların iyi niyetli ve tutarlı düşüncelerine herkesin güveni olduğu inancındayım. Hiçbir kabinenin görevini sürekli olarak yapmasına imkân bırakmayacak iç meselelerin, dış siyaset üzerindeki korkunç etkileri bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar belirgindir. Milletvekillerinin bir an önce seçilmesi ve Meclis’in

toplanması için Osmanlı Hükûmeti'nce âcil tedbirler alınmaktadır. Vatanın kurtarılması uğrunda gösterdikleri kahramanca azim ve niyetlerinin, hükûmet üyelerince nasıl karşılandığı, bugünkü bildiriden anlaşılacağından, samimiyetle bir görüş birliğine varılacağına güvenim tamdır.

Ancak, bu sabah bendenizin yanına gelen, durumu bilen ve güvenilir bir kişi, Kütahya ve Bilecik taraflarında istenmeyen bazı nahoş olayların çıktığını söylemiştir. Bizi, anlaşmazlık ve çözülmeye sürüklemek için dışarıdan ve içeriden birçok teşvik ve kışkırtmalar olacağını tahmin ve kabul etmek tabiîdir. Öte yandan, dün nâzırlardan birinin gösterdiği, Kastamonu vali vekilinden gelmiş bir telgrafla da, bazı memurların tayini ve cezalandırılması gibi işlerde İstanbul Hükûmeti'ne sanki emredilmek isteniyordu. Bu gibi durumlar devleti bu kerteye indirmiş olan ve sizce de ne derecede kötülendiği bildiri ve yetki tanıma belgelerinde memnuniyetle görülen kötü idareyi aynen taklit etmek olacağından, böyle kimselere bu türlü davranma fırsatının verilmemesini, herkesçe bilinen zekâ ve anlayışınızdan beklerim. Özet olarak, artık memlekette birliğin sağlanmasını ve temel kanunlar çerçevesinde hükûmetle bağlantı kurulmasını içtenlikle tavsiye ve rica ederim (Ahmet İzzet).

Harbiye Nâzırı Cemâl

Bu telgrafa, elden geldiği kadar hiçbir kişisel duygu ve düşüncemizi belli etmemeye çalışarak, yumuşak ve hattâ inandırıcı bir karşılık vermek uygun görüldü. Cevap şudur:

Sivas, 7.8.10/1919

Şifre:

İlgi: 7.8.10/1919

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa Hazretleri'ne

Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne

Yüksek düşünceleriniz değerine yaraşır önemle dikkate alındı. Millî Mücadele'nin etkileri ile ilgili olumlu kanaata teşekkür edilir. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da, yapılan millî hizmetlerin tutarlı ölçülerle devam ettirileceğine, kanuni bir yönetimin tam olarak kurulmasına bütün varlığımızla çalışılacağına güven buyurulmasını rica ederim. Çünkü mücadelemiz, kanunî bir devrenin açılmasını hedef almaktadır. Tanrı'ya şükürler olsun, hükûmet ile millet, tam bir görüş birliğine varmış olduklarından, bundan sonra da devam edeceğinden emin bulunduğumuz karşılıklı samimiyet ve olgunluk derecesine ulaşmış olan birlik, kendini, millet ve memleket çıkarlarını garanti edecek şekilde ortaya çıkaracaktır.

Kötü uygulama ve siyaseti herkesçe bilinen Ferit Paşa Kabinesi'ne milletin uymaması, gaye ve hareketlerine katılmamış olması, dış politikamız üzerinde hiçbir tehlikeli etki uyandırmamış; aksine, Ferit Paşa Kabinesi'nin sebep olduğu bütün kötü etkileri ortadan kaldırarak şükranla karşıladığımız bugünkü elverişli siyasî durumumuzu sağlamıştır.

Milletin güvenini kazanmış olan bugünkü kabineyle anlaşmış bulunmanın, içteki durumumuzu dış siyaset üzerinde pek yararlı ve etkili kılacağına şüphe yoktur. Olağanüstü durumlarda, bazı yerlerde istenmeyen bazı olayların çıkmış olması, kaçınılması imkânsız zarurî ve olağan şeylerdir. Özellikle Kütahya, Bilecik ve Eskişehir gibi yerlerdeki suçsuz, haksızlığa uğramış halkın karşılaştığı baskı ve kötülükler, lütfen ve biraz da insaflıca düşünülürse, şikâyet konusu olarak görülen olayların ne kadar haklı olduğu bir an üzerinde durmakla anlaşılır. Buralardaki acıklı

ve iç sızlatıcı duruma da, eski hükûmetin miskince davranışının sebep olduğu düşünülünce, bu olaylardan Millî Mücadele'yi sorumlu tutmaya kalkışmak haksızlık olur inancındayım. Kastamonu Vali Vekili'nin, zâtıdevletleri'nce sözü edilen telgrafından dolayı kendisini de anlayışla karşılamanızı rica edeceğim.

Çünkü, bu biçim başvuru, yalnız Kastamonu'dan değil, daha başka yerlerden de yapılmıştı. Yeni kabinenin kararsız gibi görünen başlangıçtaki tutumu bir iki gün daha devam etseydi, bu türlü başvurular memleketin her köşesinden yağacaktı. Bundan böyle, bu gibi hareketlere asla meydan verilmemesi için gereken her türlü tedbir alınacak, gerekli etkiler yapılacak ve zâtıdevletlerinin tavsiyelerine uyularak tam anlaşmanın gerçekleşmesi ve temel kanunlar çerçevesinde Hükûmetle yakın işbirliği sağlanması için samimî olarak çaba harcanacaktır. Saygı ve hürmet ile ellerinizden öperim efendim.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Cumhuriyet kurulacağını keşfediyor

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa'nın yazdığı nasihatnamenin ve buna verdiğimiz cevabın gözden geçirilmesi bir hatıramı canlandırdı. Milletçe bilinmesi ve tarihe geçmesi için onu da söylemiş olayım:

Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder. Sohbet sırasında, aleyhimde olur olmaz, bazı şeyler söyler ve bu dedikodulara önemli bir keşfini de ekler: "Cumhuriyet kuracaklar, Cumhuriyet!" diye bağırır. Doğrusunu isterseniz efendiler, Makedonya'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Orduları Başkomutanı Ali Rıza Paşa'nın, arslanlardan oluşmuş bulunan koskoca Türk Ordularını bozguna uğratıp yok ettirdikten ve verimli Makedonya topraklarını düşmana terkedip bağışladıktan sonra; devletin en kritik anında, Vahdettin'in emellerine hizmet için gereken vasıfları kazanmış olduğuna ve bu ünlü ordular başkomutanının bu defa da kendine en becerikli yardımcı olarak, Eski GenelKurmay Başkanı'nı Harbiye Nezareti'ne getirmeyi düşüneceğine olağan gözüyle bakılabilirdi. Fakat, Millî Mücadele'nin Cumhuriyeti hedef aldığını bu kadar çabuk ve kolaylıkla sezip kavrayabileceğine hayran olmamak mümkün değildir.

Efendiler, bana bu bilgiyi veren, bu hikâyeyi bizzat İzzet Paşa'nın ağzından işiten ve şimdi içinizde bulunan ve çok değerli bir arkadaştır.

Salih Paşa, Hey’et-i Temsiliye İle Görüşmek İçin Geliyor

Efendiler, Cemâl Paşa, 9 Ekim 1919 tarihli bir şifre ile, Hey’et-i Temsiliye ile yakından görüşmek üzere Bahriye Nâzırı Salih Paşa’nın yola çıkmasının uygun görülmekte olduğunu bildirdi. Fakat, Salih Paşa, biraz rahatsız olduğu için, görüşme yerinin mümkün olduğu kadar yakın olması ve İstanbul’dan deniz yoluyla hareketinin yerinde olacağının düşünüldüğü belirtildikten sonra, Hey’et-i Temsiliye’den kimlerle ve nerede görüşüleceğinin tasarlandığını sordu.

10 Ekimde verdiğimiz cevapta, görüşme yeri olarak Amasya’yı tespit ettik. Görüşmek üzere, Hey’et-i Temsiliye’den benimle birlikte Rauf ve Bekir Sami Bey’ler gidecekti. Bunu da bildirdik.

Salih Paşa’nın İstanbul’dan hangi gün hareket edeceğinin ve Amasya’ya ne zaman gelebileceğinin gün ve saatinin de bildirilmesini rica ettik.

Efendiler, memleketin her tarafında millî teşkilâtın genişletilmesi ve köklendirilmesi çalışmalarına devam ediyorduk. Aynı zamanda milletvekili seçimlerinin yapılmasını sağlamaya ve çabuklaştırmaya çalışıyorduk. Bu konudaki görüşlerimizi gerekenlere de bildirerek, bazı kimseleri tavsiye bile ediyorduk. Ancak, cemiyet adına aday göstermemeyi prensip olarak kabul etmemekle birlikte, milletvekili olmak için başvuranların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin ilkelerini ve kararlarını benimsemiş kimselerden olmasını yürekten istiyor ve bu gibi kimselerin, cemiyet adına kendiliklerinden adaylıklarını koymaları gereğini de ilân ediyorduk.

Millî dâvâya hizmet eden memurların birer sebep uydurularak nakledilmesi ve yerlerinin değiştirilmesi, millî dâvâya karşı olduklar için millet tarafından kovulan memurların da memurluk sıfatlarının korunmaya devam edilmesi yüzünden, bazı yerlerden, yeni kabine ile uyuşmanın ne demek olduğunun anlaşılamadığı yolunda sitem ve şikâyetler gelmeye başladı. Bu hususu, 11 Ekimde Cemâl Paşa'ya yazarak, kabinenin dikkatini çekmek istedik.

Askerî Nigehban Cemiyeti

Bir de Efendiler, bilirsiniz ki, İstanbul'da Askerî Nigehban Cemiyeti diye bir bozguncu grubu türemişti. O zaman ki bilgilere göre, bu grubun başında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı ordudan kovulmuş Kurmay Albay Refik Bey, eski Halaskâr Grubu'ndan Binbaşı Kemal Bey, eski Bandırma Sevkiyat Başkanı Topçu Binbaşılarından Hakkı Efendi ve daha bu dernekle ilişkisini kesip kesmediği bilinmeyen ve ordudan atılmış bulunan Kurmay Binbaşı Nevres Bey gibi çeşitli yolsuzlukları yüzünden ordudan atılmış, yahut da emekli edilmiş bulunan kimselerle, ahlâksızlıkları ile tanınmış az sayıdaki kimselerden ibaretti.

İşte bu dernek, İkdam Gazetesinin 23 Eylül 1919 tarih ve 8123 sayılı örneğinde bir bildiri yayınlamıştı. Dernek, bu bildirisiyle, kendilerine vatan ve milletin bekçisi süsünü vermek istiyordu. Cevat Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı zamanında, bu dernek hakkında kovuşturmaya başlanmıştı. Değişikliklerden dolayı arkası kesildi.

Böyle bir derneğin varlığı ve faaliyeti ordu mensuplarının sinirlerini geriyordu. Hey'et-i Temsiliye'ye başvurular başlamıştı.

12 Ekim 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa'dan, kendi başarısı bakımından, bu fesat yuvasının kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şiddetle cezalandırılmalarını ve bu yoldaki işlemlerin orduya bildirilmesini rica ettim.

Cemâl Paşa'dan 14 Ekim'de aldığım "bu kesin olarak kararlaştırılmıştır" şeklindeki kısa ve kesin dilli telgrafı 15 Ekim'de bütün orduya özel olarak duyurdum.

Fakat, Cemâl Paşa’nın bu kesin kararının hiçbir zaman uygulandığını hatırlayamıyorum.

İşgali Suçlamayan Bir Siyaset

Efendiler, hatırlayacaksınız, İngilizler Merzifon'u ve arkasından da Samsun'u boşaltmışlardı. Bu münasebetle ve Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine, Sivas halkı fener alayı düzenledi ve gösterilerde bulundu. Birtakım söylevler verildi. Bu sırada halk da, "kahrolsun işgal" diye bağırdı. Sivas'ta yayınlanan İrade-i Millîye Gazetesi1, bu olayı olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin haberlerine dayanarak, Sivas iline yaptığı bir bildiride "kahrolsun işgal" şeklindeki yazılar, hükûmetin bugünkü siyasetine uygun değildir diyordu.

Bu ne demektir, Efendiler? Hükûmet işgali suç saymayan bir politika mı güdüyordu? Yoksa, "kahrolsun işgal" dedikçe, memleketi daha çok işgale mi yol açılacaktı? İşgal ve saldırı karşısında, milletin sessizlik ve sükûnet içinde kalması, işgalden tepkilenmiş görünmemesi mi akla ve politikaya uygundu?

Böyle sakat ve hayvanca bir düşünce, çöküş ve yokoluş uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete temel olabilir miydi?

İşte bu münasebetle, 12 Ekim 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa'ya yazdığım bir telgrafta: "Vatanın bir kısmının boşaltıldığını gören milletin, bu şekilde, hattâ daha da belirgin bir şekilde, duygularını açığa vurmuş olmasını pek uygun ve yerinde gördüğümüzü ve milletin gerçek duygularına dayanarak hükûmetin bu haksız işgalleri siyasî bir dille resmen reddetmesini, bugüne kadar Ateşkes Anlaşması'na aykırı olarak yapılmış müdahaleleri protesto ederek, yapılanların düzeltilmesini isteyeceğini beklemekteyiz" dedikten sonra, "bu vesileyle, hükûmetin

gütmekte olduğu politikada Hey’et-i Temsiliye’ce henüz bilinmeyen noktalar varsa, aydınlatılmasını” rica ettim.

Temsilcimiz ve Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa’nın cevabı pek ilgi çekicidir. 18 Ekim 1919 tarihli olan bu cevapta şu cümlelerin taşıdığı anlam dikkate değer: “Millî dâvâ çerçevesi içinde işleri yürütme sorumluluğunu yüklenmiş olan İstanbul Hükûmeti, tutumunda ve işlerinde siyasî mecburiyetleri kollamak, yabancılara karşı daha konukseverce ve yumuşakça hareket etmek zorunda”dır.

Süngülerini Milletin Kalbine Saplayan Yabancıları Misafir Sayan Bir Harbiye Nâzırı

Efendiler Rıza Paşa Kabinesi ve o kabinede Harbiye Nâzırı olan zat, aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin canevine saplayan düşmanları misafir kabul ediyor ve onlara karşı konukseverce ve yumuşakça harekette bir zaruret görüyor. Bu ne görüştür, bu ne kafadır? Millî dâvâ bu muydu?

Harbiye Nazırı, "özellikle millî teşebbüslerinin yanlış yorumlanması yolunda girişilen faaliyetlerin daha güçten düşmediği şu sıralarda, işaret ettiğim dikkatli davranışların yersiz olmadığı kabul buyurulur", inancında olduğunu söyleyerek, millî teşebbüslerden zarar görülmüş olduğunu anlatmaya, bu yüzden meydana gelen kötülüğü tamir için tedbirlerinin yersiz olmadığını bize de kabul ettirmek ustalığını göstermeye çalışıyor.

Harbiye Nâzırı, telgrafını şu cümle ile bitiriyor: "Olgunluğunu, eserleri ile ispatlamış olan yüce milletin güvenini kazanmış bulunan bugünkü hükûmetin, işlerinde serbest kaldıkça, dışarıya karşı sözünü daha çok dinleteceği açık bir gerçek olduğuna göre, saygıdeğer Hey'et-i Temsiliye'den hükûmetin yaptığı işleri daha çok desteklemelerini rica ederim."

Efendiler, Cemâl Paşa, gerçekten önemli noktalara dokunuyor: Önce, milletin olgunluğunu ispat ettiğini söyleyerek, bizim millet adına öne düşüp yol göstermemize ihtiyaç olmadığını dolaylı bir şekilde hissettirerek, bizi millet nazarında gereksiz bir takım müdahaleciler sayıyor. İkinci olarak, bizim hükûmeti serbest bırakmadığımızı ve bu yüzden dışarıya karşı sözünü dinletmeye engel olduğumuzu söylüyor.

Efendiler, yüce milletimizin olgunluğunu ispat eden eserler, Erzurum, Sivas Kongreleri ile bu kongrede aldığı kararlar, bu kararların uygulanmasına çalışmak şekliyle birlik ve dayanışma yaratılmaya başlanması ve Sivas Kongresi'ni yapanları yok etmeye kalkışan Damat Ferit Paşa Kabinesi'ni düşürmek gibi işler, davranışlar ve uyanıklıktı.

Bu kadarla yetinmek, bütün bu hareket ve faaliyetlerde olduğu gibi bundan sonra da millete önderlik etmek gibi vicdanî bir görevden vazgeçerek hükûmeti serbest bırakabilmek, ancak bir şartla mümkün olabilirdi. O da, serbest kalmaya lâyık olduğu anlaşılacak, Millet Meclisi'ne dayalı millî bir kabinenin memleket ve millet mukadderatını gerektiği şekilde üstlendiğine inanmaktı. Milletin, "kahrolsun işgal!" şeklindeki protestosunu boğmaya çalışan, duygu ve kavrayıştan yoksun hayvanca insanlardan kurulu ve içinde hainler bulunan bir hey'etin ahmakça, bilgisizce ve miskince hareketlerine seyirci kalmak, akıl ve anlayış sahibi vatansever kimselerden beklenebilir miydi?!..

Bir de Efendiler, Cemâl Paşa: "Milletin güvenini kazanmış bulunan bugünkü hükûmet" sözüyle pek büyük ve apaçık bir yalana başvuruyordu. Milletin hükûmete güven duyup duymadığı daha belli değildi. Bu söz ancak ve hiç olmazsa, kabine Millet Meclisi huzurunda güven oyu aldıktan sonra söylenebilirdi. Oysa, daha Millet Meclisi'nin üyeleri bile seçilmiş değidi.

Harbiye Nâzırı bu sözü söylediği dakikada, yalnız bir tek kişinin güvenini kazanmış bulunuyordu. O da devlet başkanlığı makamını kirletmekte olan hain Vahdettin idi.

Hey'et-i Temsiliye'nin kendileri ile uyuşmaya ihtiyaç duymuş olmasını, millet adına güvene sahip olmakmış gibi kabul etmek istiyordu. Eğer maksatları bu idiyse, milletin

kendilerine güven aracı olan bu hey’eti aradan çıkarma gereği nereden doğuyordu?

Millî Teşkilât Genişliyor ve Güçleniyor

Efendiler, Ferit Paşa Hükûmeti’nin düşmesi, memlekette kararsızlık içinde bulunan bazı yerlerin de duyguları ve maneviyatları üzerinde olumlu etki yaptı. Her tarafta sivil ve askerî idareciler başta olmak üzere, teşkilâta hız verildi.

Ali Fuat Paşa, batıdaki illerin hemen hepsi ile ilgilendi. Eskişehir, Bilecik ve arkasından Bursa bölgelerinde bizzat dolaşmak ve gereken kimselerle haberleşmek şekliyle çalışıyordu.

Balıkesir’de bulunan Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa), o bölgenin millî teşkilât ve askerî hazırlıklarıyla ilgileniyor ve uğraşıyordu.

Bursa’da bulunan Albay Bekir Sami Bey1, 8 Ekim’de, Ferit Paşa’nın adamı olan valiyi İstanbul’a göndererek, Kongre’nin kararlarını uygulatmaya başlatmış ve bir merkez hey’eti oluşturmuştu.

Millî teşkilât ile uğraşıldığı kadar, milletvekili seçimi ile de büyük bir ilgiyle uğraşılıyordu.

Memleketteki bütün millî kuruluşların aynı ad altında, Hey’et-i Temsiliye’ye bağlı olması ilkesi izleniyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar bölgelerinde teşkilâtın kuvvetlendirilmesi için, Aydın, Konya, Bursa, Balıkesir Bölgelerinde bağlantı kolaylığı sağlayıcı tedbirler alınıyordu. Batı Cepheleri üzerinde Harbiye Nezareti’ne bilgi veriliyor, hükûmetçe ne gibi işler ve tedbirler düşünüldüğü de sorularak hükûmetin ilgisi çekilmeye çalışılıyordu.

Efeler tarafından idare edilen Aydın Cephesindeki kuvvetlere bir komutan gönderme konusu düşünülmeye başlandı. İşgal altındaki yerlerde gizli millî teşkilât kurulması için 14 Ekim'de Ali Fuat Paşa'ya ve Afyonkarahisar'daki 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfü Bey'e yazıldı.Bununla birlikte, bu tarihlerde, daha bazı yerlerden amacın iyice anlaşılamadığı görülüyordu. Örnek olarak, Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin kendi adlarına tebliğler yayınladıkları oluyordu. 10 Ekim 1919 tarihinde Redd-i İlhak Cemiyeti Başkanı'nın imzası ile gönderilen bir yazıda, 20 Ekim'de büyük bir kongrenin toplanacağı, bu kongreye iki temsilci gönderilmesi illerden isteniyor ve bir takım tedbirler alınması bildiriliyordu.

Öbür taraftan, Karakol Cemiyeti'nin de İstanbul'dan başka Bursa yöresinde de faaliyette bulunduğu anlaşıldı.

Bu dağınıklığın önüne geçmek için gereken tedbirler alındı. Özellikle, Ali Fuat Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e, Bursa Merkez Hey'etine gerektiği şekilde yazıldı.

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti de düşmanlarla birlikte Anadolu'da millî dâvâya karşı örgütlenmek üzere yetmiş beş kişi göndermiş. Bu haber alındı. Kolorduların dikkati çekildi.

İstanbul'da gizli çalışmaya karar verildi. Teşkilâtın genişletilmesi için Trakya'ya Cafer Tayyar Bey aracılığıyla talimat verildi.

Meclis-i Meb’usan’ın Toplanacağı Yer

Efendiler, bir yandan milletvekillerinin seçilmesine çalışırken, bir yandan da Meclis-i Meb’usan’ın nerede toplanabileceği düşüncesi kafamızı kurcalıyordu. Hatırlayacaksınız ki, Erzurum’dan Refet Paşa’nın bu konu ile ilgili bir telgrafına cevap verirken “Meclis toplanmalı, fakat İstanbul’da değil, Anadolu’da” demiştim. Çünkü ben, Meclis’in İstanbul’da toplanması kadar mantıksız ve maksatsız bir davranış düşünemiyordum. Ancak, bu hususta yetkili olanları ve kamuoyunu bu gerçeğe inandırmadıkça, düşüncemizin gerçekleşmesi mümkün değildi. İstanbul’da toplanmanın sakıncalarını olduğu gibi, gözler önüne sermek gerekiyordu. Bu maksatla ve millî dâvâyı Rumlara ve yabancılara, Hıristiyanlara karşıymış gibi göstermek için, Ali Kemal ve Mehmet Ali Bey’lerin gayretleriyle Ermeni Patrikhânesi’nde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve İtilâf Partisi’nin teşebbüsleri üzerine, Harbiye Nâzırı aracılığıyla, İstanbul Hükûmeti’nin dikkatini çektik.

13 Ekim 1919 tarihinde, Meclis-i Meb’usan’ın açılışından sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin nasıl bir siyasî durum alması gerektiği görüşünde bulunduğunu, Cemâl Paşa aracılığıyla hükûmetten öğrenmeye çalışırken, Meclis-i Meb’usan’ın İstanbul’da toplanmasında ne gibi siyasî bir güvence elde edileceğinin düşünüldüğünü de sorduk. Aynı tarihte, Meclis-i Meb’usan’ın İstanbul’da korkusuzca toplanmasını sağlamak için hangi güvenlik ve korunma tedbirlerinin alınması düşünüldüğünü ve ne yapılmak gerektiğini, İstanbul’da teşkilâtımızın merkez hey’etinde bulunan ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olan Albay Şevket Bey’den sorduk.

Amasya Görüşmesi

Efendiler, hatırınızdadır ki, Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Amasya'da bir görüşme kararlaştırılmıştı. Nâzır Paşa ile, hükûmetin dış politikası, iç idaresi ve ordunun geleceği ile ilgili konular üzerinde görüşülme ihtimali vardı. Bu nedenle, kolordu komutanlarının düşünce ve görüşlerini önceden bilmek, bence pek yararlı idi.

Salih Paşa ile, Amasya'da, 20 Ekimde başlayan görüşmelerimiz, 22 Ekim'de son buldu. Üç gün süren görüşmelerin sonunda, ikişer örnek olmak üzere beş ayrı protokol düzenlendi. Salih Paşa'da kalanlar bizim tarafımızdan, bizde kalanlar Salih Paşa tarafından imza edildi. İki protokol, gizli sayılarak imza edilmedi.

Amasya görüşmesi sonunda alınan kararlar, kolordulara da bildirildi.

Efendiler, bu münasebetle, bir noktayı belirtmek isterim. Bizce temel alınan husus, millî teşkilâtın ve Hey'et-i Temsiliye'nin İstanbul Hükûmeti tarafından resmen tanınmış bir siyasî varlık olduğunun, görüşmelerimizin resmî bir nitelik taşıdığının ve sonuçlarına mutlaka uyulması gerektiğinin taraflarca resmen söz verilmiş bulunduğunu tasdik ettirmekti.

Bundan dolayı, görüşmelerin sonuçlarını içine alan kayıtların protokol olduğunu kabul ettirmek ve İstanbul Hükûmeti'nin temsilcisi olan Bahriye Nâzırına imza ettirmek önemliydi.

21 Ekim 1919 tarihli protokol metni, denebilir ki, hemen bütünüyle Salih Paşa'nın teklifleri olup, kabulünde sakınca görülmeyen birtakım maddelerden ibarettir.

22 Ekim 1919 tarihli ikinci protokol, uzun süren tartışmalı bir görüşmenin kayıt şeklindeki özetidir.

Bu görüşmede, her iki tarafın, Hilâfet ve Saltanat konusundaki karşılıklı güvenceleri ile ilgili geniş açıklamaları içine alan bir girişten sonra, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli bildirisindeki maddelerin görüşülmesine başlandı:

1- *Bildirinin birinci maddesinde, tasarlanan ve kabul edilen sınırların en düşük düzeyde bir istek olmak üzere elde edilmesinin sağlanması gereği ortaklaşa kabul edildi.*

Görünüşte, Kürtlere bağımsızlık kazandırmak amacıyla yapılmakta olan bozguncu propagandaların önüne geçme hususu uygun bulundu. Bugün için düşman işgali altında bulunan bölgelerden Çukurova'yı, Arabistan ile Türkiye arasında bir tampon devlet yapmak üzere anavatandan ayırma isteğinde bulunulduğundan söz edildi. Anadolu'nun, en koyu Türk çevresi, en bereketli, ve zengin bir bölgesi olan bu parçasının hiçbir şekilde ayrılmasına razı olunmayacağı; Aydın ilinin de aynı kesinlikle (ve öncelikle) vatan topraklarından kopmasının mümkün olmadığı ilkesi genellikle kabul edildi.

Trakya konusuna gelince: Burada da, görünüşte bağımsız bir hükûmet, gerçekte bir sömürge devlet kurulması, böyle olduğu takdirde de Doğu Trakya'dan Midye-Enez çizgisine kadar olan bölgeyi bizden ayırma isteğinin söz konusu olabileceği ihtimali göz önünde bulunduruldu. Ancak, Edirne'nin ve Meriç sınırının bağımsız bir İslâm Hükûmetine katılmak için bile olsa, hiçbir şekilde bırakılmasına rıza gösterilmemesi ilkesi ortaklaşa kabul edildi. Bununla birlikte, bütün bu maddede söz konusu edilen hususlar hakkında Meclis'in vereceği en son karara elbette uyulacaktır, dendi.

2- *Bildirinin dördüncü maddesindeki, azınlıklara siyasî hakimiyet ve sosyal dengemizi bozacak nitelikte imtiyazlar verilmesinin kabul edilmeyeceği konusundaki madde üzerinde önemle duruldu. Bu kaydın, bağımsızlığımızı fiilen sağlamak için, elde edilmesi zarurî bir istek olarak düşünülmesi ve bundan yapılacak en küçük bir fedakârlığın bağımsızlığımızı derinden zedeleyeceği öne sürüldü. Bu maddede söz konusu olan ve azınlıklara fazla haklar verilmemesine yönelmiş olan gaye, ulaşılması gerekli bir hedef olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, gerek bu konuda, gerek yaşama hakkımızın savunulması konusundaki öteki isteklerimizle ilgili konularda - birinci maddenin sonunda olduğu gibi burada da - Millî Meclis'in oy ve kararlarının geçerli olacağı kaydı konuldu.*

3- *Bildirinin yedinci maddesi gereğince, bağımsızlığımız tam olarak korunmak şartıyla, teknik, sanayi ve ekonomi alanlarındaki ihtiyaçlarımızın nasıl giderilebileceği konusu tartışıldı. Memleketimize pek çok sermaye dökecek olan bir devlet olursa, bunun malî işlerimiz üzerinde gerektirebileceği bir kontrol hakkının genişlik derecesi kestirilemeyeceğinden, bu hususun bağımsızlığımıza ve gerçek millî çıkarlarımıza zarar vermeyecek biçimde, uzmanlarca esaslı bir şekilde düşünülerek sınırlandırıldıktan sonra Millî Meclis'çe uygun bulunacak şeklin kabulü görüşüldü.*

4- *11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının öteki maddeleri de, Meclis-i Meb'usan'ın kabulüne sunulmak şartıyla uygun görüldü.*

5- *Bundan sonra, Sivas Kongresi'nin 4 Eylül 1919 tarihli kararlarının teşkilât bölümü ile ilgili 11. maddesinde yer alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumu, bundan sonraki çalışma şekli ve alanı üzerinde duruldu.*

Bu maddede, millî iradeyi hâkim kılacak olan Meclis-i Millî'nin yasama ve denetleme haklarına güvenlik ve serbestlikle sahip olduktan, bu güvenlik Meclis-i Millî'ce de doğrulandıktan sonra, Cemiyetin şeklinin kongre kararı ile belirleneceği açıklanmıştır. Burada söz konusu olan kongrenin, şimdiye kadar yapılan Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi İstanbul dışında ayrı bir kongre halinde olması şart değildir, dendi.

Cemiyetin programını kabul eden milletvekilleri, Cemiyetin tüzüğünde gösterilen temsilciler gibi kabul edilerek, bunların yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilir. Bundan sonra, Meclis-i Millî'nin İstanbul'da tam bir güvenlik içinde, serbest olarak görev yapabilmesi şarttır, dendi. Bunun bugünkü şartlara göre ne dereceye kadar sağlanabileceği etraflı şekilde düşünüldü. İstanbul'un düşman işgâli altında bulunması dolayısıyla, milletvekillerinin yasama görevlerini hakkıyla yerine getirmelerine pek elverişli olamayacağı düşüncesi ortaya atıldı. 1870-1871 savaşında Fransızların Bordeaux (Bordo)'da ve daha sonra Alanların Weimar (Vaymar)'da yaptıkları gibi, barış anlaşması yapılıncaya kadar, geçici olarak, Meclis-i Millî'nin Anadolu'da, saltanat hükûmetinin kabul edeceği güvenilir başka bir yerde toplanması uygun görüldü.

Meclis-i Millî'nin toplanmasından sonra, çalışma şartları bakımından ne dereceye kadar güvenlik ve gizlilik içinde bulunacağı belli olacağından, tam bir güvenlik görüldüğü takdirde, Cemiyet, Hey'et-i Temsiliye'nin faaliyetine son vererek teşkilâtının çalışma hedefini, yukarıda bildirdiğim üzere, kongre yerini tutacak olan özel bir toplantıda kararlaştırılacağı belirtildi.

Milletvekilleri seçiminde, tam bir serbestlik bulunması gerektiği hükûmetçe emredilmiş olduğundan, seçimler

yapılırken Cemiyet, Hey’et-i Temsiliyesi’nce müdahale edilmekte olduğu belirtildi.

Milletvekili adayları arasında, İttihat ve Terakki üyesi ve orduda lekeli şahıslar bulunduğu takdirde, bunların milletvekili seçilmesine meydan verilmemesi için, Hey’et-i Temsiliye’ce yol gösterme amacıyla ve uygun şekilde bazı yönlendirmeler yapılmasının yerinde olacağı hesaba katıldı. Hey’et-i Temsiliye’nin bu konudaki yardım şekli de, ayrıca bir formül halinde üçüncü protokol olarak tespit edildi.

Gizli sayıldığı için imza altına alınmayan dördüncü protokol şuydu:

1- *Bazı komutanların ordudan atılması ve bir kısım subayların Divan-ı Harb’e verilmeleri ile ilgili olarak çıkarılan Padişah emirleri ile diğer emirlerin düzeltilmesi.*

2- *Malta’ya sürülmüş olanların, ilgili bulundukları kendi mahkemelerimizde kovuşturma yapılmak üzere İstanbul’a getirtilmeleri çarelerinin araştırılması.*

3- *Ermeni zulmü ile ilgili görülenlerin de mahkemeye verilmesi (Millî Meclis’e bırakılacaktır).*

4- *İzmir’in boşaltılmasının İstanbul Hükûmeti tarafından yeniden protesto edilmesi ve gerekirse gizli talimatla halka gösteri toplantıları yaptırılması.*

5- *Jandarma Genel Komutanı, Merkez Komutanı, Polis Müdürü ve İçişleri Müsteşarı‘nın değiştirilmeleri (Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince).*

6- *İngiliz Muhipler Cemiyeti’nin (kapı kapı dolaşıp) halka kâğıt mühürletmelerine engel olunması.*

7- *Yabancı parasıyla satın alınmış derneklerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin zararlı yayınlarına son verilmesi (özellikle subay ve memurların bu gibi derneklere girmelerinin kesinlikle yasaklanması).*

8- *Aydın Kuva-yı Millîye'sinin güçlendirilmesi ve beslenmelerinin kolaylıkla sağlanması (bu husus Harbiye Nezareti'nce düzenlenir. Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasından gerektiği kadarı, hükûmet tarafından bu maksat için ayrılabilir).*

9- *Millî Mücadele'ye katılmış memurların genel bir yatışma ve güvenlik sağlanıncaya kadar yerlerinden alınmamaları ve millî dâvâya aykırı hareketlerinden dolayı millet tarafından işten el çektirilmiş memurların yeni görevlere tayinlerinden önce durumun özel olarak görüşülmesi.*

10- *Batı Trakya göçmenlerinin taşınmalarının sağlanması.*

11- *Âcimî Sadun Paşa ve adamlarının uygun şekilde desteklenmesi."*

İmzasız beşinci protokol da, Barış Konferansı'na gidebilecek kimselerin adlarını içine alıyordu. Bununla birlikte, Hükûmet bu konuda, ana ilkelere uymak şartıyla serbest bulunacaktı.

Delegeler

Tevfik Paşa Hazretleri - Başkan

Ahmet İzzet Paşa Hazretleri - Askerî temsilci

Hariciye Nâzırı - Siyasî temsilci

Reşat Hikmet Bey - Siyasî temsilci

Uzmanlar Heyeti

Hamit Bey - Maliye

Albay İsmet Bey - Askerlik

Reşit Bey - Siyasî işler

Mühendis Muhtar Bey - Bayındırlık İşleri

Albay Ali Rıza Bey - Deniz Albayı

Refet Bey - İstatistik

Emirî Efendi - Tarih

Münir Bey - Hukuk Müşaviri

Uzman bir şahıs - Ticaret İşleri

Uzman bir şahıs - Çeşitli mezheplerin imtiyazlarını bilen

Yazı Hey'eti

Reşit Saffet Bey - Maliye Bakanlığı eski

Özel Kalem - Müdürü

Şevki Bey

Salih Bey

Orhan Bey

Hüseyin Bey - Robert Koleji Türkçe Öğretmeni

Efendiler, bu görüşmelerimizde tespit edilen esaslar arasında, en önemli noktanın Meclis-i Millî'nin toplanma yeri

ile ilgili olduğunun yüksek dikkatlerinizi çekmiş olacağını sanırım.

Meclis'in, İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığı konusundaki eski görüş ve kanaatimizi Salih Paşa'ya kabul ve tasdik ettirdik. Ancak Paşa, kendisi bu görüşe katılmakla birlikte, bu katılışın şahsına ait olup kabine adına şimdiden söz veremeyeceği kaydını da eklemişti. Kendisi, kabine üyelerini bu görüşe inandırmak ve katılmalarını sağlamak için elinden geleni yapacağına söz vermiş, başaramadığı takdirde, Kabineden çekilmekten başka yapacak bir şey olmadığını söylemiştir.

Salih Paşa, bu konuda başarı sağlayamamıştır.

Meclis-i Meb'usan'ın toplanma yeri konusuna tekrar dönmek üzere, Amasya görüşmesi ile ilgili açıklamalarıma son veriyorum.

Sivas’ta Bana Karşı Yapılan Bir Teşebbüs: Şeyh Recep Olayı

Yalnız, Efendiler, biz Amasya’ya gelmek üzere, Sivas’tan ayrılır ayrılmaz, Sivas’ta pek de hoşa gitmeyen bir olay geçmiştir. Bu olay hakkında kısaca bilgi sunayım:

Amasya’ya vardıktan sonra, İtilâf ve Hürriyet’çilerin yabancılarla birleşerek birtakım hainceişlere giriştikleri yolunda bilgiler almıştık. Bunu derhal bir genelge ile her yere bildirmiştim. Sivas’ta, Padişah’a, aleyhimde telgraf çekilme gibi bir teşebbüs bulunduğunu haber aldım, fakat inanmadım. Elbette, Hey’et-i Temsiliye’deki arkadaşlarımızın, karargâhımıza bağlı şahısların, valinin daha başkalarının dikkat ve uyanıklığı buna engeldir dedim.

Oysa, Şeyh Recep ve arkadaşlarından Ahmet Kemal ile Celâl adlarında üç kişi, bir gece telgrafhanede kendilerine bağlı bir telgrafçı vasıtasıyla istedikleri telgrafları çekmişler.

Efendiler, biz bütün memleket için doğru yolu göstermek ve halkı aydınlatmakla uğraşıyoruz. Fakat düşmanlarımız da bize karşı, her yerde ve hattâ içinde bulunduğumuz Sivas şehrinde bile, alçakça niyetlerini gerçekleştirebilecek aşağılık araçlar bulmakta başarılı olabiliyorlar.

Bütün uyarılarımıza rağmen, ben oradan ayrılır ayrılmaz, Sivas’taki şahısların dalgınlığı, her yerde ne kadar çok ilgi gevşekliklerinin ve göz yummaların, doğurmuş olduğuna güzel bir örnek oluşturuyor.

Efendiler, düşmanlar, Şeyh Recep’e gerçekten önemli bir rol oynatmış bulunuyorlardı. Sırası gelince arz edeceğim belgelerden, Sait Molla’nın Rahip Frew’a yazdığı 24 Ekim tarihli bir mektubunda, Molla, Papaza “Sivas olayını nasıl

buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek" diyordu.

Bütün bu milletin birlik ve dayanışmasından ve millî teşkilâtın memleketin her köşesinde yayıldığından bahseden, milletin ortak isteğine uyarak, askerî ve millî teşkilâta dayanarak Kabineyi düşüren, yeni kabine ile karşı karşıya geçen bir hey'etin başkanı aleyhinde -tam yeni kabine temsilcisiyle görüşmelere girişeceği bir sırada ve bu maksatla Sivas'tan ayrıldığının hemen ertesi günü - bütün Sivas halkı adına ayaklanma çıktığını gösterir bir telgrafın, telgrafhane tehdit edilerek çektirilebilmesi elbette anlamlı idi.

Bizzat içinde bulunduğu Sivas halkı, böyle bir hey'etin aleyhinde olunca, bütün milletin, aynı duygu ve düşüncede olmayacağını ispat etmek gerçekten güçtür. O halde, temsil yeteneği böyle olan bir hey'etle başkanının dayandığı gücün de çürük olacağı yargısına varmak neden doğru olmasın!

Sivas'tan yükseltilen bu sesin düşmanlar için ne kadar kuvvetli ve önemli olduğu takdir buyurulur.

Efendiler, Salih Paşa'ya ait telgrafı, Amasya'ya geldiğinde kendisine verdirdim. Ancak, Şeyh Recep ve arkadaşlarının hükûmetçe cezalandırılmalarını istedim. Sivas'taki Hey'et-i Temsiliye üyelerine de telgraf başında 19 Ekim'de şunları sordum:

1- *Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celâl imzalarıyla Saray Genel Sekreterliği'ne çekilen telgrafı gördünüz mü?*

2- *Telgrafhânede nöbetçi subayı yokmu?*

3- *Hepiniz orada olduğunuz halde böyle bir küstahlık nasıl yapılabilir ? Kaldı ki, bu çılgınların teşebbüsleri hepinizce biliniyor. Salih Paşa'ya ve Naci Bey'e yazılmış üç imzalı*

telgraf hazırladıklarını biz buradan işitmiştik. Sizin bundan haberiniz yok muydu?

4- *Yabancılarla birlikte İtilâf ve Hürriyetçilerin birtakım haince hareketlere giriştikleri konusunda dün bir genelgeyle yapılan tebligat alınmadı mı?*

5- *Baskı yapılan ve kendilerine gözdağı verilen telgraf memurlarının, hemen gereken kimseleri, Vali Paşa'yı ve diğer ilgilileri haberdar etmemelerinin ve nöbetçi subayının bunda gaflet göstermesinin sebebi nedir?*

6- *Başmüdür Bey'in bilgi vermesi üzerine alınmış olan tedbirler nelerdir?*

Mustafa Kemal

Valiliğin, konuyu askerî makamlara bıraktığının anlaşılması üzerine Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'e de şunu yazdım:

"Söz konusu olan olaya karışmış olanların tutuklanıp cezalandırılmaları için valilikçe elde bulunan imkânlar kullanılmış yahut yetersiz görülmüş de mi, iş kolorduya atılıyor? Yoksa, bu küstahça hareketlere karşı da valilikçe tedbir alınmasında kararsızlık mı gösteriliyor? Bu durum anlaşıldıktan sonra, konunun çözümü daha kolay ve esaslı olur."

Mustafa Kemal

Daha sonra Sivas'ta bulunanlara şu emri verdim:

1- *Telgrafhâne tamamen kontrol altına alınacaktır. Bir subay komutasında bir manga asker yerleştirilecektir. Bundan önce olduğu gibi, telgrafhaneyi işgal ve memurlara baskı yaparak milletin haklı birliği aleyhinde zihinleri bulandırıcı ve güvenlik bozucu faaliyetlerde bulunacak*

hainler kesinlikle engellenecektir. Bu gibi güvenlik bozucu hareketlerde kanunî sınırları aşan ve askere saldıranlara karşı, duraklamadan her nerede olursa olsun silâh kullanılacaktır.

2- *Küstahça hareketlere yeltenenleri yola getirme açısından, Kurmay Başkanı'nın ileri sürdüğü sebeplere dayanılarak, kaçmalarına fırsat verilmeksizin derhal gereği yapılacak ve sonucu bir iki saate kadar bildirilecektir. Ancak, bu konuda karar vermek için orada bulunan kimselerden hiçbirisinin faaliyete geçmeyip de ne yapılacağının bizden sorulmaya kalkışılması, gerçekten esef edilecek bir durumdur. Bu karar, bir taburu Sivas'ta bulunan 5. Tümen Komutanı Cemil Cahit Bey tarafından tabur komutanına emredilmiştir. Oraca bu kararın sür'atle uygulanmasına hiç olmazsa yardım buyurulması istirham olunur.*

3- *Sivas'ta disiplinin sağlanabilmesi için, uyanıklıkla, bütün ilgililerle kesin ve şiddetli tedbirler alınması gereğini rica ederim.*

Mustafa Kemal

Özet olarak, Osman Tufan ve Recep Zühtü Beyler'e, şu direktifi verdim:

"Millî Mücadele aleyhinde küstahlık edenler için yapılacak işlemler ilgililere bildirilmiştir. Durumu tâkip ederek gereğinin tam olarak yapılıp yapılmadığını ve göz yumulduğu takdirde bizzat müdahale ederek, bilinen şahısların tutuklanması ve yardakçılarının zararsız duruma getirilmesi istenmektedir. Bu konuda, lüzum görülürse, her kime karşı olursa olsun gereğini yapmakta çekingenliğe düşülmemelidir.

Mustafa Kemal

20 Ekim’de Vali Reşit Paşa, konuyu uzun uzadıya anlattıktan sonra, “olayın genişlemesi ihtimali varken önüne geçilmiş ve gösterilen hızlı ve şiddetli müdahaleden dolayı, bundan sonra benzer durumların ortaya çıkmayacağının anlaşılmış” olduğunu yazıyordu.

Efendiler, İstanbul Hükûmeti’nin Şeyh Recep’i ve arkadaşlarını cezalandırmış olduğuna elbette ihtimal vermediniz. “Sivaslı Şeyh Şemseddin’in torunlarından” diye imza atan bu miskin ve âdî şeyhin, bundan sonra da düşmanların elinde âlet olarak girişeceği alçaklıklara rastlayacağız.

Adapazarı Dolaylarında Kışkırtmalar

Efendiler, daha Amasya'da iken karşılaştığımız durum, yalnız, Şeyh Recep Olayı ile kalmadı. Adapazarı dolaylarında da buna benzer bir olay görüldü. İzin verirseniz onu da kısaca bilginize sunayım:

Adapazarı İlçesinin Akyazı taraflarında türeyen Talustan Bey, İstanbul'dan para ve direktifle gelerek, süvari olacaklara 30, piyade yazılacaklara 15 lira vaadeden Bekir Bey ve Sapanca'nın Avşar köyünden Beslân adında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım kimselerle Adapazarı Kasabasını basmaya karar veriyorlar. Tahir Bey adındaki Adapazarı Kaymakamı bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmit'ten gönderilen bir binbaşı ile kendi topladığı yirmi beş kadar atlıyı alarak, Kasabayı basmaya gelenlere karşı hareket ediyor. Lâtife denilen bir köyde karşılaşıyorlar. Bu başıbozuk gruba hareketlerinin sebebi sorulmuş... Verdikleri cevap şuymuş: "Padişah Hazretleri'nin hayatta, yüce Hilâfet makamlarında olup olmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa'yı Padişah yerine koyamayız...."

Tahir Bey'in makina başında, İzmit Mutasarrıfı'na verdiği bilgide, "adı geçenlerin İstanbul'da önemli kimselerle ilişkide olduğunu ve hattâ Padişah'ın da bu hareketlerinden haberli bulunduğunu söyledikleri" kaydediliyordu. Resmî olarak verilen bilgide: "Bekir'in, orada toplanan kimselere, bu iş için İstanbul'da bir hafta süre koydular, beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İşi çabucak bitirelim" dediği de bildiriliyordu.

İzmit'teki Tümen Komutanı, Adapazarı üzerine bir müfreze gönderecekti. Ali Fuat Paşa'da, Düzce üzerine bir miktar

kuvvet sevk edecekti.

23 Ekim tarihinde, İzmit'teki Tümen Komutanı'na, Bekir'in İtilâf ve Hürriyet'çilerle yabancı düşmanlar tarafından gönderildiği ve bozguncu hareketlerinin önlenmesi gerektiği bildirildi.

Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey'e de, 23 Ekim'de doğrudan doğruya "Bekir ve arkadaşları için uygulanacak sert ve hızlı tedbirlerde asla gevşek davranılmamasını, zararlarının önlenmesini ve sonucun bildirilmesini" emrettim.

Efendiler, 23 Ekim tarihli bir şifre ile, Bekir ve yardakçılarının, yaptıkları işler ve kimlikleri hakkında elde ettiğimiz bilgileri, Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa'ya bildirdik ve, *"Saltanat Hükûmeti'nce, bu gibi bozguncu eylem ve hareketlere karşı, zamanında etkin tedbirler alınmadığı ve konu millî teşkilâta dokunduğu takdirde, en şiddetli tedbirlere başvurmak zorunda kalacağımızı bildiririz"* dedik.

İzmit'ten giden ve olay yerinde desteklenen millî ve askerî bir müfreze, *"pek çok sayıda toplanmış ve toplanmakta olan fesatçıları dağıtmış, tahsildar Beslân ve kardeşi Hasan Çavuş'u ele geçirmiş, asıl özel direktif ve para ile bir hafta önce İstanbul'dan gelmiş olan Bekir, kaçmış."* Bu Bekir, subaylıktan kovulma ve Manyaslıdır, Bundan sonra vermeye mecbur olduğumuz emirlerle, İzmit'te kışkırtıcı ve tertipçi olanlardan, İngiliz İbrahim diye tanınan biri ve diğer birtakımları hakkında kovuşturma başladı.

"Bekir'in, olay yerinde alınan tedbirler sonunda teşebbüsün boşa çıktığını ve kaçtığını, ancak, İstanbul'a dönerek, orada yeniden lanetlice teşebbüslerde bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğunu, hakkında özel

kovuşturma yapılmasını”, Amasya’dan 26 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa’ya yazdım.

27 Ekim 1919 tarihinde Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey’den gelen telgrafta: *“Bekir’in emrinde iki subay, kırk silâhlı adam olduğu halde Abaza köylerinde, halkı, bugünkü hükûmet adına, Millî Mücadele aleyhine kışkırtarak birçok para sarfettiği ve Nezaret’e yazdığı yazılarının kabul edilmediği”* bildiriliyordu.

Efendiler, bu gibi konularda, Hükûmeti uyarma ve görevini yapmaya davetten ibaret olan başvurumuz, elbette Hükûmetin işine karışma gibi sayılmaz, inancındayım.

İstanbul’da, Hükûmetin gözü önünde tertiplenen, içteki ve dıştaki düşmanların Padişah’ın bilgi ve rızası ile olduğuna şüphe etmediğimiz faaliyetlerinin, fiilen başarıya ulaşacağı dakikaya kadar beklemek ve *“elbette hükûmet tedbir alır, engel olur”* diyerek safça bir boyun eğmeye kapılmak yerinde olamazdı.

Efendiler, Amasya’da görüşmelere başladığımız 20 Ekim günü, alınan bilgilerin özeti şuydu: İstanbul’da, Hürriyet ve İtilâf Partisi, Askerî Nigehban Cemiyeti ve Muhipler Cemiyeti bir blok kurdular. Bu blokla, Ali Kemal ve Sait Molla gibi kimseler, azınlıkları sürekli olarak Kuva-yı Millîye aleyhine kışkırtmaya başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuva-yı Millîye aleyhine, İtilâf Devletleri temsilcilerine başvurdular. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Neologos Gazetesinde yayınladığı bir mektupla, son Millî Mücadele hareketinden dolayı Ermenilerin göç etmekte olduklarını ilân etti.

İdam edilmiş bulunan Kâzım’ın kardeşi Hikmet adında biri, İstanbul’dan aldığı direktifle Adapazarı çevresinde başına birtakım silâhlı adamlar toplamaya başladı. Bu Hikmet’in adına önemli bir belgede de rastlayacağız. Adapazarı

yakınlarında, Değirmendere’de de para ile adam toplanmaya başlandı. Çete halinde toplananların, Geyve Hükûmet Binasını basmaya karar verdikleri haber alındı. Karacabey’de de buna benzer ufak tefek hareketler görüldü. Bursa’da, Gümülcineli İsmail’in topladığı çetelerin, Kuva-yı Millîye aleyhindeki hareketleri duyulmaya başladı. Nigehbancılardan tutuklu bulunanların hepsi, bir günde hapisten çıkarıldı.

Düşmanlar tarafından Kuva-yı Millîye aleyhine kurulan çetelerin çatışmaya geçmeleri, karşı blokun açıktan açığa hareketi, İstanbul Polis Müdürünün aleyhte faaliyeti, Ali Rıza Paşa Kabinesi’nde bizim aleyhimizde nâzırların bulunması, bazı teşkilât merkezlerimizi, özellikle İstanbul merkezimizi ümitsizliğe düşürmeye başlamıştı.

Hükûmetin, bir maksat ve karar sahibi olduğunu gösterecek hiçbir harekette bulunmaması ve yalnız Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa’nın olumsuz ve aralıksız faaliyetini doğru bulan davranışı, gerçekten düşünülecek ve endişe edilecek bir durumu sergiliyordu.

İstanbul’da Kuvayı Millîye’ye Karşı Kışkırtmalar

Bu konuda, ilk defa, duyarlık gösteren ve harekete geçme önceliği taşıyan Ankara oldu. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey’in Sivas’a çektiği 15 Ekim 1919 tarihli bir şifresini, rahmetli Hayati Bey’in imzasıyla diğer bir şifre içinde 22 Ekim’de Amasya’da aldım.O şifre aynen şöyledir:

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

Paşa Hazretleri; biz kendi kaderimizi ne böyle milletin kaderinden habersiz hükûmete ne de rastgele gönderilecek valilere bırakamayız. Birçok defa zâtıâlîlerine bildirdiğimiz düşünceler dikkate alınmadığından, İstanbul Hükûmeti, Ferit Paşa Kabinesi’nin atayıp da gönderemediği eski Bitlis Valisi Ziya Paşa’yı buraya, ve bütün görevlerinde hayatı boyunca hiçbir varlık gösterememiş olan Suphi Bey’i de Konya’ya vali atamak şeklinde ilk adımını atmaya başladı. İşte, bu gibi durumlar dolayısıyla, Meclis-i Meb’usan kurulmadan önce, hiçbir göreve dışarıdan kimsenin getirilmemesini geçenlerde arz etmiştik. Madem ki şimdiki Hükûmet, buraya yeniden vali göndermeye kalkışmıştır, şu halde, buradaki Mİllî Mücadele’nin söndürülmesi isteniyor demektir. Nasıl ki, zâtıâlîleri askerlikten ayrılarak milletin bir ferdi olarak çalışmaya karar verdiniz, bendeniz de burada çekilerek aynı şekilde milletimin bana vermiş olduğu görevi yapmaya karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime bırakacağımı lütfen bildiriniz, efendim.

15 Ekim 1919

Ankara Vali Vekili

Bir gün sonra da, 23 Ekim de Cemal Paşa'nın, 21 Ekim 1919 tarihli şu telgrafını aldım:

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Ankara'dan Belediye Başkanı ve Müftü Efendi; dışarıdan gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini; Ankara'ya, Ankara'dan vali atanması gereğini kendi yetkilerine dayanarak ileri sürüyorlar. Böylece, her taraftan ayrı ayrı isteklerin ileri sürülmesi, hükûmeti güç duruma sokmaktadır. Kötü niyetliler ve azınlıklar bu gibi durumları türlü türlü yorumluyor. (...) Hükûmetin destekleneceğine söz verilmesi üzerine, bu gibi hususların önlenmesi gereğini rica ederim. Atanması, Padişah'ın onayından geçen valinin yola çıkması gerektiğini elbette kabul buyurursunuz.

Harbiye Nâzırı Cemâl

Ankara'yı yatıştırarak, hükûmet otoritesini kırmamak için telgraf başında birçok uyarılarda bulundum. Ancak, Ankara'nın haklı olduğunu teslim etmemek mümkün değildi. Sonunda, Cemâl Paşa aracılığıyla hükûmete yazdığım telgraftan söz ederek, alınacak cevaba kadar durumun iyi idare edilmesini Ankara'daki Kolordu Komutan vekili Mahmut Bey'e yazdım.

Bu noktada, sırası gelmişken bir gerçeği bilginize sunmak uygun olur. Hey'et-i Temsiliye olan bizler, Hükûmetin durumunu ve nasıl bir hükûmet olduğunu pekâlâ anlamıştık. Hükûmet üyelerinden bazılarının hükûmette bulunmaktan pişmanlık duyduklarını ve çekilmek için bahane aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka, dış ve iç düşmanların ve Padişah'ın el birliği ile, Ali Rıza Paşa Kabinesi yerine, kendi görüşlerini açıktan açığa ve hızlıca uygulayacak diğer bir

kabineyi iktidara getirmeye kararlı olduklarından da habersiz değildik. Bunun içindir ki, Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni, en az zararlısı sayıyorduk. Bir de Ferit Paşa'nın düşmesinden sonra, yeni kabine ile anlaşmak için geçen dört beş gün içinde, bazı taraflardan elden geldiği kadar çabuk anlaşma hususunda alınmış olan tavsiyeler de, bizce göz önünde tutulması gereken anlam ve nitelikte idi. Bu bakımdan, amaca güvenli bir şekilde de ulaşıncaya kadar, gerekirse, biraz da fedakârlık yapmak zaruretini duyuyorduk.

Mahmut Bey'e yazdığım şifrede kapalı bir şekilde bu noktalarda belirtilmişti.

Cemâl Paşa'ya verdiğim cevabı olduğu gibi bilginize sunacağım:

Şifre

Amasya, 24.10.1919

Özel, Acele

İlgi: 21.10.1919 tarih ve 419 sayılı şifre:

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa Hazretleri'ne

Ankara'dan vali hakkında yapılmış olan başvuru ve isteğin aşağıdaki sebeplerden ileri geldiği anlaşılmıştır:

Şöyle ki: İstanbul'dan alınan güvenilir haberlerde İngilizler ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin, İtilâf ve Hürriyet ve Nigehbancıların, Hristiyan azınlıklar ile işbirliği yaptıkları, Anadolu'ya birçok bozguncular göndererek millî teşkilâtı sakatlama ve İstanbul Hükûmeti'ni dağıtma teşebbüslerinde bulundukları, bu bozguncuların, Adapazarı ve Bursa'dan yola çıktıkları bildirildiği gibi, son günlerde Adapazarı'nda da bazı olayların görülmesi endişe yaratmıştır. Konya'ya gönderilen

Vali Suphi Bey'in, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin İstanbul Yönetim Kurulu üyelerinden olduğunu Konya'da Refet Bey'e söylemiş olduğu haberinin yayılmış olması, uyanan şüpheyi daha da artırmıştır. Ankara ili gibi millî teşkilât ve mücadelemizin en önemli merkezlerinden olan bir bölgede, daha durumlar açıklık kazanıp da tam bir sükûnet ve güvenlik sağlanamadan, buradaki önemli işlerin başına, hiçbir tecrübesi bulunmayan âciz bir valinin getirilmesi tereddüt uyandırmıştır. Ankara'da bulunan vali vekili ve komutan ile Hey'et-i Temsiliye arasında yapılan haberleşmeler üzerine şimdiki hükûmetin, her ne şekilde olursa olsun emirlerine ve yaptıklarına uymak doğal görülmüş ve o yolda hareket edilmiş ise de, doğrudan doğruya halkın kendisi, düşündükleri tehlikeye karşı verilen güvenceyi yeterli görmeyerek, tam bir güvenlik ortamı doğuncaya kadar, kendilerince millî dâvâya bağlılığı denenmiş bulunan vali vekilinin göreve devamını gerekli sayarak doğrudan doğruya hükûmete başvurmuşlardır. Zâtıdevletlerinin son yazıları üzerine Ankara'da gereken kimselerle yeniden görüşülmüş, hattâ sakıncaları bulunsa bile, sırf hükûmet otoritesini sarsmamak için Ziya Paşa'nın iyi karşılanmasının sağlanmasına çalışılmıştır. Ancak, karşılaştığı tehlikelerden ve fesatlıkların ağır bastığı gidişattan son derece ürkmüş olan halkı, bunu kabule inandırmak mümkün olamamıştır.

Dahiliye Nâzırı Paşa Hazretleri'nin, içinde bulunduğumuz durumun önem ve ciddiyetini, düşmanlarımızın durmadan ne kadar şeytanca çalışmakta olduklarını takdir buyurdukları şüphesiz bulunduğuna göre, Nezaret makamına yeni geçmiş olmaları yüzünden, çalıştırılmaya lâyık olan memurları tanımakta mazur oldukları gibi, Âdil Bey'in bile müsteşarlığını yapmış olan Keşif Bey'in hâlâ müsteşarlık yapmakta olduğu göz önünde bulundurulunca, özellikle yüksek dereceli memurların atanmasında ne dereceye kadar uzak görüşlü davranılmasının gerekeceği kendiliğinden

anlaşılır. Bu bakımdan Ziya Paşa'nın şimdilik gönderilmemesinin sağlanmasına yüksek yardımları ve sonucun bir emirle bildirilmesi arz ve istirham olunur.

Mustafa Kemal

Efendiler, Ali Fuat Paşa, 28 Ekim 1919 tarihli bir şifresiyle, İstanbul'daki teşkilâtımızın, adıma gönderdikleri bir telgrafı bildirdi. Bu telgrafta verilen bilgiler önemliydi.

Çerkez Bekir'in yarattığı, o bilinen olay, Adapazarı ve çevresinde Kuva-yı Millîye'ye karşı isyan başlangıcı sayılmış. Bundan nasıl yararlanılacağı konusunda, "Padişah, Ferit Paşa, Âdil Bey ve Sait Molla ile Ali Kemal Bey'den kurulu" bir hey'et, bir takım tasarlamalar da bulunmuşlar.

Bu telgrafta, yukarıda adı geçen Hikmet hakkında da bilgi veriliyordu. Bu Hikmet, iki ay önce Amasya'dan Adapazarı'na gelmiş. O çevrede öteden beri kendisine ve ailesine karşı olanların millî teşkilâta girdiğini anlamış. Hikmet Bey, Amasya'dan geldiğini, beni tanıdığını ve millî teşkilâtı kurmaya yalnız kendisinin yetkili olduğunu ileri sürerek, Sivas'la haberleşmeye kalkışmak ister. Karşı taraf engel olur. Hikmet, karşı teşkilât kurar. Bunu sezen Sait Molla, Hikmet'i elde edecek çareyi bulur. Kendisini Hristiyanlara karşı bir isyan için ayartır.

Efendiler, Hikmet ile ve düşmanlarımızın Hristiyanlar aleyhindeki tertipleri ile ilgili olan bilgiler, daha sonra dokunacağımız bazı durumların kolaylıkla anlaşılmasına yarayacağı için, bunların gereksiz sayılmamasını rica ederim.

Efendiler, bu bilgiler üzerine Cemâl Paşa'ya yazdığım telgrafa Yüce Meclisimizin de dikkatini çekmek isterim:

Sivas, 31.10.1919

Şifre

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa Hazretleri'ne

Adapazarı dolaylarında, Hükûmet ve Millî Teşkilât aleyhinde geçen olay, yüksek şahıslarınca bilinmektedir. Bu olay, millî birlikteki kararlı tutum, İstanbul Hükûmeti'nin yerinde ve kesin tedbirleri sayesinde bastırılmış ise de, daha oralarda bozgunculuk tohumu tükenmiş değildir. Milletin birliği karşısında bunların tamamen ezilip yok olacağına şüphe yoktur. Ancak, bu bozgunculuk hareketlerinde Damat Ferit Paşa'nın eski Dahiliye Nâzırı Âdil ve ondan önceki Ali Kemal Bey'lerle Sait Molla'nın destekçi ve hazırlayıcı oldukları anlaşılmıştır. Adları bildirilen bu zatlar, kendi vatan hainliklerinin yanında, çok büyük ve tehlikeli bir hatâ daha işlemişlerdir. O da, lanetlice işlerinden sanki kutsal Padişah Hazretleri'nin de bilgisi bulunduğunu çevreye yaymak gibi büyük bir alçaklıktır. Kabinenin saygıdeğer hey'etinden büyük bir samimiyetle rica ederiz; şimdi vakit geçirmeden durumu uygun bir şekilde Padişah Hazretleri'nin tertemiz huzuruna arz etsinler. Milletin ve teşkilâtın bu gibi uydurmalara elbette değer vermeyeceği açık bir gerçektir. Bozguncuların, yalanlarla millî birliği lekelemek istediklerini ileri sürerek, Saltanat Hükûmeti'nce, olayın geçtiği bölgede resmen yalanlamak şekliyle, herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan verilmemesi ve bu zararlı şahıslar hakkında gerekli incelemelerin yapılarak kovuşturmaya geçilmesi hayatî bir konu sayılmaktadır, efendim.

Hey'et-i Temsili'ye adına

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi’ni İktidarda Tutma Kararı

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin sizlerce de bilinen kuruluş tarzına rağmen yerinde kalmasının ve elden geldiği kadar desteklenmesinin neden gerekli görüldüğünü birazcık belirtmiştim.

Amasya’dan Sivas’a döndükten sonra, Hey’et-i Temsiliye ve orada bulunan öteki arkadaşlarla yaptığımız toplantıda, Amasya Görüşmesi ve diğer konular üzerinde arkadaşlara uzun uzadıya bilgi verdim. Bu toplantıda, Hey’et-i Temsiliye’ce alınan kararlara ait kayıtların 29 Ekim 1919 günü yapılan görüşmeyle ilgili safhasında aynen kayda geçmiş olan şu kararı tespit ettik:

> *“Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin âciz, Padişah gözünde bir konum tutmak isteyen kimseler oldukları, bir kısmının Millî Mücadele’nin yanında bir kısmının da karşısında bulundukları, bununla birlikte, Zâtışâhane, ilk fırsatta bunları düşürerek, yerinde baskıcı yönetimi sürdürecek bir hey’et getirmek isteyeceğinden, Millî Meclis kurulup da yasama görevine başlayıncaya kadar, Hey’et-i Temsiliye’nin bu kabineyi desteklemesinin vatan ve millet için hayırlı bir iş olduğu kabul edildi.”*

Gerçekten de bu kararımızı uyguladık. Bunu doğrulayan bir durumu yeri gelmişken bilginize sunayım: İstanbul’daki teşkilâtımız, güvenilir kaynaklara dayanarak bildirdiği bazı bilgileri, 31 Ekim 1919 tarihinde bize gönderdi. O bilgiler şöyleydi:

“İki günden beri Kiraz Hamdi Paşa, Mabeyn’e gidiyor, iki üç saat huzurda (Padişah’ın yanında) kalıyor ve şu karar alınıyor: Mareşal Zeki Paşa başkanlığında bir kabine kurulacak, Hamdi Paşa Harbiye Nâzırı, Prens Sabahattin Bey Hariciye Nâzırı olacak; Tevfik Hamdi Bey Dahiliye, Eşref, Mahir Sait ve daha başkaları öteki nezaretleri alacaklardır. Bunlardan Sabahattin ve Mahir Sait’e daha teklif yapılmamıştır. Zâtışâhane, Ali Rıza Paşa’ya, uygun bir zamanda, belki bu günlerde istifa teklif edecektir. Bu konuda daha önce faaliyetinden söz edilen bir blok, bir gizli dernek vardır.” Bu bilgiler üzerine, Cemâl Paşa’ya 2 Kasım 1919’da, Sadrazam’a hiçbir sebep ve bahane ile konumunu bırakmamasına kesin olarak ihtiyaç duyulduğunun bildirilmesi, istifa gerçekleştiği takdirde, bütün memleketin İstanbul ile kesinlikle ilgisini keseceği bildirildi. Rumeli ve Anadolu’da bulunan bütün komutanlara da, bu durumla ve Cemâl Paşa’ya yazılan telgrafla ilgili bilgi verildi. Ayrıca, ilişkide bulunulan Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey’etlerinin de durumdan haberdar edilmesi gereği bildirildi.

Barış Anlaşması‘na Kadar İstanbul’a Ayak Basmamamız ve Milletvekili Olmamamız Tavsiyesi

İstanbul teşkilâtımızdan 13 Ekim 1919 tarihinde açıklanma istenmek üzere, çekilen telgrafımıza verdikleri 20 Ekim 1919 tarihli cevapta, “milletvekillerinin İstanbul’da toplanmasında bir sakınca ve tehlike bulunmadığı, İtilâf Devletleri’nin herhangi bir davranışının medeniyet dünyasına karşı kötü etki yapacağının imkân dahilinde görüldüğü” sözlerine; yalnız “yasama gücü, şimdiki yetkisinin genişletilmesine teşebbüs ederse Zâtışâhâne’nin Meclis’i kapatmaya kalkışması ve muhaliflerin tehlikeli durum almaları, İtilâf Devletleri’nin de bundan yararlanarak zâtı devletleri gibi yüksek şahsiyetlere saldırma cesaretini göstermeleri muhtemeldir” sözleri ekleniyordu. Bu telgrafın sonunda da, “bizim barış anlaşması yapılıncaya kadar, İstanbul’a ayak basmamaklığımız ve milletvekili olmamaklığımız” tavsiye olunuyordu.

İstanbul’daki teşkilât merkezimizden Kara Vasıf Bey’in gizli, Şevket Bey’in açık imzasıyla aldığımız 30 Ekim 1919 tarihli şifrede, teşkilâtımızda bulunanların görüşleri, daha birçok kimsenin görüşleri ile destekleniyordu. Bu şifrenin birinci maddesi şöyle başlıyordu: “Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam, Harbiye Nâzırı, Genelkurmay Başkanı, Nafia Nâzırı ve programlara gerçekten bağlı olan ve hizmet eden, bağlılığı ile birlikte önemli bir kuvveti de bulunan Göz Doktoru Esat Paşa ile, ayrıca Rauf Ahmet Bey ve diğer zatlarla gerek kendi istekleri üzerine gerek ilişkimiz dolayısıyla görüştüm. Bütün düşüncelerin birleştiği noktalar aşağıdadır:”

Bundan sonra, bütün düşüncelerin birleştiği noktalar özetleniyordu:

1- Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'da toplanması zarurîdir. Yalnız, biz İstanbul'a gitmemeliyiz. Sadrazam Paşa, meclisin İstanbul'da vicdan huzuru içinde, kararlar alabileceğini yabancılardan söz alarak vaadetti. Fakat, yalnız bizim için güvence sağlamak mümkün olamayacağından, milletvekili olurlarsa izinli olarak veyahut milletvekili olmadan daha yüksekte ve milletin sevgilisi olarak kalmaları uygun olur" deniliyordu.

Birinci maddenin (b) fıkrasında: "Zaten hükûmet, yapılacak anlaşmada, nisbî temsili, azınlıkların hakları bakımından kabule mecburdur. Şu halde Millî Meclis'in, azınlıkların da yeniden seçime katılmaları için dağılıp yeniden seçileceği bazı çevrelerce kesin olarak ümit edilmektedir" şeklinde yeni bir bilgi veriliyordu.

Birinci maddenin (c) fıkrasında da: "Hükûmet gerçekte iyi niyetlidir. Ancak isteksizlik içindedir" güvencesi okunuyordu.

İkinci madde de: "Elden geldiği kadar sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilâfçı v.b. çıkarmak" gibi bizim anlayamayacağımız çapraşık ve karışık bir anlayışın belirtisine rastlıyorduk. Ondan sonra:

3. maddeyi: "Hükûmeti güç durumlara düşürmemek."

4. maddeyi de: "Bize zararı dokunacakları, her şekilde inandırarak elde etmek istiyorum. Herkes de bana bunu tavsiye ediyor. Örnek olarak, Refi Cevat, Sosyalistler gibi" görüşleri içine alıyordu.

1 ve 4 Ekim 1919 tarihlerinde, İstanbul'daki teşkilâtımıza uzun düşünce ve yorumların yer aldığı cevaplar verdik. Bu cevaplarımızda, özet olarak: "Milletvekillerinin İstanbul'da toplanması her bakımdan tehlikeli ve sakıncalıdır" dedik ve açıklamasını yaptık. Cemâl Paşa aracılığıyla hükûmete

bildirdiğimiz görüşleri özetledik. “Bizim için var olan tehlikenin bütün milletvekilleri için söz konusu olduğunu”, ispata çalıştık. “Bizim seyirci durumunda kalmamız mutlaka arzu buyuruluyorsa, gerekçeleriyle birlikte” bildirilmesini istedik.

Yalnız, Kara Vasıf Bey’e çekilen telgrafta:

> *“Ahmet İzzet Paşa Hazretleri, aslında Millî Mücadele’nin İstanbul’da katliama yol açabileceği zannında idi. Sözlerinin ciddiye alınması, öncelikle bu kanaatlerinin değişip değişmediğini bilmekle mümkündür. Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa Hazretleri’ne gelince: Onun da kararsız olduğunu bilmez değilsiniz. Abuk Paşa’da aynı zihniyet ve psikoloji içindedir. Göz Doktoru Esat Paşa hakkında kesin bir düşüncem yoktur. Yalnız, bazıları bu zatı son derece dar görüşlü, pek fazla şan ve şöhret düşkünü olarak gösteriyorlar. Sözün kısası, irade ve düşüncelerinde kararlılık ve isabet olmayan ve İstanbul’da düşman baskısı altında düşünen resmî ve özel şahısların tavsiyeleri incelenmeye değer” dedikten ve söz konusu olan toplantı yeri hakkında yeniden, gelebilecek tehlike ve sakıncaları saydıktan sonra, “asıl garip karşılanacak olan nokta, bizi, yani adları bilinen iki üç kişiyi korumakta güçsüzlüğe düşen Hükûmetin, öteki milletvekillerini nasıl koruyacağı meselesidir.*
>
> *Bizde yavaş yavaş yer etmeye başlayan görüş ve kanaat, ne yazık ki yabancılar değil, aksine belki onlardan çok, şimdiki Hükûmet üyeleri ile diğer şahıslardan bazılarının bizi tehlikeli saymakta olmalarıdır” dedik.*

Bundan sonra yer alan fıkralardan birinde: “Nisbî temsili kabul etme zarureti karşısında Meclis’in dağıtılmasını şimdiden düşünen bir çevrede, Meclis-i Meb’usan’ın toplanmaması gereği doğal görülmelidir”, kanaatini belirttik.

Bir fıkrada da: Hükûmetin istekli olmadığı sözünden bir şey anlayamadığımıza işaret ederek, “maksadı bizi güç zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?” sorusundan sonra, onların bir düşüncelerine karşılık olarak da “muhaliflerin iktidara geçmesinden korkmak yarar sağlamaz. Bundan dolayı politika ve tutum değiştirilemez”, dedik.

Efendiler, bu yazışmalardan ve bu yazışmalarda ileri sürülen düşüncelerden kolaylıkla anlaşılmaktaydı ki, bizim İstanbul’daki teşkilâtımızın ileri gelenleri, Hükûmet adamlarının, şunun bunun görüşlerine tutsak olmuşlar ve artık onlara sözcülük etmekten öteye bir görev yapmıyorlardı.

İşte, diğer bir şifre telgraf ki, 6 Kasım 1919 tarihinde yazılıyor, ancak şifrenin metninde Kara Vasıf Bey’in görüş ve üslûbu hâkim oluyor ve Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa imzasıyla geliyordu. Bu şifrede yine toplanma yerinden söz edilerek, özellikle: “Önce siyasî sakıncalar var, sonra idarî sakıncalar var, daha sonra toplanma imkânı yoktur... Zaruret duyguya hâkim olmalıdır... Uygun karşılığınızı acele olarak kabineye bildiriniz” sözleriyle baskı yapılıyor ve Japon Rıza Bey’le birlikte pek yakında iyi haberlerle sizin yanınızda olacağım” müjdesi veriliyordu. “Sulh ve Selâmet’i iyice kazandık demektir. Millî Türk de bizim. Millî Ahrâr’ı (çeşitli parti adları) yıkıyoruz. Millî Kongre yola gelecek” cümleleriyle de iyi haberlerin nelere, ne gibi boş şeylere ait olduğunu belirtmekte acele ediliyordu.

Kara Vasıf Bey’e 7 Kasım 1919’da hemen Sivas’a gelmesini yazdım.

Kara Vasıf Bey’in yine aynı konu ile ilgili olarak gönderdiği, 19 Kasım 1919 tarihli şifresinde uzun düşüncelere dayandırdığı muhakeme ve mantığını şu cümlede özetliyordu:

“Kuva-yı Millîye ile aynı görüşte olan Meclis, Padişah’a karşı düşmanlık ilân ederse, Anadolu kimin arkasından gider?!... Kuva-yı Milliye’ye mi bağlı olsun?!...

Meclisi Anadolu’da toplamak düşüncesinden vazgeçmek, bir vatan borcudur...”

Komutanların Görüşlerini Almak

Efendiler, çok önemli olan bu Meclis'in toplanacağı yer konusunda kendi başına karar verip, bu kararı da millete ve seçilen milletvekillerine uygulatmak, pek tehlikeli olurdu. Bu sebeple, büyük bir dikkat ve incelikle bütün kişisel veya genel duygu ve düşünceleri gözden geçirmek, gerçek eğilimi anlayarak uygulanabilecek kararı bulmak zorunluluğu ile karşı karşıya idim.

Gördüğünüz gibi, bir yandan İstanbul'un ileri gelenleriyle haberleşirken, bir yandan da çeşitli yollarla kamuoyunu yokluyordum. Vereceğim kararın uygulanmasını sağlamak için ordunun görüşünü almak da pek önemliydi. Bu yüzden daha Ekim'in 29., 15., 20., 12. ve 3. Kolordu Komutanları'nı Sivas'ta bir toplantıya davet ettim.

Diyarbakır'daki Kolordu Komutanı'na, Edirne'deki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e, Bursa'da Yusuf İzzet Paşa'ya Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e de "kendilerini, aradaki yolun uzaklığı ve özel durumları dolayısıyla davet etmediğimi, alınan kararları bildireceğimi" yazdım.

Efendiler, davet edilen komutanlardan Selâhattin Bey zaten Sivas'ta idi. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan ve Konya'daki Kolordu Komutanı'nın cephe ile ilgili önemli işleri bizzat düzene sokması gerektiğinden, kendisine vekil olarak Konya'dan da Kurmay Başkanı Şemsettin Bey gelerek Sivas'ta toplandılar. Hey'et-i Temsiliye'den olan veya bu hey'etten olmayıp da toplantıda bulunmaları yararlı görülen şahısların ve komutanların katılmasıyla, 16 Kasım 1919 günü görüşmelere başladık. Toplantı gündemimiz şu üç noktadan ibaret olacaktı:

1- *Meclis-i Meb'usan'ın toplanma yeri,*

2- *Meclis'in toplanmasından sonra Hey'et-i Temsiliye'nin ve millî teşkilâtın alacağı şekil ve çalışma yöntemi,*

3- *Paris Barış Konferansı'nın bizim için olumlu veya olumsuz bir karar vermesi halinde tutulacak yol.*

Dört Aykırı Görüş ve Aldığımız Karar

Efendiler, bu tarihe kadar Cemiyetimizin merkez hey'etlerinden istediğimiz bilgilere gelen cevaplar dört görüş etrafında toplanıyordu:

1- *Birinci görüşe göre, Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul dışında toplanması uygun görülüyordu.*

2- *Başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi, Saruhan hey'etlerinin bulunduğu ikinci görüşe göre İstanbul'da... İstanbul'daki devlet adamları ile ileri gelenlerden hemen hepsinin bu görüşte olduğunu biliyoruz. Padişah'ın isteği, hükûmetin ısrarı da buydu.*

3- *Trakya- Paşaeli'nden gelen üçüncü görüşe göre, İstanbul yakınlarında..*

4- *Bir kısım merkez hey'etleri de Salih Paşa'nın kişisel görüşüne dayanarak, Hükûmetin "olur" demesi halinde, İstanbul dışında toplanmakta bir sakınca görmüyorlardı.*

Efendiler, İstanbul Hükûmeti ile yardakçılarının kamuoyunu ne kadar bulandırıp karıştırmış olduğunu, milletin ortaya koyduğu bu farklı görüşlerden kolaylıkla anlamak mümkündür.

Artık bunun üzerine direnmenin kötü sonuçlar vereceği yargısına varmak da güç değildir.

Şimdi, 16 Kasım 1919'dan 29 Kasım 1919 tarihine kadar, günlerce süren görüşme ve tartışmalardan çıkan sonuçları ve alınan kararları olduğu gibi yüksek bilgilerinize sunuyorum:

1- *Millî Meclis'in İstanbul'da toplanmasının sakınca ve tehlikelerine rağmen, Saltanat Hükûmeti İstanbul dışında toplanmayı kabul etmediği ve memleketi bir bunalıma sürüklemekten sakınıldığı için, Meclis'in İstanbul'da toplanması zorunluluğu kabul edildi. Ancak aşağıdaki tedbirlerin alınması gerektiği de karara bağlandı:*

a) *Bütün milletvekillerinin durum hakkında aydınlatılarak teker teker görüşlerinin alınması,*

b) *Millî Meclis, İstanbul'da toplanacağına göre, milletvekillerinin İstanbul'a gitmeden önce, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanarak, gerek İstanbul'da gerek İstanbul dışında gereken güvenlik tedbirlerini ve programımızın esaslarını savunacak kuvvetli bir grup oluşturma yolları üzerinde görüşmeleri,*

c) *Cemiyetin teşkilâtını hızla genişletmek ve güçlendirmek için, kolordu komutanlarının, bölge komutanları ve askere alma teşkilâtı başkanları aracılığıyla vakit kaybetmeden fiilî yardımda bulunmaları,*

d) *Bütün sivil idare yöneticilerinin, her ihtimale karşı, millî teşkilâta bağlı kalacaklarına dair söz alınması ve kendilerinin eldeki imkânlarıyla Cemiyetin teşkilâtını kurmaya hızla girişmelerinin istenmesi,*

2- *Millî Meclis İstanbul'da toplandıktan sora, milletvekillerinin, tam bir güvenlik ve serbestlik içinde yaşama görevlerini yapmakta olduklarını açıklayacakları güne kadar, Hey'et-i Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi yine İstanbul dışında kalarak millî görevine devam edecektir. Ancak, bütün sancaklardan ve milletvekili olan kimseler arasından seçilmek üzere birer, illerden ve bağımsız sancaklardan ikişer şahsın, tüzüğün sekizinci maddesi*

gereğince Hey'et-i Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınında toplantıya çağrılıp, durumun açıklanması ve Meclis-i Meb'usan'daki tutumun kararlaştırılması üzerinde görüşülecektir. Bu sebeple Hey'et-i Temsiliye de oraya gidecektir. Bu toplantıdan sonra, Hey'et-i Temsiliye de uygun şekilde yeni üyelerle desteklendikten sonra, öteki milletvekilleri de İstanbul'a Millî Meclis'e gideceklerdir. Hey'et-i Temsiliye göreve devam ettiği sürece, millî teşkilâtın şekli ve çalışma yöntemi tüzükte yazıldığı şekilde olacaktır.

Meclis'i Meb'usan, tam bir güvenlik içinde bulunduğunu açıkladığı zaman, Hey'et-i Temsiliye tüzükteki yetkisine dayanarak, genel kongreyi toplantıya çağırıp on birinci madde uyarınca da Cemiyetin ileride alacağı şeklin belirlenmesini, kongrenin kararına bırakacaktır. Kongrenin nerede ve nasıl toplanacağı o zamanki durum ve şartlara göre ayarlanacaktır. Kongrenin toplantıya çağrıldığı zaman ile toplanması arasında geçecek süre içinde, Hey'et-i Temsiliye, İstanbul Hükûmeti ve Meclis-i Meb'usan Başkanlığı ile kesin bir zorunluluk görmedikçe resmî ilişkilerde bulunmaz.

***3-** Paris Barış Konferansı, bizim için olumsuz bir karar verdiği ve bu karar Hükûmet ve Millî Meclis'çe kabul edilip onaylandığı takdirde, elverişli en kestirme yoldan Millî İradeye başvurularak, tüzükte açıklanmış olan esasların gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.*

Mustafa Kemal

Rüstem, Mazhar Müfit, Ali Fuat (20. Kolordu K.)

Hüsrev, Hüseyin Rauf, Kâzım Karabekir (15. Kolordu K.)

Hakkı Behiç, Hüseyin Selâhattin İbrahim (13. Kolordu K.)

Vâsıf, 12. Kolordu Kurmay Başkanı Şemsettin

Milletvekillerine Verilen Direktif

Efendiler, bu kararlar gereğince, milletvekillerini aydınlatmak için verdiğimiz bilgi ve direktifleri olduğu gibi bilginize sunacağım:

Seçilen milletvekillerine verilen bilgi ve direktifler şunlardır:

> ***Madde 1-*** *İstanbul'un, İtilâf Devletleri'nin ve özellikle İngiliz kara kuvvetlerinin işgali altında ve deniz kuvvetlerince kuşatılmış olduğu, güvenlik kuvvetlerinin de yabancılar elinde ve karmakarışık durumda bulunduğu bilinmektedir. Bundan başka, Rumların kendi aralarından İstanbul milletvekili adıyla kırk kişi seçtikleri ve Atina'dan gelmiş Yunan lider ve komutanlarının yönetimi altında olmak üzere, gizli polis ve ihtilâlci örgütler kurarak, devletimize zamanı gelince isyan edecekleri anlaşılmıştır. Maalesef, Hükûmetin, İstanbul'da serbest olmadığını itiraf etmek mecburiyeti vardır. İşte bu sebeplerle, Millî Meclis'in toplanma yerini tartışmak gibi bir konu ortaya çıkmış bulunuyor. Millî Meclis, İstanbul'da toplandığı takdirde, milletvekillerinin yapacakları vatan görevi dikkate alınırsa, tehlikeye uğramalarından cidden korkulur. Gerçekten de, İtilâf Devletleri'nin Ateşkes Anlaşması hükümlerini bozarak barış anlaşmasını beklemeye gerek duymadan, vatanımızın önemli bölgelerini işgal etmek ve Hristiyan azınlıklara haklarımızı çiğneme fırsatını vermek şekliyle yapılan haksız uygulamalarını eleştirip reddedecek, toprak bütünlüğümüzü ve bağımsızlığımızın dokunulmazlığını yılmadan isteyecek ve*

savunacak olan Meclis-i Meb'usan'ın dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması veya sürgün edilmesi, uzak bir ihtimal değildir. Tıpkı, Kars'ta toplanan Millî İslâm Şûrası'na İngilizlerin yaptıkları gibi. Seçimlere katılmamış olan Hristiyan azınlıkların, onlara uyan İngiliz Muhipleri ve Nigehban Cemiyetileri'nin, bu konuda düşmanların gayelerine hizmet ederek her türlü kötülüğü yapabilecekleri de akla gelebilir. Bu bakımdan, Millî Meclis'in İstanbul'da toplanması, Meclisten beklenen ciddî ve tarihi görevin yerine getirilmesini imkânsız kılacağından ve Millî Meclis de devlet ve milletin bağımsızlığının temsilcisi olduğundan, ona vurulacak darbe ile bağımsızlığımızın da zedeleneceğini belirtmeye gerek yoktur. Kabine adına, Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile görüşmelerde bulunan Bahriye Nâzırı Salih Paşa Hazretleri bile bu gerçekleri göz önünde tutarak Millî Meclis'in İstanbul'un dışında güvenli bir yerde toplanması gereğine vicdanı ile de düşüncesi ile de kanaat getirmiş ve bu hususu uygun bulduğunu imzası ile doğrulamıştır. Millî Meclis'in düşman baskısından uzakta ve tam bir güvenlik içinde bulunan bir yerde toplanması halinde, İstanbul'da toplandığı takdirde akla gelebilecek bütün sakıncalar ortadan kalkmış olacağı gibi, Hilâfet ve Saltanatın tehlikede olduğunu dünya kamuoyuna ve özellikle İslâm âlemine fiilen duyurmuş olacak, millî varlık ve bağımsızlığımızın aleyhinde alınması muhtemel bir karar karşısında vatana ve millete karşı olan görevlerini yerine getirebilecek ve İtilâf Devletleri karşısında, Meclis'in milletin kaderine tamamen hâkim bulunduğu daha açık bir şekilde ortaya konabilecektir. Meclis'in İstanbul dışında

toplanması halinde akla gelebilecek olan sakıncalar aşağıdadır:

Millet düşmanları, İstanbul'un gözden çıkarıldığı yolunda zararlı bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükûmet, İstanbul'da olduğu gibi, Meclis ile kolayca temas ve bağlantı kuramayacaktır. Meclis'in açılış töreni, Zâtışâhâne'yi yolculuk zahmeti ile karşı karşıya bırakmamak için, vekil tayin buyuracakları bir kişi aracılığıyla yapılabilecektir. İşte bu sakıncalar dolayısıyla, şimdiki Hükûmet, Millî Meclis'in İstanbul dışında açılmasını kabul etmemiştir. Hükûmetin bu olumsuz kararı yüzünden söz konusu aşağıdaki sakıncalar da eklenmektedir:

Millî Meclis'in kanuna uygun olarak toplanması, Meclis-i Meb'usan ile Âyân Meclisi'nin aynı yerde ve aynı zamanda bulunmasına bağlı olduğundan, Hükûmetin İstanbul dışında, uygun göreceği bir yerde toplanmaya razı olması yüzünden Âyân Meclisi ve Hükûmet, İstanbul dışındaki toplantıya katılmayacak ve Zâtışâhâneye şekline uygun olarak Meclis'i açtırmayacaktır.

Bu durum karşısında, Millî Meclis'in İstanbul dışında toplanmasına, kanun bakımından imkân kalmadığı için, yukarıda bildirilen sıkıntılara rağmen, İstanbul'da toplanması bir zorunluluk şekline girmiş bulunuyor. Sayın milletvekilleri İstanbul'a gitmekten çekinerek, İstanbul dışında kendiliklerinden toplandıkları takdirde, böyle bir toplanma elbette Millî Meclis'in herkesçe bilinen yasama gücünü temsil edemez. Belki, milletin varlığını, gayelerini, bağımsızlığını temsil edecek, onun hakkında verilecek hükümleri eleştirecek ve

yine millete dayanarak reddedebilecek bir millî kongre şeklinde olabilir. Bu takdirde, Millî Meclis de elbette İstanbul'da toplanmamaya mahkûm olur. Böyle bir davranışın, hükûmetin karşı çıkmasına, zorlayıcı tedbirler almasına ve sonunda millet ile İstanbul Hükûmeti arasındaki her türlü ilişkinin kesilmesine yol açacağı da düşünülebilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, yukarıda dile getirilen bütün hususları gözden geçirip tartıştıktan sonra, Millî Meclis'in İstanbul'da toplanma zorunluluğuna karşı, durumu bütün milletvekillerine bildirerek, her birinin düşünce ve görüşlerini almayı görev saymıştır. Bundan başka, sayın milletvekillerinin İstanbul'da Millî Meclis'e girmeden önce, kolayca bir araya gelebilecekleri bazı yerlerde toplanıp aşağıdaki hususları Hey'et-i Temsiliye'ye bildirmeleri gerekli görülmüştür. Görüşülecek hususlar şunlardır:

a) Meclis'in İstanbul'da toplanması zorunluluğuna karşı, İstanbul ve İstanbul dışında olmak üzere bütün yurtta alınması gerekli tedbirler, yapılması gerekli hazırlıklar;

b) Meclis-i Meb'usan'da vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin bağımsızlığını kurtarmaktan ibaret olan amacı korumak ve savunmak için birleşmiş, azimli bir kadro kurma çarelerinin düşünülmesi;

Milletvekillerinin yukarıdaki hususları görüşmek için toplanmaları uygun görülen yerler şunlardır:

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2- *Birinci maddeyi, olduğu gibi, bölgelerinizde bulunan milletvekillerine bildirerek, önce, en kısa zamanda onların kişisel görüşlerini almak ve bunları vakit kaybetmeden bir yandan Hey'et-i Temsiliye'ye bildirmek, bir yandan da bölgelerinizdeki Merkez Hey'etlerine ulaştırarak bu konuda faaliyet göstermelerini sağlamak.*

İkinci olarak, bölgelerinizdeki milletvekillerinin birinci maddede gösterilen yerlerde huzur ve güven içinde toplanmalarını sağlayarak, görüşme sonuçlarının Hey'et-i Temsiliye'ye bildirilmesi için gereken tedbirlerin alınması istenir.

Sizlerin seçim bölgelerinden milletvekili olup da şimdi İstanbul'da bulunanların kendi seçim bölgelerindeki teşkilâtı tarafından, İstanbul'a yakın toplanma yerlerinden birine davet ettirilmesi gerekir."

Ekim 1919’da Önemli İç Olaylar

Efendiler, 1919 yılı Ekimine ait olup da dokunmak istediğim bazı olayları da, birkaç kelime ile özetlememe izninizi rica ederim.

İşgal altında bulunan İzmir İlindeki müslüman halk, zulüm görüyor ve öldürülüyordu. Bunun için, Hükûmetten, İtilâf Devletleri’nin temsilcileri katında etkileyici teşebbüslerde bulunmasını rica ettik. Yunanlıların zulüm ve zorbalıkları devam ederse, aynı şekilde karşı koymak mecburiyetinde kalınacağını bildirdik. İzmir’deki fecî olaylar üzerine İstanbul’da bir gösteri toplantısı yapılmak istenmişti. Bunun engellendiği haber alınınca, Cemâl Paşa’nın dikkatini çektik.

Anzavur, Bandırma çevrelerinde haince ve canavarca hareketlere başlamıştı. Verdiği zararları önlemek için ve Karabiga, Bandırma taraflarına çıkan Nigehban Cemiyeti’ne bağlı subaylar hakkında, Balıkesir’de, Kâzım Paşa’ya ve diğer ilgililere yazdık. Otuz kadar Nigehbancı subayın da bir yabancı işgaline zemin hazırlamak için, Hrıstiyanlara karşı hareket etmek üzere, Trabzon ve Samsun’a çıkacaklarını haber aldık. Derhal 15. Kolordunun ve Canik Mutasarrıfı‘nın dikkatlerini çektik.

Yüksek topluluğunuzca bilinmektedir ki, başlangıçta, Maraş, Urfa, ve Antep’te İngiliz birlikleri vardı. Bu birlikler, Fransız askerleri ile değiştirildi. Bu yüzden, işgali yeniden önlemeye çalıştık. İşgalden sonra da önce siyasî daha sonra fiilî teşebbüslere geçtik.

Bozkır’da yeniden önemli sayılabilecek bir ayaklanma oldu. Onun bastırılması için çeşitli tedbirlere başvurduk.

Maraş ve Antep’te Kılıç Ali Bey’i, Çukurova Bölgesine de Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Bey’leri

göndererek ciddî teşkilâtlanmaya ve faaliyetlere geçtik.

Efendiler, bu arada hatırıma gelen bir noktayı da bildirmiş bulunayım: Sivas Kongresi'nden sonra, Hey'et-i Temsiliye, sorumluluğu kendi üzerine alarak, kongrelerin tüzük ve bildirileri dışında ve Sivas Kongresi Tüzüğü'ne ek olmak üzere, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kuruluş Tüzüğüne Ektir" başlıklı, "yalnız üyeleri için gizlidir" kayıtlı, silâhlı millî teşkilâtlar için gizli bir yönerge düzenlendi. Düşmanla çatışılan yerlerde bu yönergeye göre, silâhlı müfrezeler ve birlikler kuruldu.

Ali Rıza Paşa Kabinesi Görüşünde Direniyor

Efendiler, 2 Kasım'da, Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa'dan aldığım bir şifreli telgrafta: "Zaten az olmayan dedikodulara biri daha eklendi. Ziya Paşa'nın Ankara'ya kadar gitmemesi, destek lûtfedilen Hükûmetin otoritesini kırmaktan başka bir anlama gelemez. Bu konuda Hükûmet, görüşünde ısrarlıdır" denilmekte ve bunun cevabının acele beklenmekte olduğu bildirilmekteydi. Ziya Paşa'nın gönderilmemesi ile ilgili ricamıza Hükûmet yakınlık göstermemişti. Ziya Paşa'yı görevlendirmiş ve göndermişti. Ziya Paşa, Eskişehir'e kadar gelmiş ve oradan izin alarak geri dönmüştü.

Cemâl Paşa, aynı telgrafında "Bozkır Olayından dolayı basına verilen bildirinin tarzını, hükûmet aramızdaki uzlaşmaya aykırı görmektedir" diyordu. Oysa, böyle bir bildirimiz yoktu.

Dahiliye Nâzırı‘nın Memleket İçine Gönderdiği Öğütçüler

Dahiliye Nâzırı, memlekete bir takım hey’etler göndermeye kalkıştı. Bunlardan biri de Harbiye Nezareti Eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa adında bir zatın başkanlığında, Temyiz Mahkemesi üyelerinden İlhami ve Fetva Emini Hasan Efendilerden kurulmuştu.

Hey’et-i Temsiliye’mizin temsilcisi olan Cemâl Paşa, bize bunu bildirmemişti. 5 Kasım 1919 tarihli bir şifre ile, kendisinden bu hey’etin niçin gönderildğini sorduk ve, “özellikle Fetva Emini ile Kâmil Paşa Kabinesi zamanında polis müdürü olan kimselerin böyle bir hey’ette neden bulunduklarının” anlaşılamadığını belirttik.

Efendiler, Fuat Paşa’nın, Ankara’da kolordusunun başında bulunmasını gerektiren sebepler ortaya çıkmaya başladı. Bu sebeplerin önemlisi, memleket içinde halkın zehirlenmeye başlanmasıydı. İç ve dış düşmanlarla işbirliği yapanlar, Ali Rıza Paşa Kabinesi zamanında Ferit Paşa zamanındakinden çok daha fazla başarılı olmaya başlamışlardı.

Refet Paşa, Salihli ve Aydın Cephelerine Komutan Olarak Gönderiliyor

Kâzım Paşa, Balıkesir bölgesinde cephe kurmaya ve duruma hâkim olmaya çalışıyordu. Salihli ve Aydın Cepheleri'ndeki sevk ve idarenin askerî bir düzene sokulması gerekiyordu. Buraya, azçok tanınmış bir askerin gitmesi lâzımdı. Elimizde yararlanabileceğimiz komutan olarak Konya'da bulunan Refet Paşa vardı. Konya'daki kolordunun başına Fahrettin Bey (Müfettiş Fahrettin Paşa Hazretleri) geçmiş bulunuyordu. Bundan dolayı, Aydın Kuvayı Millîye Komutanlığı'nı yürütmek üzere cepheye hareketini Refet Paşa'ya, Ankara'ya dönmesini de Ali Fuat Paşa'nın kendisine yazmıştık.

Refet Paşa'nın Nazilli'ye vardığı anlaşıldıktan sonra da Genel Kurmay Başkanlığı'na gelmiş olan Cevat Paşa'dan, geçen savaşta tecrübe görmüş; genç kurmaylardan seçilecek dört beş subayın, Nazilli'ye Refet Paşa'nın yanına gönderilmesini rica ettim. Bu durumu Refet Paşa'ya da bildirdim.

Refet Paşa Demirci Efe’nin Emrine Giriyor.

Efendiler, Nazilli’ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe’den komutayı almaya gerek ve bunda bir yarar görmemiş, kimbilir ve belki de komuta kendisine teslim edilmemiş. Demirci Efe’nin emrinde kurmay gibi görev yapmayı daha yararlı ve uygun bulmuş.... Refet Paşa bunu bize bildirdi. Bölge şartlarını yakından görmüş bir kişinin kararını değiştirmek çok defa güçtür. Çünkü, gerçekten Refet Paşa’nın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efe’nin komutasını devam ettirmekte ve ona yardımcı olmakta yarar vardı, yahut da Refet Paşa o cephenin komutasını herhangi bir sebeple ele alamıyordu. Her iki ihtimale göre de, mutlaka komutayı al, diye emir vermek anlamsız olurdu.

Asıl gariplik bundan sonra görüldü. Bir süre sonra, Refet Paşa, Nazilli’de gözden kayboldu. Birkaç gün sonra, Balıkesir’de olduğunu, bir takım yabancı subaylarla ilişkiye girip girmemesini bizden sorması dolayısıyla anladık.

22 Aralık 1919 tarihinde verdiğimiz cevapta: “Millî teşkilâta bağlı bulunanların, özellikle Hey’et-i Temsiliye üyesi olarak tanınmış olmaları dolayısıyla, kendisinin yabancılarla hiçbir şekilde ilişki kurmasını istemediğimizi bildirdik. Refet Paşa, yine ortadan kayboldu. Nihayet bir gün, Bursa’dan Refet imzalı kısa bir telgraf aldık: “İstanbul üzerinden, Bursa’ya geldim.”

Bu telgrafın ne demek olduğunu bir türlü anlamıyordum. Refet Paşa’nın İstanbul ile ne ilişkisi vardı? bir de “Nazilli - Balıkesir , Bursa” yolu İstanbul’dan mı geçer? Bu bilmeceyi bir türlü çözemedim. Sonunda mesele anlaşıldı.

Refet Paşa, Nazilli’den ayrıldıktan ve Balıkesir’de Kâzım Paşa’ya uğradıktan sonra, Bandırma’ya inmiş; oradan da bir

Fransız torpidosuyla İstanbul’a gitmiş; orada bazı arkadaşlarıyla görüşmüş; daha sonra da Bursa’ya dönmüş…

Efendiler, bu bilmeceyi hâlâ çözemiyorum. Beni bunda anlayışla karşılayacağınızı umarım.

Refet Bey’in yerine bir İngiliz gemisi ile Samsun’a gelen Selâhattin Bey’in gönderildiğini, aynı gemi ile Refet Bey’in İstanbul’a dönmesinin istendiğini ve bunun üzerine gitmeyip istifa ettiğini, İstanbul hükûmeti’nin benimle birlikte kendisinin de yakalanarak İstanbul’a gönderilmemiz için her tarafa emir verdiğini biliyorsunuz. Bu kadar çok bilinmeyeni çözememek, cebir bilenlerce pek bağışlanmazsa da, benim bu noktada acze düştüğümü itiraf ederim. Gerçi, Ferit Paşa Kabinesi yerine Ali Rıza Paşa Kabinesi geçmişti. Fakat, yeni kabinenin haber alma ve yürütme araçlarının öncekinin aynı olduğunu biliyoruz.

Efendiler, Refet Paşa’nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli Cephelerinde, düzenli bir ordunun teşkiline kadar, ciddî bir sevk ve idare kurulamamasına sebep oldu.

Dahiliye Nâzırı‘nın Şüphe Uyandıran Davranışları

Efendiler, bu garip hikâyeden sonra, olayları yeniden bıraktığımız noktadan izlemeye başlayalım:

Cemâl Paşa, bizim 5 Kasım 1919 tarihli şifremizin bir noktasını anlayamamış. Bâbıâli merkezinden çektiği kısa bir şifre ile, şu şekilde bir açıklama istiyordu: “Dahiliye Nâzırı‘nın şüphe çekebilecek şekildeki davranışlarına dikkatinizi çekmeyi gerekli görürüz”, cümlesinden amacın ne olduğu anlaşılamadı. Bu noktanın acele olarak ve açıklanarak bildirilmesi.

Bu kısa şifreye verdiğimiz cevap biraz uzundur. Sıkılmazsanız olduğu gibi bilginize sunayım:

Sivas, 12.11.1919

Şifre

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa Hazretleri’ne

İlgi : 8.11.1919 tarih 8084 sayı:

Dahiliye Nâzırı Paşa Hazretleri’nin şüphe uyandıran iş ve davranışlarından akla gelenler aşağıda bilginize sunulur:

1- *Ankara gibi bazı illerde, sivil idare âmirlerini telgraf başına çağırarak, Millî Mücadele sırasında Ferit Paşa Kabinesi aleyhinde faaliyete girişenlerin durumlarını, Hükûmeti neden suçladıklarını, bütün bunların kanuna ne dereceye kadar uygun olduğunu tehdit edercesine soruşturma;*

2- *Uzun süredir hasta iken tifodan ölen Tokat Mutasarrıfı'nın ölüm sebebinin, esrarlı bir olay sayılarak, Sivas ilinden şifre ile sorulması...*

3- *Adliye Nâzırı ile birlikte, Balıkesir Cephesinden gelen Millî Hey'et ile yapılan gizli görüşme sırasında, Adliye Nâzırı'nın Millî Mücadele liderleri aleyhinde harekete geçilip geçilemeyeceğini, kendisinin yanında söz konusu edebilmesi;*

4- *Nezaret'e geçildiği zaman, ilk vatanperverce iş olmak üzere, vatan hainliği kesin delilleriyle ortaya çıkmış bulunan eski Dahiliye Nâzırı Âdil Bey'in düşünce ve hareketlerinde kendisine sır ortaklığı eden Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey'in, görevinden atılması gerekirken, hâlâ yerinde bırakılması ve onun aracılığıyla sivil memurlar arasında değişiklikler yapılması.*

Tabiîdir ki, bu müsteşarın tayin ettireceği memurlar pek haklı olarak milletin güvenini kazanamaz. Söz gelişi, Millî Mücadele'nin başlangıcından sonuna kadar karşı bir tutum takınmış ve sonunda halk tarafından işten el çektirilmiş ve hastalığı dolayısıyla da o zaman tutuklanması ve uzaklaştırılması yoluna gidilmemiş olan eski Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey, yöneticilik özelliklerinden büsbütün yoksun ve güçsüz takımından olmasına rağmen Burdur'a tayin buyurulmuştur.

Yine yetersizliğinden ve Canik Sancağı için uygun görülmediğinden, kendi isteği ile vaktiyle İstanbul'a gönderilen Ethem Bey'de Menteşe'ye atanmıştır. Aydın Mutasarrıflığına da eskiden Niğde Mutasarrıfı iken Sıvas'a getirilen Cavit Bey atanmıştır.

Bütün bunlara rağmen, eski Konya valisi vatan haini Cemâl Bey'in adamı olan Antalya Mutasarrıfı, arka arkaya

yaptığımız başvurulara ve halkın feryatlarına karşılık, hâlâ yerinde oturuyor.

5*- Özlük İşleri Müdürlüğü gibi en önemli görev, bir Ermeni elinde bulunduruluyor.*

6- *Basın Yayın Müdürlüğü'nde ve Ajans'ın durumunda bir değişiklik görülmemektedir.*

7- *Memleketin geleceğini garantiye alacak tek kuvvetin millî birlik olduğu ve bunu da ancak millî teşkilâtın devam ettirebileceği bilinmektedir. Bu birlik ve teşkilâtın, vatanı parçalanmaktan kurtarmak, devlet ve milletin bağımsızlığını korumaktan ibaret olan kutsal gayesini bozmaya çalışanlar da, İstanbul'daki bozgunculardır. Bunların zararlarının önlenmesi, ancak kuvvetli ve ciddî bir disipline bağlıdır. Bunun da başlıca çaresi, polis müdürünü namuslu, milliyetçi, yetenekli, teşebbüs gücü taşıyan kimselerden seçmek ve atamaktır.*

Oysa, zâtıâlîlerince de bilinmektedir ki, bugünkü Emniyet Genel Müdürü, düşürülmüş olan vatan haini eski kabinenin ve ona bağlı olanların biricik koruyucusudur. Sait Molla'nın Mister Frew'a yazmış olduğu mektuplardan anlaşıldığına göre de bu kişi, muhaliflere yani millet düşmanı olanlara bugün kucak açmakta, sığınaklık etmektedir. Amasya'da Salih Paşa Hazretleri de bunu doğrulamışlardır. Halbuki, Dahiliye Nâzırı, memleket ve milletin mukadderatını böyle bir şahsın elinde bırakmakta bir sakınca tasavvur etmiyor, belki yarar görüyor demektir. Jandarma Komutanı Kemal Paşa'nın ise, gerek millî dâvâ ve gerek sizler için zararlı bir şahıs olduğu bir gerçek iken, hâlâ makamında kalması da Dahiliye Nezareti'nin iyi niyetine mi verilmelidir?

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi Millî Teşkilâtı Düşman Teşkilâtla, Bizide Ali Kemal ve Sait Molla İle Bir Tutuyor

Efendiler, Harbiye Nâzırı'nın 9 Kasım 1919 tarihli bir telgrafı vardı. O telgrafın içindekiler de ilgi çekicidir. Cemâl Paşa bu telgrafında, Kabinenin düşüncesini şu noktalar üzerinde yoğunlaştırıyordu:

1- *Seçimlerin güvenlikle yapılabilmesi,*

2- *Meclis-i meb'usan'ın İstanbul'da toplanması,*

3- *Millî Teşkilât adına hükûmet işlerine karışılmaması için, hükûmetin tarafınıza başlangıçtan beri yaptığı bildiriler kesindir.*

4- *Birçok telgrafınızda ileri sürülen isteklerin de aynı nitelikte, yani müdahale niteliğinde olduğu açıktır.*

5- *Hükûmet, kendi bildirisinde tespit ve ilân ettiği tarafsızlıktan ayrılmayacaktır. Bu bakımdan millî teşkilât aleyhinde bulunanları baskı altında tutma ve cezalandırma yoluna gidemez." Telgrafın sonunda da şu tehdit vardı: "Şimdiki durum bir süre daha devam edecek olursa, kabine kesinlikle çekilecektir.*

Saygıdeğer Efendiler, bu maddelerin ifade ettikleri anlamlar, aslında bütün gerçekleri ortaya koymuş bulunuyordu. Kabine, Millî Teşkilât aleyhinde bulunanların memleket ve millete düşman olduklarını kabul etmiyordu. Millî teşkilât ile bizi bir tutuyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur olaylarını suç olarak saymıyordu.

Cemâl Paşa'ya verdiğimiz karşılıkta, bu noktaları açıkladıktan sonra, Hükûmetin duygu ve eğilimini açık

olarak söyletmek maksadıyla şu cümleyi de ekledik: “Bildirdiklerinizden anladığımıza göre, İstanbul Hükûmeti, millî teşkilâtın varlığını belki de gereksiz görüyor. Gerçekten durum bu merkezde ve millî teşkilâta ihtiyaç olmaksızın memleketi kurtaracak bir güce sahip bulunuluyor ise, ona göre gerekenlerin yapılmak üzere açıkça bildirilmesini, aradaki her türlü yanlış anlamanın giderilmesi için arz ve istirham ederiz.”

Dahiliye Nâzırı Damat Ferit Paşa Sürekli Olarak Millî Birliği Bozmakla,

Temsilcimiz Olan Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa da Hükûmetin Yaptıklarını Savunmakla Meşgul

Efendiler, Cemâl Paşa'nın özel olarak Sivas'a gönderildiği 10 Kasım 1919 tarihli ve kendi el yazısıyla olan bir mektubunu da 18 gün sonra - yani 28 Kasım 1919 tarihinde - almıştım. Cemâl Paşa bu mektubunda, yapılan yazışmalarda söz konusu olan sorunları madde madde özetliyor ve her biri hakkında açıklamalar yapıyordu.

Hele, Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'dan başka bir yerde toplanmasından söz ederken, "Bu konuda Padişah'ın rıza göstermeyeceği iyice anlaşılmıştır. İşgal kuvvetlerinin Meclis-i Meb'usan'a saldırmalarının, belki Osmanlı Devleti için iyi sonuçlar verebileceğini, Amerikalılar hissettirdiler ve hattâ açıkça da belirttiler" diyordu.

Cemâl Paşa, "Kuva-yı Millîye ruhu taşımayan memurların kodamanları, işgal ordularına âdeta sırtlarını dayamış durumdadırlar" şeklinde, sanki bilinmeyen bir bilgi verdikten ve bu bilgiyi, "eski kabine üyelerinin çoğu sırtını dayamıştır" bilgisi ile tamamladıktan sonra, "söz gelişi, Polis Müdürü'nün değiştirilmesinde bu durum bütün açıklığı ile ortaya çıktı" diye bir de örnek veriyor.

Cemâl Paşa, Kabine birçok işler yapmayı düşünmüş ise de, "köklü bir faaliyet için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanamadı" cümlesi ile bizi suçladıktan sonra, kanaatini şöyle dile getiriyordu: "Dahiliye Nâzırı bu kuvvete - yani Kuva-yı Millîye'ye ihtiyaç gösterenlerin başındadır, desem abartılmış olmaz."

Cemâl Paşa'nın mektubuna imza koyduktan sonra, yine kendi imzası ile eklediği bir özette şu cümle yer alıyordu:

“Muhalifler ve yabancılar Meclis’in açılmasına engel olmaya karar vermişlerdir. Hey’et-i Temsiliye de bu engellemeye toplanma yeri çekişmesiyle devam ederse işimiz Allah’a kalıyor demektir.”

Efendiler, bu mektupta yazılanlarda ve bundan önce gelen yazılarla bundan sonra devam edecek olan düşüncelerde hâkim olan mantık, yorumlama ve görüş sağlamlığı hakkında söz söylemeyeceğim. Yalnız, bu mektuba 28 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz etraflı cevabın bir tek cümlesini olduğu gibi aktarmakla yetineceğim. O cümle şudur: “Saltanat Hükûmeti’nin köklü bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine güvenemediğini gösteren maddeleri gerçekçi bulmuyoruz.”

Efendiler, Dahiliye Nâzırı Damat Ferit Paşa, durup düşünmeden sürekli olarak millî birliği bozacak, milleti her gün biribiri ardınca yayılmakta olan saldırılar karşısında sessiz ve hareketsiz tutacak tedbirler almaktan geri kalmıyordu. Diğer Nezaretleri de aynı prensip doğrultusunda harekete teşvik ettiği görülüyordu. Söz gelişi, Eskişehir’de Hamdi Efendi adında bir kadı vardı. Kuva-yı Millîye’nin aleyhinde olduğu için orada duramamış, bir daha dönmemek üzere İstanbul’a gitmiş ve bu Kadı Efendi yeni kabine tarafından tekrar Eskişehir’e gönderilmiş. Durum açıklanarak, adı geçen kadının değiştirilmesi gereği, Mutasarrıf tarafından Adliye Nezareti’ne yazılmış, cevap verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir Bölge Komutanı, bu durumu Hey’et-i Temsiliye’ye bildirmekle birlikte, “eğer Nezaret bu yazıyı dikkate almayacak olursa, bu Kadı‘nın kovulması zaruridir. Zâtıdevletlerinin görüş ve emirleri istirham olunur” deniliyordu. Biz de görüşümüzü bekleyenlere şu karşılığı vermek zorunda kaldık: “Millî dâvâya bağlı olacağına söz veren bu ilke çerçevesinde millî teşkilât’ın her türlü yardımını sağlamış olan Saltanat Hükûmeti’ne adı geçen kadı‘nın değiştirilmesi kabul

ettirilemezse, sonunda kovulmasının bir zorunluluk haline geleceği açıktır.” Şüphesiz, bu durumda bulunan İstanbul memurları az değildi.

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa’nın, buna benzer birtakım işlerden söz eden ve kabinenin görüşünü bildiren 24 Kasım 1919 tarihli bir şifresinin ilk cümlesi şuydu:

“Devletin iç işleri ve siyasî politikası kesinlikle ortaklık kabul etmez.” Bu telgrafa 27 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz ayrıntılı cevapta, biz de şöyle dedik: “Devletin içişleri ve siyasî politikasının kesinlikle ortaklık kabul etmediği bir gerçek olmakla birlikte, benzeri görülmemiş olan bugünkü durum karşısında, vatan ve milletin geleceğini güvence altına alacak olan millî teşkilâtı, bilerek veya bilmeyerek zayıflatacak ve millî birliği bozacak hiçbir davranışa milletin razı olamayacağı da pek haklı ve doğaldır.” Bu telgrafın son cümlesi şöyleydi: “hey’etimiz, imzasını taşıyan sözlerine tamamıyla bağlıdır… Şu kadar ki, sözlerde karşılıklı olmak gerekir. Oysa, Hükûmet, Salih Paşa’nın imzasını taşıyan sözlerin ve notların daha hiçbirini yerine getirmemiş ve eğer varsa, engelleyici sebepler bile bildirilmemiştir.”

Efendiler, şimdi vereceğim kısa bilgiler ve bu bilgileri doğrulamak üzere göstereceğim belgeler, Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin bizi suçlamakta ne kadar haksız ve hükûmet işlerinde, en hafif anlamıyla ne kadar kayıtsız olduğunu yüksek kurulunuzun gözleri önüne serecektir zannederim.

Efendiler, İstanbul’daki gizli dernekler ve bu derneklere öncülük eden ve Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa’nın mektubunda da itiraf edildiği üzere, sırtlarını yabancılara dayamış olan birtakım şahıslar, bol para ve Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin gösterdiği alabildiğine hoşgörme ve uyuşukluk sayesinde, memleketi baştan başa ateşe vermek için olanca güç ve

gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu konudaki bilgiler ve elde edilen belgeler de, hükûmetin anlaması ve bilgileri dışında bırakılmış değildi. İstanbul'daki teşkilâtımız ve aldığımız tedbirler sayesinde elde edilmiş bir kısım belgeler olduğu gibi Cemâl Paşa'nın ve Sadrazam Paşa'nın ellerine teslim edilmişti. Bu belgeler, o tarihte yabancı temsilcilere de verilmiş ve bu yolla İtilâf Devletleri hükûmetlerinin çoğu tarafından öğrenilmiş ve o tarihlerde özetleri bütün komutanlara ve öteki ilgililere duyurulmuş olduğuna göre, artık olayın tarihe karışmış olduğu bugünde, yüce kurulunuzca ve milletçe bilinmesinde bir sakınca görmüyorum.

Sait Molla Nasıl Çalışıyordu?

Millî Mücadele sırasında uğradığımız açık ve gizli güçlükler üzerinde köklü bir fikir verebilecek ve gelecek kuşaklara ibret ve ders olacak nitelikteki sözkonusu belgeleri, olduğu gibi bilgilerinize sunmayı uygun buluyorum. Bu belgeler, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin sözde başkanı olarak tanınmış bulunan Sait Molla'nın, Mister Frew adındaki Papaza gönderdiği mektupların kopyalarıdır.

Efendiler bu mektupların kopyalarının alındığını hisseden Sait Molla'nın, Türkçe İstanbul Gazetesinin 8 Kasım 1919 tarihli sayısında bu mektuplardan söz ederek uzun ve sert bir dille kaleme alınmış bir yalanlama yayınlamış olmasına rağmen, gerçekler, inkâr edilemez. Bu mektupların kopyaları, Sait Molla'nın evinden ve mektupların müsveddelerinin yazılı bulunduğu bir defterden aynen alınmıştır. Bu durum bir yana, mektupların içindekiler, memlekette kendini gösteren durumlar ve olaylarla ve ayrıca, ne oldukları ortaya çıkan bazı şahıslarla tam bir uygunluk göstermektedir. Şimdi izin verirseniz bu mektupları tarih sırasıyla sunayım:

Birinci Mektup

Aziz Dostum,

Verilen iki bin lirayı Adapazarı'nda Hikmet Bey'e gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra verimli sonuçlarını elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu bilgileri, şu pusulamla acele olarak size müjdelemek istedim. Yarın sabah kendim gelip detaylı bilgi vereceğim.

Kuva-yı Millîye taraftarlarının Fransa'ya büyük bir eğilim gösterdiklerini ve General Franchet d'Esperey'nin Sivas'a gönderdiği subayların, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiliz Hükûmeti aleyhinde bazı kararlar aldıklarını Ankara'daki "N.B.D. 285/3" adamımız bize özel olarak bir kurye ile gönderdiği mektupta bildiriyor. "D.B.K. 91/3" her ne kadar derneğimiz üyesi ise de, bende, bu zatın Fransızlara casusluk ettiği ve sizin bu örgüte başkanlık ettiğinizi etrafa yaymış olduğu kanaatı uyanmıştır. Bu konu üzerinde de zâtıâlilerinin görüşlerine ve yüksek güvenlerine aykırı olarak söyleyeceklerimle, şimdiye kadar o kişiye güvenmekle yapmış olduğunuz hatâyı ortaya koymuş olacağım. Dün sabah Âdil Bey'le birlikte Damat Ferit Paşa Hazretleri'ni ziyaret ettim. Biraz daha sabretmeleri ve beklemeleri gereğini tarafınızdan kendilerine bildirdim. Paşa Hazretleri, cevap olarak size teşekkür etmekle birlikte, Kuva-yı Millîye'nin Anadolu'da tamamen kök saldığını, buna karşı bir hareketle başındaki lanetlilerin tepelendirilmedikçe, kendilerinin iktidar konumuna gelemeyeceklerini, Zatışâhâne'nin de kabulüne sunulan anlaşma hükümlerinin konferansta savunulmasına imkân olmadığını, Kuva-yı Millîye'nin güvenliği bozduğunu ileri sürerek, işin çabuklaştırılmasına çalışmamızı ve İngiliz basınının Kuva-yı Millîye aleyhinde yayın yapmasının sağlanmasını, torpido ile özel olarak gönderilen "E.B.K. 19/2"ye telsiz telgrafla dün

görüştüğümüz konular üzerinde talimat verilmesini rica ediyor. Bu gece 23.00'te Âdil Bey sizi (K)da görecek ve Ferit Paşa'nın özel bazı ricalarını daha bildirecektir. Ondan sonra da Zâtışâhâne ile Mister "T.R." görüşebilecektir. Refik Bey'e artık güvenmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Saygılarımı sunarım.

11.10.1919

Sait

Not: *Karacabey ve Bozkır'dan henüz bir haber almadık.*

İkinci Mektup

12 tarihiyle Ankara'daki "N.B.D. 285/3" tarafından gönderilen mektupta, Sivas Hey'et-i Temsiliyesi'nden ve Em. Kur. Alb. Vasıf Bey'in, d'Esperey ile temas etmek üzere gönderileceği ve birkaç güne kadar yola çıkacağı bildiriliyor. Hikmet Bey paraları almış. biraz daha para istiyor. Önceki gün sizi ziyarete geldiğimde takip edildiğimi söylememiştim. Dönüşümde biri sarı bıyıklı diğeri kumral ve köse iki şahsın sokak başında beni beklediklerini gördüm. Gece olduğu için epeyce korktum. Yalnız biribirlerine yavaşça "bu Sait Molla imiş, artık gidelim" dediklerini işittim. Bu fazla temas benim için hayırlı olmayacak. Fuat Paşa Türbesi yakınlarındaki görüştüğümüz evi tutabilirseniz buluşabiliriz. Nâzım Paşa, Cemiyetimizden haberdar olmuş. Bana çok gücendi. İzninizle "N.B.S. 495/1" düzenine kendilerini kattım. Ev işi yoluna konuncaya kadar teması bu kişi yapacaktır. Karacabey'de "N.B.D. 289/3"'e gönderilen bin iki yüz lira alınmıştır. Yola çıkacaklardır. Ferit Paşa, Bâbıâli'ye verilecek notayı her dakika beklemektedir. Zâtışâhâne bu durumdan pek üzgündür. Teselli ettirmeniz ve daima kendisine ümit verici demeçler verdirmeniz çıkarlarımız gereğidir. Bizim Padişahların her şeye karşı zayıf olduklarını unutmayınız. Seyit Abdülkadir Efendi, o konu üzerinde pek tuhaf sözler söyledi. Sözde, arkadaşları "vatanseverliğe sığmaz" diyorlarmış. Artık siz gereğini yapınız. Polis Müdürü Nurettin Bey'in değiştirileceği söyleniyor. Hepimizin koruyucusu olan bu kişi hakkında gereken kimselerin dikkatini çektiriniz. Saygılarımı sunarım.

***Not:** Ali Kemal Bey o kişiyle görüşmüş. Konuşmayı idare edemediğinden karşısındaki maksadını anlamış ve hattâ kendisine esaslı bir hakaretle, "biz sizin İngilizler hesabına çalıştığınızı anladık" demiş.*

Üçüncü Mektup

Yapılan propagandaları Göz Doktoru Esat Paşa kolu ve özellikle Çürüksulu Mahmut Paşa, resmî bilgilere dayanarak durmadan yalanlattırıyor ve halkın heyecanını yatıştırmaya çalışıyorlar. Bu adamlara başvurulduğunda hiç cevap verilmemesini, dün kararlaştırılan kişiye, Zâtışâhâne vasıtasıyla emir vermenizi rica eder, saygılarımı sunarım.

19.10.1919

Sait

Dördüncü Mektup

Aziz Üstad

Muhipler (İngiliz Muhipler Cemiyeti üyeleri) arasında Farmason örgütü itirazlara sebep oluyor. İttihatçıların tuttuğu yoldan gidilmesinden çekiniliyor. Bu programı, örgütün idaresine tam bir imanla yetiştirilmiş gençlerin alınmasıyla uygulayabileceğiz. Benim kıyafetimin engel olması yüzünden, eski dostunuz "K.B. V.4/35" kararlaştırılmış olan esaslar çerçevesinde işe başlayacaktır. Ankara ve Kayseri'den yine haber yok. Saygılarımı sunarım üstâdım.

19.10.1919

Sait

Beşinci Mektup

Üstâd,

Kasideci - zâde Ziya Molla dün Adam Block'a haber göndermiş, eski dostu olduğuna güvenerek benim başında bulunduğum Muhipler Cemiyeti'nin gördüğü korumanın, İngilizler'in karakter yapısı ile bağdaştırılamadığını ve bunun kamuoyunda kötü etkiler yaptığını, bu bakımdan cemiyeti namuslu kimselerin temsil etmesi gerekeceğini dolaylı olarak bildirmiş ve benim aleyhimde pek çirkin şeyler ilâve etmiş. Bu kişinin bana karşı şahsî düşmanlığı olduğunu hatırlatmak isterim. Ziya Molla'nın damadının kardeşi eskiden benim karımdı. Kendisini boşadığım için bana böyle bir düşmanlık yöneltildi. Durumun, Adam Block Hazretleri'ne bildirilmesini ve Ziya Molla'nın şimdi İngiliz yanlısı olmayıp, Millî Mücadele'yi benimseyenlerin bir propaganda aracı ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında ilişki bulunduğunu ve beni suçlamakla kendi içyüzünü göstermekte olduğunu yüksek dikkatlerinize sunmak isterim.

21.10.1919

Sait

Not: *Bir sakınca yoksa Adam Block Hazretleri'ne size olan hizmetimi bildiriniz.*

Altıncı Mektup

Sayın Üstâd,

Ankara'dan "N.B.D. 295/3"ten kurye ile gelen 20 Ekim 1919 tarihli mektupta, "K.D.S. 93/1", talimatımız gereğince orada bırakılarak, kendisi Kayseri'ye hareket etmiştir. Talimatın onaylı bir kopyesinide Galip Bey'e gönderdiğini bildiriyor. Önceki ödenek harcandığı için yeniden ödenek istiyor. Gizli örgütün yayıldığını, başındaki bozgunculardan yakasını kurtaran Muhiplerimizin, şimdilik köylerde kalmak şartıyla el altından işe başladıklarını müjdeliyor ve zâtıâlilerinin son plânlarının iyi sonuç vereceğini bildiriyor. "M.K.B." düzgün Türkçesi sayesinde önemli roller çeviriyormuş. Hele hocalığına diyecek yok diyor. Talimatın "XVV." plânı tamamen hazırlanmış. Aramıza yeni yabancılar girmemiş ise, durum sezilmeden, hedef fiilen elde edilmiş olacaktır. Yeni ödeneğin gönderilmesini beklemek üzere kurye "4R" burada alıkonulmuştur.

23/24.10.1919

Sait

Not: *Ahmet Rıza Bey'in İtalyan mandası ile ilgili demecini mektubun sonuna ekledim. Kendisinin Fransa'ya geçmesi bizce tehlikeli olur. Bunu engelleyiniz.*

Yedinci Mektup

Üstâdım,

Ali Kemal Bey dün o kişiyle görüşmüş. Basın konusunda biraz ağır olmak gerektiğini söylemiş. Bir kere, bir görüşe inandırılmış olan düşünce ve kalem erbabını, o görüşe zıt bir amaca yöneltmek, bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmî memurlar, Millî Mücadele'yi şimdilik iyi görüyor demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfi harfine uyacak. Zeynel Abidin Partisi'yle de işbirliği yapmaya çalışıyor.

Sözün kısası, işler bulandırılacak. Bugünlerde Fransız ve Amerikan çevrelerinde benim adım çok geçiyormuş. Bunun hikmetini hâlâ anlayamadım. Millî Mücadele taraftarlarının, bu hükûmetin siyasî memurları üzerinde yaptıkları etkinin sonucu olarak, hayatımın korunması size emanet edilmiştir. Ben kendi kendime, bu ümitle cesaret veriyorum. Hikmet ile bizzat görüştüm. Bu sefer kendisini kaypakça gördüm. Bununla birlikte kesin olarak söz verdi. "Ben merdim. Sözümden dönmem" dedi. Sivas olayını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek. Kadıköylü de işi üzerine alıyor. Fakat o yere batası İttihatçı basın, bazan bizim işlere engel oluyor. Bunların yazılarına dikkat etmek gerekir. Paşamız hâlâ sinirli. "Ne vakit olacak?" diyor. Ev sorununun hâlâ çözülmemiş bulunması, temas ve ilişkilerimizi güçleştiriyor. "N.B.S. 495/1" Konya'ya önem verilmesini tavsiye ediyor. Size kendisinin ağızdan anlattığı konu üzerinde dikkatini çekmemi rica ediyor. Ali Kemal Bey'in son felâketi üzerine üzüntülerinizi bildirdiğinizi söyledim. Bu kişiyi elde bulundurmak gerekir. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye sunmak için en uygun zamandır. 19 Ekim tarihli mektubumu almadığınıza üzgünüm. Aracı olan şahsı biraz sıkıştırınız. Tehlikeden sakınmak benim için pek önemlidir. Yeni bir parola gönderiniz. Hikmet'e ve

Kadıköy'lüye numaralarını vereceğim. Saygılarımı sunarım üstâdım.

24.10.1919

Sait

Not: *Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz uygun görünmeli ki, kendisi tam bir güvenle buraya gelebilsin. Bu işe çok önem veriniz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz."*

Sekizinci mektup

Aziz üstâd,

Seçimleri geciktirmek ve geri bıraktırmak için gerek Mustafa Sabri ve gerek Hamdi ve Vasfi Efendi'lerle talimatımız çerçevesinde uzun uzadıya görüştüm. Rızalarını aldım. Seçim bölgelerinde propagandalar başladı. Gereken şahısları elde edecekler. Bol para dağıtmak şekliyle oyları dağılmaya uğratacaklardır. Zâtışâhâne'nin bu hususta aydınlatılması çok gereklidir. Hedefe sizin yüksek görüş ve tedbirlerinizle ulaşacağımızı temin ederim, üstâd.

26.10.1919

Sait

Dokuzuncu Mektup

9.R” kurye geldi. Keskin’deki teşkilât bitmiştir. Arkadaşlara propaganda için talimat verdim. Başarılarımızın ilk meyvelerini yakında toplayacağımızdan eminim, üstâdım.

27/28.10.1919

Sait

Onuncu Mektup

Aziz Üstâd,

Sarayda, yeni kabine kurulması ile ilgili hazırlık ve plânların yer aldığı haberi etrafa yayılmıştır. Bu işin hızlandırılması kaçınılmazdır. Anadolu'daki örgütümüzün bazı plânları Kuva-yı Millîye'ce anlaşılmış. Özellikle Ankara ve Kayseri'de aleyhimizde çalışmalar başlamıştır. Kürt Cemiyeti, söz verdiği halde bir varlık gösteremedi. Çetelerimizden bir kısmı yok ediliyor. Ne olursa olsun tasarlanan kabine mutlaka iktidara getirilmelidir. Ali Rıza Paşa'nın, plânlarımızı önleyici tedbirler alacağını da tahmin ediyorum. Bozkır'a gidecek adamlarımız tanınmış kimseler oldukları için fazlasıyla korkuyorlar. Konya'da, "K.B. 81/1"e, sizin aracılığınızla, olayın kızıştırılması için tebligat yapılarak propaganda hey'etlerinin bu konuda faaliyete davet edilmesi gerek ve zaruretini arz eder, saygılarımı sunarım.

29/30.10.1919

Sait

Not: *Benim bir mektubumdan Hikmet'e bahsedilmiş. Bu mektupta yazılanları nereden öğrenmişler? Hikmet'le kendim görüştüm. Bunun doğru olduğunu Hikmet'ten şaşkınlık içinde dinledim. Casus benim çevremde midir; yoksa sizin çevrenizde mi?"*

On Birinci Mektup

Aziz Üstâdım,

Kürt Tealî Cemiyeti'ndeki yakın dostlarımızla görüştüm. Yeni geldiklerinden, birkaç gün sonra verilen talimat çerçevesinde hazırlık yapacaklarını, yalnız Kürt aşiretlerinin bulunduğu Doğu illerine gönderilecek arkadaşlar için büyük bir ödeneğe ihtiyaç olduğunu söylediler. "D.B.R. 3/141"den gelen mektupta gösterdiler. Urfa, Antep, Maraş'ta Fransızlar aleyhine gereğinden fazla kışkırtmalar yaptıkları ve kolordu komutanının takip ettiği yumuşak politikaya rağmen, halkı kandırdıkları yazılıdır. Kabinenin başkanlığına Zeki Paşa'nın getirilmemesi ile ilgili görüş doğru değildir. Bu kişi Kürtler üzerinde hâkimdir. Eski Ermeni meselesi unutulmuştur. Sizin ileri sürdüğünüz görüş, herhalde bugün için mevsimsizdir. Bunu, gereğinde, başka türlü göstermek mümkündür. Üstâtça yardımlarını her dakika beklemekteyiz. Karşıdaki olayı diğerlerine de yaymaya çalışıyoruz. Bendeniz, saygılarımı sunarım.

4.11.1919

Sait

On İkinci Mektup

Aziz Üstâdım,

Ahmet Rıza'nın Tan, (Le Temps) muhabirine verdiği demeç her halde dikkatinizi çekmiştir. Emir Faysal'a Fransızlar'la anlaşma imzalamayı tavsiye etmesindeki anlamın taşıdığı siyasî incelik, efendimizin gözünden kaçmamalıdır. Kuva-yı Millîye liderleri, sonradan sonraya Fransa'ya dikkate değer şekilde bir yaklaşma eğilimi gösterdikleri gibi, Irak'ta çıkardıkları karışıklık bir yana, öte yandan Suriye'deki hâkimiyetinize de darbe vurmak istiyorlar. Bu kuvvetin devamında gösterilecek ilgisizlik ve kusur, İslâm dünyasının İngiltere aleyhindeki olağanüstü ayaklanmasına yol açacaktır. Üzerinde özenle durulmuş olan bu noktayı büyük bir değer vererek görmek ve yüksek seviyedeki siyasî şahsiyetlerinize göstermek zorunludur. İleri sürdüğüm bu görüşle, ilmî değerinize karşı bir saygısızlıkta bulunduğum yargısına varmayınız. Çünkü, Türkiye üzerinde, sizden başka bir kuvvetin nüfuz ve egemenliğini devam ettirmesi, siyasî gayemize aykırıdır. Fransa, İtalya ve özellikle Amerika'nın, gerek devlet adamları ve gerek basınıyla bu kuvvete karşı gösterdikleri çeşitli eğilimler, siyasî ve askerî üstünlüğünüzle rekabete girişildiğinin açık bir delilidir. Ahmet Rıza gibi, Clemenceau (Klemanso)'nun, Pichon (Pişon)'un ve çeşitli politikacıların eskiden beri süregelen yakın dostluklarını kazanmış olan şahsiyetlerin Fransa'da önemli bir rol oynayacağından ve kamuoyunu tam anlamıyla istedikleri yöne çekebileceklerinden emin olunuz. Bu kişinin İsviçre'ye geçeceğine dair bilgi alındığına göre, oradan bir fırsatını bulup Fransa'ya geçmek emelinde olduğuna inanabilirsiniz. Balıkesir yakınlarındaki kuvvetlerimiz bozularak kaçmış ve "A.R." de gizlenmiştir. Yeni kuvvetler hazırlanıyor. Beş bin liradan aşağı olmamak üzere ödenek istiyor. Karaman'dan "D.B.S. 40/5"ten gelen mektupta,

şimdilik beklemek zorunda olduklarını ve Kayseri'den "K.B.R. 87/4"ten gelen mektupta da, yakında harekete geçeceklerini bildiriyor. Ziya Efendi'de "H.K.", "C.H." bölgesinde örgütlenme tamamlanmış olduğundan yalnız ödenekle oraya hareket etmek mecburiyetinde olduğunu söylüyor. İsterseniz durum hakkında bizzat geniş bilgi verecektir. Sıkı bir şekilde takip edildiğimizi, plân ve hazırlıklarımızdan Sivas'ın düzenli olarak haber aldığını arz edebilirim. Mehmet Ali'ye güvenmeyiniz. Ağzı sıkı değildir. Herhalde boşboğazlık ediyor. Dış plânlama ve teşkilâtta, bendenizden başkasını kullanmasanız daha isabetli hareket edersiniz. Ali Kemal Bey'in listeye alınması zorunludur. Bu kadar sırrımızı taşıyan bu zatı gücendirirsek, plânlarımız olduğu gibi düşmanların eline geçer. Bu zatı sıkça kollayınız. Saygılarımı sunarım üstâdım.

05.11.1919

Sait

Not: Kemal yakalanmış, ona bağlı olması dolayısıyla “K.B.R. 15/1”)in örgütle ilişki derecesi ortaya çıkmış demektir. Bu zatı korumak zorunludur.”

Mister Frew’a Yazdığım Mektup

Efendiler, bu geniş örgütlenmeye engel olmak ve yaratılan tehlikeli durumlara son vermek için elimizden gelen her çareye başvurduk. Şimdiye kadar dile getirdiğim ve bundan sonra sırası geldikçe de hatırlatmaya çalışacağım, bildiğiniz isyanları, ihtilâlleri, resmî düşman kuvvetlerinin tecavüzlerini bastırmak ve yok etmek için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa Kabinesi, gözüne batan Kuva-yı Millîye’yi batırmaya ve bunun için bizimle didişmeye çalışmaktan başka, bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sonra iktidar konumuna gelen sayın arkadaşları da onun yolunda gitmekten ve sonunda felâketten felakete ve rezaletten rezalete sürüklenmekten başka bir hizmet görmediler.

Efendiler, bütün bu gizli hazırlık kaynaklarının, Rahip Frew’un kafasında toplandığı ve oradan, din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına akıtılarak eylem haline dönüştüğü tahmin edildiğinden, Rahip Frew’un, bir süre olsun, bu işlerden uzak kalmasını sağlar düşüncesiyle, bizzat kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşabilmesi için, şu bilgiyi de ilâve edeyim ki, ben Mister Frew ile İstanbul’da bir iki defa görüşmüş ve tartışmıştım. Frew’a Fransızca olarak gönderdiğim mektubun Türkçesi şudur:

Mister Frew’a

Sizinle, Mösyö Marten’in aracılığıyla yaptığımız görüşmelerin hâtırasını memnuniyetle saklamaktayım. Yıllarca memleketimizde ve milletimiz arasında yaşamış olan sizin, hakkımızda en doğru düşünce ve kanaatları taşıyacağınızı beklerdim. Oysa, ne yazık ki, İstanbul çevresinde sizinle bağlantı kuran bazı gafil ve çıkar düşkünü kimselerin, sizi yanlış yönlere sürüklediklerini pek büyük bir esefle anlıyorum. Bunlar arasında Sait Molla ile hazırlanıp

uygulamasına başladığınız, güvenilir kaynaklardan haber alınan plânın, İngiliz milletinin gerçekten suçlanmasını gerektirecek bir nitelikte olduğunu bildirmeme izninizi rica ederim. Milletimiz, Sait Molla'nın değil, fakat gerçek vatanseverlerimizin gözüyle görüldüğü takdirde, böyle plânların artık memleketimizde ve milletimiz üzerinde uygulama alanı kalmadığı yargısına kolaylıkla varılabilir. Nitekim, daha bugünün olaylarının arasında yer alan Adapazarı ve Karacabey hâdiselerinin başarısızlığa uğramış olması, sözümüzü doğrulamaya yeterlidir. Ancak buna ne gerek vardı? İngiliz subayı Nowill'in, Diyarbakır bölgesinde, Müslüman Kürt halkını kışkırtmak için pek çok çalıştıktan sonra, Malatya'da eski Elâzığ Valisi Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'lerle Sivas aleyhine yaratmaya çalıştığı olay, sonuç olarak bütün medeniyet dünyasına karşı utanç verici değil miydi?

Size bütün ciddiyet ve samimiyetimle arz ederim ki, İngiliz milleti, milletimizin kendisine karşı gösterdiği dostluk ve güvene değer vermiyorsa, bundaki yanılgı pek derindir. Aksi takdirde ise, kullandığınız yöntemler pek sakat olup sonuca ve başarıya ulaştıracak nitelikte değildir. Sait Molla aracılığıyla Adapazarı'na gönderilen iki bin liranın, yakında olumlu sonuç getireceği şeklinde verilen sözün asılsızlığını, olaylar size ispat etmiş olacağından fazla söze gerek görmem. Özellikle, sizinle bağlantı kuran sahtekârlar tarafından ortak çalışmalarınızda ve meselelerinizde Osmanlı Padişah'ının da rolü varmış gibi gösterilmesi pek tehlikelidir. Siz pekâla takdir edersiniz ki, Zâtışâhâne sorumsuz ve tarafsız olup, millî irade ve hâkimiyetimizi ilgilendiren gerçekleri değiştirmez ve bozmazlar. Memleketimizde bulunan İngiliz siyasî memurlarının, şüphesiz İngiliz milletinin eğitim ve çıkarlarına aykırı olarak, vatan ve milletimiz aleyhinde, insanlık ve medeniyet dışı ölçülerle yapılagelmekte olan faaliyetlerini, elimizdeki belgelerle İngiliz milletinin gözleri önüne serersek, sonuç,

dünyaca takdire değer görülmez sanırım. Ancak, bu konuda garipliği dolayısıyla şunu da bildirmek mecburiyetindeyim ki, siz bir din adamı olarak, siyaset oyunlarında ve hele kanlı çarpışmalarla sonuçlanacak işlerde rol oynamak sevdasına kapılmamalıydınız. Sizinle yaptığım görüşmelerde sizi bu türlü bir politika adamı olarak değil, insanlığa hizmet eden, adaleti seven, faziletli bir insan gibi görmüştüm. Bunda ne kadar aldandığımı, son aldığım güvenilir bilgilerin doğrulamakta olduğunu bildirmekle şeref duyarım.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi Düşman İftira ve Safsatalarına

Gerçekler Diye İnanıyor

Efendiler, İstanbul'da Hükûmetin gözü önünde ve bilgisi altında yapılmış ve yapılmakta olan alçakça faaliyetlerin bütün memleketteki uğursuz sonuçlarını açıkça ortaya koyan olayların asıl kaynak ve sebeplerini, İstanbul Hükûmetinin Hey'et-i Temsiliye'den daha iyi bildiğinden hâlâ şüphe edilebilir mi?

Efendiler, olaylar hakkında derinlemesine bilgiye sahip olan Hükûmet üyelerinin, düşmanların sırf aldatmak ve bozgunculuk maksadıyla ortaya attıkları iftira ve söylentilere gerçek sözü ile bakıp, yine onların tavsiyelerini çare ve tedbir olarak uygulamaya kalkışacaklarına ihtimal verilebilir mi?

Bu sorulara cevap vermek için, yüce topluluğunuzun, zihinlerini yormaktan çekinerek, sözü, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin düşüncesine tercüman olan Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa'ya bırakmayı tercih ederim.

Efendiler, itiraf ederim ki, ben Cemâl Paşa'nın bu konuda verdiği şifreli telgrafın anlamını kavramakta güçlük çektim ve hayrete düştüm. Kendilerinden telgraflarının tekrarını istedim. Nâzır Paşa, 9 Aralık 1919 günü arka arkaya, olduğu gibi bilginize sunacağım şu telgrafları çektiler:

09.12.1919

Sivas'ta 3. Kolordu Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

Tekrarı istenen telgraf aşağıda sunulmuştur:

Hükûmetin Barış Konferansı'na davet edilme konusunda isteklerde bulunduğu bilinmektedir. Barış Anlaşması'ndan iyi sonuç alınabilmesi, ancak gidecek delegelerimizin hem milletimizin güvenini kazanmış kimseler olması, hem de memleket içinde otoriteye sahip bir hükûmeti temsil edebilmesine bağlıdır. Yabancı temsilciler tarafından memleket içinde güvenlik ve huzurun kurulması ve yerleşmesi ısrarla tavsiye olunuyor. Anadolu'da bir katliama uğrayacakları endişesiyle korku ve dehşet içinde olan Hristiyan halkın, bölük bölük işgal altında bulunan yerlere sığınmakta oldukları etkili ve dikkati çeken bir dille söyleniyor. Gerçi, işgal altındaki yerlere ve özellikle Adana bölgesine gidenler, o bölgedeki Ermeni nüfusunu arttırmak amacıyla, gitmekte iseler de, Anadolu'da güvenlik ve huzurun bozulmuş olduğu ileri sürülerek, Hükûmet tarafından yapılan red ve yalanlamanın etkisini azaltıyor. Çünkü, Hey'et-i Temsiliye tarafından verilen teminata rağmen, illerde bazı kimselerin kendilerine hoş görünmeyen görevlileri kendiliklerinden görevden almak, değiştirmek, hükûmet işlerini işlenmezliğe uğratmak, zorla yardım ve vergi toplamak gibi hareket ve müdahalelerinin tamamıyla önü alınamadığından, daha yabancı çevrelerde de endişe devam etmektedir. Devletimizin kara ve denizdeki bugünkü durumunda, geleceğimiz hakkında kararlar alacak olan devletlere karşı, tehdit edici bir tutuma girmesi her halde zararlıdır. Bundan başka, temsilcilere Hey'et-i Temsiliye adına telgraflar çekilmesinin memlekette iki hükûmetin varlığını gösterdiği, Fransa temsilcisi tarafından açıkça söylenmiştir. Hele bunlardan herhangi birine karşı aşağılayıcı sözler sarfedilmesi, yaratılıştan sahip olduğumuz ahlâk temizliği, sağduyu ve uzak görüşlülükle bağdaştırılamaz. Tehlike ve felâket anlarında ağırbaşlılık ve sakinliği korumanın millî niteliklerimizden olduğu unutulmamalı, umutsuzluk ve bezginliğin akla getireceği aşırı ve tehlikeli beklenti ve düşüncelere, vatanın yüksek çıkarları feda olunmamalıdır. Haklarımızı, bugünkü durumumuzda ancak

siyaset, uyanıklık ve zamanın gereklerine göre akıllıca hareketle savunabiliriz. Bu düşünceler, zâtiâlilerine karşı bilineni tekrarlamak oluyorsa da, arkadaşlara ve şubelere de vatanseverce tavsiyelerde bulunmak mutlak bir gerekliliktir. Toplanması yaklaşmış olan Meclis-i Mebusan'ımızın, aziz vatanımızın kurtuluş ve selâmeti için alınacak isabetli tedbirleri bularak bu yüce gayenin gerçekleşmesine bütün gücü ile çalışacağı beklenmektedir.

Kabinenin düşüncesini bildiririm.

Harbiye Nâzırı

Cemâl

Efendiler, dinlediğiniz bu telgrafta yazılanların açıklamasını yaparak yüce topluluğunuzu yormayı gereksiz sayarım.

Çürüksulu Mahmut Paşa’nın Demeci

Efendiler, İstanbul’da, vatanın kurtarılması ile ilgili en önemli işlerle uğraşan, saygıdeğer ve aklı başında olarak tanınmış kimselerin, o devirde, İstanbul’un zehirli havasını soluması yüzünden, zihniyet ve düşüncelerinde ne kadar olumsuz sapmalar meydana gelmiş olduğuna örnek olmak üzere, daha Sivas’ta iken karşılaştığım küçük bir olayı izninizle bilginize sunmak isterim. Belki de sayın üyeler arasında hatırlayanlar vardır. Ayan üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa, “Bosphore” Gazetesi yazarlarından birine, siyasî durumumuzla ilgili bir demeç vermişti. Mahmut Paşa’nın o tarihlerde, Barış Hazırlıkları Komisyonu üyesi olduğunu da hatırlarsınız. Paşa’nın 31 Ekim 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesinde yayınlanan demecini, 17 gün sonra Sivas’ta okudum. “Ermenilerin aşırı isteklerine hak vermemekle birlikte, sınırlarda bazı düzeltmelerin yapılmasına razı oluruz” ifadesi dikkatimi çekti. Doğu Anadolu’da Ermenistan lehine toprak tavizlerinde bulunulacağına söz verme anlamı taşıyan bu cümlenin, Barış Komisyonu üyesi olan bir devlet adamı tarafından söylenmiş olması, gerçekten üzerinde düşünülmeye ve hayretle karşılanmaya değerdi. Bu sebeple, 17 Kasım 1919 tarihinde, Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretleri’ne yazmayı yararlı saydığım bir telgrafta, demecindeki işaret ettiğim cümleden dolayı, “Doğu Anadolu halkının pek haklı olarak, son derece üzgün ve kırgın olduğunu belirttikten sonra, Erzurum ve Sivas Kongreleri’nin kararları gereğince, milletin Ermenistan’a bir karış toprak terketmeyeceğini ve hattâ, eğer hükûmet, böyle acı bir mecburiyete boyun eğerse, milletin kendi haklarını bizzat savunmaya kararlı olduğunu ve bunun bütün dünyaya ilân edilmiş bulunduğunu”, yazdım ve bu millî azim ve kararın herkesten önce, Barış Hazırlıkları Komisyonu’nun sayın üyelerince bilinmesi ve ona göre hareket edilmesi gereğini bildirdim.

Millî Teşkilâtın Yeniden Düzenlenmesi

Efendiler, millî teşkilâtın bir düzene sokulması önemliydi. Bunun için özel tedbirler alındı. Seçimler dolayısıyla ortaya çıkan bazı görüş ayrılıklarının giderilmesi için çareler arandı.

Maraş'taki bazı Çerkez vatandaşlar sözde Maraş'ın bütün Çerkezleri adına, Cebel-i Bereket Guvernörünün Maraş'a gönderilmesini, Antep'teki Fransız askerî komutanından telgrafla istemişlerdi. Buna izin veren Maraş Mutasarrıfına üzüntülerimiz duyuruldu. Adı geçen guvernör geldiği takdirde, Maraş eşraf ve ileri gelenlerinin karşılamamaları bildirildi. İstanbul Hükûmeti'nin de dikkati çekildi.

Bolu Bölgesinde güvensizlik gittikçe artıyordu. İzmit'te Asım Bey'den sonra, 1. Tümen komutanı olan Rüştü Bey'e bu konuda direktif verildi.

Efendiler, 20 Kasım 1919 tarihinde, İstanbul'daki teşkilâtımızdan, Kara Vasıf ve Albay Şevket Bey imzalarıyla gelen bir şifrede: "Gebze Kaymakamının Millî Mücadele'ye karşı olduğu, bu Kaymakamın, birçok korkunç olaylara cesaret eden Yahya Kaptan'ın kötülüklerini örtbas etmeye ve daha başka şeylere başlayarak Kuva-yı Millîye'ye leke sürmeye çalıştığı" bildiriliyor ve Kaymakamın yerinin değiştirilmesi söz konusu ediliyordu.

Biz de bu görüşe samimiyetle katılarak cevabımızda, konunun Cemâl Bey aracılığıyla çözüme götürülmesini bildirdik.

Efendiler, bu Yahya Kaptan konusu, inkılâp tarihimizin önemli safhalarından birinde yer aldığı ve pek anlamlı olduğu için biraz genişçe bilgi vermeyi uygun görüyorum.

Şimdiye kadar verilen bilgilerden anlaşılmış olacağına hiç şüphe yoktur ki, bir araya gelerek anlaşmış bulunan ortak iç ve dış düşmanların uygulamaya çalıştıkları plânın önemli bir noktası da, memleket içinde güvensizlik olduğunu ve Hristiyan azınlıklara saldırılarda bulunulduğunu, elle tutulur, gözle görülür delil ve olaylarla dünya kamuoyuna ispat etmek, bu olayların Kuva-yı Millîye tarafından yapıldığına inandırmaktı. Bu gizli ve iğrenç maksadın gerçekleşmesi için de, bilindiği gibi, birtakım çeteler kurarak, bunları özellikle Hristiyan halkı üzerine saldırtmak ve bu çetelerin işleyecekleri cinayetleri, millî teşkilâta yüklemek yolunu tutuyorlardı. Bu teşebbüsler az çok memleketin her tarafında filiz vermeye başlamakla birlikte, en önemli gelişme ve faaliyet, İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla Biga, Balıkesir ve özellikle İzmit, Adapazarı ve Bolu bölgelerinde görülür ve dikkat çekici bir durum gösteriyordu.

Biz, bu haince fakat - itiraf olunmalıdır ki - çok ustaca faaliyete karşı olağanüstü tedbir almak ve faaliyete geçmek zorunda kaldık. Çünkü, İstanbul Hükûmeti, düşmanın bütün bu oyunlarını gerçekten Kuva-yı Millîye'nin üzerine yüklüyor ve yok edilmeleri için sert tedbirler alacak yerde, durmadan Hey'et-i Temsiliye'yi suçlayarak ve baskı yaparak, bu faciaları yaratan düşman çetelerinin faaliyetine son vermeyi bizden istiyordu. Ne yazık ki, Hükûmet, bu düşünce ve kanısını, İstanbul'daki teşkilâtımızın başında bulunanlara da iyiden iyiye aşılamayı ve telkini başarabilmişti.

Efendiler, bizim özellikle İstanbul'a yakın olan İzmit Bölgesinde uygulamayı düşündüğümüz tedbir, orada silâhlı millî müfrezeler kurmak ve o bölgede, kendilerine güvenilir komutan ve subaylarımızın, bu millî müfrezelere yapacakları yardım ve desteklerle, hain çetelerin peşine düşerek kötülüklerine ve varlıklarına son vermekti.

Yahya Kaptan Konusu

İşte bu maksatla oluşturabildiğimiz millî müfrezelerin en önemlisi ve kuvvetlisi, Yahya Kaptan diye tanınmış olan Fedâkâr bir vatanseverin müfrezesi idi.

Merhum Yahya ile ilk ilişkimiz şöyle oldu:

Bir gün Telgrafçılar, Sivas Telgraf Merkezi'ne şu bilgiyi veriyorlardı:

"Çok acele bir telgrafı durdurdular, yani İstanbul'da durdurulmuştur. Telgraf metni aşağı yukarı şöyledir:

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Dün İzmit'ten tavsiye edilen Yahya benim. Yarın akşam Kuşçalı telgrafhanesinde emrinizi bekliyorum."

Kuşçalı, Üsküdar ile Gebze arasında bir köydür. Gerçekten de Yahya Kaptan, bana İzmit'te teşkilâtımız tarafından tavsiye edilmişti.

4 Ekim 1919 tarihinde Kuşçalı merkezinden şu telgrafı aldım:

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Önemli ve çok acele

Bendeniz, size iki gün önce İzmit'ten tavsiye edilen Yahya'yım, Emriniz üzere, telgraf başında emirlerinizi almaya geldim. Engeç yarın akşama kadar Kuşçalı telgrafhanesindeyim.

Yahya

Anlaşıldığına göre, Yahya Kaptan, İstanbul'dan telgrafının çekilmediğini anlayınca, kendisi daha Kuşçalı'ya gelmeden, bu telgrafı Kuşçalı merkezine göndererek çektirmiş.

Ben de şu emri verdim.

4.10.1919

İzmit Merkezi Aracılığıyla Kuşçalı Telgrafhanesi'nde

Yahya Efendi'ye

Bulunduğunuz bölgede güçlü bir teşkilât kurunuz. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey aracılığıyla, bizimle bağlantı sağlayınız. Şimdilik hazır bulununuz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi

Mustafa Kemal

Efendiler, Yahya Kaptan, aldığı bu emir üzerine, teşkilât kurdu ve aylarca İstanbul ile ilişkisi bulunan çevrelerde hain çetelerin faaliyetlerine engel oldu.

Sonunda, İstanbul Hükûmeti tarafından öldürtüldü. Gerçi, Yahya Kaptan'ın faaliyeti ve feci bir şekilde şehit edilmesi, bundan sonraki ayları ilgilendirir bir olay ise de, burada, olaydan söz edilmişken, konuya bir daha dönmemek için şimdi açıklanması yerinde olur sanırım.

24 Kasım 1919 tarihinde Kartal Merkezi'nden şu telgrafı aldım:

Köy içinde suçsuz adam öldürme, Nahiye Müdürünü herkesin önünde dövme ve köylerdeki yağma olaylarından dolayı Yahya Kaptan'ı hükûmete teslim mecburiyeti doğmuştur. Dahiliye Nezareti bu konuyu titizlikle takip ediyor. Hükûmetin güç durumda kalmaması, Yahya Kaptan'ın teslimini gerektiriyor. Zâtıdevletlerinin emirlerini makine başında bekliyorum, efendim.

Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Hey'et-i

Temsiliye Başkanı Binbaşı

Ahmet Necati

Askerlerin ve devlet memurlarının, açıktan açığa bizim millî teşkilât şubelerimizin başkanlıklarını almaları usulden değildi. Bir de bizim teşkilât tüzüğümüzü bilmesi gereken şube başkanlarının, Hey'et-i Temsiliye'nin yalnız bir tek hey'et olduğunu her yerde birer Hey'et-i Temsiliye bulunamayacağını bilmesi gerekirdi. Bu telgraf üzerine, İzmit'teki Tümen Komutanı'na şu telgrafı yazdım.

Şifre

Sivas, 25.11.1919

Acele

İzmit'te 1. Tümen Komutanı

Rüştü Beyefendi'ye

Kartal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ünvanı ile Ahmet Necati Bey tarafından gönderilen bir telgrafta: Öldürme, Bucak Müdürünü dövme ve köylerdeki yağma olayından dolayı Yahya Kaptan'ın hükûmete teslimi mecburiyetinin doğduğu ve Dahiliye Nâzırı'nın da bu konuyu titizlikle takip ettiği bildirilmektedir.

Başından beri Millî Mücadele'de büyük yararlıklar göstermiş olan bu kişinin, memleketimizin zor günlerinde hükûmete teslimi asla uygun görülmemekte olduğundan, işin hükûmetin otoritesini de dikkate almak şekliyle, Yahya Kaptan'ın şu aralık kanunî kovuşturmadan kurtarılması şeklinde çözüme bağlanması, Kartal'da Necati Bey'e gereken direktifin verilmesi ve sonucun bildirilmesi önemle rica olunur.

Hey’et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

26 Kasım 1919 tarihinde Hereke Merkezinde şu telgrafı aldım:

Millet adına istirham ediyorum; bugünlerde Binbaşı Necati Bey'in yolsuzlukları, Kuva-yı Millîye'yi lekelemektedir. Hemen soruşturma açılmasına emir buyurulmasını rica ederim.

Gebze İlçesi Milis Komutanı

Yahya

İzmit’teki Tümen Komutanı‘ndan aldığım cevap aynen şudur:

İzmit, 29.11.1919

Sivas’ta 3. Kolordu Komutanlığı‘na

İlgi: 25.11.1919

Heyet’i Temsiliye Başkanlığı‘na: Şimdiye kadar yaptığım soruşturmaya göre Yahya Kaptan’ın adam öldürme, Bucak Müdürünü dövme gibi suçlar işlemediği, yalnız Binbaşı Necati denilen kişinin kendi kişisel çıkarlarını yürütebilmek için Yahya Kaptan’ın vücudunu ortadan kaldırma gayesini güttüğü ve bu konuda zâtıâlinize telgrafla başvuru da bulundukları zaman Yahya’yı da aldatarak yanlarına getirip öldürme plânı kurdukları ve Yahya’nın durumu sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Soruşturmayı gerektiği şekilde derinleştiriyorum. Sonucu bildiririm.

1. Tümen Komutanı

Rüştü

Tümen Komutanı Rüştü Bey’in birkaç gün sonra verdiği tamamlayıcı bilgi şuydu:

İzmit, 05.12.1919

Sivas’ta 3. Kolordu Komutanlığı‘na

Hey’et-i Temsiliye’ye:

Binbaşı Necati Bey’in, Maltepe Atış Okulu’nda görevli memur olmasına rağmen, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatını takınarak, Kuva-yı Millîye adına başına topladığı Arnavut Küçük Aslan çetesiyle ortalığı soydurmakta olduğu ve Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendi’nin de bununla işbirliği yaptığı hususunda, bende şüphe kalmamıştır. Son zamanlarda, hükûmetin başına dert açan Darıca Rum bekçilerinin öldürülmesi ve Stelianos adında bir zenginin dağa kaldırılarak para istenmesi gibi eylemlerin adı geçen çete vasıtasıyla yaptırılması ve bütün bu yapılanların, böyle bayağılıklara yanaşmayan Yahya Kaptan’a yükletilerek, kendisi hakkında gerek oraya gerek hükûmete asılsız ihbarlarda bulunması, herhalde bunların, millî teşkilât perdesi altında halkın ve Hükûmetin başına dert açarak kendi keselerini doldurmaktan başka bir hedef beslemedikleri ve belki de daha başka siyasi bir hedeflerinin bulunduğu yargısını doğuruyor. Şimdiye kadar pek namuslu hareket etmiş ve etmekte olan Yahya Kaptan’ın bu gibi eylemlere katılmaması ve yukarıda adı geçen çetenin kendi koruma bölgesinde hiçbir rezaletine meydan vermemesi dolayısıyla, onun vücudunu resmî veya resmi olmayan yoldan ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Dün Yahya Kaptan yanıma gelerek hayatının tehlikede olduğunu, bu yüzden adamlarının silâh ve cephanelerini getirip teslim ederek

kendisinin de buradan uzaklaşacağını bana resmen söyledi. Kendisine gereken öğütleri vererek ve daha hizmet edecek önemli zamanlar bulunduğunu anlatarak, tekrar yerine gönderdim. Her şeyi iyi bilmesi gereken Gebze İlçesi Kaymakamından durumu resmen sorunca, aldığım cevap da tamamen yukarıda arz ettiğim şekilde, yani Necati ve Nail Efendi'lerin aleyhinde, Yahya Kaptan'ın lehindedir. Necati Efendi'nin İstanbul'da nere ile haberleştiğini bilemiyor isem de, bir yerden arasıra para aldığı söyleniyor. Bunların varlığı ve cana kastetmiş olmaları dolayısıyla, Yahya Kaptan bu bölgede durmak istemiyor. Bu bakımdan zaten vazifeli bir subay olan Necati Efendi'nin başka bir yere, Nail Efendi'nin de daha başka bir yere gönderilmesinin zorunlu olduğuna hükmediyorum. Oraları İstanbul ile haberleşmekte olduklarından, tabiî bendenizce bir şey yapılamamaktadır. Gereğinin oraca yerine getirilmesi bildirilir.

1. Tümen Komutanı

Rüştü

Rüştü Bey’in verdiği bilgilerden uzun uzadıya bahsederek, durumu 8 Aralk 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa’ya yazdım.

Aynı tarihte, durum ve Cemâl Paşa’ya yapılan başvuru açıklanarak, işin takibi, İstanbul’daki başkanlarına da bildirildi.

Ondokuz gün sonra, yani 27 Aralık 1919 tarihli ve şifreli, şifrenin altında Vasıf dışında Albay Şevket Bey’in imzalarını taşıyan uzun bir telgrafla, şu bilgi veriliyordu:

“…. Güvensizlik ve huzur yokluğunun başlıca sorumluları Yahya Kaptan ile arkadaşı Kara Arslan ve Alemdağ’ında dolaşan Sadık Çeteleri”dir.”

Yahya Kaptan’ın birtakım şımarıklarından bahsettikten sonra, “…. Bizi, artık bu haydutu zarar veremeyecek bir duruma getirmeye teşebbüs ettirmişti.”

“Öteden beri araları iyi olmayan Küçük Aslan Çetesinin itibarda olması (?) kendisini çeşitli yollarda suçlarını örtbas etmeye yöneltmiştir.”

“Yüzbaşı Nail, Yahya’nın aleyhindedir. Necati Bey’e gelince, düşmüş olan eski hükûmet zamanında (!) Kartal ilçesince başkan seçilerek, Kuva-yı Millîye adına merkezle ilgisini kesmiş (?..) Millî teşkilâtı kuvvetlendirmiş… Yeniköy Rumlarının etraftaki sarkıntılıkları üzerine, Küçük Aslan Çetesini dolaştırmaya başlamış… Tarafınızdan para da verilmiştir.

“Yahya Kaptan her şeyi sonuçsuz bırakmak manevrasına başvurmaktadır(?!)”.

“Binbaşı Necati, biraz idaresiz ise de cezayı hak etmiş değildir.”

“Gebze Kaymakamının... bir an önce başka bir yere alınarak Rum ve Ermeni entrikalarına son verdirilmesi...”

Efendiler, bu bilgiler arasında, benim bilmediğim noktalar da vardı. Sözgelişi, Küçük Aslan Çetesinden ve onun itibarlı olduğundan habersizdim. Bu Çeteye Necati Bey aracılığıyla para verdiğimi kesinlikle hatırlayamıyordum.

Yahya Kaptan’ın, verdiğimiz direktif gereğince, düşman çetelerini yok etmeye ve hiç olmazsa, onların, Hristiyan halka saldırarak düşmanın maksadını gerçekleştirmeye yönelmiş olan bütün teşebbüslerini başarısız kılmaya çalıştığını pekâlâ biliyorduk.

Gebze Kaymakamının iç yüzü, şimdi ekleyeceğim belgelerle anlaşılabilecektir, sanırım.

4 Ocak 1920 tarihinde, Tümen Komutanı Rüştü Bey’e, Vasıf Bey’in verdiği bilgiyi olduğu gibi, özetleyerek, bu bilgilerin kendisince verilen bilgilerle çeliştiğini bildirdim. Bu bakımdan durumun güvenilir ve inanılır kimseler vasıtasıyla bir kere daha soruşturulup incelettirilmesini ve kendi düşüncesiyle birlikte açık olarak bildirilmesini rica ettim.

Efendiler, bu konuda, gerçeğin ortaya çıkmasına yarayan belgeler üzerinde bilgi sahibi olmanızı istediğim için, Rüştü Bey’in cevabını olduğu gibi bilginize sunmama izin veriniz:

Düzce, 7/8.1.1920

20. Kolordu Komutanlığı‘na

İlgi: 4.1.1920 tarihli şifre:

Hey’et-i Temsiliye Başkanlığı‘na,

Yahya Kaptan’la ilgili türlü suçlamalar üzerine, birkaç defa, Yüzbaşı Ali Aguş Efendi aracılığıyla yaptırdığım soruşturma, onun lehinde çıktı. Bununla birlikte kendisi cahil olduğundan, hizmet ediyorum zannı ile bazı şeyler yapmış olabilir. Büyük ve Küçük Aslan’lar zaten eşkiyadır. Ancak, millî teşkilâtın aleyhinde bir görüşe sahip olduğu şüphesiz olan ve Yahya hakkında herkesten çok şikâyetçi olması gereken Gebze Kaymakamına bu konuda yazdığım yazılara almış olduğum 1.12.1919 tarih ve 17 sayılı cevabın örneği aşağıda olduğu gibi verilmiştir.

Bendeniz, bu telgraftaki bilgilere kısmen olsun inanmak zorunda kaldım ve aynı inançla bu yazıları İstanbul’a, bizzat Şevket Bey’e de gösterdim. Bendenizin bilemediği bazı sebeplerle, İstanbul’ca hakkında bir uygulama yapılmasına gerek duyulduğu takdirde, elbette bir şey denemeyeceği bildirilir.

Örnek

İlgi: 30.11.919 tarih ve

53 sayılı yüksek emirleri

Kartal Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Başkanı Binbaşı Necati Bey’in, adam öldürme ve Bucak Müdürünü dövme ile ilgili ihbarları, şahıs ve zaman belirtilmediği için gerçek olarak kabul edilemez. Çünkü, dövüldüğü bildirilen Bucak Müdürü Burhaneddin Bey, Yahya Kaptan tarafından dövülmediğini ve tecavüze uğramadığını yazılı olarak bildirdiği gibi, bu konuda bendenizin makamına herhangi bir şikâyette de bulunmamıştır.

Adam öldürme konusuna gelince, Yahya Kaptan hakkında Hükûmete ve Adliyeye hiçbir yerden böyle bir cinayetle ilgili

başvuru ve şikâyet olmadığı gibi, aleyhinde, yakalanması için bir bildiri bile yoktur. Eğer bununla, Darıca Rumlarından iki Rum'un öldürülmesi ve Kartal'ın Paşa köyünden Stelianos Çorbacı'nın dağa kaldırılarak fidye istenmesi kastediliyorsa, bu cinayetlerin Küçük Aslan Çetesi tarafından işlendiği kanaati yaygın ve doğrudur. Bu Çete, Yahya Kaptan'a öteden beri düşman olduğundan ve esasen Yüzbaşı Nail Efendi tarafından kanat gerilip korunurken, sayısı on sekiz kişiye ulaşan bu çetenin, şimdi Binbaşı Necati Bey'in emrine verildiği ve hattâ kendilerine ellişer lira maaş bağlanmakta olduğu haber alınmıştır. Bu çetenin köyleri soymaktan geri durmadığı bilinmektedir. Binbaşı Necati Bey'in, Yüzbaşı Nail Bey'in eski okul arkadaşı olduğu, kendisiyle bir buçuk ay önce Aydınlı Köyünde, Küçük Aslan Çetesi üyelerinden Ali Kaptan'ın dağa kaldırdığı Çorbacı'dan alınan parayla yaptığı meşhur düğününde görüştüğü bilinmektedir. Daha sonra Binbaşı Necati Bey, birçok defa Yüzbaşı Nail Bey'in evine gelerek misafir olmuştur. Her ikisi de aynı düşüncede oldukları için, Yüzbaşı Nail Bey öteden beri Yahya Kaptan'ın aleyhindedir. Yahya Kaptan teşkilâtı kurduğu sırada, Yüzbaşı Nail Bey, onu bulunduğum kazanın sınırları dışına çıkarmaya ve uzaklaştırmaya çalıştığı gibi, Küçük Aslan Çetesi tarafından işlendiği söylenen ve doğruluğuna şüphe olmayan yukarıdaki iki cinayet olayının, Kuva-yı Millîye'yi kirletmek ve Yahya Bey'i lekelemek düşünce ve maksadını taşıdığı hissedilmiştir. Oysa, bu cinayetler, Aslan çetesinin faaliyet ve hareket alanı içinde işlenmiştir. Hattâ, Yüzbaşı Nail Bey'in, kovuşturma yapmak üzere gönderilecek olan İstanbul Muhafız Alayı'na mensup Süvari Müfrezesi Komutanı Hakkı Bey'i, artık gelmesine lüzum kalmadığı gerekçesi ile haberleşme sırasında İstanbul'a naklettirip işi takipsiz bıraktırmış olduğu da bir gerçektir. Eğer sözü edilen adam öldürme olayı bundan başka bir olay ise, durumun açıklığa kavuşması için, şahıs ve zaman belirtilerek bildirilmesi gerekir. Darıca Rum bekçilerinin öldürüldüğü gün cinayetin çarşıda serbest gezen Küçük Aslan çetesi tarafından

işlendiği haberinin yayılması üzerine, Yüzbaşı Nail Bey, korkusundan başka bir yere gönderilmesini istemiş ve kesinlikle burada oturmayacağını söylemiştir. Ancak, alay ve tabur komutanları ile Binbaşı Necati Bey buraya gelerek ve Yahya Kaptan hakkında bir işlem yapılması için temsilci Sırrı Bey'e yazı yazdıracaklarına söz ve güvence vererek, Nail Bey'in burada kalmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Yüzbaşı, 25 Kasım 1919 salı günü, gidip gelen Necati Bey'i aldatarak ona gerçeğe aykırı suçlamalar yaptırdığı gibi, bir yandan telefonla Yahya Kaptan'ı merkeze davet ettirirken bir yandan da Küçük Aslan Çetesini kendi evinde hazır bulundurarak yakalamayı tasarlamıştır. Ancak, her nedense, bu işi gerçekleştirmeye cesaret edemeyerek faaliyetlerinden vazgeçtiği için, Necati Bey de, Kartal'a dönmek zorunda kalmıştır. İşte bundan dolayıdır ki, Yüzbaşı Nail Bey, gerek Necati Bey ve gerek kendine âlet ettiği Küçük Aslan Çetesi aracılığıyla, Yahya Kaptan aleyhinde suçlama ve tertiplere başvurmaktan bir an geri kalmamaktadır. Yahya Kaptan, kendisine karşı çıkan ve düşman olan Küçük Aslan Çetesi gibi köyleri yağmalamaya ve Hristiyanları öldürüp yok etmeye izin vermemiştir. Kendi emrinde bulunan Büyük Aslan Bey Çetesi tarafından bazı uygunsuzluklar yapıldığında, derhal bunları önleme ve cezalandırma yoluna giderek, millî bir amaç olan vatanın geleceği ve kurtuluşu için disiplin ve güvenliğin korunmasına hizmet etmektedir. Daha önce de Büyük Aslan Bey Çetesinin aman dilemesine ve sığınmasına yardımda bulunarak, Hükûmetçe affedilmesini sağlamak şeklinde yaptığı hizmetler takdire değer, aleyhindeki suçlamaların Yüzbaşının şahsî emellerine boyun eğmemiş olmasından, Küçük Aslan Çetesi tarafından işlenip Yahya Kaptan'ın üstüne yıkılmak istenen cinayet olaylarının eksik olmamasından ve bunlara cesaret edenlerin korunması dolayısıyla, üzelerek Yüzbaşıya şiddetli uyarılarda bulunmasından ileri geldiği arz olunur.

(Gebze Kaymakamı Nurettin)

1. Tümen ve Bolu Bölgesi Komutanı

Rüştü

Efendiler, bu bilgilerin alınmasından önce şöyle bir haber verdiler: “Tavşancıl’da Yahya Kaptan’ın etrafı sarıldı. Bunu yapan İstanbul’dan gelen bir askerî birliktir.”

Bu haber üzerine, İzmit’teki Tümen Komutanlığı‘ndan, 7 Aralık 1920 tarihli şifre ile, makine başında durumu sorduk. Eğer bu haber doğru ise, “İstanbul’dan geldiği bildirilen birlik komutanına, Yahya Kaptan’ın bizim adamımız olduğunu, eğer bir kusur ve kabahati varsa, tarafımızdan gereğinin yapılmasının tabii bulunduğunu, Yahya Kaptan’ın sarılmasına ve tutuklanmasına hiçbir şekilde razı olmadığımızı bildiriniz” dedik.

Efendiler, 7 Ocak 1920’de yazılıp, 8 Ocak’ta cevap aldığımız iki telgraf vardır. Bunlardan biri İzmit’ten, “1. Tümen Komutanı Vekili” imzasıyla Fevzi Bey’dendir. Şunlar yazılıdır: “bu gece ikibin kişilik bir kuvvet Tavşancıl’a çıkarak Kuva-yı Millîye Komutanı Yahya Bey’i çevirmişlerdir. Yapılacak işlemin bildirilmesi bildirilir.”

Diğer telgraf, Düzce’de bulunan asıl Tümen Komutanı‘ndan geliyordu. Rüştü Bey, merkezde bulunan vekilinden aldığı aynı bilgileri veriyordu.

Tümen Komutan Vekili Fevzi Bey’in, 7 Ocak 1920 tarihli açıklama bekleyen telgrafımıza verdiği 7/8 Ocak 1920 tarihli cevabında, Yahya Kaptan’ın daha ele geçmediği, Kuva-yı Millîye ile gelen müfreze arasında bir çatışma ihtimalinin bulunduğu ve gelen müfreze komutanına emrimizi bildireceği haber veriliyordu.

Efendiler, o tarihte milletvekili olarak İstanbul’da bulunan yaverim Cevat Bey’den, 10 Ocak 1920 tarihinde şöyle bir telgraf geldi:

Harbiye, 10.1.1920

20. Kolordu Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

6.1.1920 gecesi sabaha karşı Genel Jandarma Komutan Yardımcısı Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Komutanı Nazmi Bey komutasında dört subay, elli jandarma ve Yüzbaşı Nahit Efendi komutasında, İstanbul Muhafız Alay'ından doksan er, Bandırma Vapurunun ışıkları söndürülerek Hereke'ye götürülmüş ve sabahleyin erkenden Hereke'ye çıkan müfreze derhal Tavşancıl'ı kuşatmış ve birçok ev basılmıştır. Gelen Hey'et, köy ihtiyar heyetini toplayarak, vatan haini olan Yahya'yı teslim etmez veya nerede olduğunu söylemezlerse, Tavşancıl'ı insanlarıyla birlikte yakacaklarını bildirirler. İhtiyar hey'eti, Yahya Kaptan'ın iki günden beri köylerinde olmadığını ve nerede bulunduğunu bilmediklerini ısrarla söyledi. Yahya, sağ olarak ele geçemeyecektir. Fakat Yahya'nın yok edilmesinden sonra Marmara Bölgesine sahip ve hâkim olan ve her gün İngilizler ve Fransızlar tarafından silâhlandırılan Rumların ve İstanbul'daki rezillerin pek büyük bir başarıya ulaşacakları bellidir. Kuva-yı Millîye adını taşımakta olan Yahya'nın ortadan kaldırılması, İzmit, Adapazarı ve İstanbul dolaylarında, düşmanlarımız hesabına birçok fesat çetelerinin de doğmasına yol açacaktır. Bundan dolayı, Cemâl Paşa Hazretleri'nin, işe el koymasıyla, Yahya'nın da ad değiştirerek daha önce arz ettiğim şekilde serbest bırakılmasının sağlanması için gerekenlere emir buyurulması istirham olunur. (Cevat).

Harbiye Nâzırı

Cemâl

Bu telgrafın, Harbiye şifresiyle ve Cemâl Paşa imzasıyla kapatılmış olmasına rağmen, içinde “Cemâl Paşa’nın işe el koymasıyla Yahya’nın kurtarılması” çaresinin bulunması cümlesi dikkat çekicidir. Demek ki, Cemâl Paşa, Cevat Bey’in telgrafını, okumaya gerek duymadan, kendi şifresi ve imzası ile çekilmesine müsaade etmiştir. Çünkü, bir defa Yahya’yı takip ettiren Cemâl Paşa’dır. Bundan başka serbest bırakılması için kendi yardımlarının kendisi tarafından emrolunmasını, kendi bilgisi dahilinde elbette yazdırmazlardı.

İzmit’ten Tümen Komutanı Vekili’nden gelen 9 ve 10 Aralık 1920 tarihli iki telgrafla “duyulduğuna göre iki çarpışmadan sonra Yahya Kaptan’ın ölü olarak ele geçirildiği” bildirildi.

11 Ocak 1920’de, Tümen Komutan Vekili’nden, İstanbul’dan gelen müfreze komutanına, benim adıma tebligatta bulunup bulunmadığını sordum. Üç gün sonra 14 Ocak 1920 tarihli raporunda Tümen Komutanı Vekili şu bilgiyi verdi.: “Bizzat yaptığım soruşturmadan… çarpışma olmadığı ve yalnız, Yahya Kaptan’ın teslim olduktan sonra, köy dışında kesici bir âletle öldürüldüğü anlaşılmıştır. Kafatasının olmaması bunu doğrulamaktadır.”

Efendiler, bu uğursuz haber üzerine, İstanbul’daki teşkilâtımıza, 20 Ocak 1920 tarihinde, Albay Şevket Bey vasıtasıyla şu telgrafı yazdık:

Yahya Kaptan’ın öldürülmesinin sebepleri ile teslim olduktan sonra kasten şehit edildiği anlaşıldığından, öldürülmesine kimlerin elinin ve etkisinin bulunduğunun, İstanbul’dan başvuran pek çok fedakâr arkadaşa açıklama yapılmak üzere acele bildirilmesi rica olunur, efendim.

Hey’et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Eski bir yazımıza karşılık olmak üzere, İstanbul'dan 20 Ocak 1920'de yazılıp bir gün sonra elimize geçen telgraf şuydu:

Beşiktaş, 20.1.1920

Ankara'da 20. Kolordu Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Özel:

İlgi: 17.1.1920.

1*- Olay yerinde bulunan güvenilir bir kişinin ifadesine göre, Yahya Kaptan yakalanıp köy dışında bulunan karakola götürülürken, çevreden on kadar eşkiyanın karakol üzerine ateş etmesi üzerine kaçmaya çalışmış ve bu sırada öldürülmüştür. Bununla birlikte, iyi bir soruşturma yapılması için Hükûmete başvuruldu.*

2- *Yahya Kaptan'ın Kuva-yı Millîye adına pek çok kötülükler yaptığı söylentisi ağızdan ağıza yayıldığı gibi, özel bir resmî yoldan yapılan soruşturma da bunu doğruladığı için, Hükûmet kovuşturmaya karar vermişti. Ancak, Hey'etimizce kendisinin geçici bir süre için gizlenerek Kuva-yı Millîye işlerine karışmaması ve kötülüğe cesaret etmemesi, yanında bulunan kaçak er ve jandarmaları geri göndermesi şartıyla kovuşturma yapılmaması istenmiş ve ilgililer katında teşebbüslerde bulunulduğu gibi, Gebze'ye özel olarak bir memur da gönderilmişti. Bu sırada Hükûmet , birdenbire gizlice asker göndermiş; yalnız Yahya Kaptan'ı ele geçirmek istediğini ilân etmiş ve arz edilen durum meydana gelmiştir, efendim (Vasıf).*

Çanakkale Müstahkem

Mevkî Komutanı Şevket

Efendiler, “Köy dışındaki karakola götürülürken çevreden ateş edilmiş (?). Kaçmaya çalışmış, bu sırada öldürülmüş (?!).” Bu sözlerin, bu gibi suiskastlerde bir formül gibi kullanıldığını anlamamak için, çok safdil olmak lâzımdır.

Yahya Kaptan’ı ortadan kaldırmak için, birlikte çalıştıkları ve karar verdikleri hükûmetin, gizlice, birdenbire bir oldu bittiye getirivermiş olduğu yolundaki sözler de dikkate değer. İstanbul’da, Jandarmadan, İstanbul Muhafız Alay’ından subay ve asker görevlendiriliyor... İstanbul’da duruma hâkim olduklarını iddia eden teşkilât başkanlarımız bunu öğrenemiyorlar.

Kara Vasıf Bey’in bu telgrafına verdiğimiz cevapta şu hususu sorduk:

Ankara, 22.1.1920

Şifre

İstanbul’da Çanakkale Müstahkem Mevkî Komutanı

Şevket Bey’e,

Yahya Kaptan’ın öldürülmesi olayını ciddî olarak takip eden ve özellikle İstanbul’da hesabını isteyen pek çok kimse vardır. Gerçeğin anlaşılabilmesi için, yaygın söylenti derecesine vardığı bildirilen kötülüklerin nelerden ibaret olduğunun bildirilmesi rica olunur.

Hey’et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Efendiler, bu açıklama isteğimize gelen cevabı da, sabrınıza sığınarak olduğu gibi, bilginize sunacağım:

Beşiktaş, 24.1.1920

Ankara'da 20. Kolordu Komutanlığı'na,

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Özel:

İlgi: 20.1.1920

1- *Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra öldürüldüğünü işittik. Soruşturma yapıyoruz. Sonucu bildireceğiz.*

2- *Öldürülmesinin sebebi, hiç kimseyi dinlememesi, Kuva-yı Millîye adına açıktan açığa zulüm ve eşkiyalık yapması, eşkiyayı öteden beri gizlemesi veya gösterilen yere gitmesi için verilen emirleri dinlememesi üzerine Hükûmetin, kendisine köylerden ve çevreden başvuranların ısrarına dayanamayarak, kendiliğinden ve hattâ hey'etimizin haberi olmadan teşebbüse geçmesidir, efendim (Vası).*

Çanakkale Müstahkem

Mevkî Komutanı

Albay Şevket

Saygıdeğer Efendiler, telgrafın ikinci maddesindeki, Yahya Kaptan'ın hiç kimseyi dinlememesinin, öldürülmesine sebep olarak gösterilmesi asla doğru olamaz. Merhum şehit, beni dinliyordu, benden emir alıyordu. Verdiğim emre göre hareket ediyordu. Başka bir makama veya şahıslara bağlı olduğunu, onlardan emir alması gerektiğini kendisine emretmemiştim. Bu sebeple, İstanbul'dan her önüne gelenden, Dahiliye Nâzırından, Jandarma Komutanı hâin Kemal Paşa'dan verilen emirleri dinlememesi zaten bizim istediğimiz şeydi. Kuva-yı Millîye adına eşkiyalık ve zulüm yapanın da kendisi olmayıp, Küçük Aslan Çetesi gibi, haince bir maksatla kuruldukları belgelere dayanılarak anlaşılmış bulunan çeteler idi. Yahya'nın bunların eşkiyalıklarını önlemeye çalıştığı da, sözlerine güvenilmesi gereken kimselerin soruşturmalarıyla kesinleşmiş bir durumdur.

Gebze Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Başkanı ile Gebze Kaymakamı Fevzi Bey'in ortak imzalarıyla, bu üzücü olayın meydana gelişinden önce makine başında yapılmış bir başvuruyu da belirtmeden geçemeyeceğim:

Gebze Kuva-yı Millîye Komutanı Yahya Bey hakkında bazı kimselerin yaptıkları iftiralar üzerine, en sonunda salı gecesi İstanbul'dan komutanlar ve yüksek rütbeli subaylar komutasında gelen iki bin kişilik kadar bir kuvvetle, kendisinin Tavşancıl'da kuşatıldığı ve kuşatmanın hâlâ devam etmekte olduğu şimdi halktan aldığım bilgilerden anlaşılmıştır. Böyle vatanı için çalışan bir kimseye karşı yapılan bu işlemin pek haksız olduğu yüksek komutanlığınızca bilinmektedir. Yahya Bey'in kurtarılması için ne gibi bir uygulama yapılacağının emir buyurulmasını makine başında bekliyoruz.

Kaymakam - Müdafaa-i Hukuk Hey’eti Bşk.

Fevzi Hacı Ali

Efendiler, o tarihlerde, İzmit Bölgesinde Kuva-yı Millîye teşkilâtı ile uğraşan Milletvekili Sırrı Bey'in de bu konuda verdiği bilgileri olduğu gibi sunmama izninizi rica ederim:

İzmit, 11.1.1920

20. Kolordu Komutanlığı'na

1- *Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne özel: Haberleşmesi dört gün önce yapılmış olan Yahya Kaptan konusu, nihayet, haber almış olacağınız üzere, kendisinin şehit edilmesiyle sonuçlandı.*

2- *Yahya Kaptan'ın, İstanbul girişinde teşkilâtlanmış bir durumda bulunması, herhalde Kuva-yı Millîye'ye karşı cephe almış bulunan kimseleri yıldırdığından, kendisinin ortadan kaldırılmasının plânlandığına şüphe yoktur.*

3- *Yahya Kaptan'ın bu maksatla öldürülmüş olması, olayı sınırlı kalma niteliğinden çıkarmakta ve Hey'et-i Temsiliye'ce üzerinde düşünülmesini gerekli kılmaktadır.*

4- *İzmit Sancağı, eşkiya yüzünden tedirgin iken, yerinden kımıldamayan ve komutası altındaki hiçbir birliğe emir vermeyen, yanındaki hapishaneden on beş yirmi kişinin birden kaçmasını basit günlük olaylardan sayan Alay Komutanı Hikmet Bey, Yahya'nın öldürülmesini önemli bir mesele saymıştır. Yanına aldığı jandarma kuvvetleriyle, bizzat yola çıkmış ve sonunda Kuva-yı Millîye'ye ağır bir darbe vurmak suretiyle maksadına erişmiş bulunuyor. Devamı var (Milletvekili Sırrı).*

1. Tümen Komutanı Vekili

Fevzi

Vicdani Görevlerimden Biri

Efendiler, Yahya Kaptan'ın öldürüldüğüne şüphe kalmamıştı. Bu gerçek bilindikten sonra, onu öldürmüş olan hükûmetin, kanunî kovuşturmaya başlamış olması, cinayeti işleyenlerin meydana çıkamayacağına delil değil miydi? Fakat Efendiler; zaman, her şeyin, her gerçeğin, tarih önünde samimî olarak incelenmesine imkân hazırlar.

Saygıdeğer Efendiler, Hükûmeti ve İstanbul'daki teşkilâtımızın başkanlarını böyle çirkin bir cinayetin işlenmesinde vasıta olmaya yönelten sebep ve etkenlerin incelenmesinin, gerçekten ders verici sonuçlar getireceğine inandığım içindir ki, ilk bakışta önemsiz gibi görülebilecek bir olayı delillere ve belgelere dayandırarak açıkladım. Bu açıklamamla, milletin gözünde, gerçeği açıkça ortaya koyabilecek bir ortamın doğmasına yardım edebildiysem, vicdanî görevlerimden birini yapmış olduğuma inanacak ve gönül huzuru duyacağım.

Efendiler, bu olayı incelerken iki noktayı gözönünde bulundurmak yararlı olur. O noktalarda:

Birincisi: Sait Molla'nın üyesi bulunduğu gizli örgüt ve Gebze, Kartal Bölgelerinde bu örgüte bağlı şahsî çetelerin oynadığı rol ile, bu rolü bizim adamlarımıza yüklemekte ve vatansever geçinen kimseleri aldatıp kandırmada gösterilen ustalık ve başarı.

İkincisi: İstanbul teşkilâtımızın başkanlarıdır ki, bunlar, bizim yani Hey'et-i Temsiliye'nin emrinde ve onun verdiği direktif ve bilgilere göre hareketle yükümlü bulunuyorlardı. Bunların, bu yükümlülüğü ancak samimi olarak yerine getirdikleri takdirde, asıl hedefe doğru yanılmadan yürümenin mümkün olabileceğini de kabul etmeleri gerekirdi. Oysa, bu kimseler, kendi akıl ve tedbirlerini,

Hey’et-i Temsiliye’nin uyarılarına rağmen yüksek görmekten geri durmamışlar ve hareket serbestliklerine engel olunmasını bir haysiyet meselesi yaparak sinirlenmişler ve bu sakat duygunun etkisiyle, aldatılmaya kadar varmışlardır.

1919 Sonbaharında Karşılaştığımız Diğer Bazı Olaylar

Efendiler, Yahya Kaptan meselesine 20 Kasım 1919 tarihindeki olaylar dolayısıyla dokunduk. Zaman ve mesafe bakımından birçok atlamalar yaparak bu olayı çeşitli yönleri ile açıklamak ve tamamlamak zorunda kaldık. Şimdi izin verirseniz, tekrar bıraktığımız tarihe dönerek, olayları izleyelim:

Ankara-Eskişehir demiryolunun işletilmesine İtilâf Devletleri'nce engel olunmuştu. Bu yolun işletilmesi için, İtilâf devletleri temsilcilerinin, şiddetle protesto edilmesi, 21 Ekim 1919 Ankara Merkez Hey'eti'ne bildirildi.

Adana Teşkilâtı kurucularının, Niğde'ye veya Kayseri'ye gelerek ve bizimle temas kurarak çalışmalarına devam etmeleri sağlandı.

Aydın Cephesinde durum günden güne tehlikeli ve ciddî bir hal almakta olduğundan, Salih Paşa ile Amasya'da kararlaştırdığımız üzere, Donanma Cemiyeti'nin dört yüz bin lirasının bu cephenin ihtiyaçlarına ayrılmasını Harbiye Nâzırına yazdık. Bu cephedeki mücahitlere silâh, cephane verilmesini ve cephenin makineli tüfek ve topçu birlikleriyle desteklenmesini, Konya'daki 12. Kolordu Komutanı'ndan rica ettik.

Efendiler; Fransızlar, Bandırma - Soma demiryolunu denetlemek bahanesiyle, Bandırma'ya bir müfreze çıkarmışlardı. Bunların, güvenlik durumu mükemmel olan Bandırma'ya asker gönderme haklarının olmadığı açıktı. Bu noktaya, 24 Kasım 1919'da 14. Kolordu ve 56.Tümen Komutanları'nın dikkatlerini çektik.

Yabancı subaylar, Aydın cephesinde dolaşarak propaganda yapıyorlar ve durumu anlıyorlardı. Bu gibi subayların cephede birliklerle temas etmelerine kesinlikle izin verilmemesi, resmî başvurularını Hükûmete yapmaları, eğer Kuva-yı Millîye'ye bir söyleyecekleri olursa, merkez hey'etimiz aracılığıyla bize başvurmaları gerektiğinin kendilerine duyurulması, propaganda yapanları olursa, korumalı olarak bölgeden çıkarılmaları ve kesin bir mecburiyet doğarsa, cephede görülecek İtilâf askerlerine karşı da silâh kullanılması cepheye bildirildi.

Efendiler, biz İzmir halkının da doğrudan doğruya seçimlere katılmasını sağlamak istiyorduk. Bunun için, maksadımızı çeşitli yollarla duyuruyorduk. Ne var ki, Yunanlılar tabiatıyla engelliyorlardı.

29 Kasım 1919 tarihinde, bu durumu İtilâf Devletleri temsilcileri ve tarafsız elçilikler katında protesto ettik ve bunu, İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürü bulunan Ethem Bey'e yazarak, İzmir halkına da duyurmak istedik.

Efendiler, belki de birçoklarınızın hatırındadır. İşgal yıllarında, Adana'da Ferda adında, Kuva-yı Millîye aleyhinde yabancı bir gazete yayınlanıyordu. Bu gazete, sırf Anadolu'daki kamuoyunu yanıltmak ve bulandırmak maksadıyla yazılmış sütunlar ve bizim aleyhimizde uydurulmuş saçmalıklarla doluydu. Şüphesiz, bu gazetenin Anadolu içine sokulmasına engel olduk.

Fakat, bu gazetenin memlekette okunmasını elbette yararlı bulan, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Dahiliye Nâzırı ve Cemâl Paşa'nın, defalarca temize çıkardığı Damat Şerif Paşa, Ferda Gazetesi denilen bu zehirli paçavranın serbestçe dağıtılmasına engel olunmaması için emirler verilmişti. Bu sebeple, Şerif Paşa'nın arkadaşı Cemâl Paşa'nın, 3 Aralık 1919'da dikkatini çekmeyi gerekli bulduk.

Ankara’ya Geliş

Efendiler, Meclis-i Meb’usan’ın İstanbul’da toplanmasına engel olmamak zarureti üzerine, İstanbul’da toplanacak meclis’te, “vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin bağımsızlığını elde etmekten ibaret olan hedefi korumak ve savunmak için anlaşmış, kesin kararlı bir grup oluşturmayı” tek çare olarak düşündük. Bunun sağlanması için, bildiğiniz gibi, 18 Kasım 1919 tarihli talimat ve genelgede, milletvekillerinin belirli yerlerde grup grup toplanarak üzerinde görüşecekleri önemli noktalardan biri olmak üzere bu konuya yer vermiştik.

Aynı tarihte, düşündük ki, bu grubu oluşturabilmek için her sancakta birer milletvekilini Eskişehir’e davet edelim. Eskişehir üzerinden trenle İstanbul’a gidecek milletvekillerini de, davet edeceğimiz milletvekilleri ile birleştirelim ve kendimiz de Eskişehir’e giderek yapılacak genel bir toplantıda enine boyuna görüşmelerde bulunalım. Bu arada, milletvekillerinin İstanbul’daki güvenlikleri ile ilgili tedbirleri de söz konusu etmek istiyorduk. Ancak, bundan sonra vereceğim bilgilerden anlaşılacağı üzere, bu toplantıyı Ankara’da kalarak yapmayı tercih ettik. Sivas’ta bir ay kadar daha kaldıktan sonra, Ankara’ya hareket ettik.

Ankara’ya gelişimizi, 27 Aralık 1919 tarihli şu açık tebliğ ile her yere duyurduk:

Sivas’tan Kayseri yoluyla Ankara’ya hareket eden Hey’et-i Temsiliye, bütün yol boyunca, Ankara’da, büyük milletimizin çok sıcak ve içten gelen vatanseverlik gösterileri arasında, bugün şehre geldi. Milletimizin gösterdiği bu birlik ve kararlılık örneği, memleketimizin geleceğine güven konusundaki inançları sarsılmaz bir şekilde güçlendirici niteliktedir.

Şimdilik, Hey'et-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'dadır. Saygılarımızı sunarız, efendim.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

2 Ocak 1920 tarihinde, Cemiyet Merkez Hey'etlerine, Hacıbektaş'ta Çelebi Cemâlettin Efendi'ye, Mutki'de Hacı Musa Bey'e ayrıca bir bildiride bulunduk.

Bu tebliğimizin metni ve yazılış biçimi şöyleydi:

.... yolculuğumuz sırasındaki gözlem ve incelemelerimiz, bizlere, gerçek koruyucu olan Ulu Tanrı'nın ilâhî lûtfuyla görünen millî birliğimizin dayanmış olduğu millî teşkilâtın, kökleşmiş, millet ve memleketin geleceğini kurtarmak için gerçekten güvenilir bir kuvvet ve kudret haline gelmiş olduğunu, şükürler olsun gösterdi.

Dış durum ve bu millî birlik ve kararlılık sayesinde ve Erzurum - Sivas Kongreleri esasları çevresinde, vatanın ve milletin çıkarlarına elverişli bir şekle girmiştir.

Kutsal birliğimize, kararlılık ve imanımıza dayanarak, haklı isteklerimizin elde edileceği güne kadar, büyük bir dirençle çalışılması ve bu bildirimizin genelge halinde köylülere varıncaya kadar bütün millete duyurulması rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Hey’et-i Temsiliye’si adına

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa Hey’et-i

Temsiliye’nin Ankara’ya Gitmesine Taraftar Değildi.

Efendiler, Hey’et-i Temsiliye’nin merkezinin Ankara’ya taşınması düşüncesi oldukça eskiydi. Bu düşünce ilk defa söz konusu olduğu sıralarda, Kâzım Karabekir Paşa’dan gelmiş olan bir telgrafı burada olduğu gibi aktaracağım:

Erzurum, 3.10.1919

Şifre

3. Kolordu Komutanlığı‘na

Hey’et-i Temsiliye’ye : Kuva-yı Millîye’yi temsil eden yüksek hey’etin, değil Ankara’ya, hattâ Sivas’ın batısına geçmemesi görüşündeyim. Çünkü, Doğu illerinin Kuva-yı Millîyesi demek olan bu hey’etin bütün bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu illerin teşkilâtsız kalmasına yol açacaktır. Şimdiye kadar pek haklı ve mantıklı olarak yöneltilmekte olan Millî Mücadele’nin, öteden beri her zaman her teşebbüsümüzü kötü görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımıza karşı da eskiden olduğu gibi bir yerden yöneltilmesi için, Hey’et-i Temsiliye’nin Sivas’tan batıya geçmemesi görüşünde bulunduğumu arz ederim.

15. Kolordu Komutanı

Böyle bir telgrafın asılsız olduğu yargısına varmak istedim. Fakat, ne çare ki, şifre telgraf Erzurum'dan Sivas'taki 3. Kolordu'ya çekilmiştir. Çözülen şifrenin altında; "Açıldı. Fethi 4/5 Ekim" ilgiliye yazı ve imzası olduğu halde 3. Kolordu'dan bize gönderilmiştir.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, davetimiz üzerine Sivas'a geldikten ve bizimle görüşmelerde bulunduktan sonra, şüphesiz bu telgrafla daha önce bildirdiği düşünce ve görüşünün yerinde olmadığını anlamış olacaktır. Ancak, bu düşünce ve görüşündeki isabetsizliği anlamak için, mutlaka yüz yüze gelip görüşmeye hiç de ihtiyaç olmayacağı açıkça bellidir. Bu düşünce ve görüşün dayandırılmış olduğu sebeplere şöylece bir göz atmak bile, onların yanlışlığını anlamaya yeter sanırım.

Bir defa, Hey'et-i Temsiliye'nin yalnız Doğu illerinin millî gücünü oluşturmadığı veya temsil etmediği ve belki bütün memleketin-Anadolu ve Rumeli'nin - Millî güçlerini temsil ettiği çoktan bilinmiş olmak gerekirdi. Kaldı ki, bu nokta üzerinde, günlerce süren telgraf başı tartışmaları olmuştu. Bir de. Hey'et-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya taşınması, Doğu illerinde teşkilâtsızlık doğuracak bir sebep olamazdı. Hey'et-i Temsiliye'nin Doğu illerine Sivas'tan telgrafla verdiği emirleri ve talimatı, aynı şekilde Ankara'dan verebileceğine şüphe yoktu.

Buna karşılık, Hey'et-i Temsiliye'nin Doğu illerinden çok Batı illerine ve İstanbul'a yakın bulunmasını gerektiren ve haklı gösteren mantıklı sebepler elbette çoktu. Önce, Batı ve Güney-Batı illerimizden doğrudan doğruya düşman eline geçmiş olanlar vardı. Bu illerimizi işgal eden düşman karşısında sağlam savunma cepheleri kurmak ve onların

kuvvetlendirilmesini sağlamak gerekirdi. Oysa, Doğu illerimizde böyle acıklı bir durum yoktu. Kesin olarak yakın bir fiilî tehlike de doğabileceğe benzemiyordu. Uzak bir ihtimale göre, diyelim ki, doğudan Ermenilerin doğrudan doğruya bir saldırıya geçecekleri kabul olunsaydı bile, onun karşısında Kuva-yı Millîye ile desteklenmesi kararlaştırılmış olan 15. Kolordu, kendilerinin komutası altında hazır bulunuyordu. Ne var ki, İzmir Cephelerinde çeşitli komuta yöntemleri, değişik nitelikte kuvvetler ve türlü türlü olumsuz kaynaklardan gelen değişik yapıda türlü zararlı etkiler vardı. Adana'nın işgaline karşı daha cephe kurulamamıştı.

Genel Durumu Yönetme Sorumluluğunu Üzerine Alanlar

En Önemli Hedefe ve En Yakın Tehlikeye Elden Geldiği

Kadar Yakın Bulunmalıdırlar

Bu bakımdan, uyulacak yol ve yöntem şudur ki, genel durumu yönetip, yürütme sorumluluğunu üzerine alanlar, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye elden geldiği kadar yakın yerde bulunmalıdırlar. Yeter ki, bu yakınlık genel durumu gözden kaybettirecek derecede olmasın! Ankara, bu şartları kendinde toplayan bir noktaydı. Herhalde cephelerle ilgileneceğiz diye Balıkesir'e, Nazilli'ye veyahut Afyonkarahisar'a gitmiyorduk. Fakat, cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı bulunan ve genel durumu yönetme bakımından Sivas'tan hiçbir farkı olmayan Ankara'ya gelecektik.

Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'dan toplanması zorunlu görüldükten sonra ise, Ankara'ya gelmenin ne kadar yerinde ve yararlı sayılmak lâzım geldiğini açıklamayı gereksiz bulurum.

Efendiler, Hey'et-i Temsiliye'nin Ankara'ya taşınmaması için sebepleri ileri sürülürken, bu arada, hele öteden beri, her zaman her teşebbüsümüzü kötü görmek ve göstermek isteyen düşmanlardan söz edilmiş olmasına hiçbir anlam veremedim. Gerçekten, kendisinin dediği gibi, düşmanlar bizim hangi davranışımızı, hangi faaliytimizi iyi görmüşlerdir veya görebilirler ki, ona göre hareket edelim!

Eğer bu düşünce ve görüşe yol açan: "İstanbul'da, millî dâvâya inanan bir Ali Rızâ Paşa Hükûmeti vardır. Meclis'i Meb'usan da orada toplanarak millet ve memleketin mukadderatını denetlemeye başladıktan sonra, Hey'et-i Temsiliye'nin batı cepheleriyle, Meclis-i Meb'usan ile ilgi ve ilişkisine ne lüzum kalır? Bu takdirde, Hey'et-i Temsiliye'nin yalnız Doğu İllerinin teşkilâtı ile ilgilenmesi ve yetinmesi daha yerinde ve daha yararlı olmaz mı?" şeklindeki bir

düşünce ve görüş idiyse, bir dereceye kadar üzerinde durulabilir. Fakat, böyle olunca da, genel durumu olayların iç yüzünü ve gerçek şartları görüş ve anlayış bakımından, Hey'et-i Temsiliye ile Kâzım Karabekir Paşa arasında doldurulması imkânsız bir hendek olduğunu kabul etmek gerekir.

Hey'et-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesini düşmanlar kötü görecektir, noktasında daha çok durularak, belki ileri sürülmüş olan düşünce ve görüşün çıkış kaynağı daha iyi kavranabilirse de, bizim şimdilik buna ayıracak fazla zamanımız yoktur.

Yeni Milletvekilleri İle Ankara’da Görüşme Teşebbüsü

Efendiler, daha önce söylediğim gibi, bir iki günlük bir toplantı ve görüşme isteği ile, milletvekillerini davet için ilk yazdığımız telgrafta -ki bu telgrafın örneğini basılmış olarak yazılı evrak halinde postayla göndermiştik- maksat açıklandıktan sonra “Hey’et-i Temsiliye’nin bulunacağı bir yerde toplanılacaktır; toplantı tarihi, gönderilecek milletvekillerinin adları ve adresleri belli olduktan sonra haberleşilerek kararlaştırılacaktır. Hey’et-i Temsiliye kısa bir süre sonra İstanbul’a yakın bir yere gidecektir”, denmişti.

Ankara’ya varışımızda, Ankara-Eskişehir demiryolu işlemeye başlamış olduğundan, önceki bildirimize 29 Aralık 1919 tarihinde yaptığımız bir ek ile, milletvekilleriyle görüşme yeri olarak Ankara’yı gösterdik ve bunu bir genelge ile bildirdik. Bu genelgenin bir maddesi de, öteki milletvekillerinden mümkün olduğu kadar çok kimsenin görüşmelere katılmasının fazlasıyla istenmekte olduğu yolundaydı.

Efendiler, sonucunun pek yararlı olacağını umduğumuz bu hayırlı ve vatanseverce faaliyetin bile İstanbul Hükûmeti tarafından önüne çıkıldığını bildirsem, hayret etmezsiniz sanırım.

Bayburt’ta Bir Yalancı Peygamber

Saygıdeğer Efendiler, İstanbul’un dokunduğumuz ve açıklamasını yaptığımız can sıkıcı durumu ile uğraşırken, memleketin doğu ucuda, bir yalancı peygamberin yarattığı oldukça önemli ve kanlı bir olay geçiriyordu. Bununla ilgili olarak 15. Kolordu Komutanlığı‘ndan birçok raporlar geliyordu. Bayburt’a dört saat uzaklıkta Hart Karyesi (Karye: İhtiyar heyeti olmayan köy) vardır. Bu karyede oturan Eşref adında bir şeyh, şiîlik telkinlerinde bulunuyormuş. Bundan üzüntüye kapılan Bayburt Müftüsü ve din adamları, Şeyhi getirerek sorguya çekmek için kurdukları bir hey’eti Hart’a göndermişler ve mahallî hükûmet adına şeyhi davet etmişler... Şeyh, bu davete uymamış... Yerel hükûmet 50 kişilik bir birlik göndermiş. Buna büsbütün öfkelenen Şeyh, müritleriyle birlikte birliğe saldırmış; silâhlarını ve cephanesini almış; er ve subaylarını esir, bazılarını da şehit etmiş.... Bunun üzerine, çevredeki bazı birlikler Bayburt’a gönderilmekle birlikte, işin kan dökülmeksizin barış yolu ile çözüme bağlanması tercih edilmiş... Şeyhe, din adamları ve yüksek rütbeli subaylardan kurulu birkaç hey’et gönderilmiş... Hükûmete boyun eğmesi için öğütler verilmiş... Böylece, boşu boşuna on altı gün kaybedilmiş. En son giden Erzurum Kadısı başkanlığındaki hey’etin ricası da Şeyh Eşref üzerinde etkili olamamış. Aksine, Şeyh bunlara: “Hepiniz kâfirsiniz! Kimseyi tanımam ve boyun eğmem. Savaşacağım. Allah bana, buyruğumu kullarıma duyurmakla görevlisin” dedi, yolunda bir ültimatom vermekle birlikte, bir yandan da köylere “Sahib-i Şeriat” ve “Mehdî-i Muntazar” imzalarıyla birtakım bildiriler göndererek halkı kandırmış ve kendisine katılmalarını sağlayarak başkaldırmış... Bunun üzerine, bizzat Bayburt’a gelip 9. Tümen’in komutasını ele alan Yarbay Hâlit Bey, 25 Aralık 1919 günü, yeterince kuvvetle Hart’a hareket eder. Şeyh başına topladığı âsilerle karşı koymaya karar verdiğinden, topçu ve piyade

birliklerinin şeyhle çatışması ve çarpışması gerekir. Bu sırada, şeyhin müritlerinden birtakımları da Hart'a yardım etmek üzere, çevre köylerde toplanırlar. Nihayet, Yarbay Hâlit Bey'in doğrudan doğruya Bayburt'tan bana gönderdiği 1 Ocak 1920 tarihli şifresinde bildirdiği gibi, "Hart olayı, yalancı peygamberle oğullarının ve kendisine bağlı adamlarından bazılarının öldürülmesi ve Hart'ın teslim alınmasıyla sonuçlanmıştır."

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa Genç Komutanları

Başından Uzaklaştırmak İstiyor

Efendiler, Harbiye Nezareti ile Hey'et-i Temsiliye arasında bir türlü çözüme bağlanamamış bir konu vardı.

Nâzır Paşa, İstanbul'da bulunan generalleri kolorduların ve albay rütbesindeki komutanları tümenlerin başına geçirmek istiyordu. Öteki komutan ve subayları da Anadolu'daki birliklere göndereceğinden söz ediyordu. Bu isteği bir ilke olarak ileri sürmüş ve uygulamasını da; Harbiye Nezareti eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa'yı, Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yerine 20. Kolordu Komutanlığı'na, Nurettin Paşa'yı da Konya'da Albay Fahrettin Bey'in yerine 12. Kolordu Komutanlığı'na atamak şeklinde bir oldu bittiye getirmek istemişti.

Bu sisteme uyulup uygulandığı takdirde, Birinci Dünya Savaşı'nda yetişmiş kolordu ve tümen komutanlıklarına yükselmiş ne kadar genç general ve komutan varsa, şüphesiz bunların hepsi de bu görevlerden uzaklaştırılmış olacaklardı. Çünkü, İstanbul'da toplanmış bulunan eski general ve komutanlar, özellik ve rütbe bakımından, büyük ordu birliklerinin başında bulunan genç komutanlardan önde geliyorlardı.

Biz asla bu prensipten yan olamazdık. Özellikle, içinde bulunduğumuz şartlar unutularak girişilen böyle sakat işlere, elbette olur diyemezdik. Bundan dolayı, Cemâl Paşa'ya her zaman görüşümüzü ve atanan yeni kolordu komutanlarının gönderilmemeleri gereğini bildiriyorduk.

Harbiye Nazırı Cemâl Paşa: Dediklerim Yapılmazsa

Görevden Çekilirim ve Millet Meclisi’nin Açılması

Gerçekleşmeyecek Bir Hayâl Olur

Cemâl Paşa, Ocak ayı başlarında, o tarihte Harbiye Nezareti başyaveri bulunan Salih Bey'i - 8. Kolordu Komutanı Salih Paşa'dır - kendisinin iki mektubu, bu mektuplara ekli olarak, İtilâf Devletleri olağanüstü temsilcilerinin 24 Aralık 1919 tarihli ortak bir notası ve bu notaya Hükûmetin verdiği cevap örneği ile birlikte Ankara'ya gönderdi. Cemâl Paşa, bu mektuplarında da komuta değişikliği ve görevden alma düzenlemeleriyle ilgili prensibinden, komutanlığa atadığı Ahmet Fevzi ve Nurettin Paşa'ların görevleri başına gitmelerini sağlama gereğinden söz ediyor ve özellikle: "Ordunun önemli komuta mevkilerinde, son Millî Mücadele'ye açıkça katılmış olan kimselerin bizzat ve resmen bulunmaları, dışarıya ve özellikle yabancılara karşı, orduda siyasetin hâkim olduğu görünümünü verir ve bu da herhalde kötü etki yapar; Nezaret doğrudan doğruya bu etkilerin fiili baskısı ile karşı karşıyadır" diyordu. Görevinden çekileceğini yine tekrarlıyor ve bu defa, bu durumda artık Millet Meclisi'nin toplanmasının gerçekleşmeyecek bir hayal olacağını haber veriyordu.

Efendiler, bu konu ile ilgili olarak verdiğim cevapları şöylece özetleyebilirim: "Görüşlerimizde isabet bulunduğu yolundaki inancımızı tekrarlarız. Ferit Paşa'nın kötü yönetiminin mirası olan Aydın Cephesinin ve bölgesinin ve oralardaki Kuva-yı Millîye'nin şimdiki ve gelecekteki durumunu, büyük bir ilgi ve dikkate alıyoruz. Gelecek için ümit verici bir durumun yaratılmasını düşünüyoruz.

Ali Fuat Paşa'nın Devlet ve Millet gözünde, her türlü eleştirinin dışında bulunduğu inancının korunması ana şarttır. Millî Mücadele sırasında her ne şekilde olursa olsun ileri atılmış olanların, görevlerinden uzaklaştırılmaları ve durumlarının değiştirilmesi, fedakârlılarının suç sayıldığı

şeklinde yorumlanır. Bu durum, bizim sonuna kadar değişmeyecek olan görüşümüze göre, asla uygun sayılamaz.”

Hükûmetçe söz konusu olan siyasî sakıncaları ortadan kaldırmak için yapılacak her şey yapılmıştır.

Ahmet Fevzi Paşa, bizimle işbirliği yapabilme yeteneğine sahip değildir. Ahmet Fevzi Paşa’nın özel görevle gezip dolaşırken, gittiği yerlerde söylediği mantıksız sözleri bildirmiştik. Bunu kendisinden beklemem diye buyurmuştunuz. Ahmet Fevzi Paşa’nın arkadaşlara yazdığı özel bir şifreli telgrafta: “Ordu, bugünkü anarşik durumunda kaldıkça memleket için felâket kaçınılmazdır” diyor. Bu kişi, ordunun millî teşkilâtı desteklemesini anarşi olarak kabul ediyor. Oysa, bilmek gerekir ki, ordu, millî teşkilât kadrosunun dışında değil, belki onun ruhunu ve temelini oluşturmaktadır.”

İtilâf Devletleri Temsilcilerinin Ali Rıza

Paşa Kabinesi’ne Verdikleri Ortak Nota

Efendiler, şimdi Başyaver Salih Bey aracılığı ile gönderildiğini bilginize sunduğum İtilâf Devletleri olağanüstü temsilcilerinin Ali Rıza Paşa Kabinesi’ne verdikleri ortak notadan da biraz söz edeyim:

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya olağanüstü komiserleri, Karadeniz Ordusu ve Başkomutanı Sir George Milne (Sör Corç Miln) ile Osmanlı Harbiye Nâzırı arasında geçen birtakım yazışmalara Osmanlı Hükûmeti’nin dikkatini çektikten sonra, “bu yazışmalardan açıkça anlaşılıyor ki, Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa, Karadeniz Ordusu Başkomutanı‘nın, Paris Konferansı kararlarına uyarak verdiği talimatı uygulayacak yerde, yüksek görevinin gerektirdiği sorumluluktan kaçınarak, birtakım kabulü imkânsız özürler ve sebepler ileri sürmüştür.

Olağanüstü komiserler, Harbiye Nâzırı‘nın takındığı tavrın yol açacağı tehlikeli sonuçlar üzerine, Osmanlı devleti’nin dikkatini çekmekle birlikte, Karadeniz Ordusu Başkomutanı tarafından bildirilen Konferans kararlarının uygulanması için ne gibi tedbirler almayı düşündüğünü öğrenmek ister.

Olağanüstü komiserler, “olayı öğrenen İtilâf Devletleri Yüksek Meclisi’ni aydınlatmak üzere, Yüksek Meclis adına verilen emirlerin, Harbiye Nâzırı tarafından yerine getirilmemiş olmasını, Osmanlı Hükûmeti’nin nasıl karşıladığını hemen bildirmesini ister”, diyorlar.

Efendiler, Osmanlı Hükûmeti, bu notaya verdiği cevapta: “İzmir’in işgalinin nasıl başladığını; karma komisyonun nasıl soruşturma yaptığını ve soruşturmaya kadar geçen zaman içinde, Yunan yırtıcılığı karşısında halkın nasıl can ve namusunu koruma kaygısına düştüğünü; Hükûmetle

Ordunun daima araştırma komisyonunun adalet ve insafına güvendiğini; yalnız, akan kanları, hiç değilse şimdilik dindirmek için, Osmanlı Harbiye Nezareti'nin, General Milne cenablarına, 23 Ağustos 1919 tarihli bir yazı ile teklifte bulunmuş olduğunu bildiriyor. Bu teklifin, Yunan birlikleriyle Kuva-yı Millîye arasına Osmanlı birliklerinin yerleştirilmesinden ibaret olduğunu; ancak bu teklifin kabul edilmediğini" ifade ediyor.

Sonra; "İşgal bölgesinin Yunan birliklerinden başka, İtilâf birlikleri tarafından da işgali teklifiyle ilgili, 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki yazıya ve bunların da karşılıksız kaldığına" işaret olunuyor.

İtilâf Devletleri’nin Karadeniz Başkomutanı,

Osmanlı Devleti’nin Harbiye Nâzırı‘na

Doğrudan Doğruya Talimat ve Emir Vermektedir

Şimdi Efendiler, bu üç belge metnini göz önünde bulundurarak hep birlikte kısa bir yorumlama yapalım:

Komiserlerin notasından anlıyoruz ki, İtilâf Devletleri'nin Karadeniz Başkomutanı Mr. George Milne, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı'na, Cemâl Paşa'ya doğrudan doğruya kendi emri altındaymış gibi talimat ve emirler vermektedir. Cemâl Paşa, şimdiye kadar bize bunu bildirmedi.

Ve yine anlıyoruz ki, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı, aldığı talimat ve emirleri yerine getirememekten ve kabulü imkansız özürler ve sebepler ileri sürmüş olmaktan dolayı suçlanıyor.

Harbiye Nâzırı'nın aldığı emirlerin ne olduğunu kestiriyor ve ne için yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü, Kuva-yı Millîye engeldir... Kuva-yı Millîye, Harbiye Nazırı'nın ve Hükûmetin, Başkomutan Mr. George Milne'in emirlerine ve talimatına uyarak verdiği veya vereceği emirlere boyun eğmiyor... İşte komiserler, Paris Konferansı adına, bunu kabul edebilecek nitelikte bir özür ve sebep saymıyorlar. Demek istiyorlar ki, hükûmet iseniz, Harbiye Nâzırı iseniz, memlekete, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hakim iseniz, ileri sürülen özürler ve sebepler kabul edilebilecek gibi değildir.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi, 2 Ekim 1919'da iş başına geçti. Ondan önce Ferit Paşa Kabinesi vardı. Buna göre, Kuva-yı Millîye ile Yunan birlikleri arasında, Osmanlı birliklerinin yerleştirilmesiyle ilgili, 23 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi yapan Ferit Paşa Kabinesidir.

Ali Rıza Paşa Kabinesi, daha bir teklif ileri sürmüş değildir. Ancak, buna rağmen, Başkomutan Milne, 3 Kasım 1919 tarihinde düşmanların gireceği bölgenin sınırını çiziyor ve bu sınıra kadar Yunanlılar'ın girmelerinin sağlanmasını Cemâl Paşa'ya emrediyor. İşte Cemâl Paşa'nın yerine getiremediği emir bu oluyor. Teşekküre değer bir durumdur ki, gerek kendisi gerek içinde bulunduğu kabine, nihayet iş başına geçtikten bir ay sonra, Kuva-yı millîye'ye karşı güçsüz olduklarını yabancı komiserlere söyleyebilmişlerdir.

Efendiler, bu belgelerden anlaşılması gereken en önemli ve en anlamlı nokta, bence kabinenin ortak notaya vermiş olduğu karşılıkta, komiserlerin, ileri sürdükleri noktalara büyük bir alçak gönüllülük ve incelikle cevap verilirken, bir hususun asla dikkate alınmamış olmasıdır. O da, Efendiler; Mr. George Milne'in Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı'na doğrudan doğruya emir ve talimat vermekte oluşudur. Bu durum, ne millî teşkilât'a karşı onur meseleleri çıkaran Harbiye Nâzırı'nın ne de Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını korumak sorumluluğunu yüklenmiş olan kabinenin şeref ve haysiyetine dokunmuyor. Bu durumun, kendilerinin haysiyetini ve devletin bağımsızlığını çoktan zedelemiş olduğunu farketmek istemiyorlar. Hiç olmazsa, protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, bağımsızlığımıza darbe vuran bu saldırı ve tecavüze aracılık edemeyiz diye, bağırıp çağırmaya cesaret edemiyorlar... Cesaret edemiyorlar Efendiler, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu yakında göreceğiz. Korkmamak için, insan haysiyetini ve milî gururun saldırıya uğrayamayacağı çevre ve şartlar içinde bulunmak gerekir. Buna değer vermeyenlerin, aslında bir insan için, bir millet için, hiçbir saldırıya uğratılmaksızın korunabilmesi, en büyük namus borcu olan kutsal kavramlar üzerinde, çoktan saygısız ve duygusuz oldukları yargısına hak kazandırmaktadır.

İnsaf ve Merhamet Dilenmekle Millet İşleri,

Devlet İşleri Görülemez

İnsaf ve merhamet dilenmekle millet işleri, devlet işleri görülemez. Milletin ve devletin şeref ve bağımsızlığı korunamaz.

"İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk milleti Türkiye'nin gelecekteki çocukları, bunu bir an akıllarından çıkarmamalıdırlar."

Efendiler, Cemâl Paşa'ya komuta değişikliği ile ilgili noktalarda verdiğimiz cevabı bilginize sunmuştum. İzin verirseniz, o cevabın baş tarafını oluşturan diğer noktalar üzerindeki görüşlerimizi de özetleyeyim:

Temel noktalar üzerindeki görüşlerimiz şunlardı:

1- *İtilâf Devletleri'nin her biri, bütün Türkiye'den en büyük çıkarlarını sağlamak peşindedirler. Bu da, Türkiye'de güvenilir bir dayanak noktasının elde edilmesini gerekli kılmaktır. Yabancıların, açıktan açığa aleyhte görünmelerinin ve hoşnutsuz olmalarının sebebini, kabinenin tarafsız tutumunda aramalıdırlar.*

2- *Kabine, bildiri yayınlamakta acele etmemelidir. Bildiri, kabine durumunu sağlamlaştırdıktan sonra yayınlanmalıdır. Kabinenin güçlü olması, her bakımdan Kuva-yı Millîye'ye dayandığı inancını verecek bir davranış tarzını benimsemesine ve bunu bütün dünyaya göstermesine bağlıdır.*

Meclis toplandıktan ve orada kuvvetli bir "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" meydana geldikten sonra, bildiriye sıra gelebilir. Bildiri, herhalde, Barış Konferansı'na gidecek delegeler yola çıkmadan önce, fakat gruplar görüş birliğine

varılarak düzenlenmelidir. Çünkü, böyle olmazsa hiçbir önem ve değeri olmayacaktır. Bir de işe, kabul edilecek yenilikleri duyurmakla başlamak doğru değildir. Aksine, bildiride milletin bağımsızlığından ve ülkenin bütünlüğünden başlamak ve ancak bunun sağlanması şartına bağlı olmak üzere, hükûmet işlerinin ana çizgilerini tespit etmek yerinde olur.

Bu bildiriye temel olacak önemli noktalar Sivas Genel Kongresi'nin bildiri ve tüzüklerinde yer almıştır. Orada, gelecekteki sınırlar, devlet ve milletin bağımsızlığı, azınlıkların hakları, yabancı himayesinin milletçe nasıl karşılandığı gibi hususlar açıklanmıştır. Böyle bir bildiri şimdiden hazırlanır ve Meclis'in açılışında çoğunluk grubuyla görüşüldükten sonra ilân edilir. Uygun olanı budur.

***3-** Dahiliye Nâzırının çekilmesiyle kabinede bir bunalım doğmasına sebep görülmemektedir. Böyle bir düşünceden, Dahiliye Nâzırı'nı Sadrazam olarak kabul ettiğiniz anlamı çıkar. Bir kabinede bunalım ancak hükûmet başkanının çekilmesiyle çıkabilir. Kabinenin Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'ya, onun da Ferit Paşa'ya bağlı olduğu anlaşılıyor.*

Meclis açıldıktan sonra, Dahiliye ve Hariciye Nâzırlarının kesin olarak değiştirilecekleri yolundaki işareti anlayamadık. Bu nâzırlar şimdiden böyle bir söz verdiler mi?

Düşmanların Meclisi açtırmak istemeyecekleri doğaldır. Yalnız Padişah'ın Meclis'i dağıtma ihtimali de düşünülebilir mi? Eğer böyle bir ihtimal varsa, o halde meclisi, İstanbul'da dağıtmak ve milleti meclissiz bırakmak için mi topluyoruz? Bu bakımdan, Padişah'ın bu konudaki görüşlerinin hey'etimizce kesin olarak şimdiden bilinmesi gerekir ki, milletvekillerini İstanbul dışında güvenli bir yerde toplamak için teşebbüslerde bulunalım. Aksi halde, Meclis İstanbul'da toplanmak yüzünden yukarıda belirtilen durumlara düşerse,

bunun sorumluluğu İstanbul'da toplanmasını ısrarla isteyenlere ait olacaktır.

4- *Milletvekillerinin görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmeleri yararlıdır."*

Ankara Halkı İle Yakından Tanışmak İçin

Verdiğim Konferans

Efendiler, beni gerçekten, samimî, parlak ve güven verici duygularla karşılamış olan sayın Ankara halkı ile daha yakından tanışmak ve onlarla görüşmek, bir görev hükmünde idi. Onun için, görüşmek üzere davet ettiğimiz milletvekillerinin gelmelerini beklediğimiz günlerde, toplanmış olan sayın Ankaralılara bir konferans vermiştim.

Bu konferansın temel noktaları üzerinde kısaca konuşayım:

Wilson Prensipleri: Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiye ile ilgili olanları vardı. Zaten, yenilmiş ve Ateşkes Anlaşması imzalamış Osmanlı Devleti, bu prensiplerin gönül okşayıcı ve göz aldatıcı manzarasıyla bir süre oyalandı.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin maddeleri ve bu maddeler arasında özellikle yedincisi, beyni yakan ateşten bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın geri kalan kısmını düşmanların işgal ve istilâsına hazır bulundurmaya yeterdi.

İstanbul'da biribiri ardınca gelen ve âciz kimselerden kurulmuş olan kabineler, şerefsiz, haysiyetsiz ve aşağılık görünüşleriyle, suçsuz ve Tanrı'ya bel bağlamış olan milletin sembolü olarak tanındı; değer vermeye lâyık görülmemeye başlandı. Bu yüzden, dünyanın medenî devletleri medeniyetin gereklerini unutacak kadar saygısız oldular. Öteden beri Türk milleti aleyhinde bütün dünyada yapılan en mantıksız propagandalar, her zamankinden çok kulak vermeye değer bulundu.

Dokuz aydan beri başlayan millî uyanış ve faaliyet, durumu ve görünüşü değiştirdi ve daha, çok değiştirecektir. Millet kurulmuş olan birliği korur ve bağımsızlığı için fedakârlıktan

çekinmezse başarı muhakkaktır. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınmış olan kararlar, milletin gerçekleştireceği amaçların temelini oluşturur.

Ferit Paşa Kabinesi'ni düşüren millettir. Fakat Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni iktidar konumuna getirmiş olma sorumluluğu millete ait değildir. Bununla birlikte anlaşma durumundayız.

Ankara’ya Gelen Milletvekilleriyle Yaptığım Temaslar

Efendiler, şimdi Ankara’ya gelen milletvekilleriyle yapılan temas ve görüşmelere gelelim:

Milletvekilleri, aynı günde veya günlerde toplu olarak bulunamadılar. Teker teker veya küçük gruplar halinde gelip gittiler. Bu kişilerin veya hey’etlerin hepsine, ayrı ayrı ve hemen hemen aynı temel noktaları günlerce üst üste tekrarlamak zorunda kaldık.

Herşeyden önce, mânevi gücün, kalp ve vicdan gücünün yüksek tutulması şarttır. Bunu bilirsiniz. Biz de bu gücü arttırmak üzere:

Önce içteki ve dıştaki durumun güven ve ferahlık verici nitelikte gelişen noktalarını ve yönlerini araştırarak açıklamaya ve ispata çalıştık. Sonra, belirli bir amaç etrafında bilinçli ve azimli olarak birleşmenin, sarsılmaz bir güç olduğu gerçeğini, yorulmaksızın tekrar ettik.

Bir toplumun yaşamasının ve mutluluğunun, ancak gayelerinde ve gayelerinin garçekleştirilmesinde tam bir birlik halinde bulunmasına bağlı olduğunu açıkladık. “Vatanın kurtuluşu, bağımsızlığın kazanılması” hedefine yönelmiş bulunan millî birliğimizin, köklü ve düzenli bir teşkilâtın varlığına ve teşkilâtı iyi yürütüp yönetebilecek yetenekli kafaların ve enerjilerin, bir tek beyin ve bir tek enerji halinde birleşmiş ve kaynaşmış olmasına bağlı bulunduğunu söyledik. Bu münasebetle, İstanbul’da açılacak Meclis-i Meb’usan’da güçlü ve dayanışmalı bir grubun kurulması zorunluluğunu ortaya koyduk.

Millet, tarihin ancak devletlerin yıkılış ve çöküş gibi bunalımlı zamanlarında kaydettiği çok önemli ve tehlikeli

anları yaşıyordu. Böyle anlarda, talih ve kaderini doğrudan doğruya kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin, gelecekleri karanlık ve felâketlerle doludur.

Türk milleti, bu gerçeği anlamaya başlamıştı. Bu kavrayış sonucuydu ki, kurtuluş ümidi vaadeden her samimî işarete koşmaktaydı. Ancak, bir toplumun uzun yüzyılların uyuşturucu yönetim ve terbiyesinin etkisinden bir günde, bir yılda kurtulup serbest kalabileceğini düşünmek ve kabul etmek doğru değildir.

Bu sebeple, durumu ve gerçeği bilenler, ellerinden geldiği kadar bağlı bulundukları millete ışık tutup yol göstererek, ona kurtuluş hedefine yürümekte önderlik etmeyi en büyük insanlık görevi bilmelidirler.

Türk Milletinin En Belirgin İstek ve İnancı: Kurtuluş

Türk milletinin kalbinden, vicdanından doğan ve ilham alan en köklü en belirgin istek ve inancı belli olmuştu: Kurtuluş!...

Bu kurtuluş feryadı, Türk vatanının bütün ufuklarında yankılanmaktaydı. Milletten başka bir açıklama beklemeye gerek yoktu. Artık bu isteği dile getirmek kolaydı. Nitekim, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde millî istek açıkça ortaya konmuş ve dile getirilmişti.

Bu kongrelerde alınan kararlara bağlı olduklarını bildirdikleri için, milletçe vekil seçilen kimseler, herşeyden önce, bu kararlara bağlı şahıslardan oluşan ve bu kararları ilân eden dernekle ilişkili bulunduklarını gösterir ad taşıyan bir grup kuracaklardı: “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu.” İşte bu grup, millî teşkilâta ve dolayısıyla millete dayanarak, her nerede olursa olsun, milletin kutsal gayelerini cesaretle dile getirecek ve savunacaktı.

Misak-ı Millî Hazırlanıyor

Efendiler, milletin emel ve gayelerinin, kısa bir programın temelini oluşturacak şekilde topluca ifadesi de görüşüldü. Misak-ı Millî adı verilen bu programın ilk karalamaları da bir fikir vermek maksadıyla kaleme alındı. İstanbul Meclisi'nde bu ilkeler gerçekten toplu bir şekilde yazılmış ve tespit olunmuştur.

Efendiler, görüştüğümüz her şahıs veya bütün şahıslar, bizimle düşünce ve görüş birliği yaparak ayrılmışlardı. Fakat İstanbul Meclisi'nde "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" diye bir grubun kurulduğunu işitmedik. Niçin?! Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim!

Çünkü, Efendiler, bu grubu kurmayı vicdan borcu, millet borcu bilmek durum ve kabiliyetinde bulunan efendiler inançsız idiler... korkak idiler... cahil idiler...

İnançsız idiler; çünkü, millî dâvânın ciddiliğine ve kesinliğine ve bu dâvânın dayanağı olan millî teşkilâtın sağlamlığına inanmıyorlardı.

Korkak idiler; çünkü, millî teşkilâttan olmayı tehlikeli görüyorlardı.

Cahil idiler; çünkü, tek kurtuluş dayanağının millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişah'a dalkavukluk ederek, yabancılara hoş görünerek, yumuşak ve nazik davranarak büyük gayelerin gerçekleştirilebileceği gafletini gösteriyorlardı.

Millî Ülkü ve Millî Teşkilâtın Kısa Bir Zamanda

Sağladığı Şeref ve Varlığı Küçümseyenler

Bundan başka, Efendiler, nankör ve bencil idiler... Millî ülkü ve millî teşkilâtın kısa bir zamanda sağladığı şeref ve varlığı küçümsüyorlardı. Ortaya çıkmış olan durum ve varlığın kolayca elde edilmiş olduğu zannına ve anlamsız korkusuna kapılmakla, çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı...

Erzurum'da, Sivas'ta söylenmiş ve tespit edilmiş bir adı, olduğu gibi kabul etmek, küçüklük olmaz mıydı?! O addan daha anlamlı bir ad mı yoktu?!

Evet, işittik Efendiler; varmış: "Fellâh-ı Vatan Gurubu".1

Efendiler, geçmişe ait safhaları ve olayları burada anlatabileceğim çerçeve içinde, gerçeğe uygun olarak tespit etmek kararındayım. Bu sebeple, tam üzerinde durduğumuz noktayla ilgili bir konuyu da büyük bir samimiyetle bilgilerinize sunacağım.

Ankara’da Toplanma Düşüncesi

Ben, Meclis-i Mebusan’ın İstanbul’da saldırıya uğrayacağını, dağılacağını, kesin olarak bekliyordum. Böyle bir durum karşısında alınacak tedbiri kararlaştırmıştım. Hazırlığımız ve gerekli düzenlemelerimiz de başlamıştı: Ankara’da toplanmak...

İşte bu görevi yaparken, milletçe yanlış anlaşılmaya yol açmamak için, tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm: Meclis-i Mebusan Başkanlığına seçilmek. Bundan beklediğim, dağıtılan milletvekillerini, Meclis-i Mebusan Başkanı sıfat ve yetkisiyle yeniden davet etmekti. Gerçi bu tedbir, ancak görünüşü kurtarmak için geçici olarak işe yarayabilirdi. Fakat, böyle bunalımlı zamanlarda, yararı geçici de olsa, her türlü tedbirin alınmış olması, herhalde gereksiz sayılamazdı...

Gerçekte İstanbul’a gitmeyecektim. Fakat bunu açığa vurmaksızın, zaman kazanacak ve durum bir süre için uzakta bulunuyormuşum gibi ayarlanarak, Meclis Başkan vekilleri aracılığıyla idare olunacaktı.

Bu tedbirin uygulanması, elbette Meclis’e giden ve gerçek durumu kavramış olması gereken arkadaşların yardım ve gayretleri ile mümkün olabilecekti.

Efendiler, bu konuyu gereken kimselere açtım. Düşünce ve görüşlerimi uygun buldular. Bu yolda çalışacaklarına söz ve güvence vererek İstanbul’a gittiler.

Ancak, pek az belki bir veya iki arkadaştan başkasının, bu düşüncenin sözünü bile etmediklerini öğrendim.

Bu konuda hâkim olan düşünce ve mantık şuymuş: Bunca milletvekilleri içinde Meclis Başkanı olabilecek değerde bir

adam bile yok mudur ki, Meclis’te bulunmayan bir milletvekilini kendi yokken başkan seçeceğiz… Meclisi oluşturan sayın üyeleri bu kadar yetersiz göstermek, yabancılar üzerinde kötü etki yapmaz mı?

Bir başka mantık da, Meclis Başkanlığı‘na, Kuva-yı Millîye Başkanı‘nı seçmek, daha ilk günden, Meclis üzerine şüphe ve saldırıyı çekme fırsatı vermektir. Bu da akıl kârı olamaz.

Böyle düşünen ve mantık yürütenlerin, bana pek de uzak insanlar olmadığını görenler, susmayı tercih etmişler…

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tedbirin alınmamış olması, meclis dağıldıktan sonra beni küçük bir güçlükle karşılaştırmıştır. Bu noktayı da sırası gelince bilginize sunacağım.

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa’nın İşten Uzaklaştırılması

Teklifi Karşısında Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920 tarihinde açılmıştı. Aşağı yukarı on gün sonra, Harbiye Nâzırı'nın 21 Ocak 1920 tarihli telgrafını aldım. Olduğu gibi bilginize sunuyorum:

Geciktirilmesi sorumluluğu gerektirir

21.1.1920

Harbiye

Ankara'da 20. Kolordu

Komutanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

İngilizler, Hükûmete verdikleri bir notada, benimle Cevat Paşa Hazretleri'nin görevden çekilmemizi istediler. Kabinece şiddetli bir red cevabı verildiyse de, durum Kabinenin yerinde kalmasını ve yalnız benimle Cevat Paşa'nın çekilmemizi gerektirdi. Harbiye Nezareti'ne Salih Paşa vekâlet edecektir. Kabineyi güç duruma sokacak bir davranışta bulunulmamasını rica ederim. Aksi halde, durum, tasavvur buyurduğunuzdan daha tehlikeli olur.

Harbiye Nâzırı

Cemâl

Bu telgraf 22 Ocak’ta elimize geçmişti. Hemen telgraf başında, saat 11.30’da şu telgrafı yazdım:

Harbiye Nâzırı Cemâl Hazretleri’ne

1- *Verilen notayı olduğu gibi lûtfeder misiniz?*

2- *Yapılan teklifi yerine getirmekte acele etmeyiniz. Notayı inceledikten sonra görüşlerimizi bildireceğim.*

Mustafa Kemal

Cemâl Paşa’nın, imzasını gizleyerek verdiği karşılık şuydu:

Çok Acele

Kadıköy

22.11.1920

Ankara’da 20. Kolordu Komutanlığı‘na

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne:

Nota’nın kısaltılmış şekli aşağıdadır:

1- *Özel olarak seçilmiş subayların Kuva-yı Millîye kurmaylıklarına gönderilmeleri,*

2- *14. Kolordu’dan bir kısım erleri ayırıp terhis etmek suretiyle Kuva-yı Millîye kurmaylıklarına gönderilmeleri,*

3- *Top kaması ve diğer malzemelerin kaçırılması,*

4- *Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun geri gönderilmesini geciktirmek,*

5- *Afyonkarahisar'dan Alaşehir'e alay nakletmek,*

6- *Bursa'dan Bandırma'ya bir alay nakletmek,*

7- *Bu işlerde, Harbiye Nâzırı ile Genelkurmay Başkanı'nın şahsen rolleri olduğu anlaşılmıştır. Kırk sekiz saat içinde bu iki şahsın görevlerinden uzaklaştırılması.*

Dikkat buyurulursa, Aydın Cephesi meselesi, bu notada söz konusu bile değildir. Bu notaya cevap olarak: "Bir, iki, üçüncü maddeleri yalandır. Dördüncü maddenin konusu benim zamanımda değildir. Ben, başvuruları üzerine geri gönderdim. Beşinci madde ile ilgili konuda, tümen komutanını değiştirdim. Altıncı maddedeki Ahmet Anzavur konusu da güvenlikle ilgilidir. Bu konuda yazışmalarımız vardır. Şimdi de dosyalar incelenirse anlaşılır" denildi. Kabul etmediler. Bunun üzerine üç şık üzerinde duruldu: Notaya birinci cevaptan sonra cevap vermemek ve hükümlerine kulak asmamak, kabinenin toptan görevden çekilmesi, benim görevden çekilmem. Birinci şık uygulanacak olursa, burada bir rezalet çıkmasından korkulurdu. İkinci şıkkın kabulü durumunda, zaten istediklerinin olacağı ve Ferit Paşa'nın, Kabinenin başına geleceği düşünüldü. Bu bakımdan, benim görevden çekilmem ve Nezaret'in vekâletle idare edilmesi tercih edildi. Her halde, kararınızın önce bana bildirilmesini rica eder, sizlere üstün saygılarımı sunarım efendim (Ferik Cemâl).

Cemâl Paşa, bu notada, Aydın cephesinin söz konusu edilmediğini işaret etmekle bilmem ne demek istiyor? Şüphe yok ki, söz konusu olan Aydın cephesidir, ona yardımdır ve Kuva-yı Millîye'dir. Yalnız, Cemâl Paşa dolaylı yoldan bütün

bunlara Hey'et-i Temsiliye'nin sebep olduğunu anlatmak sevdasındadır.

Cemâl Paşa'ya, bu telgrafına karşılık, olarak verdiğim cevapta, şu emri verdim:

22.1.1920

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa Hazretleri'ne

Görevden çekilmek şekliyle İngilizlerin isteğine uymanız, öyle tehlikeli bir durum yaratır ki, sizin görevden çekilmemekle ortaya çıkacağını düşündüğünüz tehlikeden daha ağırdır. Bundan başka, Hey'et-i Temsiliye'nin bir temsilcisi durumunda olan zatıdevletlerinin, haberi olmaksızın ve onun görüşüne uymayarak çekilmeniz kabul edilemez. İngilizlerin, sizi zorla görevden ayırmaları ihtimali bile bizce hesaba katılmış ve hemen tedbirleri alınmıştır. Bu duruma göre önce notayı olduğu gibi bildiriniz sonra durum hakkında bilgi vererek kararımızı beklemeniz ve sarsılmaz bir dayanıklılıkla göreviniz başında kalmanız kesin isteğimizdir.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Cemâl Paşa, son telgrafımıza, 23/24 Ocak'ta verdiği karşılıkta, çekilmesinin zorunlu olduğundan ve Millî Meclis'in nasıl bir davranış içinde olacağını beklemek gereğinden söz ediyordu.

Efendiler, aynı gün öğle vakti, Ankara, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bandırma, Balıkesir, Konya, Edirne, İstanbul ve Bursa'da bulunan komutanlara, durum ve görüşümüz bildirilerek dikkatleri çekildi ve düşünceleri soruldu.

İstanbul'daki 10. Kafkas Tümeni Komutanı Kemalettin Sami Bey'e de (Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'dır), ayrıca şu emri verdim:

22.1.1920

10. Kafkas Tümeni Komutanlığı'na

Hemen Rauf Bey'i bularak, durumu birlikte ve güvenlik tedbiri alarak takip etmenizi rica ederiz. İngilizlerin isteğini yerine getirmek kesinlikle doğru olmaz. Buraca, o bakımdan âcil tedbirler alındı. İstanbul'daki telgraf haberleşmelerini güven altına almanız gerekir.

Efendiler, Rauf Bey, Bekir Sami, Cami Bey ve bütün milletvekillerine de Kafkas Tümeni Komutanı Kemal, Müstahkem Mevki Komutanı Şevket ve Harbiye Nezareti Başyaveri Salih Beyler aracılığıyla ve şifreli telgrafla şu bildiride bulundum:

22.1.1920

İngilizler, Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevden çekilmesini istemişlerdir.

Bu faaliyet, devletin bağımsızlığını ortadan kaldırmaya yönelmiş kesin bir harekettir. O halde, bu faaliyete karşı milletin göstereceği tepki ve girişeceği hareketler, bağımsızlığın korunması için yapılacak kutsal bir mücadele niteliğindedir. Bu mücadelenin ilk basamağında görev, miletin vekillerinindir. Milletvekilleri, kabine üyelerinin durumlarına müdahale ve etkide bulunmak şeklinde, devletin siyasî bağımsızlığı aleyhine, İngilizlerin girişmiş oldukları tecavüzleri, içeriye ve dışarıya karşı kesinlikle ve hemen reddetmek zorundadırlar. Bunun nasıl yapılacağını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat şu noktaların mutlaka yerine getirilmesi gerekir:

Önce Meclis'in dağıtılması ile ilgili olarak, Meclis'te ansızın bir iradenin okunması ihtimali ile karşı karşıya kalınmamalıdır. Eğer bu ihtimalin gerçekleşmesi kesin olarak önlenemezse, milletvekillerinin çalışmalarını özel toplantılar halinde devam ettirmeleri de yeterlidir. İkincisi, devletin siyasî bağımsızlığı aleyhine kesin bir müdahalede bulunulduğunu, Barış Konferansı'na, Avrupa milletlerine, İslâm dünyasına ve memleketin her bir yanına ilân etmek gerekir. İngilizler'in tecavüzü geri alınmadığı takdirde, Meclis'in görevi, Anadolu'ya geçmek ve milletin idaresini üzerine almaktır. Bu hareket, bütün milletin gücünü kendi varlığında toplamış olan Kuva-yı Millîye tarafından her bakımdan desteklenecektir. Gerekli tedbirler şimdiden alınmıştır.

Hey'et-i Temsiliye Adına Mustafa Kemal

Bu bildirinin örneği, olduğu gibi bütün komutanlara bildirildi.

Efendiler, Ayrıca Rauf Bey'e de 23 Ocak 1920'de, 10. Kafkas Tümeni Komutanı aracılığıyla yazdığım şifrede, "Harbiye Nâzırı'nın görevden çekilmesi bir oldu bitti olmakla

birlikte, işin önemi devam etmektedir” dedim. İtilâf Devletleri’nin temsilcileri, Hükûmeti istedikleri gibi kurma yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclis’in güvenoyu vereceği bir hükûmete karşı da aynı şekilde davranmalarına, böyle bir örnekle yol açılmış bulunuyordu. Hükûmet’in, millete ve basına bilgi vermeksizin ve toptan çekilme yoluna gitmeksizin buna boyun eğmesi, milletin bağımsızlığını tehlikeye düşürüyordu. Olayı kapatmamak, Hükûmeti Meclis-i Meb’usan’da milletin bağımsızlığını koruyamadığı gerekçesi ile açıkça düşürmek gerekirdi. İşte, bütün bunları Rauf Bey’e yazdım.

Aynı Tarihte, 10. Kafkas Tümeni Komutanı ile Rauf Bey’e şu ortak talimatı vermiştim:

Hükûmetin, İtilâf Devletleri temsilcilerinin tekliflerini kabul etmemekte direnerek, Barış Konferansı‘nı, İtilâf Devletleri’nin Kuva-yı Millîye’den dolayı Türk Hükûmetini düşürmeye karar verdiğini, bütün dünyaya karşı ilâna mecbur etmesi gerekir. Kabinenin, önceki kabinelerde olduğu gibi millî bağımsızlıktan sessizce fedakârlık etmesi, kendi yetkisi bakımından güçsüzlüğünü anlayış ve kavrayış bakımından da asla güven verici olmadığını bir daha açıkça göstermiştir. Bu kadar çetin sorunları, karakter ve düşünce yapısı bakımından bu derece güçsüz olan kimselerle çözüme götürmeye çalışmak artık mümkün değildir. Bu bakımdan, kabinenin son durum dolayısıyla düşürülmesi gerekir. Bütün milletin güvenine lâyık bir kabinenin iktidara gelmesi yolunda çalışınız.

Anadoluda Bulunan Yabancı Subayların Tutuklanması Kararı

Efendiler, yabancıların İstanbul'da saldırılarını arttırarak bakan veya milletvekillerinden bazılarını tutuklamaları ihtimaline karşı, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmalarına karar verdim. Bu kararımı ve buna göre tedbirler alınması gereğini, 22 Ocak 1920 tarihinde, Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki kolordu komutanlarına, "kişiye özel" olarak şifre ile emrettim.

Efendiler, milletvekillerine yazdığım telgrafa, Vasıf, Rauf, Bekir Sami Beyler'in ortak imzasıyla cevap geldi. Bu cevapta: Meclis, resmî olarak çalışmalara başlayınca söz konusu mesele bakımından kabinenin işbaşında kalması gerekir. Siz bir teşebbüste bulunmayınız ve müdahale etmeyiniz. Emirlerinizi bize bildiriniz. Görüşlerinizin her makam önünde gereği gibi savunulacağına güveniniz", denilmekteydi.

Ben, ne Hükûmet'e ne de Meclis'e bir şey yazmamaya karar vermiş ve işi artık sayın milletvekili arkadaşlarımıza bırakmıştım.

Efendiler, İstanbul'daki şahısların hareketlerini hangi tavsiyelere göre ayarladıklarını belirtebilmek için şu kısa bilgiyi arz edeyim:

Filân siyasî temsilci, çok namuslu ve doğru sözlü ve Türk dostuymuş. Bu zat, çok içten ve dokunaklı bir dille demiş ki, "Eğer Harbiye Nâzırı ile Cevat Paşa çekilmeseydiler, Harbiye Nezareti işgal edilecekti. Kuva-yı Millîye'nin gösterdiği suskunluk ve kararlı tutum, bazılarını çıldırtıyor. Fakat acele etmeyin, ezilirsiniz. Bana güvenin. Hakaret varsa, yapanlar

utansın. Belki daha başka delilikler olacaktır. Fakat siz, sakın delilik etmeyin.”

İstanbul’daki şahıslar, “biz bu sözlerin samimiyetle söylendiğinden şüphe etmiyoruz” diyorlardı.

Meclis-i Meb’usan Başkanı Seçilmem Sakıncalı Görülüyor

Efendiler, milletvekilleri, İstanbul’da toplandıktan bir hafta sonra, Başkanlık Divanı ve dolayısıyla Meclis Başkanlığı seçimi ile ilgili görüşmelere başlamışlar. Bir yerde işaret etmiştim ki, ben Meclis Başkanı seçilmeyi, bazı yararlarından dolayı lüzumlu bir tedbir saymış ve gereken kimselere bu konudaki düşüncelerimi de bildirmiştim. İşte belirttiğim gibi, bu konu üzerinde görüşülmeye başlandığı günlerde, 28 Ocak 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde, Rauf Bey tarafından gönderilen yazılarda birtakım görüşlerden sonra, “biz pek büyük bir sakınca doğuracak olan bu konuyu ileri sürmekten vazgeçiyoruz” denmekte ve; “.... özel gizli bir toplantıda yeniden söz konusu edildi. Şeref Bey, seçilmenizin yararlarını anlattı. Seçim sırasında oyların dağılacağı yeniden kesin olarak hissedildiğinden, sizin milletin başında, Millî Meclis’in koruyucusu olarak kalmayı zaten tercih buyurduğunuz tarafımızdan söylendi. Yüksek şahsiyetiniz hakkında alkışlarla içten gösterilerin yapıldığı görüldü. Genel toplantıda, Reşat Hikmet Bey Meclis Başkanı; Hüseyin Kâzım Bey birinci ve Hoca Abdülâziz Mecdi Efendi ikinci başkan vekili seçildiler”, haberi verilmekteydi.

Efendiler, benim başkanlığımı ortaya atan demek ki, yalnız Şeref Bey oluyor, Gizli olarak yapıldığı bildirilen toplantıda, öteki şahıslar tarafından benim başkanlığa seçilmemin ne maksatla söz konusu edildiği, üstü kapalı olarak bile söylenmiyor. Önce, ciddî gerekçelere dayanarak benim başkanlığımı ileri sürmeliydiler. Ondan sonra da oyların dağılıp dağılmayacağını incelemeliydiler. Yalnız, Şeref Bey’in konuşması üzerine oyların hangi tarafa kayacağı konusunda, bir karara varmakta isabet olmayabilirdi.

Efendiler, Harbiye Nâzırının ve Genelkurmay Başkanı‘nın zorla düşürüldüğünü biliyoruz. Meclis Başkanlığı‘na seçilen merhum Reşat Hikmet Bey’in, bir uydurma sebeple yabancılar tarafından tutuklandığını haber almıştık. İstanbul’da bulunan Hey’et-i Temsiliye üyelerinin tutuklanmalarının düşünüldüğü, Rauf Bey’in 28 Ocak 1920 tarihli yazısında bildiriliyordu. Bu durumlardan, Kuva-yı Millîye aleyhtarlığının, Meclis’in dağıtılma ihtimalinin ve dolayısıyla milletçe savunmaya geçme zamanının daha da yaklaştığı meydanda idi. Fakat bu gerçeği sezebilen azdı.

Efendiler, Reşat Hikmet Bey’in kurtarılması için de Ankara’dan çalışmak gerekiyordu.

Rauf Bey’in, Meclis’in durumunu anlatan 27 Ocak 1920 tarihli şifreli telgrafında, endişe verici bazı cümleler vardı. Söz gelişi, kabine başlangıçta çekilmeyi düşünmüş, fakat çekilmemiştir. Meclis’in bugünkü durumu bu işi çözüme bağlamaya elverişli değildir.

Hükûmeti Mutlaka Düşürmek ve Kesin Mücadele

Durumuna Geçmek Gereği

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi çekilmemiş, Meclisde, bir problem çıkarmaktan sakınarak, onu düşürmek yoluna gidememiş ve bazı üyeleri değiştirilmiş olan Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne güven oyu vermiştir.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Meclis huzurunda okuduğu Hükûmet programını bilmem hatırlar mısınız. Bu programda:

Sadrazam Paşa, yaptığı en önemli görevi sözlerine başlangıç olarak alıyor; İstanbul Hükûmeti ile Anadolu arasında haberleşmenin kesilmesine kadar varan anlaşmazlığın giderilmesini başardığını, bundan böyle millî iradenin yüce Meclis'te görüneceğini, artık meşrutiyet ilkelerine tam olarak uyulabilmesi için bir engel düşünmediğini söylüyordu.

Efendiler, bu sözlerle, Hey'et-i Temsiliye'nin millî irade adına hareket etmesine, meşrutiyet ilkelerine uygun hareketlere engel olmasına artık yer olmadığı gibi bir anlam sezdirilmek isteniyor. Daha dün, Millî Meclis'in İstanbul'da toplandığı bir sırada, millî iradeye de, milletlerarası kurallara da aykırı olarak, bizzat kendilerinin ve kendileriyle birlikte Meclis'in ve milletin ne kadar ağır bir saldırıya uğradığını açıklama gereğini duymayan Sadrazam, hâlâ Hey'et-i Temsiliye'yi jurnal etmekle durumunu kurtarmaya çalışıyor ve bizim sayın milletvekili arkadaşlarımız da bu sözleri büyük bir sessizlikle dinleyebiliyorlar.

Hükûmet, siyasî topluluklara karşı tarafsızlıktan ayrılmadığını ve ayrılmayacağını bir kere daha belirttikten sonra, bugüne kadar elde ettiği başarıların derecesinin takdirini Meclis'e bırakıyor.

Sadrazam, devlet idaresinin düzeltilmeye muhtaç olduğunu söyleyerek, Osmanlı Devleti'nin, her yabancı devlet baskısı karşısında kaldıkça başvurduğu eski politikasını yeniden canlandırarak, dünyaya yeni düzeltmeler yapılacağı sözünü veriyor: "Yabancıların haklarını genişleteceğiz. Azınlıkların haklarını korumak için nisbî temsil yönetimini uygulayacağız. Adalet, maliye, bayındırlık ve güvenlik işlerinde ve hattâ sivil yönetimde yabancılara yeteri kadar kontrol yetkisi vereceğiz", diyerek düşündükleri düzeltmelerin esaslarını sayıyor.

Sadrazam Paşa, dışişlerinden bahsederken de, "Ateşkes Anlaşması hükümlerinden ayrılmamak, hükûmetçe gerekli görülmektedir" sözünde bulunurken, "İzmir'in işgalinden dolayı meydana gelen kaynaşma ve karışıklığa son verecek olan, ancak barıştır" demekle yetiniyor; kararlılık ve ileri görüşlülüğün güçlükleri yeneceğine tam bir inancı bulunduğunu söyleyerek, programını bitiriyor

Aldatıcı Söz Vermeler, Ağır İftiralar

Efendiler, İstanbul'dan gönderilen 19 Şubat 1920 tarihli yazıda, "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul'daki siyasî temsilciliğine gelen ve siyasî temsilcilik tarafından da resmen hükûmete yapılan sözlü tebligatta, padişahlık başkentinin Osmanlı Devleti'nde bırakıldığı bildirilmiş; fakat bununla birlikte, Ermeni katliamının durdurulması ve Yunanlılar'la bütün İtilâf Devletleri'nin kuvvetlerine karşı olan tutumumuzun değiştirilmesi istenmiş; aksi takdirde, barış şartlarının değiştirilmesinin muhtemel bulunduğu da ayrıca ifade edilmiştir", denilmekte ve bazı hususlar, özellikle "şikâyete yol açacak en küçük olaylara bile meydan bırakılmaması" tavsiye edilmekteydi.

Efendiler, bu sözlü vaadin arkasındaki anlam ve maksat ne olabilirdi? Yunanlıların, Fransızların ve daha başkalarının işgali altında bulunan vatan topraklarından başka, İstanbul'un da alınması kararlaştırılmıştı. Ancak, ileri sürülen şarta uyulursa, İstanbul'u almaktan vazgeçeriz mi, denilmek isteniyordu? Yoksa, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri zaten geçicidir, İtilâf Devletleri, yalnız İstanbul'u alacaktı, fakat teklif ettikleri şarta uyarsak, onu da bırakacaklardır, anlamı mı çıkarılıyordu?

Veyahut da, Efendiler, İtilâf Devletleri Kuva-yı Millîye'nin işgal bölgelerinde, işgal kuvvetlerine karşı kurduğu cepheleri bozdurmaya ve açtığı savaşları, giriştiği hareketleri durdurmaya, İstanbul Hükûmeti'nin gücünün yetmeyeceğini çok iyi anladıklarından, Yunanlılar da dahil olmak üzere, İtilâf Devletlerine karşı yapılan saldırının önlenememiş ve aslı olmayan Ermeni katliamına son verilmemiş olduğu bahanesiyle, İstanbul'u da mı işgal etmek niyetindeydiler?

Daha sonraki olaylar, bu son tahminin doğru olduğunu göstermiştir sanırım. Ne var ki, İstanbul Hükûmeti'nin İngiliz temsilciliğinin teklifinden böyle bir anlam çıkarmaya yanaşmamış, aksine ümide kapılmış olduğu görülüyordu.

Efendiler, yapılmış olan teklifin ne derece yersiz olduğu hususunda bir fikir verebilmek için, biz de o günlerle ilgili bazı durumları hatırlayalım. Şüphe edilmemek gerekirdi ki, Ermeni katliamı konusunda, sözler gerçeğe uygun değildi. Aksine, güney bölgelerinde, yabancı kuvvetler tarafından silâhlandırılan Ermeniler, gördükleri koruyuculuktan cesaret alarak bulundukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmakta idiler. İntikam düşüncesiyle her tarafta insafsız bir şekilde öldürme ve yok etme siyaseti gütmekte idiler. Maraş'taki feci olay bu yüzden çıkmıştı. Yabancı kuvvetleri ile birleşen Ermeniler, top ve makineli tüfeklerle Maraş gibi eski bir Müslüman şehrini yerle bir etmişlerdi. Binlerce çaresiz ve suçsuz ana ve çocukları işkenceyle öldürmüşlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş olan bu vahşeti yapan Ermenilerdi. Müslümanlar yalnız namuslarını ve canlarını korumak için karşı koymuş ve kendilerini savunmuşlardı. Yirmi gün süren Maraş katliamında, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalı'ların, bu olay hakkında İstanbul'daki temsilcilerine çektikleri telgraf, bu faciayı yaratanları, yalanlanamayacak bir şekilde ortaya koymakta idi.

Adana ili içindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar silâhlandırılmış olan Ermenilerin süngülerinin baskısı altında her dakika öldürülmek tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyorlardı. Canlarının ve bağımsızlıklarının korunmasından başka bir şey istemeyen Müslümanlara karşı uygulanan bu zulüm ve yok etme politikası, medenî insanlığın dikkatini çekecek ve onları insafa getirecek nitelikte iken, aksinin yapıldığını iddia ederek ondan vazgeçilmesini isteme gibi bir teklif nasıl ciddî olarak kabul edilebilirdi?

İzmir ve Aydın dolaylarında durum buna benzer ve belki daha da acıklı değil miydi? Yunanlılar, her gün kuvvet ve araçlarını artırıyor ve saldırı hazırlıklarını tamamlıyorlardı. Bir yandan da oraya buraya saldırmaktan geri durmuyorlardı. O günlerde İzmir'e yeniden bir piyade alayı ile tam donanımlı bir süvari alayı ve yirmi dört adet yük otomobiliyle çok sayıda nakliye arabası, altı tane top, bir çok savaş malzemesi çıkarıldığı, cephelere bol miktarda cephane gönderilmekte olduğu anlaşılmıştı. Gerçek şu idi ki, milletimiz, sebepsiz olarak hiçbir yerde hiçbir yabancıya saldırmış değildi.

Bu durum karşısında, Efendiler, vatanımızın işgal edilmiş yerlerinden düşmanlarının çekildiklerini görmeden veya hiç olmazsa çekileceklerine tam bir güven duymadan, aldatıcı sözlere gereğinden fazla değer vermek akıl kârı mıydı? Memleket kaderinin tek dayanak noktası olarak kalmış bulunan Kuva-yı Millîye'yi dağıtma gayesi güden bu gibi teklif ve teşebbüsleri anlamakta güçlük var mıydı? Geleceğin şüphe ve belirsizliği uğruna, millî dâvâdan hemen vazgeçmek doğru olur muydu? Yalnız İstanbul'un değil, Boğazlar'ın, İzmir'in, Adana bölgesinin, kısacası millî sınırlarımız içindeki bütün vatan topraklarının egemenliğimiz altında kalması millî gayemiz değil miydi? Bu duruma göre, yalnız İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne bırakılacağı vaadi karşısında, Osmanlı Devleti'nin Sadrazamı Ali Rıza Paşa memnun olsa da, Türk milletinin memnun olacağı ve bununla yetinerek susup oturmayı tercih edeceği nasıl düşünülebilirdi? Vahdettin'in Sadrazamı, Kuva-yı Millîye'yi dağıtmayı hedef alan bütün teşebbüslerin tarihî sorumluluğunu düşünmek istemiyor muydu?

Efendiler, yabancıların teklifine ve onu gerçekleştirmeye kalkışan hükûmetin istek ve emrine, milletçe de Kuva-yı Millîyece de boyun eğilmeyeceği şüphesizdi.

Şifre

21.12.1920

Harbiye Nezareti Başyaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e

İlgi: 20.2.1920 tarihli şifre:

Hükûmetin Millî Meclisteki gruba karşı gözdağı verici bir tavır takınmasının, grubun, dayanışma halinde bir siyasî güç olarak gelişip varlığını gösterememesinden ileri geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Her şeyden önce, grubun bu bakımdan bilinçli bir denetim gücü haline getirilmesi gerektiği belli oluyor. Hükûmetin sonradan gönül almak maksadıyla sizleri davet etmesi, bugünkü güçsüzlüğünü anlamasından ve güç kazanıncaya kadar oyalayıp vakit kazanmak düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Hükûmete karşı kesin bir durum alma zamanı gelmiştir. Sadrazama ve Dahiliye Nâzırı'na açıkça söylemek gerekir ki, Kuva-yı Millîye, sonuç alınıncaya kadar çalışmalarını sürdürecektir.

Memleketi işgal eden ve milletimizi tam bir kölelik derecesine düşürmek isteyen düşmanlarımız, Kuva-yı Millîye'nin faaliyetini istememekte kendilerini haklı bulabilirler. Fakat, devlet ve miletin kurtarılmasına çalışan bir millî kuvvete, kendi Hükûmetimiz tarafından hücum ve saldırıya geçilmesi görülmemiş bir şeydir.

İtilâf Devletleri'nin, İstanbul'un Osmanlı hâkimiyetinde bırakılması ile ilgili görüşü ne kadar sevinçle karşılanmış ise, İzmir ve Adana cephelerinde savaştan vazgeçilmesi konusundaki istekleri de o kadar hayretle karşılanmıştır. Harbiye Nâzırı'na, İzmir ve Adana'nın da Osmanlıların elinde kalması sağlanıncaya kadar silâhların bırakılamayacağı, Ermeniler'e karşı bizim tarafımızdan bir saldırının

yapılmadığı, Fransızlar tarafından silâhlandırılan ve kışkırtılan Ermeniler'le aramızda bazı olaylar çıkmışsa, bunun sorumluluğunun Ermeni millîyetçilerine ve onları kışkırtanlara ait olacağı bildirilmiştir.

Hükûmetin, Maraş ve Urfa'nın ileriye geçilmemesi yolundaki teklifine karşı, millete güven vermek ve Kuva-yı Millîye'yi durdurabilmek için, Fransızların Adana'yı derhal boşaltmaya başlamaları istenmelidir. Aksi takdirde, Kuva-yı Millîye'yi, memleketi kurtarma mücadelesinden alıkoymanın mümkün olamayacağını, bu ateşin Halep ve Suriye'ye sıçramak üzere bulunduğunu; Fransızların, Adana ve dolaylarının boşaltılmasında ne kadar çabuk davranırlarsa, o kadar kârlı çıkacaklarını kendilerine açıkça anlatmalıdır. Anadolu basınının kullandığı sert dilin hafifletilmesi, İtilâf Devletleri'nin zulüm ve saldırılarına son vermeleriyle mümkündür. Bunca haksızlıklara, zulümlere, hattâ katliamlara karşı bağırıp çağıran suçsuz bir milleti susturmak zulmünü kimse bizden istememelidir. Aslında, dünyanın her yerinde basın, bu türlü sıkı kayıtlardan kurtulmuş olup hür ve serbesttir. Akbaş cephanesinden bir kısmının İngilizlere geri verilmesi için hiçbir yardımda bulunmamanızı isterdik. Boş bir fişek kovanının bile İngilizlere geri verilmemesi daha yerinde olur, düşüncesindeyiz.

Hükûmet, İtilâf Devletleri'ne karşı böyle sahte yaranma hareketlerinde bulunarak merhamet uyandırmayı başarabileceği ve iki yüzlü davranışların, barış şartlarının değişmesini etkileyeceği zannını besliyorsa, kendilerinin gafletine acırız. Kısacası, barışımızın söz konusu olduğu şu çetin günlerde, Kuva-yı Millîye'yi zayıf gösterecek her hareketin, milletimizin kaderi üzerinde uğursuz bir etki yapacağı şüphesiz olduğundan, Meclis'teki arkadaşlara düşen denetleme görevinin her türlü fedakârlığa katlanarak yerine getirilmesini özellikle rica ederiz.

Hey’et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Kuva-yı Millîye’nin Mücadeleye Devam Konusunda

Kamuoyunun Yoklanması

Efendiler, bugünlerde duyulan ihtiyaç üzerine Rauf Bey'e, aynı tarihte şu telgrafı da yazdım. Bu ihtiyaç, Hey'et-i Temsiliye'nin ve Kuva-yı Millîye'nin mücadeleye devamı konusunda kamuoyunu yoklamaktı. Rauf Bey'e yazdığım bu telgrafı, Erzurum'daki Kâzım Karabekir Paşa'ya da çektirmiştim.

Çok Acele ve günlüdür

21.2.1920

Rauf Bey'e özel

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumunu değiştirmeye yetkili olacak kongrenin toplanması, tüzüğünün sonuncu maddesi gereğince, Meclis-i Meb'usan'ın yasama görevini tam bir güvenlik ve serbestlik içinde yerine getirdiğinin Meclis'çe açıklanmasına bağlıdır. Hey'et-i Temsiliye'nin genel teşkilâtının başında, barış yapılıncaya kadar eski şeklini koruması gereği, bütün arkadaşlarımızın onayı ve ısrarı üzerine kabul edilmiştir. Oysa, Hükûmet tarafından âdeta teşvik edilen muhalif gazetelerin hücumları, Ayân Meclisi'nin açık saldırıları, hükûmetin tutum ve işleri ve özellikle Sadrazam Paşa'nın bildirisi, Meclis-i Meb'usanda Kuva-yı Millîye'nin kanun dışı olduğunu alkışlattıran söylevler, kamuoyunu millî teşkilât aleyhine çevirmekte ve Hey'et-i Temsiliye'mizi güç bir duruma sokmaktadır.

Bir yandan Padişah'ın isteğine uyarak Zeynelabidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi kimselerin, sırf Kuvayı Millîye'yi yok etme maksadıyla her tarafta kurmaya çalıştıkları Teâl-i İslâm Cemiyeti adı altındaki kuruluşlar, millî teşkilâta doğrudan

doğruya saldırılara başlamışlardır. Söz gelişi, Niğde ve Nevşehir'de, bu ayın ondokuzuncu günü, "Meclis-i Meb'usan açıldı. Millî teşkilâtı Padişahımız istemiyor" gibi sözlerle, halkı açık toplantı ve gösterilere sürüklemişlerdir. Bu durum Sadrazam Paşa'nın bildirisini alan bazı memurlar tarafından da teşvik edilmiştir. Bu olayın Konya'ya ve daha başka yerlere de yayılması uzak bir ihtimal değildir. Bu bakımdan:

***1-** Hükûmetin Kuva-yı Millîye'nin devamına taraftar olup olmadığını kesin olarak bildirmesini kendisinden istemek gerekir.*

***2-** Felâh-ı Vatan Grubu'nun, söz konusu edilen tam bir güvenlik ve serbestliğe sahip olduğunu, bu bakımdan, Kuva-yı Millîye'yi dağıtmak lüzumuna inanıp inanmadığını bildirmesi gerekir. Eğer bu kuvvetin devamına lüzum görüyorsa, ona göre Hükûmetin dikkatini çekmekle birlikte, bunu Meclis'tede gerektiği şekilde savunmalıdır. Bu konunun, grupça görüşülmesi ve tartışılması düşüncesindeyiz.*

***3-** Vatanın çıkarları açısından, millî teşkilâtın ve Kuva-yı Millîye'nin ortadan kaldırılması tercih edildiği takdirde, İzmir, Maraş ve öteki cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı da Hükûmetçe gerekli tedbirlerin alınmasını sağlama bağlamak söz konusudur.*

Yukarıda bildirilen düşüncelerin büyük bir önem ve ciddiyetle dikkate alınıp, gereğinin yerine getirilmesini, bizi şahsen de güç durumdan kurtarmak için, sonucun bir an önce bildirilmesini rica ederiz. İstanbul'daki bazı arkadaşların, bunca emeklerle meydana getirilmiş olan millî birliğe ve Kuva-yı Millîye'ye vurulan darbelere karşı kesin tedbir alma konusunda, sonuna kadar gayret ve ciddiyet göstermekten çok, dışarıdaki uzak kuvvetlerden büyük ümitlere kapılarak teselli buldukları zannı uyanıyor. Biz,

elimizdeki kuvveti iyi koruyamadığımız takdirde, dış kuvvetlerin de bize değer vermeyeceklerini hatırlatmak isteriz.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafa verdiği 23 Şubat 1920 tarihli cevabında, “İstanbul’da, Meclis-i Millî‘de beliren akıma karşı, Hey’et-i Temsiliye’nin ve Kuva’yı Millîye’nin ters ve hükmedici bir tavır almasını hiç de uygun bulmuyorum. Yalnız, Hey’eti Temsiliye’nin bu işin içinden ağırbaşlılıkla çekilmesini, işin sorumluluğunu ve durumun takdirini, Meclis-i Millî‘nin namusuna ve vatanseverliğine bırakmayı sürdürmelerine, “Kuva-yı Millîye’nin ve Hey’et-i Temsiliye’nin varlığını sürdürmelerine Meclis-i Millî taraftar olmazsa… Kongrelerin aldığı kararlar gereğince, tam bir güvenlik içinde yasama ve denetleme yetkisine sahip ve hâkim olduğundan, Hey’et-i Temsiliye, kararların uygulanmasını Meclis-i Millî‘ye bırakarak dağılır, faaliyetine son verdiğini yazar ve bir de teşekkür eder.” “Fakat, Meclis-i Millî‘nin, böyle bir sorumluluğu yüklenerek, durumunun ve geleceğinin güvenilir olduğu yolunda bir karar alarak bunu duyuracağı pek şüphelidir. Rauf Beyefendi bu teklifi yapar ve bu kararları aldırır da, Hey’et-i Temsiliye’nin işbaşından çekilmesi gereğini bildirirse, o zaman Hey’et-i Temsiliye bunu isteyerek kabul eder. Basına ve millete ilân ederek faaliyetten uzaklaşır. Şerefli ve onurlu yerini de haklı bir şekilde korumuş olur. Şüphesiz ki, bir yıldan beri milletin ısrarı ile kurulmuş olan Aydın Cephesi, ne dağılıp kendi kaderini Yunanlıların eline teslim eder ve ne de Hükûmet bunları dağıtabilir. O mücahitler, kendiliklerinden ve eskiden olduğu gibi savaşa devam ederler. Fakat, bu durum o cepheye bağlı kalır ve kolordu komutanları kendi bölgelerinde bunu durum ve maksada göre iyi bir şekilde yürütürler. Ondan sonra da gelecekteki durum ve faaliyetlerimizde olayların akışına ayak uydurulur… İşte benim âciz görüşümün bundan ibaret olduğu bildirilir” diyor.

Olayların Akışına Ayak Uyduramazdık

Efendiler, İstanbul'un fiilî olarak işgalinden aşağı yukarı yirmi gün önce ortaya konulan bu görüş ve düşünce incelemeye değer. Ben yalnız bir noktaya işaret etmekle yetineceğim. O nokta, olayların akışına ayak uydurma şeklinde bir kaderciliği benimsemektir. Biz elbette, işi böylesine bir kaderciliğe bırakamazdık. Aksine, olayların akışının ne olabileceğini önceden kestirip tesbit ederek, karşı tedbirleri düşünmek ve ânında, bir kararsızlığa düşmeden uygulamak taraftarı idik. İşte bundan dolayıdır ki, daha öncesinden kamuoyunu yoklamaya başlamıştık.

Efendiler, Milletvekili Mazhar Müfit Bey'in bir mektubuna verdiğim cevabı olduğu gibi bilginize sunarsam, Kâzım Karabekir Paşa'nın görüşlerine verilmesi gereken cevap da kendiliğinden anlaşılmış olur. Mazhar Müfit Bey'in mektubunda yazdıklarını tekrar etmeyeceğim. Onu gerekirse kendileri yayınlarlar.

Akbaş Cephaneliği ve Köprülü Hamdi Bey

Efendiler, Rauf Bey'e yazdığımız son şifrede, Akbaş Cephaneliği'ndeki cephanenin bir kısmının İngilizlere verilmesine yardım ettikleri yolunda bir eleştiri vardı. Bu meseleyi biraz açıklayayım. Rumeli sahilinde, Gelibolu yakınlarında, Akbaş denilen yerde, bir cephane deposu vardı. Orada Fransızların eli altında bol miktarda silâh ve cephane bulunuyordu. Hükûmet, İtilâf Devletleri'ne tamamıyla boyun eğmiş görünmeyi yararlarına uygun saydığından, sözünü ettiğim cephanelikteki silâh ve cephanenin bir kısmını İtilâf Devletleri'ne vermeyi vaadetmiş. Onlar da Wrangel Ordusuna göndereceklermiş. Rusya'ya nakli için bir Rus vapuru da Gelibolu'ya gelmiş. Hükûmet daha önce, İstanbul'daki teşkilât başkanlarımızın izin ve yardımlarını sağlamış...

Halbuki Efendiler, Köprülü Hamdi Bey adında kahraman bir arkadaşımız, Kuva-yı Millîye'den bir müfreze ile, 26/27 Ocak 1920 gecesi, sallarla Rumeli sahiline geçti. Akbaş cephaneliklerini ele geçirdi. Depo bekçileri olan Fransızları tutukladı ve haberleşme hatlarını kesti. Silâhların hepsini, cephanenin bir kısmını ve muhafız Fransız askerlerini de göz altında Lapseki'ye nakletti. Silâhları ve cephaneyi Anadolu'ya gönderdikten sonra, Fransız erlerini iade etti. Akbaş Deposunda sekiz bin Rus Tüfeği, kırk Rus makineli tüfeği, yirmi bin sandık cephane bulunduğu tahmin ediliyordu.

Bu olay üzerine, İngilizler, Bandırma'ya iki yüz kişilik bir kuvvet çıkardılar. İtilâf kuvvetlerinin, millî savaş bölgelerinin gerilerinde İtilâf Devletleri askerlerinin de bulundukları yerlerdeki depolarda bulunan silâhların ve cephanenin başka yere nakli, kullanılamaz duruma getirilmeleri veya bu gibi yerlerin işgal edilmeleri ihtimaline karşı, komutanlara

verdiğimiz emirde, bazı tedbirler tavsiye etmekle birlikte, bütün komutanların büyük bir kararlılık ve kesinlikle hareket etmeleri gereğini bildirdik.

Anzavur’un Millî Cephelerimizi Arkadan Vurma Teşebbüsü

Efendiler, hemen aynı günlerde Anzavur, Balıkesir ve Biga dolaylarında, oldukça önemli ve tehlikeli durumlar yaratmayı başarmıştı. Balıkesir’de, millî cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu. Başına bir yığın adam toplamıştı. Karşısına gönderilen millî kuvvetlerle, Biga’da kanlı bir çarpışma yapıldı. Anzavur galip geldi. Kuvvetlerimizi dağıttı. Toplarımızı ve makineli tüfeklerimizi ele geçirdi. Erlerimizi ve subaylarımızı esir ve şehit etti. Akbaş Kahramanı Hamdi Bey’de bu şehitler arasındaydı. Bundan sonra, Ahmet Anzavur, kendi adına verdiği Ahmediye Cemiyeti adı altında alçaklıklarını gittikçe arttırdı.

Efendiler, 3 Mart 1920 tarihinde, içinde fevkâlade önemli haberler bulunan bir şifre aldım. Bu şifre, İstanbul’dan İsmet Paşa’dan geliyordu. Ben Ankara’ya geldikten sonra, İsmet Paşa, Ankara’ya yanıma gelmişti. Birlikte çalışıyorduk. Fakat Cemâl Paşa’dan sonra Harbiye Nâzırlığı‘na Fevzi Paşa Hazretleri geldi. Paşa Hazretleri’nin özel istekleri üzerine ve çok önemli bir iş için İsmet Paşa’yı bu tarihten birkaç gün önce İstanbul’a göndermiştim.

Önemli saydığımız nokta şuydu: Yunanlılar saldırıya hazırlanıyorlardı. Buna karşı, akla yakın olan tedbir, bütün kuvvetleri seferber ederek düzenli bir savaşa girmekti. Özellikle Fevzi Paşa Hazretleri, bu gerek ve zorunluluğu takdir etmekteydi.

İşte, bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşa’nın İstanbul’da bulunması ve hattâ Genelkurmay Başkanlığı‘na resmen tayin edilerek işe başlaması çok yararlı olacaktı. Bu maksatla, İstanbul’a gitmesini gerekli bulmuştum.

Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin İstifası

Efendiler, yüksek şahıslarınızca bilinmektedir ki, İngiliz temsilcisi, Yunanlılar da dahil olmak üzere bütün İtilâf kuvvetlerine karşı mücadelenin durdurulmasını Hükûmete teklif etmişti. Bu teklifin gereği yerine getirilirse, İstanbul’u Osmanlı Devleti’ne bırakacakları yolunda yaldızlı bir vaatte de bulunmuşlardı. Fakat İstanbul’da bu teklif yapılırken, Şubat’ın 18, 19 ve 20. günlerinde, Yunanlılar’ın İzmir’e yeni kuvvet, taşıt araçları, çok miktarda cephane getirdiğini ve bunları cephelere göndererek yeni bir saldırıya hazırlandığını biliyorduk. Bu bilgilerimizi, Hükûmetin işlerine karışmayınız yaygarasına kulak asmadan, İstanbul Hükûmetine de ulaştırarak dikkatini çekmekten geri kalmadık.

“Yunanlılar karşısında bulunan Kuva-yı Millîye’yi üç kilometre geri aldırmak!...”

Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin buna gücünün yetmeyeceği belliydi. Fakat, maksat onun düşürülmesiydi. Sadrazam, ister istemez bu teklifin yerine getirilemeyeceğini bildirmiş.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar saldırıya geçtiler. Gölcük Yaylasıyla Bozdoğan’ı işgâl ettiler.

İşte bu olay üzerine, Ali Rıza Paşa’nın, düşünebildiği tek çare, makamında daha fazla kalmaktan vazgeçerek, hemen istifa edip bu sorumlu işten yakayı sıyırmak olmuştur. Çünkü, Millî Mücadele’yi durdurma konusunda yapılan teklifi yerine getirmeye çalışmış fakat başaramamış olan Ali Rıza Paşa’nın, bu defaki teklifi de, yerine getireceğim diye söz verip de başaramadığı takdirde, İtilâf Devletleri’nce de sorumlu tutulması ihtimali de hatıra gelmez miydi?

Padişah, işin gidiş ve durumuna göre birisini Sadrazamlığa seçeceğim, diyor.

Rauf ve Kara Vasıf Beyler, 3 Mart 1920 tarihli şifrelerde, bu istifa haberini verirlerken, Felâh-ı Vatan Grubu başkanının ve Meclis başkan vekillerinin Saray'a gönderildiğini de bildiriyorlardı. Bu başkanlar, Padişah'ın huzuruna kabul olunmamışlar. Başkâtip ve Başmâbeyinci ile görüşmeleri istek buyurulmuş. Grup başkanı, millî teşkilâtın Padişah'a bağlılığını bildirmiş. Sözü Hükûmetin çekilmesine getirmiş. Padişah, Başkatip aracılığı ile şu isteği bildirmiş, "Bütün milletvekillerine selâm. İşlerin gidiş ve durumundaki ağırlığı ben de onlar kadar biliyorum. Gidişatın ve durumun gereğine göre birisini Sadrazamlığa seçeceğim. Onun yetkisine el uzatarak arkadaşlarını seçmesine karışamam. Ancak, ona çoğunluk grubuyla anlaşmasını tavsiye edeceğim."

Beni Hükûmet İşlerine Karışmaktan Menetmek İsteyenler

Benden Etkili Tedbirler Bekliyorlar

Başkanlar hey'eti teşekkür edip ayrılmışlar. Verilmekte olan bilgiler arasında şunlar da vardı: "Milletvekilleri, telâştalar. Fakat istenildiği şekilde bir kabine kurulacağına güveniyorlar. Yabancıların, Hürriyet ve İtilâfçıların ve Nigehbancılar'ın düzenledikleri gericilik hareketlerinde başarılı olabilmeleri için, Ferit Paşa'yı veya yakınlarından birini iktidar konumuna getirmeleri de muhtemeldir. Meclis'i elbette dağıtacaklardır. Padişah katında etkili olacak tedbirlerin, oradan alınması… arz olunur."

Efendiler, garip değil midir ki, bugün bu istekte bulunanlar, daha birkaç hafta önce "Meclis resmen açılmış olduğuna göre, bundan sonraki emirlerinizin bize bildirilmesini ve görüşlerinizin her makamın önünde gerektiği gibi savunulacağına güven buyurulmasını", diyen kimselerdir. Birkaç hafta önce, İstanbul Hükûmeti ile birlik olarak, beni Hükûmet işlerine karışmaktan uzak tutmak isteyen kimseler, bugün, İstanbul'da hiçbir şey yapmaya güçleri yetmediğini itiraf ederek, buradan, Hey'et-i Temsiliye'den etkili tedbirler bekliyorlar.

Biz bu isteği de yerine getireceğiz. Fakat bu kimselerin istekleri olduğu için değil, bunu vatanın çıkarları emrettiği için…

Trakya’da Cafer Tayyar Bey’in Tuttuğu Yanlış Yol

Efendiler, İstanbul bunalımı üzerine yaptığım açıklamalar epeyce uzadı. İstanbul’da zaten öteden beri süregelmekte olan durumdan, daha birçok şeyin ortaya çıktığına şahit olacağız.

İzin verirseniz, tekrar İstanbul’a dönmek üzere, biraz da Edirne taraflarındaki duruma göz atalım. Şimdiye kadar yaptığım genel açıklamalar sırasında, yeri geldikçe Trakya’yı da teşkilât ve tasarılarımızın hiçbir vakit dışında tutmadığımızı anlattığımı sanırım. Edirne ile olan ilişki ve haberleşmelerimiz, memleketin her yeriyle olduğu gibi devam ettirilmekteydi.

Yapılan haberleşmelerimizdeki dikkate değer bazı noktaları yüksek topluluğunuza açıklayarak bildirmek uygun olur:

1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey, 31 Aralık 1919 tarihli pek etraflı bir raporunda, Trakya ve özellikle Batı Trakya’da Yunanlıların yaptıkları işleri ve giriştikleri faaliyetleri pek güzel açıklıyordu. Bu olağanüstü çalışmalara karşı kendisinin gerektiği gibi tertibat alamadığından şikâyet ediyordu.

“Kolordusunun bu durumda ve ileride ortaya çıkabilecek olaylar karşısında, görevini yapmaya imkân verecek bir durum almasına General Milne’in izin vermediğinin, haberleşme sonunda anlaşıldığını” haber veriyordu.

General Milne’in tertibat almamıza izin vermeyeceğine elbette şüphe yoktu. Bu açık gerçeği yazışma yoluyla anlatmaya bilmem nasıl bir düşünce ve mantıkla kalkışılmıştı?

Cafer Tayyar Bey’e 3 Ocak 1920 tarihinde verdiğim talimatta, gönderdiğimiz gizli yönetmeliğe uyularak silâhlı birlikler kurulmasını yeniden hatırlattım. “Askerî durumun değiştirilmesi ile elde edilmeyen yararların bu şekilde elde edilmesi gerekir” dedim.

Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa’ya da yine aynı tarihte durumdan bahsederek, Yunanlıların Doğu Trakya’da olsun, hazırlıklarına engel olmasını yazdım.

Trakya Paşaeli Cemiyeti’nin gönderdiği raporlarda, gerektiği gibi teşkilât kurulamamakta olduğuna işaret ediliyor ve bazı yüksek dereceli memurlardan şikâyet ediliyordu.

Efendiler, Edirne’den gelen yazılardan ve raporlardan, bence, yanlış bir görüş takip edildiği anlaşılıyordu. Bu yanlış tutumu düzeltmek için, öteden beri belirtilen görüşlerimizi, 3 Şubat 1920 tarihinde Cafer Tayyar Paşa’ya ve İstanbul’da Rauf Bey’e bir kez daha bildirdim.

Tekrar ettiğim görüş şuydu:

“Doğu ve Batı Trakya’nın millî bir bütün olarak düşünülmesi ve ifadesi doğru bir politika değildir. Doğu Trakya, itiraz ve tartışma kabul etmez şekilde yurdumuzun bir parçasıdır. Batı Trakya ise, bir antlaşma ile daha önce terkedilmiş olan bir bölgedir.

Olsa olsa, Doğu Trakya, Batı Trakya’nın kurtarılmasına çalışanların bir hareket merkezi olabilir.

Doğu ve Batı Trakya’nın birliği üzerinde ısrarla direnmek, Doğu Trakya üzerinde de bazı iddiaların ileri sürülmesine yol açabilir.

Bulgarların da Adalar Denizi'nde ekonomik bir çıkış kapısı istemeleri, üzerinde ayrıca düşünülmeye değer. Bulgaristan içinde bu bakımdan gayret sarfedilmelidir."

Cafer Tayyar Paşa'da, memurlardan ileri gelenlerden ve halktan şikâyet ediyordu. 7/8 Mart 1920 tarihli bir şifresinde, "bizde halk, her işi hükûmetten beklemekte; sivil idare âmirlerinin ilgisiz tutumları yüzünden millî teşkilât yüksek emirlerinize uygun olarak kurulamamaktadır. İl sınırları içinde sık sık yapmakta olduğum kontrollerde, özellikle köylülerle sıkı ilişki kurmaktayım... Fakat, her köye gitmek mümkün olamıyor", "Teşkilâtın köklü ve yaygın olması hepimizin ortak isteği olup, bunun da ileri sürülen sakıncaların ortadan kaldırılmasına çalışmakla gerçekleştirilebileceği bilgilerinize sunulur" diyordu.

Karakol Cemiyeti İstanbul’da Teşkilâtını

Genişletmeye Çalışıyor

Efendiler başka bir münasebetle Karakol Cemiyeti'nden ve onun çalışmalarını yasaklama konusundaki faaliyetlerimizden bahsetmiştim. Bu cemiyetin İstanbul'da hâlâ teşkilâtını genişletmeye çalıştığı anlaşılıyordu. Yeniden şöyle bir uyarıda bulunmak gerekti:

Yazı ile

12.3.1920

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı

Albay Şevket Beyefendi'ye

İstanbul'da bulunan teşkilâtımızın gayeye hizmet konusunda yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli zamanlarda ve özellikle bugünlerde Ankara'ya gelen ve durumu bilen bazı kimselerin verdiği bilgilere göre, bundaki başarısızlık sebebi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilâtı adı altında Karakol Cemiyeti tüzüğünün uygulanmaya çalışılmasından ileri gelmektedir.

Karakol Cemiyeti'nin tüzüğü, birçok kimseyi teşkilâtla ilişki kurmaktan ürkütmüştür. Bu sebeple, Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı Tüzüğü'nün esaslarına göre teşkilâtlanmak, özellikle İstanbul için yeterlidir. Çünkü, İstanbul'da asıl gücü fikir akımlarını birleştirmede aramalıdır. İstanbul'da fiilî hareketler ve özel teşebbüsler için kurulacak silâhlı teşkilâtta bile, Müdafaa-i Hukuk Tüzüğü ekinin uygulanması gerekir. İstanbul Merkez Hey'etinin ve ona bağlı şubelerdeki yönetim kurullarının ortaya çıkmasında bir sakınca görülüyorsa, bu kurullara girecek olan kimseler şahıslarını gizli tutabilirler. Bu esaslar çerçevesinde kurulmuş ve

kurulacak olan teşkilâtın ve bunların merkez hey'etleri ile yönetim kurullarını oluşturan kimselerin adlarının güvenilir bir vasıta ile gönderilmesine yüksek lûtuf ve yardımları özellikle istirham olunur efendim.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

İstanbul’daki Kuva-yı Millîye Başkanlarının

Tutuklanması Hakkında Londra’dan Gelen Emir

Şimdi, isterseniz yeniden İstanbul’a dönelim. 11 Mart 1920 tarihli bir telgrafta, Rauf Bey1 şu bilgileri veriyordu: 10 Mart 1920 günü öğleden sonra, İtilâf Devletleri’nin temsilcileri toplanmışlar. Londra’dan gelen ve İstanbul’daki Kuva-yı Millîye başkanlarının tutuklanması emrini içine alan bir meseleyi görüşmüşler ve emri yerine getirmeye karar vermişler. Bu bilgi, güvenilir bir kimseye sağlam bir kaynaktan gizlice verilmiş ve bu gibi kimselerin bir an önce İstanbul’dan uzaklaşmaları gereği bildirilmiş. Bu durumu çeşitli ihtimallere göre değerlendirdikten sonra, işin sonuna kadar İstanbul’da kalarak, namus görevini yerine getirmeye karar vermişler. Sadrazam Salih Paşa, bu duruma bile bile yol açmaktaymış. Onun için Kabineyi düşürmeye çalışacaklarmış. Başaracaklarına da güveniyorlarmış.

Rauf Bey’in telgrafına şu cevabı vermiştim:

Kabineye güvensizlik oyu vererek, sizlerin bir hücuma geçmeniz o kadar kuvvetli bir sebebe dayandırılamayacaktır. Grubun dayanışma ve direnme derecesi ile işbirliği yapma konusundaki kesin tutumu üzerinde açık bir düşünce ve kanaate varmadıkça, Salih Paşa’nın, Gurup Yönetim Kurulu’yla görüşmeden hareket etmesini, bir şartlılık meselesi yapma hususundaki kararınız hakkında hiçbir fikir ileri süremem. İngilizlerin tutuklama kararına karşı, Meclis’in, cesaretle sonuna kadar görevine devamı pek yararlı ve parlaktır. Ancak, sizinle birlikte, kendileri, ileriki faaliyet ve çalışmalarımız için çok gerekli olan arkadaşların sonunda bize katılmalarını sağlayacak çarelerin düşünülmüş ve bulunmuş olması şarttır. Aksi takdirde, gurubun birlik halinde ve kararlılık içinde hareketini düzenleyebilecek kimselerin şimdiden görevlendirilmesi ve sizlerin hemen

buraya gelmeniz gerekir. Buraya gelecek kimseler arasında, memleketi temsil edebilme niteliğini taşıyanlarla, gerektiğinde hükûmet kurabilecek ve yönetebilecek değerde olanların bulunması önemlidir. İtilâf Devletleri'nin zorlayıcı tedbirlere başvuracaklarına şüphe yoktur... v.b..

Efendiler, Rauf Bey'i ve öteki şahısları tam zamanında çağırmış olduğumuz, olaylarla hem de üç dört gün geçmeden belli oldu. Ancak, ne yazık ki bu davetimiz, gereken önem ve ciddiyetle dikkate alınacak değerde görülemedi. Rauf Bey ve Vasıf Bey gibi kimseler, en sonunda büyük bir uysallıkla Malta'ya gittiler. Bu durumu biliyorsunuz.

Son dakikaya kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek fırsat ve tedbirlerinin bazı arkadaşlar tarafından hazırlandığı ve sağlandığı bana anlatılmıştır. Eğer böyle idiyse, bu kimselerin Ankara'ya gelmeye razı olmayıp İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi tercih etmelerindeki sebep ve özür, cidden incelenmeye değer. Gerçekten, Türkiye'nin durumunun ve geleceğinin şüpheli, karanlık, tehlikeli görüldüğü varsayımına göre, bu karanlık tehlike içine atılacakların, korkunç ve müthiş bir sonla karşılaşma kuruntusunun etkisi ile en sonunda, bir süre kalmak üzere, düşmana teslim olmayı daha uygun bulacakları gözden uzak tutulamaz. Bununla birlikte, ben burada böyle ağır bir yargıya varmaktan çekinirim. Bu düşünceyledir ki, bu şahısları Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan yararlanarak mümkün olan teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadım.

İstanbul’un İşgali

Efendiler, İstanbul’da 10. Tümen Komutanından, Ankara’da 20. Kolordu Komutanlığı‘na 9 Mart 1920 tarih ve 456 sayılı şifre olarak 14 Mart 1920 günü bir yazı geldi. Çözülmüşü şuydu:

*“**Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne Özel:** İngilizler tarafından Türk Ocağı Binasının işgali üzerine, Millî Talim ve Terbiye Binasına taşınan Ocağın, bu yeni taşındığı bina, dün öğle vakti İngilizler tarafından yeniden işgal edilmiştir, efendim. 9 Mart 1920 (âdi).”*

Efendiler, 1920 senesi Martı‘nın 16. günü öğleden önce, saat 10.00’da makine başında şöyle bir telgraf geldi:

16.3.1920

İstanbul

Ankara’da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

Bu sabah, Şehzadebaşı‘ndaki Muzıka Karakolu’nu İngilizler basıp oradaki askerlerle çarpışarak, sonunda şimdi İstanbul’u işgal altına alıyorlar. Bilgilerinize sunulur.

Manastırlı Hamdi

Ben bu telgrafın altına kurşun kalemle, “acele olarak kolordulara benim imzamla, M. Kemal” işaretini koyduktan sonra, telgrafı verenden açıklama istemeye başladım. Manastırlı Hamdi Efendi birbiri ardınca bilgi vermeye devam etti.

Bizim en çok güvendiğimiz bir arkadaşımız var ki, yalnız o değil, herkes, yani gelenler söylüyor. Şimdi de Harbiye’nin

işgalini haber aldık. Hattâ, Beyoğlu Telgrafhanesinin önünde İngiliz askerlerinin bulunduğunu ögrendik, fakat Telgrafhaneyi işgal edip etmeyecekleri bilinmiyor.

Bu sırada Efendiler, Harbiye Telgrafhanesinden memur Ali, bilgi vermeye başladı:

“Sabahleyin İngilizler basarak altı kişiyi şehit ettiler. On beş kadar da yaralı var. Şimdi İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, işte İngiliz askerleri Nezaret’e giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.”

Manastırlı Hamdi Efendi, bizi yeniden buldu:

Paşa Hazretleri

Harbiye Telgrafhanesini de İngiliz askerleri işgal edip teli kestikleri gibi bir yandan Tophane’yi işgal ediyorlar, bir yandan da zırhlılardan asker çıkarılıyor. Durum ağırlaşıyor efendim. Sabahki çarpışmada 6 şehit 15 yaralımız var. Paşa Hazretleri, yüksek emirlerinizi bekliyorum.

16 Mart 1920.

Hamdi

Hamdi Efendi devam etti:

“Sabahleyin bizim asker uykuda iken, İngiliz deniz askerleri karakola gelip giriyor. Askerimiz uykudan şaşkınlık içinde kalkınca çarpışmaya başlanıyor. Sonunda bizden 6 kişi şehit oluyor, 15 kişi yaralanıyor. Bunun üzerine, zaten lanetliklerini tasarlamışlar ki, hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp bir yandan Beyoğlu tarafını ve Tophane’yi bir yandan da Harbiye Nezareti’ni işgal etmişlerdir. Şimdi artık, ne Tophane’yi ne de Harbiye Telgrafhanesini bulmak imkânı olmuyor. Şimdi aldığım habere göre işgal Derince’ye kadar yayılıyormuş, efendim.

İşte Beyoğlu Telgrafhanesi de yok. Orayı da işgal ettiler galiba, Allah korusun, burayı işgal etmesinler. İşte Beyoğlu telgraf memurları, müdürleri geldiler. Kovmuşlar.

Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım, efendim.”

Rahmetli Hayati Bey, benim ilk haber telgrafı üzerine yaptığım işarete uygun olarak, verilen bilgileri özetlemiş; Rumeli ve Anadolu’daki bütün komutanların adresine telgraf çektiriyordu. Bir an önce İstanbul üzerinden Edirne’ye çektirilmesini söylemiştim.

Hamdi Efendi:

“Yüksek emirleriniz yerine getiriliyor. Edirne’ye yazıyorum ve bütün merkezleri hazır ettirdik.”

Hamdi Efendi’den:

“Milletvekilleri ile ilgili bir haber aldınız mı? Meclis Telgrafhanesi cevap veriyor mu?” diye sordum. Hamdi Efendi:

“Evet veriyor. 14. Kolordu Komutanı hazır. Paşa istiyordu, verelim mi?”

Efendiler, bundan sonra artık Hamdi Efendi’nin sözünü işitemedik. İstanbul merkezi’nin de işgal edilmiş olduğuna hükmettik.

Manastırlı Hamdi Efendi

Bu vatansever ve cesur Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felâketinden haber almak için kimbilir, ne kadar çok beklemek zorunda kalacaktık. İstanbul'da bulunan bakan, milletvekili, komutan ve teşkilâtımızdan bir kimsenin çıkıp da bize vaktinde haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki, hepsini heyecan ve korku bürümüştü. Bir ucu Ankara'da bulunan telin, İstanbul'da bulunan ucuna yanaşamayacak kadar şaşkın bir duruma gelmiş olduklarına hükmetmek, bilmem ki, doğru olur mu? Telgraf memuru Hamdi Efendi, daha sonra Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu yapmıştır. Kendisine borçlu olduğumuz teşekkürü burada açıkça ifade etmeyi millî ve vatanî görevlerimden sayarım.

Efendiler, bu durum üzerine, meydana gelebilecek bir felâketin önüne geçmek için şu emri verdim:

Bütün Vali ve Mutasarrıflara

Sivas'ta 3. Kolordu, Bandırma'da 14. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu Erzurum'da 15. Kolordu, Konya'da 12. Kolordu, Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanlıklarına,

İzmir Cephesinde Refet Beyefendi'ye, Balıkesir'de 61. Tümen Komutanlığı'na, bütün Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey'etlerine ve Yönetim Kurullarına,

Ankara, 16.3.1920

Telgraf, Acele

Bugünkü duruma göre, milletimiz, medeniyet dünyasının insanca duygularla dolu vicdanlarına ve bütün İslâm dünyasının manevî birliğine güvenmekle birlikte, dost olsun

düşman olsun, bütün resmî dış dünya ile geçici olarak bir süre için ilişki kuramayacaktır.

Bugünlerde, yurdumuzdaki Hristiyan halka karşı göstereceğimiz insanca davranışın değeri pek büyük olduğu gibi, hiçbir yabancı hükûmetin açıktan veya dolaylı yoldan yardımını görmeyen Hristiyan halkın tam bir huzur ve sakinlik içinde yaşamaya devam etmeleri, ırkımızın yaratılıştan bezenmiş olduğu medenî yeteneğine kesin bir delil olacaktır. Yurt çıkarları aleyhinde çalıştıkları görülenler ile, memleketin huzur ve güvenliğini bozanlar hakkında, din ve millîyet ayrımı yapılmaksızın, kanun hükümlerinin eşit olarak ve şiddetle uygulanmasını; bulundukları yerlerdeki mahallî idarelere bağlılık gösteren ve vatandaşlık görevlerini yapmakta kusur göstermeyenler hakkında ise, yumuşak ve şefkatli davranılmasını özellikle ister, bu hususların bütün ilgililere hemen bildirilmesini ve bütün yurttaşlara uygun araçlarla duyurulmasını rica ederiz, efendim.

Müdafaa-i Hukuk Hey'et-i Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

İtilâf Kuvvetleri’nin Telgrafla Memlekete

Yapmak İstedikleri Resmî Tebliğ

Efendiler, İtilâf Kuvvetleri, İstanbul telgraf merkezlerini işgal ettikten sonra, memlekete telgrafla bir resmî bildiride bulunmak istediler. Tarafımızdan yapılan uyarı ve hatırlatmalar üzerine, bazı merkezler dışında bu resmî bildiri alınmadı. Alanlar ve cevap verenlerden belli başlıları şunlardır: İzmit Mutasarrıfı Suat Bey, Konya Valisi Suphi Bey.

Resmî Bildiri

Beşbuçuk yıl önce, Osmanlı Devleti'nin kaderini her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin liderleri, Alman telkinlerine kapılarak Osmanlı Devlet ve Milletini I. Dünya Savaşına soktular. Bu haksız ve uğursuz siyasetin sonucu bilinmektedir. Osmanlı Devlet ve Milleti, bir türlü felâket geçirdikten sonra, öyle bir yenilgiye uğradı ki, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin liderleri bile, bir Ateşkes Anlaşması yaparak kaçmaktan başka çare bulamadılar. Anlaşmanın yapılmasından sonra, İtilâf Devletleri'ne bir görev düştü. Bu görev eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün halkının, ırk ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin gelecekteki mutluluklarını, gelişmelerini, sosyal ve ekonomik hayatlarını güven altına alan bir barışın temellerini atmaktan ibaretti. Barış Konferansı, bu görevi yerine getirmekle uğraşırken, kaçmış olan İttihat ve Terakkî ileri gelenlerinin taraftarı olan bazı kimseler, "Millî Teşkilât" takma adı ile bir teşkilât kurarak ve Padişah ile İstanbul Hükûmeti'nin emirlerini hiçe sayarak, savaşın acı sonuçlarıyla büsbütün tükenmiş olan halkı askerlik için toplamak, çeşitli unsurlar arasında bozgunculuk çıkarmak, millî yardım bahanesiyle halkı soymak gibi işleri yapmaya yeltendiler ve böylece barış değil, sanki yeni bir savaş devrini açmaya çalıştılar. Bu teşebbüs ve kışkırtmalara rağmen, Barış Konferansı görevine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar

verdi. Bu karar Osmanlıların kalplerini ferahlatacaktır. Ancak, bu kararlarını Bâbıâli'ye bildirdikleri zaman, uygulamanın ne gibi şartlara bağlı olduğunu da hatırlattılar. Bu şartlar, Osmanlı vilâyetlerinde bulunan Hristiyanların hayatlarını tehlikeye sokmamak, bugün İtilâf Devletleri ile müttefiklerinin askerî kuvvetleri aleyhinde yapılmakta olan sürekli hücumlara son vermekti. İstanbul Hükûmeti, bu uyarıya karşı bir dereceye kadar iyiniyet göstermiş ise de, "Millî Teşkilât" takma adı ile hareket eden kimseler, ne yazık ki, destek ve kışkırtmalarından vazgeçmek istemediler. Aksine, Hükûmetin kendileri ile işbirliği yapmasını sağlamaya çalıştılar. Herkesin sonsuz bir hasretle beklediği barış için büyük bir tehlike demek olan bu duruma karşı, İtilâf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlamak üzere, gerekli tedbirleri düşünmeye mecbur oldular. Bunun için bir tek çare buldular. Bu da, İstanbul'u geçici olarak işgal etmekti. Bu karar bugün yürürlüğe girmiş olduğundan, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktaların açıklanması gerekir:

***1-** İşgâl geçicidir.*

***2-** İtilâf Devletleri'nin niyeti, saltanat makamının etkisini kırmak değil, aksine, Osmanlı idaresinde kalacak olan memleketlerde o etkiyi güçlendirmek ve sağlamlaştırmaktır.*

***3-** İtilâf Devletleri'nin niyeti, yine Türkleri İstanbul'dan yoksun etmemektir. Fakat Allah korusun, taşrada genel bir karışıklık veya katliam gibi olaylar ortaya çıkarsa, bu karar değiştirilebilir.*

***4-** Bu nazik dönemde, ister Müslüman ister müslüman olmayanlar olsun, herkesin görevi, kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmak, Osmanlı Devleti'nin yıkıntısından yeni bir Türkiye'nin kurulması için, var olan son bir ümidi, çılgınlıklarıyla mahvetmek*

isteyenlerin aldatıcı sözlerine kapılmamak ve halâ saltanat merkezi olarak kalan İstanbul'dan verilecek emirlere uymaktır.

Yukarıda sayılan kışkırtmalara katılan şahısların bazıları, İstanbul'da yakalanmışlardır. Onlar elbette kendi yaptıklarından ve sonra da, o yaptıklarının sonucu olarak ortaya çıkabilecek olaylardan sorumlu tutulacaklardır.

İşgâl Kuvvetleri

Bu tebliğ dolayısıyla, derhal şu genelgeyi yayınladım:

16.3.1920

Bütün Vali ve Komutanlara ve Müdafaa-i Hukuk Hey'etlerine

İtilâf Devletleri tarafından silâhlı çarpışma sonunda, İstanbul'un işgali zorla gerçekleştirilmiştir. Bu suikastten yararlanarak hainlik düşünen birçok kimsenin milleti aldatmaya kalkışmaları muhtemeldir. Nitekim, resmî bildiriler şeklinde imzasız bazı bildirilerin yayınlanmak istendiğini öğreniyoruz. Yanlış hareketlere yer verilmemek ve gerçek duruma ters düşen heyecanlar yaratılmamak bakımından, bu gibi bildirilere asla değer verilmemesi gerekir. Gerçek durumu izleyen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, milleti aydınlatacaktır.

Mustafa Kemal

Yabancı Devletlere Yaptığım Protesto

Efendiler, aynı günde çeşitli vasıtalarla şu protestoyu gönderdim:

16.3.1920

Protesto İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasî Temsilcilerine,

Amerikan Siyasî Temsilcisine,

Bütün Tarafsız Devletler Dışişleri Bakanlıklarına,

Fransa, İngiltere, İtalyan Millet Meclislerine verilmek üzere

Antalya'da İtalyan Temsilciliğine

Millî Bağımsızlığımızı temsil eden Meclis-i Meb'usan da dahil olmak üzere, İstanbul'da bütün resmî daireler, İtilâf Devletleri'nin askerî kuvvetleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş ve millî dâvâ uğrunda çalışan birçok vatansever kimsenin de tutuklanmasına teşebbüs edilmiştir. Osmanlı milletinin siyasî hakimiyet ve hürriyetine indirilen bu son darbe, ne pahasına olursa olsun hayatını ve varlığını savunmaya azmetmiş olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl medeniyet ve insanlığının kutsal saydığı bütün esaslara, Hürriyet, Millîyet, Vatan duyguları gibi bugünkü insan toplumlarının temelinde yatan bütün ilkelere ve insanlığın bu ilkeleri meydana getiren ortak vicdanına indirilmiş demektir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz mücadelenin kutsallığına ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşama hakkından yoksun edemeycceğine

inanıyoruz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast olan ve Wilson Prensiplerine dayanan bir Ateşkes Anlaşması'nın milleti savunma imkânlarından yoksun bırakmış olmasından doğan bir hileye de dayanmış olması bakımından, ilgili milletlerin şeref ve haysiyetleriyle de bağdaşmayan bu hareketin ne demek olduğunun takdirini, resmî Avrupa ve Amerika'nın değil, bilim, kültür ve medeniyet Avrupa ve Amerika'sının" vicdanına bırakmakla yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihî sorumluluğa, son olarak bir kez daha dünyanın dikkatini çekeriz. Dâvâmızın haklılık ve kutsallığı, bu güç zamanlarda Tanrı'dan sonra en büyük yardımcımızdır.

Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Hey’et-i

Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

Aynı günün gecesi şu talimatı bir genelgeyle yayınladım:

16.3.1920

Şifre

Bütün Vali ve Komutanlara

İstanbul'un ve resmî dairelerin, özellikle Meclis-i Meb'usan'ın, İtilâf Devletleri tarafından ve zorla işgal edilmiş olduğunu, ayrıca, bu hareketin, ateşkes anlaşması ile milleti silâhsız bıraktıktan sonra yapıldığını dile getirerek, İtilâf Devletleri temsilcilerine, bütün tarafsız devletlerin dışişleri bakanlıklarıyla, İtilâf Devletleri'nin Millet Meclisi Başkanlıklarına protesto telgrafları çekilmek üzere mitingler yapılması gerekli görülmektedir. Protesto telgraflarında özellikle, yapılan saldırının Osmanlı hâkimiyetinden çok, yirmi asırlık bir medeniyet ve insanlığın eseri olan Hürriyet, Millîyet ve Yurtseverlik prensiplerine bir darbe olacağı, Osmanlı milletinin varlık ve bağımsızlığının savunma konusundaki kararlılık ve imanına bu olayın hiçbir etki yapamayacağı, yalnız, medenî milletlerin bu saldırıyı kabul etmekle, büyük bir tarihî sorumluluk altına girmiş olacakları belirtilmelidir. Tarafsız devletlerin Dışişleri Bakanlıklarıyla, Millet Meclisi Başkanlıklarına çekilecek telgraflar, İstanbul'da ait oldukları makamlara verilmekle birlikte, Antalya'da İtalyan temsilcisi aracılığıyla da verilmelidir. Protesto telgraflarının birer örneğinin de buraya gönderilmesini rica ederiz.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Şifre

16.3.1920

Albay Refet Bey'e

Son olaylar dolayısıyla, her tarafta yapılan gösteri toplantıları sonunda çekilecek protesto telgraflarının birer örneklerinin de İtilâf Devletleri'nin toplantı halinde bulunan Millet Meclisleri Başkanlıklarına ve tarafsız devletlerinde Dışişleri Bakanlıklarına gönderilmesini yararlı buluyoruz. Bu konuda Antalya'daki İtalyan temsilcisinin de yardımını sağlamanızı rica ederiz.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Millete Yayınladığım Bildiri

Efendiler, aynı günde millete de şu bildiriyi yayınladım:

Bildiri

Bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara,

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine,

Belediye Başkanlıklarına ve Basın Derneğine

İtilâf Devletleri'nin şimdiye kadar memleketimizi paylaşmaya yol bulmak için başvurdukları çeşitli tedbirler bilinmektedir. Önce, Ferit Paşa ile anlaşarak ve milleti savunmasız bırakarak yabancı idaresine esir etmek ve memleketin birçok önemli yerlerini galip devletlerin sömürgeleri arasına katmak düşünülmüştü. Kuva-yı Millîye'nin, bütün bir milletin desteği ile bağımsızlığı savunma konusunda gösterdiği azim ve kararlılık, bu düşünceyi altüst etti. İkincisi, Kuva-yı Millîye'yi aldatmak ve onun izni ile Doğu'da bir üstünlük sağlama siyaseti gütmek için Hey'et-i Temsiliye'ye başvuruldu. Hey'et, milletin bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğü garanti edilmedikçe ve özellikle işgal bölgelerinin boşaltılmasına teşebbüs edilmedikçe, herhangi bir görüşmeye yanaşmadı. Üçüncüsü, Kuva-yı Millîye ile işbirliği yapan hükûmetlerin çalışmalarına karışmak şekliyle millî birliği sarsmak, hainceye muhalefetleri desteklemek ve cesaretlerini artırmak yolu benimsendi. Ne var ki, millî birliğin yarattığı kuvvet ve dayanışma karşısında bu saldırılar da eridi. Dördüncüsü, vatanın kaderi ile ilgili kaygı verici kararlar alındığından söz edilerek, kamuoyuna baskı yapılmaya başlandı. Namusunu ve yurdunu savunma uğrunda her fedakârlığı göze almış olan Osmanlı Milletinin azim ve iradesi önünde, bu gözdağının da bir yararı olmadı. Nihayet bugün, İstanbul'u zorla işgal etmek şekliyle,

Osmanlı Devleti’nin yedi yüz yıllık hayat ve hakimiyetine son verildi. Yani, bugün Türk milleti, medenî kabiliyetinin, yaşama ve bağımsız kalma hakkının ve bütün bir geleceğinin savunulmasına çağrıldı. İnsanlık dünyasının takdirlerini kazanmak ve İslam dünyasının kurtuluş emellerini gerçekleştirmek, Hilafet makamının yabancı etkilerden kurtarılmasına ve Millî bağımsızlığın şanlı geçmişimize yaraşır bir imanla savunulup kazanılmasına bağlıdır. Vatanımızı ve bağımsızlığımızı kurtarmak için giriştiğimiz kutsal mücadelede Tanrı‘nın yardım ve koruyuculuğu bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey’et-i

Temsiliyesi adına Mustafa Kemal

Efendiler, aynı zamanda bütün İslam dünyasına da seslenilerek, yapılan saldırı, bir bildiride detaylı bir şekilde anlatılarak çeşitli araçlarla ilan edildi.

Efendiler, olay üzerinde fazla bilgi almayı beklemeksizin, telgrafçı, Manastırlı Hamdi Efendi'nin verdiği bilgilerden ve işgal kuvvetlerinin bu bilgileri doğrulayan bildirisinden, durumun içyüzünü anlayarak gerekli bulduğum ve derhal alınmasında zorunluluk gördüğüm tedbirleri, açıklandığı gibi hemen işgal günü aldım ve uyguladım. İstanbul'un işgal şekli ve tutuklamalar hakkında çeşitli kaynaklardan biribirini tutmaz abartılmış bilgiler gelmeye başladı. Biz de çeşitli yollarla araştırma ve soruşturmalarımıza devam ettik. Yasama görevinin yerine getirilmesine imkan göremeyerek dağılan milletvekillerinin ve bazı şahısların İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelmekte oldukları anlaşıldı. Yolculuklarını kolaylaştırmak için, geçecekleri yerlerdeki ilgililere gereken emirleri verdim.

Olağanüstü Yetkiler Taşıyan Bir Meclisin

Ankara’da Toplanması Kararı

Efendiler, 16 Mart’ta İstanbul işgâl edilir edilmez, hemen aldığım tedbirler arasında, daha birtakımları vardır ki, onları Büyük Millet Meclisi’nin ilk açılışında anlattığım için burada yeniden açıklamadım. Örnek olarak, Eskişehir ve Afyonkarahisar’daki yabancı birliklerin silâhlarının alınması veya oradan uzaklaştırılmaları, Geyve ve Ulukışla yakınlarındaki yıkımı ve Anadolu’da bulunan yabancı subayların tutuklanması gibi tedbirlerle ilgili ayrıntıları, Büyük Millet Meclisi’nin ilk tutanaklarında okumuşsunuzdur. Bu tedbirler arasında en önemlisi; olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara’da toplanmasını sağlama konusundaki millî ve vatanî görevimize ait karar ve bu kararın uygulanmasıdır.

Efendiler, bu konudaki kararımızı ve bu kararın nasıl uygulanacağını gösteren bir bildiriyi, 19 Mart 1920’de, yani İstanbul’un işgâlinden üç gün sonra yayınladım.

Efendiler, bu konu üzerinde, iki gün kadar komutanlarla makine başında görüşerek düşüncelerini aldım. Ben ilk yazdığım karalamada da; “Kurucu Meclis” deyimini kullanmıştım. Maksadım da, toplanacak meclisin ilk anda “rejim” değiştirme yetkisine sahip olmasını sağlamaktı. Fakat bu deyimin kullanılmasındaki maksadı gereğince açıklayamadığım veya açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir deyimdir gerekçesiyle, Erzurum ve Sivas’tan uyarıldım. Bunun üzerine “olağanüstü yetkiye sahip bir meclis” deyimini kullanmakla yetindim.

Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanları‘na

İtilaf devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan millî güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkan bulamadığı Hükûmete resmen bildirerek, Meclis-i Meb'usan dağılmıştır. Şu halde, devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin, Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen talimat gereğince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir:

***1-** Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.*

***2-** Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağlıdırlar.*

***3-** Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır.*

***4-** Her sancaktan beş üye seçilecektir.*

***5-** Seçim her sancakta, o sancağın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarıyla, il yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclisinden, il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır.*

***6-** Bu meclis üyeliğine, her parti, topluluk ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi, her ferdin*

de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır.

7- *Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.*

8- *Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacak; oylar, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır.*

9- *Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri, üç örnek tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak öteki iki örnekten biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecektir.*

10- *Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclis'çe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçim kurullarının zorunlu masraflar olarak uygun görecekleri miktar üzerinden mahallî idarelerce karşılanacaktır.*

11- *Seçimler en geç on beş gün içinde, Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir.*

12- *Telgrafın alındığı saat bildirilecektir.*

Dağıtım: Kolordu komutanlarına, valiliklere ve bağımsız sancaklara tebliğ edilmiştir.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Efendiler, bir hafta içinde, çeşitli yerlerden Ankara'ya gelmekte olan milletvekilleriyle, telgrafla haberleşilerek bizzat temasa geçildi. Kendilerine, üzüntülerinin giderilmesine, maneviyatlarının yükseltilmesine yarayacak bilgiler verildi. İstanbul'da artık dâvâmızı yürütecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve çeşitli yol ve yöntemlerle yaptığımız uyarmalara rağmen, bizim dediğimiz şekilde teşkilât kurmayıp Karakol Cemiyeti'nin kurulmasına çalışanların başları Malta'ya gitmiş, İstanbul'daki üyelerinin hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştı. Orada yeniden teşkilât kurabilmek için çok zahmetli çalışmalara ve o günkü durumumuza göre imkanlarımızın üstünde para harcamaya mecbur oldum.

Celâlettin Arif Bey Meclis-i Meb’usan

Başkanlığı‘nı Bırakmıyor

Celâlettin Arif Bey, bildirimizi inceledikten sonra, içindekilerin düşündüğü esaslara genellikle uygun olduğunu söylemekle birlikte, bu esasları destekler nitelikle bir bildiri yazıp ilan etmiyor. Bunu Ankara’ya geldikten ve görüşmeler yaptıktan sonraya bırakıyor.

Efendiler, Celalettin Arif Bey, Ankara’ya geldikten sonra, kendisiyle ve diğer bazı hukukçularla bu konu üzerinde uzun süren görüşmeler ve tartışmalar yapıldı. Fakat aldanmıyorsam, Celalettin Arif Bey, hiçbir vakit benim Büyük Millet Meclisi’nin nitelik ve yetkisi hakkındaki görüşüme katılmamıştır. O, daima toplanmış olan hey’etin esas görevini, İstanbul Meclisi Meb’usan’ının toplanmasını sağlamaktan ibaret olarak görmüş ve kendisini de daima İstanbul’daki Meclis-i Meb’usan’ın Başkanı saymıştır.

Seçimler Sırasında Bazı Yerlerdeki Büyük Hükûmet

Memurlarının Çıkardıkları Güçlükler

Saygıdeğer Efendiler, 19 Mart 1920 tarihli talimat gereğince memleketin her tarafında seçimler hızla ve ciddiyetle yapılmaya başlandı. Yalnız bazı yerlerde kararsızlık ve direnmeler görüldü. Bunlardan bazıları uzunca bir süre bu kararsızlık ve direnmelerinde ısrar ettiler. Ancak sonunda, bütün seçim bölgelerinin milletvekilleri, Büyük Millet Meclisi'nde, bütün milletin ve memleketin temsilcisi olarak hazır bulundular. Kararsızlık ve direnme gösteren bazı yerler şunlardı:

Dersim, Malatya, Elâzığ, Konya, Diyarbakır, Trabzon... Efendiler, gerçek durumu belirtmiş olmak için, şunu da açıklamalıyım ki, kararsızlık ve direniş gösteren bu seçim bölgelerinin halkı değildir. Belki o tarihte, o bölgelerde bulunan sivil idare âmirleridir. Halk gerçeği anlar anlamaz, derhal milletin ortak isteğine katılmakta asla kararsızlık göstermemiştir.

Şimdi Efendiler, yeniden inkılâbın doğal sonuçlarından sayılan olaylardan bazılarına temas edelim:

Samsun’daki Subaylar Arasında Sözde

Padişah Taraftarlığı Varmış

3. Kolordu Komutanı Selâhattin Bey'den aldığım 29 Mart 1920 tarihli bir şifrede, "Samsun'da bulunan 15. Tümen'in maneviyatının bozuk olduğundan ve sözde, subaylar arasında Padişah taraftarlığı bulunduğundan söz ediliyordu. "Subaylar, Padişah aleyhinde verilecek emirleri yerine getirmeyeceklerini komutanlarına bildirmişler. Baskı yapılırsa, görevlerini terketmeleri ihtimali varmış. İstanbul'dan gelen yolculardan ve gazetelerden, işgâlin ikinci günü, elkonmuş olan binaların hepsinin boşaltıldığı, Salih Paşa'nın yerinde olduğu, Ayân Meclisi'nin görevine devam ettiği ve son Cuma Selâmlığında, Harbiye ve Bahriye Nâzıları da hazır bulunarak, gerekli törenin eskiden olduğu gibi yapıldığı anlaşılmış...". "Şu duruma göre, İstanbul'da bir hükûmet varken, bu hükûmetin haberi olmadan yapılan işler nedir?" diyorlarmış. Subayların bu düşünce ve davranışlarını bildiren 15. Tümen Komutanı şu görüşleri ileri sürüyordu: "Burada bir subayı hapsetmenin olağanüstü bir durum yaratması düşünülemez. Ancak, bundan yararlanarak Anadolu üzerine yürümek gibi olaylar meydana gelecektir. İzmir Cephesinde, Kuva-yı Millîye'ye nasıl hizmet gördürüldüğünü bilemiyorum. Zannederim, bunlar para ile çalıştırılmaktaymış. Bir savaş çıktığında, bütün halka maaş verilemeyeceği meydanda olduğundan, Kuva-yı Millîye adı altındaki mevcut kuvvetten orada da hiçbir kuvvet kalmayacağına eminim. Ordu birliklerine gelince, şimdiden firar olayları başlamıştır. Parasızlık böyle devam ettikçe ve İstanbul'da merkezî hükûmet bulundukça subaylardan bile şüphe ederim." Bundan başka, 3. Kolordu Komutanı Selâhattin Bey, vermiş olduğumuz talimat gereğince, Amasya'ya gelen Kontrol Memuru Forbes adındaki yüzbaşıyı tutuklamış. Samsun'a bir İngiliz temsilcisi yüzbaşı gelmiş. Selâhattin Bey'e Forbes'in bir dakika bile geçirilmeden

Samsun’a gönderilmesini yazmış; aksi takdirde, Selâhattin Bey’in sorumlu olacağını ilave etmiş. Bu konudaki düşüncemi soran Selâhattin Bey’e vereceği cevap hakkında şu tavsiyede bulundum: “Forbes’i tutuklayan ben değilim; hükûmet merkezleri, Ateşkes Anlaşması‘na insanlığa aykırı olarak işgâl edilen millettir. Bu bakımdan serbest bırakılmasını da ancak millet yapabilir.” Buna rağmen, bu Forbes memleketten çıkarılmakla yetinilmiş, tutuklanmamıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Toplanıyor

Efendiler, bu türlü olaylara bundan sonra daha geniş çapta rastlayacağız. Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını sağlamaya çalıştığımız günlerde, bizi en çok uğraştıran, Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki yerlerden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşacak kadar genişleyen gericilik ve isyan dalgaları olmuştur. Ben bir taraftan bu dalgaların durdurulmasına çalışırken, bir taraftan da Ankara'da toplanmakta olan ve genel durumu daha iyice bilmeyen milletvekillerini dehşete düşürecek olaylar karşısında bırakmamak ve böyle durumların ortaya çıkmasıyla, Meclis'in toplanamaması gibi uğursuz ihtimalleri önlemek çarelerini düşünüyordum. Bunun için, Meclis'in açılmasında acele ediyordum. Nihayet, gelebilmiş olan miletvekilleriyle yetinerek, Meclis'in, Nisanın 23. Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine, 21 Nisan 1920 tarihinde bütün memlekete yaptığım bildiri metnini, o günün duygu ve düşüncelerine ne kadar uymak zorunda kalındığını gösteren bir belge olmak bakımından aynen bilgilerinize sunmayı yerinde buluyorum.

Telgraf: Çok Acele

Ankara'ya acele yazı gönderilmesi

Ankara, 21.4.1920

Kolordulara (14. Kolordu Komutan Vekilliği'ne),

61. Tümen Komutanlığı'na,

Refet Beyefendi'ye,

Bütün Valiliklere,

Bağımsız Sancaklara,

Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey'etlerine,

Belediye Başkanlıklarına

1- *Tanrının lûtfuyla Nisan'ın 23. Cuma günü, Cuma Namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.*

2- *Vatanın bağımsızlığı, yüce Hilâfet ve Saltanat Makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma'ya rastlatmakla, o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle Hacı Bayram Veli Câmi-î Şerifi'nde Cuma Namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından da feyz alınacaktır. Namazdan sonra, Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınarak Meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde Cami-i Şeriften başlayarak Meclis Binasına kadar Kolordu Komutanlığın'ca askerî birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.*

3- *Açılış gününün kutsallığını belirtmek için bu günden başlayarak vilâyet merkezinde, Vali Beyefendi Hazretleri'nin düzenleyeceği şekilde, hatim indirilmeye ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve Hatm-i Şerif'in son kısımları uğur getirsin diye, Cuma Günü namazdan sonra Meclis'in toplanacağı yerin önünde tamamlanacaktır.*

4- *Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde bu günden itibaren aynı şekilde Hatm-i Şerifler indirilmesine ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak, Cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek, hutbe okunurken, Halifemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin mübarek adları anılırken, Padişah Efendimiz'in Yüce varlıklarının, şanlı ülkesinin ve bütün halkının bir an önce kurtulmaları ve*

saaddete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve Cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce Hilâfet ve Saltanat Makamı ile bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Millî Mücadele'nin önemini ve kutsallığını, milletin her bir ferdinin, kendi vekillerinden meydana gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatani görevleri yapmaya mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişah'ımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletin kurtuluşu, selâmeti ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dinî ve vatanî tören yapıldıktan ve çıkıldıktan sonra, Osmanlı vilâyetlerinin her tarafında, Hükûmet Konağına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı resmî tebrikler yapılacaktır. Her tarafta cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerif okunacaktır.

5- *Bu bildirinin hemen yayınlanarak her tarafa ulaştırılabilmesi, için her araca başvurulacak, hızlaen uzak köylere, en küçük askerî birliklere, memleketin bütün teşkilât ve kuruluşlarına ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.*

6- *Yüce Tanrı'dan tam bir başarıya ulaştırması niyaz olunur.*

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

22 Nisan 1920 tarihinde de şu küçük bildiriyi yayınladım:

Telgraf

Dakika geciktirilmeyecektir.

22.4.1920

Bütün Valiliklere, Müstakil Sancaklara, Kolordulara,

Nazilli'de Albay Refet Beyefendi'ye,

Bursa'da 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine,

Bursa'da 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Beyefendi'ye,

Balıkesir'de 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım Beyefendi'ye

Tanrı'nın lûtfuyla Nisanın 23'ncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından o günden itibaren askerî ve sivil bütün makamlarla bütün milletin tek merkezinin Büyük Millet Meclisi olacağı bilgilerinize sunulur.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

Saygıdeğer Efendiler,

Şimdiye kadar, bilginize sunmuş olduğum hususlar, şahsım ve Hey’et-i Temsiliye adına üzerinde durduğum olayların açıklanmasıyla ilgiliydi. Bundan sonra söyleyeceklerim, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışından ve Hükûmetin kuruluşundan bugüne kadar meydana gelmiş olan olayları ve değişiklikleri içine alacaktır. Burada söyleyeceklerim, aslında herkes tarafından açıkça bilinen veya kolaylıkla bilinmesi mümkün olan olayların aşamaları ile ilgilidir. Gerçekte, Meclis tutanaklarında, Bakanlıkların dosyalarında, basın kolleksiyonlarında bu olay ve hâdiselerin belgeleri kayıtlı ve saklı bulunmaktadır. Bu bakımdan ben, bütün bu olayların genel akışını işaret ve tespit etmekle yetineceğim. Amacım, inkılâbımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır. Bütün bu olay ve hâdiselerin akışında, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti’nin Başkanı, Başkomutanı ve Cumhurbaşkanı sıfatlarını taşımış olmaktan çok, teşkilâtımızın genel başkanı olarak kendimi bu görevi yerine getirmeye mecbur sayarım.

Türk Milleti’nin Takip Etmesi Gereken Siyasi İlke:

Millî Siyaset

Efendiler, Meclis'in ilk günlerde, Meclis'e, içinde bulunduğumuz durum ve şartları açıklayarak, takip edilmesini ve uygulanmasını yerinde bulduğum görüşlerimi bildirdim. Bu görüşlerin başlıcası, Türkiye'nin, Türk milletinin takip etmesi gereken siyasî ilke ile ilgiliydi.

Bilindiği gibi, Osmanlılar zamanında, çeşitli siyasî ilkeler takip edilmiş ve edilmekteydi. Ben, bu siyasî ilkelerin hiçbirinin, yeni Türkiye'nin siyasî şekillenmesinde ilke olarak kabul edilemeyeceğine inanmıştım. Bunu Meclis'e anlatmaya çalıştım. Bu nokta üzerinde daha sonra da çalışmaya devam edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak, öteden beri söylediklerimin ana noktalarını, burada hep birlikte hatırlamayı yararlı bulurum.

Efendiler, bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele ve kavga demektir. Hayatta başarı kazanmak, mutlaka mücadelede başarı kazanmaya bağlıdır. Bu da, maddî ve manevî güç ve kudrete dayanır bir özelliktir. Bir de, insanların uğraştığı bütün meseleler, karşılaştığı bütün tehlikeler, elde ettiği başarılar, toplumca yapılan genel bir mücadelenin dalgaları içinden doğagelmiştir. Doğulu kavimlerin Batılı kavimlere saldırı ve hücumu, tarihin bellibaşlı bir safhasıdır. Doğu milletleri arasında, Türklerin başta geldiği ve en güçlüsü olduğu bilinmektedir. Gerçekten de Türkler, İslâmlıktan önce ve İslamlıktan sonra Avrupa içerisine girmişler, saldırılar, istilâlar yapmışlardır. Batı'ya saldıran ve İspanya'yı ele geçirerek Fransa sınırlarına kadar uzanan Araplar'da vardır. Fakat Efendiler, her saldırıya daima bir karşı saldırı düşünmek gerekir. Karşı saldırı ihtimalini düşünmeden ve ona karşı güvenilir bir tedbir bulmadan saldırıya geçenlerin sonu, yenilmek, bozguna uğramak ve yok olmaktır.

Batı‘nın Araplara yaptığı karşı saldırı, Endülüs’te acı ve ibret alınmaya değer bir tarihî felâketle başladı. Fakat orada bitmedi. Kovalama, Kuzey Afrika’ya kadar sürüp gitti.

Attilâ‘nın Fransa ve Batı Roma topraklarına kadar yayılmış olan İmparatorluğunu hatırladıktan sonra, bakışlarımızı, Selçuklu Devleti’nin yıkıntıları üzerinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti’nin, İstanbul’da Doğu Roma İmparatorluğu’nun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere çevirelim. Osmanlı Hükümdarları arasında Almanya’yı, Batı Roma’yı ele geçirerek çok büyük bir imparatorluk kurma çabasında bulunmuş olanı vardı. Yine bu hükümdarlardan biri, bütün İslâm dünyasını bir merkeze bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu amaçla Suriye’yi ve Mısır’ı zaptetti. “Halife” ünvanını takındı. Diğer bir sultan da, hem Avrupa’yı zaptetmek, hem de İslâm dünyasını hüküm ve idaresi altına almak gayesini güttü. Batı‘nın sürekli karşı saldırısı, İslâm dünyasının hoşnutsuzluk ve isyanı ve bu şekilde bütün dünyayı ele geçirme düşünce ve emellerinin aynı sınırlar içine aldığı çeşitli unsurların uyuşmazlıkları, sonunda benzerleri gibi, Osmanlı İmparatorluğunu’da tarihin sinesine gömdü.

Efendiler, dış siyasetten en çok ilgili bulunduğu ve dayandığı temel, devletin iç teşkilâtıdır. Dış siyasetin, iç teşkilâtla uyarlı olması gerekir. Batı‘da ve Doğu’da, başka başka karaktere, kültüre ve ülküye sahip biri birinden farklı unsurları tek sınır içinde toplayan bir devletin iç teşkilâtı, elbette temelsiz ve çürük olur. O halde, dış siyaseti de köklü ve sağlam olamaz. Böyle bir devletin iç teşkilâtı, özellikle millî olmaktan uzak olduğu gibi, siyasî ilkesi de millî olamaz. Buna göre, Osmanlı Devleti’nin siyaseti millî değil, belirsiz bulanık ve kararsızdı.

Çeşitli milletleri, ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu çeşitli unsurlardan oluşan kitleleri eşit haklar altında

bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasi görüştür. Fakat aldatıcıdır. Hattâ, hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri bile bir devlet halinde birleştirmek, varılması imkânsız bir hedeftir. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylarla meydana koyduğu bir gerçektir.

Panislâmizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine, tarihte tesadüf edilememektedir. Irk ayrılığı gözetmeksizin, bütün insanlığı içine alan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilâcı olmak hevesleri konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü kişisel duygu ve bağlılıklarını unutturup, onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insancıl bir devlet kurma teorisinin de kendine göre şartları vardır.

Bizim, kendisinde açıklık ve uygulama imkânı gördüğümüz siyasî ilke, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları, yüzyılların akıllarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük yanılgı olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin, güçlü, mutlu ve dengeli yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle millî bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilâtımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Millî siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: Millî sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zarara sokmamak... Medeni dünyadan, medenî insanî ve karşılıklı dostluk beklemektedir.

Hükûmetin Kurulması

Efendiler, Meclis'e teklif ettiğim önemli bir konu da hükûmetin kurulması konusuydu. Bu meselenin ve bununla ilgili bir teklifte bulunmanın, o devir için ne kadar nazik olduğunu takdir buyurursunuz.

Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilâfetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni temellere dayanan, yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat durumu olduğu gibi dile getirmek, amacın büsbütün kaybedilmesine yol açabilirdi. Çünkü, halkın düşünce ve eğilimleri, daha Padişah ve Halife'nin mazur durumda bulunduğu yolundaydı. Hattâ, Meclis'te ilk anda, hilâfet ve saltanat makamıyla ilişki kurmak ve İstanbul Hükûmetiyle uzlaşma aramak akımı başgöstermişti.

İstanbul'daki şartların, Halife ve Padişah ile ne açıkça ne de özel ve gizli olarak görüşmeye elverişli olmadığını açıklamaya çalıştım. Böyle bir ilişkiyle ne anlamak istediğimizi sordum. Eğer "milletin bağımsızlığını kazanmak ve vatanın bütünlüğünü sağlamak için çalışmakta olduğunu haber vermek için ise, buna gerek yoktur. Çünkü, Padişah ve Halife olan zatın da bundan başka bir şey düşünmesine ve istemesine imkân var mıdır? Bunun aksini ağzından işitsem inanmam; mutlaka zorlama ve baskı altında söyletildiğini kabul ederim", dedim. Aleyhimizde çıkarılmış olan fetvanın uydurma olduğunu, İstanbul Hükûmeti'nin emir ve bildirilerinin yoruma muhtaç bulunduğunu söyleyerek, bazı zayıf kalpli ve kıt düşünceli kimselerin göstermek istedikleri dikkati gerekli bulmadığımızı belirttim.

Millî Hâkimiyet Temeline Dayanan Halk Hükûmeti:

Cumhuriyet

Şunu bildirmek istiyorum ki, hükûmetin kurulması ile ilgili bir teklif ileri sürmeden önce, duygu ve düşünceleri gözönünde bulundurmak zorunluluğu vardı. Bu zorunluluğa uymakla birlikte, asıl maksadı saklı tutan teklifimi bir önerge halinde sundum. Kısa bir tartışma ile ve bazı itirazlara rağmen kabul edildi.

Bu önergeyi bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı ilkelerin tespit ve ifade edilmiş olduğunu görürüz.

İzin verirseniz, bu ilkeleri burada birer birer belirterek sayacağım:

1- *Hükûmetin kurulması zorunludur.*

2- *Geçici olarak bir hükûmet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak mümkün değildir.*

3- *Meclis'te yoğunlaşan millî iradenin, doğrudan doğruya vatanın kaderine el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.*

4- *Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.*

Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir hey'et, hükûmet işlerine bakar. Meclis başkanı, bu hey'etin de başkanıdır.

Not: *Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alır.*

Efendiler, bu ilkelere dayanan bir hükûmetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet, millî hakimiyet temeline dayanan halk hükûmetidir. Cumhuriyettir.

Böyle bir hükûmetin kurulmasında, ana ilke, kuvvetler birliği teorisidir. Zaman geçtikçe bu ilkelerin taşıdığı kavramlar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman tartışmalar ve olaylar birbirini kovaladı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkanlığına Beni Seçti.

Saygıdeğer Efendiler, açık ve gizli oturumlarda, bir iki gün süren konuşma ve açıklamalardan ve işaret ettiğim ilkeleri içine alan teklifi yaptıktan sonra, yüce Meclis beni başkanlığa seçmekle bana karşı genel güvenini gösterdi.

Burada ufak bir noktayı da açıklamalıyım:

Hatırlarsınız ki, oluşmaya başlayan millî birliği, milletin coşmasına ve uyanmasına bağlamaktan çok, kişisel uğraş eseri sayıyorlardı. Bu arada benim faaliyetlerde bulunmamın engellenmesini önemli görüyorlardı. Beni, millete ve hükûmete reddettirmekten ve lânetletmekten yarar umuyorlardı. Yapılan propaganda da: “Ben reddedildiğim ve lânetlendiğim takdirde, millet ve devlet aleyhinde, hiçbir harekette bulunulmayacak... Bütün kötülüklerin sebebi benim şahsımdır. Bir adam için, bir milletin pek çok tehlikeleri göze alması akla sığmaz” şeklindeydi. Hükûmet ve düşmanlar, benim şahsımı, millete karşı bir silâh gibi kullanıyordu. Bu sebeple, 24 Nisan 1920 günü, gizli bir oturumda, Meclis’e bu durumu açıkladım. Başkanlık seçiminde, bunun da bir sakınca olarak dikkate alınmasını ve yalnız millet ve memleketin selâmeti düşünülerek oy ve kararlarının isabetle verilmesini rica ettim.

Bakanlar Kurulu’nun Kurulması

Efendiler, Büyük Millet Meclisi, Bakanlar’ın seçimi ile ilgili, 2 Mayıs 1920 tarihli kanunla, Genelkurmay İşlerini de yürütmek üzere, Büyük Millet Meclisi’nde, 11 bakanlı bir Bakanlar Kurulu meydana getirdi.

Görülüyor ki, Meclis’in açılış tarihi olan 23 Nisan’dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu süre içinde memleket ve millet işleri ve özellikle yıkıcı akım ve faaliyetlere karşı tedbir alma hususu elbette bir an bile gecikemezdi ve gecikmemiştir. Yalnız, Bakanlar Kurulu’nun seçimi ile ilgili kanun çıktığı zaman, Meclis’çe bakanlığa seçilen kimselerden bazıları, daha önce fiilî olarak göreve başlamışlar ve bana yardım ediyorlardı. Bu arada İsmet Paşa Hazretleri de Genelkurmay işlerini üstlenmiş bulunuyordu.

Efendiler, bu münasebetle bir noktayı belirtmeyi gerekli buluyorum: O günlerde, mevcut arkadaşların hangi işlerde görevlendirileceklerinin uygun olacağı düşününülürken, Genelkurmay Başkanlığı için İsmet Paşa’yı tercih etmiştim. Ankara’da bulunan Refet Paşa, beni özel olarak görerek bilgi vermemi istedi. Anlamak istediği, Genelkurmay Başkanlığı‘nın en yüksek askerî makam olup olmadığı noktasıydı. Benden, söz konusu makamın en yüksek askerî makam olduğu ve ondan daha yüksek makamın Millet Meclisi olacağı cevabını alınca, buna itiraz etti. İsmet Paşa’nın başkomutanlık demek olan bu durumuna razı olamayacağını söyledi. Görevin çok önemli ve nazik olduğunu, benim bütün arkadaşlar hakkındaki bilgi ve tarafsızlığıma güvenmenin uygun olacağını söyledim. Kendisinin böyle bir iddiada bulunmasının yakışık almadığını da ilâve ettim.

Efendiler, daha sonra Batı Cephesi Karargâhı‘nda görüştüğüm Fuat Paşa’da, İsmet Paşa’nın Genelkurmay Başkanlığı‘na kesinlikle karşı çıktı. Fuat Paşa’yı da, duruma en uygun olan çözüm yolunun kabulündeki zorunluluğa inandırmaya çalıştım. Refet ve Fuat Paşa’ların kendilerine ait bazı düşüncelerine ekledikleri itiraz şuydu: Kendileri daha önce Anadolu’da benimle birlikte çalışmışlar. Fakat İsmet Paşa sonradan katılmış. Oysa, bundan önceki konuşmalarımda, sırası ve yeri geldiği için bildirmiştim ki, İsmet Paşa, benim İstanbul’dan ayrılmamdan önce benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu’ya gelmiş ve birlikte çalışmıştık. Fakat, Fevzi Paşa Hazretleri’nin Harbiye Nazırlığı‘na gelmesi üzerine bazı önemli düşüncelerle ve özel görevle tekrar İstanbul’a gönderilmişti. Bu bakımdan, düşünce ve işbirliğinde görev üstünlüğü sözkonusu olamazdı.

Genelkurmay işlerinin ilk defa İsmet Paşa’ya verilmesinde isabetsizlik olsaydı, bu konuda Fevzi Paşa Hazretleri’nin de beni uyarmaları bir vatan görevi olurdu. Oysa, Paşa Hazretleri, aksine bu görevlendirmeyi pek yerinde bulmuş ve kendileri, teklif edilen Millî Savunma Bakanlığı‘nı çok samimî bir duyguyla derhal kabul buyurmuştur. İsmet Paşa’nın, gerek Genelkurmay Başkanlığı‘nda, gerek daha sonraki Cephe Komutanlığı‘nda gösterdiği liyakat ve üstün gayret ve kendisine görev vermekte doğru hareket ettiğimi fiilî olarak ispat etmiş bulunduğu için, millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tam bir iç huzuru içindeyim.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemelerinin

Kurulması

Efendiler, Meclis, 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu ve sonraki aylarda İstiklâl Mahkemeleri Kanunlarını da çıkarmakla, inkılâbın doğal gereklerini yerine getirmiş oldu.

Efendiler, İstanbul'un işgalinden sonra başlayan birtakım yıkıcı akımlara, olaylara, isyanlara dokunmuştuk. Bunlar hızla memleketin her tarafından biribiri ardınca ortaya çıktı ve sürüp gitti.

İstanbul'da Damat Ferit Paşa, derhal yeniden iktidar konumuna getirildi. Damat Ferit Paşa Kabinesi, İstanbul'daki bütün yıkıcı ve hain kuruluşların meydana getirdiği blok, bu blokun Anadolu içindeki bütün isyan teşkilâtı, bütün düşmanlar ve Yunan ordusu elbirliği ile aleyhimizde faaliyete geçtiler. Bu ortak saldırı politikasının talimatı da, Padişah ve Halife'nin, düşman uçakları da dahil olduğu halde, her türlü araçla memlekete yağdırdığı, "Padişah'a Karşı Ayaklanma" fetvasıydı.

Bu genel, çeşitli ve haince saldırılara karşı biz de daha Meclis açılmadan önce, Afyonkarahisarı'nda, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunda bulunan düşman birliklerini Anadolu'dan çıkarmak, Geyve, Lefke, Carablus köprülerini yıkmak ve Meclis toplanır toplanmaz, Anadoludaki din adamlarının şekliyle almak suretiyle karşı tedbirlere giriştik.

İç İsyanlar

Efendiler, 1919 yılı içinde, millî faaliyetlerimize karşı başlayan iç isyanlar, hızla memleketin her tarafına yayıldı.

Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmastı, Karacabey, Biga ve dolaylarında; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolayarında; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; İmranlı, Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir dolaylarında alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağnazlık dumanları bütün vatan göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da merkezimizin duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşçasına istekler karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den, sonra, yeniden önemli bölgeleri de, Yunan ordusunun saldırılarıyla çiğnenmeye başlandı.

Dikkatle üzerinde durulmaya değer bir husustur ki, sekiz ay önce millet, Hey'et-i Temsiliye etrafında toplanarak, Damat Ferit Hükûmeti ile ilişki ve haberleşmelerini kesmiş iken, Ali Galip'in faaliyeti gibi tek tük olaylardan başka, böyle genel bir ayaklanma olmamıştı. Bu seferki yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay süresinde, memleket içinde çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit Hükûmeti'nden sonraki hükûmetlerle, millî şuurun korunması ve güçlendirilmesi için yaptığımız mücadelelerin ne kadar haklı sebeplere dayandığı, acı bir şekilde bir daha anlaşılmış oluyordu. Millî Mücadele'ye kuvvet vermek için cephelerle ve ordu ile ilgilenme bakımından, İstanbul'daki hükûmetlerin gösterdiği başka türlü ihtimallerin acı sonuçları da ayrıca görülecektir.

Anzavur ve Düzce İsyanları

Efendiler, önce iç isyanlar hakkında açık bir fikir verebilmek için, izin verirseniz, bu isyan olaylarına yeri geldikçe dokunmak üzere, anlatılan safhaları özet olarak bildireyim:

21 Eylül 1919 tarihinde, Balıkesir'in kuzey bölgesinde başlayan birinci Anzavur İsyanı, 16 şubat 1920'de yine aynı bölgede ikinci defa başgösterdi. Bu iki isyan, askerî birliklerimiz ve millî müfrezelerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920 tarihlerinde Beypazarı'na kadar yayıldı. Bu sırada Anzavur, 11 Mayıs 1920'de top ve makineli tüfeklerle donatılmış beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak Adapazarı ve Geyve dolaylarında zayıf bir millî müfrezemize saldırmak şekliyle yine ortaya çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz millî müfrezelerimize, düzenli ordu birliklerimize durmadan saldırdı. 20 Mayıs 1920 tarihinde, Geyve Boğazı yakınlarında yenildi ve kaçmak zorunda kaldı.

Düzce dolaylarındaki isyan olayı önemliydi. Abaza ve Çerkesler'den meydana gelen dört bin kişilik büyük bir kalabalık, Düzce'yi basarak hapishaneleri boşalttılar ve çarpışma ile oradaki süvari müfrezemizin silâhlarını aldılar. Hükûmet memurlarını ve subayları hapsettiler.

Her taraftan, âsiler üzerine kuvvet gönderdik. Bu arada, Geyve'de bulunan 24. Tümen de, Komutanı Yarbay Mahmut Bey başta olduğu halde, Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey, Meclis'in açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920'de, Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de isyan etti. Adapazarı da âsîler tarafından elde edildi. Mahmut Bey, 25 Nisan 1920'de, Hendek-Düzce yolu üzerinde âsiler tarafından aldatılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Kurmay Başkanı Sami Bey, yaveri ve daha birkaç subay da aynı

zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine, 24. Tümen savaşmadan âsiler tarafından tamamıyla esir edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu sırada İzmit Mutasarrıfı Çerkes İbrahim, İstanbul'dan Adapazarı'na geldi. Halka, Padişah'ın selâmını bildirdi ve yüz elli lira maaşla gönüllü toplamaya başladı. Toplanan âsî kuvvetler bütün o yöreye hâkim olduktan sonra, Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar.

Bizim bu isyan alanına gönderdiğimiz kuvvetler şunlardı:

1- *Salihli ve Balıkesir Kuva-yı Millîye'sinin oluşturduğu Çerkes Ethem Bey Müfrezesi;*

2- *İki tabur düzenli ordu birliği, dört dağ topu, beş makineli tüfek ve üç yüz efe süvarisinden kurulmuş Binbaşı Nâzım Bey Müfrezesi;*

3- *İki tabur piyade, sekiz makineli tüfek iki sahra ve iki dağ topundan kurulu, Yarbay Arif Bey Müfrezesi;*

4- *Üç yüz kişilik millî kuvvet ve iki makineli tüfek ve iki hayvan topundan ibaret, Binbaşı İbrahim Bey (Çolak) Müfrezesi.*

Komutan olarak da Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı yakınlarından Adapazarı'na uzanan kesimde, Refet Paşa'da Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu'ya uzanan kesimde görevlendirildiler.

Hilâfet Ordusu

Efendiler, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa komutasında, Hilâfet Ordusu adını taşıyan bir hain kuvvet yığınak yapıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de, Bolu yakınlarında Kurmay Binbaşı Hayri Bey komutasında âsîleri desteklemişti. Bu kuvvetle birlikte İstanbul'dan gönderilmiş birçok subay da vardı.

Hilâfet Ordusu'nun Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, bellibaşlı komutanları, Süvari Tümgenerali Suphi Paşa ve Topçu Yarbaylarından Senaî Bey'di. İstanbul'da da özel olarak kurulmuş bir kurmay topluluğu vardı. Bu kurulun başlıca komutanları da, Kurmay Albay Refik ve Kurmay Yarbay Hayrettin Beylerdi.

Suphi Paşa ile ilgili küçük bir hâtıramı anlatayım: Suphi Paşa'yı Selânik'ten tanırdım. Ben yüzbaşı (kolağası) iken, o daha o zaman tümgeneral ve süvari tümeni komutanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen, çok yakın arkadaşlığımız vardı. Meşrutiyet'in ilânında, ilk defa İştip dolaylarında Cumalı adında bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Diğer bazı kurmaylar arasında beni de tatbikat ve manevrada bulunmak üzere davet etmişti. Kendisi Almanya'da yetişmiş çok usta bir biniciydi. Fakat askerlik sanatını anlamış bir komutan değildi. Manevranın sonunda, ben, yetkim ve rütbem elvermediği halde, Paşa'yı bütün subayların önünde acı bir şekilde eleştirmiştim. Daha sonra, "Cumalı Ordugâhı" adlı küçük bir eser de yazmıştım. Suphi Paşa, gerek açıkça yaptığım bu eleştirilerden ve gerek yayınanan bu eserimden dolayı pek üzüldü. Kendisinin itirafına göre, maneviyatı kırıldı. Fakat, şahsen bana gücenmedi. Arkadaşlığımız devam etti. İşte Hilâfet Ordusu'na buldukları komutan bu Suphi Paşa'dır. Paşa, sonradan Ankara'ya geldi. Geziye çıkıyordum. İstasyonda

büyük bir kalabalık içinde biribirimizle karşılaştık. Kendisine ilk sorum şu oldu: “Paşam niçin Hilâfet Ordusu Komutanlığı‘nı kabul ettin?” Suphi Paşa, bir an bile duraklamadan: “Size yenilmek için”, cevabını verdi.

Bu cevabı ile anlatmak istiyordu ki, bu görevi özel bir maksatla kabul etmişti. Suphi Paşa, böyle bir duygu içinde bulunabilir. Fakat, gerçekte komutayı üstüne aldığı zaman kuvvetleri zaten yenilmiş bulunuyordu.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit dolaylarındaki bu isyan, bu defa 4 Haziran 1920 tarihine kadar üç aydan fazla sürdü. Fakat, bundan sonra, 29 Temmuz’da yeniden bir isyan oldu. Ancak, bundan sonra da, bu bölgede tamamen sakin kalınmış değildir. Bununla birlikte, sonuç olarak âsîler tamamıyla bozguna uğratılmış ve elebaşları, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kanunlarına teslim edilmiştir. Hilâfet Ordusu’nun Bolu yakınlarında bulunan kısmı da bozguna uğratıldı. Komutanı Binbaşı Hayri ve subayları Yüzbaşı Ali, Üsteğmen Şerafettin, Üsteğmen Hayrettin, Makineli Tüfek Subayı Mehmet Hayri, Tabur Kâtibi Hasan Lütfi, Cerrah İbrahim Ethem Efendiler’e de öteki âsî elebaşılarına yapılan işlem uygulandı. Hilâfet Ordusu da, İzmit’ten İstanbul’a kaçmaya mecbur edildi.

Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan İsyanları

Efendiler, memleketin kuzeybatı bölgesinde âsîlerle uğraşırken, memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan dolaylarında da isyan başlıyor. Bu isyan hareketleri de hatırlanmaya değer.

14 Mayıs 1920 tarihinde Postacı Nâzım ve Çerkez Kara Mustafa adında birtakım adamlar, otuz kırk kişi ile Yenihan'a bağlı Kaman Köyünde isyan ettiler. Bu hareket gittikçe artan bir şiddetle genişledi. Âsîler, 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de diğer bir kısım âsiler de, Tokat yakınında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve bir kısmını esir ettiler. Cesaretlerini arttıran âsîler, 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz, Zile Kalesine çekilerek kendilerini savundular. Askerin erzak ve cephanesi tükendikten üç gün sonra âsilere teslim oldular. Asiler, 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan Cemil Cahit Bey'in komutasındaki 5. Kafkas Tümeni, âsiler aleyhine harekete geçirildi. Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey de, bir millî müfreze ile bu bölgeye gönderildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum Millî Müfrezesi de, o bölgede bırakıldı. 1920 yılı Temmuzu'nun ortalarına kadar, bu âsilerin takip ve tepelenmeleriyle uğraşıldı. Yenihan İsyanı, Orta Anadolu'nun öteki bölgelerindeki bozguncuları da harekete geçirdi. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih ve Hâlit Bey'ler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer Çeteleri gibi birtakım eşkiyayı başlarına toplayarak, 13 Haziran'da Yozgat civarında Köhne bucak merkezini, 14 Haziran'da da Yozgat şehrini işgal ederek büyük bir bölgeye hâkim oldular. Merkezi Sivas'ta olan 3. Kolordu kuvvetleri ve o bölgede bıraktığımız millî kuvvetler yeterli değildi. Eskişehir'deki

Ethem Bey Müfrezesi ile Bolu dolaylarındaki İbrahim Bey Müfrezesi de Yozgat bölgesine gönderildiler.

Yozgat ve dolaylarıda âsîler yok edildikten sonra, oraya gönderilen müfrezelere öteki bölgelerde görev verildi. Fakat bu yörelerde genellikle güvenlik kurulamadı.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler Zile yakınlarında, Kara Nâzım, Çopur Yusuf adında birtakım adamlar da Erbaa yakınlarında yeniden faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atlı kadar toplayabilmişlerdi. Bu durum karşısında, İkinci Kuvve-i Seyyare adını alan İbrahim Bey Müfrezesi, tekrar bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a giderek, oradaki millî müfrezeler ve jandarma kuvvetleriyle birlikte, Maden, Laca, Karamağra, Mecidözü bölgelerinde, çeşitli gruplar halinde, karışıklık çıkaran ve eşkiyalık eden âsileri takip ederek ortadan kaldırıldı. İbrahim Bey, âsîlerin ortadan kaldırılmasını ancak üç aydan fazla bir zamanda başarabildi.

Güney Sınırlarımızda Geçen Olaylar

Efendiler, bu tarihlerde güney bölgelerimizde de bizi ciddi bir şekilde uğraştıran önemli isyanlar çıktı:

Millî Aşireti'nin beyleri olan Mahmut, İsmail, Halil Bahur, Abdurrahman Beyler güneyde, düşmanlarla gizlice ilişki ve bağlantı kurduktan sonra, Siirt'ten Dersim dolaylarına kadar uzanan bütün aşiretlerin beyleri sıfatını takınarak bölgeyi baskı altına almak dâvâsına kalkıştılar.

Fransızlar, 1920 yılı Haziranının başlarında, Urfa'yı ikinci defa ele geçirmek için hareket ettikleri zaman, Milli Aşireti de Siverek'e doğru ilerledi, buna karşı o bölgede bulunan 5. Tümenimiz görevlendirildi. Bu tümen o bölgedeki millî kuvvetlerimizle de desteklendi. 19 Haziran 1920 tarihinde, birliklerimizin takibi altında, güneydoğu yönünde düşman bölgesine kaçmaya mecbur edildi. Bu aşiret, bir süre düşman bölgesinde hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi ve bin kadar da piyadeden oluşan bir kuvvetle yeniden bizim topraklarımıza geçti. Viranşehir yakınlarına geldi. Âsiler, aman dilemek maksadıyla geldiklerini söyleyerek o bölgedeki komutanlarımızı aldatıp, tedbir almakta ihmale düşürdüler. Bu sırada, o yakınlarda dağınık halde bulunan müfrezelerimize saldırarak onları yendiler ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i işgal ettiler. Haberleşmelerimize ve bağlantımıza engel olmak üzere de, o bölgedeki bütün telgraf hatlarını kestiler.

Ancak, on beş gün sonra, 5. Tümen'in Siverek, Urfa, Resulayin ve Diyarbakır'da bulunan birliklerinden gönderilen kuvvetlerle bize bağlı aşiret kuvvetleri âsileri yenebilmişlerdir. Takip edilen Milli, yeniden güneye, çöle kaçtı.

Efendiler, güneyde Milli Aşireti'nin isyanını bastırmaya çalışırken, Afyonkarahisar bölgesinde Çopur Musa adında bir adam da, başına topladığı kuvvetle askerleri ordudan kaçmak için ayartıyor ve millete askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa, 21 Haziran 1920 tarihide Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında kaçtı ve Yunan ordusuna katıldı.

Konya İsyanı

Efendiler, Çopur Musa olayından önce bir ayaklanma olayı da Konya’da oldu. 5 Mayıs 1920 tarihinde, Konya’da bir bozgun derneği keşfedildi. Bu dernek üyelerinin ileri gelenleri tutuklanmaya başlandı. Birgün sonra, tutuklanmakta olan bu ileri gelenler, halkı da kışkırtarak Konya içinde silâhlı bir toplantı yapmaya giriştiler. Bir kısım halk da silâhlı olarak dışarıdan gelerek hep birlikte isyan ettiler. Konya’da bulunan komutan, elindeki kuvvetlerle cesurca hareket ederek âsîleri dağıtmayı ve önayak olanları tutuklayıp takip etmeyi başardı.

Savaş Cephelerinin Durumu

Efendiler, Meclis'in açıldığı, ilk günlerde, çeşitli cephelerin ne durumda olduklarını da hep birlikte bir defa daha hatırlayalım:

1 - İzmir, Yunan Cephesi:

Yüksek kurulunuzca da bilinmektedir ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman, orada 17. Kolordu Komutanı olarak merkeziyle birlikte Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Yarbay Hurrem Bey komutasında 56. Tümen'in iki alayı vardı. Bu kuvvet, özellikle, kolordu komutanının emriyle, düşmana karşı koydurulmaksızın, büyük hakaretler altında, Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu tümenin bir alayı (172. alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Komutanı Yarbay Ali Bey (Afyonkarahisar Milletvekili Albay Ali Bey) idi.

Yunan ordusu işgâl alanını genişletirken, Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919'da savaşa girişti. Bu tarihe kadar, Yunan birlikleri hiç bir yerde ateşle karşılık görmemişti. Aksine, bazı şehir ve kasabalar halkı korkutulmuş, İstanbul Hükûmeti'nin emirlerine uyarak idare âmirleri başta olmak üzere, Yunan birliklerini özel kurullarla karşılaşmışlardı. Ali Bey'in Ayvalık bölgesinde savaş cephesi kurması üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de millî cepheler oluşmaya başlamıştı.

1919 yılının 5 Haziranında başlayarak, Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa Hazretleri), Balıkesir'deki 61. Tümen'in komutasını, vekâleten üzerine almıştı. Daha sonra Ayvalık, Soma, Akhisar kesimlerini içine alan Kuzey Cephesi Komutanlığı'nı yaptı. Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na tayin edilmesinden sonra, Kâzım Bey'e, Kuzey Kolordusu Komutanlığı makam ve yetkisi verildi. Aydın dolaylarında, İzmir'in işgalinden sonra, asker ve halktan bazı

vatanseverler, Yunanlılara karşı savunma, halkı cesaretlendirme ve silâhlı millî teşkilât kurma gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu arada İzmir'den ad ve kıyafet değiştirerek o bölgeye gitmiş olan Celâl Bey (İzmir Milletvekili Celal Bey)'in gayret ve fedakârlığı anılmaya değer. 15/16 Haziran 1919 gecesi, Ali Bey'in Ayvalık'tan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan İşgal kuvvetlerini bir baskınla perişan etmişlerdi. Bu baskına, kısmen, Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de katılmıştı. Bu olay üzerine, Yunanlılar, dağınık ve zayıf müfrezelerini geri çekip toplamak gereğini duydular. Bu arada Nazilli'yi de boşalttılar. Bu sebeple, Aydın'da hazırlıkta bulunurken, çevreden toplanan halk kuvvetleri, bunları sıkıştırmaya başladı. Yunanlılar'la halk arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Sonunda, Yunanlılar, Aydın'ı da boşaltıp çekildiler.

Böylece, 1919 yılının Haziran ayı ortalarında Aydın Cephesi de kuruldu. Bu bölgede bulunan 57. Tümen'in Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey ve Tümen Topçu Komutanı Binbaşı Hakkı Bey'di. Alay komutanlarından Binbaşı Hacı Şükrü Bey, millî kuvvetlerin başında Yürük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe vardı. Sonunda, Demirci Mehmet Efe duruma hâkim olarak Aydın Cephesi Komutanlığı'nı kendi üzerine aldı. Daha önce dolayısıyla bildirmiştim ki, sonradan oraya gönderdiğim Albay Refet Bey (Refet Paşa) bile, Demirci Mehmet Efe'nin komutanlığını kabul etmiştir.

Efendiler, İzmir'in çeşitli cephelerinde kurulan ve yavaş yavaş subaylar ve askerî birliklerle desteklenmeye çalışılan millî cephelerin beslenmeleri, daha çok, doğrudan doğruya o bölgeler halkı tarafından sağlanıyordu. Bunun için de geri bölgelerde millî teşkilât kurulmuştu. Bu görevin, halktan hükûmete geçişi, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kuruluşundan sonra sağlanabilmiştir.

2. Güneyde Fransız Cephesi:

a) Fransız birliklerine karşı doğrudan doğruya Adana bölgesinde; Mersin, Tarsus, Islahiye bölgelerinde ve Silifke dolaylarında millî kuvvetler kurulmuş ve çok cesurca işe girişmişlerdi. Adana'nın doğu bölgesinde, Tufan Bey adıyla hareket eden Yüzbaşı Osman Bey'in kahramanlıkları kayda değer. Millî müfrezeler, Mersin, Tarsus, Adana şehirlerinin girişlerine kadar sokulup hâkim oldular. Pozantı'da Fransızları kuşatarak geri çekilmeye mecbur ettiler.

b) Maraş'ta, Antep'te, Urfa'da önemli savaş ve çarpışmalar oldu. Sonunda işgal kuvvetleri buradan çekilmeye mecbur edildiler. Bu başarıların kazanılmasında büyük rolleri olan Kılıç Ali ve Ali Saip Bey'lerin adlarını anmayı bir görev sayarım.

Fransız işgal bölgelerinde ve cephelerinde millî kuvvetler, hergün daha esaslı bir şekilde teşkilâtlanıyorlardı. Millî kuvvetler, ordu birlikleri ile de desteklenmeye başlanmıştı. İşgal kuvvetleri, her tarafta sıkı ve şiddetli bir şekilde zorlanıyordu.

Efendiler, bu durum üzerine Fransızlar, 1920 Mayısından başlayarak bizimle ilişki ve görüşme imkânları aradılar. Önce Ankara'ya, İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu şahıslar, İstanbul'dan önce Beyrut'a gitmişler. Eski Van Milletvekili Haydar Bey bunlara aracılık ediyordu. Bu buluşma ve görüşmerimizden elle tutulur bir sonuç çıkmadı. Fakat, Mayıs sonlarına doğru, Suriye Fevkalâde Komiseri adına hareket eden Mösyö Duquest adında bir zatın başkanlığında bir Fransız kurulu Ankara'ya geldi. Bu kurulla yirmi günlük bir ateşkes anlaşması yaptık. Bu geçici anlaşma ile, biz Adana bölgesinin boşaltılmasına bir başlangıç hazırlama hedefini güdüyorduk.

Efendiler, bu Fransız kuruluyla yaptığım yirmi günlük ateşkes anlaşması, Büyük Millet Meclisi'nde bazılarının

itirazlarına uğradı. Oysa, benim bu anlaşmayı kabul etmekle sağlamak istediğim yararlar şunlardı:

Önce, Adana bölge ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerle de desteklenen Millî Kuvvetleri, sakince yeniden düzenlemek istiyordum. Millî kuvvetlerin bu çarpışma aralığında dağılabileceklerini de dikkate alarak, ateşkes bildirisi yanında bazı tedbirlerin alınmasını da emrettim. Bundan başka, Efendiler, önemli saydığım siyasî bir yararlanmayı da hesaba katıyordum. Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti ile ilişki ve işlemlerde bulunmakta idiler. Bu bakımdan, Fransızların İstanbul Hükûmeti'ni bir tarafa bırakıp Ankara'da bizimle görüşmeleri ve herhangi bir konuda uyuşmaları, o gün için sağlanması yararlı önemli siyasî bir nokta idi. Bu ateşkes görüşmesinde, millî sınırlarımız içinde olup da Fransızlar tarafından işgal altına alınmış bulunan bölgelerin tamamıyla boşaltılmasını açık ve kesin bir dille istedim. Fransız delegeleri, bu konuda yetki almak üzere Paris'e gitmek mecburiyetini ileri sürdüler. Yirmi günlük ateşkes anlaşması, bir bakıma daha esaslı bir anlaşma yapmak için yetki almaya zaman bırakmak gibi kabul edildi. Efendiler, bu görüşme ve konuşmalarımızdan bende uyanan izlenim, Fransızlar'ın Adana ve dolaylarını boşaltacakları merkezinde idi. Bu düşünce ve inancımı, Meclis'e ifade etmiştim. Gerçi Fransızlar, ateşkes süresi sona ermeden Zonguldak'ı işgal etmek şekliyle, anlaşmanın yalnız Adana bölgesine ait olduğunu göstermek istemişlerse de, biz bu hareketin ateşkesi hükümsüz bıraktığı sonucuna vardık. Fransızlarla anlaşmamız bir süre gecikti.

İstanbul Ankara İle Temas Arıyor ve Bu Teması

Nurettin Paşa Sağlamaya Çalışıyor

Saygıdeğer Efendiler, 9 Mayıs 1920 günü Meclis'in gizli oturumunda açıklama yaparken ve Fransız memurları ile kurulları tarafından bizimle ilişki ve bağlantı kurma yolları arandığını bildirirken, milletvekillerinden biri (yanlış hatırlamıyorsam Çorum Milletvekili rahmetli Fuat Bey), "Birkaç günden beri güya İstanbul, bizimle anlaşmak istiyormuş, bu konuda bilgi verir misiniz?" diye bir soru yöneltti.

Gerçekten, o tarihten dört beş gün önce, İstanbul'da Leon adında biri, Çanakkale üzerinden bizi aramıştı. Ankara'yı bulduktan ve bizim burada bulunduğumuzu anladıktan sonra, dediler ki: "Söyleyeceğimiz şeyler pek önemlidir. Onun için haberleşmeyi geceye bırakalım. Ordu merkezleri de aradan çekilsinler." O gece görüşmediler. Fakat bir iki gece sonra yeniden aradılar. Bu defa karşımıza çıkan kimse eski İzmir Valisi Nurettin Paşa imzasıyla bir telgraf yazdırdı. Bu telgrafın içindekiler şöyleydi: "Ben, iki arkadaşımla birlikte, İstanbul'un sizinle anlaşmasına aracılık etmeyi vatan için yararlı bir görev sayarım. Buradaki hükûmet ve İngilizler buna razı oldular. Sizin de olumlu cevabınızı bekleriz." Nurettin Paşa, telgrafını Hey'et-i Temsiliye Başkanlığı'na yazıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmeti'nin kuruluşundan, çalışmaya başladığından ve Büyük Millet Meclisi'nin varlığını ve yasallığını doğrulayan Hiyanet-i Vataniye Kanunu'ndan habersiz görünüyor. Nurettin Paşa'nın telgrafını, Millî Savunma Bakanı olan Fevzi Paşa Hazretleri'ne gönderdim. Fevzi Paşa, Nurettin Paşa'ya cevap verdi. Bu cevabında dedi ki: "Telgrafınızı Hey'et-i Temsiliye Başkanlığı'na çekmekle daha gerçek durumdan haberdar olmadığımız anlaşılıyor." Ve durumu açıkladıktan sonra "İstanbul'da hangi makam, Ankara'da hangi makamla görüşmek istiyor?" dedi. Bu telgrafa imzasız olarak gelen

cevapta: “Telgrafı yazan kimseler şimdi burada değillerdir. Bunu bırakıp gittiler. Yarın saat 10.00’da size bilgi veririz.” deniliyordu. Bundan sonra Nurettin Paşa ikinci defa olarak yine aradı. Bu defa, “Telgraf haberleşmeleriyle anlaşma imkânı olmadığından, siz yetkili bir hey’eti İstanbul’a gönderin, görüşelim ve anlaşalım” diyordu.

Efendiler, biz de cevap olarak dedik ki: “Pek doğrudur, gerçekten telgrafla anlaşmak mümkün değildir. Fakat siz Mudanya’ya geliniz ve ne vakit gelebileceğinizi de bildiriniz. Bizim tarafımızdan da orada yetkili kimseler hazır bulunur. Bursa’ya da gereken talimat verildi.” Ondan sonra bir daha arayan olmadı. Hoca Müfit Efendi (Kırşehir): “Acaba gerçekten Nurettin Paşa’mıydı?” diye sordu. Ben de: “Evet, gerçekten Nurettin Paşa’ydı”, karşılığını verdim.

Efendiler, İstanbul Hükûmeti’nin Nurettin Paşa aracılığıyla yaptığı bu başvurunun, Anzavur’un Balıkesir bölgesinde yenilgiye uğratıldığı ve Bolu’da başarı kazanmaya başladığımız günlere rastladığını da belirtmeliyim.

Nurettin Paşa Ankara’da

Efendiler, Nurettin Paşa’dan bir daha telgraf almadık. Fakat, kendisi Diyarbakır’lı Kâzım Paşa ile birlikte, 1920 yılının Haziran ayı ortalarında Ankara’ya geldi. Bizimle işbirliği etmeden önce, bazı konularda görüşümüzü anlamak istediğini söyledi.

Birincisi, Hilâfet ve saltanat makamı üzerindeki düşünce ve görüşümüz;

İkincisi, bolşeviklik konusundaki görüşümüz;

Üçüncüsü, İtilâf Devletleri’ne, karşı, özellikle İngilizlere karşı da, savaşa karar verip vermediğimiz konularıydı.

Görüşme, Ziraat Okulu’ndaki merkezimizin bir odasında, gece yapıldı. Bu görüşmede, Nurettin Paşa ile birlikte gelen Kâzım Paşa’dan başka Fevzi ve İsmet Paşa’lar da hazır bulunuyorlardı. Nurettin Paşa, birinci, ikinci sorulara aldığı cevapları pek doyurucu bulmadı. Fakat, özellikle üçüncü sorunun cevabı, uzun ve hararetli tartışmalara yol açtı. Çünkü biz demiştik ki, gayemiz millî sınırlarımız içinde toprak bütünlüğümüzü ve milletin bağımsızlığını tam olarak sağlamaktır. Buna engel olmak üzere karşımıza çıkacak kuvvet, kim ve ne olursa olsun, mutlaka çarpışır ve başarı kazanırız. Bu konudaki karar ve inancımız kesindir. İşte Nurettin Paşa, bir türlü buna inanamıyor ve razı olamıyordu. Nihayet kendisine dedik ki: “Bu konuda görüşmeyi kabul etmekle, yeni görüşlere varmak ve kararlar almak söz konusu değildir. Sen, bugüne kadar milletin iyice belirmiş ve kesinleşmiş olan inançlarına uyacaksın”. Ondan sonra, kendisine verebileceğimiz uygun bir görev üzerinde duruldu. Kendisinin, Konya valisi sivil görevi ve Konya yöresi komutanı ünvanıyla, Yunan Cephesinin güneyindeki bölgenin komutanı olmasını uygun gördük. Asıl Batı Cephesi

için, komutan olarak 18 Haziran 1920'de Ali Fuat Paşa'yı görevlendirdik.

Efendiler, o günlerde Yunan Cephesi'nde düşmanın bazı hazırlıklar yaptığı hissedildiğinden, cephede duyarlılık arttı. Bu yüzden Nurettin Paşa'nın görevi kesinleşmeden ve kendisini görev yerine göndermeden, acele olarak Batı Cephesi'ne hareketim gerekti. Nurettin Paşa'nın görevlendirme işleminin tamamlanmasını Genel Kurmay Başkanı bulunan İsmet Paşa'ya bıraktım. Gerçekten düşman, bütün cephe üzerinde saldırıya geçmişti. Bizim birliklerimiz geri çekiliyordu. Nurettin Paşa, cephedeki elverişsiz durumu anlayınca İsmet Paşa'ya görev kabul edebilmek için birtakım şartların, hükûmetçe karar altına alınması gereğinden söz etmiş. O şartlara göre, hükûmet memleketin yönetiminde ve önemli konularında esaslı ve kesin karar almadan önce Nurettin Paşa'nın düşünce ve onayını almak zorunda kalacaktır. Çünkü, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nde yer alan üyeler, Tevfik Paşa ve benzerleri gibi olgun yaşta ve tecrübeli kimseler olmayıp, genç bir takım kimselermiş. İsmet Paşa, pek yadırgadığı bu zihniyet ve teklifi, derhal şifreyle bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşa'nın, kendisine görev teklif ettiğim zaman söylemediği bu düşünceyi, genel durumda bunalım başgöstermesi üzerine ortaya atmış olmasını anlamlı buldum ve İsmet Paşa'ya verdiğim cevapta, kendisine görev verilmemesini emrettim. Nurettin Paşa'nın, Yunan saldırısı başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği bir yazıda yazdıklarını dikkate değer bulmuştum. Arzu buyurursanız, bu yazıyı yüksek kurulunuza olduğu gibi okuyayım:

Ankara İstasyonu, 24.6.1920

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığı'na

Efendim Hazretleri,

Atanmış olduğum komutanlıktan ve valilikten uzaklaştırılma şekli ile görevden alınma durumumun bildiriliş şeklini hakaret saydım. Bir devlet adamı tarafından ileri sürülen vatanla ilgili bir düşünce ve görüşün tartışılmasına değil, dinlenilmesine bile değer ve önem verilmemesini ve ilgili Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmeti'nin oylarını alıncaya kadar bile beklenmeyerek ve tahammül edilmeyerek veyahut belki de buna gerek görülmeyerek iki veya üç kişi gibi pek az üyenin düşünce ve istekleriyle bu yolda işlem yapılmasında bir sakınca görülmemesini ve bundan dolayı da memleketin, eğer yanılmıyorsam böyle bir anlayışla yönetilmesini millet ve memleket için tehlikeli saymakta olduğumun arzına, Başkanlık yüksek makamının izinlerini rica ederim.

Bugünkü şartlar içinde, görev kabulünü sakıncalı bulduğum ve işbirliğini yararlı göremediğim için, memleketim olan Bursa'da oturmak üzere, ilk trenle Ankara'dan ayrılacağımı bilginize sunar, veda ederim, efendim Hazretleri.

Nurettin İbrahim

Efendiler, benim bu yazıya verdiğim cevap da aynen şuydu:

25.6.1920

Tümgeneral Nurettin Paşa'ya

İlgi: 24 Haziran 1920 tarihli yüksek tezkereleri,

Sözkonusu edilen komutanlık ve valilik görevi, daha Millî Savunma ve İçişleri Bakanlıkları'nca resmen zâtıalilerine verilmemiş ve tebliğ edilmemişti. Bu bakımdan ne atanmanız ne de ayrılmanız söz konusu değildir. Yalnız, zâtıâlinize görev verilmesi düşünülmüş, bu konuda düşünce ve kararınız sorulmuştu. Atama durumu daha kesinleşmemiş

olduğu bir sırada, Genelkurmay aracılığıyla öğrenilen düşünce ve kanaatınızdaki kararsızlıklar üzerine, Hükûmetçe, atanmanızdan vazgeçilmesine karar verildi. Böyle bir kararı vermek için, zan buyurduğunuz gibi, durum Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu'na sunulması, mevcut ve yürürlükteki kanunların gereklerinden değildir. Bursa'ya giderek orada oturmanıza gelince, bağlı bulunduğunuz askerlik mesleği dolayısıyla, bu konuda Millî Savunma Bakanlığı yüksek katına usulünce başvurmanız gereği tebliğ olunur, efendim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Nurettin Paşa, Bursa’ya değil Taşköprü‘ye gitmiş ve uzun zaman orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisine, yeniden birkaç durum dolayısıyla dokunacağız. O durumları da yeri geldikçe gerektiği kadar açıklayacağım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nin Dışişleri

Konularında Verdiği İlk Karar:

Moskova’ya Bir Topluluk Gönderilmesi

Efendiler, kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nin, dışişleri konularında verdiği ilk karar, Moskova’ya bir topluluk gönderilmesi olmuştur. Kurul, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in başkanlığında idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920’de Ankara’dan hareket eden kurulun asıl görevi, Rusya ile ilişki kurmaktı. Rusya’nın, hükûmetimizle yapacağı anlaşmanın bazı hükümleri, 24 Ağustos 1920’de parafe edilmiş olmakla birlikte, durumun gereği olarak uzlaşmaya bağlanamayan bazı noktalardan dolayı gecikmiştir. Moskova Antlaşması diye anılan diplomatik belgenin imzası, ancak 16 Mart 1921’de mümkün olabilmiştir.

Saygıdeğer Efendiler, memleket içinde yer yer kendini gösteren iç isyanları takip etmekte gecikmeyen ilk genel Yunan saldırısı, bakışlarımızı yeniden batıya çevirecektir.

Yunanlılar’ın İlk Genel Saldırısı

Yunanlılar, 22 Haziran 1920’de Milne (Miln) hattından genel saldırıya geçtiler. Kuvvetleri altı tümene çıkmış bulunuyordu. Üç tümenle iki koldan, Akhisar - Soma yönünden; iki tümenle Salihli yönünden; bir tümenle de Aydın Cephesinden saldırdılar. Düşmanın kuzey kolu, 30 Haziran 1920’de Balıkesir’e girdi ve süvarileri 2 Temmuz 1920’de Kirmastı ve Karacabey’i işgal etti. Bu düşman karşısında bulunan 61. ve 56. Tümenlerimiz, Ulubat Köprüsünü tahrip ederek Bursa’ya doğru çekildi. Düşman takibe devam ederek, Bursa’yı da işgal etti ve ileri hatlarını Dünboz-Aksu hattına kadar sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı. Eskişehir’e kadar çekildi. Bu savaşlar sırasında İngilizler, 25 Haziran 1920’de Mudanya’ya ve 2 Temmuz 1920’de de Bandırma’ya birer müfreze çıkardılar.

Salihli yönünde doğuya ilerleyen iki Yunan tümeni de, 24 Haziranda Alaşehir’e girdi. Daha sonra ilerleyerek 29 Ağustos’ta Uşak’ı zaptetti. ve Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere, bu bölgeye kadar ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan 23. Tümen ve Millî kuvvetlerimiz çok kayıp verdi ve zayıfladı. Aydın’dan ilerleyen bir Yunan kolu da, Nazilli’ye kadar geldi.

Bu harekât sırasında, tümenlerimizin kuru birer kadro halinde olduklarını, harp malzemelerinin bulunmadığını ve henüz desteklenmelerine de imkân olmadığını bilirsiniz.

Efendiler, bizzat Eskişehir’e ve oradan da ileri bölgelere gittim. Gerek orada gerek başka bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin düzene sokulmasını emrettim. Yeniden, düşman karşısında düzenli komutaya bağlı cepheler kurulmasını sağladım.

Yunan Taarruzu Karşısında Millî Cephelerin

Bozulması Üzerine Meclis’te Şiddetli

Hücum ve Eleştiriler

Efendiler, Yunan saldırısı ve millî cephelerin bozulması, Meclis'te büyük bir sıkıntıya, şiddetli hücum ve eleştirilere yol açtı. Büyük Millet Meclisi'nin 13 Temmuz 1920 günü, 41. toplantısında kusurlarından ve idaresizliklerinden dolayı, Bursa Komutanı Bekir Sami ve Valisi Hâcim Muhittin Beylerin ve Alaşehir Komutanı Âşir Bey'in ne harp divanına verilmediklerinden dolayı, Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı hakkında gensoru önergeleri okundu.

Bu önergenin sahibi, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'di. Sinop Milletvekili Hakkı Hâmi Bey'in de derhal cezalandırma konusundaki ısrarı, "bravo" sesleriyle karşılanıyordu. Önerge sahibi olan Mehmet Şükrü Bey'in, "Biz sorumlu tutulduklarını görmek istiyoruz!" feryadı üzerine, gensoru kabul ediliyor. Soruşturma günü olarak tespit edilen 14 Ağustos 1920'de, Genel Kurmay Başkanı cevap verdi. Fakat bir türlü inandırmak ve yatıştırmak mümkün olamıyordu. Karahisar Milletvekili Şükrü Bey "Anket" (soruşturma) istiyor. Diğer bir milletvekili, bazı subay ve komutanların cezalandırılmalarının doğal olduğundan söz ederek birçok örnekler sıralıyor. Başka bir milletvekili, asker geri çekilirken bir komutanın otuz altı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor. Başka bir milletvekili de Yunan ordusunun kısa bir zaman içinde Akhisar'dan Marmara sahillerine varıncaya kadar, bütün şehir ve köyleri yıldırım hızıyla istilâ ettiğinden söz ederek, "Bursa felâketi dolayısıyla uğramış olduğumuz korkunç zarar, dünyanın gözünde, Anadolu'da savunma denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğuna genel bir kanaat uyandırmıştır" diyor ve bu büyük bozgunun sorumlularının cezalandırılmalarını istiyordu.

Efendiler, uzun ve ateşli olarak devam eden tartışmalara benim de karışmam gerekti. Ortaya çıkan bu çok acı durumda, Meclis'in üzüntü ve ilgisini takdir ettikten sonra, düşünce ve duyguları yatıştırmak maksadıyla konuşma ve açıklamalar yaptım. Benim sözlerime karşı da yapılan ufak tefek hücumlara cevap verdikten sonra, genel açıklamalar yeterli görüldü.

Efendiler, ayrıntılarını Meclis tutanaklarında okuduğunuz bu ateşli görüşmelerden önce, 26 Temmuz 1920 günü, de gizli bir oturumda buna benzer bir görüşme olmuştu. Orada da uzun açıklamalar yapmaya mecbur olmuştum. Çünkü, üzüntü ve ızdırap sonucu yapılmakta olan eleştiri ve tekliflerde bu yenilgiyi doğuran gerçek sebepler sanki unutulmuş gibiydi. Bütün felâketin sebebi olmak üzere, daha kurulalı ve üzerine görev yükleneli iki ay bile geçmemiş olan Bakanlar Kurulu'nu sorumlu tutmak gayesi güdülüyordu. Bir yılı aşkın bir zamandan beri, Yunan ordusunun İzmir bölgesinde yerleşmiş ve durmadan hazırlanmakta bulunmuş olduğu, buna karşılık İstanbul Hükûmeti'nin ordumuzu sürekli olarak felce uğratacak şartlar hazırlamakla meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden kurabildiği millî kuvvetleri dağıtıp yok ettirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülmüyordu. Eğer, bu bir yıl içinde Yunan kuvvetleri karşısında, azçok bir varlık gösterilmiş idiyse, bunun da beş on fedakârın kendiliğinden gösterilmiş bulunan azim ve gayretlerinin ürünü olduğunu insafla görmek istemiyorlardı. Askerî harekâtı, gerçek durumu kavrayarak ve askerliğin gereklerini göz önünde tutarak düşünen ve inceleyen yoktu. Söylenilen sözler, ya vatanseverlik duygusunun sürüklediği coşkunlukla veyahut aşırı duyarlık sonucu olarak ağlayıp sızlama ve bağırıp çağırmak halinde dile getiriliyordu. Söz söyleyenler içinde, ender olmakla birlikte millî inancı ve vatana bağlılığı şüpheli olanlar bile vardı.

Söz konusu ettiğimiz bu gizli oturumda, uzun açıklamalarım sırasında özellikle demiştim ki: “Felâket başa gelmeden önce, onu önleme ve ona karşı savunma çarelerini düşünmek gerekir.” Geldikten sonra üzülmenin yararı yoktur. Yunan saldırısı yapılmadan önce, yapılacağı kuvvetli bir ihtimalle biliniyordu. Eğer bunu önleyecek çare ve tedbirler bulunamamışsa, bunun sorumluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ve onun Hükûmeti’ne ait olamaz. Büyük Millet Meclisi’nin sorumluluk konumuna geldikten sonra almaya başladığı tedbirler, bir yıl öncesinden beri İstanbul Hükûmetleri tarafından, bütün milletle birlikte ve ciddiyetle alınmaya başlanmak gerekti. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp iç isyanların bastırılmasına memur edilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki yarardan daha önemli ve zorunlu idi. Yine de öyledir. Gerçi, Bursa’da bırakılması zorunlu olan, bir tümen, Adapazarı isyan bölgesine gönderilen iki tümen, Hendek’te dağılan bir tümen ve bütün bu düzenli ordu kuvvetlerine yardım eden Millî müfrezeler, cephede bulundurulabilseydiler, belki de düşman saldırısı bu kadar gelişemezdi. Fakat, memleketin huzuru ve milletin kurtuluş gayesi noktasında birleşip dayanışma sağlanamadıkça, bir dış düşmanın istilâ adımlarını durdurmaya çalışmak ne mümkündür, ne de bundan köklü bir yarar ve sonuç alınabilir. Ancak, memleket ve milletçe dediğim durum korunabilirse, düşmanın herhangi bir zamandaki başarısı ve bunun sonucu olarak fazla toprak elegeçirmiş olması, geçici olmak niteliğinden kurtulamaz. Birlikte ve amaçta azimli olan ve ısrar eden millet, gururlu ve saldırgan her düşmanı eninde sonunda bu gurur ve saldırganlığından pişman kılabilir. Onun için iç isyanları bastırmak, elbette Yunan saldırısını durdurmaktan daha önemlidir. Zaten, cepheden iç isyanlara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı, sonucun başka türlü olabileceğini farzetmek güçtür. Söz gelişi, düşman, kuzey cephesine üç tümenle saldırdı. Bizim orada cepheye yetebilecek kuvvetimiz yoktu. “Filan noktada, filan derede, filan köydeki

kuvvetimiz yahut da oradaki subay veya komutanımız, düşmanın geçmesine izin vermeseydi, bu felâket başımıza gelmezdi” şeklinde bağırıp çağırmanın anlamı yoktur. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Özellikle, söz konusu olan cephe, savunmaya ayrılan kuvvetle orantılı dar bir cephe olmayıp da, böyle yüzlerce kilometre genişliğinde ise, bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin, sonuna kadar savunmasını kabul etmek, bütün düşünce ve muhakemeleri yanılgıya sürükler. Cepheler delinebilir, buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapamaktan ibaretti. Bu ise, cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, yedekte, kuvvetli destekler bulundurmakla mümkündür. Oysa, Yunan ordusu karşısındaki millî cephemiz bu durumda ve bu kuvvette miydi? Bütün Batı Anadolu illerimizde, Ankara ve dolaylarında, daha doğrusu bütün memlekette, kuvvet denilecek bir askerî birlik bırakılmış mıydı?

Ciddi Bir Askeri Teşkilât Kurabilmek ve Bunda Başarı

Sağlayabilmek İçin Zaman Şarttır

Savaş hatlarına yakın köyler halkının yapabileceği savunmadan, hayalî sonuçlar beklemek akıllıca bir bekleyiş olamaz. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarından yararlanma şartlarına ve yetkilerine sahip olduktan sonra bile, ciddî bir askerî teşkilât kurabilmek ve bundan başarı sağlayabilmek için zaman şarttır. Bursa'da Bekir Sami Bey'in emrine verilen kuvvetin esası, İzmir'de tüfek attırılmaksızın Yunanlılara teslim edilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin moralini düzeltmek için İstanbul Hükûmetleri herhangi bir tedbir almışlar mıydı? İstanbul Hükûmetleri değil miydi ki, Yunan saldırısından önce, Balıkesir'de savunmaya çalışan kuvvetlerimizin arkalarında Anzavur'u saldırttı? Yine İstanbul Hükûmeti, Halife ve Padişah değil miydi ki, Yunan Cephesi'nde kullanılacak oldukça kuvvetli bir tümeni, 24. Tümeni, Hendek-Düzce yolunda, Hilâfet Ordusu ve âsîlerin grupları tarafından aldatılarak dağıttırmış ve komutanlarını şehit ettirmişti.

Memleketin alınyazısının sorumluluğunu yeni üzerine almış olan Hükûmet, bu tarihteki şartlar içinde acaba seferberlik yapabilmeyi düşünübilir miydi? Memleketin neredeyse baştan başa Halife'nin fetvası hükmünü yerine getirmeye sürüklenip zorlandığı bir sırada, milleti askere çağırmak doğru ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silâh altına çağırmadan önce, silâh sayısının, eldeki silâhı kullanılır durumda tutabilmek için cephane ve para miktarları ile kaynakların düşünülmesi zorunlu değil miydi? Durumu incelerken ve tedbir düşünürken, acı da olsa gerçeği görmekten bir an olsun uzak kalmamak gerekir. Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Biz durumun ve cephelerin ihtiyacından habersiz değiliz. Her taraftan adıma sayısız telgraflar gelmektedir:

“Büyük çapta düzenli kuvvetler gönderiniz”, “şu kadar cephane gönderiniz”, “bunlar gelmezse burada yeniliriz” denilmekte, tehlike ve ateş içinde bulunmanın verdiği heyecan dolayısıyla, durum acı bir dille anlatılmaktadır. Bizim görevimiz ve durumumuz, onların üzüntü ve heyecanına katılarak halkın maneviyatını kırmak değildir. Aksine, acılara direnme gücü, sebat ve ümit verecek şekilde hareket etmektir.

Bundan sonra, elbette durumlar değişecek, bütün memleket ve millete gerçekten ümit ve güven verecek tedbirler uygulanacaktır. Artık buna engel kalmamıştır. Hükûmet bir kısım doğumluları da silâh altına alabilecektir.

Yeşilordu

Saygıdeğer Efendiler,

Bazı bulanık meselelerin, kolaylıkla aydınlanmasına yardımcı olacağını sandığım için yüksek kurulunuza, bir “Yeşilordu”dan söz edeceğim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve Hükûmeti’nin kuruluşundan sonra, Ankara’da “Yeşilordu” adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen ordu kuvvetlerinin ve millî müfrezelerin gösterdikleri bazı durum ve manzaraları hatırlamak gerekir. Âsilerin, ordunun erlerine Halife’nin fetvasından, Padişah’ın askerliği affettiğinden, Ankara’daki hükûmetin yasal olmadığından bahsederek, onları kolaylıkla kandırdıkları defalarca görüldü. Gerçekten de, birçok yerde, bazı ordu erleri âsilerle çarpışacak yerde, aksine silâhlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Millî müfrezelerin inkılâbın gayesini daha kolay anladıkları ve âsilerin aldatmacalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple, Osmanlı Ordusunun artıkları denebilecek olan, o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkılâp ülküsüne göre yetiştirilememiş birliklerle, inkılâbı başarma konusundaki güçlükler hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni bir düşünceyle şuurlu bir duruma getirmenin, o günlerin şartları içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bu bakımdan aranılan vasıfları taşıyan, şuurlu kimselerden seçilmiş ve inkılâp için güvenilir bir teşkilât kurma düşüncesi, bazı kimselerin kafasında yer etmeye başlamıştı. Biribirini kovalayan, kanlı ve tehlikeli durumlar gösteren iç karışıklıklar karşısında, bu belirttiğim düşünce ve eğilim kuvvetlendi. Nihayet, bazı kimseler, böyle bir kuruluş meydana getirmek üzere fiilen faaliyete geçtiler. Ben, bir

yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için çareler ararken, bir yandan da her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde, ister istemez kurulmuş olan millî müfrezelerden yararlanmaya çalışıyordum. Fakat, ciddi bir disiplin, kayıtsız şartsız ve tereddütsüz bağlılık isteyen önemli askerlik görevlerinin, ancak düzenli bir ordu ile yerine getirebileceği gerçeğini unutmaya elbette imkân yoktu. Millî müfrezelerden yararlanma zaman kazanma amacına dayanabilirdi. Şüphesiz, kullanılmaları zorunlu olan millî müfrezelerin, seçkin ve şuurlu kimselerden kurulabilmesi arzu edilirdi.

Yeşilordu Teşkilâtının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım amacıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri faaliyete geçerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu faaliyetlerinden söz etmişlerdi. Ben, gerçekten pek meşgul olduğum için, arkadaşların bu faaliyetleri ile uzunca bir süre ilgilenemedim. Yeşilordu Teşkilâtı, bir bakıma gizli bir teşkilât olarak kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu önemli ve esaslı çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzükleri ve görevli memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilordu Teşkilâtı ile meşgul olanlar, benim adıma teşkilâtı genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Faaliyete geçmiş olan teşkilât, yalnızca millî müfrezeler oluşturmak gibi sınırlı bir alandan çıkmış ve çok genel bir amaca da yönelmiş.

Teşkilâtın kurucuları arasına, milletvekili olan Çerkes Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkes Ethem ve kardeşi Tevfik Bey'ler girmişler. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey müfrezelerinin bütün adamları Yeşilordu'nun âdeta temelini oluşturmuşlar

Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin İlk Defa Dikkati Çekmeye

Başlayan Bazı Tavır ve Davranışları

Efendiler, bu girişten sonra, Çerkes Ethem Bey ve kardeşlerinin, ilk defa dikkati çekmeye başlayan bazı tavır ve davranışları hakkında yüksek kurulunuzu aydınlatmak isterim. Çerkes Ethem Bey, millî bir müfreze ile önce Anzavur'un takibinde ve sonra da Düzce İsyanında, başarılı bazı hizmetler yapmış olduğu için, Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya çağrıldığı zaman, hemen herkesten iltifat ve takdirler gördü. Şüphesiz, kendisini abartmalı bir tarzda beğenenler ve övenler de bulunmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerinin daha sonraki davranışları, gördükleri övücü davranışta gururlandıkları ve bazı hayallere kapıldıklarını gösteriyor. Ethem Bey ve kardeşlerinden Tevfik Bey, Yozgat'a, isyanı bastırmakla meşgul oldukları sırada, kendilerine yakın uzak ne kadar askerî ve millî komutanlarımız varsa, bunların rütbe ve mevkiilerine değer vermeksizin, hepsine birer birer aşağılayıcı ve saldırgan davranışlarda bulunmakta hiçbir sakınca görmemeye başladı. Ethem Bey'in şahsını, niteliğini ve değerini tanımayan komutanların çoğu memleketin ateş içinde bulunduğunu ve Ethem Bey'in abartmalı olarak işittikleri hizmetini düşünerek, mümkün olduğu kadar kendisiyle fazla çekişmeden kaçınmışlardı.

Bundan cesaret alan Ethem ve kardeşi Tevfik Bey'ler, Türk Ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığı ve kendilerinin herkesten üstün birer kahraman oldukları zannına kapılmışlar ve bu zanlarını açıktan açığa pervasızca herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin yerine getirilmemesi halinde idam edilecekleri gözdağını da ekliyorlardı. Ethem Bey, Ankara ve Ankara'daki Hükûmet üzerinde bile otorite kurma denemesinde bulunmuştur. Sözde, Yozgat İsyanı, Yozgat'ın bağlı bulunduğu Ankara

valisinin kötü idaresinden çıkmış; bundan dolayı isyana sebep olanlar için uyguladığı cezayı, ki o ceza asılarak idamdı, Ankara valisi için de, olay yerinde doğrudan doğruya kendisi uygulamaya karar vermişti. Yozgat'ta gönderilmesini istediği Ankara valisi, Millî Mücadele'de fevkalâde hizmet etmiş, yararlık göstermiş ve göstermekte olan Yahya Galip Bey'di. Yahya Galip Bey'in hizmeti özellikle bizce takdir edilmiş pek gerekli ve yararlı bir kişi olduğu biliniyordu. İşte böyle bir kişiyi, kendi eline, idam sehpasına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük otorite ve etkiyi kazanabileceğini düşünmüştü. Elbette Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu konu üzerinde fazla ısrar edemediler. Fakat Yozgat'ta, özellikle milletvekillerine: "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanı'nı Meclis önünde asacağım" yollu boşboğazlıkları duyulmuştur. Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey'de bu boşboğazlığı işitenlerdendir. Biz, bütün duyup öğrendiklerimize rağmen bu "kardeşleri" daima yararlanabileceğimiz bir durumda bulundurmak yolunu tercih ettik. Bu sebeple kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra Ankara üzerinden Kütahya bölgesine gönderdik. Bu konuya tekrar dönmek üzere, sözü asıl konumuz olan Yeşilordu'ya getireceğim.

Bilginize sunmuştum ki, her yerde, Yeşilordu Teşkilâtını benim adıma kuruyorlardı. Şahsen tanıdığım kimselerden birinin, Erzurum'lu Nâzım Nazmi Bey'in, görevli bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşilordu Teşkilâtının beni sevindirecek biçimde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden uyanarak, bu gizli dernek hakkında araştırmalar yaptım. Bu derneğin nitelik bakımından zararlı bir şekil aldığı görüşüne vardım. Hemen kapatılması gerektiğini düşündüm. Bu konuda tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim. Onlar da gereğini yerine getirdiler. Fakat, Genel Sekreter olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili teklifimin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını söyledi. Ben kapattırırım,

dedim. Bunun da imkânsız olduğunu, çünkü, durumun tahminden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kurmuş olanların sonuna kadar maksatlarından ayrılmayacakları hususunda birbirlerine söz vermiş olduklarını kendine has bir tavırla söyledi. Olaylar gösterdi ki, biz bu gizli derneğin faaliyetine son vermeye çalıştığımız halde, tam olarak başaramadık. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler başta olmak üzere, dernek ileri gelenlerinden bir kısmı bu defa faaliyetlerine yıkıcı yönde ve bize karşı olarak devam etmişlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları "Yeni Dünya" Gazetesi ile de, düşünce ve amaçlarını saldırgan bir şekilde yayınlatıyorlardı.

Celâlettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin

Erzurum’a Gidişi ve Orada Ortaya Attıkları Meseleler

Saygıdeğer Efendiler, takibini düşündüğüm sıraya göre, yüksek topluluğunuzu biraz Doğu Cephemizle meşgul edeceğim. Ancak, üzerinde duracağım durumdan evvel ki bir safha vardır ki, önce onu açıklamak gerekiyor.

Birinci Büyük Millet Meclisi’nde İkinci Başkan olan Erzurum Milletvekili Celâlettin Arif Bey 15 Ağustos 1920 tarihli bir dilekçeyle Meclis’ten iki ay süreyle izin aldı. İleri sürdüğü özür, zihin yorgunluğundan ileri gelen sürekli baş ağrısı idi. Aynı zamanda, çoktan beri görmediği seçim bölgesinde de incelemeler yapmak istiyordu.

Celâlettin Arif Bey, Erzurum milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey’in, kendisiyle birlikte gönderilmesini benden özel olarak rica etti. Hüseyin Avni Bey’in Meclis’ten izin isteyebilmesi için belirli bir mazereti yoktu. Ben, kendisini özel bir görevle gönderecektim. Bu hususu, 18 Ağustos 1920’de Meclis’ten rica ettim. Kabul edildi.

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Bey’lerin, Erzurum’a varışlarından sonra, Celâlettin Arif Bey’den 10,15/16 ve 16 Eylül 1920 tarihlerinde üç şifreli telgraf aldım. Bu telgraflara göre, Erzurum halkında gerginlik ve kaynaşma varmış... Fakat, Celâlettin Arif Bey’in Ankara’dan Erzurum’a hareketini haber alınca, halk beklemeyi tercih etmiş... Kaynaşmanın sebebi de, ordu ambarları, tüfek ve cephane kaybı ve süt dağıtımıyla ilgiliymiş.

Celâlettin Arif Bey, bazı memurların değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi işlerde çabukluk istiyordu. Söz konusu, memurların değiştirilme ve cezalandırılmalarında, Erzurum Vali Vekilliği’nde bulunan Albay Kâzım Bey (İzmir Valisi

Kâzım Paşa) başta bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey, halkla görüşülerek, eski Adana Valisi Nâzım Bey'in Erzurum valiliğine atanmasına karar verildiğinden, Trabzon yoluyla tebligat yapılmasından ve Nâzım Bey gelinceye kadar halk oylamasına başvurularak bir vali vekili seçilmesinden söz ettikten sonra, verilecek olumlu cevapla halkın gittikçe artan kaynaşması hemen yatıştırılmazsa, tehlikeli sonuçlar doğacağından korkulmakta olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafında: "Ankara, şikâyeti dikkate almadığından, mesele Ankara'ya güvenin sarsılması şekline dönüşebilecektir" denilmekteydi.

Efendiler, doğudaki kolordumuzda dehşetli bozulma ve yolsuzluklar varmış... Bozulmanın derecesi o kadar artmış ki, halkın vatanseverlik duygusuna dokunmuş... şiddetle kaynaşmasına yol açmış... Fakat, bu kadar genel ve yatıştırılması mümkün olamayan kaynaşmayı Erzurum'da ne vali vekili ne kolordu komutanı anlamış!... Hiçbir görevli, hiçbir ilgili böyle bir kaynaşmanın farkına varamamış, Hükûmeti haberdar eden hiçbir kimse bulunmamış... Bununla birlikte halk, Celâlettin Arif Bey'in zihin yorgunluğundan dolayı izinli, Hüseyin Avni Bey'in de benim tarafımdan görevlendirilerek Erzurum'a hareket ettiklerini haber aldıklarından, gerginlik ve kaynaşmalarını frenlemişler... Milletvekili Beylerin oraya varmalarıyla birlikte açığa vuruyorlar.

Doğrusu Efendiler, ben bu bilgilere asla inanamadım. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'lerin birer bahane bularak Erzurum'a gitmelerini anlamlı buldum ve hayret ettim. Hele, halkın genel oyuna başvurarak vali atanmasıyla ilgili teklifin, hukuk profesörlüğü yapmış, kanun adamı olarak tanınmış, Meclis-i Meb'usan Başkanlığı'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığı'na gelmiş, Celâlettin Arif Bey'den geldiğini görmek hayretimi büsbütün arttırdı.

Erzurum’daki Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı‘na, 16/17 Eylül 1920 tarihinde: “Telgraflarının Bakanlar Kurulu’nda okunduğunu, bu konuda Cephe Komutanlığı ile haberleşme yapılmakta olduğunu” bildirdim. Doğu Cephesi Komutanlığı‘ndan da, Arif Bey’in telgraflarını özetledikten sonra, bilgi istedim ve görüşünü sordum.

Celâlettin Arif Bey’in Geniş Yetkiyle Doğu İlleri Valiliğine

Atanması İsteniyor

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın da, 14 Eylül 1920'de benim telgrafımdan önce yazılmış şifreli bir telgrafını 19 Eylül'de aldım. Bu telgrafta: "Celâlettin Arif Bey'in Rize, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bayazıt illerini ve Yüce Meclis'çe uygun görülecek başka bölgeleri de içine almak üzere Doğu İlleri ve Valiliği'ne arz ve teklif ederim" denildikten sonra, şu düşünceler ekleniyordu: "Bu teklifin kabul edilip uygulanması halinde, askerî ve sivil her iki görevin gereken önem ve titizlikle yapılmasından sağlanacak yarar dışında, yeri gelince, önemli işleri görüşmek ve gereğini hızla yerine getirmek için milletvekili olarak bir kişi daha bulunmuş olur. Yukarıda bildirilen hususun Büyük Millet Meclisi'nce lâyık olduğu önemle dikkate alınarak kabul edilip onaylayacağını umar, bu konuda yüksek şahsiyetlerinin yardım ve himmetlerini istirham ederim. Durum, ana çizgileriyle Celâlettin Arif Beyefendi ile görüşülmüş ve kendilerince de uygun bulunmuş ise de, bu konudaki kararın Millet Meclisi'nin uygun bulmasına ve onayına bağlı olduğu tabiîdir."

Efendiler, ordudaki yolsuzluktan, halktaki kaynaşmadan, Erzurum'a halkın oyu ile vali seçiminden ve acele olarak olumlu cevap verilmezse, Ankara'ya karşı güvensizlik doğacağından söz eden Celâlettin Arif Bey, ordunun komutanı ile görüşüyor ve kendisini geniş yetkiyle Doğu İlleri Valiliği'ne teklif ettiriyor. Ordu Komutanı da, Celâlettin Arif Bey'in, sonuç olarak kendi aleyhindeki şikâyetlerinden habersiz görünüyor. Durumu, özel amaçla düzenlenmiş bir oyun ve aynı zamanda bir gaflet manzarası gibi kabul etmemek mümkün değildi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın 16/17 Eylül tarihli telgrafıma, 18 Eylül'de verdiği cevapta: "Celâlettin Arif Bey'in bildirdikleri,

birkaç kişinin, Vali Vekili Albay Kâzım Bey'i sırf Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya dayanmaktadır. Halktaki kaynaşma ve halkın oyları ile vali seçimi hususları, ne yazık ki, Celâlettin Arif Bey'in yanlış bir yol tutmalarından başka bir şey değildir sanırım. Küçüklerinden büyüklerine bütün Doğu'nun pek çok saygı ve güvenini kazanan bendenize, söz konusu şikâyetlerin yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin başarılı olamayacaklarını bilmeleri sonucudur…

Celâlettin Arif Bey, Albay Kâzım Bey'in, Vali Vekilliğinden ve Kolordu Komutanlığı Vekilliğinden alınarak Erzurum'dan uzaklaştırılmasını bendenize teklif etti. Vali Vekilliği'nden alınmasının İçişleri Bakanlığı'nın emriyle ve Vali Vekilliğini kendilerinin yani Celâlettin Arif Bey'in üzerine almasıyla mümkün olabileceğini bildirdim

Celâlettin Arif Bey'in, Erzurum'daki resmi olmayan durumunun, etkisini kırabileceğini zannederim. Başladıkları işin sakinlikle ve başarıyla sona erdirilmesi için derhal Erzurum Vali Vekilliğini üzerine alması şarttır. Uygun görülürse, daha sonra Doğu İlleri Müfettişliği'ne veya valiliğine atanır. Herhalde bahis buyurdukları kaynaşma ve gerginliğin kendi gelişleri üzerine şimdilik yatıştığını kabul etmiyorum. Böyle bir sözü, kendisine pek önem verildiğini gören bir kimsenin cesaretli ifadeleri diye kabul ediyorum…"

Celâlettin Arif Bey Kendi Kendine

Erzurum Vali Vekili Oluyor

Kâzım Karabekir Paşa'nın 14 ve 18 Eylül tarihli telgraflarına, 20 Eylül'de verdiğim cevapta, "Büyük Millet Meclisi üyeliği ile memurluk görevinin bir şahıs üzerinde aynı zamanda bulunamayacağı" ile ilgili 5 Eylül 1920 tarihli kanunun ilgili maddesini aynen yazdıktan sonra, "Celâlettin Arif Bey'in Erzurum Valiliği'ne atanması mümkün değildir. Milletvekilliğinden ayrıldığı takdirde, söz konusu ile Vali olarak getirilmesi Hükûmete teklif edilebilir" dedim.

Oysa, Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın son telgraf tarihi olan 18 Eylül günü, bizim 20 Eylül'de bildirdiğimiz, kanunun hükmüne aykırı olan durum Erzurum'da alınmış imiş...

Bu kanuna aykırı durumdan, aynı zamanda yeni Türkiye'nin Adalet Bakanı olan Celâlettin Arif Bey'in, 18 Eylül'de yazılıp 21 Eylül'de aldığım telgrafı ile haberim oldu. Kendi kendine Erzurum Vali Vekili olan, Adalet Bakanı'nın telgrafı aynen şöyledir:

Erzurum

18.9.1920

Ankara'da, Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Kâzım Paşa Hazretleri'ne gönderilen şeref verici ve yüksek telgraflarınız üzerine, arz edilen meseleler üzerinde kendisiyle enine boyuna görüştük. Paşa, durumun dehşetini anlamak istemiyorlar ve beraberinde bulunan kimseler her bakımdan himaye ediliyor. Kamuoyundaki kaynaşmanın bir an önce yatıştırılması için silâh, askeri malzeme ve diğer malzemelerle, Kilise'de çıkan yolsuzluk söylentilerini iyice

inceleyebilmek ve bu işlere yeltenenleri kanunun pençesine teslim edebilmek için, halkın saygısını kazanmış olan 9. Tümen Komutanı Hâlit Bey'in görevlendirilmesini istirham ederim. Ordu hesaplarının denetlenmesi de gerektiğinden, derhal bir maliye müfettişinin gönderilmesi yüksek kararlarınıza sunulur. Kâzım Paşa'dan şimdi aldığım bir yazıda, daha önce vali vekilliğinden kayıtsız şartsız çekilmeye karar veren Albay Kâzım Bey, o kararından vazgeçerek vekilliği bendenize veya İçişleri Bakanlığı'ndan tayin edilecek bir vekile devredeceğini yazılı olarak bildirilmiştir. Kendisinin vekilliğinin devamı da sakıncalı ve tehlikeli görülmüş olduğundan, şu bir iki gün içinde durumun nezaketi dolayısıyla ve memlekette çıkabilecek bu karışıklığa meydan verilmemek üzere, İçişlerinden gelecek emri bekleyerek vekilliği kendi üzerime almak mecburiyetinde kaldım. Erzurum halkınca, vekilliği arzu edilen arkadaşlardan Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine atanması istirham olunur. İleri sürdüğüm bu teklifler sayesinde kamuoyu yatıştırılabileceğinden, gereğinin yerine getirilmesi zâtıdevletlerinin kararına bağlıdır.

İkinci Adalet Bakanı Celâlettin Arif

Efendiler, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı Celâlettin Arif Bey'in bu tutumu ve telgrafları bizim için anlaşılmaz bir bilmece halini aldı. Durum çok önemli ve nazikti. Bu önem ve nezaketin sebebi, bence, Celâlettin Arif Bey'in ve işbirliği yaptığı arkadaşlarının gerçekleştirmeyi hayal ettikleri gizli niyetler ve bu maksatla aldıkları tavır veyahut yaptıklarını zannettikleri oldubitti değildi. Hayatının önemli bir kısmını savaş meydanlarında geçirmiş, ihtilâller ve inkılâplar içinde yoğrulmuş insanlar için, bu gibi ufak tefek beklenmedik olayların karşı tedbirlerini bulup uygulamakta kararsızlık gösterileceğini ve gecikileceğini sananların aldanacaklarına şüphe yoktur.

Doğu Cephesi’nde Ermenistan’da

Taarruz Kararı Verdiğimiz Sırada

Gerçekten durum çok önemli ve çok nazikti. Çünkü, o günlerde Doğu Cephesi'nde Ermeniler'e karşı artık saldırıya karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve tedbirler almaktaydık Doğu Cephesi Komutanı'na da gereken emirler ve talimat verilmişti. Doğu'da, ileri sürülen ordunun arkasından, Hükûmet'in Adalet Bakanı, sözde ordunun hırsızlığını, mensuplarının yolsuzluk yaptıklarını ortaya koymak için, kanuna aykırı olarak o ilin vali vekili kimliğine bürünmeyi bir çare ve tek çıkar yol olarak buluyor.

Erzurum'dan cephedeki merkezine gitmiş bulunan Cephe Komutanı, nihayet 22 Eylül tarihinde diyor ki:

> *Celâlettin Arif Beyefendi'nin Doğu İlleri Genel Valiliği'ne atanması için, zâtıdevletlerine daha önce yapmış olduğum teklif, bendenize hissettirilmiş ve tarafımdan içtenlikle karşılanmış bir düşüncenin sonucuydu. Celâlettin Arif Bey'in, Erzurum'la ilgili faaliyet ve başvuruları ile gerçekler su yüzüne çıkmış olduğundan, kendisinin Genel Valiliğe atanmasındaki teklifimden elbette vazgeçmiş olduğum bilgilerinize sunulur.*
>
> ***Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir***

Celâlettin Arif Bey’in Ültimatomu

Erzurum Vali Vekilliğini üzerine alan Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı‘ndan da aynı tarihli, yani 22 Eylül 1920 tarihli bir telgraf aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki: “Silâh ve cephaneler, yiyecek ve terkedilmiş mallarda yapılmış olan yolsuzluklar, kanuna aykırı ve sınırsız vergi toplama, kanunsuz baskı ve zorbalık halkın duygularını büsbütün incitmiş... Erzurum halkının güvensiz ve ümitsiz bir duruma düşerek, artık kendi elleriyle idare edilme gereğini tek kurtuluş çaresi saydığı bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşa’nın da hareketi memleket çıkarlarına uygun değildi. Bu sebeple, açıktan açığa yapılan kötülük ve yolsuzluklara hemen son vermek ve yapanları cezalandırma gereğinde halk topluca ısrar etti. Güvenilir tedbirlerin hemen alınması isteği ve Vali Vekilliğini bizzat kabul etmekliğim, Paşa da dahil olduğu halde halk tarafından istirham edildi. Vekilliği Hüseyin Avni Bey’e vermek gereğini yazmıştım. Erzurum halkının kendilerinden sayarak güven gösterdikleri Hüseyin Avni Bey’in yirmi dört saate kadar görevlendirildiğinin bildirilmesi... Celâlettin Arif”.

Saygıdeğer Efendiler, halkın kendi eliyle kendini idare etmesi ilkesini ortaya koyan bizdik. Fakat bununla, asla her ilin veya her bölgenin ayrı ayrı birer yönetim birliği kurmasını kastetmedik. Maksadımızı, Büyük Millet Meclisi’nin ilk günlerinde açıkça ifade ettik.

Meclis’in de kabul ettiği maksat ve gayemiz, millî iradenin kendini gösterdiği tek yer olan Millet Meclisi’nin bütün vatanın kaderini eline aldığı şeklinde ifade edildi.

Bu Meclis’in başkanlarından biri olan ve Hükûmet’te bakan hem de Adalet Bakanı olarak yer alan bir kişinin, orduda veya herhangi bir yerde kanuna aykırı bir hareketi ortaya

çıkartmak ve sorumlularını kanunun pençesine teslim etmek için başvuracağı yol, birtakım beyinsizlere uyarak, çok yakından tanıdığım, gerçekten vatansever Erzurumlu hemşehrilerimin asla razı olamayacakları isyankâr bir durum almak mı olacaktı?

Hüseyin Avni Bey'in 24 saate kadar Vali Vekilliğine tayinini istiyor. Bu ültimatomun anlamı var mıydı?

Celâlettin Arif Bey, bu teklifini Kâzım Karabekir Paşa'ya da yapmış... Kâzım Karabekir Paşa, ona demiş ki, "Hüseyin Avni Bey, yedek teğmen olarak sahnelerde subayları eğlendiren... Hiçbir resmî görevde bulunmamış sıradan bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak Hükûmet'i oyuncak etmeyi istemek olur."

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'in ültimatomuna verdiğim cevap aynen şöyleydi:

Şifre

Geciktirilemez

Sayı: 388

Ankara, 23.9.1920

Erzurum'da Adalet Bakanı

Celâlettin Arif Beyefendi'ye

İlgi: 22.9.1920 tarihli şifre

İlk telgrafınızı önemle dikkate almış ve bu konuda Doğu Cephesi Komutanlığı ile haberleşilmekte olduğunu yazmıştım. Adı geçen komutanlıkça gereğinin yerine getirileceği pek doğal idi. Buna rağmen, biribiri ardınca yapılan kanunsuz ve isabetsiz teklif ve teşebbüsleriniz

Hükûmet tarafından hayretle karşılanmıştır. İçişleri ve Millî Savunma Bakanlıklarınca ilgili makamlara gerekli tebligatta bulunulmuştur. Zâtıâlîlerinin Hükûmet'in lüzum gördüğü açıklamaları yapmak ve gerekirse Meclis huzurunda da açıklamalarda bulunmak üzere Ankara'ya hemen dönmeniz gerekmektedir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 22 Eylül 1920 tarihli bir şifresinde, şu bilgileri veriyordu:

Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey, daha Ankara'da iken, kendisiyle bazı külâh yapmak isteyenler, güzel bir program yapmışlardır. Söz gelişi, Hüseyin Avni Bey, Erzurum valisi olacak.. Celâlettin Arif Bey Doğu İllerinin Genel Valisi olacak...

Celâlettin Arif Bey, ya oyuncu olarak oynatılıyor veyahut daha karar vermedim, pek zekidir, kendisi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Hâlit Bey'i bendenize sormadan yazması ve Hüseyin Avni Bey üzerinde direnmesi başka bir anlam taşımıyor. Hâlit Bey'in Albay Kâzım Bey'le arası pek iyi olmadığından, kendisine Kâzım Bey aleyhinde bir karar verdirebilir. Hüseyin Avni Bey de vali adı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine teklif edildiğini işitenler ümitsizliğe düşüyorlar ve öğreniyorlar. Özet olarak belirteyim ki, Erzurum Milletvekili Necati Bey'in kardeşi olup son zamanlarda Millî Eğitim Müdürlüğü'ne getirilen Mithat Bey, halkın, bolşevikliği, iş beceremeyenlerin konum kapması şeklinde anladığını zannediyor. Bu zat, çıkarına düşkün olduğundan çoğunluk tarafından pek sevilmez. Halk hükûmeti kurma konusunda bendenizi uygun bulamadığından, Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Bey'lerle haberleşilerek işin daha önceden hazırlandığını ve kararlaştırıldığını sanıyorum."

Efendiler, Celâlettin Arif Bey'i Ankara'ya davet eden 23 Eylül tarihli telgrafım, 24 Eylül tarihli çok sert bir telgrafla karşılandı. Bu telgraf Meclis Başkanlığı'na hitaben yazılmıştı. "Bakanlar Kurulu'nda ve Büyük Millet Meclisi'nde okunacaktır" notunu da taşıyordu. Benim telgrafımdaki iki

kelimeyi, “kanunsuz” ve “isabetsiz” kelimelerini alarak, Celâlettin Arif Bey, Erzurum’daki teşebbüs ve tekliflerini birer birer bu iki kelime ile tartıyordu. “Bu mu kanunsuzdur?”, “Bu mu isabetsizdir?”, diyerek kendini savunuyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu, dolayısıyla verilen bilgilerden anlaşıldığı için hangisinin kanunsuz olmadığını ve hangisinin isabetsiz bulunmadığını takdir etmek güç olmayacaktır. Celâlettin Arif Bey, “kanunsuz ve isabetsiz teklifin benden gelmeyeceğine Bakanlar kurulu’nun inanmasını beklerdim” dedikten sonra: “Aranızda iddialarımı takdir edecek arkadaşların bulunacağına inanıyorum” sözleriyle, kendisini takdir edebilmenin, ancak kendisinin eşi ve arkadaşı olmak durumunda bulunmakla mümkün olabileceğini ortaya koyuyordu. Celâlettin Arif Bey, seçim bölgesinde incelemelerde bulunmaksızın Ankara’ya dönemeyeceğini de bildiriyordu.

Kahraman Erzurum Halkının Bana Açtığı Dost Kucağını

Kötüye Kullanabileceğine Asla İhtimal Veremedim.

Efendiler, ben de İstanbul'a dönemeyeceğimi, İstanbul Hükûmeti'ne Erzurum'dan bildirmiştim. Eğer davet yeri ve davet sahibi aynı olsaydı, insanın neredeyse, garip bir nazire yapıldığına hükmedeceği gelebilirdi. Fakat, şartlar büsbütün başka olduğuna göre, İstanbul'un davetine karşı bana, vefa ve fedakârlık kucağını açmış olan kahraman Erzurum halkının, bu samimiyet kucağını kötüye kullanabileceğine asla ihtimal vermedim.

Hattâ Efendiler, 28 Eylül 1920 tarihinde, Erzurum halk temsilcileri adıyla, memur ve halktan aldığım elli imzalı telgraf bile, bu inancımı sarsmadı. Gerçi, telgraf çok kaba ve isyankârdı. Fakat, imzaların çoğu, Celâlettin Arif Bey'in vali vekilliği ettiği vilâyet memurlarına aitti. Özellikle İstinaf Mahkemesi üyelerinden olup Celâlettin Arif Bey tarafından Polis Müdürü vekilliğine tayin edilen kişinin imzası, bu telgrafın nasıl çirkin bir zihniyetin ürünü olabileceğine delil sayılamaz mıydı? Bu telgrafın, Maarif Müdürü Mithat Bey'in evinde toplanan birtakım kimseler tarafından hazırlandığını anlamak da gecikmedik.

Efendiler, Celâlettin Arif Bey, tekliflerini bir yandan Erzurum Merkez Hey'eti Başkanı Tevfik imzasıyla, "Celâlettin Arif Beyefendi'nin bildirdiği şekilde işlem yapılmasını kesinlikle isteriz" diye destekletirken, bir yandan da, Ankara ile şifreli haberleşmelerde bulunularak, sözde bir takım işler yapılmak ve faaliyetin nasıl bir etki yarattığı anlaşılmak isteniyordu.

Çok Acele

Erzurum, 25.9.1920

Millî Eğitim Bakanlığı'na

Ankara

Rıza Nur ve Necati Bey'lere özel:

Ermenileri yola getirmek maksadıyla Haziran'da seferberlik ilân edilerek üç yüz beş (1305/1889) doğumlulara kadar silâh altına çağrılmış, dokuz bini savaş görmüş ve on üç bini savaş görmemiş olmak üzere toplam yirmi ikibin askerle, subay ailesinin beslenmeleri hemen hemen Erzurum ili halkına yükletilerek şu zamanda savaş vergileri toplanmak şekliyle bir buçuk milyon liralık yiyecek, hayvan ve araçları alınmıştır. Halk, maksadın yüceliğini takdir ederek bu kadar fedâkarlık ettikten sonra, Çiçerin'in bilinen mektubunun askerî harekâtı sonuçsuz bırakması, Ermenilerin bundan cesaret alarak Müslüman halka zulümler yaparken, ordunun Ermeni Bolşevik birleşmesini ileri sürerek cesaretsizlik göstermesi ve Kızıllar ile istenildiği derecede anlaşılması, bunların yanında Celâlettin Arif Bey'in yazdığı yolsuzluklara meydan verilmesi pek kötü bir etki yapmış, halkı ayaklanmaya ve densizliğe sürüklemiştir. Kâzım Paşa'da Doğu'daki işleri idare edebilme gücü olmadığından, buradaki siyasî ve askerî durumu Ermenilere karşı koyabilecek şekilde iyi idare edebilecek dirayetle ve aynı zamanda olağanüstü yetkiye sahip bir hey'etin varlığı şarttır. Şimdiye kadar değerli zamanlar, Ankara'da dosyası bulunan gereksiz yazışmalarla geçmiş, belki de birçok fırsatlar kaybolmuştur. Öte yandan, Erzurum'un mevsim bakımından güç zamanları geldi. Ordunun korunması zorunluluğu olduğu halde, elbise ve besleme konusunda pek çok sıkıntı çekilmektedir. Askerî ve sivil memurlar dört aydan beri maaş alamamaktadırlar. Askerî giderler için yeni vergiler koymayı düşünüyorlarsa da, halkın gücünü bilmiyorlar. Durumları asla elverişli değildir. İstanbul Hükûmeti pek kayıtsız. Yakın iller, özellikle Harput ili büsbütün kayıtsız, hiç ilgi göstermemektedir. Bu gibi

konularda Hükûmetten, gerekirse benim adıma Meclis'inizden de gensoru önergesi vererek araştırma isteyiniz ve ordunun ihtiyaçlarını oraca kesinlikle sağlandıktan sonra geliniz. Doğu İlleri ile ilgili haberlere pek inanmadım. İmza: Hüseyin Avni.

Maarif Müdürü

Mithat

Görülüyor ki, Celâlettin Arif Bey'in, Hükûmet üyeleri arasındaki iddialarını takdir edeceğini sandığı ve makamının şifresinden yararlanmaya kalkıştığı zat da, kendisinin sırdaşı olmak istememiş ve Meclis Başkanlığı'nı haberdar etmiştir.

Efendiler, kırk elli kişinin, bütün Erzurum halkı adına telgraf çekmek şekliyle oynanmak istenen oyunun iç yüzü, yine Erzurum halkından gelen ve halkın Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne karşı bağlılık ve fedâkarlık duygusuyla dolu olduğunu gösteren telgrafla anlaşıldı.

Celâlettin Arif Bey, Ermenistan seferinde, en sonunda Büyük Millet Meclisi ordusunun zafer kazandığını gözleriyle gördükten sonra, yani geri dönmesi için yapılan tebligatı aldıktan tam kırk yedi gün sonra, Erzurum'dan ayrılmaya karar vermek mecburiyetinde kalmıştır. Buna rağmen, hareketini Meclis'e şu telgrafla müjdeliyordu:

Erzurum, 27.11.1920

Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı Celâlettin Arif Beyefendi'nin, milletvekilimiz Hüseyin Avni Bey'le birlikte, dünkü gün, kışın şiddetine rağmen, Erzurum halkının büyük ve parlak uğurlama töreniyle Ankara'ya hareket ettiklerini bildirir, bu vesileyle Meclis'e karşı sonsuz saygılarımızı sunarız.

Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey'et-i

Başkanı Tevfik

Hüseyin Avni ve Celâlettin Arif Bey'lerin Erzurum'dan döndükten sonra, Meclis'teki muhalif tutumları ve Kâzım Karabekir Paşa'ya karşı yaptıkları hücum ve eleştirilerle Meclis'i çok işgal ettikleri görülmüştür.

Doğu Cephemizde Ermenilerle Savaş Başlıyor

Saygıdeğer Efendiler, doğu sınırlarımızda acele olan işimiz, Celâlettin Arif Bey'in, Erzurum'un inkılâp tarihinde bıraktığı izi daha fazla ele alıp incelemeye elverişli değildir. Arzu buyurursanız o günlerin doğu sınırlarımızdaki ciddî işlerine geçelim:

Yüksek kurulunuzca da bilinmektedir ki, Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan beri, Ermeniler, gerek Ermenistan içinde, gerek sınıra yakın yerlerde, Türkleri toplu olarak öldürmekten bir an geri durmuyorlardı. 1920 yılının Sonbaharında Ermenilerce yapılan zulümler dayanılmaz bir sınıra geldi ve Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde, Doğu bölgesinde geçici seferberlik ilân ettik. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziranında, Ermeniler, Oltu'da kurulan, mahallî Türk yönetimine karşı hareketle, o bölgeyi ele geçirdiler. Dışişleri Bakanlığı'mız tarafından Ermenilere, 7 Temmuz 1920'de bir ültimatom verildi. Ermeniler, aynı şekilde hareketlerine devam ettiler. Sonunda, seferberlikten üç buçuk dört ay kadar sonra, Ermenilerin Kötek, Bardiz bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize saldırısı ile savaşa başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz Cephesinden baskın şeklinde yaptıkları genel bir saldırı ile başarıya ulaştılar. Efendiler; Doğu Cephesi'nin bu can sıkıcı bilgiler veren raporunu okurken, Celâlettin Arif Bey'in de, Ermenilerin saldırı günü olan 24 Eylül'de yazılmış, bildiğimiz ültimatomunu alıyordum. Ermeniler geri püskürtülüp, girdikleri bölgelerden atıldılar. Ordumuz, 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Aynı günde, Erzurum'un elli imzası da Ankara'ya saldırıya geçiyor. Ne kötü rastlantı!... Sanki, bu

Efendiler, Ermenilerle aleyhimizde harekete sözleşmiş gibi!...

Ordu, 29 Eylül'de Sarıkamış'a girdi, 30 Eylül'de Merdenek işgal edildi. Fakat bazı sebepler ve düşüncelerle 28 Ekim 1920 tarihine kadar bir ay, Sarıkamış - Lâloğlu hattında kaldı.

Bu sebeplerden birinin de, Erzurum'da bulunan Celâlettin Arif Bey ve arkadaşlarının yarattıkları durum olduğunu tahmin buyurursunuz. Gerçekten de, Kâzım Karabekir Paşa'nın 29 eylül 1920 tarihinde Sarıkamış'tan çekilen telgrafında: "30 Eylül'de cepheyi gezip, gereken talimatı verdikten sonra Erzurum'a giderek, orada geçen olayın sonuçlandırılacağı bildirilir," deniliyordu.

Kâzım Karabekir Paşa, 30 Eylül 1920 tarihinde, Sarıkamış'tan Celâlettin Arif Bey'e yazdığı bir şifrede: "Erzurum halkı adına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, dış düşmanların milyonlar harcayarak elde edemeyeceği bir belgedir. Olayın kendisinden daha önemli ve tehlikeli olan bu açık telgrafı dış düşmanların tehlike ve tehdidinden daha yıkıcı ve doğuracağı ağır sonuçları cephe durumundan daha önemli gördüğümden yarın Erzurum'a geleceğimi bildiririm" diyordu.

Celâlettin Arif Bey, 5/6 Ekim 1920 tarihli telgrafıyla, özellikle, "vatansever ordu içinde değerli ve halkın güvenini kazanmış pek çok subay ve üstsubay bulunduğundan, yolsuzluk şikâyetleri, elbette ordunun dayanma gücünü ve disiplin esaslarını etkileyecek kadar büyümemiştir" şeklinde bilgi veriyordu.

Ordularımızın Üstsubay ve Subayları

Hakkında Bilinen Bir Gerçek

Yıllarca vatanın çeşitli savaş alanlarında komuta ettiğim ordularımızın üstsubay ve subayları ile ilgili, zaten bildiğim bir gerçeği, yüz sekseninci defa da olsa işitmiş olmaktan elbette pek memnun olmuştum.

Efendiler, savaş alanında verilecek emri bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman, direnmeksizin Kars'ı terketti. Kars 30 Ekim'de tarafımızdan işgal edildi. 7 Kasım tarihinde birliklerimiz, Arpaçayı'na kadar olan bölgeyi ve Gümrü'yü ele geçirdi.

Ermeniler, 6 Kasım'da ateşkes ve barış için başvurmuşlardır. Biz de ateşkes anlaşmasının maddelerini, Dışişleri Bakanlığı araçlarıyla, 8 Kasımda Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Kasım'da başlayan barış görüşmeleri, 2 Ocak'ta son buldu ve 2/3 Ocak gecesi Gümrü Antlaşması imzalandı.

Millî Hükûmetin Yaptığı İlk Antlaşma:

Gümrü Antlaşması

Efendiler, Gümrü Antlaşması, Millî Hükûmet'in yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile, düşmanlarımızın hayallerinde ta Harşit Vadisine kadar uzanan Türk ülkelerini kendisine bağışlamış oldukları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 seferiyle kaybetmiş olduğu yerleri, bize, Millî Hükûmet'e terkederek aradan çıkarılmıştır. Doğudaki durumlarda önemli değişiklikler olması yüzünden, bu antlaşma yerine daha sonra yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Kasım 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçerli olmuştur.

Efendiler, o bölgenin genel durumu ve sınırlarımız bakımından temas halinde bulunduğumuz Gürcistan ile olan ilişkilerimiz ve aramızda geçen olaylar hakkında da kısaca bilgi vereyim:

1920 yılının Temmuzunda, Batum, İngilizler tarafından boşaltılınca, Gürcüler hemen işgal ettiler. Bu durum Brest - Litowsk ve Trabzon Antlaşmalarına aykırı olduğundan, 25 Temmuz 1920'de tarafımızdan protesto edilmişti.

8 Şubat 1921'de Ankara'da itimatnamesini sunmuş olan Gürcü elçisiyle de, Türkiye-Gürcistan antlaşması için görüşmeler başlamıştı. Nihayet, 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kesin bir ültimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un bize bırakılmasına razı olundu. Batum'un işgali bu tarihten on beş gün sonra gerçekleşmiştir. Bu yerlere, Türkiye'ye katılmayı sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde girildi.

Daha sonra, Moskova Antlaşması gereğince Batum boşaltıldı; fakat işgal etmiş olduğumuz öteki yerlerin anavatan sınırları içinde kalması pekiştirildi.

Trakya’daki Durum

Efendiler, içinde bulunduğumuz tarihlerde Trakya’nın durumuna da hep birlikte göz gezdirelim:

Doğu Trakya’da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Trakya- Paşaeli Merkez Hey’eti bir kongre yaptı. Bu kongre, Trakya’nın idaresini, Trakya-Paşaeli Merkez Hey’etine verdi. Trakya’da Kolordu Komutanı olarak bulunan Cafer Tayyar (Cafer Tayyar Paşa), bu Merkez Hey’etinde olmakla birlikte, Edirne milletvekili olarak da Meclis’imize üye seçilmiştir. Trakya Merkez Hey’etine ve Kolordu Komutanı‘na verdiğimiz talimat, Trakya’nın kaderinin bütün memleketin kaderiyle birlikte çözülebileceği esasına dayanıyordu. Askerî harekât bakımından da verdiğimiz direktif şuydu:

Üstün kuvvetlerin saldırısına uğranılırsa sonuna kadar direnilecek ve Trakya tamamıyla ele geçirilse ve işgal edilmiş olsa bile, teklif edilecek herhangi bir çözüm şekli tek başına kabul edilmeyecektir. Zaten, Trakya’daki komutanın da kararının böyle olduğu ifade edilmekteydi. Fakat son zamanlarda, Komutan Cafer Tayyar Bey, yabancıların verdiği güvence üzerine, yapılan davete uyarak İstanbul’a gitmiş, bize durumu ancak dönüşünden sonra bildirmişti. Anlaşıldığına göre, Doğu Trakya’nın yalnız başına varlığını koruyamayacağı, ancak Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı devletin idaresi sayesinde yaşayabileceği yolunda fikirler telkin edilmiş... Herhalde manevî gücü kıracak birtakım propagandalar yapılmış...

Cafer Tayyar Bey İstanbul’da iken Tümen komutanlarından Muhittin Bey İstanbul’dan Kolordu Komutanlığı‘na atanmış, Cafer Tayyar Bey’in Trakya’ya dönmesine izin verilmiş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul çevreleriyle görüştükten sonra, Muhittin

Bey’in teklifine rağmen, artık kolordunun komutanlığını üzerine almamış, Muhittin Bey’in üzerinde bırakmış. Böylece Trakya’nın kaderi, İstanbul siyasî çevrelerinin etkisine terk edilmiş…

Efendiler, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman, Trakya’da 1. Kolordu’nun savaş düzeni şöyleydi:

Kolordu Merkezi Edirne’de;

60. Tümen: Keşan, Edirne, Uzunköprü dolaylarında;

55. Tümen: Tekirdağ bölgesinde;

49. Tümen: Kırklareli bölgesinde.

Yunan ordusu, Anadolu’da, Batı Cephesinde yaptığı genel saldırıda başarı sağladıktan sonra, 20 Temmuz 1920’de Tekirdağ‘a bir tümen çıkardı. Tekirdağ bölgesinde pek dağınık bir durumda bulunan 55. Tümen, toplanmaya vakit bulamadan, Yunan Tümeni Edirne’ye doğru yürümeye başladı.

Batı Trakya’dan Meriç‘i geçerek saldırmak isteyen Yunan kuvvetleri, o bölgedeki 60. Tümen’e komuta eden Cemil Bey’in (İçişleri Bakanı Cemil Bey’dir) ve 15 Haziran’da kuvvetleriyle Edirne’ye gelmiş bulunan ve Edirne-Karaağaç istasyonu arasında ciddi savaşlar vermiş olan Şükrü Naili Bey’in (Şükrü Naili Paşa) dikkat ve direnmeleri sayesinde durduruldu ve ilerlemeleri önlendi.

Trakya’daki Kolordumuzun Askerliğin Gereklerini ve

Vatanseverlik Namusunu Yerine Getirememesinin

Tek Sorumlusu Cafer Tayyar Paşa’dır

Edirne’ye doğru serbestçe ilerlemekte olan düşman tümenine karşı, bütün 1. Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak Kolordu Komutanı Muhittin Bey’in ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız, elde ettiğim bilgilere göre, Cafer Tayyar Bey, kendi kuvvetleri ile temas kuramadan, Havza yakınlarında atla dolaşırken düşman tarafından esir edilmiştir. Ondan sonra sevk ve idareden yoksun kalan 1. Kolordumuz tamamıyla dağıldı. Birliklerinin bir kısmı esir oldu, bir kısmı da Bulgaristan’a sığındı. Sonuç olarak, Trakya’nın tamamı Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki, 1. Kolordu Komutanınca, milletin istediği ve beklediği ileri görüşlülüğün, uyanıklık ve fedakârlığın gösterildiğine şahit olamadık.

Efendiler, Trakya’nın özel ve güç durum ve şartlar içinde bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat, bu özellik ve güçlük, hiçbir zaman Trakya’daki kolordunun askerliğin gereklerini yerine getirmesine ve vatanperverlik namusunu göstermesine engel olamazdı. Eğer, bu yapılamamış ise millet ve tarih karşısında bulunan tek sorumlusu Cafer Tayyar Paşa’dır. Tarihte bütün bir vatanı, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında, son bir avuç toprağına kadar karış karış kahramanca ve namusluca savunmuş ve yine varlığını koruyabilmiş ordular görülmüştür. Türk ordusu o cevherde bir ordudur. Yeter ki, ona komuta edenler, komuta edebilme vasıflarına sahip olabilsinler.

Efendiler, komutanlar askerliğin görev ve gereklerini düşünür ve uygularken, beyinlerini siyasî görüşlerin etkisi altında bulundurmaktan kaçınmalıdırlar. Siyasetin gereklerini düşünen başka görevliler bulunduğunu unutmamalıdırlar.

Komutanların, emirleri altına verilen millet evlâdını, memleket araçlarını, düşmana ve ölüme doğru sürerken, düşündükleri tek nokta, milletin kendilerinden beklediği vatan görevini ateşle, süngüyle ve ölümle yerine getirerek sonuç almaktır. Askerî görev, ancak bu anlayış ve inançla yerine getirilebilir. Lâfla, politika ile, düşmanın aldatıcı vaadlerine kulak vermekle askerlik görevi yapılamaz. Omuzlarında ve özellikle kafalarında askerlik sorumluluğunu yüklenecek kadar kuvvet bulunmayanların feci sonuçlarla karşılaşmaları kaçınılmazdır.

Efendiler, bir komutanın esir olması da mazur görülebilir. O zaman ki, askerliğin görev ve gereklerini yerine getirip uygulamakta, elindeki kuvveti sonuna kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra, kanını akıtmak fırsatını bulamaksızın düşman eline düşerse...

Efendiler, bütün ordusu, üstün düşman karşısında yenilip de kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını, düşman başkomutanının çadırına doğru sürerek ölüm arayan Türk komutanları görülmüştür.

Bir Türk komutanının, ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötü rastlantı ve kötü şans eseri bile olsa, düşmana esir düşmesini biz mazur görsek de, tarih bunu asla affetmez ve affetmemelidir. Türk İnkılâp tarihinin gelecek nesillere hitap ve uyarısı işte budur.

İkinci Konya İsyanı

Saygıdeğer Efendiler, Anadolu ortasında çıkarılan iç isyanların, Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve yaptığımız düzenlemeler üzerindeki kötü etkileri, düşmanlarca umulan sonuçları vermedi. Savunma kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya tesirini göstererek, cephemizi yıkma hedefine yönelmiş bulunan harekâtla birlikte, cepheye yakın bölgelerde de halkı ayaklandırmak, düşmanların önem verdikleri bir mesele idi. İstanbul, bu konuda öteden beri çalışmaktaydı. Zeynelâbidin Partisi'nin Konya ve dolaylarında çıkmasına aracı olduğu isyan hareketleri, nihayet 1920 yılı Ekimi'nin başında patlak verdi.

Delibaş adında bir eşkiya, beşyüz kadar asker kaçağını topladı. 2/3 Ekim 1920 gecesi Çumra'yı bastı. 3 Ekim sabahı da Konya'ya girdi ve idareyi ele geçirdi. Konya valisi bulunan Haydar Bey ve Komutan Avni Bey (Milletvekili Avni Paşa'dır) Konya'da bulunan az sayıdaki asker ve jandarma ile, Alâettin tepesinde, âsilere karşı anılmaya değer bir kahramanlıkla savunmada bulundular. Fakat asilerin çokluğu ve her taraftan saldırmaları karşısında âsilere esir düştüler.

Aynı günlerde Beyşehir ve Akşehir ilçelerinde de, görevli olarak dolaşan askeri hey'etlerimiz oralarda âsiler tarafından görev yapmaktan alıkondular. Ilgın ilçesinin Çekil Köyü yakınlarında toplanan üç yüz kadar âsî de, nasihat için giden kurula ateş etti. Konya'nın güneyinde Karaman ilçesinde de âsiler toplanmaya başladı. Sultaniye âsîler eline düştü.

Efendiler, bu ayaklanmalara karşı, Afyonkarahisar'dan ve Kütahya'dan sevkettiğimiz Derviş Bey (Kolordu Komutanı Derviş Paşa) komutasındaki kuvvetler, Konya'nın kuzeyindeki Meydan İstasyonu yakınlarında âsîlerle

karşılaştı. Ankara'dan da bir süvari alayı ve bir dağ topu ile, o zaman İçişleri Bakanı olan Refet Bey komutasında sevkedilen kuvvet, Meydan İstasyonundan ilerleyen Derviş Bey kuvvetiyle birleşti. Adana Cephesinden de, bir kuvvet Karaman'a doğru yola çıkarıldı.

Konya üzerine hareket eden kuvvetler, âsîlerle yaptıkları birkaç çatışmadan sonra, 6 Ekim 1920'de Konya'yı âsîlerden kurtardı. Oradan kaçan âsîler Koçhisar, Akseki, Bozkır ve Manavgat'a doğru gittiler.

Diğer bir kısım âsîler de, Afyonkarahisar'la Konya arasındaki Kadınhan ve Ilgın'ı işgal ettiler. Bu bölgeye de Batı Cephesi'nden Yarbay Osman Bey Komutasında bir kuvvet gönderildi. Osman Bey Müfrezesi Ilgın, Kadınhan, Çekil ve Yalvaç'taki isyânları bastırdı. Güneyden gelen kuvvetimiz Karaman'ı kurtardı.

İsyan bölgesinde âsileri tepelemeyi başaran kuvvetlerimiz Bozkır, Seydişehir ve Beyşehir'i de isyancılardan temizledi. Her tarafta, âsilerin dökünтülerinden bir kısmı bize katıldılar. Bir kısmı da, Antalya ve Mersin yönlerine doğru kaçtılar. Delibaş, Mersin bölgesinde Fransızlara sığındı.

Saygıdeğer efendiler, Yeşilordu Teşkilâtından sözederken açıklamıştım ki, düşmana karşı oluşturulacak kuvvetler konusunda iki zıt görüş çarpışmaya başlamıştı. Bizim benimsediğimiz düzenli ordu kurma görüşüne karşı çıkılarak "milis" diyebileceğimiz bir çeşit teşkilât kurma görüşüne ağırlık kazandırılmak isteniyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler, Kütahya yakınlarında, Kuva-yı Seyyare adı altında ve elleri altında bulunan kuvvete dayanarak bu görüşün başını çekiyorlar ve ateşli bir şekilde çalışıyorlardı.

“Ordudan Fayda Yoktur” Sözleri ve

Batı Cephesi Komutanı‘nın Taarruz Teklifi

Batı Cephesi’nde, orduda ve halk arasında bu yaygın görüş etrafında yapılan propaganda o kadar güçlü ve etkili bir duruma geldi ki, “ordu’dan fayda yoktur, dağılsın! Hepimiz Kuva-yı Millîye olalım...” sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

Batı Cephesi birlikleri arasında, Kuva-yı Millîye halinde, bir bölge ve bir cepheye sahip bulunan Ethem Bey Müfrezesinin adamları, âdeta müstesna, ordu erlerinden daha üstün, imtiyazlı ve gıpta edilecek durumda sayılmaya başladı. Ethem Bey ve kardeşleri de, herkes üzerinde bir çeşit otorite ve üstünlük kurmaya başladılar...

İşte bu sıralarda idi ki, Batı Cephesi Komutanı, Genel Kurmay Başkanlığı‘na, Ethem ve Tevfik kardeşlerin etkisiyle olduğu sanılan bir teklifte bulundu: “Yunan ordusunun Gediz yakınında bulunan bağımsız bir tümenine saldırmak!..”

Batı Cephesi Komutanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde dağılmış olarak bulunduğu, Gediz yakınındaki kuvvetinin zayıf ve tek başına bırakıldığını ileri sürerken, düşman moralinin bozuk olduğunu da kabul ediyordu.

O tarihlerde, Yunan ordusu üç tümenle Bursa bölgesinde; bir tümenle Aydın dolaylarında; bir tümenle Uşak’ta ve bir tümenle Gediz’de bulunuyordu.

Gediz Saldırısı

Batı Cephesi Komutanı, iki piyade tümenini ve Ethem Bey'in Kuva-yı Seyyaresi'ni Gediz'deki Yunan tümeni üzerine harekete geçirebilecekti. Bu hareketten parlak bir sonuç almayı umuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu teklifini kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu genel durumu itibariyle bizim ordumuzdan daha kuvvetli idi. Biz, daha ordumuzu kurmuş ve düzene sokabilmiş değildik. Cephane miktarı da, ağırdan almamızı gerektiriyordu. Bütün cephe kuvvetlerimize başvurarak ve azçok üstün bir kuvvet toplayarak, Gediz'de düşmana karşı hızla bir başarı kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat kuvvetlerimiz ve hazırlığımız, böyle bir başarıyı genel ve sonuç aldırıcı bir başarıya götürmeye elverişli değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, sınırlı ve geçici bir başarı elde etmek için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde, düşman bütün kuvvetleri ile bir karşı saldırıya geçerse, her tarafta yenilgi kaçınılmaz olurdu. Bundan dolayı da, cephenin ve Hükûmet'in şimdilik ordu teşkilâtını genişletmek ve sayısını arttırarak cepheyi kuvvetlendirmeye çalışmak gerekiyordu. Memleketin ölüm kalım meselesi demek olan Batı Cephesi'nde, özel ve sınırlı düşüncelere kapılmak doğru bulunmuyordu.

Genelkurmay Başkanı bu Gediz saldırısının yapılmamasında ısrar etti. Batı Cephesi Komutanlığı ile, haberleşme yoluyla anlaşamadı. Bizzat Ankara'dan, Eskişehir'deki Batı Cephesi Merkezi'ne gitti. Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın bu görüşmeleri sonunda, Ali Fuat Paşa durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere hareketi ertelemiştir. Fakat, birkaç gün sonra, Cephe

Komutanlığı‘nca gönderilen rapordan, saldırıya karar verildiği anlaşılmıştır.

Efendiler, o günlerde bu saldırı lehinde, her tarafta ve Meclis’te müthiş bir propaganda yapılıyordu.

“Düşman Gediz’de tek başınadır. Biz onu orada yok ederiz. Parlak bir durum ortaya çıkar. Zaten Yunan Ordusu kaçmaya hazırdır” sözleriyle, Gediz saldırısının gerekli olduğu, neredeyse genel bir kanaat haline getirilmek isteniyordu.

Sonunda, Batı Cephesi Komutanı 61. ve 11. Tümenler ve Kuvve-i Seyyareler’le 24 Ekim 1920’de Gediz’deki düşmana saldırdı.

Efendiler, dalgalı, disiplinsiz, emir ve komutasız bazı hareketlerden sonra, bildiğiniz üzere, Gediz’de yenildik.

Yunan Ordusu, bu harekete cevap olmak üzere, 25 Ekim 1920 günü Bursa Cephesinden saldırıya geçti. Yenişehir’i ve İnegöl’ü işgal etti. Uşak’tan, Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize saldırdı. Birliklerimiz, Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Böylece Efendiler, cephenin her tarafında yeniden genel bir yenilgiye uğradık.

Batı Cephesi Komutanı‘nın saldırıya geçmesinden dört gün sonra Bakanlar Kurulu’nda şu telgrafı okundu:

27/28.10.1920

Çandarhisar

Genelkurmay Başkanlığı‘na

1- *Birliklerin savaş kayıplarını hızla düzeltme ihtiyacındayız. Gediz Savaşı, üçyüz savaşçıdan kurulu birliğin, bir taburun savaş görevini yapmasına yeterli olmadığını gösterdiğinden, tabur mevcutlarını dörderyüz savaşçıya çıkarmak mecburiyetindeyiz. Bu savaşlar dolayısıyla, bütün depo birlikleri bile cepheye sürüldüğünden yetişmiş, silâhlı ve teçhizatlı bin ikmal erinin özellikle Ankara'daki birliklerinden, bu mümkün değilse en yakın bir yerden acele olarak gönderilmesini,*

2- *Askerî manevralar ve savaşlar, giydirilebilen erlerin bile elbiselerini, ayakkabılarını parçalamış, dünden beri kar yağan dağlarda asker çıplak ve yalınayak kalmıştır. "Cephe Komutanlığı Vekilliği" emrinde hiçbir şey olmadığından, özellikle kaput, ayakkabı, pamuklu elbise, yelek, kuşak; kısacası hava şartlarından korunmak için ne verilmek gerekiyorsa, on beş bin hesabıyla acele olarak gönderilmesini arz ve rica ederim.*

3- *Millî Savunma Bakanlığı'na, Genelkurmay Başkanlığı'na ve bilgi edinilmesi için Cephe Komutanlığı Vekilliği'ne yazılmıştır.*

Batı Cephesi Komutanı

Ali Fuat

Efendiler, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın, daha Gediz Savaşının yapılmakta olduğu bir sırada okuduğumuz bu telgrafında yazılmış olanlarla, bunlarda sezilen anlam ve zihniyetin pek dikkate değer görülmesi doğaldır, sanırım. Askeri durumu, kuvvetimizin miktarı, hazırlığımızın derecesi, bütün memlekette her bakımdan muhtaç olduğumuz kaynakların güç ve yeteneği, elbette bu telgraf tarihinden üç gün önce Batı Cephesi Komutanlığı'nca biliniyordu. Her şey tamam olup da, bunlar Gediz Savaşı'nın yapıldığı üçbeş gün içinde mi mahvolmuştu? Bilinmekte olan bütün gerçeklere rağmen, Batı Cephesi, Genelkurmay başkanlığı tarafından mı saldırıya zorlanmıştı?

Söz konusu telgraf, Bakanlar Kurulu'nda okunduktan sonra altına şu not yazılmıştı:

Bakanlar Kurulu'nca okundu. İleri sürülen sebepler ve olaylar akla yatkın bulunmadı. Gerekli yardımın yapılacağı tabiidir. 3. Alay'dan beklenen kuvvet gönderilecektir.

İsmet

Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular

Efendiler, her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların ortaya çıkması beklenmelidir. Gediz Savaşından sonra da genel durum feci bir görünüş arz edince, her tarafta dedikodular, haklı ve haksız eleştiriler başladı.

Bazıları ve hele Kuva-ı Seyyareciler, Ethem ve kardeşleri, bütün suçu cephe komutanına ve düzenli ordu tümenlerine atarak, kendilerinin güç durumda bırakılmış oldukları yolunda propaganda yaptırıyorlar ve, "ordu komutanı kendi hatâlarını kapatmak için kusuru bize yükletiyor" diyorlardı.

Ordu'da, Kuva-yı Seyyare'nin hiçbir iş yapmadığını, yapma gücünde olmadığını, savaşta verilen emirlere uymadığını, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.

Efendiler, açıklamalara tekrar bıraktığım noktadan devam etmek üzere, burada küçük bir olayı dile getirmeme izninizi rica edeceğim. Bilindiği üzere, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu sırasında ortaya konan esaslara göre, "İcra Hey'eti" adı verilen Hükûmet'in üyeleri, doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclis tarafından seçiliyordu. Bu usül, 4 Kasım 1920 tarihine kadar uygulandı. Bununla ilgili kanun, ancak 4 Kasım 1920'de: "Bakanlar, Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilir" şeklinde değiştirildi.

Meclis’te Görülen Aykırı Eğilimler ve Nâzım Bey’in

İçişleri Bakanlığı‘na Seçilmesi Karşısında

Benimsediğim Tutum

İşte bildirmek istediğim husus, bakanların seçimi ile ilgili kanunun değiştirilmesini gerektiren sebeplerden biridir.

Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde, Tokat Milletvekili bulunan Nâzım Bey, 89 oya karşı, 98 oyla, Meclis'çe İçişleri Bakanlığı'na seçildi. Nâzım Bey, dakika kaybetmeksizin büyük bir aceleyle Bakanlık makamına girip daha sonra Bakanlar Kurulu Başkanı da olmam dolayısıyla beni ziyarete geldi.

Ben, Nâzım Bey'i kabul etmedim. Yüce Meclis'in güvenini kazanarak seçilmiş olan bir bakanı kabul etmemekle yaptığım davranışın özelliği ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat memleketin büyük yararı, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Elbette, bu hareketimin sebebini açıklayıp isbat edeceğimden ve açıklayacağım noktanın yüce Meclisçe'de önemli görüleceğinden emindim.

Efendiler, Meclis üyeleri arasından, aykırı birtakım prensiplere eğilim gösterenler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere Nâzım Bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nâzım Bey'in, kendisinden daha Sivas Kongresi sıralarında aldığım safsatalarla dolu bazı mektuplarından, ne zihniyet ve karakterde bir kimse olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, milletvekili olarak Ankara'ya geldikten sonra, her gün yeni yeni siyasî faaliyetler gösteriyordu. Oluşmaya başlayan her siyasî grupla temas fırsatını kaçırmıyordu.

Nâzım Bey, bizzat veya dolaylı olarak yabancı çevrelerden bazıları ile temas yolunu bulmuş; onlardan destek görmüş ve yardım imkânları da sağlamıştı.

Bu zatın, Halk İştirakıyyun Fırkası (Halk Komünist Partisi) diye ciddi olmayan ve sırf kendisine çıkar sağlamak üzere bir parti kurma faaliyetine geçerek, millîyetçiliğe aykırı faaliyet sevdasında bulunduğunu mutlaka duymuşsunuzdur.

Bu kişinin, yabancı çevrelere casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, daha sonra İstiklâl Mahkemesi birçok gerçeği ortaya koymuştu.

İşte Efendiler, bu Nâzım Bey, kendisinin ve arkadaşlarının yaptığı sürekli propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, milletin yüksek yararlarını unutarak yaptıkları yardımlarla İçişleri Bakanlığı'na geçirilmişti. Böylece Nâzım Bey, Hükûmet'in bütün iç idare makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat, paralı uşağı olduğu kimselerin isteklerinin gerçekleşmesine en büyük hizmeti yapabilecek duruma gelebilmişti.

Elbette Efendiler, buna asla razı olamazdım. Onun için İçişleri Bakanı Nâzım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman da, Meclis'teki gizli oturumda, hakkındaki bilgi ve görüşlerimi açıkça söyledim.

Milletvekillerini Seçerken Çok Dikkatli ve Titiz Olmalıdır

Saygıdeğer Efendiler, pek iyi bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle idare edilmiş ve edilmekte olan memleketlerde, vatan için en büyük tehlike, sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu, çok defa kolaylıkla sağlanabilmiştir. Meclislerle idare edilen memleketlerde ise, en tehlikeli durum, bazı milletvekillerinin yabancılar adına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır Millet Meclislerine kadar girme yolunu bulabilen vatansızlara her zaman rastlanabileceğine, tarihin bu konudaki örnekleriyle hükmetmek zorunludur. Bunun için millet, kendi vekillerini, seçerken, çok dikkatli ve titiz olmalıdır. Milletin hatâ yapmaktan korunması için tek çıkar yol, düşünce ve faaliyetleriyle milletin güvenini kazanmış olan siyasî bir partinin seçimde millete kılavuzluk etmesidir. Genellikle bütün vatandaşların, adaylıklarını ortaya atan her şahıs hakkında karar vermeye yardımcı olacak doğru bilgilere ve isabetli oya sahip bulunacağını kabul etmek, görüş olarak var sayılsa, bile, bunun tam bir gerçek olmadığı tecrübelerin tecrübeleriyle ve inkâr edilemez bir açıklıkla ortaya çıkmıştır.

Efendiler, bıraktığımız noktaya, yani Batı Cephesi'ne dönüyorum. Gediz Savaşı'ndan, onun maddî ve manevî can sıkıcı sonuçlarından sonra, Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki komutanlık etki ve otoritesi sarsılmış gibi görünüyordu. Kendisini komutadan çekmeyi zorunlu saymaya başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmek üzere 5 Kasım 1920 tarihli bir şifre ile izin istedi. Cevap olarak, 6 Kasım'da Ankara'ya gelmesinin uygun olacağını bildirdim. Fuat Paşa aleyhindeki dedikodu ve Kuva-yı Seyyare'nin varlığının ordudaki disiplinsizliğe yol açan kötü etkileri o kadar hissedilmeye başlamıştı ki, 7 Kasım tarihinde

Ali Fuat Paşa’ya hemen Ankara’ya gelmesini emretmeyi gerekli buldum.

Ali Fuat Paşa’nın Moskova Büyükelçiliği’ne Atanması ve

Cephenin İkiye Ayrılması Kararı

Efendiler, artık Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesine komuta edemeyeceğine inanmıştım. O günlerde Moskova'ya da bir elçilik topluluğu göndermemiz gerekiyordu. O halde, Fuat Paşa büyükelçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı Cephesi de çok ciddi ve dikkatli bir çalışma beklediğinden, bu cephe komutanlığını da, zaten genel askerî harekâtı yürütmekte olan Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya ek görev olarak vermek en hızlı ve uygun bir tedbir olacaktı. Bir yandan da, gerek iç isyanlara ve direnmelere karşı gerek savaş harekâtı açısından kuvvetli bir süvari teşkilâtına duyulan ihtiyaç açıktı. Sırf bu teşkilâtı kurabilmek için de İçişleri Bakanı olan Refet Bey'e (Refet Paşa) ek olarak bu görevi de vererek, kendisini Konya ve dolaylarına göndermeyi uygun buluyordum. Çünkü Refet Paşa, zaman zaman çeşitli sebeplerle Konya'ya, Denizli'ye gitmiş, Batı Cephesi'nin güney kesimi ile ilgilenmiş ve o kesimle ilgisi bulunan bölgeleri tanımış bulunuyordu. O halde konuyu şöyle çözebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak; önemli kesimleri içine alan alanı Batı Cephesi diye adlandırarak İsmet Paşa'nın komutasına vermek; güney kesimini de Konya ve dolaylarına göndereceğim Refet Paşa'ya vererek, her iki cepheyi birden doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığı makamına bağlamak...

Genelkurmay Başkanlığı'na da, Millî Savunma Bakanı olan Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi. Fuat Paşa zamanında bir de cepheden Sivas'a kadar uzanan "Geri Bölgesi" vardı. Fuat Paşa, bu bölgeyi idare edebilmek için de bir "Cephe Komutanlığı Vekâleti" makamı kurmaya mecbur olmuştu. Bunun doğal ve pratik olmadığı meydandaydı. Bu bakımdan, yeni düzenlemede, bu geri bölgesini de yol alanı olarak cepheye bıraktıktan sonra, Millî Savunma Bakanlığı'na bağlamak doğal idi. İsmet Paşa'nın bir süre için

Genelkurmay Başkanlığı‘ndan ayrılmaması, ordunun düzenlenme ve hazırlanmasında hız sağlanması için yararlı görüldüğü gibi, Refet Bey’in de İçişleri Bakanlığı sıfatını geçici olarak devam ettirmesi, özellikle kendi bölgesinde güvenliğin sağlanması, halktan hayvan ve malzeme toplamak şekliyle meydana getirmeye mecbur olduğu süvari teşkilâtını bir an önce kurabilmek için gerekliydi.

Hızla Düzenli Ordu ve Büyük Süvari Birlikleri Kurma ve

Düzensiz Teşkilât Fikir ve Siyasetini Yıkma Kararı

Efendiler, 8 Kasım 1920'de, Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuva-yı Millîye kıyafetinde gördüm. Batı Cephesi Komutanı'na bu kıyafeti benimseten düşünce ve zihniyet akımının, bütün Batı Cephesi üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlamak için artık tereddüde yer kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya, kısa bir görüşmeden sonra, alabileceği yeni görevi söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi, İsmet ve Refet Paşaları da davet ederek yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif: "Hızla düzenli ordu ve süvari birlikleri meydana getirmekten" ibaretti. Böylece, 1920 yılı Kasımının sekizinci günü, "düzensiz teşkilât fikir ve siyasetini yıkma kararı" faaliyet ve uygulama alanına konulmuş oldu.

Görünüşte Bizim İçin Yumuşak Sanılan Bir Politika İle,

Bizi İçten Yıkma Teşebbüsü

Saygıdeğer Efendiler, burada bir an durarak bakışlarımızı İstanbul'a çevirelim. Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin her türlü düşmanla ortak olan, "silâhla sonuç alma plânı" uygulamada başarı kazanamamıştı. İç isyanlara karşı koyduk ve direndik. Yunan saldırısı en sonunda bir hatta durdu. Yunanlıların ondan sonraki hareketleri de sınırlı alanlar içinde kaldı. İç isyanlara ve Yunan cephesine karşı ciddî tedbirler almakta olduğumuz görülüyordu. İçeriden ve dışarıdan gelen silâhlı hücumların, özellikle Ankara'daki Millî Hükûmet'i sarsamayacağı anlaşılıyordu. Bu itibarla, İstanbul'un silâhlı saldırı politikası iflâs etmiş bulunuyordu. Bunu değiştirip, yeniden uzlaşma politikasına döner gibi görünerek, bizi içerden yıkma politikası gütmenin daha yararlı olacağına inandıklarına hükmedilebilirdi. Tıpkı 1919 Eylülünde Damat Ferit Paşa'nın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin gelmesiyle olduğu gibi, görünüşte bizim için yumuşak sanılan bir politika ile, bizi içten yıkma faaliyeti yenilenecekti.

Bundan sonraki mücadelelerimizde, İstanbul aracılığıyla yapılan iç ve dış faaliyetler, bizi güçsüzlüğe düşürecek telkinler ve Yunan ordusuyla olduğu kadar, fakat anlaşılması ve anlatılması daha güç şartlar içinde, içeride bozgunculara karşı uğraştığımız da görülecektir.

İstanbul'da Hükûmetin başına Tevfik Paşa getirildi. Kabinede Dahiliye Nâzırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nâzırı olarak Salih Paşalar bulunuyordu. Tevfik Paşa Kabinesi, derhal bizimle temas ve ilişki kurmak istedi. Bu görevi esas itibariyle Ahmet İzzet Paşa üzerine aldı. Saray kurmay kurulunda bulunan bir subay, Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlarla Ankara'ya gönderildi. Bu notlarda, eskisine bakarak daha elverişli şartlarla, söz gelişi, İzmir'de

Osmanlı hakimiyeti altında Yunanlılar tarafından özel bir yönetim kurulmasının kabulü gibi şartlarla, bir barış yapma ümidinde bulundukları ve her şeyden önce, İstanbul Hükûmeti ile bir uzlaşmaya varmanın önemli olduğu bildiriliyordu.

Ahmet İzzet Paşa'ya ve Tevfik Paşa Kabinesi'ne durumu bildirmek ve kendilerini aydınlatmak amacıyla, gereken bilgi ve görüşleri detaylı olarak yazdırıp, Ankara'ya gelen özel memura verdik ve kendisini 8 Kasım 1920 tarihinde İnebolu'ya doğru yola çıkardık.

İstanbul’da İktidar Konumuna Getirilen

Tevfik Paşa Kabinesi Ankara İle Temas İmkânı Arıyor

Efendiler, İstanbul'da 23/24 Kasım 1920 tarihinde yazılan ve İstanbul'a varmış olan özel memurun imzasıyla İnebolu'ya gönderilen ve 27 Kasım'da oradan Ankara'ya çekilen bir telgrafta, şu bilgiler veriliyordu:

"Bu gün 23.11.1920'de İzzet Paşa'nın yanında bulunduğum sırada, Hariciye Nâzırı, son siyasî durumla ilgili olarak aşağıdaki açıklamaları yapmıştır:

"Yeni gelen İngiliz elçisi, Ermenistan, Gürcistan ve bir süre sonra, İzmir'e ilgili önemli konularda Osmanlı Hükûmeti lehine bir çözümün bulunacağını söylemiş. Bu elverişli durumdan yararlanarak memleketin geleceğinin sağlanabilmesi için büyük bir güçle çalışılarak fırsat kaçırılmamalıdır. Eğer, Ankara, zaman kazanmak isteğindeyse bile, bir ilişki kurularak ilerideki kararlar birlikte alınmalıdır"

dedikten sonra, şu satırlar ekleniyor:

"Açıklamalara ek olarak, İzzet Paşa, kendisine tarafımızdan gönderilen özetteki, "şimdiye kadar yapılan, mücadelelerin bugün verdiği ve sağladığı imkânlardan yararlanmak görevimizdir", cümlesine dayanarak; eğer Anadolu gönderilecek kurulu kabul etmezse, doğrudan doğruya benimle ilişki kurarak maksadımızı kendimiz kararlaştırmalıyız. Bunu da kabul etmedikleri takdirde, söz konusu cümledeki görüşten vazgeçildiği anlaşılacağından, artık Kabinede kalmayarak istifa edeceğini ve istersek İstanbul'u dikkate almayarak kendisinin de Anadolu'ya geleceğini söylemiş."

Efendiler, aynı telgrafta, İstanbul basınında, İzzet Paşa'ya ait olduğu bildirilen şu demecin de yayınlandığı yazılıydı:

"Hükûmetin Anadolu'ya özel bir memur göndermekten maksadı, Ankara'dakilerle bir temas kurulup kurulamayacağını anlatmak içindi. Oradan dönen memur, bu ilişkinin kurulabileceğini anlattı ve haberleşme de yapılabildi. Elbette gereğinin yapılmasına çalışacağız."

Böyle bir demecin Anadolu'nun görüşüne uygun düşmeyeceği ve yalanlanması gerektiği ileri sürülmüş ise de, Kabine bunu kabul etmemiş. Bununla birlikte İzzet Paşa, Tercüman-ı Hakikat Gazetesine şu demeci de vermiş:

"Memleketin yüksek çıkarları, şimdilik bu konuda basının susmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan bir iki gün daha demeç veremiyoruz."

Efendiler, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları akıllı, tedbirli ve uzak görüşlü olarak biliyordu. Bu sebeple Damat Ferit Paşa çekilip yerine, ileri gelenleri bu şahıslar olan bir kabine iş başına gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa Kabinesi ilk anda Ankara ile ilişki kurmak isteyince, kamuoyunda, iyi niyetine inanmamak için bir sebep görülemedi. Herkes Tevfik Paşa kabinesi'nin iktidara gelmesini hayırlı saydı. Bu kabinenin memleket ve milletin yüksek çıkarlarını gözetecek çare ve yolları bulmadan iktidara gelmiş olduğunu kabul etmek ve ettirmek gerçekten güçtü. Kaldı ki, kendileri de İstanbul çevrelerinde ve basında kullandıkları dille, kamuoyunu doğrulayacak bir tavır takınmış bulunuyorlardı.

Bilecik Görüşmeşi Kararlaştırılıyor

Biz, gerçek durumun herkesin sandığı ve düşündüğü gibi olmadığına tamamen inanmış bulunuyorduk. Ancak, İstanbul'un kurtuluş çaresi olarak ileri sürdüğü uzlaşma ve görüşme tekliflerini, kamuoyunu inandırmaya yarayacak şartları hazırlamadan reddetmeyi uygun bulmadık. Onun için, özellikle İzzet ve Salih Paşaların da içinde bulunacağı bir kurulla Bilecik'te görüşmeye uygun bulduk. Bu zatlarla görüştükten sonra, halkın, bütün inanış ve görüşlerdeki yanlışlığı anlayacağına şüphem yoktu. Bir de, her ne olursa olsun, kamuoyunca yukarıda işaret ettiğim vasıfları ile tanınmış olan bu zatların, İstanbul'da hükûmet kurmalarının millî gaye için ne kadar zararlı olduğu meydandaydı. Bu bakımdan, görüşmeden sonra da, kendilerinin İstanbul'a dönmelerine izin vermeme gereği bence normaldi. İşte bu düşüncelerledir ki, İzzet Paşa kuruluyla Bilecik'te görüşme kararlaştırıldı. Görüşme, 2 Aralıkta değil fakat 5 Aralık'ta oldu.

Efendiler, bu görüşmeyi beklerken, o güne kadar cephede ve Ankara'da geçen olayları da kısaca bilginize sunayım:

"Efendiler, hatırlarsınız ki, İzzet Paşa'nın özel memurunun İnebolu üzerinden İstanbul'a hareket ettirildiği 8 Kasım 1920 günü, Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğinde, İsmet ve Refet Paşa'ların da Batı Cephesi'nde görevlendirilmeleri kararlaştırılmıştı. İsmet Paşa, ertesi gün cepheye hareket etti. 10 Kasım'da göreve başladı."

O zamanlar Ethem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir kişinin, Eskişehir'den 13 kasım 1920 tarihli bir şifreli telgrafını aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki:

"Ethem Bey'in, Fuat Paşa Hazretleri'nin yanında Rusya'ya gideceği söylentisi cephede ve gerideki halk arasında

kötüye yorulmaktadır. Bu gibi kimselerin çevrenizden uzaklaştırılması, zâtıdevletlerinizin diktatörlük ilân edeceği zannını uyandırmıştır.

Efendiler, Ethem ve kardeşlerinin Türkiye'den uzaklaştırılmaları, gerçekten Türkiye'nin de, kendilerinin de yarar ve selâmeti bakımından yerindeydi. Bu sebeple, Fuat Paşa'ya, kendileri istedikleri takdirde, bunları da birlikte alıp uygun şekilde görevlendirilebileceklerini söylemiştim. Ethem Bey'in arkadaşı tarafından yazılan bu telgraftaki ifadelerin, yalnız arkadaşının düşüncesi olduğu ve gerçeğe uygun bulunduğu elbette kabul edilemezdi. Çünkü, ne cephenin ne de halkın, Ethem Bey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmeyeceği konusu ile ilgisi yoktu. Özellikle: "ben diktatör olmak istiyorum; fakat Ethem ve benzerleri engeldir. Onun için bu gibileri uzaklaştırıyorum", zannından söz edilmesi büsbütün dikkatimi çekti.

Ethem ve Tevfik Kardeşlerin Muhalefete Geçmesi

İsmet Paşa’nın cephede çalışmaya başlamasından sonra, Ethem Bey, rahatsızlığını ileri sürerek Ankara’ya geldi ve burada uzun süre oturdu. Onun yokluğunda, kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey’e vekâleten Kuva-yı Seyyare’nin başında komutanlık ediyordu.

Durumu gerektiği gibi, aydınlatabilmek için, bir olaylar zincirinin bazı ana noktalarına işaret etmek uygun olur. Kuvva-yı Seyyare Komutanlığı, Karacaşehir’de, kendisine bağlı olmak üzere, gizlice Karakeçili adında bir birlik kurmuştu. Bu kuruluş hakkında Batı Cephesi Komutanlığı‘nın bilgisi yoktu. Böyle bir birliğin varlığı 17 Kasım 1920’de rastlantı sonucu öğrenildi. Cephe Komutanlığı‘nın, bu birliğin varlığı hakkında bilgi istemesi ve birliğin kontrole hazırlanması emri Ethem Bey tarafından yerine getirilmedi. Cephe Komutanlığı‘nca, sivil işlere ve geri hizmetlere karışılmaması için verilen genel emre aykırı olarak, Kuva-yı Seyyare Komutanlığı, Kütahya bölgesinde, her şeyde gösterdiği müdahale ve zorbalığını daha da arttırdı.

Cephe Komutanı, Ethem Bey Kuva-yı Seyyare’sinin, öteki gezici kuvvetlerden ayrılması için “Birinci Kuva-yı Seyyare” diye adlandırılmasını emrettiği halde, Ethem Bey ve kardeşi, bunu dikkate almak şöyle dursun, bu emre rağmen kendi kendine “Genel Kuvva-yı Seyyare ve Kütahya Çevresi Komutanı” şeklinde bir komutanlık durumu ortaya çıkardı.

Görülüyor ki, Ethem Bey ve kardeşi, emirleri altındaki birlikleri teftiş ettirmiyorlar, verilmemiş yetki ve ünvanları kendi kendilerine takınıyorlardı.

“Bütün Kuvva-yı Seyyare Komutan Vekili Tevfik” imzasıyla 21 Kasım 1920’de Cephe Komutanlığı‘na gelen bir raporda, “13. düşman tümeninin, Emîrfakıhlı, İlyasbey, Çardak, Umurbey üzerinden gelmekte olduğu” ve, “kendi bölgesinde bulunan Gördeslilerin düşman askerini çağırdıkları” yolunda bilgi vardı. Oysa, gerçekte, ne düşman tümeni ilerliyordu ve ne de Türk halkı düşmanı çağırmıştı. Bu bilgilerin özel maksatlarla verildiği anlaşılacaktır. Müslüman halkın düşmanı çağırması yalnız bir tek sebeple açıklanabilirdi ki, o da tarafımızdan zulüm ve eziyet göreceklerine inanmalarıdır. İşte, Cephe Komutanı, durumu bu noktadan ele alarak verdiği genel emirde demişti ki:

“Savaşın doğurduğu bunalım sırasındaki kızgınlıkların etkisiyle zorlayıcı sert tedbirler alınmasına kesinlikle engel olmak gerekir. Hainlikleri ne derece kesinlikle anlaşılmış olursa olsun, hiçbir köy asla yakılmayacak, halktan hiç kimse hiçbir birlik tarafından hiçbir suçla idam edilmeyecektir. Casuslukları ve daha başka suçları ortaya çıkmış kimselerin, göz altında İstiklâl Mahkemeleri’ne gönderilmeleri gerekir.”

Umum Kuvva-yı Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey, bu emre de karşı çıktı.

Efendiler, düşman, kuvvetlerini toplu bulundurmak maksadıyla aldığı tertibat yüzünden, Kuvva-yı Seyyare bölgesindeki bazı yerleri boşaltmıştı. Buralarda sivil idare kuruluncaya kadar, halkın güven içinde idaresi için, hemen teşkilât kurulmasına lüzum vardı. Bu sebeple, Jandarma hizmetinde bulunmuş ve iyi halli tanınmış kimselerden seçilen yüz elli mevcutlu bir Sahra Jandarma Bölüğü oluşturalarak, “Simav ve Bölgesi Komutanlığı” adı altında bir komutanlık kuruldu. Bu komutanlık, sınırları belli bir bölge içinde güvenlik işlerine bakacaktı. Yarbay İbrahim Bey adında bir kişinin görevlendirildiği bu komutanlığa, yönetim ve güvenlik bakımından bu bölgedeki askerlik şubeleri de

bağlanacaktı. Ordu birliklerinin ve Kuvva-yı Seyyare'nin komutanları yalnız askerî harekâttan sorumlu olacaklardı. Bu bölge komutanlığının kurulması dolayısıyla, o bölge halkına, Cephe Komutanlığı tarafından yazılan bildiride: "Sizin her türlü dertlerinizi dinlemek, adaletli bir yönetim kurmak maksadıyla, Simav'da bir Bölge Komutanlığı kuruyorum", cümlesi vardı. Bu cümleyi, Kuvva-yı Seyyare Komutanlığı tarafından kötüye yorulacağını göreceğiniz için, özellikle kaydediyorum.

Düşmandan kurtarılan bu kasabalar halkı, kurtuluş tarihinden başlayarak iki ay süreyle askerlik hizmetinden serbest tutulmuşlardı. Genel Kuvva-yı Seyyare Komutanı Vekili Tevfik Bey, birtakım düşünce ve sebeplerle bu bölge komutanlığına da itiraz etti.

Tevfik Bey, 23 Ekim 1920 tarihli bir raporunda: "Bir düşman tümeninin saldırısı üzerine, kuvvetlerini Gönen Köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini" bildiriyor ve, "sol kanadımda bulunan Cumburdu kesimini güvenlik altına alınız" diyor.

Düşmanın ciddî bir saldırısı olmamıştır. Kuvva-yı Seyyare Komutanlığı'nın maksadının, ordu birliklerini cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı. Cephe Komutanı İsmet Paşa, Tevfik Bey'in verdiği bilgileri ciddiye alarak, gerekenlere gerektiği gibi emirler vermiş olmakla birlikte, kendisinden de, "saldırıya geçen düşmanın aşağı yukarı kaç top kullanmakta olduğunu" ve "Kuruköy'den yol boyunca Çamköy'e doğru bir düşman harekâtının yapılıp yapılmadığını" sordu ve Cumburdu Vadisinin İslâmköy'e doğru güvenlik altına alınmasının Güney Cephesi'ne ait olduğunu bildirdi.

Tevfik Bey, 24 Kasım 1920 tarihinde Cephe Komutanlığı'na yazdığı telgrafta, iğneleyici birtakım sözlerden sonra,

“bendeniz, kuzey ve güney cephelerinin her ikisinin de Hükûmetin emrinde olduğunu sanıyorum. Madem ki değildir, idaresizlik yüzünden, boş yere burada vatan evlâtlarını kırdıramayacağım. Yirmi dört saate kadar sol kanadımız kuvvetli bir şekilde korunmadığı takdirde, Kuvva-yı Seyyare’yi Efendiköprüsü civarına çekeceğim. Bu konuda sorumluluğun kime ait olduğunu Hükûmet bulsun, efendim” diyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Kuvva-yı Seyyare Komutanına cevap verdi ve dedi ki: “12. Kolordu, sol kanadımızdan kırk kilometre uzaktadır. Bundan başka, geri çekilmiş olan düşmanı, keskin saldırılarla ve zorla yerinden atmak görevi birliklerimize verilmiştir. Bu bakımdan Kuvva-yı Seyyare, düşmanı takip eden bağımsız bir süvari tümeni durumundadır. Düşmanın üstün kuvvetle saldırılarına karşı yalnız başına tedbirler alır; düşman, ölçülü ve ciddî bir hareket yapıldıkça, buna karşı kesin savaştan kaçınır. Bu görevler süvari tümenlerine verilir. Güney Cephesi’nde kuvvetli süvari birliği olmadığından, sizin cephenizi süvari kuvvetleri ile genişletmek mümkün değildir. Güney Cephesi Kuvva-yı Seyyarelerle yalnız dış kanadından temas ve bağlantı sağlayabilir. Bu da lâzımdır. Kısacası, cephemiz iyi idare edilmektedir… v.b.”

Efendiler, Batı Cephesi Komutanlığı elbette ordunun kuvvet durumu ve miktarı ile ilgili bütçesini düzenlemek istiyordu. Bu maksatla, 22/23 Kasım 1920’de bütün cephe birliklerinden kuvvetlerinin mevcudu ile ilgili düzenli birer liste istedi. Cephe birliklerinin hepsinden cevap geldi. Kuvva-yı Seyyare istenilen mevcut listesini göndermedi. Bu konuda cepheden istenen açıklamaya gelen cevapta, Tevfik Bey diyordu ki; “Kuvva-yı Seyyare ne bir tümen ne de düzenli bir kuvvet haline getirilemez… Bu serserilerin başına ne bir subay ne de askerî memuru koymak mümkün olmadığı gibi kabul ettirilmesi de mümkün değildir. Çünkü, subay gördüler mi, Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim birliklerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı

Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardandır. “Sen yapamıyorsun” diye bunların değiştirilmesi imkanı da yoktur. Kuvva-yı Seyyare’nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zorunludur… Aslında, Kuvva-yı Seyyare, disiplin ve düzene sokulmak şöyle dursun, böyle bir düşüncenin doğmakta olduğunu sezdiği anda dağılır. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye yormayınız…”

Tevfik, Cephe Komutanını Tanımıyor

Efendiler, tam bu günlerde düşmanın, Bursa Cephesi ilerisinde, İznik yakınlarında bir faaliyeti hissedildi. Cephe Komutanı bizzat oraya giderek, yakından tedbirler almaya mecbur oldu. Onun için, 28 Kasım 1920 tarihinde Kuvva-yı Seyyare Komutanı Tevfik Bey'e cevap verirken: "Bu gün Bilecik'e gidiyorum. Dönüşte sizinle nerede karşı karşıya oturup görüşmek mümkün olur?" sorusunu sormuştu. Cephe Komutanına cevap verilmemişti. Cephe Komutanı, İznik durumuna karşı tedbir ve düzen almakla meşgul bulunduğu sırada, Kuvva-yı Seyyare Komutanlığı'ndan savaş raporları gelmeye başlamış. Sebebi sorulmuş:

"Raporlar gerektiği zaman Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na yazılmıştır. İmza: "Yüzbaşı Tahsin" telgrafı alınmış.

Efendiler, bir cephe komutanı için, cephesinin bir kısmında geçen olaylardan bilgi alamamak ne kadar güç bir durumdur. Böyle bir belirsizlik içinde kalmak, bütün cephenin idaresini yanlış yola sürükleyebilir. Düzeltilmesi imkânsız tehlikeli durumlara yol açabilir. Cephe Komutanı İsmet Paşa, 29 Kasım 1920 tarihinde, durumu Ankara'da bulunan Kuvva-yı Seyyare Komutanı Ethem Bey'e yazarak, raporlar için vekilinin uyarılmasını bildiriyor.

İsmet Paşa, 29 Kasım 1920'de, bize şu telgrafı gönderdi:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı'na

1- *Kuvva-yı Seyyare Komutanlığı, 27.11.1920 akşamından beri Cephe Komutanlığı'na rapor vermemektedir.*

2- *Bugün Ethem Bey'den, vekilini uyarmasını rica ettim. Düşmandan geri alınan yerlerin idaresi için Simav Bölgesi Komutanlığı dolayısıyla, Tevfik Bey'in üzüntü duyduğunu bildiren Ethem Bey'den bu gün bir telgraf almış ve cevap vermiştim. Durumda dikkati çekecek ölçüde bir olağanüstülük varsa da, geniş bilgim yoktur. Oraca alınan bilgilerin gönderilme*sini rica ederim."

Efendiler, Batı Cephesi Komutanlığı ile Kuvva-yı Seyyare Komutanlığı arasında geçen yazışmaları ve ortaya çıkan durumu nasıl öğrendiğimi, izin verirseniz açıklayayım:

Kuvva-yı Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey tarafından İsmet Paşa'ya yazılan, asker kaçakları ile casusların İstiklâl Mahkemesi'ne karşı olduğunu ve Kuvva-yı Seyyare'nin sol kanadının yirmi dört saate kadar 12. Kolordu'ca güvenlik altına alınmayacak olursa, kuvvetini Efendiköprüsü'ne çekeceğini bildiren telgrafları bana, Ankara'da bulunan Ethem Bey verdi. Ben doğal olarak bu telgrafları anlamlı buldum. Kuvva-yı Seyyare'nin durumunda tedbir alınmasını gerektiren dikkate değer bir durum gördüm. Onun için, İsmet Paşa'ya çektiğim ve bu telgrafları Ethem Bey aracılığıyla öğrendiğimi bildirdiğim, 25 Kasım 1920 tarihli telgrafta, "Tevfik Bey'in önem verdiğim bu başvurusuna karşı ne şekilde cevap verildiğinin ve ne gibi tedbirler alınmış olduğunun bu gece bildirilmesini rica ederim" demiştim.

İsmet Paşa, arada geçen yazışmayı olduğu gibi bildirdi.

Efendiler, bir taraftan da, 28 Kasım 1920 tarihinden başlayarak, Kuvva-yı Seyyare'nin sabah ve akşam raporları, "Genel Kuvva-yı Seyyare Komutan Vekili Mehmet Tevfik" imzasıyla, doğrudan doğruya bana bildirilmeye başladı. Tevfik Bey'e şu şifreli telgrafı yazdım:

Ankara

29/30.11.1920

1. Kuvva-yı Seyyare Komutan Vekili Tevfik Beyefendi'ye

İki üç günden beri, doğrudan doğruya bana göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde, Batı Cephesi Ordu Komutanlığı'na verilmiş olduğu kaydının bulunmadığı dikkatimi çekti. Bir yanlışlık mıdır, yoksa bir sebebe mi dayanmaktadır? Bu konuda bilgi verilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Bu telgrafıma Tevfik Bey’den cevap almadım. Fakat, Ankara’da bulunan Ethem Bey’den rahmetli Hayati Bey’e şöyle bir yazı gönderildi:

30.11.1920

Hayati Bey Kardeşime

Tevfik Bey’le İsmet Beyefendi arasındaki anlaşmazlığın sebepleriyle, bu konuda her ikisiyle yaptığımız yazışmaları olduğu gibi takdim ediyorum. Lütfen, Paşa Hazretleri’ne gösterilip okunarak yanlış bir anlayışa meydan verilmemesini rica ederim, efendim.

Kuvva-yı Seyyare ve Kütahya Bölgesi Komutanı

Ethem

Efendiler, bu yazıya ilişik olan telgraflarda dikkati çeken noktalar şunlardı:

Tevfik Bey, kardeşine diyor ki: “Simav Bölgesi Komutanlığı‘na kesinlikle ihtiyaç yoktur. Bu bölge komutanının Eskişehir’e dönmesi için şimdi emir verdim.” Tevfik Bey, İsmet Paşa’nın halka yönelik yayınladığı bildirisini de şöyle yorumluyordu:

“Bu bildiri, bulunduğumuz yerlerde bizim adaletsiz, emniyetsiz ve namussuzcasına hareket ettiğimizi ilân ediyor... Kuvva-yı Seyyare, bunu kesinlikle kabul etmez. Bu konular aydınlanıncaya kadar, Kuvva-yı Seyyare, Batı Cephesi Komutanlığı‘nı tanımayacaktır.”

Bunun üzerine, Ethem Bey, İsmet Paşa’ya yazdığı telgrafta, kardeşinin üzüntüsünden söz ettikten sonra, bu işlerin kendisinin dönüşünden sonraya bırakılmasını rica ediyor. Kardeşine de, durumu Batı Cephesi Komutanlığı‘na yazdığını, ancak kendisinin de ölçülü ve nezaketli davranması ve karşılık vermesi gerektiğini bildiriyor. Tevfik Bey, 28 Kasım 1920’de Ethem Bey’e yazdığı karşılık telgrafında:

“Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Komutanı‘nı bundan böyle âmir olarak tanımayacağımı ve Simav’a gönderdiği komutanına, bugün yanındakilerle birlikte Eskişehir’e dönmesi için emir verdiğimi... yazmıştım” dedikten sonra, “Bu hususta başka bir şey düşünemem ve düşünebilmek imkânı da yoktur, efendim” diyordu.

Tevfik Bey’in kardeşine çektiği ve yine aynı tarihli bir telgrafında da:

“... En ufak bir şey hissedersem bu yeni kurulan komutanlığın bütün mensuplarını gözaltında Batı Ordusu’na geri vereceğim. Batı Ordusu Komutanı İsmet Bey’in bu cephe komutanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum” denilmekte idi.

Efendiler, bundan sonra, Kuvva-yı Seyyare’nin savaş raporları, Ankara’da Ethem Bey’e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı Cephesi’ne gönderiliyormuş.

Bundan başka, Kuvva-yı Seyyare Komutanlığı, Batı Cephesi haberleşmelerine sansür koymuş. Telgraf ve telefon hatlarının Kuvva-yı Seyyare Komutanlığı‘nın haberleşmeleriyle meşgul olduğundan söz edilerek, cephe ile haberleşmeler açık ve resmi şekilde yasaklanmış. Aynı zamanda, Kuvva-yı Seyyare’nin Eskişehir dolaylarına saldıracağı söylentisi yayılmıştır.

Ethem ve Tevfik Kardeşlerle Kendileri Gibi Düşünen

Bazı Arkadaşlarının Millî Hükûmete İsyanı

Saygıdeğer Efendiler, bu durumu hep birlikte incelemeye yardım edecek kadar bilgi sunduğumu sanıyorum. Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem ve Tevfik kardeşlerle, kendileri gibi düşünen bazı arkadaşları, Mllî Hükûmete karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının uygulanması için Tevfik Bey cephede bahane ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken, Ethem Bey, milletvekili olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları da siyasî yoldan çalışıyorlardı. İsyan plânında başarılı olabilmek için, herşeyden önce, buna engel sayılan Batı Cephesi'ndeki ordunun başında bulunan komutanın itibar ve makamından düşürülerek orduya hâkim olunması gerekiyordu. Ondan sonra da, Meclis kamuoyunu tamamıyla kendi lehlerine çevirerek komutan, bakan veya hükûmet düşürmekte kolaylık sağlamak önemli bir noktaydı. İşte bu maksatlarla çalışmakta olduklarına bizde şüphe kalmamıştı. Ethem Bey'in İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı yumuşak ve nazik bazı kelimelerin, biraz daha zaman kazanmak maksadına dayandığına ve bu meseleyi İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasındaki anlaşmazlıktan doğan bir üzüntü dolayısıyla, en sonunda Tevfik Bey'in öfkesine hâkim olmayarak biraz ileri gitmesinden ibaret gösterip, kendilerinin pek yumuşak başlı ve alçak gönüllü olduklarını bir zaman için daha göstermeye çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildi. Biz de, durumu olduğu gibi ciddî saydık. Siyasî ve askerî tedbirlerimizi ona göre uygulamaya başladık.

Efendiler, bildirmeliyim ki, gerek cephede gerek Ankara'da her bakımdan ihtiyaç duyulan tedbirleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyan ettikleri takdirde, yola getirilip cezalandırılacaklarına şüphem yoktu. Onun için, pek serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini uyarıyla yola

getirmeye ve saygılı olmaya çalışmayı, bunu başaramadığım takdirde, kamuoyunda daha çok açıklık kazanacak olan saldırganca faaliyet ve hareketlerinin gerektirdiğini yapmayı tercih ediyordum. Bu düşünceyle, 2 Aralık 1920 tarihinde, Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Bey'lerle diğer bazı kimseleri de yanıma alarak bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüzyüze konuşmaya ve anlaşmaya karar vermiştim. Ethem Bey'in bu geziye benimle gitmekten çekineceğini tahmin ediyordum. Halbuki, Ethem Bey'i de birlikte alıp götürmek bence pek gerekliydi. Bunun için istekli olsun olmasın, Ethem Bey'i de birlikte götürmek veyahut ısrarı halinde ona göre bir tutumu benimsemek üzere gereken tedbirlerin alınmasını da emretmiştim.

Gerçekten de ertesi günü, Ethem Bey, hastalığını ileri sürerek birlikte seyahat edemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Ethem Bey'in rahatsızlığının seyahate engel olduğunu söyledi. Israr ettim. Nihayet 3 Ekim 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir'e hareket ettik. Ethem ve kardeşi Reşit Beylerden başka yanımızda bulunan arkadaşlardan başlıcaları şunlardı:

Kâzım Paşa, Celâl Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey.

4 Aralık, 1920 sabahı erkenden, henüz ben uykudayken tren Eskişehir'e vardı. Daha önce İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan Eskişehir'de durmayıp Bilecik İstasyonu'na gitmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durduğunu ve yoluna devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini istedim. Birkaç dakika sonra "hazırız" denildi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan araştırmadan

anlaşıldı ki, herkes hazırdı ama Ethem Bey, bir arkadaşıyla birlikte ortada yoktu. Derhal Ethem Bey'in kaçırıldığına hükmettim. Fakat bunu kimseye söylemedim. Yalnız, "o halde" dedim. "Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya çağırırız."

İsmet Paşa'da, telgraf başında yapılan özel bir görüşmeden sonra, Eskişehir'e hareket etti. Daha önce, yalnız ve özel olarak görüşmemiz gerekli olduğundan ben de bir iki istasyon ileri giderek buluştuk. Birlikte 4 Aralık 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep birlikte bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey yoktu. Nerede olduğunu kardeşinden sordum. Rahatsız, yatıyor dedi. O gece İsmet Paşa'nın merkezinde Kazım Paşa, Celâl Bey, Hakkı Behiç Bey'de hazır olduğu halde, Reşit ve Ethem Bey'lerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere merkeze gelebileceğini de eklemişti. Yemekten sonra merkeze gittik. Fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevapta şuydu: "Ethem Bey şu dakikada kuvvetlerinin başındadır!"

Bu habere rağmen, sakin olmayı ve görüşmeyi tercih ettik.

Şu noktayı da belirtmeliyim ki, ben Eskişehir'e resmî bir sıfatla gitmemiştim. Orada hazır bulunan bazı arkadaşların yanında, İsmet Paşa ile olan görüşme ve konuşmalarımızı, tarafsız bir arkadaş sıfatıyla yaptığımı söylemiştim. İsmet Paşa, durumu, aralarında geçen haberleşmeleri, Kuvva-yı Seyyare Komutan Vekili olarak Tevfik Bey'in aldığı inatçı tavrı anlattı. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi adına cevap veriyordu. Reşit Bey, pek kaba ve saldırganca konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini, bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu çekinmeden söylüyor;

ordu, disiplin, komuta ve hükûmet kavramlarıyla, bunların gereklerine dair ileri sürülen görüşlere kulak bile vermiyordu. Onun üzerine, ben dedim ki: “Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatıyla ve sizin lehinizde bir sonuç almak için samimî bir duyguyla görüşüyordum. Bu dakikatan itibaren arkadaşlık ve yakınlığım son bulmuştur. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve Hükûmeti’nin Başkanı bulunmaktadır. Devlet Başkanı olarak, Batı Cephesi Komutanı‘na durumun gereğini yerine getirmek üzere yetkisini kullanmasını emrediyorum.” Hemen İsmet Paşa’da dedi ki: “Emrimde bulunan komutanlardan herhangi biri bana karşı gelmiş olabilir. Ben onu yola getirmeye ve cezalandırmaya güç yettirebilirim. Bu konuda daha kimseye karşı güçsüzlüğümü itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu görevin kolaylıkla yerine getirilmesi için yardımını rica etmiş değilim. Ben, durumun gerektirdiği işleri yaparım.”

Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddî tavır üzerine, avazı çıktığı kadar bağırırcasına konuşan Reşit Bey, derhal şimdi; ileri gitmekte acele edilmemesini, kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir uzlaşma çaresi bulabileceğini söyledi. Bundan bir sonuç çıkmayacağı, maksadın kardeşlerine durumu anlatmak ve zaman kazanmak olduğu meydandaydı. Buna rağmen Reşit Bey’in bu teklifini kabul ettik. Ertesi günü, İsmet Paşa’nın hazırlatacağı özel bir trenle Kütahya’ya kardeşlerinin yanına gitmesi uygun görüldü. Kâzım Paşa’nın da Reşit Bey’le birlikte gitmesi yerinde bulundu. Hareket ettiler.

Bilecik Görüşmesi

Saygıdeğer Efendiler, izninizle bu hikâyeyi şimdilik burada bırakacağım. Aynı günde, yani 5 Aralık 1920'de Bilecik İstasyonunda bekleyen Ahmet İzzet Paşa kuruluna temas edeceğim: Hatırınızdadır ki, İzzet Paşa'nın istek ve teklifi üzerine, kendileriyle Bilecik'te görüşülmesine karar verilmişti. Kurul, ayın dördünden beri beni Bilecik İstasyonunda bekliyordu. Bu kurul, İzzet ve Salih Paşalarla elçilerden Cevat, Ziraat Nâzırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Müşaviri Münir Beylerden ve Hoca Fatih Efendi'den kurulmuştu. Bilecik İstasyon binasının bir odasında birleştik. İsmet Paşa'da beraberdi. Görüşme şöyle geçti: Ben, ilk söz olarak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti Başkanı" diye kendimi tanıttıktan sonra: "Kimlerle müşerref oluyorum?" sorusunu yönelttim. Salih Paşa, benim maksadımı kavrayamadığı için, kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın da Dahiliye Nâzırı olduğunu söylemeye çalışırken, ben derhal, İstanbul'da bir hükûmet ve kendilerini o hükûmetin üyeleri olarak tanımadığımı; eğer İstanbul'daki bir hükûmetin bakanları olarak görüşmek istiyorlarsa, kendileriyle görüşmekte mazur olduğumu bildirdim. Ondan sonra kimlik ve yetki söz konusu edilmeden görüşülmesi uygun bulundu.

Konuşmanın bazı aşamalarında, Ankara'dan bizimle birlikte gelen bazı milletvekili arkadaşları da bulundurdum. Birkaç saat süren konuşmadan gelen kimselerin esaslı hiçbir bilgi ve anlayışa sahip olmadıkları anlaşıldı. Sonunda, kendilerine İstanbul'a dönmelerine izin vermeyeceğimi ve beraberce Ankara'ya gideceğimizi bildirdim.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara’da

Zaten, beklemekte olan trenle hareket edildi. 6 Aralık 1920’de Ankara’ya geldik. İstanbul’dan gelen kurulu, itirazlarına rağmen alıkoymuştum. Fakat, bunu ilân etmeyi yararlı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih Paşalarla diğerlerinden millî hükûmet işlerinde yararlanarak, değerlerini korumak istedim. Bu maksatla, Ankara’ya gelir gelmez basına verdiğim resmî bildiride, adı geçen kimselerin Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’yle görüşme yapmak bahanesiyle İstanbul’dan çıktıklarını, memleketin iyilik ve selâmeti için daha yararlı ve daha etkili bir şekilde çalışmak üzere bize katıldıklarını ilân ettirdim.

Ethem ve Kardeşleri Zaman Kazanmak İçin Bizi

Yanıltmaya Çalışıyorlardı

Gerçekte mesele çözülmemişti. Yapacağım açıklamalardan anlaşılacaktır ki, Ethem Bey ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi yanıltmaya çalışıyorlardı. Maksatları, mümkün olabildiği kadar yeniden kuvvet toplamak; Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetleriyle Lefke'de bulunan Gökbayrak Taburunun kendileriyle birlikte isyan etmesini sağlamak; bir yandan da cephe komutanlarını değiştirmek, ordudaki subay ve erlerin kendilerine karşı koymamaları için propagandaya fırsat bulmaktı. Gerçekten de, Simav ve Bölgesi Komutanı, Simav'a gitmek üzere Kütahya'dan geçerken, Ethem ve Tevfik Bey'ler tarafından durdurulup, kendi emirleri altında ve gösterecekleri yerde hizmet ettirilmek üzere Kütahya'da kalması emredilmiştir. Bu emirlerinin onaylanması gereğini de, 10 Aralık 1920'de Cephe Komutanlığı'ndan istemişlerdir. Görülüyor ki, her şey yoluna girdi denildiği halde, başlangıçtaki itaatsizlik durumu aynen devam etmekteydi.

Efendiler, burada ufak bir noktaya dikkatinizi çekeyim. Ethem Bey, cephede ve kuvvetinin başında olduğu halde, Tevfik Bey yine vekil olarak yazışma ve işlemler yapıyordu. Bir tek kuvvet üzerinde aynı yetkide iki ayrı komutan…

Cephe Komutanı, 13 Aralık'ta, sorulan soru ve alınan cevap örneklerini, bilgi için bana göndermişti. Hükûmetçe, anahtarı olmayan şifrelerle özel şifreler kullanılması genellikle yasaklanmıştı. Halbuki, Ethem Bey'in özel memurları ve milletvekilerinden bazı arkadaşları, bu yasağa uymadan şifre haberleşmelerine devam etmekte idiler. Pek tabiî bunlara engel olundu. Bunun üzerine, Ethem Bey, İsmet Paşa'ya yaptığı 13/14 Aralık 1920 tarihli bir başvurusunda: "Bazı ihtiyaçlar ve benzeri eksikler için Ankara ve Eskişehir Kuvva-yı Seyyare bağlantı subaylarına çekilen telgrafların durdurulmakta olduğu anlaşılmıştır. Haberleşmelerimizin

yasaklanması veya güçlüğe uğratılması şeklindeki işlemlere lütfen son verilmesini rica ederim” diyordu. Halbuki, bağlantı subaylarının açık haberleşmeleri yasaklanmamıştı. Yasaklanan, özel şifreli haberleşmeydi. Ethem Bey’in sözünü ettiği Ankara ve Eskişehir’deki subayların hiçbir haberleşmeleri yasaklanmış ve bu subaylar tarafından da Ethem Bey’e şikayette bulunulmuş değildi. O günlerde, Eskişehir’e çektirilmeyen bir özel şifre vardı. Fakat o, komutan ve milletvekili diye imza atan Ethem Bey’in bir arkadaşının şifresi idi. Onun için İsmet Paşa, Ethem Bey’e verdiği cevapta bunu kendisine haber verenin kim olduğunun bildirilmesini istemişti.

Çerkez Ethem, Hükûmetin Kanunlarını Tanımıyor

Efendiler, başlıbaşına dikkati çeken bir davranışı da burada belirteyim. Bu tarihlerde Kütahya'da, Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Asım Efendi adında bir kişi bulunuyordu. Kütahya'da Mevki Komutanı ünvanıyla Ethem Bey tarafından tayin edilmiş Abdullah Bey adında da biri vardı. Bu komutan, kaçak asker ailelerinden bazılarını sürgün edilmek üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili Ahmet Asım Efendi'ye gönderir. Mutasarrıf Vekili, sürgün işlemlerinin son çıkarılan kanun gereğince, İstiklal Mahkemesi'ne ait olduğunu bildirerek, evrakı komutanlığa geri gönderir. Bunun üzerine, Mevki Komutanı, Mutasarrıf Vekili'ni gece vakti makamına getirtmeye kalkar. Mutasarrıf Vekili, gece meşgul olduğundan sabahleyin görüşebileceğini bildirir. Komutanın gönderdiği erler, Mutasarrıf Vekili'nin evinin kadınlara ait odasının kapısını kırmak sekliyle zorla içeri girerler ve kendisini hakaret edici sözler söyleyerek alıp götürürler. Sorguya çektikten sonra, aynı gece silahlı bir müfrezeyle on dört saat uzaklıkta bulunan Kuvva-yı Seyyare Komutanı'nın huzuruna getirirler. Ondan sonra da Kütahya'dan çıkararak uzaklaştırırlar. Kadı olmak ve Mutasarrıf Vekili bulunmak şekliyle, çeşitli bakanlıkların büyük bir memuru durumunda olan bir kimsenin uğradığı bu saldırı ve karşılaştığı ağır davranış, şüphesiz doğrudan doğruya Hükûmete yöneltilmiş bulunuyordu. Bu olay üzerine, Meclis'te, Hükûmete gensoru açıldı. İlgili Bakanlıklar, Cephe Komutanlığı'ndan suçluların Harp Divanı'na verilmelerini istediler. Cephe Komutanı'nın, Kuvva-yı Seyyare Komutanlığı'nca soruşturma yapılıp, sonucunun bildirilmesini isteyen telgrafına, 19 Aralık 1920'de "Genel Kuvva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutan Vekili Mehmet Tevfik" imzasıyla gelen cevapta: "Abdullah Bey her ne yapmışsa tarafımdan verilen kesin emir üzerine yapmıştır ve yapmaya da mecburdu. Bu

konunun gerekçesi, ilgili Bakanlıklara sunulmuştur. Kendisinin geri dönmesi için kesin emir verildiği, zâtıaliniz tarafından bildiriliyor. Döndüğü takdirde... mutlaka idam edeceğim..” deniliyordu.

Efendiler, milletin vekillerinin emriyle görevine iade edilmek istenen bir memurun idam edileceğinin bildirilmesi, elbette Anayasa ve kanun hükümleriyle bağdaştırılamaz. 13 Aralık 1920 günü Ethem Bey, Ankara’daki kardeşi Reşit Bey’le, makina başında açık telgraflarla uzun uzadıya görüştü.Bu görüşmelerin özeti şuydu: Ethem Bey; “Bu konunun mutlaka Meclis’te görüşülmesini sağlayınız. Sarı Efe denilen Edip’in kendi müfrezesiyle Gökbayrak Taburuna katılması için haber gönderiniz. Meclis aracılığıyla komutanları çektiriniz. Meclis kararıyla olmadığı takdirde, bir yolunu bulup bunu hemen sağlayınız” diyor; “patlatacağı bombalarıda İngilizlerin işiteceğini ve bunun patlamasının da pek yakın olduğunu söylüyor. Reşit Bey’in verdiği cevaplar arasında da dikkati çeken şu sözler yer alıyordu: “Kuvva-yı Seyyare’nin, düşmana karşı savunma yapmamasını, bunu tümenlere bırakmasını ve Edip’le bizzat haberleşmesini, buna engel olunduğu takdirde Cephe Komutanı‘yla yeniden ilgisini kesmesini” söylüyordu.

Reşit Bey, bu haberleşmelerle ilgili telgrafları olduğu gibi bana gönderdi. Kendisi yanıma gelmedi. Zaten, Eskişehir’den Kütahya’ya gidip döndükten sonra yanıma gelmemişti. Kendisini yanıma çağırttım. Ne istediklerini sordum... “Cephe komutanlarını değiştiriniz” dedi. “Yerine koyacak adamlarımız yoktur” dedim. “Beni tayin ediniz, ben daha iyi yaparım” dedi. “Cephe komutanlarını değiştirmek önemli bir meseledir. Genel durumumuzu zayıflatır. Böyle bir teklifi kabul etmek kolay değildir. Uygun da düşmez” cevabını verdim.

Aynı gün, yani 13 Aralık 1920'de Ethem Bey'e yazdığım bir telgrafta, Reşit Bey'le makina başında yapılan haberleşmeleri okuduğumu söyledikten sonra, bu konunun resmen Meclis'e getirilmesinin ve görüşülmesinin uygun olmadığını, Edip'in yerinden oynatılmasının da doğru bulunmadığını bildirdim. Aynı tarihte, Ethem Bey verdiği cevapta; konunun ciddî olduğunu söyleyerek, komutanlar aleyhine sözler sarfediyordu.

Efendiler, Ethem ve kardeşleri cephede bulunan komutanları beğenmiyorlar, onların emirlerine uymuyorlar. Bakanlıkları ve Hükûmeti tanımıyorlar. Yalnız, sözde bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de kendi isteklerine göre harekete geçireceklerini umuyorlar. Bana ve Meclis'e karşı hoş görünerek, büyük bir gayretle hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı. Ethem Bey, 18/19 Aralık tarihli bir telgrafıyla da, yine Edip'in müfrezesiyle kendisine katılmasının sağlanmasını benden rica ediyordu. İsteğini haklı göstermek için de diyordu ki:

"Anadolu'daki isyan hareketlerinin bastırılması sırasında, durum gereği, Biga dolaylarında bıraktığım ve sonradan geçici olarak Düzce'ye gönderilen Birinci Kuvva-yı Seyyare'ye bağlı ve büyük bir kısmı İzmir ve dolayları gönüllülerinden oluşan 250 süvari, 200 piyade, bir dağ topçu takımı, iki makineli tüfek, 30 kişilik karargâh süvari erlerinden kurulu Edip Bey Müfrezesinden, İzmir sınırına yaklaşmamız dolayısıyla daha çok yararlanılacağı doğaldır. Bununla birlikte, sürekli başvuru yapılmakta olduğundan ve Edip Bey tarafından, o bölgede güvenliğin tam olarak sağlandığı bildirildiğinden, bu bölgenin uygun görülecek başka bir birliğe teslim edilerek, Edip Bey'in müfrezesinin savaş araçlarıyla birlikte Kuvva-yı Seyyare'ye katılması hususunun ilgili makamlara emir ve gönderilmesi rica ederim."

Efendiler, bu telgrafta ileri sürülen düşüncelere, en tecrübesiz ve en basit düşünceli birinin bile inanabileceği kabul edilebilir mi? Kütahya'da bulunan bir kişi, bana, İzmir sınırına yaklaşmaktan söz ediyor, Düzce ve dolaylarında durumun güvenilir olduğunu benden daha iyi haber alıyor. Edip Bey Müfrezesinin kuvvetini ayrıntılı olarak saydıktan sonra, bu Müfrezenin savaş araçlarıyla birlikte kendisine katılması ricasının bence kabul edilebilir bulunacağını zannediyor.

Bu telgraf üzerine, 19 Aralık 1920'de, Düzce'de bulunan Müfreze Komutanı Edip Bey'e özel olarak bizzat yazdığım telgrafta, Ethem Bey'in isteğinden ve bunun kendisince istendiğinin bildirildiğinden bahsederek, müfrezenin o bölgede kalmasına kesin olarak ihtiyaç buluduğunu da belirttim.

Edip, 19/20 Aralık 1920'de verdiği cevapta, müfrezesinin o bölgede kalmasının zorunlu olduğunu bildirdi. Buna, müfrezesinin Kuvva-yı Seyyare'deki kimseler gibi aynı ödenekle çalıştırılmalarının sağlanması istirhamını ekleme fırsatını da kaçırmamıştı.

Efendiler, Ethem ve arkadaşları, Ankara yakınında Haymana'da da ayrıca bir kuvvet toplamaya teşebbüs ettiler. Hırsızlık suçundan Ankara'da tutuklu iken sonradan serbest bırakılan Van göçmenlerinden Musa Beyzâde Abbas adında biri, elinde bir belge ve beş on kişiyle birlikte Haymana bölgesinde adam toplamaya başladı. Bu adam 19 Aralık'ta yakalanabilmiş ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne verilmişti. Bunu yakalamak ve adamlarını dağıtmak için çabucak özel bir düzen almak lâzım geliyordu. Bu maksatla, Haymana'ya şimdi milletvekili bulunan Recep Zühtü Bey komutasında özel bir kuvvet gönderilmişti. Recep Zühtü Bey, Abbas'ı üç arkadaşıyla birlikte yakaladıktan sonra, büyük bir saldırıya uğrayacağını pek muhtemel gördüğünden, tutukluları,

yolunu değiştirerek Polatlı üzerinden trenle Ankara’ya getirmeye mecbur olmuştu.

Demirci Efe de Harekete Geçiyor

Efendiler, Demirci Efe, Ethem Bey'le haberleştikten sonra özel bir tavır takındı. Bu sezilir sezilmez, Güney Cephesinde bulunan Refet Bey süvarileri, derhal üzerine gönderildi. 15/16 Aralık 1920'de, Dinar yakınındaki İğdecik köyünde, bir gece baskınıyla, Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış... Kendisi beş on kişiyle kaçmış. Efe, çok sonra bize sığınarak affedilmiştir.

Efendiler, Reşit Bey, 20/21 Aralık gecesi evinde dört kişiye, ordu birlikleriyle Kuvva-yı Seyyare arasında bir çatışma çıktığı takdirde, subaylarımızla erlerimizi yanıltma görevi veriyordu. Bu dört kişi şunlardı: Yeni Dünya Gazetesinden Hayri, Arif Oruç'un kızkardeşinin oğlu Nizamettin, Meşarel Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet ve arkadaşı Şükrü Bey'ler... Bunlar, 21 Aralık'ta trenle Eskişehir'e hareket ettiler. Yanlarında Ethem Bey'in yazıcısı olan birisi de vardı. Bunların içinden biri, trenin hareketinden önce, gizlice istasyondaki kaldığım binaya gelip, bana durumu bildirdi. Bu kişi, propagandayı düzenlemek ve yönetmekle görevliymiş. Başkanları Hidayet Beymiş. Para harcama yetkisi de ondaymış. Durumu ihbar eden, yalnız olarak Kütahya'ya gidecek, Ethem Bey'den talimat aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Diğerleri Eskişehir'de bekleyeceklerdi.

Ben bu kişiye: "Biz Ethem Bey ve kardeşlerine karşı sevgi duyuyoruz. Onlar boş yere telâşa düşüyorlar. Bu teşebbüslerinden üzüntü duydum. Fakat Ethem Bey'in orduda bozgunculuk çıkarmak için vereceği talimatı bilmek isterim" dedim ve arkadaşlarıyla birlikte kendilerini hareketlerinde serbest bıraktım.

Eskişehir'de İsmet Paşa'ya, Afyon Karahisar'da Fahrettin Paşa'ya bilgi verdim ve bu adamların takip edilmeleri

gereğini bildirdim.

Haber veren, haberlerinin doğru olduğunu, sonradan davranışlarıyla ispat etmiştir.

Efendiler, Kâzım Paşa, Reşit Bey'le beraber Kütahya'da Ethem ve Tevfik Bey'lerle konuşma ve görüşmelerde bulunduğu zaman, Ethem Bey'in sözlerinden, bana önemli olan noktaları şöyle özetlemişti:

1- *Ankara'daki Hükûmet gayeyi gerçekleştirecek durumda ve güçte değildir. Bu Hükûmete karşı uyuşuk davranmamız doğru olmaz.*

2- *Silâhla karşı koymamızın anlamını kötüye yoracaklardır. Fakat sonunda başarırsam herkes bana hak verecektir.*

3- *Refet Bey'le aramızda bir gurur meselesi geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in itibarına değer vererek bizimkini kırıyor. Herhalde, Refet Bey'i önüme katarak Ankara'ya kadar kovalamak isterim. Ölürsem de bu takipte öleyim.*

4- *Biz çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşit 'in Ankara'da Meclis'teki durumu bizi aldatmıştır. Meclis'in ne önemi ve ne hükmü vardır?*

Reşit, Ordu’yu Yanıltmaya Çalışıyor

Kâzım Paşa2, bu görüşleri dinledikten sonra, “Türkiye’nin Batı Cephesi’nden başka doğu’da, güneyde, merkezde de orduları vardır.

Bu orduların başında ve içinde çok değerli ve pek güçlü komutanlar ve subaylar vardır, bütün bunlarla birlikte bir millet vardır” diyerek, kendilerini yatıştırmaya ve ölçülü bir duruma getirmeye çalışmıştır.

Efendiler, Reşit Bey, Meclis’te ateşli telkin ve faaliyetlerde bulunuyordu. Bir gün, Meclis’te kırk elli kadar milletvekili toplanmış. Bunların cephedeki durumla ilgili bazı şüpheleri varmış. Bakanlar Kurulu’nu davet ederek bunu anlamak istiyorlarmış. Bolu milletvekili bulunan rahmetli Yusuf İzzet Paşa, bu durumu ve toplanan milletvekillerinin isteğini bana bir mektupla bildirdi. Ben, toplantı hâlindeki Bakanlar Kurulu ile beraberdim. Hükûmet üyeleri, “bu şekilde toplanan milletvekillerinin herhangi bir konuda soru sormak için Hükûmeti davet etmesi şekle uygun değildir, kabul edemeyiz” dediler. Ben bu kararı, yine Yusuf İzzet Paşa aracılığıyla bildirmekle birlikte, kişisel görüşüm olarak şunları da ekledim: “Siz milletvekilisiniz, ben de başkanınızım. Herhangi bir konuda benimle görüşmek isterseniz, memnuniyetle kabul ederim.” Benim cevabımı, Yusuf İzzet Paşa, toplantı halinde bulunanlara bildirdiği vakit, Reşit Bey ayağa kalkarak:

“Efendiler! bu cevap, göğsünüzü kapayın!” demektir. Yüksek malûmunuzdur ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması disiplin gereğidir.”

Reşit Bey’in, “Başkan bizi askerî disiplin altına almak istiyor” demek istediği anlaşılıyor.

Söz konusu toplantıyı düzenleyenler hiç şüphe yok ki, Reşit Bey ile bazı arkadaşlarıydı.

Reşit Bey, sözü Ankara'da bulunan İzzet Paşa kurulu ile yaptığı ilişki ve görüşmelere de getirerek, "Paşalar İzmir'i, İstanbul'u kurtararak barış yapabileceğini söylemek üzere geldikleri halde, tutuklanmışlardır." şeklinde bir hava da yaratmıştı.

22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey'le bakan ve milletvekillerinden on beş kadar arkadaşı Hükûmetteki odama davet ettim. Bu arkadaşlar arasında Celâl Bey, Kâzım Paşa, Eyüp Sabri Bey, Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey, Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet ve Emir Paşa'lar vardı. Fevzi Paşa Hazretleri de hazır bulundu. Bu kurula, bu konunun bütün gelişme aşamalarını, gerekli belgeleri de göstermek şekliyle, açık bir şekilde anlattım. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. Düşman saldırılarına karşı tek kuvvetin Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve bizim kurduğumuz tümenlerin çil yavrusu gibi dağılacaklarını söyleyerek, mutlaka Ethem Bey kuvvetinin arttırılmasına ve desteklenmesine ihtiyaç olduğunu bildirdi. Cevap olarak dedim ki: "Ethem Bey'in kendi komutası altında kullanabileceği kuvvetin sayısı en çok bin iki yüz, iki bin kişiden ibaret olabilir. Bu sayı artırılacak olursa, disiplinsizlik dolayısıyla dağılıp felâkete yol açar. Herhalde, memleketin kaderinin şahsa bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına bağlı düzenli birliklere emanet edilmesi gerekir. Kuvva-yı Seyyare, belirli bir kadro halinde, verilen emirlere tamamen uymak ve boyun eğmek şartıyla yararlı olabilir."

Reşit Bey, açıklanan gerçekleri kabullenmiş gibi görünen bir tavır takındı. Bunun üzerine son bir faaliyet olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla birlikte kardeşlerinin yanına giderek uyarılarda bulunması kabul edildi.

Bundan sonra, nasihat vermek için gidecek olan kurula, meselenin çözüme bağlanabilmesi için, şimdiye kadar yaptığım faaliyetlere de son vereceğini bildirdim. Kurul, Kuvva-yı Seyyare'ye, Hükûmet'in son ve kesin istekleri olmak üzere şu hususları bildirecekti:

1- *Kuvva-yı Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tam olarak uyacak ve kanun dışı her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.*

2- *Kuvva-yı Seyyare, kuvvetini arttırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir şekilde adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son verecektir. Asker ihtiyacı, öteki birliklerde olduğu gibi, yapılacak başvuru üzerine Cephe Komutanlığı'nca sağlanacaktır.*

3- *Kuvva-yı Seyyare, kaçaklarını yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar görevlendirilip göndermeyecek; kaçaklar, diğer birliklerinki gibi Cephe Komutanlığı'nca takip ettirilecek ve yakalattırılacaktır.*

4- *Kuvva-yı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu bağlantı subaylarının kim oldukları Hükûmetçe bilinecek ve bu bağlantı subaylarının ellerinde bulunan şifrenin bir örneği de bize verilecektir.*

Çerkez Ethem’e Bir Uyarı Kurulu Gönderiliyor

Bu şartlar yerine getirildiği takdirde, Kuvva-yı Seyyare, şimdiye kadar olduğu gibi belirli bir kadro dahilinde yine görevine devam edecektir. Reşit Bey’le beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri ve Vehbi Bey’ler, 23 Aralık öğle vakti Ankara’dan hareket ettiler ve 24 Aralık’ta öğleden sonra saat 16,45’te Kütahya’ya vardılar.

Efendiler, Ethem ve Tevfik Bey’lerin Cephe Komutanının bilgi ve onayı olmaksızın, bölgelerinde bulunan ordu birliklerini cepheye dağıtarak, Kuvva-yı Seyyare’nin ağırlıksız erlerini Gediz’de ve Pehlivan Ağa Müfrezesini Kütahya’da toplamış olduğunu haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Aralık 1920’de, Kütahya’da bulunan Celal Bey ve arkadaşlarına yazdığım açık bir telgrafta: “Bu hareket biçiminin taşıdığı maksat ve anlamın ne olduğunu kesinlikle bilmek isterim. Bu konudaki görüşünüzün bildirilmesini makine başında bekliyorum” dedim. Bu telgrafın bir örneğini İsmet, Refet ve Fahrettin Paşalara, şifre ile bildirerek dikkatlerini çektim. Kurul, ortak imza ile şu kısa cevabı verdi: “Rahat olunuz, kötüye yorumlanacak herhangi bir davranış yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Sonucu etraflı olarak sunarız.” Ben bu cevaptan, giden arkadaşların ya durumdan haberdar edilmeyerek aldatılmakta olduklarını veyahut da tutuklanıp istenildiği gibi yazı yazmaya mecbur edildiklerine hükmettim. Onun için, gerçek durumu anlamamış ve kısa telgraflarıyla verdikleri güvenceye inanmış görünmek istedim. Bu sebeple, cevap olarak: “Tevfik Bey ile de görüşmelerinden sonra, memleket ve milletin yüksek çıkarlarını sağlayacak esaslar üzerinde anlaşacaklarına şüphem olmadığını, bana gelen haberleri dedikodu sayarak, Hükûmet’çe hiçbir tedbir alınmasına gerek bulunmadığı yolundaki inancımı Hükûmet üyelerine anlatmayı başaracağımı, ancak aramızdaki

samimiyeti zedeleyen durumun bir an önce ortadan kalkmış bulunduğu haberini beklediğimi, beni gönül kırıklığına uğratmamalarını" yazdım.

Kurulun 26/27 Aralık 1920'de, ortak imza ile çektikleri etraflı ve açık telgraflarındaki önemli noktalar şunlardı:

1- *Güvenlik tedbirleri alındığına şüphe yoktur. Bu tedbirlerin hepsi kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekildiği takdirde, bu tedbirlerden de vazgeçeceklerdir.*

2- *Düşmanca hareketle karşılaşmadıkça, memleketin gelecekteki selâmeti için ve zâtıdevletlerinin kişiliğine karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla her türlü fiilî hareketten kaçınacaklarına en büyük yeminlerle söz vermişlerdir.*

3- *Kuvva-yı Seyyare'nin Konya ve Alaca'da bulunan askerleriyle, Teğmen Sadrettin Efendi komutasında Konya'dan gelmekte iken Fahrettin Paşa tarafından tutuklanan seksen neferin ve Kuvva-yı Seyyare müfreze komutanlarından Kürt İsmail Ağa ile, Kalecik'teki akrabasından cihada katılmak üzere askerlik yaşı dışındaki kimselerden toplananların Kuvva-yı Seyyare'ye katılmalarına engel olunmaması,*

4- *Kuvva-yı Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığı'na emir verilmesi,*

5- *Karşılıklı güven ve itimadın gerçekten kurulması ve devam ettirilmesi için Fahrettin ve Refet Bey'lerin cepheden uzaklaştırılmaları.*

Bu noktalardan çıkan anlam nedir efendiler? Oraya giden arkadaşlarımızın hepsinin birden bu anlamı anlayamayacaklarına ihtimal verilebilir miydi? O halde, biraz

önce işaret ettiğim gibi, Kütahya'ya giden kurul, gerçekten tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler kendilerine yazdırılıyor. Bunun böyle olacağını kurul gitmeden önce biliyordum. Bu yüzdendir ki, Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı birlikte götürmek için ısrar ettiği halde, görüşmeler sırasında rastlantı sonucu solumda oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi gerektiğini sezdirmiştim.

Çünkü, Kâzım Paşa'yı geçici olarak değil, sonuna kadar tutuklayarak, imzasını kullanmaktan fazlasıyla yararlanabilirlerdi.

Asi Ethem ve Kardeşlerine Karşı Fiilî Harekâta

Geçilmesini Emrettim

Efendiler, Kütahya'ya, Bakanlar Kurulu kararı ve kurulun geri dönmesi gereğini bildirdikten sonra, cephe komutanlarına da âsî Ethem ve kardeşlerine karşı fiilî harekâta geçmelerini emrettim.

Efendiler, askeri harekâtı çapulculuktan, devlet kurup yönetmeyi, şunun bunun mâsum çocuklarını fidye dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret zanneden, şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını bezdiren ve Türk milletinin Büyük Meclisi'ni kendileriyle uğraştıran utanmaz, haddini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğazı tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağılık ve seviyesiz yaratılışta olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve dayandıkları düşmanlarla birlikte yola getirmek ve ortadan kaldırmak şekliyle, inkılâp tarihimizde, etkili bir ders örneği vermek zorunlu görüldü. Onun için şöyle bir hazırlık yapmıştık:

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade tümeni bırakılarak, iki piyade tümeni ile bir süvari tugayına Eskişehir'in güney batısında ve Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, cephede yalnız bir tabur bırakılarak, iki piyade tümeni ile yedi süvari alayına, Dumlupınar yakınlarında ve yine Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı.

Kuvvetlerimiz, hareket emrini alır almaz, derhal Kütahya'da bulunan âsî Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Aralık 1920 günü Kütahya'yı işgal ettiler. Üç gün sonra da Batı ve Güney Cepheleri'nden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz yönünde bir hatta birleştiler. Âsî Ethem, kuvvetlerini

hiçbir yerde durdurmaya ve direnişe geçirmeye cesaret edemeden Gediz üzerine çekilmişti.

Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şuurlu ordusu, kendisini, Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti'ni küçük görecek kadar beyinsizlik ve budalaca gurur gösteren bu âsilere hak ettikleri yola getirme tokadını vurmak için, önüne geçilmez bir hiddet ve şiddetle hareket ediyordu. Nefes almaksızın kaçan âsî Ethem, "İstanbul'da Sadrazamlık Yüksek Katına" diye şu telgrafı veriyordu:

Ankara'da tutuklanan sayın arkadaşlarınızın İstanbul'a geri gönderilmeleri için, Ankara Meclis Başkanlığı'na çektiğim protesto yazısı aşağıda bilgilerinize sunulmuştur. Şimdi, Millet Meclisi'nin kararıyla saldırıya uğramış bulunuyorum. Kuvvetim savunmaya hattâ karşı saldırıya bile yeterli olmakla birlikte, karşımda ve yanlarımda Yunanlılar bulunduğundan, tutulacak yol konusunda Yunan komutanlığı ile anlaşmaya varılmış ise de, zâtıdevletlerinin onayını almayı da her bakımdan lüzumlu buldum. Gereğinin yapılması, haberleşmelerin ve Zâtıdevletlerinin emirlerinin alınmasının sağlanması için, Gediz telgraf hattının onarımı ve düzeltilmesi, yüksek emirlerinize sunulur.

Umum Kuvva-yı Seyyare ve Kütahya Bölgesi

Eski Komutanı ve Şimdiki Umum Kuvva-yı

Millîye Komutanı Ethem

Efendiler, bu telgrafta sözü geçen ve protesto yazısı denilen saçma sapan bir telgraf, gerçekten de Meclis Başkanlığı'na çekilmiş ve gizli bir oturumda Meclis'e okunmuştu. Bu telgrafta kullanılan kelime ve deyimler o kadar kaba ve edepsizcedir ki, bir defa okunduktan sonra bir kere daha okunmasına ve dinlenmesine tahammül edilememişti. Bu kadar bayağı, saçma sapan bir yazıyı huzurunuzda da sunmayı gerekli bulmuyorum. Bu abuk sabuk yazı ile milletvekillerinin şahıslarına hakaret edilerek, Millî Meclis'in yasallığına saldırılarak, İzzet Paşa kurulunun İstanbul'a dönmekte serbest bırakılması isteniyordu.

Efendiler, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de Meclis'te bazı milletvekilleri tarafından sorguya çekilmiş bulunuyordum. Âsî Ethem'in üzerine yürümemize, ona saldırmamıza ve onu takip etmemize karşı çıkılıyordu. Fuat Paşa, Ethem ve kardeşini çekip çevirebildiği için değiştirilmemesi yerinde olurmuş. Bütün anlaşmazlıkların sebebi, yeni tayin ettiğim komutanların tecrübesizlikleri ve durumun gereğine uygun tutum ve davranışlarda bulunmamaları imiş... Orduda ciddiyet ve disiplin aramanın zamanı mı imiş; ya Allah korusun Ethem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacakmışım? Bu kadar önemli bir olaya kim ve nasıl karar vermiş? Böyle bir karar, Meclis'e haber vermeden nasıl alınırmış? gibi, birçok soru ve eleştirilerden sonra, "herhalde Ethem Bey ve kardeşleri vurulmamalıdır" istekleri ileri sürüldü. 29 Aralık gününün bütün oturumlarını ve 30 Aralık gününün birkaç gizli oturumunu açıklamalar yapmakla geçirdim. Durumun bütün aşamalarını belgeleriyle, delilleriyle ve gerçekleriyle açıklamaya çalıştım. Bütün bu açıklamalarıma rağmen, tartışma bir türlü son bulmuyordu. Her şey bir yana, yalnız Meclis'in yasallığına saldırma maksadı güden telgraf, sahiplerini Hıyanet-i

Vataniye Kanunu’na çarptırmaya yeterliyken, bu âsîlerin aylardan beri devam edegelen isyancı tutumları ve Millî Hükûmeti yıkmak ve kendi akıllarınca başka türlü bir hükûmet kurmak düşüncelerini uygulamaya yeltenmeleri dikkate alınmak istenmiyordu. Aksine, bunların ortadan kaldırılmaktan ve cezalandırılmaktan kurtulmalarına çalışılmak isteniyor gibiydi. Bunun sebebini kısaca açıklayayım Efendiler; milletvekillerinden bazıları, durumun kişisel ve duygusal kırgınlıklarından doğduğuna inanmışlardı. Gerçekten de, bu yolda sonsuz propaganda yapılmış ve kamuoyu yanıltılmak istenmişti. Bir de, kuvvetli ve aşırı telkinler altında, Ethem kuvvetlerinin çok ve yenilmesi güç olduğu sanılarak, bunların ordu ile çatışması halinde, ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını, o zaman da durumun gerçekten feci olabileceğini düşünüyorlar ve böyle silâhlı bir çatışmaya engel olmayı uygun buluyorlardı.

Efendiler, bu düşünceleri isabetli görüp ona göre hareket etmenin sonucu, emir erliğinden gelen ve aslında daha yüksek bir düşünce yeteneğine sahip bulunmayan Ethem’in, koskoca Türk vatanında diktatörlüğünü kabul ve onaylamak olacağını anlamamak mümkün müydü?

Meclis’in heyecan ve kararsızlığını giderecek inandırıcı bir konuşma yaparak, gizli oturumlardaki görüşmeleri, çarpışmanın fiilî sonuçlarını beklemek üzere kapattık.

Ethem ve Kardeşleri Kuvvetleriyle Birlikte Düşman

Saflarında Müstahak Oldukları Yeri Aldılar

Efendiler, Ethem kuvvetlerinin peşine düşen birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i işgal ederek, o civarda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de, kuvvetleri ile birlikte düşman saflarında lâyık oldukları yeri aldılar. Artık, Ethem olayı diye bir şey kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman kovularak kendi cephesine gönderilmişti. Bundan sonra, karşımızda yalnız bir tek düşman cephesini ve bu cephe ile ilgili olayları göreceğiz. Gerçekten de bir gün sonra, 6 Ocak 1921'de Yunan ordusunun tamamı bütün cephe üzerinde her noktadan saldırıya geçti.

Efendiler, o günkü askerî durumu basit bir şekilde açıklamak için şöyle diyeceğim:

Birinci İnönü Zaferi

İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a kadar bir hat çekildiğini düşününüz, bu hattın, Gediz'in kuzeyinde kalan parçası iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da otuz kilometre kadardır. Düşman, üç tümenle bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine yürüdü. Bizim Gediz'de bulunan önemli kuvvetlerimiz Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerini karşılamaya mecburdu. Karşıladı ve yendi. İnkılâbımızın tarihine, Birinci İnönü Zaferi'ni kaydetti.

Güney Cephesi'ne ait olan kuvvetler, eski yerlerine Dumlupınar'a gönderildiler. Kütahya'da yalnız 61. Tümen, iki alay kadar kuvvetiyle İzzettin Bey (Ordu Müfettişi İzzettin Paşa'dır) komutasında bırakılmıştı.

Efendiler, 8 Ocak 1921 Cumartesi günü, Meclis'in açık oturumunda durumu anlatıyordum. Artık, herkes gerçeği görmüş ve anlamıştı. Ethem ve kardeşlerinin lehinde ve yumuşak hareket edilmesi görüşünde olanlar, bu defa aleyhlerinde ve pek coşkun idiler. Ben konuşurken, "Ethem, Tevfik ve Reşit Bey'lerin" diyerek konuşmama itiraz edildi. Yükselen bir ses: "Paşa Hazretleri, artık "Bey" demeyiniz, "Hâin" deyiniz", uyarısında bulundu. "Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, fakat daha Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatını taşıyan Reşit Bey için de aynı sözü kullanmak mecburiyetindeyim. Yüce kurulunuza olan saygım dolayısıyla bunu söyleyemem. Önce, Reşit Bey'in Büyük Millet Meclisi üyeliğinin kaldırılmasına oy vermenizi rica ederim" dedim.

Düşmanla İşbirliği Yapan Manisa Milletvekili Reşit Bey’in

Milletvekilliğinin Kaldırılması Kararı

Başkan, “Millet ve memleketin yüksek çıkarları aleyhine silâh kullanarak düşmanlarla işbirliği yapan Manisa milletvekili Reşit Bey’in milletvekilliğinin kaldırılmasını kabul buyuranlar el kaldırsın!” dedi. Eller kalktı, kabul olundu.

Ethem ve Kardeşleri Canlarını Refet Paşa'ya Borçludurlar

Yunan ordusunun giriştiği bu saldırıda, Ethem ve kardeşleri de, kendilerine düşen görevi yerine getirmekten geri dumadılar. Tekrar Kütahya'ya yönelerek, orada bulunan zayıf tümenimize saldırmaya başladılar. İzzettin Paşa'nın sağlam karakteri, bilgili komutası ve emrindeki Türk subay ve erlerinin yüksek kahramanlıkları Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri yenerek geri çekilmeye mecbur etti. Eğer, kendi şahısları da dahil olmak üzere toptan yok edilmekten kurtulabilmişler ise, bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya borçlu olduklarını söylemeliyim. Bu noktayı açıklayıvereyim:

Refet Paşa, iki süvari tümeniyle, Dumlupınar'dan on kilometre kadar doğusunda Küçükköy'de bulunuyordu. Kütahya'da bulunan 61. Tümen'e batıdan saldıran Ethem kuvvetlerini derhal yenmek ve yok etmek üzere hareketi emrolundu. Refet Paşa, kendi süvarileriyle Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu yerden kuzeye, Kütahya'ya bakılacak olursa, bu görevin doğal bir yürüyüşle ve pek etkili bir şekilde yapılabileceği meydandaydı. Halbuki Refet Paşa, gereken yere gitmemiş. Bunun ters tarafına, Kütahya'nın batısına değil, doğusuna Alayunt'a gitmiş. Süvari kuvetleri, 12 Ocak 1921 günü öğleye doğru Alayunt bölgesine ulaştı.

Refet Paşa, İzzettin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gitti. İzzettin Paşa, süvari tümenlerinin Kütahya güneyinden, Yellice Dağı batısından, tamamen süvariden oluşan Ethem kuvetlerinin gerilerine gönderilmesini teklif etmiş.

Refet Paşa, iki tarafın savaş durumu hakkında tam bir bilgisi olmadığını ileri sürerek, böyle bir harekete

yanaşmamış... Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetleri, doğuya, Porsuk Suyu gerisine çekilme durumu ile karşılaşırsa, süvarileriyle Kütahya ovasından âsîlerin yan ve gerilerine saldırıyı düşünüyormuş. Atlı âsîlerin hayvanlarından inip, piyade tümenimiz karşısında yaya olarak savaştığı en zayıf durumunda bile, üzerine yürümekte kararsızlığa düşen komutanın, piyade tümenimiz yenilmiş olarak geri çekilirken atları üzerinde bulunacak, manevî güçleri yükselmiş âsîlerin, hangi yanına ve nasıl saldırmayı düşündüğü, gerçekten her asker için üzerinde durup düşünülecek bir meseledir. Böyle bir şey olamaz! Bu düşman süvarisi, geri çekilmeye mecbur ettiği piyadeyi bırakıp Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacak mıydı?

Efendiler, savaş alanına, top ve tüfek sesine gelen kuvvetin bir tek tüfek atmadan, savaşmakta olan kendinden üstün bir kuvvetin yenilmesini beklemesi, ondan sonra iş görebileceğini sanması, yalnız asker olanların değil, en sade görüşlü insanların bile akla yatkın bulacağı bir düşünce değildir. Görev ve fedakârlık, savaşan birliklerin yenilmeden, çekilmeden başarısını sağlamaya çalışmakla yerine getirilir.

Arkadaşı savaşırken ve yardıma muhtaç iken, seyirci kalmış olan komutanlar, arkadaşının yenilgisine şahit olabilirlerse de tarihin amansız eleştiri ve suçlamalarından asla kurtulamazlar.

İzzettin Paşa, 11 Ocak 1921 öğlesinden 13 Ocak gece yarısına kadar devam eden şiddetli ve kritik çarpışmalar sırasında, süvari gruplarının da saldırıya katılması zamanının geldiğini, Genelkurmay Başkanlığı'na bildirmişti. Refet Paşa, Güney Cephesinden getirtmekte olduğu 8. Tümen yetişebildiği takdirde, 14 Ocak'ta saldırıya geçmek niyetinde olduğunu birliklerine bildiriyordu. İzzettin Paşa, 11, 12, 13 Ocak günlerinde yalnız başına düşmanla savaştıktan sonra, akşam gün batarken yaptığı bir karşı saldırıyla âsîleri

yenerek kaçmaya mecbur etti. Refet Paşa, savaşa seyirci olmak şekliyle büyük bir fırsatı kaçırdı; Ethem'in ve kuvvetlerinin geri çekilmesine elverişli bir durum yarattı. 14. gün emri altında bulunan bütün süvari kuvvetlerini Süvari Tümen Komutanları'ndan Derviş Bey'in (Kolordu Komutanı Derviş Paşa'dır) emrine vererek, onu Ethem'in izlenmesi ile görevlendirdi. Derviş Paşa, Afşar'da özellikle Gediz'de, Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru, geceleri de yürümek şekliyle indirdiği korkunç darbelerle Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini, 14 Ocak'tan 22 Ocağa kadar dokuz gün nefes aldırmaksızın durmadan takip etmiştir. Sonunda, bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş; yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler yine bir görev almak üzere düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara’dan Memnun Görünmüyorlar,

İlle Payitahta Gitmek İstiyorlardı

Saygıdeğer Efendiler, Ankara’da bulunan İstanbul’lu misafirlerimize, bir buçuk aylık misafirlikleri sırasında çok şeyler göstermek fırsatına sahip olduğumuzu sanıyorum. Âsî Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları İnönü‘de üç günde yendik. Büyük Millet Meclisi’nin ferahlayacağı ve memnun olacağı yeni bir devir açıldı. Fakat, İzzet ve Salih Paşalar, bunların hiçbirinden memnun görünmüyorlar, doğduğu yerin özlemine tutulmuş gibi de, payitahta gitmek istiyorlardı. İstanbul’daki arkadaşlarının da çok merakta oldukları anlaşılıyordu.

Sadrazam Tevfik Paşa Benimle Temas Kuruyor

Efendiler, bu tarihten bir hafta kadar sonra Kocaeli Komutanlığı'ndan şöyle bir telgraf aldım:

Geyve İstasyonu

26.1.1921

Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Memleketin yüksek yararları ile ilgili önemli bir konu üzerinde, Sadrazam Paşa'nın zâtıdevletleriyle makine başında görüşmek istedikleri, İstanbul Telgraf Genel Müdürü'nün 26.1.1921 günü saat 16.30'da yazdırdığı telgrafla bildirilmektedir. Bu konudaki emirleri arz ve rica olunur.

Kocaeli Komutanlığı'na aynı gün makine başında verdiğim cevapta dedim ki:

"İstanbul Geyve ile doğrudan doğruya nasıl haberleşebilir? İstanbul'da Tevfik Paşa ile veya herhangi biriyle haberleşip ilişki kurabilmekliğim Bakanlar Kurulu'nun ve belki de Meclis'in kararına bağlı olduğundan, bu konuda şimdiden bir şey diyemem. Tevfik Paşa ile telgraf memurunun bile açıktan açığa haberleşmede bulunması, yabancıların gözünde İstanbul'a karşı olan durumumuzu sarsacağından, doğru olmaz. Ancak, Tevfik Paşa'nın benim şahsıma değil de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne bir başvurusu varsa, bu başvurunun kabulü doğaldır. Bu noktanın özel olarak ve aynı yolla kendisine duyurulmasında bir sakınca yoktur."

İstanbul’dan Adapazarı‘na telgraf ve oradan da Geyve’ye askerî makamların kontrolu altında bulunan telefon hattı vardı. Tevfik Paşa’nın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine, İstanbul teli Ankara’ya bağlandı.

Tevfik Paşa’dan açık olarak şu telgrafı aldım:

İstanbul

27.1.1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

25 Ocak tarihinde Paris’te toplanan konferans tarafından alınan kararlar gereğince, Doğu Meselesinin çözümünü görüşmek üzere, 21 Şubat’ta Londra’da İtilâf Devletleri delegeleriyle Osmanlı ve Yunan Hükûmetleri delegelerinden oluşan bir konferans toplantıya çağırılacaktır. Yürürlükteki antlaşmada, daha sonraki olaylar dolayısıyla zorunlu değişiklikler yapılacaktır. Osmanlı Hükûmeti’ne gönderilecek davet için, Mustafa Kemal Paşa’nın veya Ankara’ca kendilerine gerekli yetki verilmiş olan delegelerin, Osmanlı delegeler kurulu arasında bulunması şart koşulmuştur. Bu kararlar, İtilâf Devletleri’nin İstanbul temsilcileri tarafından bildirildi. Görevlendireceğiniz delegelerin, buradan seçeceğimiz kimselerle birleşerek yola çıkmaları için karar ve cevabınızı bekliyorum. Nazik bir zamanda bulunmamız dolayısıyla, bu gibi önemli bazı durumların bildirilmesi için, hattın açık bulundurulmasını rica ederim. Makine başında hemen cevap vermek mümkünse, telgraf başında beklemekteyim. Bir de şifre var efendim.

Tevfik

Şifrenin çözülmüş şekli de şuydu:

İstanbul

27.1.1921

Saat: 20.00

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Londra Konfrensı'nda güçlü konuşabilmek için Yunanlıların bir kolorduyu İzmir'e göndermekte, Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya kaydırmakta olduğu ve on güne kadar bir saldırı hareketine başlayacakları, inanılır kaynaklardan haber alınmıştır.

Tevfik

Tevfik Paşa’ya Verdiğim Resmî ve Özel Cevaplar

Efendiler, Tevfik Paşa’ya cevap olarak çektiğim telgraf şuydu:

Tel

Ankara 28.1.1921

İstanbul’da Tevfik Paşa Hazretleri’ne

İlgi: 27.1.1921.

Millî iradeye dayanarak Türkiye’nin kaderini elinde tutan yasal ve bağımsız tek hâkim kuvvet, Ankara’da sürekli olarak toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Türkiye ile ilgili bütün meselelerin çözümünde ve her türlü dış ilişkilerde başvurulacak tek yer, yalnız bu Meclis’in hükûmetidir. İstanbul’daki herhangi bir kurulun, hiçbir bakımdan yasal ve hukukî bir durumu yoktur. Bundan dolayı, böyle bir kurulun kendine hükûmet adını vermiş olması, milletin hayatı ile ilgili konularda, dışarıya karşı kendini muhatap göstermesi uygun görülemez. Kurulunuza düşen vatan ve vicdan görevi, derhal gerçeğe ve duruma uyarak, millet ve memleketimiz adına yasal yetkiye sahip hükûmetin Ankara’da olduğunun İtilâf Devletleri’nce anlaşılmış olduğu şüphesiz bulunduğu halde, adı geçen devletlerin bu görüşlerini açıkça belirtmekte gecikmeleri, İstanbul’da aracı bir kurulun varlığının kendileri için yararlı olabileceğini sanmaktan ileri gelmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Barış ve güvenliği büyük bir ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız millî haklarının tanınmasını istemekten ibaret olunan şartlarını defalarca ilân etmiş, bu hakların onaylanması halinde, teklif

edilecek görüşmeleri kabule hazır olduğunu bildirmiştir. İtilâf Devletleri, Londra'da toplayacakları konferansta, Doğu Meselesini hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde çözmeye karar vermişlerse, davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne doğrudan doğruya yapmalıdırlar. Yukardaki şartlara uygun olarak yapılacak davetin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından iyi karşılanacağını tekrar bildiririz. Saat 00.30.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Saygıdeğer Efendiler, aslında maddî ve manevî bakımdan hükmü kalmamış ve fakat, varlığını devam ettirmesi de çok zararlı olan İstanbul Hükûmeti'ni ortadan kaldırmak önemliydi. Buna engel olanların başında Padişah ve Halife bulunuyordu. Bu bakımdan, durumun açıklık kazanması için yapılacak, ilk iş, bu makama Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükûmeti'ni tanıtmak olmalıydı. Zaten, elimizde olmayan ve ilişkimiz bulunmayan bu makama, henüz başka bir işlem uygulayabilecek maddî bir gücümüz de yoktu.

Tevfik Paşa ve Arkadaşları Anadolu’yu

İstanbul Hükûmeti’ne Bağlamaya Çalışıyorlar

Tevfik Paşa, Kabinesini toplamış, cevap verdi. Bunu da olduğu gibi bilginize sunacağım:

İstanbul

29.1.1921

Ankara’da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

İlgi: 28 Ocak 1921 tarihli üç ayrı telgrafları.

Bugünkü Hükûmet, İstanbul ile Anadolu’nun birleşmesindeki çıkarlara öteden beri değer verdiğinden, bu maksatla iş başına gelmiş ve şimdiye kadar bu uğurda çalışmıştır.

Milletin hâkimiyet haklarını korumak için harcadığınız emeklerin ve verdiğiniz kurbanların, karşısında bulunduğumuz elverişli durumu yarattığına, onda büyük ölçüde, etkisi olduğuna inanıyoruz. Bu sebeple, millete bir yarar sağlayacak olan tekliflerinizi kabule hazırız. Bu bakımdan, bildirdiğiniz hususlarla ilgili görüşlerimizi aşağıda açıklıyorum:

Konferansa dolaylı olarak çağrılmanız doğaldır. Çünkü, İtilâf Devletleri’nin temsilcileri buradadır. Bu bakımdan, durumun, İstanbul’da bulunan ve sizinle işbirliği yapmaya çalışan bir hükûmet aracılığıyla bildirilmesi pek doğal görülmelidir. Şimdiye kadar Anadolu’yu tanımaya bile lüzum görmeyen Avrupa Hükûmetlerinin, özellikle Anadolu delegelerinin konferansta bulunmasını şart koşmaları, sevindiricidir. Bu bakımdan, bir şekil meselesine takılarak, bu mutlu

değişiklikten yararlanmamak, millete karşı üzerinize aldığınız görev ile asla bağdaşmaz. Zaten aramızda birleştiğimiz ilân edildikten sonra, delegelerimiz ayrı ayrı değil, tek vücut demek olur. Delegeler, kararlaştırılan esaslar çerçevesinde konuşacaklarına göre, bu konuda bir sakınca düşünülemez. Bundan dolayı, devlet ve millete karşı yüklendiğimiz görev, bu tarihî anda, bize uzatılan elden yararlanmamızı kesinlikle emretmektedir. Bundan kaçınmanın, Yunan iddiaları karşısında savunmasız kalınmasına ve memleketimizin daha uzun zaman harp felâketlerine sahne olmasına yol açacağı düşünülmelidir. Aslında, isteklerimizi konferans huzurunda öne sürmek ve hakkımızı Avrupa'da duyurmak, konferansın sonuçsuz kaldığı kabul edilmiş olsa bile, yine zarar getirmez. Zâtıâlilerinin ve arkadaşlarınızın vatanseverlikleri, bu fırsatın kaçırılmayacağının güvencesidir. Şimdiye kadar eski hükûmetlerce alınmış ve her iki taraf için kötü sonuç vermiş olan kararların kaldırılması doğal olduğundan, aramızda artık ayrılık ve gayrılık kalmamıştır. Ancak, İstanbul işgal altında bulunduğundan, burada hükûmet işlerinin büsbütün ve tamamen İtilâf Devletleri'nin eline geçmesine ve böylece antlaşmadaki İstanbul'la ilgili maddelerin yürürlüğe konmasına yol açacaktır. Ayrıca, harp halinde bulunduğumuz Yunan askerlerinin şu sırada İstanbul ve dolaylarında bulunuşu da bu teklifleri, uygulanamaz bir duruma getirmiştir. Kabinemizin iş başında kalma düşüncesiyle bu görüşlerin bir ilgisi bulunmadığı konusunda güvence vermeyi bile gereksiz bulurum. Esasen, bugün bir an önce çözülmesi gereken asıl sorun, vakti yaklaşmakta bulunan konferansa delegelerimizi yetiştirmekten ibarettir. Biz, konferansta bulunmadığımız takdirde, Yunanlılar katılacaklarından, yokluğumuzda hüküm giymek ve dolayısıyla dâvâmızı kaybetmek tehlikesi ile karşılaşacağımız için, bu konuda tarafımızdan sorumluluk kabul edilemeyeceğini bildirir; toplantı gününden önce

konferansta bulunmak çıkarımız gereği olacağından degelelerinizin acele buraya gönderilmesini rica ederim.

Sadrazam Tevfik

Saygıdeğer Efendiler, Tevfik Paşa ve Hükûmeti, İstanbul ve Anadolu'nun birleşmesi için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Biz de aynı şey için çalışmakta idik. Şu farkla ki, Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu, eskiden olduğu gibi İstanbul'a bağlamak ve tutsak etmek istiyordu. Hem de, düşman kuvvetlerinin işgali altında bulunan İstanbul'a... Tevfik Paşa ve arkadaşları Anadolu'yu İstanbul Hükûmeti'ne bağlamaya çalışıyor. Öyle bir hükûmete ki, dünyada varlığına göz yumuluyorsa düşman emellerinin gerçekleşmesini kolaylaştırmaya yardımcı olacak nitelikte kabul edildiği içindi. Tevfik Paşa ve arkadaşlarına göre, elverişli bir durumun doğmuş olmasında Anadolu mücadelesinin çok büyük etkisi vardı. Ama bu durumu yaratan yalnız Anadolu'nun mücadelesi değildir. İhtimal ki bu ihtiyar diplomat, bu kerameti, kendisinin iktidar konumuna gelmesinde hayâl ediyordu.

Tevfik Paşa'ya Şu Şekilde Cevap Verdim.

Ankara

30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

27.1.1921 ve 28.1.1921 tarihlerinde yazdığım üç telgrafla yüksek kişiliklerine, gereken ve benimsenip uygulanması zorunlu olan bütün hususları açıklık ve kesinlikle bildirmiş olduğuma inanıyorum. Buna rağmen, 29 Ocak 1921 tarihli telgrafınızda durumun daha gereken anlayış ve isabetle değerlendirilmemekte olduğunu gördüm. Durumun önemi ve zamanın nezaketi dolayısıyla, yüksek kişilikleri ile birlikte

sayın arkadaşlarınızın ve özellikle Zâtışâhâne'nin her bakımdan bir kez daha aydınlatılmalarına yardımcı olmanız bir görev hükmüne giriyor.

Düşünce ve değerlendirmelerinizden doğru sonuçlar alınmasını kolaylaştırmak maksadıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul ve uygulanmakta olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerini aşağıda olduğu gibi bildiriyorum:

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Temel Maddeler

1- *Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın kaderini bizzat ve fiilî olarak yönetmesi ilkesine dayanır.*

2- *Yürütme kuvveti ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.*

3- *Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilir ve hükûmeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" adını taşır.*

4- *Büyük Millet Meclisi, iller halkınca seçilmiş üyelerden oluşur.*

5- *Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır ve yeniden seçilmek mümkündür. Eski Meclis, yeni Meclis toplanıncaya kadar göreve devam eder. Yeni seçimlerin yapılmasına imkân görülmediği takdirde, görev süresi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinden herbiri, yalnız kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp aynı zamanda bütün milletin vekilidir.*

6- *Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu, Kasım başında, davetsiz toplanır.*

7*- Şeriat hükümlerinin uygulanması, bütün kanunların yürürlüğe konması, değiştirilmesi, yürürlükten kaldırılması, anlatlaşma ve barış imzalanması ve vatan savunmasıyla ilgili savaş ilânı gibi temel haklar, Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanun ve tüzüklerin düzenlenmesinde, halk için en yararlı ve zamanın ihtiyacına en elverişli fıkıh ve hukuk hükümleriyle, örf ve âdetler ve olagelenişler esas olarak alınır. Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluğu özel kanunla belirtilir.*

8- *Büyük Millet Meclisi, hükûmeti oluşturan bakanlıkları, özel kanun gereğince seçtiği bakanlar aracılığıyla yönetir. Meclis, yürütme ile ilgili işlerde bakanlara görev verir; gerekirse bunları değiştirir.*

9- *Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu üyeleri içlerinden birini kendilerine başkan seçer. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun da doğal başkanıdır.*

10- *Teşkilât-ı Esasiye'nin bu maddelere aykırı düşmeyen hükümleri eskisi gibi yürürlüktedir.*

Bizce, yukarıda saydığım temel maddelere aykırı hareket etme imkân ve yetkisinin bulunmadığı yüksek şahsiyetlerinin dikkatlerine önemle bildiririm. Meclis Başkanlığı ile başlayan haberleşmenizin, gerektirdiği işlemlerin yürütülmesi Bakanlar Kurulu'na bırakılmıştır, efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

İlk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun Tarihçesi

Saygıdeğer Efendiler, bu telgrafımda temel maddeleri bildirilmiş olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu1, bu tarihten henüz on gün önce, yani 20 Ocak 1921'de Meclis'ten çıkmıştı. Bu kanun, Meclis'in ve millî hükûmetin durum ve yetkisini, şekil ve niteliğini tespit ve ifade eden ilk kanundur. Meclis, 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu ana kanunun Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zorunlu olmuştu. Bu zorunluluğun nereden doğduğu hakkında bir fikir verebilmek için, izin verirseniz kısa bir açıklamada bulunayım:

Bilindiği üzere, Meclis'in açılmasından hemen sonra, pek gerekli esasları içine alan bir önerge vermiştim. Meclis ve onun Bakanlar Kurulu, bu esasları ilk günden yürürlüğe koymuş ve uygulamaya başlamıştı. Bir yandan da, kurulmuş olan Temel Haklar Komisyonu, bu önerge metni esas almak üzere, bir kanun tasarısı hazırlamaya başladı. Nihayet dört aylık bir süre sonunda, bu Komisyon, "Büyük Millet Meclisi"nin Kuruluş ve İşleyişi ile İlgili Kanun Maddeleri " başlıklı sekiz maddelik bir tasarıyı Meclis'e getirdi. 18 Ağustos 1920 tarihinde çok acele görüşülmesi kararıyla gündeme alınan bu kanun maddelerinin uzunca bir gerekçesi vardır.

Komisyon tutanağının, Büyük Millet Meclisi'nin tarifini yapan satırları arasında şu cümleler yazılıydı: "Halife ve Padişah'ın tutukluluğu ve diğer olayların da buna eklenmesi ile ortaya çıkan güçlük karşısında, kurulan Meclis'imizin sonsuz olarak bugünkü şekli ile devam etmesini kabul etmek, aşırı ve özel durumlara doğal bir şekil vermek olur. Halbuki, olağandışı durumların süreklilik kazanamayacağı bir kuraldır. Buna göre, çiğnenen Hilâfet ve Saltanat hakkı ile, millet ve vatanın bağımsızlığı yeniden kazanılıncaya ve

kabul ettirilinceye kadar bu durumun devamı, ancak, ana hedef olan bu kutsal gayelerin gerçekleşmesiyle Meclis'in doğal bir duruma girmesi uygun görülmüştür. Onun için, ikinci maddenin birinci fıkrası "amacın gerçekleşmesine kadar" şartına bağlanmıştır. Gerçekten de, Meclis'in ne zamana kadar toplanmakta devam edeceği konusunda belirli bir süre ve sınır konmamıştı.

Bu sebepler ve bu görüş dolayısıyla, daha 1920 Ağustosunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin durum ve niteliği bakımından devamlı olmadığı inancının hâkim olduğu anlaşılıyor.

Kanun maddelerinin birincisi de, "Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme güçlerini kendinde toplar, devlet idaresini doğrudan doğruya ve tek başına ele almıştır" şeklindeydi. Bu madde ile Meclis'e verilen yetkinin bile, gerekçeye göre, geçici olması lâzım geleceği doğaldı. Niteliği bakımından geçici olan bir kuruluşun yetkisi de, var olduğu sürece mevcuttur.

Temel Haklar Komisyonu'nun görüş ve kararı Meclis'te olduğu gibi benimsendi. Hattâ Meclis üyelerinden birçoğu, maksadın açıklanmasında, Komisyonun ifadelerini eksik bularak, bu ifadelere açıklık getirilmesi teklifinde bulundular. Dediler ki, birinci maddenin başına "Hilâfet ve Saltanat ile vatan ve milletin bağımsızlığı kurtarılıncaya kadar..." şeklinde açıklık verecek kısmı eklemek gerekir. İkinci maddedeki "amacın gerçekleşmesine kadar" ifadesi yerine de, aynı açıklığın verilmesi gerektiği ileri sürüldü. Bu konu hayli tartışmalara yol açtı. Bazı milletvekilleri, yalnız, "Hilâfet" kelimesini koyalım. "Saltanat"ı da içine alır, dediler.

Bazı hoca efendiler, buna razı olmadılar. "Hilâfet manevi bir görevdir", görüşünü ileri sürdüler. "Hilafet'te ruhbanlık yoktur" itirazına hoca efendiler: "Saltanat, yalnız hükmettiği

memleketleri içine alır. Hilâfet ise, bütün dünyadaki müslümanları kapsar”, diye cevap verdiler.

Bu tartışmalar günler ve günlerce devam etti. Çatışan görüşlerden biri açıktı: “Halife ve Padişah vardır ve var olacaktır. O var olunca, bugünkü durum, şekil ve yetki geçicidir. Hilâfet ve Saltanat makamı otoriteyi ele alıp faaliyete geçme fırsatını bulunca, siyasî teşkilâtla ilgili esasların ne olduğu bellidir, bilinmektedir. O bakımdan, yeni bir şey düşünmek sözkonusu değildir. Hilâfet ve Saltanat makamı yeniden işler duruma gelinceye kadar, Ankara’ya toplanmış olan birtakım insanlar, geçici tedbirlerle çalışacaklardır.”

Hilâfet ve Saltanat Konuları Üzerinde

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Yaptığım Açıklamalar

Buna karşı olan görüşte açıklık yoktu. “Saltanat, millete geçmiştir, saltanat kalmamıştır; Hilâfet de saltanat demektir, o halde onun da varlığının bir anlamı yoktur” şeklinde, açık ve kesin konuşulamıyordu. Otuz yedi gün sonra, 25 Eylül’de, bir gizli oturumda, Meclis’e bazı açıklamalar yapmayı yararlı saydım. Ortaya atılan duygu ve düşüncelere gerekli cevapları verdikten sonra, başlıca şu görüşleri ileri sürmüştüm:

> *“Türk Milletinin ve onun tek temsilcisi bulunan Yüce Meclis’in, vatanın ve milletin bağımsızlığını, hayatını kurtarmaya çalışırken, hilâfet ve saltanatla, Halife ve Sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek çıkarlarımız gereğidir. Eğer maksat, bugünkü Halife ve Padişah’a bağlılık ve sadakattan ayrılmadığını söylemek ve belirtmekse, bu kişi hâindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde kullandıkları bir maşadır. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine uyarak düşmanın emellerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının güç ve yetkilerini kullanması yasaklanmış olan kişi, zaten padişah ve halife olamaz. O halde, “onu tahttan indirip yerine derhal diğerini seçeriz” demek istiyorsanız, buna da bugünün durum ve şartları elverişli değildir. Çünkü, tahttan indirilmesi gereken kişi, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun varlığını yok sayarak bir diğerine bağlanmak düşünülüyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmeyerek İstanbul’daki*

kabinesiyle, bugün olduğu gibi makamında oturup faaliyetini devam ettireceğine göre, Millet ve yüce Meclis, asıl gayesini unutup da halifeler dâvâsıyla mı uğraşacaktır? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özet olarak, bu konu geniş, nazik ve önemlidir. Çözümü, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi kökünden çözmeye girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyacağımız kanunî esaslar varlığımızı ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet ve Meclisi'ni ve Millî Hükûmeti güçlendirmeyi hedef almış bir anlam ve yetkiyi içine almalı ve ifade etmelidir."

Efendiler, bu açıklamalarımdan bir hafta önce, ben de Meclis'e bir tasarı vermiştim. 13 Eylül 1921 tarihli olup, siyasî, sosyal, idarî, askerî görüşleri özetleyen ve idarî teşkilât ile ilgili kararları içine alan bu tasarı, Meclis'in 18 Eylül 1921 tarihli toplantısında okundu. İşte, bu tarihten daha dört ay geciktikten sonra, yürürlüğe giren ilk Teşkilât'ı Esasiye Kanunu bu tasarıdan çıkmıştır.

Londra Konferansı‘na Katılacak Olan Delegeler,

Doğrudan Doğruya Millî İradeyi Temsil Eden

Büyük Millet Meclisi’nce Seçilmelidir.

Şimdi, arzu buyurursanız, İstanbul ile haberleşmeye devam edelim:

Tevfik Paşa, 27 Ocak tarihli bir telgrafı ile tekrar etti. Bakanlar Kurulu Başkanlığı‘ndan şu cevap verildi:

30.1.1921

Ankara

İstanbul’da Tevfik Paşa Hazretleri’ne

İtilâf Devletleri politikasında Türkiye lehine görülen son gelişmeler, milletin fedakârca kararının eseridir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Sevres Antlaşması‘nı tümüyle reddetmesi üzerine ortaya çıkan şu durumdan, millî çıkarlarımıza en elverişli sonuçların elde edilmesi, Londra Konferansı‘na katılacak delegelelerin doğrudan doğruya millî iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi’nce seçilmiş ve gönderilmiş olmasıyla mümkündür. Uğursuz Sevres Antlaşması‘nı imzalamış bir kurulun mirasçısı durumunda olan kurulunuz delegelerinin, vatan ve millet için yararlı olan sonuçları elde edebilmeleri mümkün değildir. Bu bakımdan, vatanın yüksek çıkarlarını düşünerek bu barış görüşmelerinde, Büyük Millet Meclisi delegelerini millî birliği tam olarak gösterecek bir şekilde serbest bırakmaklığınız gerekir. Bundan dolayı, bir taraftan önceki tebligatımızla ilgili görüşmeleri takip ve yürütmekle birlikte, bir yandan da aşağıdaki kararları derhal kabul ederek yerine getirmeniz rica olunur:

1- *Londra Konferansı‘na katılacak Türkiye kurulu, yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilecek ve*

gönderilecektir.

2- *Bu delegeler kuruluile birlikte gitmesini gerekli gördüğünüz bazı uzman danışmanlarla gerekli evrak ve belgeler, tarafınızdan hazırlanacak ve kurula katılmak üzere yola çıkarılacaktır.*

3- *Bizim tarafımızdan gönderilecek delegeler hey'etinin, bütün Türkiye'yi temsil edecek tek kurul olduğunu da İtilâf Devletlerine bildireceksiniz.*

4- *Vaktin darlığı dolayısıyla kesin ve son olarak alınan bu kararların kabul edilmemesi halinde, vatan ve milletin selâmeti adına doğacak tarihi sorumluluk tamamen kurulunuza ait olacaktır.*

Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi

Delege gönderilmesi konusunda, bizim ileri sürdüğümüz görüşleri, yazılarımızda belirttiğimiz şekilde Tevfik Paşa, İtilâf Devletleri temsilcilerine bildirmişse de, bir telgrafın son fıkrasıyla, aldığı cevabı mı bildiriyordu? Bu da açık değildir.

8.2.1921

İstanbul

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Fransız kamuoyunu incitmemek için Kilikya'da saldırıdan kaçınılması, hayırseverliğinden şüphe edilmeyen bazı Fransız devlet adamlarının tavsiyesi üzerine, Paris delegemiz tarafından büyük bir önemle bildirilmiştir.

Sadrazam Tevfik

Osmanlı Devlet Adamlarının Belirgin Özellikleri

Efendiler, bu gibi tavsiyeleri, İstanbul hükûmetlerinden çok dinlemiştik. Bizim saldırıdan kaçınmamızı tavsiye eden hayırseverin karşısındaki kimse, işittiğini bir gramofon gibi bize ulaştırırken, bu hayırsevere, bize saldırıdan kaçınılmasını, gerekenlere tavsiye edip etmediğini sormuş mudur acaba? Aldığı cevap, olumsuz idiyse, onun hayırseverliğine nereden karar vermişti? Vatanımızı işgal edenlerin kamuoyunu gücendirmemeyi tavsiye edenlere, vatanı işgal edilen milleti niçin incittiklerini ve incitmekte devam ettiklerini sormamak, neden bu Osmanlı devlet adamlarının belirgin özellikleri olmuştu?

Kısacası, Saygıdeğer Efendiler, görülüyor ki, Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla, temelde, düşünce ve görüşlerde anlaşmak mümkün olamıyordu. Nihayet, konu Meclis'e getirildi.

Meclis'e iki teklifte bulundum. Birisi memleketin durumunu ve milletin gayesini İstanbul'a açıkça bildirmek; ikincisi, ayrıca davet yapıldığında, Londra'ya bağımsız bir kurul göndermekti. Her iki teklifim de kabul edildi.

Efendiler, Meclis'in görüş ve kararını Tevfik Paşa'ya bildiren telgraf aynen şöyleydi:

Tevfik Paşa’nın Teklifleri Karşısında

Büyük Millet Meclisi’nin Kararı

Londra Konferansı‘na davet dolayısıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Bakanlar kurulu Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri ile İstanbul’da Tevfik Paşa Hazretleri arasındaki telgraf haberleşmeleri, Genel Kurul’da okunmak şekliyle Meclis’e bilgi verildi. Tevfik Paşa Hazretleri tarafından ileri sürülen görüşler, memleketin bugünkü durumu üzerinde kendilerinin açık bir görüşe varmaktan pek uzak olduklarını, bize üzüntüyle gösterdi. İstanbul’da Ateşkes Anlaşmasından beri, iki türlü hükûmet biribirini takip etmiştir. Biri Damat Ferit’in başkanlığı altında, çeşitli kimselerin katılmasıyla kurulan hükûmetler ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilâf Devletlerine karşı kesin olarak boyun eğme düşüncesini temsil etmiş ve memleketin kendi hâkimiyet haklarını devam ettirmek için yaptığı sürekli fedakârlıkları, düşmanlarla birlikte çalışmak şekliyle sonuçsuz bırakmayı özel bir politika haline getirmişti. Bu düşüncenin peşine takılanlar, memleketin kötülük ve hainliğe elverişli ne kadar nankör evlâdı varsa, hepsini kışkırtarak ve silâhlandırarak, millî savunmaya kendilerini adayan vatanseverler aleyhine hiç durmadan kullandılar. İslâm şeriatı adına yayınlanan sahte fetvaların, mirîmiran (Beylerbeyi) ünvanı ile ödüllendirilen Anzavurlarla, vatanın bağımsızlığı ve savunması aleyhine etrafa gönderdiği maddî ve manevi zehir ve bozgun kuvvetlerine karşı Anadolu aylarca çarpışmaya mecbur oldu. Onlar, düşmanlar hesabına cephelerimizi kaç defa arkadan vurdular. Müslümanlığın ilk asrından beri şeref ve hak din adına cihat eden milletimiz, tarihimizin ilk günlerinden beri, devlet ve memleket ne zaman tehlikeye düşmüşse, kanını bol bol akıtmaktan geri durmayan milletimiz bu defa büyük vatandan arta kalan son parçada, son kaleye çekilmiş en son savunmasını yaparken, hükûmet adını alan kurullar,

düşmanlar hesabına, düşman safları arasında kendi milletleri aleyhine çalışıyorlardı. Bizans'ın son günlerinde, Fatih'in teslim davetine karşı, "Allah'ın bana bir emaneti olan bu memleketi, ancak Allah'a teslim ederim" diyen, son Bizans imparatoru'nun tahtına mirasçı bir hanedandan gelen bugünkü halife ve sultanın hükûmeti, esir olmamak isteyen milleti, kendi eliyle bağlayarak düşmanlara teslim etmeye çalışıyordu. Bu birinci aşama, o hükûmetlerin ve onlarla birlikte olanların bozguna uğramasıyla son buldu. İkinci türlü hükûmet, Tevfik Paşa'nın başkanlık ettikleri kuruldur. Bunlar, gaye bakımından Anadolu savunmasına taraftar olduklarını söylemekle birlikte, uygulama bakımından, memleketin samimî olarak elde etmek istediği barışa asla affedilmeyecek bir gaflet ve inatla engel olmakta devam ediyor. Saltanat Şûrâsında İtilâf Devletleri'nin uzattığı esaret belgesini ayağa kalkarak ve saygı göstererek kabul ve imza eden devlet adamları ve Ayan üyeleri, bütün memlekette hiçbir hak ve yetkiyi temsil etmeyen geçersiz bir kuvvet durumundadır. Anadolu ve İstanbul, bağımsızlık ile esaretin, hürriyet ile mahkûmiyetin birbirine zıt ve ters düştüğü iki ayrı parça halinde kalmıştır.

Biz, memleketin esir edilmiş, iradesini kaybetmiş, parçasını hür ve bağımsız olan kısma katmak istiyoruz. İstanbul'un devlet adamları, bütünü oluşturan ve bütün bir düşmanlık dünyasına karşı kendini şeref ve sağlamlıkla savunan hür kısmı, esir ve mahkûm durumdaki küçük parçaya bağlamak ve katmak istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, hürriyet ve bağımsızlığına aşık bütün memleket çocuklarını ve bugünkü zulüm görmüş İslâm dünyasının ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un hasta ve hürriyetten yoksun bir kuruluna boyun eğmeyi, hiçbir zaman kabul edemez.

Meclisimiz tarafından kabul ve ilân edilen ve bütün memlekette uyulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz gereğince, egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Milletin yasama ve

yürütme gücü ise, onun gerçek ve tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanır. Bu temel ilkeler karşısında delegelelerimizin İstanbul'a giderek oradan seçilecek bir kurula katılmasına ve oranın vereceği bir yetki belgesi ile dünyaya karşı millî dâvâmızı savunmayı üzerine almasına imkân yoktur. Eğer isterseniz, fiilî ve haklı olarak mutlak bağımsızlığı bulunan, bütün idarî teşkilâtı ile memleketi yöneten, ordularıyla doğuda ve batıda düşmanları ezerek memlekete barışın yollarını açan Meclisimizin delegeler kurulunu, memleketi temsil edebilecek tek kurul olarak tanırsınız. Yoksa, biz kendi kurulumuzu kendimiz göndermek kararını zaten almış bulunuyoruz. Bizce istenilen ve gerekli görülen, bu kararımıza verilecek cevabın, bir takım sözler değil, fiilî davranışlar olmasıdır."

Londra Konferansı‘na Katılmamız

Efendiler, Dışişleri Bakanı olan Bekir Sami Bey’in başkanlığı altında ayrıca ve müstakil bir delege hey’eti kuruldu. Hey’et, Londra Konferansı‘na özel olarak davet edildiğimiz takdirde katılmak üzere ve bu arada geçecek zamandan da yararlanmak maksadıyla, Antalya üzerinden Roma’ya hareket ettirildi.

Hey’etimiz, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza vasıtasıyla, konferansa resmen davet edildikleri kendilerine bildirildikten sonra Londra’ya gitmiştir.

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921’den 12 Mart 1921’e kadar devam etti. Hiçbir olumlu sonuç vermedi.

İtilâf Devletleri İzmir ve Trakya’daki nüfus durumu ile ilgili olarak, kendileri tarafından yapılacak bir araştırmanın sonucunu kabul edeceğimiz yolunda bizden söz almak istediler. Delege kurulumuz önce bunu kabul etmişti. Fakat, Ankara’dan yapılan uyarı üzerine, sonradan, araştırmanın yapılmasını Yunan İdaresinin buradan çekilmesine bağlamak teklifinde bulundu. İtilâf Devletleri’nin, Sevres Antlaşması‘nın diğer hükümlerinin tarafımızdan samimiyetle ve itirazsız olarak uygulanmasını sağlamak istediği anlaşılmıştı. Delege kurulumuz bununla ilgili tekliflere de red niteliğinde cevaplar vermişti. Yunan delegeleri araştırmayı hiç kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine İtilâf Devletleri, Türk ve Yunan delege kurullarına bazı teklifleri içine alan bir proje vererek, hükûmetlerinden, bu projeler için alacakları cevapların, Konferans’a bildirilmesini istemişlerdi.

Bizim delege kurulumuza verilen projede, Sevres Antlaşması hükümlerinde yapılacak değişikliklerle ilgili şu noktalar vardı:

“Bize bırakılan jandarma ve özel birliklerin sayısını bir parça arttırmak. Memleketimizde kalacak yabancı subayların sayısını biraz azaltmak. Boğazlar bölgesini biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerine konmuş bulunan sınırlamaları biraz hafifletmek. Bayındırlık işleri ile ilgili imtiyaz verme hakkımız üzerine konmuş sınırlamaları da biraz hafifletmek. Bundan başka, adlî kapitülasyonlar, yabancı postaları, Kürdistan... ile ilgili olarak Sevres tasarısında değişiklikler yapılmasını ümit ettirecek bazı belirsiz vaatler...

Bu teklifler projesinde, Ermenistan sınırlarının tespiti işi Birleşmiş Milletler’in göndereceği bir komisyonu bırakılmakta idi. Sözde İzmir ili bize geri verilecekti. Fakat İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulundurulacak, İzmir ilinin güvenlik işleri, İtilâf Devletleri subayları tarafından idare edilecek, bu ildeki jandarma kuvveti, nüfus oranına göre çeşitli unsurlardan kurulacak, şehre Birleşmiş Milletler tarafından bir Hıristiyan vali tayin edilecek, İzmir ili Türkiye’ye gelirinin çoğalmasıyla artacak bir yıllık vergi ödeyecekti.

İzmir ili için teklif edilen bu çözüm şekli, beş yıl sonra, taraflardan birinin isteği üzerine Birleşmiş Milletler’ce değiştirilebilecekti.”

Delegeler Daha Yolda İken Başlayan Yunan Saldırısı

Efendiler, İtilâf Devletleri, delege kurulumuz aracılığıyla yaptıkları tekliflerin cevabını almayı beklemeden, daha delegelerimiz yolda iken, Yunanlılar bütün ordusuyla ve bütün cephelerimize karşı saldırıya geçtiler.

Görüyorsunuz ki, Efendiler, Yunan taarruzu konferans ve barış hikâyesini bize zorunlu olarak terk ettiriyor. Şimdi izin verirseniz, size bu saldırıyı ve sonucunu bildireyim:

Yunan ordusunun Bursa ve doğusunda önemli bir grubu, Uşak ve doğusunda diğer bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskişehir'in kuzey-batısında Dumlupınar'da ve doğusunda olmak üzere iki grup halindeydi. Bundan başka, Yunanlıların İzmit'te bir tümenleri, bizim de ona karşılık Kocaeli Gurubu bulunuyordu. Yunanlıların Menderes boyundaki birliklerine karşı da birliklerimiz vardı. Yunan ordusunun Bursa ve Uşak gurupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa komutasında bulunan Batı Cephesi birlikleri, bildirdiğim gibi, Eskişehir'in kuzey-batısında yığınak yapmıştı. Karar, savaşı İnönü mevzilerinde kabul etmekti. Ona göre tedbir alınıyor ve hazırlıklar yapılıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevzilerin sağ kanadı ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede karşılaşmalar oldu. Düşman 28'de sağ kanadımıza saldırıya geçti. 29'da her iki kanattan saldırdı. Düşman, yer yer önemli başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli savaşlarla geçti. Bu savaşların da sonucu düşman lehine oldu.

İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa’nın

Metristepe’de Gördüğü Durum

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa, 31 Mart günü karşı saldırıya geçti ve düşmanı yenerek, 31 Mart-1 Nisan gecesi geri çekilmeye mecbur etti. Böylece, inkılâp tarihimizin bir sayfası, ikinci İnönü zaferiyle yazılmış oldu.

Efendiler, düşman çekilirken, Batı Cephesi Komutanı ile 1 Nisan günü yapılan yazışmalar, o günün duygularını tespit eden belgelerdir. O duyguları yeniden canlandırmak için, izin verirseniz, o günkü yazışmalardan bazı telgrafları olduğu gibi okuyacağım:

1.4.1921

Metristepe

Saat 18.30’da Metristepe’den gördüğüm durum: Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri dayanan ve artçı olması muhtemel olan bir düşman müfrezesi, sağ kanat grubunun saldırısı ile düzensiz olarak çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye yönünde karşılaşma ve faaliyet yok. Bozöyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş meydanını silâhlarımıza terk etmiştir.

Batı Cephesi Komutanı

İsmet

1.4.1921

Ankara

İnönü Savaş Meydanında Metristepe'de Batı Cephesi Komutanı ve

Genel Kurmay Başkanı İsmet Paşa'ya

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebeleri'nde üzerinize yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Milletimizin bağımsızlık ve varlığı, dahice idareniz altında görevlerini şerefle yapan komuta ve silâh arkadaşlarınızın kalbine ve vatanseverliğine büyük bir güvenle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstilâ altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hırsı, azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu.

Adınızı tarihin şeref abidelerine yazan ve bütün millete size karşı sonsuz bir minnet ve şükran duygusu uyandıran büyük gazâ ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, miletimiz ve kendiniz için yükseliş parıltılarıyla dolu bir geleceğin ufkuna da baktığını ve hâkim olduğunu söylemek isterim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Hazretleri'ne,

Zulüm ve zorbalık dünyasının en zalimce hücumlarına karşı yalnız ve şaşkın kalan milletimizin, maddî ve manevi bütün yetenek ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa!

Kahraman askerlerimiz ve subaylarımız adına, askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu komutanları adına takdir ve tebriklerinize büyük bir iftiharla teşekkürlerimi arz ederim.

Batı Cephesi Komutanı

İsmet

Güney Cephesi’ndeki Harekât

Saygıdeğer Efendiler, İnönü Muharebe alanını ikinci defa yenilerek terkeden ve Bursa’ya doğru eski mevzilerine çekilen düşmanın takibinde, piyade ve süvari tümenlerimizin gösterdikleri anılmaya değer yararlıkları anlatamayacağım. Yalnız, genel askeri durumu tam olarak açıklayabilmek için, izin verirseniz, Güney Cephemize giren bölgede yapılan harekâtı özetleyeyim:

Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa’nın emrinde bulunan üç piyade tümeni, Dumlupınar’da hazırlanmış bir mevzide bulunuyordu. Bundan başka, bir süvari tümeni ve bir de süvari tugayı vardı. Bu mevziin sol kanadında bulunuyordu. Güney Cephesi Komutanının aldığı görev, düşmanı bu mevzide durdurmaktı. Uşak doğusundaki mevzilerimizden hareket eden üç piyade tümeni ve bir kısım süvari Dumlupınar mevzilerine saldırdı. 26 Mart’ta birliklerimiz, mevzilerini terke mecbur oldu. Güney Cephesi Komutanı, bundan sonra kuvvetlerini esaslı bir hatta durdurmayı ve yeniden düzen almayı başaramadığı için, kuvvetler ikiye ayrıldı. 8. ve 23. Piyade Tümenleri ile 2. Süvari Tümeni’nden meydana gelen kısmı, kendi emri altında, Altıntaş‘a doğru çekildi. 57. Piyade Tümeni ile 4. Süvari Tugayı‘ndan meydana gelen öteki kısım Fahrettin Paşa’nın emri altındaydı. Düşman bütün kuvvetiyle Fahrettin Paşa kuvvetlerine yönelerek doğuya yürüdü. Refet Paşa kuvvetlerine karşı, Dumlupınar’da yalnız bir piyade alayı bıraktı. Refet Paşa, sonradan 23. Tümeni Altıntaş üzerinden güneye, Fahrettin Paşa emrine verdi. Altıntaş yönünde, düşmanın hiçbir hareketi olmadığı anlaşılınca, Refet Paşa, yanında bulunan kuvvetlerle kuzeye getirtildi.

Doğuya doğru ilerleyen düşmana karşı, Fahrettin Paşa kuvvetleri çeşitli yerlerde savaşlar vererek Afyon’un

doğusuna çekildi. Düşman, Afyonkarahisar'ı işgal ettikten sonra, Çay-Bolvadin hattına kadar ilerledi ve orada durdu. Bu düşman karşısında, Fahrettin Paşa, 57. ve 23. Tümenlerle birlikte, Güneyden Adana bölgesinden gelen 41. Tümeni'de alarak, bir karşı hat oluşturdu.

Yunan Ordusunun Genel Taarruz Plânında

Pek Göze Çarpan Bir Yanılma

Efendiler, askerî strateji konusunda fazla düşünce ileri sürmekten kaçınma taraftarı olmakla birlikte, Yunan ordusunun bu defaki genel saldırı plânında göze çarpan bir yanılmaya işaret etmek isterim.

Yunan ordusunun Uşak grubunun, Dumlupınar'dan sonra, Eskişehir'e doğru yürümesi gerekirdi. Afyon üzerinden Konya'ya doğru yönelmesi, kuvvetlerini asıl kesin sonuç alacağı alandan uzaklaştırarak, işe yaramaz ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır. İnönü'deki başarı bizim tarafa kaldıktan sonra, bu kuvvetlerin, kendilerini tehlikeden kurtarmak için bir an önce hızla geri çekilmelerini sağlamaktan başka bir şey düşünmeyeceklerine şüphe yoktu. İnönü'de zafer kazanan kuvvetlerimiz, Eskişehir, Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a yönelerek bu mesafenin önemli bir kısmında demiryolundan fazlasıyla yararlanma imkânı bulunduğuna göre, Afyonkarahisar'ın doğusunda bulunan Yunan gurubu geri çekilme hattını kesebilir ve böylece, pek büyük bir ihtimalle o grubu büyük bir felâkete uğratabilirdi. Nitekim, bu düşüncenin uygulanmasına geçmekte bir an gecikilmemiştir. İlk serbest kalan tümenler derhal Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın emrine verilerek harekete geçirilmiştir.

İnönü Meydan Savaşı'ndan alınan sonuç üzerine, Yunan ordusunun Uşak grubu, derhal geri çekilmeye başladı. Refet Paşa 7 Nisan 1921 tarihinde komuta merkeziyle Çöğürler'de, 4. ve 11. Tümenler Altıntaş bölgesinde, 5. Kafkas Tümeni ve kuvvetli bir alay durumunda olan Meclis Muhafız Taburu Çöğürler güneyinde, 1. ve 2. Süvari Tümenleri Kütahya bölgesinde bulunuyorlardı. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı kovalayıp sıkıştırırken, Refet Paşa da düşmanın Aslıhanlar civarında bulunan bir alayına, bu

saydığımız kuvvetlerle, yani, üç piyade tümeni ve bir taburla taarruz etti. Bir taraftan da kuzeyden daha iki tümen, 24. ve 8. Tümenler güneye doğru gönderildi. Aslıhanlar'daki Yunan alayı, Refet Paşa'nın saldırısını durdurdu ve çok zaman kazandı. Bu süre içinde geriden gelen birliklerle iki tümene kadar desteklendi. Bu kuvvetler Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine katılmalarını sağladı.

12 Nisan 1921 günü, Refet Paşa'nın emrinde kuzeyden güneye ve doğudan batıya saldıran kuvvetlerin toplamı şöyleydi:

Kuzeyden gelen 4,5, 11, 8, ve 24 doğudan ilerleyen 57, 23 ve 41. Tümenler ki, toplam olarak sekiz piyade tümeni ve bir piyade taburu... 1. ve 2. Süvari Tümenleri çok uzak mesafelerden dolaştırılarak ve ancak düşman yenildiği takdirde etkili olabilecek; fakat o günkü savaşta hiç de işe yaramayan düşman gerisindeki Banaz hedefine gönderilmişti. Refet Paşa'nın komutası altına verilen kuvvetler, saldırılarında başarı kazanamadılar, aksine fazla can kaybı oldu. Düşman, Dumlupınar mevzilerine hâkim olarak yerleşti ve orada kaldı. Refet Paşa kuvvetleri de Dumlupınar'ın on kilometre kuzeydoğusunda olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına çekilip durdu. Aslıhanlar Muharebesi diye anılan bu çarpışmalar bu şekilde sona erdi.

Refet Paşa Kendisi Yenildiği Halde Düşman

Yenilmiş Sayıyordu

Efendiler, savaş sırasında, savaş hatlarındaki bazı kısımların ileri geri dalgalanışı ve özellikle Afyon doğusunda bulunan düşman tümenlerinin Dumlupınar'ın ilerisinde bıraktıkları bir alaylarının yenilip safdışı edilememesi yüzünden, düşman kuvvetleri Dumlupınar'a kadar çekilme imkânını bulabilmiştir. Bundan sonra, Yunan kuvvetlerinin, sağlam bir savaş hattı tutmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın savaşının sonucu hakkında yanlış bir yargıda bulunmasına yol açtı. Gerçekten de Refet Paşa, kendisi yenildiği halde, düşmanın yenilip geri çekildiğini, sandı ve bunu beş gün süren Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde, düşmana son darbenin vurulabildiğini bildiren telgrafıyla bize de haber verdi. Biz de, pek tabiî memnun olarak büyük takdir ve tebriklerde bulunduk. Fakat, durumu iyice anlamak için telgraf başında kendisine sorduğum sorulara aldığım cevaplardan, durumun bildirildiği gibi olmadığı şüphesine düştük. Sonunda anlaşıldı ki, düşman kendi maksadına ve genel durumuna uygun olarak, Dumlupınar'da savunması kolay, hâkim ve sağlam bir mevzi alıyordu. Aksine, Refet Paşa'nın ise, biraz geride, bütün kuvvetleriyle Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattını tutması gerekti.

Efendiler, durum sakinleşmeye başladıktan sonra, Refet Paşa'nın komuta ettiği orduda, kendisine karşı güvenin kalmadığı anlaşıldı. Durumu yerinde incelemek üzere, Ankara'dan Fevzi Paşa Hazretleri, Batı Cephesi'nden de İsmet Paşa, birlikte bizzat Refet Paşa'nın komuta merkezine gittiler. Refet Paşa'nın komuta durumunun bir süre daha devamı tercih edilmekte olduğundan, konuyu ona göre bir hal çaresine bağladılar. Fakat, zaman geçmeden, bu durumun devam ettirilmesinin mümkün ve doğru olmadığı düşüncesi belirdi. Bu sebeple, ben bizzat Fevzi ve İsmet Paşaları alarak, Refet Paşa'nın yanına gittim. Durumu

yakından inceledim ve konuyu derhal şöyle bir çözüme bağladım. Refet Paşa’nın komutası altında bulunan Güney Cephesini, Batı Cephesine bağlayarak İsmet Paşa’nın komutasına verdim. Kendisine de, Ankara’da bir görev verilmek üzere oraya dönmesi gerektiğini bildirdim.

Refet Paşa, Türk Ordusuna Başkomutan Olmak İstiyordu

Refet Paşa, Ankara'ya döndüğü zaman şöyle bir çözüm yolu düşünmüştüm. İsmet Paşa, artık Genel Kurmay Başkanlığı'ndan istifa ederek, kendisini tamamıyla, genişletilmiş olan Batı Cephesi Komutanlığı'na verecek. Millî Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa Hazretleride,vekâletle yürütmekte olduğu Genelkurmay Başkanlığı'nı asil olarak üzerine alacak. Ondan boşalacak Millî Savunma Bakanlığı görevini de Refet Paşa yapacak.

Refet Paşa, aslında yine askerî bir görev almak istiyordu. Fakat benim bulduğum çözüm yolunu beğenmedi. Diyordu ki: "Millî Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa'nın görevinden çekilmesini gerektiren bir durum yoktur. İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılmasını zorunlu buluyor ve bana da bu aralık bir görev vermeyi düşünüyorsanız, çözüm şeklinin ona göre düzenlenmesi mümkündür."

Ben, her nasılsa, Refet Paşa'nın düşüncesinde gizli olan maksadı birdenbire kavrayamadım. Çünkü, biraz sonra anlar gibi olduğum görüş asla hatırıma gelmemişti. Anlayamadığım noktayı açıklatmak için kendisine sordum ve dedim ki: "Yani siz mi Genelkurmay Başkanı olmak istiyorsunuz?" Gerçi açık bir cevap vermedi ama, ben, maksadın tamamen bundan ibaret olduğunu kabul ettim. Bunun üzerine şu görüşü ileri sürdüm: "Genelkurmay Başkanlığı, bizim teşkilâtımıza göre, bugün fiilî olarak Başkomutanlık makamıdır. Siz, daha Türk ordusuna Başkomutan olacak vasıfları kazanmış değilsiniz. Bunu hatırınızdan çıkarınız!"

Refet Paşa, verdiği cevapta dedi ki: “Öyleyse ben de Millî Savunma Bakanlığı‘nı kabul etmem.” “O, sizin bileceğiniz iştir” dedim ve bıraktım. Gerçekten kabul etmedi ve izin alarak, Kastamonu ormanlarında, Ecevit denilen yerde bir süre dinlenmeye çekildi. Refet Paşa’nın Millî Savunma Bakanlığı‘na getirilişi, bundan sonra ortaya çıkan başka bir durum üzerine olmuştur.

Londra Konferansı‘ndan Dönen Dışişleri Bakanı

Bekir Sami Bey’in İmzaladığı Sözleşmeler

Saygıdeğer Efendiler, İkinci İnönü Zaferinden sonra, Londra’ya gitmiş olan delegeler kurulumuz geri döndü. Konferansın olumlu bir sonuca varmamış olduğunu biliyorsunuz. Fakat, delegeler kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey1, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya diplomatlarıyla ilişki ve görüşmelerde bulunarak, herbiriyle ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu. Bekir Sami Bey’in İngiltere ile imzaladığı bir sözleşme gereğince, elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini geri verecektik. Buna karşılık, İngilizler de bize, kendi ellerinde bulunan esirlerimizi iade edeceklerdi. Yalnız, Türk esirleri arasında Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm veya kötülük yapmış olduğu iddia edilenler serbest bırakılmayacaktı.

Hükûmetimiz, elbette böyle bir sözleşmeyi kabul edip onaylayamazdı. Çünkü, böyle bir sözleşmeyi onaylamak demek, Türk uyruklu olanların, Türkiye içindeki hareketleri üzerinde, yabancı bir hükûmetin bir çeşit yargı hakkını onaylamak olurdu.

Bu sözleşmeyi kabul etmemekle birlikte, İngilizler, bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından, biz de karşılık olarak elimizde bulunan İngiliz esirlerinden bir kısmını serbest bıraktık.

Daha sonra, 23 Ekim 1921 tarihinde, Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey’le İstanbul’daki İngiliz Komiseri arasında yapılan anlaşma üzerine, Malta’da bulunan bütün Türk tutukluları ile elimizde bulunan bütün İngiliz tutuklularının karşılıklı olarak serbest bırakılması kararlaştırılmış ve bu karar uygulanmıştır.

Efendiler, Bekir Sami Bey, resmî görüşmeler ve konuşmalar dışında, sırf kişisel olarak da Lloyd George ile bir görüşme yapmış... Aralarında söylenen sözler steno ile yazılmış... Bu zabıt, imza da edilmiş... Fakat, ben Bekir Sami Bey'in elinde bulunan sayfa hakkında bana bilgi verildiğini hatırlamıyorum. Son zamanlarda Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Bekir Sami Bey'den bu sayfayı istettim ise de, Bakanlığa gönderdiği bir mektupta, o zaman bu sayfa tercümelerinin bana gösterildiğini, gerek aslının gerek tercümelerinin, Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılırken ilgili dosyada bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu belge bulunamamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nda da hiç kimsenin bu belge metni hakkında bilgisi yoktur. Ben de belirttiğim gibi, hiçbir vakit haberdar edildiğimi hatırlamıyorum.

Efendiler, Bekir Sami Bey ile Fransız Başbakanı Mösyö Briand arasında da, 11 Mart 1921 tarihli bir sözleşme imza edilmiştir. Bu sözleşmeye göre, Fransa ile Millî Hükûmet arasındaki düşmanlığa son verilecek. Fransızlar, silâhlı çetelere, biz de mücahitlerimize silâhlarını bıraktıracağız... Zabıta kuvvetlerimize, Fransızlar subayları alınacak... Fransız tarafından kurulacak zabıta kuvvetleri olduğu gibi kalacak... Fransa'nın boşaltacağı yerlerle, Elâzığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin ekonomik gelişmesi için yapılacak faaliyetlerde üstünlük hakkı ve Ergani Madenlerini işletme hakkı da Fransızlar'a verilecek... v.b.

Hükûmetimizce, bu sözleşmenin de kabul edilmemesinin sebeplerini sıralamaya gerek yoktur sanırım.

Bekir Sami Bey, İtalya Dışişleri Bakanı bulunan Kont Sforza ile de 12 Mart 1921'de bir sözleşme imzalamış.... Bu sözleşme gereğince, İtalya'nın konferans sırasında, İzmir ve Trakya'nın bize verilmesi konusundaki isteklerimizi desteklemesine karşılık, biz de İtalyan Devleti'ne Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyonkarahisar,

Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarını sonradan tayin edilecek kısımlarında ekonomik faaliyetler için üstünlük hakkı tanıyacaktık. Bundan başka, bu bölgelerde, Türk hükûmeti veya Türk sermayesi tarafından yapılamayacak olan ekonomik işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli Madenlerinin bir İtalyan-Türk şirketine devri kabul edilmekte idi.

Elbette bu sözleşme de, hükûmetimizce redden başka bir işlem göremezdi.

Efendiler, İtilâf Devletleri'nin Londra'ya barış yapmak için gönderdiğimiz Delegeler Kurulumuz Başkanı Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri sözleşmelerdeki maddelerin, Sevres Projesinden sonra aralarında imzaladıkları Üçlü Anlaşma (Accord Tripartite) adı verilen ve Anadolu'yu nüfuz bölgelerine ayıran bir anlaşmayı millî hükûmetimize başka adlar altında kabul ettirme maksadına dayandığı açıktır. İtilâf Devletleri'nin politikacıları, bu maksatlarını, Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Bey'i, Londra'da Konferans görüşmelerinden çok, teker teker yapılan konuşmalarla oyalamaya çalıştıkları anlaşılıyor. Millî Hükûmet'in bağlı bulunduğu prensiplerle, bu prensiplere bağlı bir Dışişleri Bakanı'nın tuttuğu yol arasındaki uyuşmazlığı açıklamak maalesef mümkün değildir.

Bekir Sami Bey, ikinci defa Avrupa'da bulunduğu sırada, bana bazı hususları bildirdiği gibi, dönüşünde de bir rapor vermişti. Gerek bildirmiş olduğu hususlarda, gerek raporunda yer alan bazı düşünceler, ne yazık ki, Bekir Sami Bey'in, Türk milletinin gerçekleştirmeye çalıştığımız amaç ve ülküsünü tam olarak kavramış ve o çerçeve içinde hareket etmekte olduğundan şüphe ettirmeyecek ve tereddüde düşürmeyecek nitelikte değildi.

Bekir Sami Bey, Avrupa temaslarının, üzerinde bıraktığı etki ve anlayışlara göre görüş ileri sürüyordu.

12 Ağustos 1921 tarihli bir şifreli telgrafında, bizim politikamızı eleştirdikten sonra, diyordu ki: “Daha fırsat elde iken, akıllıca bir siyaset takip etmek, memleketi sürüklendiği büyük bir çıkmazdan kurtarabilir. Olaylar bir bütün olarak incelenerek, memleketi selâmete çıkaracak bir tutumu benimsemek şartttır. Aksi takdirde, tarih ve millet karşısında hiçbirimiz sorumluluktan kurtulamayız.

Milletin mutluluğu ve Müslümanlığın selâmeti adına isabetli bir tutumun benimsenmesini ve bir an önce bildirilmesini rica ederim.”

Bekir Sami Bey Ne Olursa Olsun Barış Yapmak İstiyordu

Bekir Sami Bey, her ne pahasına olursa olsun barış yapma taraflısıydı. Bu görüşünü, 24 Aralık 1921 günlü raporunda şöye açıklıyordu:

> *“.. Savaşın sürüp gitmesinin, bu memleketi, bu milletin varlığını tehlikeye koyacak kadar yıkıp yok edeceğini ve katlanılan bütün fedakârlıkların boşa gitmiş olacağını kesinlikle düşünmekteyim. Savaşın devam ettirilmesinin dış ve iç düşmanlarımızın ekmeğine yağ süreceğine, korktuğumuz belâ ve felâketleri memleketin başına kendiliğinden çekeceğine bütün varlığımla inanıyorum. Zâtıdevletlerinin üzerine düşen görev, dünyada hemen hiçbir siyaset adamının omuzlarına yüklenmeyen en ağır bir yüktür. Tarihte, beş altı asırda değil, belki on beş asırda bir kimseye ancak kısmet olabilen bir görevi üstlenmiş bulunuyorsunuz. Her türlü aşırılıktan sakınarak, bugünün yararları uğruna geleceğin gerçek yararlarını feda etmeyerek, Türklük ile beraber bütün İslâm dünyasının geleceğini güven altına almak için, pek yakın bir zamanda fazlasıyla gerçekleştirilebilecek millî ve islâmi gayeyi kurtarmak ve güçlendirmek için, hattâ geçici olarak fedakârlığa bile katlanmak sayesinde, zâtıdevletlerinin dünya tarihinde ölümsüz bir isim kazanması ve Müslümanlık binasına yeni bir şekil veren şahsiyet olması mümkündür. Aksi halde, Türk Milletinin ve bütün Müslümanlık dünyasının esaret ve aşağılığa mahkûm olacağı bendenizce şüphesizdir. Adınızı, kıyamet gününe kadar bütün Müslüman kuşaklar için kâinatın övüncü olan Yüce*

Peygamber Efendimiz'den sonra en kutsal bir ad ve yadigâr olmak üzere arkanızda bırakmak şerefini ve fırsatını kaybetmemenizi, vatanseverlik ve Müslümanlık gereği olarak bildirmeyi bir kutsal görev sayarım, Efendim Hazretleri."

Bekir Sami Bey, bütün bu düşüncelerle, özet olarak, esaretten ve aşağılıktan kurtulmak için, kendisinin Londra'ya yaptığı sözleşmeler çerçevesinde Millî Mücadele'ye son vermeyi teklif ediyordu.

Efendiler, Bekir Sami Bey'in bu düşünceleri bende olumlu bir etki yaratmamıştı. İleri sürdüğü düşünceler ve bunların dayandığı mantık, kendisiyle görüşme ve tartışmanın bile gereksiz ve yararsız olduğu kanaatini uyandırmıştı.

Meclis’te Belirmeye Başlayan Siyasi Gruplar

Efendiler, yüce kurulunuzu biraz da Büyük Millet Meclisi içinde kendini gösteren durumlarla temasa getirmek istiyorum. Biliyorsunuz ki, Büyük Millet Meclisi’ne milletçe üye seçilirken, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yönetim kurulları da ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre, denilebilir ki, Büyük Millet Meclisi, bütünüyle, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin siyasî bir grubu niteliğinde idi. Gerçekten de, başlangıçta bu yolda hareket edilmişti. Cemiyet’in temel ilkeleri, Meclis Genel Kurulu’nun da temel ilkeleri durumundaydı. Biliyorsunuz ki, Erzurum ve Sivas Kongresi’nde tespit edilen ilkeler, İstanbul’daki son Meclis-i Meb’usan’ca da kabul edilip desteklenerek, Misak-ı Millî adı altında özetlenmişti. Bu ilkeler, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o çerçeve içinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barış ve güvenliğin elde edilmesine çalışılıyordu. Fakat zaman geçtikçe, Meclis’te ortaklaşa bir çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler belirleme başladı. En basit konularda oylar dağılıyor. Meclis’ten iş çıkamıyordu. Bazı kimseler, bu duruma bir çare olmak üzere 1920 yılının ortalarında birtakım gruplar meydana getirme faaliyetine geçtiler. Bütün bu faaliyetler, meclis görüşmelerinin düzenli olarak yürütülmesini sağlama ve görüşülen konular üzerinde oyları dağıtmadan olumlu iş çıkarma gayesini güdüyordu.

Yeri geldiğinde arz etmiştim ki, ilk Anayasamıza kaynaklık eden, 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis’e sunmuştum. Bu programın Meclis’te 18 Eylül’de okunan kısmından başka, buna esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi’nin temel niteliğini ve yönetim şekli ile ilgili görüşleri tespit eden ve Meclis’in açılışından sonra, okunup kabul edilen önergemi de bu kısımla birlikte, “halkçılık programı”

adı altında bastırmış ve yayınlatmıştım. Belirttiğin gruplar, benim bu programımdan ilham alarak, bir takım ünvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu gruplardan belli başlılarıın adlarını sayayım:

a) *Tesanüt (Dayanışma) Gurubu*

b) *İstiklâl Gurubu*

c) *Müdafaa-i Hukuk Zümresi (Müdafaa-i Hukuk Topluluğu)*

d) *Halk Zümresi (Halk Topluluğu)*

e) *Islahat Gurubu*

Bu gruplardan başka, isimsiz olarak özel maksatlı bazı küçük grupların da faaliyet halinde oldukları anlaşılıyordu.

Efendiler, bu isimlerini saydığım guruplardan her biri, Meclis görüşmelerinde disiplini sağlamak ve oyları birleştirmek maksadıyla kurulmuş oldukları halde, varlıkları aksini gösteriyordu.

Gerçekten de, sayıları çok, üyeleri sınırlı olan bu guruplar biribirleriyle yarışmaya kalkışmışlar ve biribirlerini dinlememek yüzünden Meclis'te neredeyse bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı. Hele, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve ortaya çıkan gurupların, genellikle her konuda toplantıya katılmalarını ve birlikte çalışmalarını sağlamanın, bir kat daha güçleşmeye başladığı görülüyordu. Çünkü, Misak-ı Millî'nin tespit ettiği ilkelerde, kayıtsız şartsız düşünce ve gaye birliği yer aldığı halde, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ortaya koyduğu görüşlerde tam bir birlik sağlanmış görünmüyordu. Mevcut gurupları birleştirmek veyahut mevcut guruplardan birini destekleyerek iş görmek

için, dolaylı olarak çok çalıştım. Ancak, bu yolla elde edilen sonuçların uzun ömürlü olamadıkları görüldü. İşe doğrudan doğruya benim el atmam zorunlu olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu adıyla bir grup kurulmasına karar verdim. Bu gurup için yaptığım programın başına bir ana madde koydum. Bu maddenin özü iki noktadan ibaretti. Birinci nokta şuydu: Gurup, Misak-ı Millî ilkeleri çerçevesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barış ve güvenliğin elde edilmesi için, milletin bütün maddî ve manevi kuvvetlerini gereken hedeflere yönelterek kullanacak, memleketin resmî ve özel bütün kuruluş ve tesislerinin bu ana gayeye hizmet etmelerine çalışacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu’nun Kurulması

İkinci nokta: Gurup, devlet ve milletin teşkilâtını, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun koyduğu ilkeler çerçevesinde, sırasıyla şimdiden tespite ve hazırlamaya çalışacaktır.

Efendiler, bütün gurupları ve Meclis üyelerinin çoğunu davet ederek, bu iki esas üzerinde birleşmelerini sağladım. İşaret ettiğim bu ana madde ve bundan sonra Gurup’un içtüzüğü ile ilgili olan maddeler, 10 Mayıs 1921 günü yapılan toplantıda kabul edildi. Gurap Genel Kurulu’nca seçildiğim için, gurubun başkanlığını da üzerime almıştım.

Efendiler, memleket içinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti var olduğu gibi, onun, aynı ad altında Meclis’te de bir siyasî gurubu kurulmuş oldu. İstanbul’daki Meclis-i Meb’usan’ın yapmaktan çekindiği iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara’da yapılmış oldu. Bu gurup, Birinci Büyük Millet Meclisi’nin devam ettiği sürece, Hükûmetin görev yapmasına yardımcı olabilmiştir. Fakat, gurup tüzüğündeki ana maddenin ifade ettiği ikinci noktayı anlamlı bulanlar oldu. Bu gibiler duygularını açıklamamakla birlikte, bu noktada toplanan anlam ve gayenin gerçekleşmemesi için derhal faaliyete geçmekte gecikmediler. Olumsuz faaliyet diye vasıflandırabileceğimiz bu türlü faaliyetler, iki şekilde ortaya çıkmaktaydı.

Birincisi, Gurub’un içinde düşünceleri karıştırma ve görüşülecek konularda aleyhte bir durum yaratma şeklinde oluyordu.

Hoca Raif Efendi, “Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti” Kuruyor

İkincisi, memleket içinde ve yine teşkilâtımız içindeydi. Bu noktayı açıklayan en belirgin örnek, Erzurum milletvekili Hoca Raif Efendi’nin ve bazı arkadaşlarının, gurubun kurulmasından önce ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun çıkmasından hemen sonra giriştikleri faaliyettir. Arzu ederseniz, bu konuda biraz bilgi vereyim:

Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Hey’eti’nin adını değiştirdiler. Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti dediler. Mevcut cemiyet ilkelerinin başına da, Hilâfet ve Saltanat makamının ve devlet şeklinin olduğu gibi bırakılmasını sağlayıcı birtakım eklemeler yapmışlar ve bu faaliyetlerini öteki illere, özellikle doğu illerine de birtakım bildiriler göndererek yaymaya kalkmışlardı. Ben bu durumu öğrenir öğrenmez, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’nın dikkatini çektim. Hoca Raif Efendi’yi ve arkadaşlarını uyararak bu türlü faaliyetlerden vazgeçirmesini rica ettim.

Sarıkamış‘ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum’da bulunan Hoca Raif Efendi arasında bazı yazışmalar olduktan sonra Raif Hoca, bizzat Paşa’nın komuta merkezine gitmiş, orada “Muhafaza-i Mukaddesat” adının kullanılmasındaki sebepleri açıklarken demiş ki: “Maksat, halifelik ve padişahlık haklarını korumak, memleketin ve İslâm dünyasının bugünkü ve gelecekteki hayatı için büyük uyuşmazlık ve sakıncalar doğuracak olan, Cumhuriyet idaresinden kesinlikle sakınmaktır.” Hoca, “Büyük Millet Meclisi’nde kurulan Müdafaa-i Hukuk Gurubu’nun hilâfet ve saltanat idaresini cumhuriyete dönüştürme maksadı güttüğü hissedilmektedir”, görüşünde bulunduktan sonra, bu gibi faaliyetleri tanımakta mazur olduklarını bildirmiş.

Kâzım Karabekir Paşa, Devlet Şeklinde Tarihi

Değişiklikler Yapılacağı Zaman Askeri ve Sivil Devlet

Adamlarının Gereği Gibi Görüşleri Alınmalıdır” Diyor

Kazım Karabekir Paşa’nın bu bilgileri veren 11 Temmuz 1921 tarihli şifreli telgrafında, kendisi de ileri sürdüğü görüşler arasında diyordu ki; “Hükûmet şekli ile ilgili esasları, Büyük Millet Meclisi’nce kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun tespit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki bendeniz, bu kanun hükümlerinin olsa olsa bir parti programı halinde kalmasını, uygulamada ortaya çıkacağını tahmin ettiğim güçlüklere karşı daha yararlı buluyorum. Bu görüşümü, bölgenin çok yakından tanıyabildiğim duygu ve düşüncelerine göre kısaca açıklamak isterim. Meclis’te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nu desteklemek üzere kurulan guruba girmiş olanların çoğu, yeni bir rejim değişikliğinde memleket kaderinde söz sahibi olmak hevesinde görünenlerdir. Halk arasında, ancak küçük bir gurup yeni nitelikte teşkilât fikirlerini benimser. Milletvekillerinin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’na taraftarlıkları ancak kişisel görüşlerinden gelebilir. Devlet şeklinin bu büyük ve tarihi değişiklik faaliyetlerinde, memleketin geleceğinden hep birlikte sorumlu olan askerî ve sivil devlet adamlarıyla, Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden gereği gibi görüş alınması ve durumun olağanüstü bir Meclis’te incelendikten sonra karara bağlanması gerekir, düşüncesindeyim.”

Efendiler, kesin zaferden sonra İkinci Büyük Millet Meclisi Cumhuriyet’i ilan ettiği zaman bile, Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul gazetelerine verdiği demeçte, öteden beri süregelen duygularını ve şikâyetlerini, “Cumhuriyet ilânını bize sormadılar” şeklinde özetlemekteydi.

Kâzım Karabekir Paşa, bu görüşleriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin millet tarafından olağanüstü yetkiler verilerek gönderilmiş üyelerden kurulu, olağanüstü bir meclis

olduğunu unutmuş gibi görünüyor. Böyle bir meclisin koyduğu kanuna hem de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na karşı bulunduğunu imâ ediyor. Daha garibi, devlet teşkilâtının değişmesinde etkili olacak kararlar alabilmek için, askerî ve sivil devlet adamlarının ve Müdafaa-i Hukuk Merkezlerinin görüşlerinin alınması gerektiği inancında bulunduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafa-i Hukuk Gurubuyla olan ilgime de karşı çıkarak: "Bendeniz zâtıdevletlerinin bu gibi siyasî partilere girmemesini özellikle uygun bulmaktayım" dedikten sonra, benim tarafsız olarak kalmamı tavsiye ediyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına, 20 Temmuz 1921'de cevap verdim. Biraz uzunca olan bu cevabın, bazı hususları aydınlatmaya yarayacak olan noktalarını belirtmekle yetineceğim. Cevabımda demiştim ki: "Müdafaa-i Hukuk Gurubu, memleketin bağımsızlığını tam olarak sağlamak gibi kısa ve kesin bir maksatla kurulmuştur. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun uygulanma durumu da, gayesi içindedir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, bütün idare sistemini ve Türkiye Hükûmeti'nin hukukî durumunu gösteren ayrıntılı ve tam bir kanun olmayıp, memleketin mülkî ve idarî teşkilâtında zamanın şartlarının gerektirdiği halkçılık ilkesini ifade eden bir kanundan ibarettir. Bu kanunda, cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin, saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe dönüştürülmek istendiği yolundaki düşüncesi, kuruntudur."

"Meclis'teki Gurup merkezinde kendilerine önemli işler verilen kimseler arasında, kişilikleri ve geçmişteki davranışlarıyla, eleştirilebileceklerin bulunduğu yolundaki iddia ise, daha açık bir ifade ile doğrulanmaya muhtaç bir durumdadır. Her işi, bütün idarî yetenekleri ve kişisel faziletleri ile mükemmel yetişmiş adamlara vermek, pek

değerli ve tatlı bir dilek olmakla birlikte, kendi toplumumuz için değil, dünyanın en ileri gitmiş milletleri için bile, her çevre, her bölge, ve her meslek sahibi tarafından saygıya değer görülecek bu kadar çok adam bulmak imkânsızdır. Hayalî ve gerçek dışı düşünce ve iddialarla, memleketin kendisine dayanabileceği tek kuvveti ve teşkilâtı yıpratacak engellemelere başvurmak, eğer cahilce bir çılgınlık değilse, herhalde bir hainlik olarak kabul edilmelidir. Zâtıdevletlerince de bilinir ki, ilerleme yolunda girişilecek her önemli faaliyetin, kendine göre önemli sakıncaları vardır. Bu sakıncaların en alt düzeye indirilebilmesi için, alınacak tedbir ve yapılacak girişimlerde kusur etmemek gerekir.”

Bundan sonra Efendiler, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, sivil ve askerî devlet adamlarıyla Müdafaa-i Hukuk Merkezlerinin düşüncelerini almak konusundaki görüşümü de şöyle açıkladım: “Zatıdevletlerince de bilindiği üzere, bir hükûmet şeklinde yaşıyoruz ve onun bütün şartlarına uymak zorundayız. Kanunun, Meclis komisyonlarından sonra, Genel Kurul’daki tartışmalarıyla ortaya çıkacak şekli üzerinde, uzaktan alınacak düşüncelerle etki yapılamayacağı elbette kabul buyurulur.”

Kâzım Karabekir Paşa, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun yapılmasında niçin acele edildiğinin, bunun uygulanmasından doğacak güçlüklerin nasıl giderileceğinin, hilâfet ve saltanat konusundaki görüşümüzün ne olduğunun açıklanmasını da istemişti. Bu noktalarla ilgili cevaplarımda demiştim ki: “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun yapılmasında acelecilik sayılan tutumun sebebi, bütün dünyada ve memleketimizde belirmiş olan halkçılık akımını, sağlam bir şekilde tespit ederek, bu konuda başka türlü karışmalara yer vermemek; aynı zamanda yüzyıllardan beri yetersiz kimseler elinde boyuna kötüye kullanılan millet haklarını korumak için, bu hakların asıl sahibi olan millete de söz hakkı

tanımak ve bu yüksek düşüncenin gelişmesi için bugünkü olağanüstü şartlardan yararlanmaktır.

Kanunun ne dereceye kadar uygulanabileceğini ölçmek için de, bu işle uğraşmaya fırsat bulacakların azim ve irade yeteneğini hesaba katmak gerekir.

Ortada hilâfet ve saltanat meselesi diye başlıbaşına bir mesele yoktur. Söz konusu olan Padişahın haklarıdır. Onun belirlenmesi ve sınırlandırılması için son birkaç yüzyılın tecrübeleri ve devlet kavramındaki millet haklarının gerçek anlamı gözönünde bulundurulmalıdır. Bu konuda şimdilik tespit edilmiş kesin bir kuralımız yoktur.”

Kâzım Karabekir Paşa’nın, gurup başkanı olmayıp tarafsız kalmaklığım konusundaki teklifine verdiğim cevapta da, şu düşünceleri ileri sürmüştüm: “İstanbul’daki Meclis-i Meb’usan gibi bir meclisin başkanı değilim. Böyle bile olsa, bir partiye bağlı olmak doğaldır. Halbuki, Büyük Millet Meclisi’nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma, hükûmet niteliğindeki bir meclisin başkanı bulunmaktayım. Yürütme yetkisi de bulunan bir başkan için, çoğunluk partisinden olmak pek gereklidir. Buna göre, geniş bir programla ortaya atılmış siyasî bir partinin başkanı da olabilirim. Bütün kimliğimle karışmış bulunduğum Cemiyet’ten ayrılmaklığım mümkün olmadığı gibi, o cemiyetten doğmuş olan gurup içinde bulunaklığım da zorunludur. Aslında gurup, hemen hemen Meclis Genel Kurulu’na yakın büyük bir çoğunluğu içine almaktadır. Dışarıda kalanlar, Erzurum milletvekillerinden Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile benzeri davranışlarında serbest kalmak isteyen birkaç kişiden ibarettir…”

İzzet ve Salih Paşa’ların İstanbul’da Siyasî Görev

Almayacaklarına Söz Vermeleri Üzerine

İstanbul’a Dönmelerine İzin Verildi.

Efendiler, Ankara’da bulunan İzzet ve Salih Paşa’lar bir türlü Ankara’ya ısınamadılar. İstanbul’da ailelerinin yanına gitmelerine izin vermemiz için, doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan boyuna rica ediyorlar ve İstanbul’a dönüşlerinde, siyasî hiçbir görev almayacaklarına söz veriyorlardı. 1921 yılının Mart ayı başlarında, İsmet Paşa’nın bazı işler için Ankara’ya gelmiş bulunduğu bir sırada, Paşalar ricalarını yenilediler. Bir gün, İsmet Paşa’nın da katıldığı Bakanlar Kurulu toplantı halindeyken, Ahmet İzzet Paşa daireye gelerek haber göndermiş ve İsmet Paşa kendisiyle görüşmüştür. İzzet Paşa, bizim teklifimiz üzerine, İstanbul’da görev almayacağına, uzun uzadıya açıklamalarla söz vererek, İstanbul’da ailesinin yanına gönderilmesi için izin rica etmiş; Salih Paşa’nın da aynı şekilde söz vererek serbest bırakılması ricasında bulunduğunu eklemiş.

İsmet Paşa, bu açıklamayı ve bu ricayı Bakanlar Kurulu’na getirdi. Zaten varlıklarının millî işlerimizde yararlı olmadığı, aksine Ankara’da bir yük, bir ağırlık olarak bulundukları, üstelik bazı olumsuz akımlara da sebep oldukları anlaşılmış bulunduğundan, Bakanlar Kurulu, bu paşaların İstanbul’a dönmelerinde bir sakınca görmedi. Fakat ben, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşının verdikleri sözde ciddiyet ve samimiyet olmadığını, İstanbul’a döndükten sonra, mutlaka İstanbul Hükûmeti’nde görev alarak bizi tedirgin etmekte devam edecekleri kanaatinde olduğumu söyledim. “Namusları üzerine söz veriyorlar” dendi. Bu sözlerini yazılı ve imzalı olarak verirlerse izin verebileceğini söyledim. İsmet Paşa bu teklifimi yanımızdaki odada bekleyen İzzet Paşa’ya bildirdi. İzzet Paşa, derhal bir kağıt kalem alarak kabineden çekileceklerini, bir söz belgesi olarak yazmış ve imzalamış, eğer yanılmıyorsam Salih Paşa’ya da imzalatmıştır.

Ben, bu kısa söz belgesini yeterli görmedim. Paşa'nın sözle anlattığı anlam ve genişlikte değildi. Hemen bunun bir aldatmaca olduğuna arkadaşların dikkatini çekerek, "İsmet Paşa'ya ağızdan anlattıklarını yazarak imza etsin" dedim. İzzet Paşa'nın ağızdan bu kadar açıklama yapıp söz verdikten sonra, başka maksatla bir söz yazmış olacağı tahmin edilmedi ve bu kısa sözün yeterli görülmesi istendi. İşte, İzzet ve Salih Paşalar böyle aldatmaca bir belge ile İstanbul'a gitmenin yolunu bulmuşlardır.

İzzet ve Salih Paşalar Sözlerinde Durmadılar

Gerçekten de, İzzet ve Salih Paşa'lar İstanbul'a varır varmaz istifa ettiler. Fakat, pek kısa bir süre sonra, aynı kabinede diğer bakanlıklara getirildiler ve bunu bize telgrafla bildirdiler. İstanbul Hükûmeti'nin Hariciye Nâzırlığı'nı üzerine almış olan İzzet Paşa, millet ve memlekete yönelmiş büyük bir kötülüğün önüne geçmek için, hükûmete geldiğini söyleyerek, bize de birtakım öğütler veriyordu.

Ahmet İzzet Paşa Türk Milletine Hizmet Etmeyi,

Vahdettin’in Hizmetinde Olmaya Tercih Edemedi

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa, ekmeği ve nimeti ile yetiştiği Türk Milletinin içinde kalarak, ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin’in hizmetinde olmaya tercih edememişti. Dürrîzade Esseyit Abdullah’ın fetvasına bağlı kalıp, Sultanın emri dışına çıkmakla suçlanmaktan ve şeriatın hışmına uğramaktan çekindi. Ahmet İzzet Paşa’nın daha başka marifetleri de olmuştur. Onları da bildireyim:

Savaş bütün hızıyla devam ederken ve milletin maddî ve manevî kuvvetlerini düşman karşısına toplamaya çalıştığımız günlerde, Türk milletinin büyük kuvvetleri ellerine verilmiş olan kimselere de, yazdığı özel mektuplarla ümitsizlik ve bezginlik verecek karamsarlıklarını aşılamakta devam ediyordu. Benim, “düşman ordusunu mutlaka yeneceğiz, vatanı mutlaka kurtaracağız” sözlerimle alay ederek, İkinci İnönü‘nden sonra yeniden doğuya Sakarya’ya doğru yürümekte olan Yunan ordusunun hareketini bir gözdağı gibi kullanarak akıl ve anlayış dersi vermekten geri kalmıyordu.

Efendiler, ne gariptir ki, kendisini dev aynasında gören bu kafanın, tuttuğum yolun felâket doğuracağını bildiren bir mektubu, Sakarya’da düşmana karşı saldırarak onu geri çekilmeye mecbur ettiğimiz gün, görev gereği bana gösterilmişti. Bu mektup bizi şaşkınlık içinde bırakmıştı.

Ahmet İzzet Paşa, Yunan ordusunun Sakarya’dan ve en sonunda İzmir Körfezi’nden çekildiğini gördükten ve Lozan Barış Antlaşması metnini okuduktan sonra, acaba bana yazdığı 6 Temmuz 1921 tarihli telgrafındaki şu cümleyi:

“İddia buyurduğunuz gibi gaflet içinde bulunduğumu itiraf şöyle dursun, şimdiki gibi siyasî olayları kırk kılı yararcasına değerlendirmiş olduğumu görmekte, kendime, düşünce ve görüşlerime güvenim artmıştır”, cümlesini yeniden mırıldanmış mıdır?

Ben, buna da ihtimal veririm!

Efendiler, İzzet ve Salih Paşalar aylarca Ankara’da oturdular. Millî ilkelerimizi kabul etmek şartıyla kendilerine millî hizmet ve görev vermeye hazırdık. Yanaşmadılar. Bir defa olsun Millet Meclisi’nin kapısından içeri ayak atmadılar. Fakat, herhalde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve Hükûmeti’nin İstanbul’a karşı belirmiş olan tutumunu pekâlâ biliyorlardı. Bu kanunlara ve bilinen duruma rağmen, İstanbul’da yeniden işbaşına geçip millî varlığın ve Millî Mücadele’nin değerini ve etkisini yok etmeye, düşmanların elinde oyuncak olan Vahdettin’in hâkimiyetini sağlamaya, bütün varlıklarıyla çalışmalarına verilecek gerçek anlamın ne olduğunu ben söylemeyeceğim! Onu Türk Milletine ve Türk Milletinin bugünkü ve yarınki kuşaklarına bırakırım.

Aziz Milletime Tavsiyem

Efendiler, sırası gelmişken, aziz milletime şunu tavsiye ederim ki, bağrında yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki öz cevheri çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an geri kalmasın!

Sakarya Meydan Savaşı

Saygıdeğer Efendiler, olayları Sakarya Meydan Savaşına getirmek istiyorum. Fakat, bunun için izin verirseniz, ufak bir giriş yapacağım. İkinci İnönü Savaşından sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra 10 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan ordusu yeniden cephemize genel saldırıya girişti. Bu tarihten önceki günlerde tarafların durumu şöyleydi:

Bizim ordumuz, başlıca Eskişehir ve Eskişehir'in kuzey - batısındaki İnönü mevzileri ile Kütahya - Altıntaş dolaylarında yığınak yapmıştı. Afyonkarahisar dolaylarında iki tümenimiz vardı. Geyve ve Menderes dolaylarında da birer tümenimiz bulunuyordu.

Yunan Ordusu da, Bursa'da bir Uşak doğusunda iki kolordusunu toplu olarak bulunduruyordu. Menderes'te de bir tümeni vardı.

Yunanlıların bu saldırısı ile başlayan ve Kütahya - Eskişehir Savaşları adıyla anılan bir sıra savaşlar vardır. Bunlar, on beş gün sürmüştür. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı büyük kısmıyla Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zorunlu kılan sebeplerin başlıcasına işaret edeyim:

İkinci İnönü Savaşından sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından ordumuzdan önemli derecede üstündü. Temmuz'da, Yunan ordusu saldırıya geçtiği zaman, millî hükûmetin durumu ve Millî Mücadele'nin gelişmesi, bizim genel seferberlik ilân ederek, milletin bütün kaynak ve imkânlarını, başka bir şey düşünmeden düşman karşısında toplamaya daha elverişli ve yeterli görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, araç ve şartlar bakımından kendini gösteren ölçüsüzlüğün elle tutulur başlıca sebebi budur.

Bunun sonucu olarak, biz, daha tümenlerimizin taşıt araçlarını bile tamamlayamadığımızdan, bunların hareket güçleri yoktu. Yunan milletinin bütün kuvvetiyle yaptığı bu saldırı karşısında, bizim askerlik bakımından asıl görevimiz, Millî Mücadele'nin başından beri yürütegeldiğimiz görev idi ki, o da, her Yunan saldırısı karşısında kaldıkça, bu saldırıyı, direnerek ve uygun hareketler yaparak durdurup etkisiz bırakmak ve yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak şeklinde özetlenebilir. Son düşman saldırısı karşısında da, bu aslî görevi bu gözden uzak tutmamak şarttı. Bu düşünceyle, 18 Temmuz 1921 tarihinde, İsmet Paşa'nın Eskişehir'in güney-batısında, Karacahisar'da bulunan komuta merkezine giderek, durumu yakından inceledikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktifi vermiştim: "Orduyu, Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla aramızda büyük bir açıklık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toparlamak ve güçlendirmek mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek yerindedir. Düşman hiç durmadan takip ederse, hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden ulaştırma hatları kurmaya mecbur olacak; herhalde beklemediği birçok güçlüklerle karşılaşacak; buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli şartlara sahip olacaktır. bu şekildeki çekilişimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevî sarsıntıdır. Fakat kısa zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla, bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini, kararsızlığa düşmeden uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyabiliriz."

Ordunun Başına Geçmemi İsteyenler

Efendiler, gerçekten de tahmin ettiğim manevî sakıncalar hemen kendini gösterdi. İlk duyarlık Meclis'te belirdi. Özellikle muhalifler, kötümser söylevlerle feryada başladılar.: "Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acıklı ve korkunç durumun asıl sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik" diyorlardı. Bu şekilde konuşan kimselerin dolaylı yoldan kastettikleri şahsın ben olduğuma şüphe yoktu.

En sonunda, Mersin Milletvekili Selâhattin Bey, kürsüden, benim adımı söyleyerek: "Ordunun başına geçsin!" dedi. Bu teklife katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Efendiler, bu görüş ayrılıklarının sebepleri üzerinde biraz açıklamada bulunmak uygun olur. Bir defa, benim doğrudan doğruya ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların düşünce ve maksatlarını ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle birlikte birçoklarının o zaman anladığımıza göre, birtakım kimseler artık ordunun büsbütün yenildiğine, durumun iadesine imkân kalmadığına, bundan dolayı da dâvânın, güttüğümüz millî dâvânın kaybedildiği yargısına varmışlardı. Bu sebeplerle duydukları öfke ve hıncın acısını benden almak istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi zanlarına göre bozguna uğramış ve bozgunu devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim bozguna uğrasın! Diğer birtakım kimseler, diyebilirim ki çoğunluk, bana karşı duydukları güven dolayısıyla, samimî olarak ordunun başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Şimdilik komutanlığı fiilî olarak üzerime almamı sakıncalı görenlerin de düşünesi şuydu:

Ordunun bundan sonraki herhangi bir savaşta başarı kazanamayıp yeniden geri çekilmesi, uzak bir ihtimal değildir. Bu durumlarda, ben, fiilen ordunun başında bulunursam, genel fikre göre son ümidin de yitirilmiş olduğu gibi bir inanç doğabilir. Oysa, genel durum, daha son tedbir, son çare ve son kuvvetlerin feda edimesini gerektirecek bir nitelikte değildir. Bundan dolayı, kamuoyunda son ümidin korunabilmesi için benim askerî harekâtı şahsen yürütme zamanım gelmemiştir.

Başkomutanlığı Kabul Ediyorum

Ben, görüşmeler ve tartışmalarla otaya çıkan bu görüşleri, gerektiği kadar gözönünde tutuyor ve inceliyordum. Son görüşü savunanlar, mantığa dayanan kuvvetli sebepler ileri sürüyorlardı. Samimiyetsiz isteklerde bulunanların yaygaraları, başkomutanlığı üzerime almamı içtenlikle teklif edenlerde, derin ve kaygı verici etkiler yapmaya başladı. Benim fiilen başkomutanlığı üzerime almam, bütün Meclis'te son çare ve son tedbir olarak görüldü.

Meclis'in bu görüşü çabucak Meclis dışında da yayıldı. Benim ses çıkarmayışım ve komutayı fiilen üzerime almaya yanaşmayışım, adeta felâketin kesin ve yakın olduğu düşünce ve inancını yaygın bir duruma getirdi. Bunu, anlar anlamaz derhal kürsüye çıktım.

Efendiler, bu anlattığım durum, 4 Ağustos 1921 günü bir gizli oturumda geçiyordu. Üyelerin bana karşı gösterdikleri yakınlık ve güvene teşekkür ettikten sonra, Başkanlık makamına şöyle bir önerge verdim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı'na

Meclisin pek sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve talepleri üzerine, Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi şahsen üzerime almaktan doğacak yararları azamî çabuklukla elde edebilmek, ordunun maddî ve manevî gücünü en kısa zamanda artırıp en yüksek seviyeye çıkarmak, sevk ve idaresini bir kat daha kuvvetlendirmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu yetkileri, fiilen kullanmak şartıyla üzerime alıyorum. Ömrüm boyunca, millî hakimiyetin en sadık bir kulu olduğumu millete bir defa daha gösterebilmek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süreyle sınırlandırılmasını ayrıca rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Başkomutanlığıma Yapılan İtirazlar

Efendiler, bu önergem, doğruluktan yanaymış gibi görünerek tekliflerde bulunanların gizli düşüncelerini açığa vurmalarına yol açtı. Derhal itirazlar başladı. “Bir defa, Başkomutanlık ünvanını veremeyiz” dediler. “O, Büyük Millet Meclisi’nin manevî şahsiyeti içindedir. Başkomutan Vekili denilmelidir.”

İkinci olarak, “Meclis’in yetkilerini kullanmak gibi bir imtiyazın verilmesi asla söz konusu olamaz” düşüncesini ileri sürdüler.

Ben, padişah ve halifeler tarafından verilegelmiş eski bir ünvanı takınamayacağımı; yerine getireceğim görev, fiilen başkomutanlık olduğuna göre, bu ünvanı olduğu gibi vermekten kaçınmanın yersizliğini ileri sürerek görüşümde direndim. Durum, Meclis’in değerlendirdiği ve belirttiği gibi olağanüstü olduğuna göre, benim de alacağım kararların ve yapacağım işlerin olağanüstü olması gerekeceğine şüphe yoktu. Düşünce ve kararlarımı çabuk ve sert bir şekilde yürütmek ve uygulamak zorunlu vardı. Hükûmetten ve Meclis’ten izin istemekle doğacak gecikmelere durum elverişli olmayabilirdi. Bütün memleketi ve memleketin bütün kaynaklarını ilgilendiren emir ve bildirilerim için, her işin ilgili bakanından veya Bakanlar Kurulu’ndan olur ve izin almak, benim yapacağım Başkomutanlıktan beklenen yararları sağlayamazdı. Onun için kayıtsız ve şartsız emir verebilmeliydim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisi’nin yetkisi benim kişiliğimde belirmeliydi. Bunu, başarı için zorunlu görüyordum. Onun için bu noktada ısrar ettim.

Selâhattin Bey, Hulûsi Bey gibi birtakım milletvekilleri, Meclis’in, kendi yetkisini bir başkasına vermekle işleyemez duruma geleceğinden, milletten aldığı vekâleti başkasına

devretme hakkı bulunmadığını ve aslında orduya komuta edecek bir kimseye Meclis'e ait yetkilerin verilmesinin söz konusu olamayacağını, buna gerek de olmadığını belirttiler. Meclis'in yetkisini kullanabilecek bir kimseye, milletvekillerinin şahsen güvenemeyecekleri ihtimalden söz edenler de oldu.

Ben, bu düşüncelerin hiçbirine karşı çıkmadım. Hepsini doğru bulduğumu belirttim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatle ve önemle düşünüp incelemesini söyledim. Yalnız, şahıslarından korkanların, telâşlarına yer olmadığını söyledim. 4 Ağustos'ta bu konu bir karara bağlanamadı. Görüşme, 5 Ağustos 1921 günü de devam etti. Bugün bazı milletvekillerindeki kararsızlığın iki noktada toplandığı anlaşıldı. Birincisi: Meclis'in varlığının herhangi bir şekilde iş göremez duruma getirilmesi; ikincisi de üyelerden herhangi biri için keyfi ve kanunsuz işlem yapılması…

Bu şüphe ve kararsızlıkları giderecek şekilde konuştuktan ve açıklamalar yaptıktan sonra, yapılacak kanuna da bu hususlarla ilgili bağlayıcı hükümler konmasının yerinde olduğunu belirttim ve vermiş olduğum önergeyi buna göre bazı maddeler haline getirerek bir tasarı şeklinde Meclis'e sundum. İşte bu tasarı maddeleri üzerinde yapılan görüşmeler sonunda, bana Başkomutanlık ünvanının verilmesiyle ilgili, 5 Ağustos 1921 tarihli kanun çıktı. Bu kanunun ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şuydu:

"Başkomutan, ordunun maddî ve manevî gücünü büyük ölçüde artırmak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiilen kullanabilir."

Bu maddeye göre, benim vereceğim emirler kanun olacaktı.

Efendiler, bu ünvanın verilişinden dolayı, “Meclis’in bana karşı gösterdiği güvene lâyık olduğumu az zamanda ispatlamayı başaracağım” dedikten sonra, Meclis’ten bazı ricalarda bulundum. Örnek olarak, Millî Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı görevlerini yapmakta olan Fevzi Paşa Hazretleri’nin yalnız Genelkurmay’ın işleri ile uğraşabilmesi için, İçişleri Bakanlığı görevinde bulunan Refet Paşa’nın Millî Savunma Bakanlığı‘na getirilmesi ve onun yerine bir başkasının seçilmesi gibi…

Özellikle, Meclis’in ve Bakanlar Kurulu’nun içeriye ve dışarıya karşı sakinlik içinde ve çok güçlü bir durum ve görünüşte kalmasının önemli olduğunu, ufak tefek sebeplerle Bakanlar Kurulu’nu sarsmanın doğru olmadığını bildirdim. Kanun teklifi, o gün açık oturumda okundu. Öncelikle görüşüldü ve ad okunarak oylandı. Oy birliğiyle kabul edildi.

Bu münasebetle yaptığım kısa bir konuşmanın bir iki cümlesini, tekrar etmeme izin vermenizi rica ederim. O cümleler şunlardı:

“Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimize olan güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Şu dakikada, bu kesin inancımı yüksek topluluğunuza karşı, bütün millete karşı bütün dünyaya karşı ilân ederim.”

Başkomutanlığı Fiilî Olarak Üzerime Aldım

Saygıdeğer Efendiler, Başkomutanlığı fiilî olarak üzerime aldıktan sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

Genelkurmay Başkanlığı'nın ve Millî Savunma Bakanlığı'nın bütün kadrosu ile Başkomutanlık komuta merkezini kurdum. Bu iki makamın ortak çalışmalarını Başkomutanlıkta uyumlu bir şekilde birleştirmek; bundan başka orduyu ilgilendiren ve Başkomutanlık yoluyla çözümü gereken öteki bakanlıklara ait işleri yürütebilmek için de yanımda küçük bir büro kurdum.

Ankara'daki çalışmalarım, yalnız ordunun insan ve taşıt araçları bakımından gücünün arttırılması, yiyecek ve giyeceğinin sağlanıp düzene konmasıyla ilgili tedbirler almak ve hazırlıklar yapmakla geçti.

Millî Vergiler Emri

Bu sözünü ettiğim hususları gerçekleştirmek için iki gün içinde, 7,8 Ağustos 1921 tarihlerinde, Tekâlif-i Millîye Emri (Millî Vergiler Emri) adı altında yaptığım genel bildirilerin her biri için kısaca bilgi vereyim. Bir savaşın kazanılmasında en küçük şeylerin bile dikkate alınması gerektiğini gösterebilmek için bunları bilginize sunmayı yararlı bulurum:

"1 Sayılı" emrimle her ilçede bir Tekâlif-i Millîye Komisyonu kurdurdum. Bu komisyonlarca toplanan malzemenin, ordunun çeşitli bölümlerine dağıtım şeklini düzenledim.

"2 Sayılı" emrime göre, vatanın her ailesi birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlif-i Millîye Komisyonu'na teslim edecekti.

"3 Sayılı" emrimle, tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırlık bez, Amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği nallık demir ve yapılmış nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koydum.

"4 sayılı" emrimle, eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz zeytinyağı, çay, mum stoklarından yine yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koydum.

“5 sayılı” emrimle, ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî ulaşım yapılmasını mecbur tuttum.

“6 sayılı” emrimle, ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el koydum.

“7 sayılı” emrimle, halkın elinde bulunan savaşta işe yarar bütün silâh ve cephane’nin üç gün içinde teslimini istedim.

“8 sayılı” emirle, benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, solisyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar türünden malzeme ve asit sülfürük stoklarının yüzde kırkına el koydum.

“9 sayılı” emirle demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imâlathanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak, ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla birlikte sayılarını ve durumlarını tesbit ettirdim.

“10 sayılı” emirle, halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağnı arabalarının bütün takım ve hayvalarıyla birlikte binek ve topçeker hayvanlarının katır, ve yük hayvanlarının deve ve eşek sayısının yüzde yirmisine el koydurdum.

Efendiler, emirlerimin ve tebliğlerimin yerine getirilmesi için kurduğum İstiklâl Mahkemeleri’ni Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankara’da da bir mahkeme bulundurdum.

Cephe Komuta Merkezine Hareket

Ondan sonra Efendiler, 12 Ağustos 1921 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'yle birlikte Polatlı'ya cephe komuta merkezine gittim.

Düşman ordusunun cephemize yüklenerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştık. Bu görüşe dayanarak, tam bir cesaretle gerekli tedbirleri aldırdım ve yapılacak hazırlıkları yaptırdım. Olaylar görüşümüzü doğruladı. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddî olarak cephemize doğru ilerlemeye başladı ve saldırıya geçti. Birçok kanlı, bunalımlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün gurupları, savunma hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu ilerleyen düşman birliklerinin karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan savaşı yüz kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun yönü batıya iken güneye döndü. Arkası Ankara'ya iken kuzeye çevrildi. Cephenin önü değiştirilmiş oldu. Bunda hiçbir sakınca görmedik Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısmın yerine en yakın bir yerde hemen yeni bir savunma hattı kuruluyordu. Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki:

Savunma Hattı Yoktur Savunma Sathı Vardır

> *“Savunma hattı yoktur savunma alanı vardır. O alan bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat, küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona bağlıolamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.”*

İşte ordumuzun her ferdi, bu sistem içinde her adımda en büyük fedâkarlığını göstererek ve düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratıp yok ederek, sonunda onu, saldırısına devam güç ve kudretinden yoksun bir duruma getirdi.

Savaş durumunun bu safhasını sezer sezmez hemen özellikle sağ kanadımızla Sakarya Irmağı doğusunda düşman ordusunun sol kanadına ve daha sonra cephenin önemli yerlerinde karşı saldırıya geçtik. Yunan ordusu yenildi ve geri çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya Irmağının doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Böylece, 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe karar, bu günler de dahil olmak üzere, yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız devam eden büyük ve kanlı Sakarya Meydan Savaşı yeni Türk devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az rastlanan büyük bir meydan savaşı örneği kaydetti.

Saygıdeğer Efendiler, Başkomutanlık görevini fiilen üzerine aldığım zaman, Meclis’e ve millete mutlaka başaracağımız yolundaki kesin inancımı arz ve ilân etmekle ve bu inancımı varlığımın bütün haysiyetini ortaya atarak gerçekleştirmekle, ilk manevî görevimi yapmış olduğumu

sanırım. Ondan sonra, önemli maddî görevlerim de vardı. Onlardan biri, savaş ve muharebe karşısında millete aldırmaya mecbur olduğum durum idi.

Bütün Türk Milletini Cephede Bulunan Ordu Kadar Duygu Düşünce

ve Hareket Bakımından Savaşla İlgilendirmeliydim

Bildiğimiz gibi savaş ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddî ve manevî kuvvetleriyle, biribiriyle karşı karşıya gelmesi ve biribiriyle vuruşması demektir. Bunun içindir ki, bütün Türk Milletini cephede bulunan ordu kadar, duygu ve düşünce ve hareket bakımından savaşla ilgilendirmeliydim. Yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyünde, evinde, tarlasında bulunan herkes, milletin her ferdi silâhla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli sayarak bütün varlığını yalnız mücadeleye verecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve titizlik göstermeyen milletler, savaş ve muharebeyi gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar.

Gelecekteki harplerin tek başarı şartı da en çok bu belirttiğim noktaya bağlı olacaktır. Avrupa'nın askerlik bakımından ileri durumda olan büyük milletleri, daha şimdiden bu tutumu kanun haline getirmeye başlamışlardır. Biz, Başkomutanı olduğumuz zaman, Meclis'ten bir vatanı savunma kanunu istemedik. Fakat, Meclis'ten aldığımız yetkiye dayanarak, bu amacı kanun niteliğindeki belirli emirlerle sağlamaya çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan tecrübeleri de dikkatle gözden geçirerek aziz vatana saldırıyı imkânsız kılan sebep ve şartları daha açık ve daha kesin olarak tespit eder.

Büyük Millet Meclisi’nce Bana “Mareşal” Rütbesiyle

“Gazi” Ünvanının Verilmesi

Efendiler, diğer bir görevim de, ordu içinde, savaş safları arasında bizzat savaşa katılmak ve savaşı bizzat yönetmekti. Bunu da gücümün yettiği ölçüde, hattâ bir kaza sonucu sol kaburga kemiklerimden birinin kırılmış olmasına rağmen, bütün varlığımla, en iyi şekilde yapmaya çalıştığımı sanırım. Sakarya Savaşı‘nın sonuna kadar askerî bir rütbem yoktu. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisi’nce bana, “Mareşal” rütbesiyle, “Gazi” ünvanı verildi. Osmanlı Devleti’nin rütbesinin, yine o devlet tarafından geri alınmış olduğunu biliyorsunuz.

Fransız Hükûmeti İle Yapılan Görüşmeler ve

Ankara Anlaşması

Efendiler, Sakarya Zaferinden sonra, Batı ile yaptığımız olumlu ve verimli temas ve görüşmeler Ankara Anlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma, Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imza edilmiştir. Bu konuda özet halinde bir bilgi vermek için, kısa bir açıklamada bulunayım:

Bekir Sami Bey'in başkanlığı'ndaki delegeler kurulunun gittiği Londra Konferansı'ndan sonra, bildiğiniz üzere, İkinci İnönü Zaferiyle sonuçlanan Yunan saldırısı geri püskürtülmüştü. Bir zaman için, askerî durum sakinleşti. Rusya ile, Moskova Anlaşması imzalanmış ve Doğudaki durumumuz açıklık kazanmıştı. İtilâf Devletleri'nden de millî ilkelerimize saygılı olabileceklerle anlaşmanın yararlı olacağı düşünülmekteydi. Adana, Antep ve dolaylarını yabancı işgalinden kurtarmak, bizce önemli görülmekteydi.

Çeşitli sebeplerle, Suriye'den başka, bu adı geçen illeri, işgalleri altında bulunduran Fransızlarında, bizimle anlaşma eğiliminde oldukları anlaşılıyordu. Gerçi, Bekir Sami Bey'in, Mösyö Briand (Briyan)'la yaptığı fakat millî olmayan anlaşma reddedilmiş idiyse de, ne Fransızlar ne de biz, çarpışmaları sürdürmeye istekli değildik. Bu yüzden, her iki taraf biribiriyle görüşme yollarını aramaya başladı. Fransız Hükûmeti, eski bakanlardan Mösyö Franklin Bouillon (Franklen Buyon)'u önce resmi olmayarak Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gelen Mösyö Franklin Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretleri'nin de katılmasıyla, bizzat iki hafta süren görüşmeler yaptım.

Biribirimizi tanımakla geçen özel bir buluşmadan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü, Ankara İstasyonundaki bana ait dairede yaptığımız ilk toplantıda, görüşmelerimizin

hareket noktasını belirtmek gerektiğinden söz ederek konuşmaya başladık. Ben, bizim için hareket noktasının Misak-ı Millî'de tespit edilen ilkeler olduğunu ortaya attım.

Mösyö Franklin Bouillon, ilkeler üzerindeki tartışmanın güçlüklerini ileri sürerek, Sevres Antlaşması'nın bir oldubitti olarak ortada bulunduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Mösyö Briand'ın yaptıkları anlaşmayı temel almanın ve bu anlaşmanın Misak-ı Millî'ye aykırı olan noktaları üzerinde tartışmanın yerinde olacağı görüşünü savundu. Bu teklifinde haklı olduğunu göstermek için, Londra'ya giden delegelerimizin Misak-ı Millî'den söz etmediklerini, Misak-ı millî'nin ve Millî Mücadele'nin değil, Avrupa'da daha İstanbul'da bile değeri anlaşılmamış olduğunu söyledi.

Ben verdiğim cevaplarda dedim ki: "Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türk Devleti doğmuştur. Bunu tanımak gerekir. Bu yeni Türkiye, her bağımsız devlet gibi haklarını tanıtacaktır. Sevres Antlaşması, Türk milleti için öylesine uğursuz bir idam kararnâmesidir ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını dileriz. Bu konuşmamız sırasında bile, Sevres Antlaşmasını ağzıma almak istemem. Sevres Antlaşması'nı kafasından çıkarmayan milletlerle güven temeline dayanan ilişkilere girişemeyiz. Bize göre böyle bir antlaşma yoktur. Londra'ya giden delege kurulumuzun başkanı eğer bundan bahsetmemişse, verdiğimiz talimat ve yetki çerçevesinde hareket etmemiş demektir. Yanlış iş görmüştür. Bu yanlışlık yüzünden Avrupa ve özellikle Fransız kamuoyunda ters etkiler doğduğu görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı yanlışlığı yapmış oluruz. Avrupa'nın Misak-ı Millî'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa Misak-ı Millî deyimini öğrenmemiş olabilir. Fakat, yıllardan beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelelerin neden ileri geldiğini elbette düşünmektedir. İstanbul'un Misak-ı

Millî‘den ve Millî Mücadele’den haberi olmadığı yolundaki sözler doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, Millî Mücadele’yi bilmektedir ve ondan yanadır. Bu mücadeleyi bilmezlikten gelen ve ona karşı görünen kimselerle bunların yardakçıları azdır ve milletçe de tanınmaktadır.”

Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey’in kendisine verilen talimat ve yetki dışına çıkarak hareket etmiş olduğu yolundaki sözlerim üzerine dediler ki, “bunu açıklayabilir miyim?” sözlerimi istediği yerlere bildirip anlatabileceğini söyledim. Mösyö Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey’le yapılan anlaşmadan ayrılmamak için özür ileri sürerken, Bekir Sami Bey’in bir Misak-ı Millî olduğundan ve onun sınırları dışına çıkamayacağından söz etmediğini, eğer bundan söz etmiş olsaydı, o zaman ona göre, görüşülüp gerektiği şekilde hareket edilebileceğini; ancak, şimdi durumun güçleştiğini tekrarladı. Batıdaki kamuoyu, bu Türkler, delegeleri aracılığıyla bunu niçin dile getirmemişler de şimdi yeni yeni meseleler çıkarıyorlar” diyeceklerdir.

Nihayet, uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, Mösyö Franklin Bouillon, Misak-ı Millî‘yi okuyup anladıktan sonra, yeniden görüşmek üzere, toplantının ertelenmesini teklif etti. Ondan sonra Misak-ı Millî‘nin maddeleri baştan sona kadar birer birer okunarak görüşme ve tartışmaya devam edildi. Üzerinde en çok durulan nokta, kapitülasyonların kaldırılması ve bağımsızlığımızın tam olarak sağlanmasını isteyen madde oldu. Mösyö Franklin Bouillon, bu meselelerin incelenmesi ve üzerinde durulması gerektiğini bildirdi. Ben bu noktaya cevap verdim. Söylediklerimin özeti şuydu: “Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin can damarıdır. Bu görev, bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken, ne ölçüde başarılabileceği üzerinde hiç şüphe yok ki çok düşündük. Fakat sonunda vardığımız kanaat ve inanç, bunda başarılı

olabileceğimizdir. Biz, böyle işe başlamış adamlarız. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlışlıklar yüzünden, milletimiz sözde var sanılan bağımsızlığına gerçekte sahip değildi. Şimdiye kadar Türkiye'yi medeniyet dünyasında kusurlu gösteren neler düşünülebilirse, hep bu yanlışlıktan ve bu yanlışlığa boyun eğmekten ileri gelmektedir. Bu yanlışlığa boyun eğmenin sonucu, mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetini ve bütün yaşama kabiliyetini kaybetmesine ve ondan yoksun kalmasına yol açabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir yanlışlığa boyun eğme yüzünden bu vasıflardan yoksun kalmaya katlanamayız. Aydın olsun cahil olsun, istisnasız milletimizin bütün fertleri, belki işin içindeki güçlüğü iyice kavramamış olsalar bile, bugün yalnız tek bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, bağımsızlığımızın tam olarak kazanılması ve devam ettirilmesidir.

Tam bağımsızlık demek, elbette, siyasî, malî, ekonomik, adlî, askerî, kültürel vb. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksun kalması demektir.

Biz, bunu elde etmeden barış ve huzura kavuşacağımız inancında değiliz, Şekil ve yöntemlere uyarak barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz. Ancak, bağımsızlığımızı tam olarak sağlamayacak olan bu gibi barışlar, uyuşma ve anlaşmalarla, milletimiz hiçbir vakit varlığına ve huzura kavuşamayacaktır. Belki de silâhlı mücadelesini bırakarak, yıkıma sürüklenmeye razı olacaktır. Eğer milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul edebilecek yaratılışta bulunsaydı, iki yıldan beri mücadele etmeye hiç de gerek kalmazdı. Daha Ateşkes Anlaşmasının ertesinde harekete geçmemek olabilirdi.

Mösyö Franklin Bouillon, bu sözlerim, karşısında, ciddî ve samimi olarak bazı görüşler ileri sürdü ve en sonunda da bunun zaman meselesi olduğu görüşünü belirtti.

Efendiler, Mösyö Franklin Bouillon ile önemli ve ikinci derecede kalan sorunlar üzerinde günlerce görüştük

Sonuç olarak biribirimizi, düşüncelerimizle, duygularımızla ve tutumlarımızla anlayabildik sanırım. Fakat Fransız Hükûmetiyle Türk Millî Hükûmeti arasında, kesin anlaşma noktalarının tespit edilebilmesi için biraz daha zaman geçmesi zorunlu oldu. Ne bekleniyordu? Belki de, Türk millî varlığının Birinci ve İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra daha büyücek bir eserle ispatlanmış olması!... Gerçekten de, Mösyö Franklin Bouillon'un kesin karara vararak imza ettiği Ankara Anlaşması, büyük ve kanlı Sakarya Meydan Savaşı'ndan otuz yedi gün sonra, belirtmiş olduğum gibi, 20 Ekim 1921'de doğmuş olan bir belgedir.

Bu anlaşma ile, siyasî, ekonomik askerî v.b. hiçbir alanda bağımsızlığımızdan hiçbirşey feda etmeksizin, vatan topraklarımızın değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile millî dâvâmız ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmış oldu.

Mösyö Franklin Bouillon, bundan sonra da, birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde aramızda kurulan dostluk duygularını belirtme yolları aramıştır.

Pontus Meselesi

Saygıdeğer Efendiler, genel konuşmamın başında bir Pontus Meselesinden söz etmiştim. Bu mesele, belgeleriyle herkesçe bilinmektedir. Ancak bizi de çok uğraştırdığından, burada, onunla ilgili bazı noktalara dokunacağım.

1840 yılından beri; yani üç çeyrek yüzyıldan beri, Anadolu'nun Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar uzanan Karadeniz bölgesinde, eski Yunanlılığın diriltilmesi için çalışan bir Rum topluluğu vardı. Amerikalı Rum göçmenlerden Rahip Klematios adında biri, ilk Pontus toplantı yerini şimdi halkın "Manastır" dediği bir tepede İnebolu'da kurmuştu. Bu teşkilâta bağlı olanlar, zaman zaman biribirinden ayrı eşkiya çeteleri kurarak faaliyet gösteriyorlardı. Dünya Savaşı sırasında da, dışarıdan gönderilip dağıtılan silâh, cephâne, bomba ve makineli tüfeklerle, Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri sanki bir silâh deposu durumuna gelmişti.

Ateşkes Anlaşmasından sonra, bütün Rumlar, Yunanlılık millî dâvâsı ile her tarafta şımardığı gibi, Ethniki Hetairia (Etniki Eterya) Cemiyeti'nin propagandacıları ile Merzifon'daki Amerikan kuruluşlarının manevî destekleri ile eğitilip yetiştirilen, maddî bakımdan da yabancı hükûmetlerin silâhlarıyla güçlendirilip cesaret verilen bu bölgedeki Rumlar da, bağımsız bir Pontus hükûmeti kurma emeline düştü. Bu maksatla genel bir ayaklanma hazırladılar. Dağlara çekildiler; Amasya, Samsun ve dolayları Rum Metropolit'i Yermanos'un idaresinde düzenli bir programla çalışmaya başladılar. Bir yandan da, Samsun'daki Rum komitecilerinin başkanı olan Reji Fabrikası Müdürü Tokomanidis, İç Anadolu ile haberleşme sağlamaya çalışıyordu. Bazı yabancı hükûmetler, Pontus hükûmeti'nin kurulması için yardımcı olacaklarına söz verdiler. Samsun ve

dolaylarındaki Rum nüfusunu arttırmak için de, Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas Ordularından alınıp Batum'da depo edilen silâhlarla donatarak, sahillerimize çıkarmaya başladılar. Çetecilik etmek üzere, sahillerimize çıkarılabilecek birkaç bin Rum'u Sohum'da Haralambos adında bir adamın başına topladılar. Batum'da toplananların da Haralambos'un etrafında toplananlara katılmaları sağlanıyordu. Bunlar, memleketimiz içinde, Samsun'daki bazı yabancı devlet temsilcileri tarafından korunuyor ve silâhlandırılıyordu. Kıyılarımıza çıkan bu çeteler, "göçmenleri besleme" maskesi altında, yabancı hükûmetler tarafından yedirilip giydiriliyordu. Yabancıların Kızılhaç kurulları arasında gelen subayların da örgüt kurmak, çetelerin askerî öğretim ve eğitimi ile uğraşmak ve gelecekteki Pontus hükûmetinin temelini atmakla görevlendirildikleri anlaşılıyordu.

4 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'da "Pontus" adıyla yayınlanmaya başlayan bir gazetenin başmakalesinde "Trabzon ilinde Rum cumhuriyetinin kurulmasına çalışmak maksadıyla yayınlandığı" ilân edilmişti.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her yerde ve özellikle Samsun'da gösteriler yapıldı. Yermanos'un küstahça davranışları, Rumların düşünce ve emellerini açığa vurdu. Bafra ve Çarşamba dolaylarındaki yerli rumlar sık sık kiliselerde toplanıyor, örgütlenmelerini ve donatımlarını artırıyorlardı. 23 Ekim 1919 tarihinde, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmişti. Venizelos, İstanbul'un merkez olarak kabul edilme konusunun daha sonraki bir tarihe ertelenerek, bunun yerine Pontus hükûmeti kurulması düşüncesini ortaya atmış ve İstanbul Patrikhanesi'ne buna göre talimat vermişti. Aynı zamanda, İstanbul'da gizli bir Yunan polis teşkilâtı kurmakla görevlendirilen Albay Alexandros Zimbrakakis tarafından Pontus jandarma

teşkilâtını düzene sokmak üzere Eiffel (Eyfel) adlı Yunan torpidosuyla, bir subaylar kuruluda gönderilmişti. Türkiye'de bu türlü işler olurken Batum'da da 18 Aralık 1919'da Pontus Rum Hükûmeti adıyla bir hükûmet kurulmuş ve teşkilâtlanmaya başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batum'da, Karadeniz, Kafkas ve Güney Rusya Rumları tarafından Pontus Meselesi ile ilgili bir kongre toplandı. Bu kongrenin raporu üyelerden biri aracılığıyla İstanbul'da Rum Patrikliği'ne gönderildi. Pontusçular 1920 yılının sonlarına doğru çalışmalarını büsbütün arttırarak iyiden iyiye ortaya çıktılar. Bizi, ciddî tedbir almaya mecbur ettiler.

Dağlarda kurulan Pontus teşkilâtı şöyleydi:

a) *Birtakım çetebaşlarının emrinde silâhlı ve savaşçı kuvvetler,*

b) *Bunların beslenmesine hizmet eden üretici Pontus halkı,*

c) *Yönetim ve güvenlik kuvvetleri ile şehirlerden ve köylerden yiyecek sağlamakla görevli ulaştırma kolları.*

Çetelerin çalışma bölgeleri birbirinden ayrılmıştı. Pontus eşkiyasının kuvveti başlangıçta 6.000-7.000 silâhlı idi. Daha sonra her taraftan katılanlarla 25.000'e yaklaştı. bu kuvvet yeterli küçük birliklere ayrılarak, çeşitli yerlerde barınıyordu. Pontus Çetelerinin bütün işleri, İslâm köylerini yakmak, Müslüman halka, karşı akıl ve hayale sığmaz zulümler yapmak, cinayetler işlemek gibi kan içici bir sürünün yaptıklarından başka bir şey değildi.

Biz, Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk halkını dikkat ve uyanıklığa davet ettik. Doğabilecek tehlikelere karşı tedbirler almaya başladık.

Merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu, yalnız, çeşitli bölgelerde gözüken çeteleri takip ve ortadan kaldırmakla

uğraştı. Trabzon bölgesinde dolaşan Köroğlu adındaki Rum çetesiyle, Eftalidi Çetesi ve öteki çeteler, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu tarafından takip edilerek ortadan kaldırılıyordu. Bir taraftan da Pontus eşkiyasının dönüp dolaştığı yerlerde, halk silâhlandırılarak millî teşkilât kuruldu.

Anadolu Ortasında Yeniden Çıkan Bir Takım İç İsyânlar

Efendiler, Sivas'ın kuzeyinde ve Yozgat'ta çıkan ve sizlerce de bilinen iç isyan olaylarından başka, 1920 yılı sonlarında yeniden Anadolu'nun ortasında, Zile taraflarında Küçük Ağa, Deli Hacı Aynacıoğulları, Erbaa yakınlarında Kara Nâzım, Çopur Yusuf; başka yerlerde Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serserilerle Yozgat Çayözü Çerkezlerinden kurulu çeteler; 1921 yılı başlarında da Koçkiri Aşiretinin beylerinden Haydar Bey; İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine, Alişan ve akrabasından Naki, Alişir ve daha başkaları ile birlikte isyan hareketlerine başladılar. Birçok kuvvetimiz bir taraftan Pontusçuları diğer taraftan da bu âsileri izleyip ortadan kaldırmakla uğraşıyorlardı.

Merkez Ordusu’nun Kurulması ve Nurettin Paşa’nın

Komutanlığa Getirilmesi

Efendiler, hatırlarsınız ki, Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk defa saldırır gibi görünmesi karşısında, birtakım boş ve mantıksız düşünceler ileri sürdüğü için, kendisine görev verilmemiş olduğundan, bir mektupla, bizimle çalışamayacağını bildirerek ve izin alarak Taşköprü'ye gitmişti. O tarihten beş ay sonra, bazı kimseler, Nurettin Paşa adına gerek Fevzi Paşa Hazretleri'ne gerek bana, kendisine bir görev verilirse, bunu ciddiyet ve samimiyetle yapacağını söyleyerek aracılık ettiler. Biz de Anadolu'nun orta kesiminde güvenliği sağlamakla görevli bulunan kuvvetlerimizi bir komuta altında birleştirmekte yarar gördüğümüzden, 9 Aralık 1920'de Sivas'taki 3. Kolordu'yu kaldırarak onun görevini yeni kurduğumuz Merkez Ordusu'na verdik. Bu ordunun komutanlığına da Nurettin Paşa'yı getirdik.

Nurettin Paşa, merkez bölgesinde bir yıla yakın görev yaptı. Fakat, milletvekillerinin, kendi yetkisi dışına taşarak bazı yurttaşların haklarına el uzattığı yolundaki şikâyetleri ve İçişleri Bakanlığı'na soru önergeleri vermeleri, Bakanlığın da şikâyetleri haklı bulması üzerine, Meclis'in isteği ile Kasım 1921 başlarında görevden alındı. Meclis, Nurettin Paşa'nın yargılanmasına karar verdi. Bu durum benimle Bakanlar Kurulu arasında da bir anlaşmazlığın çıkmasına yol açtı. Ben, Nurettin Paşa için uygulanması istenen işleme katılmadım. Fevzi Paşa Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle Bakanlar kurulu arasında doğan anlaşmazlık Meclis'çe çözüldü. Meclis'te Nurettin Paşa'yı savundum. Kendisi için ağır bir işlem uygulamasının önledim.

Nurettin Paşa'yı bundan sekiz ay kadar sonra, 1. Ordu Komutanlığı'nda göreceğiz.

Saygıdeğer Efendiler, Sakarya Savaşı‘ndan sonra, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı görevini Ankara’da yürütüyordum. Ben, aynı zamanda öteki vazifelerimle de uğraşıyordum. Üç dört ay geçmemişti ki, Meclis’te Sakarya Zaferini unutanlar, muhalefette ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar, Sakarya Savaşı‘ndan önce başlayıp, birbiri ardınca gelmiş olan Malta tutuklularından bazılarının bu muhalif akımlarda kışkırtıcılık ettiği anlaşılmıştı. Bu noktayı izninizle biraz açıklayayım.

Malta’dan Yeni Dönen Bayındırlık Bakanı Rauf Bey’le Kara

Vasıf Bey Güdülen Askerî Siyaseti Öğrenmek İstiyorlardı.

Rauf Bey, 15 Kasım 1921'da Ankara'ya gelmişti. Rauf Bey'i, 17 Kasım 1921'de, boşalan Bayındırlık Bakanlığı'na seçtirdik.

Rauf Bey'den sonra, Ankara'ya gelen Kara Vasıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Gurubu'nun Yönetim Kurulu Üyeliğine seçtirdim. Bu iki şahsın birinden hükûmette, diğerinden gurupta yararlanmayı düşünmüştüm. Çok geçmedi, birgün Rauf Bey'in Bakanlar kurulu'nda bir konunun açıklanmasını istediği haber verildi. Aynı günde, Kara Vasıf Bey'in de gurup kurulunda aynı konuyu öğrenmek istediği bildirildi. Bu iki zatın aralarında önceden kararlaştırdıkları anlaşılan konu şuydu: "Güdülen askerî politika nedir?" Bu sorudan nasıl bir anlam çıkarılabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim yürütmekte olduğumuz siyasî ve askerî politika belli olmuştu. Geleceğimiz tam olarak sağlanıncaya kadar, düşmanlarla vuruşmak ve onları yeneceğimize olan kesin bir inançla savaşa devam etmek... İşte ortaya atılan soru ile demek isteniliyordu ki, ne olursa olsun savaşa devam etmekle sonuç almak mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimalini hesaba katarak daha şimdiden daha başka tedbir ve çarelere - anlatmak istediklerine göre, siyasî çarelerdir - başvurarak içinde bulunduğumuz tehlikeli duruma son vermek yerinde olmaz mı?

Elbette, ne Bakanlar Kurulu'nda ne de Gurup Yönetim Kurulu'nda böyle bir konunun görüşme ve tartışma konusu edilmesine izin vermedim. Bunun üzerine Rauf Bey Bakanlıktan, Kara Vasıf Bey de Gurup Yönetim Kurulu'ndan çekildiler. 13 Ocak 1921 tarihinde Meclis'te Rauf Bey'in istifası okunurken, aynı tarihli bir istifa yazısı daha

okunmuştu. Bu istifa yazısı, Millî Savunma Bakanı olan Refet Paşa'nındı.

Efendiler, Refet Paşa'nın istifa sebebini birkaç kelime ile açıklayayım: 4 Ocak 1922 günü, Meclis'in bu gizli oturumunda şöyle bir konunun tartışması yapılmıştı. Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara'da oturuyormuş. Cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu sonuç çıkarmış ki, benim hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olmam sakıncalı imiş. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir savaş komisyonu kurarak, ordunun durumunu icelemeliymiş. Genelkurmay Başkanı, aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanı olduğundan, Genelkurmay işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri yalnız Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nda kalsın, Genel Kurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı birleştirilsinmiş.

Millî Savunma Bakanı olan Refet Paşa, bu tezi kürsüden bizzat savunuyordu. Bu görüşlere şu yolda cevap verdim:

Benim Şahsen Ankara’dan Uzaklaşmam İsteniyordu

Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı pek yerinde olarak Ankara’yı merkez edinmiştir. Görevini en iyi bir şekilde buradan yürütmektedir. Gerektiğinde, ne vakit nereye gideceğine kendisi karar verir. Cephe ile bizzat uğraşan cephe komutanı vardır. Gereksiz yere, benim şahsen Ankara’dan uzaklaşmamı istemenin anlamı yoktur. Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı, Başkomutanın emri altında, Başkomutanlık Komuta Merkezini oluşturur. Ayrı ayrı değildir. Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa Hazretleri’nin Ankara’da bulundukça Bakanlar Kurulu Başkanlığını da yapması, bugün için bir zorunluluktur. Çünkü, onun yokluğunda, Refet Paşa ona vekâleten, Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini de yapmıştı. Başaramamıştı. Bakanlar Kurulu’nda karışıklık başladı. Bakanlar toplanmaz oldular. Fevzi Paşa Hazretleri’nin dönüşü, bakanların şikayeti üzerine oldu. Ordu ile ilgili olarak yaptığımız işlerin denetlenmesi için Meclis’in bir komisyon kurmasını sakıncalı görmem. Ancak bu komisyon benim başkanlığım altında olur.

Gerçekten, bu komisyon, dediğim şekilde kuruldu. Eski Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa’da komisyona üye olarak seçildi. Öteki hususlarda Refet Paşa ve diğerlerinin görüşleri benimsenmişti. İşte bunda dolayı istifaya hazırlanan Refet Paşa istifasını Rauf Bey’in istifasıyla aynı günde vermiş oluyor.

İkinci Gurup Kuruluyor

Efendiler, yeri düşünce bilginize sunmuştum ki, Meclis'te kurduğumuz Müdafaa-i Hukuk Gurubu, Meclis görüşmelerinin iyi gitmesini ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının aksamadan yol almasını sağlama bakımından sonuna kadar yardımcı oldu. Fakat bir taraftan da muhalif duygu ve düşüncede olanlar, her gün biraz daha taraftar buldukça, Gurub'un çalışmasını güçleştirmeye başladılar. Muhalefet düşüncesinin ana kaynağı, Müdafaa-i Hukuk Gurubu tüzüğünün temel maddesindeki ikinci noktaydı. Yani hükûmet kuruluşunun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na uygun olarak yapılması meselesi..

Programın ilk maddesinin son fıkrası, duygu ve düşücelerde tam bir uyuşma sağlanmasına sürekli bir engel olarak kaldı. Bu sebeple gurup içinde de görüş ayrılıkları ve disiplinsizlik başgösterdi. Birtakım kimseler guruptan ayrıldı. Ayrılanlar dışarıdakilerle birleşerek gurubu yıkmaya çok çalıştılar. Alınan tedbirler buna engel oldu. Sonunda İkinci Grup adıyla yeni bir grup oluştu. Bu grubu oluşturanlar, memleketteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ayrılmadıklarını, onun kongrelerde tespit edilen gayelerinin takipçisi bulunduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Guruba önayak olanlar görünüşte Salâhattin ve Hüseyin Avni Bey'lerdi. Birinci derecede faaliyet gösteren ve kışkırtanların ise Rauf ve Kara Vasıf Beyler olduğu anlaşılıyordu.

Bu gurubun faal ve inatçı üyelerinden olan Samsun milletvekili Emin Bey, son zamanlarda bir vesileyle Ankara'ya gelmişti. Bütün gerçekleri anlamıştı; kışkırtıcı ve bozguncuları lânetliyordu. Bu kişi bana şunu anlattı: Rauf Bey, İkinci Gurubu kışkırtıyor ve aşırı davranışlara sürüklüyormuş. Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki: "Bizi

sürüklediğiniz bu iş darağacına kadar gider... O zaman bizimle beraber bulunacak mısınız?" Rauf Bey, şu cevabı vermiş: "Beraber bulunmazsam, alçağım!"

Efendiler, bildiğiniz üzere, o zaman yürürlükte olan kanuna göre, Bakanlıklar için, ben Meclis'e aday gösterirdim. Milletvekilleri, gösterdiğim adaya olumlu veya olumsuz oy verirler yahut da çekimser kalırlardı. İkinci Gurup, benim adaylarımı dikkate almadan, kendi gurupları adına ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy vermek şekliyle, hükûmetin kurulmasını engellemeye başladılar.

Efendiler, Meclis'te ordu aleyhine de bir hareket yaratılmıştı. Diyorlardı ki, Sakarya Savaşı'ndan sonra aylar geçtiği halde, ordu niçin saldırıya geçmiyor? Mutlaka saldırmalıdır. Hiç olmazsa, sınırlı, belirli bir cephede saldırı yapılmalıdır ki, ordumuzun taarruz yeteneği olup olmadığı anlaşılsın! Bu harekete karşı direndik. Maksadımız, bütün hazırlıklarımızı tamamlayarak genel ve kesin sonuca götürücü bir saldırı yapmak olduğu için, sınırlı bir cephede saldırı görüşünü benimseyemezdik; bunda bir yarar yoktu.

Muhaliflerde uyanan anlayış, ordumuzun saldırı gücünü kazanamayacağı noktasında toplandı. Bunun üzerine, ordunun saldırıya geçirilmesi yolundaki hücumlarını durdurdular. Hücum sistemini değiştirerek başka bir görüş ortaya attılar. Bu defa dediler ki, bizim asıl düşmanımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu tamamen yenmiş olsak da iş bununla bitmez. İtilâf Devletleri'ni, özellikle İngilizleri savaşla yenmek gerekir. Bunun için Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak'ın kuzey sınırına yığıp, İngilizlere saldırmak gerekir. Dâvâmızın savaşla halledilmesi görüşü benimseniyorsa yapılacak iş budur.

Ordu Saflarına Kadar Yayılan Bozgunculuk Telkinleri

Efendiler, bu kadar anlamsız ve mantıksız olan düşüncelere iltifat etmedik. Bunun üzerine muhaliflerin elebaşları yeni bir propaganda çıkardılar: Nereye gidiyoruz? Bizi kim nereye sürüklüyor? Meçhullere?.. Koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere akılsızca sürüklenir mi? Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara çevrelerinden ordu saflarına kadar yaydırıldı. Orduya her araç ile bu bozguncu telkinler yapılmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık gizlice diyordu ki: “Hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle, ordu ne durumdadır? Gerçekten saldıramayacak mı?

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi kontrol etmek üzere, Ankara’dan ayrılmaya karar vermiştim. Dolayısıyla o gün Meclis’teki gizli oturumda, bazı açıklamalarda ve ricalarda bulundum. Kendilerine anlattım ki, Sakarya Meydan Savaşı‘ndan sonra, düşman ordusunu Eskişehir - Seyitgazi - Afyonkarahisar kesimine kadar kovalayan kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize destek olmak üzere ileri sürülen bazı tümenlerimizdi.

Ordumuzun Kararı Saldırıdır

Ordumuzun kararı saldırıdır. Ama bu saldırıyı erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekmektedir. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak saldırı, hiç saldırmamaktan çok daha kötüdür. Bekleyişimizi, saldırı kararından vazgeçtiğimiz veya bunu başarmaktan ümidimizi kestiğimiz şeklinde anlamak ve yorumlamak yersizdir.

Bundan sonra şu görüşleri dile getirdim: Osmanlılar, yapacakları askerî harekâtın genişliği ölçüsünde hazırlıklı ve tedbirli davranmadıkları ve daha çok duygu ve hırslarının etkisi altında hareket ettikleri için, Viyana'ya kadar gittikleri halde, geri çekilmeye mecbur olmuşlardır. Ondan sonra Budapeşte'de de duramadılar. geri çekildiler. Belgrat'ta da yenilerek geri çekilmeye mecbur edildiler. Balkanları terk ettiler, Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, içinde daha düşman bulunan bu vatanı miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarırken olsun, hırslarımızı, hislerimizi bir yana bırakarak dikkatli olalım. Kurtuluş için... Bağımsızlık için, eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere önem verilmemeli ve güvenilmemelidir. Osmanlı yönetim ve siyasetinin yarattığı bu türlü zihniyetler reddedilmelidir. "Ordu ile savaşla, inatla bu işin içinden çıkılmaz" şeklindeki dış kaynaklı öğütlere uymakla, bir vatan, bir millet bağımsızlığı kurtulamaz. Tarih böyle bir olay kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin çok acı sonuçlarla karşılaşacaklarına şüphe yoktur. Türkiye işte bu yoldaki yanlış düşüncelere, yanlış zihniyetlere sahip olanlar yüzünden, her asır, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş, yalnız maddî alanda olsaydı, hiçbir önemi yoktu. Ne

yazık ki, çöküş ahlâki ve manevi değerleri de içine almış görünüyor. Hiç şüphe yok ki, bu büyük memleketi bu koca milleti dağılıp yok olmanın uçurumuna sürükleyen başlıca sebep bu olmuştur.

Efendiler, bilirsiniz ki, Meclis'te bu anlattığım dönemde en çok olumsuz ve karamsar rol oynayanlar, vaktiyle, Türk Milletinin kendi kendine bağımsızlığını elde edemeyeceği görüşünü ileri sürmüş olan kimselerdi. Şunun bunun mandasını istemekte direnenlerdi. Onun için görüşlerime şunları da ekledim ve dedim ki: "Efendiler, maddî ve özellikle manevi çöküş korku ile.. güçsüzlükle başlar...

Güçsüz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında, milletin de uyuşukluğa düşmesine ve çekingen bir duruma gelmesine yol açarlar. Güçsüzlük ve kararsızlıkta o kadar ileri giderler ki, âdeta kendi kendilerine hakaret ederler. Derler ki, biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz, kayıtsız ve şartsız olarak varlığımızı bir yabancıya teslim edelim. Balkan Savaşı'ndan sonra milletin ve özellikle ordunun başında bulunanlar da başka türlü, fakat yine aynı zihniyeti benimsemişlerdi.

Türkiye'yi, böyle yanlış yollarda çökme ve yok olma uçurumuna sürükleyenlerin elinden kurtarmak lâzımdır. Bunun için bulunmuş bir gerçek vardır. Ona uyacağız. O gerçek şudur: "Türkiye'nin düşünen kafalarını yepyeni bir imanla donatmak... Bütün millete taptaze bir manevî güç vermek.

Yeterince Hazırlanmış Olması Gereken Üç Vasıta,

İç ve Dış Cephelerimiz

Şimdi Efendiler, düşmana saldırı için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlamak ve tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş araçlarının ne olduğunu belirteyim: Tam üç aracın hazırlığının yeterli olduğunu görmek gereğini duyuyorum. Birincisi, en önemlisi ve asıl olanı doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin varlığı ve bağımsızlığı için gönlünde, vicdanında belirmiş, gelişmiş olan istek ve emellerin sağlamlığıdır. Millet, içindeki bu isteği ne kadar güçlü bir şekilde ortaya koyarsa, bu istek ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı başarı sağlamak için, o kadar güçlü bir araca sahip olduğumuza inanırım. İkinci araç, milleti temsil eden Meclis'in millî isteği ortaya koymakta ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitliktir. Meclis, millî isteği ne kadar büyük bir dayanışma ve birlik içinde aksettirebilirse, düşmana karşı o kadar güçlü bir üstünlük aracına sahip oluruz.

Üçüncü araç, milletin silâhlı evlâtlarından ibaret olup düşman karşısında toplanmış bulunan, ordumuzdur.

Efendiler, dedim, bu üç araç veya gücün düşmana karşı oluşturduğu cepheler iki şekilde düşünülebilir. Kolay anlaşılması için şöyle diyeyim: İç ve görünürdeki cephe... Asıl olan iç cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin meydana getirdiği bir cephedir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silâhlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir. Fakat, bu durum hiç bir zaman bir memleketi, bir milleti yok edemez. Önemli olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden çok daha iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar

başarı da sağlamışlardır. Gerçekten, “kaleyi içinden almak”, dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksadı gerçekleştirmek için, içimize kadar sokulabilen bozguncu mikropların ve ajanların varlığını iddia etmek yerindedir.

Meclis’in zihniyeti, çalışmaları ve durumu düşmana ümit verici olmadıkça iç ve dış cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Meclis’te bir veya birkaç üyenin karamsarlık telkin eden sözlerinden bile, aleyhimizde yararlanma çareleri aranmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Dışişleri Bakanlığı‘nın dosyaları bununla ilgili belgelerle doludur. Kesinlikle belirtirim ki, istemeyerek de olsa, düşmanlara ümit verecek en ufak belirtilerden kaçınılmadıkça millî dâvânın sonuçlanması gecikir.

Efendiler, bu sözlerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda, ordunun duygu ve düşünceleri üzerinde ümitsizlik yaratacak açık tartışmalardan vazgeçilmesini Meclis’ten özellikle rica ettim. Bu konuşmamdan sonra, muhaliflerin de sözlerini dinledim. Muhaliflerden biri, düşünce ve ricalarımı, emir veriyorum şeklinde yorumladı. Diğer biri, Meclis’in duygularındaki temizlikten şüphe ettiğimi ileri sürdü. Bir başkası, uygulama imkânı olmayan bir şey yapılamaz; orduyu bozguna uğratırsın efendim, dedi.

Doğu Cephesi Komutanının Bir Görüşü

Saygıdeğer Efendiler, yüce topluluğunuzu muhaliflerin sözleriyle işgal etmek istemem. Çünkü, bu sözler bir kaç kişinin şaşkın ve cahil kafalarının inatçılıklardan başka bir şey değildi. Genel Kurul, sunduğum görüşleri anlayışla karşılamıştı. Yalnız, Doğu Cephesi Komutanı'nın bir görüşüne, beş on günden beri veremediğim cevabı, cepheye gitmeden önce, o gün yani 4 Mart 1922'de yazmıştım. Onu bilginize sunacağım. Cevabın anlaşılması için, izin verirseniz, önce gelen görüşü okuyalım:

Kişiye özel

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yönetim işlerimizin yürütülmesi ile ilgili tartışmalar bize daha yeni ulaşmaktadır. Barışın sağlanmasından sonraki seçimlerde birçok değerli kimselerin yerine bir takım muhafazakârların toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbiri pek önemli sayarım. Millî Meclis, değerli şahsiyetlerden kurulmazsa, iki büyük sakınca memleketi bugünkü perişanlığından kurtaramayacaktır. Birincisi, düşüncede yenilikler olmayacak. İkincisi, en önemli tasarılar herhangi bir duyguya kapılarak tartışmaya dahi lüzum görülmeden reddediverilecektir. Böyle bir meclise karşı, üyelerini büyük uzmanların oluşturduğu ikinci bir meclisin bulunmasını yararlı görüyorum. Bu ikinci meclis, Millî Meclis'e yön vereceği ve onu ileriye götüreceği gibi, memleketin varlığı ile ilgili kararlar, Millet Meclisi'nde heyecanla red veya kabul edilse bile, bu meclisin uyarması ve yol göstermesiyle kararın değiştirilmesi ve zararın önlenmesi mümkün olur. Bu meclise "Âyan" diyerek eski devrin köhne hayatını hatırlamamak için "Büyük Uzmanlar Meclisi" denebilir veya daha uygun bir ad verilebilir.

Üyelerini bir takım kayıt ve şartlar altında, tıpkı milletvekilleri seçiminde olduğu gibi millet seçebilir. Bu üyeler için, herhangi bir mesleğin en yüksek öğrenimini görmek, Türkiye Hükûmeti'nin bakanlığını, valiliğini veya ordu komutanlığını yapmış olmak gibi önemli şartlar ayrıntılı olarak tespit edilebilir. Konunun ayrıntıları, mevcut hükûmet şekillerinin de incelenmesiyle her türlü sakıncadan uzak olarak ortaya konabilir. "Büyük Uzmanlar Meclisi" kabul edilirse, her bakanlığın şûrâsı vb. gibi, İki meclisin onayından geçerek bir süre uygulanması kabul edilecek olan herhangi bir programa sonuna kadar bağlı kalmak ve bunun yürütülmesinde, güdülen hedef ve gayeden ayrılmamak için, bu şûraların varlığını pek gerekli sayıyorum. Aksi halde, bakanlıklarda şahıslar değiştikçe, program ve bunu yürütecek kimseler de az çok değişmekten kurtulamayacaktır. Bundan başka, kabul edilen herhangi bir şey, uzmanlarca kabul edilmezse eleştiriye yol açar. Millet buna gerektiği gibi sarılmalıdır. Millet Meclisi'nin, Millet adına bir şeyi red veya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat, bu başka, uzmanlaşmış kişilerin yapacağı ve bundan sonra kabul edilecek şey de başka olur. Olağan şartlara dönülmesinden sonraki durumlarla ilgili endişe ve görüşlerimi bildiriyorum. Yüksek düşüncelerinizin bildirilmesini istirham ederim.

19/19.2.1922 sayısızdır.

Kâzım Karabekir

Doğu Cephesi Komutanı

04.03.1922

Özel

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

İlgi: 18/19.2.1922 tarihli sayısız şifre

Memleketin genel idaresini eline almış tek yüce kuvvet olan Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararların, uzmanlardan kurulu başka bir meclis tarafından incelenmemesinden doğacak sakıncalarla ilgili yüksek görüşünüz aslında pek yerindedir.

Ancak, adı ve ünvanı "Âyan" olmasa bile, milletin bütün hak ve yetkilerini kullanmak üzere seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin temel kararlarını diğer bir meclisin kararlarıyla bağlamak, genel yönetimde izlediğimiz ilkelerin ruhuyla bağdaşamayacaktır. Yüksek düşüncelerinize göre, bu Uzmanlar Meclisi de milletvekilleri gibi milletçe seçilirse, o zaman, aynı kaynaktan aynı yetkiyi almış iki büyük kuvvet, milletin genel yönetiminde söz sahibi olacak demektir. Bu da, hukuk bakımından olduğu kadar, uygulama bakımından da karışıklığa yol açan bir ikilik yaratacaktır. Böyle bir durumun doğuracağı dengesizliği gidermek için de milletin hayat ve hakları üzerinde etkili üçüncü bir kuvvetin varlığını kabul etmek gerekecektir.

Benim düşünceme göre, aklınıza gelen sakıncaları giderecek tek çıkar yol, Millet Meclisi üyelerinin değerli ve uzman kişilerden seçilmesini sağlamak; Meclis'in iç teşkilâtında, komisyonların kurulmasında Bakanlar Kurulu'nun seçilmesinde ilim ve uzmanlığa son derece önem

vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz çok acı tecrübelerin sonuçlarından doğmuş bulunan ve milletlerin idaresinde en doğru bir yol, temel haklar bakımından da en beğenilen bir şekil demek olan şimdiki idaremizin, daha da güçlendirilmesi ve seçim işlerinde uyanık davranılması sayesinde bugün için de, gelecekteki gelişmeler için de başarılı bir idare makinesi kurulmuş olacağını bilgilerinize sunarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Çeşitli Devletlerle Yapılan Resmî ve Özel Temaslar

Saygıdeğer Efendiler, 1921 yılı içinde, çeşitli devletlerle resmî ve özel birtakım ilişkiler kuruluyordu. Türk - Rus temas ve ilişkileri olumlu bir yönde gelişiyordu. Fransızlardan başka, İtalyanlar ve İngilizlerle de temaslar kurulmuştu. 1921 yılı Haziranında yanlış anlaşılmaya yol açmış bulunan bir konuyu açıklayacağım. 13 Haziran 1921'de İtilâf Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington'un yakınlarından olduğunu söyleyen Binbaşı Henry (Henri) ve Sturton (Ştörton) adlarındaki iki subay, motorla İnebolu'ya geldiler. Bu subaylar, General Harrington (Harington) adına şunları bildirdiler: Ben, bir torpido ile İnebolu'dan İstanbul'a Harrington'un Boğaziçi'ndeki yalısına gideyim. Orada generalle barış esasları üzerinde anlaşayım. Ayrıca, İngiltere'nin bağımsızlığımızı tam olarak kabul ettiğini, Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve daha başka konular üzerinde de tartışmanın mümkün olduğunu söylemişler. Bu subaylara verilen cevapta, benim İstanbul'a gitmeyeceğim ve General Harrington'un İnebolu'ya gelip, o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin uygun olacağı bildirilmiştir.

18 Haziran 1921 tarihli bir telgraf da İstanbul'da Hamit Bey'den geldi. Bu telgrafta bildirenler aşağı yukarı şöyleydi: "Burada resmî görevi olan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'daki en büyük makamı adına bugün bana başvurarak hemen bir barış anlaşması için görüşmeye hazır bulunduklarını, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle derhal ilişki kurmak istediklerini ve acele cevap beklediklerini size bildirmek üzere aracı olmamı rica etti."

Hamit Bey'e verilen cevapta, görüşmelere hazır olduğumuz bildirilmişti.

5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu General Harrington'dan bana bir mektup getirmişti. Tercümesi Ankara'ya telgrafla bildirilen bu mektup şuydu:

> *"Komutan Henry aracılığıyla aldığım habere göre, siz, bana bir askerin bir askerle görüşmesi şeklinde bazı düşünceler bildirmek isteğinde bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde, sizce uygun görülecek bir günde İnebolu'da veya İzmit'te sizinle buluşmak üzere Ajax Zırhlısıyla gelmeme Britanya Hükûmeti'nce izin verilmiştir. Arzu buyurulduğu takdirde, durum üzerinde son derece açık ve serbest olarak görüşmelere hazırım. Düşüncelerinizi dinlemek ve bunları İngiliz Hükûmeti'ne bildirmekle görevliyim. İngiliz Hükûmeti adına ne görüşmeler yapmak, ne de konuşmak için hiç bir resmî yetkim yoktur. Görüşmenin İngiliz zırhlısında yapılması gerekir. Zırhlıda, yüksek şahsınız kendilerine lâyık bir biçimde kabul edilecektir. Karaya dönüşlerine kadar tam bir hürriyet içinde bulunacaklardır. Böyle bir buluşma kabul edildiği takdirde, size uygun düşen tarih ve saatlerin bildirilmesini rica ederim."*

Bu mektupta yazılanlara göre, General Harrington ile ilişkiye geçmek ve görüşmek isteyenin ben olduğum anlaşılıyor. Halbuki, gerçek böyle değildir. Onun için General Harrington'a şu cevabı verdim:

> *"Zonguldak'a göndermiş olduğunuz mektubun tercümesini, bugün Ankara'ya bildirdiler. Aramızda yapılacak görüşmelerin bir yanlış anlama temeline dayandırılmaması için aşağıdaki noktalara dikkatinizi çekmeye mecburum. 13 Haziran tarihinde Binbaşı Henry ve arkadaşları İnebolu'ya*

gelerek, zâtıâlilerinin, Binbaşı Henry aracılığı ile Refet Paşa'ya teklif edilmiş olan esaslar üzerinde benimle görüşmek istediğinizi bildirmişlerdir. Nitekim, bu noktalar Binbaşı Henry tarafından size yazılan ve imzalı bir örneği de bize bırakılmış olan mektupta bildirilmiştir. Aramızda doğrudan doğruya yapılan haberleşmenin başlangıcı bundan ibarettir. Millî isteklerimiz sizce bilinmektedir. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamıyla kurtarılması, millî sınırlarımız içinde siyasî, malî, ekonomik, askerî, adlî ve kültürel alanlarda tam bağımsızlık ilkesi kabul edildiği takdirde, görüşmelere başlamaya hazır olduğumuzu bildiririm. Size Binbaşı Henry tarafından açıklanan sebepler dolayısıyla, görüşmelerin, sizin çok iyi karşılanacağınız İnebolu Kasabasında ve karada yapılması bizce uygun görülmüştür. Bu noktalarda aramızda görüş birliği olup olmadığını belirtecek cevabınızı bekliyorum. Yüksek maksadınız, sadece durum hakkında bilgi almak ise, bunun için arkadaşlarımızdan birini görevlendirebiliriz."

Bu mektuba bir karşılık gelmedi. Ancak, Temmuzun yedinci günü İstanbul'da Hâmit Bey'i gören İngiliz Maslahatgüzarı Mösyö Rattigan (Retigın), bir tüccar olarak Anadolu'ya gelen Binbaşı Henry'ye, General Harrington'un, oradaki İngiliz esirlerinin yerlerini ve sağlık durumlarını öğrenmeye çalışmasını ve mümkünse, millî orduların İstanbul'a doğru ilerlemeye devam edip etmeyeceklerini Mustafa Kemal Paşa'dan sormasını istediğini, Binbaşı Henry'nin bundan başka faaliyetlere girişmek için bir yetkisinin bulunmadığını bildirmiş.

Efendiler, 1922 yılının Ağustosuna kadar da Batı devletleriyle olumlu anlamda ciddi ilişkiler kurulamadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silâh gücüyle

çıkarmadıkça, gösterebileceğimiz, millî varlık ve gücümüzü fiilen ispat etmedikçe, diplomasi alanında ümide kapılmanın doğru olmadığı yolundaki inancımız kesin ve sürekli idi. En doğru görüşün bu olduğunu, bu olacağını doğal olarak kabul etmek gerekir. Gerçekten de, bugünün hayat şartları içinde bir tek fert için olduğu gibi, bir millet için de güç ve yeteneğini fiilî eserlerle gösterip ispatlamadıkça kendisine değer verilmesini ve saygı gösterilmesini beklemek boşunadır. Güç ve yetenekten yoksun olanlara değer verilmez. İnsanlık, adalet ve mertliğin gereklerinin yerine getirilmesini, bütün bu vasıflara sahip olduğunu gösterenler isteyebilir.

Dünya Önünde Vereceğimiz İmtihana Hazırlanırken

Efendiler, dünya imtihan meydanıdır. Türk Milleti, bunca yüzyıllardan sonra yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında bulunduruluyordu. İmtihanda başarı sağlamadan, bize karşı lütufkârca davranılmasını beklemek doğru olabilir miydi?

Biz, büyük bir ciddiyetle dünya önünde vereceğimiz imtihana hazırlanırken, bir yandan da yabancı gözlemcilerin durumlarını ve bizim için neler duyup düşündüklerini gözden uzak tutmamayı her zaman yararlı buluyorduk. Bu maksatladır ki, bildiğiniz gibi, önce Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i daha sonra da İçişleri Bakanı olan Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e, İstanbul'la ilgili bazı özel görevler verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve eğer gerçek bir istek ve dilek olursa Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in Büyük Millet Meclisi'ni tanıması, İzzet Paşa ve arkadaşlarının bizim çizdiğimiz hedefe doğru yürümeleri gereğini teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da, aldığı talimat çerçevesinde hareket etti. Fakat, ne yazık ki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak Padişah'a bir başvurucu imiş gibi götürdüler. İzzet Paşa ve arkadaşları bununla da yetinmeyerek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki girişimlerini karıştırmak ve güçleştirmek için, İzzet Paşa'yı Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçirerek, Yusuf Kemal Bey'den önce Paris'e ve Londra'ya gönderdiler. İzzet Paşa, bu yolculuğunu son dakikaya kadar gizlemiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Yalnız şu anlaşıldı ki, İtilâf Devletleri'nin Dışişleri Bakanları yakın bir zamanda

toplanacaklar ve bize barış tekliflerinde bulunacaklarmış. Anadolu'nun boşaltılması ilke olarak kabul edilmiş ise de, konferans görüşmeleri sırasında savaş başlarsa, barış girişimleri sonuçsuz kalacağı için Yunanlılarla bir ateşkes anlaşması yapmamız gerekirmiş. Bu hususu Yusuf Kemal Bey'e söyleyen Lord Curzon (Lord Kürzon)'a Yusuf Kemal Bey'e; konferansın, önce Anadolu'nun boşaltılmasına karar verip, bize ve Yunanlılara bildirmemesinin ateşkes anlaşmasından daha etkili olacağını söylemiş. Lord Curzon, ateşkes üzerinde direnmiş ve bunun Hükûmetimize bildirilerek, alınacak cevabın kendisine verilmesini istemiş.

22 Mart 1922 Tarihli Ateşkes Antlaşması Teklifi

Yusuf Kemal Bey daha Türkiye'ye dönmeden, İtilâf devletleri, Dışişleri Bakanları Konferansı, 22 Mart 1922 tarihinde Türkiye ve Yunan hükûmetlerine ateşkes anlaşması teklifinde bulundu.

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Ateşkes Anlaşması teklifi bana Dışişleri Bakanı Vekili Celâl Bey tarafından bildirildi. Bu teklifin ana çizgileri şunlardı: Her iki tarafın birlikleri arasında on kilometrelik, asker bulunmayan bir bölge meydana getirilecek, birlikler, insan ve cephane bakımından takviye edilmeyecek. Birliklerin durumunda değişiklik yapılmayacak. Bir yerden bir yere malzeme de götürülmeyecek. Ordumuzu ve askerî durumumuzu, İtilâf Devletleri'nin askerî komisyonları kontrol edip denetleyebilecekler. Bu komisyonların hakemliğini samimiyetle kabul edeceğiz. Çarpışmalar, üç ay süre ile durdurulacak ve bu durum, barış için yapılacak ön görüşmeler taraflarca kabul edilinceye kadar, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecektir. Taraflardan biri yeniden savaşa başlamak isterse, ateşkes süresinin bitiminden hiç olmazsa on beş gün önce karşı tarafa ve İtilâf Devletleri temsilcilerine durumu bildirecek.

Efendiler, Yunanlılar bu teklifi hemen kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddî ve manevî bakımından yenilmişti. Bu ordunun yeniden geniş çapta bir saldırıya geçerek, bir daha şansını denemeye kalkışması güçtü. Bunu, bu gerçeği anlamak, elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden kesin sonuç verecek bir harekâta yöneltmek imkânı olmayınca, bizim de bir yıla yakın bir zamandan beri hazırlığı ile uğraştığımız ordumuzu uyuşukluğa düşürmek, Millî Hükûmete ümitler vererek

bekleyiş içinde bırakmak ve böylece geçecek zaman içinde Millî Hükûmeti ve orduyu gevşetmek doğrusu önemli bir tedbirdi. Bu bakımdan, İtilâf Devletleri'nin Anadolu'yu boşaltma ve Yakın Doğu Sorununu çözme maksadına dayandığını ifade ettikleri bu ateşkes şartlarını ciddiyetle inceledik.

Önce, Ankara'da bulunan Bakanlar Kurulu ile makine başında telgraf görüşmesi yaptık. İstanbul'daki memurumuz aracılığıyla, Dışişleri Bakanlığı'ndan İtilâf Devletleri temsilcilerine verilmesini uygun bulduğumuz ilk karşılık şuydu:

"Ateşkes anlaşması teklifinin yapıldığı notayı 23/24 Mart 1922 tarihli telgrafınıza ek olarak bugün 24 Mart 1922 günü saat...'de aldım. Bu nota metni, ordunun durumuyla ilgili olduğundan, Bakanlar Kurulu'nda ve gerektiğinde Meclis'te görüşülmeden önce, düşüncesini bildirmesi için, cephede bulunan Başkomutan'a yazdım. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin vereceği cevabı, temsilcilerin istekleri üzere mümkün olan en kısa zamanda bildireceğimi kendilerine duyurunuz, efendim."

24 Mart 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na şu düşüncemi bildirdim:

Esas itibariyle, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanlarının ortaklaşa yaptıkları ateşkes teklifini kabul etmemek veya herhangi bir şekilde bu teklife yanaşılmıyor ve güven gösterilmiyor hissini verecek gibi davranmak doğru değildir. Aksine, ateşkes teklifini iyi karşılamak gerekir. Bundan dolayı vereceğimiz karşılık olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilâf Devletleri'nde iyiniyet yoksa, olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Yalnız, biz, onların ileri sürdüğü şartları kabul edemeyeceğimizden, karşı şartlar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajans ve telgraflar da notadan söz ederek şu haberleri yayınlıyorlardı:

..... Yakın Doğu'da barışı yeniden kurmak ve yeniden can ve mal kaybına yol açmadan, Küçük Asya'yı boşaltmak gayesini güttüğü sanılan bu teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nce olumlu karşılandığı ve İtilâf Devletleri'nin iyiniyet ve tarafsızlığına güvenerek hükûmetçe olumlu karşılık verilmesinin, kuvvetle ümit edildiği hükûmet çevrelerince ifade edilmektedir. Bu teklifin akla yatkın, uygulamaya elverişli şartları içine almasını ve barışın bir an önce yapılmasını sağlayacak şekilde kısa süreli olmasını dileriz.

Bakanlar Kurulu'nun, verilecek cevabın Avrupa'da bulunan Dışişleri Bakanımızın dönüşüne bırakılması yolundaki düşüncesine karşı da, beklemenin gerekli olmadığını bildirerek, verilecek cevapla ilgili genel kararımı şöyle özetledim:

"Ateşkes anlaşması teklifini prensip olarak kabul ediyoruz. Ancak, ordunun eksiklerinin ve hazırlıklarının tamamlanmasından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine yabancı denetleme kurulları sokmayacağız. Bu teklifi, Anadolu'nun boşaltılması için kabul etmekle birlikte, uygulanabilir ve gerçekleştirilebilir şartlar ileri süreceğiz. Ateşkes anlaşmasıyla birlikte, boşaltma işinin başlaması, en önemli şartımız olacaktır."

Mart'ın 24. günü makine başında, ben notaya verilecek karşılığı Bakanlar Kurulu'na bildirdim. Bakanlar Kurulu'da Ankara'da hazırladıkları bir cevap örneğini bana bildirmişti. İki cevap metinleri arasında bazı ayrılıklar görüldü. Nihayet, 24/25 Mart gecesi Bakanlar Kurulu ile Sivrihisar'da birleşerek, verilecek karşılığın son şeklini görüşüp tespit etmeye karar verdik.

Efendiler, İstanbul’daki özel memurumuzun Dışişleri Bakanlığı‘na çektiği 25 Mart tarihli şifreli telgrafına göre, bu memurumuz Tevfik Paşa ile görüşmüş, Tevfik Paşa; temsilcilerin, İstanbul Hükûmeti’ne de verdikleri aynı notayı Ankara’ya göndererek, alınacak cevabın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Memurumuz, Tevfik Paşa’ya söz hakkının yalnız ateşkes anlaşması teklifi üzerinde mi, yoksa bütün işlerde mi Ankara’ya ait olduğunu sormuş. Tevfik Paşa, bu soruya cevap vermemiş. Memurumuz, İzzet Paşa’dan ne gibi haberler aldığı sorusuna, Tevfik Paşa, şu karşılığı vermiş: “İzzet Paşa, yakında konferansın toplanacağını ve ne olursa olsun aşırılığa kaçılmamasını” bildiriyor.

Ateşkes Anlaşması Teklifine Cevap Vermeye

Hazırlanırken Alınan Barış Teklifi

Efendiler, Sivrihisar'da ateşkes anlaşması teklifi ile ilgili notaya verilecek cevap kararlaştırıldıktan sonra, Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü. Fakat, bu cevabı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Dışişleri Bakanları Konferansı'nın 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilâf Devletleri'nin barış esasları ile ilgili tekliflerini içine alıyordu. Bu tekliflerin ana çizgileri şunlardı:

"Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının korunmasına ve bu maksatla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyeti'nin de katılması. Doğu'da bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de Milletler Cemiyeti'nin katılması;

Boğazların serbestliğini sağlamak üzere Gelibolu Yarımadasında ve Boğazlar'ın çevresinde askerden arınmış bir bölgenin oluşturulması.

Trakya sınırının Tekirdağ'ı bize, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılar'a bırakacak şekilde tespiti;

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanistan'da kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin yönetimine adaletli bir şekilde katılabilmelerini sağlamak üzere uygun bir yöntemin kararlaştırılması;

Barış yapılır yapılmaz İstanbul'un İtilâf Devletleri'nce boşaltılması,

Sevres Projesi ile, elli bin kişi olarak tespit edilen Türk silâhlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevres Projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevres Projesindeki malî komisyonun kaldırılması dışında, İtilâf Devletleri'nin ekonomik çıkarlarının gözetilmesi, dış borçların ve bize yükletilecek savaş tazminatının ödenmesinin sağlanması için, Türk hakimiyeti ile bağdaşabilecek bir yöntemin tayini;

Adlî ve ekonomik kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere bir komisyonun kurulması."

Efendiler, İtilâf Devletleri'nin ateşkes anlaşması teklifi ile ilk notaları iyice incelendikten ve ikinci ayrıntılı notalarının taşıdığı şartlar da görüldükten sonra, bu devletlerin İstanbul Hükûmeti ile birlik olarak bizi yok etme maksadına dayanan çalışmalarla yeni bir safha açtıkları yargısına varmak pek doğal idi. Buna karşı durumun çok ciddî olduğunu düşünerek esaslı ve büyük bir savaşa hazırlanmak gerekiyordu.

Önce, bize teklif edilen şartların ne olduğunu, millete ve dünya kamuoyuna açıklamak yerinde olurdu. Bu konudaki düşüncelerimi Bakanlar Kurulu'na bildirdim.

Her iki notaya, 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevabımızın ana noktalarını hatırlatayım:

Ateşkes anlaşmasını ilke olarak kabul ettik. Fakat temel şart olarak, ateşkes anlaşmasıyla birlikte Anadolu'nun boşaltılması işine hemen başlanmasını da zorunlu bulduk. Ateşkes süresinin, Anadolu'nun boşaltılma süresi olan dört aydan ibaret olmasını teklif ettik. Boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili ön görüşmeler sonuçlanmamış olursa, ateşkesin kendiliğinden üç ay daha uzamasını kabul ettik.

Boşaltma işinin nasıl yapılacağı konusundaki teklifimiz de şuydu:

Ateşkes anlaşmasının yürürlüğe girişinden başlayarak ilk on beş gün içinde Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar kesimi ve anlaşma süresi olan dört ay içinde, İzmir de dahil olmak üzere, işgal altındaki bütün topraklarımız boşaltılacaktır.

Ateşkes anlaşması ile ilgili tekliflerimiz İtilâf Devletleri'nce kabul edildiği takdirde, barış tekliflerini incelemek üzere, üç hafta içinde delegelerimizi kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza, 15 nisan 1922'de cevap verdiler. Elbette olumsuzdu. Biz de 22 Nisan'da buna cevap verdik. Bu cevabımızın sonunda, ateşkes konusunda anlaşmaya varılmasa bile, barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif ettik. Bu yazışmalar da sonuçsuz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferansın toplanması birçok defa söz konusu oldu. Fakat, son zaferimizin kazanıldığı ana kadar, bunların hiçbiri gerçekleşmedi.

Başkomutanlık Kanunu'nun Tarihçesi

Saygıdeğer Efendiler, bizim Başkomutanlığımız ile ilgili 5 Ağustos 1921 tarihli kanunun ayrıca bir tarihçesi vardır. Arzu buyurursanız, bu konuda yüksek kurulunuzu biraz aydınlatayım.

Başkomutanlık Kanunu'nun süresi, birinci defa 31 Ekim 1921'de; ikinci defa 4 Şubat 1922'de; üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her defasında muhaliflerin türlü türlü eleştiri ve hücumlarına uğradı. Özellikle, üçüncü defa uzatılışı oldukça önemli bir olay haline geldi.

6 Mayıs 1922 gününden önceki günlerde, zamanı geldiği için, kanunun süresinin uzatılması, Meclis'te söz konusu edilmiş; ben rahatsızlığım dolayısıyla Meclis'te bulunamamıştım. 5 Mayıs akşamı evime gelen Hükûmet

üyeleri durumu şöyle anlattılar: Meclis’teki muhalifler, benim Başkomutanlıkta kalmamı istemiyorlar. Birçok tartışmalı görüşmelerden sonra, teklif oya konmuş fakat çoğunluk sağlanamamış; yani Başkomutanlık Kanunu’nun süresinin uzatılması kabul edilmemiş, Bakanlar Kurulu üyeleri ve özellikle askerî durumu yakından izleyen kimseler durumunda olan Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı pek çok üzülmüşler. Meclis’in gösterdiği bu tutum karşısında kendilerinin de göreve devamlarında bir yarar olmayacağını ileri sürerek, istifaya kalkıştılar.

Memleketin Yüksek Çıkarları Uğruna Başkomutanlık

Görevine Devam Kararı Verdim

Meclis'in oyunu belli ettiği dakikadan başlayarak ordu komutansız kalmıştı. Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu da istifa ettiği takdirde, memleketin genel yönetiminde, üzerinde durup düşünülmeye değer ağır bir bunalımın doğması kaçınılmazdı. Onun için, gerek Genelkurmay Başkanı'na gerek Bakanlar Kurulu'na daha yirmi dört saat sabretmelerini rica ettim. Memleketin ve millî gayenin yüksek çıkarları adına, ben de Başkomutanlık görevini yürütmeye devam kararını verdim ve bunu Bakanlar kurulu'na da bildirdim.

Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922'de yapılan bir gizli oturumda Meclis'e açıklama yapacağımı bildirdim. Açıklamadan önce, Başkomutanlık aleyhinde söz söylemiş olan kimselerin düşüncelerini Meclis kayıtlarını getirterek, birer birer incelemiş bulunuyordum.

Efendiler, sizleri fazla yormamak için bildirdiğim gizli oturumdaki konuşmamı özetlemekle yetineceğim:

"Efendiler, dedim; Başkomutanlık ve Başkomutanlık Kanunu konusunda, başlangıçta olduğu gibi bugün de kanunun gereksizliğinden veyahut değiştirilmesi gereğinden söz eden ve Başkomutanlığın varlığından şikâyetçi olan kimseler vardır. Bu şikâyetçilerin hep aynı kimseler olduğu görülmektedir. Ben gereksiz bir konumun, bir makamın mutlaka devam ettirilmesi taraflısı değilim. Herhangi bir makama sınırsız yetkiler verilmesini sağlayacak kanunların da taraflısı değilim. Ancak, Başkomutanlık makamının ve bu makama yetki veren kanunun gerekli olup olmadığına karar verebilmek için, genel durumun, askerî durumun iyice gözden geçirilmesi ve incelenmesi gerekir. Bu nokta ile ilgili düşüncelerimi bildirmeden önce, Başkomutanlığın ve

kanunun gereksizliği üzerine söz söylemiş olan kimselerin, bazı ifadelerini hep birlikte gözden geçirelim.

Örnek olarak, Salih Efendi “Erzurum Milletvekili”, benim Meclis’in hakkını zorla ele geçirdiğimi, zorla ele geçirmek istediğimi söyleyerek, çok açık olan hakkımızı vermeyiz diye feryat etmiş.

Efendiler, açık konuşacağım, beni bağışlayınız; her birinizin olağanüstü yetki ile seçilmesine ve olağanüstü yetkiye sahip bir Meclis’in kurulmasına ve bu Meclis’in memleketin kaderini ele alacak bir nitelik kazanmasına çalışan benim! Bunda başarı sağlamak için, en yakın akradaşlarımla görüş ayrılığına ve çatışmaya düştüm. Bütün hayatımı, varlığımı, bütün şeref ve haysiyetimi tehlikeye attım. Demek oluyor ki, bu benim eserimdir. Ben eserimi alçaltmakla değil, yükseltmekle görevliyim. Salih Efendi’den hiç olmazsa, beni de kendisi kadar olsun, bu Meclis’in haklarıyla ilgili saymasını rica ederim. Fazla bir şey istemem. Bu sözlerden sonra, “Meclis’in hakkını zorla ele geçirmek” sözünü reddeder ve olduğu gibi Salih Efendi’ye geri veririm. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz.

Efendiler, Başkomutanlık konusunun gizli oturumda görüşülmesinin uygun olacağı yolunda bir önerge verilmiş. Bu da, türlü şekillerde yanlış yoruma uğramış. Konunun açık oturumda görüşülmesi istenmiş. Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, gizli oturumlarla gerçeğin milletten gizlenmek istendiğini söylemiş. Bir defa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız yasama görevi olan bir meclis değildir. Yürütme yetkisine de sahip bulunuyor. Böyle olmasa bile, memleketin, devletin her türlü işleriyle ilgili kararları, vaktinden önce, açıkça söz konusu etmek ve herkese duyurmak dünyanın neresinde görülmüştür? Özellikle söz konusu edilen durum, düşman karşısında bulunan bir ordunun Başkomutanı ile ilgili olursa, bunu açık oturumda

görüşerek, lehte olduğu gibi aleyhte söylenen sözleri de düşmana işittirmekte, memleketin bir çıkarı var mıdır? Başkomutanın ordu üzerindeki, özellikle, düşman üzerindeki etki ve nüfuzunun çok büyük olması gerekir. Hattâ, Hüseyin Avni Bey'in burada söz konusu ettiği rahatsızlığımın bile, düşman tarafından işitilmesi sakıncalıdır. Buna ne gerek vardı. Görüyorsunuz ki, konunun gizli oturumda görüşülmesinden maksat, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi, hiçbir vakit gerçekleri milletten gizlemek düşüncesine dayanmamaktadır. Keşke, açık oturumda bir sakınca olmasaydı da, Mehmet Şükrü Bey, kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki anlamı ve gizli maksadı millete açıklasam ve yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi komedya oynamıyoruz. Biz, buraya komedya oynatmak için toplanmadık. Efendiler, komedya oynayan ve oynatan Şükrü Efendi'nin kendisidir. Fakat emin olsun ki, biz o komedyaya kapılmayacağız. Şükrü Efendi oynamak ve oynatmak istediği komedya sonunda, yakalandığı kanun pençesinden ne kadar büyük bir alçalma ile kurtulduğunu, unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, Başkomutanlık Kanunu aleyhinde konuşurken, birtakım sözler sarfetmiş. Yüksek Meclis'e, "Bu tutumla milleti rezil edeceksiniz!" demiş. "Miskinler" sözünü kullanmış. "Görevler şahıslara bağlı değildir; şahıs yoktur, millet vardır" gibi kurallar ortaya atmış.

Gerçi, asıl olan millettir, toplumdur. Onun da genel iradesi Meclis'te kendini gösterir. Bu, her yerde böyledir. Fakat, fertler de vardır. Meclis, memleket ve devlet işlerini fertlerle, şahıslarla yapmaktadır. Her devletin işlerini yürüten şahıs ve şahıslar meydandadır. Gerçeği, anlamsız birtakım düşüncelerle inkârın yeri değildir.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide birde birtakım anlamsız sözlerle konuşmamı kesiyordu. Kendisine ağır uyarıda bulundum. Meclis'in mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Kendisinden, milletin kâbesi olan kürsüye saygılı olmasını istedim.

Efendiler, konuşanlardan biri de Selâhattin Bey'dir, Selâhattin Bey, bize, saldırıya geçip geçemeyeceğimizi sormuş imiş... Biz de "edeceğiz" demişiz... Kendisi de "edemeyeceksiniz!".. demiş. Ve en sonunda edememişiz!... Kendi dediği çıkmış.

Halbuki, saldırının ertelenme sebeplerini yeri geldikçe yeterince açıkladığımızı sanıyorum. Tekrar edeyim ki, saldırı yapacağız. Düşmanı vatanımızdan kovacak ve uzaklaştıracağız. Bu kararımızdan dönmeyeceğiz. Kararsızlığı gerektiren hiçbir sebep düşünülemez. Bundan başka, Selâhattin Bey demiş ki, "ordu güç bakımdan en yüksek seviyeye gelmiştir." Evet, ordumuz mükemmeldir; fakat, istenilen seviyeye gelmemiştir. Kendisi gibi bir asker arkadaşın, yüksek kurulumuzda böyle konuşabilmesi için, ordunun içyüzünü bilmesi gerekir. Halbuki, Selâhattin Bey, bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından ilgilenenlerin sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün komutanların sözü, kendisini yalanlamaktadır. Fakat hiç şüphe yok ki, ordumuzu lâyık olduğu seviyeye getireceğiz. Selâhattin Bey'in en önemli sözlerinden biri de, "bizim başlıca görevimiz, siyaset yapmaktır" şeklindeki düşüncesidir. Hayır Efendiler, bizim önemli ve asıl olan görevimiz siyaset yapmak değildir. Bizim, bütün memleketin ve bütün milletin bugün için tek görevi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovmaktır. Bunu yapamadıkça, siyaset anlamsız bir sözden ibaret kalır. Bununla birlikte, bir dakika için, Selâhattin Bey'in sözlerini kabul edelim! Buna ben engel miyim? Başkomutan engel midir? Bu sözün, Başkomutanlık Kanunu ile ne ilgisi vardır? Anlaşılıyor ki, bir engelleme ve bir zıtlaşma

düşünülmektedir. Ben millî hedefe ulaşılabilmesi için tek çıkar yolun savaş ve savaşta başarı olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı ve bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Kudretimizi dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır! diyorum.

Selâhattin Bey, işte bu anlayışı, aklınca siyaset yapmaya engel sanıyor ve konunun siyasetle çözüme bağlanabileceğini zannediyor. Bir de, Selâhattin Bey diyor ki, bugünkü askerî durumun gerektirdiği masrafları incelemek için, Başkomutanlığın varlığı bir engeldir.

Efendiler, bu doğru değildir. Başkomutan, Meclis'in, malî kaynakları incelemesine ne zaman engel olmuştur? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz konusundaki endişe belki herkesten çok beni meşgul etmektedir. Yalnız, ben ordumuzun varlık ve kuvetini paramıza göre ayarlama görüşünü kabul edenlerden değilim. "Paramız vardır, orduyu kurarız; paramız bitti, ordu dağılsın..." Benim için böyle bir mesele yoktur. Efendiler, para vardır veya yoktur; ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu konuda bir hatıramı da aktarayım. Ben ilk defa bu işe başladığım zaman en akıllı ve düşünür geçinen birtakım kimseler bana sordular: "Paramız var mıdır? Silâhımız var mıdır?", "Yoktur" dedim. O zaman, "O halde ne yapacaksın?" dediler. "Para olacak, ordu olacak ve bu millet bağımsızlığını kurtaracaktır" dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır.

Bir takım Efendiler de, "Başkomutan millete angarya yaptırıyor" demişler. Halbuki, kanunun memlekette angaryayı yasakladığını söylemişler. Bu doğrudur Efendiler; fakat, ihtiyaç, tehlike bize her şeyi yasal göstermektedir. Ordunun ihtiyaçları, millete angarya yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz ve en doğru kanun budur.

Milletin ve ordunun yenilmemesi için kanun buna engeldir diye, gerekli gördüğüm tedbiri almaktan çekinmeyeceğim.

Efendim, Kara Vasıf Bey de demişler ki, her yerde başkomutan vardır. Fakat başkomutanlık için ayrıca bir kanun yoktur. Eldeki askerî kanunlar, her komutanın olduğu gibi başkomutanın da görev ve yetkilerini belirtir ve sınırlandırır. Bunu da ilim tayin ve tespit eder.

Bilinmektedir ki, devletler, biribirinden farklı hükûmet şekilleriyle idare edilirler. Şekillerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Bazılarının başlarında cumhurbaşkanları vardır. Böyle memleketlerde, başkomutan, devletin başında bulunan kimsedir. Bu kimse başkomutanlık görevini ya kendisi yapar, yahut birini vekil tayin eder. Bizim bugünkü hükûmet şeklimize göre, başkomutanlık yetkisi Meclis'in manevî şahsiyetinde toplanmıştır. Bunun için, Meclis, falan veya filân kimseyi başkomutan seçtiğini ifade edince, bu ifadeye kanun derler. Kral, Padişah ve imparatorun buyurduğuna "irade" dendiği gibi, Meclis'ten çıkan millî iradeye de "kanun" adı verilir. O halde, kanun vardır. Bir meclisin olağanüstü bir zamanda kendisine olağanüstü görev verdiği başkomutan, Kara Vasıf Bey'in komutanların görev ve yetkilerini belirterek sınırlandırdığını işaret ettiği Askerî Ceza Kanunu ile İç Hizmet Yönetmeliği çerçevesinde kalması gereken bir komutan değildir. Kara Vasıf Bey'in "ilim tayin ve tespit eder" dediği şey, büsbütün başkadır. Askerlik ilim ve teknikleri, askerlik sıfatını ve başkomutan olacak kimsede bulunması gereken vasıfları sıralar, açıklar ve öğretir. Yoksa, insanları başkomutanlığa getirme işi, komuta edilecek ordunun asıl sahibi veya yasal vekilleri tarafından yapılır. "Başkomutanlık vasıflarını taşıyorum" diyen bir kimsenin o konuma kendiliğinden gelebilmesinin anlamı ise büsbütün başkadır.

Kara Vasıf Bey, bir de demiş ki; “Başkomutan, cephenin gerisindeki işlerle uğraşmasın!”, bu düşünce yanlıştır. Cephenin insan sayısıyla yiyeceği, giyeceği, silâh ve cephanesi ve daha başka eksiklikleriyle ilgili bulunan Başkomutan, elbette bütün bunların geride bulunan kaynaklarıyla da ilgilidir. Kara Vasıf Bey, bu ileri sürdüğü düşünceyi hangi kitapta, hangi alanda, hangi yerde görmüş! Gerçi, hem cephe ile hem de gerideki birçok işlerle uğraşmak güçtür. Bir adam, hem cepheye komuta edecek, savaş idare edecek, hem de bu işlerle birlikte cephe gerisinde birçok şeylerin yapılmasını sağlayacak, Bunu bir adam nasıl yapabilir? Şüphesiz yapar. Fakat yapar dediğim zaman, Başkomutan şu an cepheye komuta eder, sonra kalkar oradan filân yere gider, yiyecek işini yoluna koyar; filan yere de gider ordunun ikmal işini yapar demek değildir. Üzerlerine büyük işler almamış olan insanların bu konudaki kararsızlıklarını çok görmemelidir. Bakınız, size bir örnek vereyim: Ben çok acemi komutanlar gördüm. Söz gelişi, bir alay komutanı, yeni tümen komutanı olmuş veya bir tümen komutanı yeni kolordu komutanı olmuş; biraz da tecrübesiz! Daha tecrübe edinmeye zaman bulamadan, güç durumlar karşısında kalmış. Görevi boyunca bir tümene alışmış iken, düşman karsışında iki veya üç tümene birden komuta etmek zorunda kalınca, kararsızlığa düşmesi ve güçlüklere uğraması olağandır. Bir tek tümene komuta ettiği zaman tümenin bütün birliklerini elden geldiği kadar aynı anda görüp idare edebilen acemi komutan, gözden uzak mevzilerde yer alan iki üç tümenin savaşını idare etmek zorunda kalınca, kendi kendine: “Ben hangi tümenin yanında bulunayım, onun mu, bunun mu? Orada mı, burada mı?” diye sorar…

Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini idare edeceksin. O zaman: “Ben hiç birini gerektiği gibi göremem!” der. Tabiî

göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Akıl ve yiğitliğinle görmek gerekir.

Ordunun Kıpırdanamayacağını İddia Eden

Bir Gafili Alkışlayanlar

Vasıf Bey, bir konuşmasında, demiş ki: “Biz Sakarya Savaşı‘ndan sonra, işte hâlâ kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz.” Bu söz, bazılarının “bravo” sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış.

Efendiler, buna pek üzüldüm ve kahroldum, çok utanç duydum. Ordunun kıpıdamamasını ve kıpırdayamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte Efendiler, Başkomutanlığın gereksizliğini ispatlamak için söylenen sözlerin bellibaşlıları bunlardan ibaretti. Benim de bu sözlere verebileceğim karşılıklar dinlendi. Bundan sonra düşünüp karar vermek Meclis’e düşer. Yalnız bir gerçeği gözler önüne sermek zorundayım. Yüce Meclis’in, Başkomutanlığın gereğine inandığına şüphe olmamakla birlikte, muhalefetin, hiç bir temele dayanmayan tutumu, Meclis kararının istenilmeyen bir şekilde çıkmasına yol açtı. Bunun sonucu ne oldu Efendiler, biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür belirsiz bir durumda ve boşluktadır. Şu dakikada ordu, komutansızdır. Eğer ben, orduya komuta etmekte devam ediyorsam, kanunsuz olarak komuta ediyorum. Meclis’te beliren oy sonuçlarına göre, hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkomutanlığımın sona erdiğini Hükûmete bildirdim. Fakat, önlenmesi imkânsız bir felâkete meydan vermeme mecburiyeti ile karşı karşıya geldim. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım.

Saygıdeğer Efendiler, bu gizli oturumda, muhaliflerin Hükûmeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları

daha birtakım noktalar üzerinde hemen hemen düelloyu andıran tartışmalar oldu. Sonunda gereği gibi aydınlanmış olan Meclis, oyunu şu yolda belirtti: 11 red, 15 çekimsere karşı 177 oyla Başkomutanlık Kanunu’nun süresi uzatıldı.

Ordunun Maddî ve Manevî Gücü, Millî Gayeyi Tam Bir

Güvenle Gerçekleştirecek Düzeye Yükselmişti

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, Başkomutanlık Kanunu, süresi bittiği için yeniden görüşme konusu oldu. Bu defa meclis'te yaptığım genel konuşmanın bir kısmını olduğu gibi bilginize sunmama izninizi rica ederim. Demiştim ki: "Artık ordumuzun maddî ve manevî gücü, olağanüstü hiçbir tedbire ihtiyaç duyurmaksızın, millî gayeyi tam bir güvenle gerçekleştirecek düzeye ulaşmıştır. Bu bakımdan, olağanüstü yetkilerin devam ettirilmesine gerek ve ihtiyaç kalmadığı görüşündeyim.

Bugün ortadan kalktığını görmekle sevindiğimiz bu ihtiyacın, bundan sonra da doğduğunu görmemekle mutlu olacağız. Başkomutanlık görevinin süresi, olsa olsa Misak-ı Millî'mizin özüne uygun kesin bir sonucu ulaşacağımız güne kadar uzar. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün, değerli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız ana vatana katılmış olacaktır. O mutlu gün gelince, bütün milletle, birlikte, en büyük mutluluklara erişmekle şeref duyacağız. Benim bundan başka ikinci bir mutluluğum daha olacaktır ki, o da kutsal dâvâmıza başladığımız gün bulunduğum duruma dönebilmekliğim imkânıdır. Dünyada, milletin bağrında serbest bir fert olabilmek kadar büyük bir mutluluk var mıdır? Gerçekleri bilen, kalbinde ve vicdanında manevî ve kutsal hazlardan başka zevk taşımayan insanlar, için ne kadar yüksek olursa olsun, maddî makamların hiçbir değeri yoktur."

Efendiler, bu görüşmelerin sonunda, Başkomutanlığın süresiz olarak bana verilmesi kararına varıldı.

Muhalif Grubun Meclis’teki Faaliyeti

Saygıdeğer Efendiler, muhalif grubun Meclis’teki faaliyeti, bizi kendisiyle biraz daha uğraştıracaktır. İkinci Grup adını alan muhalifler, olumsuz yoldaki direnmelerini uzun süre denediler. Bakanlar Kurulu’nun seçim şeklini düzenleyen 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla, Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı‘nın doğrudan doğruya Meclis’çe ve gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Böylece, Bakanlar Kurulu Başkanlığı‘ndan fiilen uzaklaştırılmış olduğum gibi, Bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış oldu.

Rauf Bey, Bakanlar Kurulu Başkanı Oldu

Muhalif grup, bundan sonra saldırıya geçti. Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na getirmeye çalıştı. Bunda başarı da sağladı. Muhaliflerin gizli niyetlerini anlıyordum. Bununla birlikte Rauf Bey'i yanıma davet ettim. Meclis'teki çoğunluğun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı olarak seçme eğiliminde olduğunu, bunun bence de uygun görüldüğünü söyledim. Rauf Bey, kararsız bir tavır takındı. "Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nın bir görevi yoktur" dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun da doğal başkanıdır. Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararlar onun tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe girmez. Buna göre, Bakanlar Kurulu Başkanı'nın bir yetkisi ve serbestliği yoktur. Gerçekten de, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince durum böyleydi. Bununla birlikte, sonunda Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu görevde kaldı.

Efendiler, bir nokta dikkatinizi çekmiştir. Kara Vasıf Bey'le Rauf Bey, muhalefetin doğuşunda, desteklenmesinde ve yönetiminde, daha ilk günden birlik olmuşlar ve liderliğini yapmışlardı. Fakat Rauf Bey, açıktan açığa İkinci Grup'a geçmeyerek, bizim içimizde kalma durumunu tercih ediyor. Bu durum üç yıl sürdü. Rauf Bey, en sonunda kendi ifadesiyle: "Bizimle birlikte imiş gibi görünmeye artık imkân kalmadığı zaman" ayrılığını ilân etmek zorunda kaldı.

Efendiler, muhaliflerin, Meclis'te ordu aleyhine başlattıkları hava devam ediyordu. Sürekli ve ateşli bir şekilde ordunun saldırı yeteneği olmadığından ve artık konuyu siyasî tedbirlerle bir çözüme bağlayarak sonuçlandırmanın kaçınılmaz olduğundan etkili bir şekilde söz ediyorlardı.

Saldırı Kararı

Gerçekte ordumuz ihtiyaçlarını ve eksiklerini tamamlamak üzere bulunuyordu. Ben, daha Haziran ortalarında saldırıya karar vermiştim. Bu kararımı yalnız Cephe Komutanı ile Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı biliyorlardı.

Bildirdiğim tarihlerde bir geziyi vesile ederek, İzmit - Adapazarı yönüne hareket ettiğim zaman, Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'yle görüştükten sonra, o zaman Millî Savunma Bakanı Bulunan Kâzım Paşa Hazretleri'ni Sarıköy İstasyonuna kadar birlikte götürerek, ortaya davet ettiğim Cephe Komutanı İsmet Paşa Hazretleri'yle birlikte, saldırı için gerekli hazırlıkların hızla tamamlanması ile ilgili kararlar aldık.

Efendiler, artık Büyük Taarruz'dan söz açma sırası geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra, düşman ordusu büyük ve kuvvetli bir grupla Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Bir başka kuvvetli grubuyla da Eskişehir bölgesindeydi. Bu iki grup arasında yedek kuvvetleri vardı. Sağ kanadını, Menderes dolaylarında bulundurduğu kuvvetlerle, sol kanadını da İznik Gölü'nün kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi, Marmara'dan Menderes'e kadar uzanıyordu. Düşman ordusunun teşkilâtı, üç kolordu ve bazı müstakil birliklerin mevcudu da üç tümeni bulmaktaydı. Biz, Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerimizi iki ordu halinde teşkilâtlandırmış ve düzenlemiştik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı teşkilâtımız da vardı. Bizim bütün birliklerimiz on sekiz tümen idi. Bundan başka üç tümenli bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu iki süvari tümenimiz vardı. Teşkilâtı birbirinden farklı olan iki düşman ordusu biribiriyle karşılaştırılırsa, her iki tarafın insan ve tüfek kuvvetleri, aşağı yukarı biribirine denk bulunuyordu.

Yalnız, Yunan ordusu, dünyanın hür ve kendisini destekleyen sanayiine dayandığı için, makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephâne ve teknik malzeme bakımından daha üstün durumdaydı. Diğer taraftan bizim ordumuz süvari sayısı yönünden daha üstün bulunuyordu.

1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa’nın Yarattığı Durum

Burada, sırası gelmişken bir noktayı belirtmeliyim. Ordularımızdan birinin, 2. Ordu’nun komutanı bugün Askerî Şura üyelerinden olan Şevki Paşa Hazretleri idi. 1. Ordumuzun komutasını Malta’dan gelmiş olan İhsan Paşa’ya vermiştik. İhsan Paşa’nın kendisini Divan-ı Harbe kadar götüren yersiz ve davranışlarından dolayı, ordu komutanlığından uzaklaştırılması gerekti. Gerçekten, Ali İhsan Paşa; ordunun disiplinini genel yönetimini bir çıkmaza sokacak şekilde hareket etti. Örnek olarak, ordusundaki ast komutanlarda, üst komutanlara karşı itaatsizlik edecek durumlar yarattı.

Söz gelişi, ambarlarının mevcudunu günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek genel yiyecek sıkıntısının çekildiği bir sırada, ansızın ambarlarının boşaldığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Ast komutanları, üstlerine karşı itaatsizliğe ve görevlerini yapmamaya kışkırtma ve bu davranışları destekleme gibi tutumları yanında, ordunun emirlere uyma ve görev duygusuyla oynayacak kadar entrikacı bir yaratılışta olduğu kanaatini de uyandırdı.

Ali İhsan Paşa’nın bilinen, kendisine has özelliklerinden başlıcaları şunlardı:

En küçük birliklere kadar bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendisi tarafından verileceğini telkin ederek, bütün ordusunda, yalnız kendisinin güç sahibi olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden daha üstün olduğunu herkese ispatlamak düşüncesine kapılmak. Gerek resmî iş gerek özel davranış bakımından büyüklerinin

itibarlarını düşürmeye çalışmak. Savaş açısından tedbirde yerindelik ve sinirde sağlamlık yönleriyle kendisini deneme fırsatı bulunmamış olmakla birlikte, bu hususta anlaşılan karakteri şuydu: Herhangi bir başarısızlığı mutlaka astına veya üstüne yükleme yolunu her zaman düşünmesi. İhsan Paşa, yumuşak ve nazik davranışlardan çok, sert ve resmî davranışla iş yaptırmayı gerekli bulur.

Ali İhsan Paşa'nın huyu ve ahlâkı konusunda, kendisinin kurmay başkanı iken çekilmek zorunda kalan Yarbay Hâlit Bey'in (Sonradan Kastamonu Milletvekili olmuştur) Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği 20 Ocak 1922 tarihli resmî bir raporunun bazı bölümlerini olduğu gibi, bilginize sunacağım. Hâlit Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'ta da Ali İhsan Paşa ile birlikte bulunmuştu. Sözünü ettiğim raporda şu cümleler vardır:

.....

Komutanım Ali İhsan Paşa'nın geldiği günden beri ast komutanların haysiyetini ve görev yapma isteğini kıracak davranışlar içinde bulunması ve yapılan yazışmalardan anlaşılmış olacağı üzere Cephe Komutanlığı'na karşı astlara hissettirecek derecede yakışıksız bir haberleşme kapısı açması, benlik korkusu hissedilen düşünce yarışına girişmesi, dünyanın değer verdiği ve saygı duyduğu cephe komuta merkezinin etkisini azaltmak istediğini anlatır bir davranış tarzını benimsemiş olması, beni ciddî olarak düşündürdü ve üzdü. Davranışlarını elinden geldiği kadar değiştirmeye çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim.

.....

Ahlâkında yer etmiş bencillik hastalığı, ün yapma hırsı, aşırı kıskançlık ve sonsuz bir bencilliğin etkisiyle baş olmak istediği, davranışlarından ve ast komutanlar yanında

söylediği biribirine düşürücü sözlerden anlaşılıyordu. 11. Tümen Komutanı istifamı işittikten sonra, bana gizli bir konuşmada: “Ali İhsan Paşa’nın Malta’da iken kurtulması için Ferit Paşa’ya mektuplar yazdığını ve İngiliz mandasını kabul etmek için kendi karşısında saatlerce açıktan açığa konuşmalar ve tartışmalar yaptığını” söyledi. Ali İhsan Paşa’nın davranışlarına bakarak, bu sözleri dikkat çekici buldum.... Astlardan gelen bazı evrakı cepheye, cepheden geleni astlara olduğu gibi göndererek karşılıklı güven duygularını sarsma şeklindeki davranışları da ayrıca dikkati çekmektedir. Söz gelişi: Şeyhelvan Dağının düşman eline geçişi ile ilgili yazışmaların olduğu gibi 2. Kolordu’ya, 5. Kolordu’dan yazılan bazı raporların da aynen cepheye yazılması gibi. Buna rağmen, söz konusu olayın sorumluluğunu 5. Kolordu Komutanı‘na yüklemesi ve kendisinden cepheye şikâyette bulunması âmirlik niteliği ile bağdaştırılamaz. Tevhid-i Efkâr Gazetesinde yayınlattığı hâtıraları arasında Ateşkes Anlaşması tarihinden bir gün önce Musul güneyinde, Şarkat’ta esir olan Dicle Grubu’nun esirlik sebebini yalnız o zaman grup komutanı olan (Şimdi Doğu Cephesi’nde Tümen Komutanı imiş) Yarbay İsmail Hakkı Bey’in üzerine atması da bu karakterinin delilidir. Dicle Grubu, 7,9, 43 18, ve 22. Alaylarla Avcı Alayından oluşmuştur. Bunlardan başka, ayrıca 5. Tümen’den 13 ve 14. Alaylar da parça parça esir verildi. Ateşkes Anlaşması‘ndan bir gün önce 13.000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun kaybı, gerçekte kendisinin şartlara ve duruma uygun olmayarak verdiği bir emir yüzündendir. İşte bu durum Musul İlinin kaybedilmesine yol açtı. Halbuki, ateşkes anlaşması yapılacağı belliydi. Guruba, Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi. İngilizler guruba tesir etmek şöyle dursun yenemezlerdi bile. Bu gruba 5. Tümen de katılabilirdi. Ateşkes anlaşması yapıldığı zaman, esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur ve Musul da bizde kalırdı. Fakat sefil bir düşünce mantığa galebe çalmıştır.

Hâtıralarında, Dicle boyundaki bütün başarı ve Townshend'in esir alınması şerefi, kendisine mâledilmiştir... Her başarıyı kendisine aitmiş gibi gösteren yayınlar yaptırmaktan maksadı, kamuoyunu aldatarak şöhret ve konum kazanmaktır. Ünlü adamların hatıralarını yayınlamak, millette övünme duygularını canlı tutar ve gereklidir de, ancak, tarihin sorumlu tutacağı kimselerin hareketlerini övünülecek şeyler arasında saymak tarihi lekeler ve gelecek nesilleri yanlış düşüncelere sürükler.

General Marshall'ın: "Yarın öğleye kadar Musul'u terk ediniz: Aksi halde savaş esirisiniz!" emrini aldığı zaman o büyüklük taslayan Paşa Hazretleri, Sincar Çölü'nü geçerek Nusaybin'e gitmek için General Marshall'dan resmî bir yazı ile kendisini koruyacak iki zırhlı otomobil istedi ve bunların koruyuculuğunda Âşir Bey'le (Şimdiki Millî Savunma Bakanı Müsteşar Yardımcısı Âşir Paşa'dır) beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşiretler arasında hükûmetin manevî otoritesini de kırdı. Bu durumu görenlerin vicdanı sızladı. Zaho yoluyla koruyucusuz gidebilirdi veya süvari alarak çölden geçebilirdi. Halep'te İngiliz generalinden şahsı için özel tren istedi ve yolda hakarete uğramaması için muhafız bulundurulmasını istemeyi de unutmadı. Gerektiğinde hayatının ve rahatının korunması için millî şerefi unutan Paşa Hazretleri'nin ahlâkına örnek olmak üzere yukarıdaki olayları dile getirdim... Eski komutanıma hoş görünmedim... Çünkü hırsına hizmet etmedim ve dalkavukluğunu yapmadım... Millete, Millî Ordu'yu kuran ve zaferler kazanan büyük komutanlar gibi asil ruhlu, iyi niyetli kılavuzlar, komutanlar gerekir. Ordu'da birlik ve uyumun bozulmasına, görev aşkının zayıflamasına çalışanlar, dâhi de olsalar zararlı birer şahsiyettirler. Ben, çekilen emekleri, bildiğim, girişilen kutsal mücadalede başarıya ulaşmayı istediğim için, kötü niyetli olmadığıma ve çıkar gözetmediğime namusun ve mukaddesatım üzerine yemin ederek bunları anlatmaya cesaret ettim. İran'da, Kafkasya'da uzun süre yaverliğini

yapan (şimdi Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdürü) Binbaşı Cemil Bey, son günlerde bana: “İyi ki Ali İhsan Paşa Millî Mücadele’nin başlangıcında Anadolu’da bulunmadı. Malta’da bulunduğu iyi oldu. Aksi halde, hiç şüphe yok ki aykırı bir yol tutardı” dedi. Paşa’nın nasıl bir insan olduğunu çok iyi bilen Cemil Bey pek doğru söylemiştir... Ulu Tanrı‘dan, “kış uykusuna yatmış yılana güneş göstermesin” dileğinde bulunurum.

.....

Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclis’teki muhalif grup ileri gelenleri ile temas ve haberleşmelerde bulunuyordu. Kendisinin komutanlığına son verilerek, hakkında kanunî işleme devam edilmek üzere Millî Savunma Bakanlığı emrine verilmesini onayladığım, 18 Haziran 1922 gününün ertesinde, yani 19 Haziran tarihinde, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı bulunan Rauf Bey’den, makina başında, İhsan Paşa ile ilgisini gösterir bir şifreli telgraf almıştım. Yeri gelince bu telgrafı da bilginize sunmuştum. O günlerde Adapazarı, İzmit taraflarında gezide bulunuyordum. Rauf Bey, telgrafında diyordu ki: “1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa’nın görevden alınarak Divan-ı Harbe verilmek üzere Konya’ya gönderildiğine dair Meclis çevrelerinde dedikodulara yol açan bir söylenti vardır...”

Efendiler, bir komutanın görevden alınması, göreve tayini veya askerî mahkemeye verilmesi işleminin üzerinden bir gün bile geçmeden, Meclis’çe dedikodu olabilecek bir söylenti haline gelmesi ve Meclis İkinci Başkanı‘nın bu olayla, benden açıklama isteyecek kadar yakından ilgilenmesi dikkat çekici değil midir? Rauf Bey’e tarafımdan gereken cevap verildi. 1. Ordu Komutanlığı bir süre vekâletle idare edildi. Fakat birinin asil olarak tayini gerekiyordu. Moskova Sefirliği’nden dönmüş olan Fuat Paşa’nın 1. Ordu Komutanlığı‘nı kabul edip etmeyeceği konusunda

düşüncesini almak istedim. Anladım ki, cephe komutanlığı yapmış olduğundan, cephe komutanının emrine girmek istemiyor. Millî Savunma Bakanı bulunan Kâzım Paşa aracılığıyla 1. Ordu Komutanlığı‘nı, Refet Paşa’ya teklif ettirdim. Kabul etmemiş. Nihayet o tarihlerde kayıtsız şartsız cephe emrine girerek görev yapacağını söyleyen ve açıkta bulunan Nurettin Paşa’yı 1. Ordu Komutanlığı‘na getirdik.

Saldırı Plânımızın Ana Çizgileri

Efendiler, düşman ordusunun cephe ve teşkilât durumu ile, ona karşı, Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerimizin esas olarak iki ordu halinde kurulup düzenlenmiş olduğunu söylemiştim. Öteden beri tasarlamış olduğumuz saldırı plânımızın ana çizgilerini de bildireyim:

Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak, bir imha meydan savaşı vermekti. Bunun için elverişli bulduğumuz durum, ana kuvvetlerimizi, düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat gurubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan alanlarda toplamaktı. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orasıydı. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündü.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu bakımdan gerektiği gibi bizzat incelemeler yapmışlardı. Hareket ve saldırı plânımız çok önceden tespit edilmişti.

Konya'ya gelmiş olan General Townshend'in isteği üzerine, kendisiyle görüşmek için, Ankara'dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Komuta Merkezinin bulunduğu Akşehir'e gittim. Savaş plânı üzerinde görüşürken Genelkurmay Başkanı'nın da katılmasını uygun bulduk. Ben, 24 Temmuz'da Konya'ya gittim. 27'nde tekrar Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi birlikte yaptığımız görüşme sonunda, tespit edilmiş olan plân gereğince saldırıya geçmek üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yaptırılan bir futbol maçını seyretmek bahanesiyle ordu komutanları ve bazı

kolordu komutanları Akşehir’e çağrıldı. 28/29 Temmuz gecesi genel olarak komutanların saldırıyla ilgili görüşlerini aldım. 30 Temmuz 1922 günü Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı ile yeniden görüşerek taarruzun şeklini ve ayrıntılarını tespit ettik. Ankara’dan çağırdığımız Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa’da 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir’e geldi. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Millî Savunma Bakanlığı‘na düşen işler tespit edildi.

Saldırıya Hazırlık Emri

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasını ve saldırının bir an önce yapılmasını emrettikten sonra, tekrar Ankara'ya döndüm. Batı Cephesi Komutanı, 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak saldırıya hazırlık emri verdi. Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı Paşalar da Ankara'ya döndüler.

Efendiler, saldırı için yeniden cepheye gitmeden önce Ankara'da yapılması gereken bazı işler vardı. Daha saldırı emri verdiğimi Bakanlar Kurulu'na da açıkça bildirmemiştim. Artık onlara resmî olarak haber verme zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda iç ve dış durumlarla ordunun durumunu görüşüp tartıştıktan sonra, taarruz konusunda Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık.

Önemli bir konu daha vadı. Muhalifler ordunun çürüdüğünden, kıpırdayacak durumda olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin sonucunun felâketten ibaret olacağı yolundaki propagandalarına alabildiğine hız vermişlerdi. Gerçi, Meclis'te bu düşünce akımının bıraktığı yankılar, zaten düşmanlardan fazlasıyla gizlemek istediğim saldırı bakımından yararlıydı. Fakat bu olumsuz propaganda en yakın ve en inanmış kimseler üzerinde bile kötü etkisini göstermeye başlamış, onlarda da kararsızlıklar uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım saldırı konusunda ve altı yedi gün içinde düşmanın ana kuvvetlerini yeneceğime olan güvenim hususunda aydınlatmayı ve yatıştırmayı gerekli buldum. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'dan ayrıldım. Genelkurmay Başkanı benden önce 13 Ağustos 1922'de cepheye gitmişti.

Ben birkaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi, belirli birkaç kişi dışında bütün Ankara'dan gizledim. Benim

Ankara’dan ayrılacağımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hattâ gazetelerle benim Çankaya’da çay ziyafeti verdiğimi ilân edeceklerdi. Bunu, şüphesiz o vakitler işitmişsinizdir. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobille Tuz Çölü üzerinden Konya’ya gittim. Konya’ya hareketimi, telgrafla orada kimseye bildirmediğim gibi, Konya’ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konya’da bulunduğumun da hiçbir yere bildirilmemesini sağladım.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat 16.00’da Batı Cephesi Komuta Merkezinde, yani Akşehir’de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana saldırı için Cephe Komutanı‘na emir verdim.

26 Ağustos 1922 Saldırı Emri

20/21 Ağustos 1922 gecesi 1. ve 2. Ordu Komutanlarını da Cephe Komuta Merkezine çağırdım. Genelkurmay Başkanı ile Cephe Komutanı'nı da yanımda bulundurarak, saldırının nasıl yapılacağını harita üzerinde kısa bir savaş oyunu şeklinde açıkladıktan sonra, Cephe Komutanı'na o gün vermiş olduğum emri tekrarladım. Komutanlar harekete geçtiler. Saldırımız, strateji ve aynı zamanda bir taktik baskın halinde yürütülecekti. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de kuvvetlerin yığınak ve hazırlıklarının gizli kalmasına önem vermek gerekiyordu. Bu sebeple bütün yürüyüşler gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Saldırı bölgesinde yolların düzeltilmesi v.b. çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için diğer bazı bölgelerde de benzeri yanıltıcı hareketlerde bulunulacaktı.

24 Ağustos 1922'de Komuta Merkezimizi Akşehir'den, saldırı cephesi gerisindeki Şuhut Kasabasına getirttik, 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan savaşı idare ettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki Çadırlı Ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah Saat 5.30'da topçu ateşimizle saldırı başladı.

Başkomutan Savaşı

Efendiler, 26/27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde, düşmanın Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20,30 kilometre uzunluğundaki sağlamlaştırılmış cephelerini düşürdük. Yeniden düşman ordusunun bütün kuvvetlerini, 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar yöresinde kuşattık. 30 Ağustos'ta yaptığımız savaş sonunda (buna Başkomutan Muarebesi adı verilmiştir), düşmanın ana kuvvetlerini yok ettik ve esir aldık. Düşman ordusunun Başkomutanlığını yapan General Trikopis de esirler arasına girdi. Demek ki, tasarladığımız kesin sonuç, beş günde alınmış oldu. 31 Ağustos 1922 günü ordularımız ana kuvvetleriyle İzmir'e doğru yol alırken, diğer birlikleriyle de düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerliyorlardı.

Ateşkes Teklifi

Efendiler, Başkomutan Savaşı‘nın sonuna kadar her gün büyük başarılarla gelişen taarruzumuzu, resmî bildirilerde pek önemsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız, durumu mümkün olduğu kadar dünyadan gizlemekti. Çünkü, düşman ordusunu tamamen yok edeceğimizden emindik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felâketten kurtarmak isteyeceklerin, yeni girişimlerine meydan vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten, bizim hareketimizi sezdikleri zaman ve saldırımızın arkasından bize başvuranlar olmuştur. Örnek olarak, biz taarruza devam ettiğimiz sırada, Bakanlar Kurulu Başkanı olan Rauf Bey’den, Ateşkes konusunda İstanbul’dan haber geldiğini bildiren, 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf almıştım. Verdiğim cevap aynen şöyledir:

05.09.1922

Tel, Makama özel

Bakanlar kurulu Başkanlığı Yüksek Katına

Anadolu’daki Yunan ordusu kesin olarak yenilgiye uğratılmıştır. Yunan ordusunun artık yeniden ciddî bir direnişte bulunmasına ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes ancak Trakya için söz konusu olabilir. Bu bakımdan, Eylülün onuna kadar doğrudan doğruya Yunan Hükûmeti veyahut İngiltere aracılığıyla, hükûmetimize resmen başvurduğu takdirde, aşağıdaki şartlar ileri sürülerek cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylül’ün onundan sonra yapılacak başvurmaya verilecek cevap başka türlü olabilir. Bu takdirde durum bana ayrıca bildirilmelidir.

1- *Ateşkes Anlaşması tarihinden başlayarak on beş gün içinde Trakya, 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin sivil memurlarına ve askerî kuvvetlerine teslim edilmiş bulunacaktır.*

2- *Yunanistan'daki esirlerimiz on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize teslim edilecektir.*

3- *Yunan Hükûmeti, Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri Anadolu'da yaptığı ve yapmakta olduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.*

Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan Mustafa Kemal

Ordularımız İzmir Rıhtımında İlk Verdiğim Hedefe,

Akdeniz’e Ulaştılar

Doğrudan doğruya bana gönderilen bir telsiz telgrafta da, İzmir’deki İtilâf Devletleri konsoloslarına benimle görüşmelerde bulunma yetkisinin verildiği bildirilerek, onlarla hangi gün ve nerede buluşabileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1922’de Kemalpaşa’da (O günkü adıyla: Nif) görüşebileceğimizi bildirmiştim. Gerçekten de, söz verdiğim gün ben Kemalpaşa’da bulundum. Fakat görüşme isteyenler orada değildi. Çünkü ordularımız, İzmir rıhtımında, ilk verdiğim hedefe, Akdeniz’e ulaşmış bulunuyorlardı.

Saygıdeğer Efendiler, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı‘nı, ondan sonra düşman ordusunu tamamıyla yok eden veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz’e, Marmara’ya döken harekâtımızı açıklayıcı ve vasıflandırıcı söz söylemeyi gereksiz sayarım.

Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek güç ve kahramanlığını tarihe bir kere daha geçiren büyük bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz bir âbidesidir. Bu eseri yaratan bir milletin evlâdı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan, mutluluk ve bahtiyarlığım sonsuzdur.

Efendiler, işte şimdi diplomasi alanına geçebiliriz. Gerçi, ordumuzun zafere ulaşacağından ümitsiz oldukları için, bu meseleyi daha önce diplomasi yoluyla çözüme bağlama, anlayış ve iddiasında olanları, dediklerini yapma hususunda biraz fazlaca bekletmiş oldum. Bununla birlikte, sonunda

benimde diplomasi alanında ciddî olarak çaba harcadığımı görerek memnun olmaları gerekirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı geri aldıktan sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale doğrultusunda yürüyüşlerine devam ederken, İngilizlerin o zamanki başbakanı bulunan Lloyd George, fiilen harbe karar vermiş bir tavırla ve yardımcı birlikler gönderilmesi, isteğiyle dominyonlara başvurmuş, Yalnız, ondan sonra olup bitenlere bakılırsa, Lloyd George'un isteğinin yerine getirilmediğini kabul etmek gerekir.

İtilaf Devletleri’nin 23 Eylül 1922 Tarihli Ateşkes Teklifi

Bu sıralarda, İstanbul’da Fransız Olağanüstü Komiseri bulunan General Pelle benimle görüşmek üzere İzmir’e geldi. “Tarafsız bölge” diye adlandırdığı bir bölgeye, ordularımızın girmemesinin yerinde olacağını tavsiye etti. Millî Hükûmetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya’yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulmasına imkân olmadığını söyledim. General Pelle, bana Mösyö Franklin Bouillin’un benimle görüşmek üzere gelmek istediğini bildiren, kendisine çekilmiş özel bir telgrafını gösterdi. Kendisini İzmir’de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franklin Bouillon, bir Fransız harp gemisiyle İzmir’e geldi. Fransız Hükûmeti adına, İngiliz ve İtalyan Hükûmetleri’nin de uygun görmeleri üzerine, benimle görüşmeler yapmaya geldiğini söyledi. Biz Franklin Bouillon’la görüşürken, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları imzasını taşıyan 23 Eylül 1922 tarihli bir nota geldi. Bu notada, iki önemli nokta yer alıyordu. Bunlardan biri, askerî harekâtın durdurulmasıyla diğeri de, Barış Konferansı‘yla ilgiliydi.

Biz, Rumeli’de Doğu Trakya’yı millî sınırlarımıza kadar tamamen almadıkça askerî hareketten vazgeçemezdik. Ancak, yurdumuzun bu bölgesinden düşman birlikleri çıkarıldığı takdirde böyle bir harekete devam etmeye kendiliğinden gerek kalmayacaktı. Bu notada, Venedik veya başka bir şehirde toplanacak olan İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Romen, Sırp, Hırvat - Sloven devletleri ile Yunanistan’ın da çağrılacağı bir konfrensa, delegelerimizi göndermeyi kabul edip etmeyeceğimiz sorulmakla birlikte, görüşmeler sırasında Boğazlar’daki tarafsız bölgelere bizden asker gönderilmemesi şartıyla, Edirne dahil olmak üzere Meriç‘e kadar Trakya’nın bize geri verilmesi ile ilgili isteğimizin olumlu karşılanacağı bildiriliyordu.

Notada, boğazlardan, azınlıklardan ve Milletler Cemiyeti’ne girmemizden de söz ediliyordu.

Konferansın toplanmasından önce Yunan birliklerinin, İtilâf Devletleri komutanlarının çizecekleri bir hattın gerisine çekilmesi için, İtilâf Devletleri’nin etkisini kullanacağına söz verilmekte ve bu konuda görüşülmek üzere Mudanya veya İzmit’te bir toplantı yapılması teklif edilmekteydi.

Mudanya Konferansı

29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir cevapta, Mudanya Konferansı‘nı kabul ettiğimi bildirdim. Fakat, Meriç nehri’ne kadar Trakya’nın derhal bize geri verilmesini istedim. 3 Ekim’de toplanmasının uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansı‘na, Başkomutanlık adına olağanüstü yetkiyle Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa’yı delege tayin ettiğimi bildirdim. Bu notaya, hükûmetçe de 4 Ekim 1922 tarihli etraflı bir cevap verildi. Bu cevapta, konferans yeri olarak İzmir teklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısıyla, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetleri’nin de daveti istendi. Diğer konular üzerindeki görüşlerimiz de ana çizgileriyle bildirildi.

Mudanya’da, İsmet Paşa’nın başkanlığı altında, İngiliz delegesi General Harrington, Fransız delegesi General Charpy, İtalyan delegesi General Monbelli’nin katıldıkları konferans toplandı. Bir hafta kadar süren tartışmalı görüşmelerden sonra, 11 Ekim’de, Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalandı. Böylece, Trakya anavatana katılmış oldu.

Efendiler, zaferden sonra, bizim İzmir’deki siyasî temaslarımız üzerine Ankara’da Bakanlar Kurulu’nun daha doğrusu bazı bakanların telâşlı bir duruma girdikleri farkedildi.

Askerî görevimin son bulmuş olduğunu, bundan sonraki siyasî işlerin Bakanlar Kurulu’na ait olduğunu hissettirecek şekilde, beni Ankara’ya davet ettiler. Halbuki, ne askerî görevim son bulmuştu ne de, siyasî ve diplomatik konularla ilgilenmek ve uğraşmaktan kendimi alabilirdim. Bu bakımdan, İzmir’den ordunun başından ve başlattığım siyasî ilişkilerden uzaklaşamazdım. Bundan dolayıdır ki, benimle

görüşmek isteğinde bulunan ve bunda direnen Hükûmet üyelerinin veya ilgili bakanların İzmir’e yanıma gelmelerini teklif ettim. Hükûmet Başkanı Rauf Bey’le, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, İzmir’de bana bazı özel dileklerini de bildirdi. Söz gelişi, Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa’nın, zafer dolayısıyla rütbelerinin yükseltilmesini ve kendilerine uygun birer görev verilerek memnun edilmelerini rica ettiler. Bildiğiniz üzere, savaştan önce Ali Fuat ve Refet Paşa’ların bu harekâta katılmaları için türlü yollarla girişimde bulunmuştum; fakat başaramadım. Zaferden dolayı, savaşta fiilen hizmet edip liyakat göstermiş olan komutanlar ve subaylar terfi ettirilmek ve takdir edilmek şekliyle elbette ödüllendirilmişlerdi. Askerî harekâta katılmaktan kaçınan kimselerin de bizzat orada bulunanlarla birlikte ödüllendirilmeleri elbette kötü etki yapabilirdi. Kısacası, Rauf Bey’e dileklerini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Fakat Ali Fuat Paşa, Meclis İkinci Başkanı bulunduğuna göre, konum ve görevi kendisini memnun edebilecek bir seviyede idi. Yalnız, açıkta bulunan Refet Paşa için uygun bir görev bulmaya çalışacağıma söz verdim. Kendisini İzmir’e davet etmesini söyledim. Refet Paşa, İzmir’e gelmişti. Fakat bu geliş, tam benim Ankara’ya döndüğüm geceye rastladığı için kendisiyle orada görüşme imkânı olamadı.

Barış Konferansı‘na Gönderdiğimiz Delegeler

Refet Paşa’ya görev verilmesi daha sonra Ankara’dan Bursa’ya gidişim sırasında oldu. Efendiler, İzmir’den Ankara’ya dönüşümde, başlıca Mudanya Konferansı görüşmeleriyle uğraşıldı. Bir yandan da Bakanlar Kurulu’nda, Meclis’te ve komisyonlarda Barış Konferansı‘na gönderilebilecek delegeler kurulu söz konusu oluyordu. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Dışişleri bakanı Yusuf Kemal Bey ve Sağlık Bakanı bulunan Rıza Nur Bey gidecek delegeler kurulunun doğal üyeleri gibi görülüyordu. Ben, bu konuda daha kesin bir görüş ve kararımı tespit etmemiştim. Ancak Rauf Bey’in başkanlığı altındaki bir kurulun bizim için hayatî önemi olan bir konuda başarı kazanabileceğinden emin olamıyordum. Rauf Bey’in de kendisini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Danışman olarak İsmet Paşa’nın yanına verilmesini teklif etti. Bu teklifle ilgili görüşümü belirtirken, “İsmet Paşa’dan danışman olarak elde edilecek yarar sınırlıdır. İsmet Paşa başkan olursa kendisinden azamî ölçüde yararlanılabileceğine ben de inanıyorum” dedim. Bu nokta üzerinde uzun boylu görüşülmedi. Ondan sonra Rauf Bey, delegeler kuruluna kimlerin gireceği konusundaki türlü çalışmalarına devam ettiler. Ben buna önem verir görünmedim. Mudanya Konferansı sona ermişti. İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Bursa’da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa’ya gittim.

İsmet Paşa’nın Dışişleri Bakanlığı‘na ve

Delegeler Kurulu Başkanlığına Seçilmesi

Bursa'ya giderken yanımda Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa vardı. Doğuda aleyhindeki çeşitli tepki ve gösteriler dolayısıyla görev yapma imkânını bulamadığından Ankara'ya gelmeye mecbur olan Kâzım Karabekir Paşa ile İstanbul'da kendisine görev vermek üzere Refet Paşa'yı da birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günlerde, Refet Paşa'yı bilindiği gibi İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da, mevcut bunca bilgime rağmen, delegeler kuruluna başkanlık edip edemeyeceğini bir daha inceledim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini ayrıntılı olarak anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine düşüncelerimle ilgili hiçbir kelime söylemiyordum. Sonunda kararımı olumlu olarak verdim. İsmet Paşa'nın Delegeler Kurulu Başkanı olabilmesi için daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için, doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak yazdığım bir şifreli telgrafta, kendisinin Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesini, bizzat yardımcı olmasını rica ettim.

Ankara'dan hareket etmeden önce, Yusuf Kemal Bey, bana, Delegeler Kurulu Başkanlığı'nı en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den, kendisine bildirdiğim ricamı yerinde bularak gereğini yerine getirmeye çalıştığını bildiren bir cevap aldım.

Lozan Barış Konferansı‘na Davet

İşte ondan sonra idi ki, İsmet Paşa’ya, bir oldu bitti şeklinde Dışişleri Bakanı olacağını ve ondan sonra da Barış Konferansı‘na Delegeler Kurulu Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırdı. Asker olduğunu söyleyerek özür diledi. En sonunda teklifimi emir sayarak boyun eğdi. Tekrar Ankara’ya döndüm. Bu sırada, İtilâf Devletleri tarafından 28 Ekim 1922’de Lozan’da toplanacak olan Barış Konferansı‘na davet edildik. İtilâf Devletleri, hâlâ İstanbul’da bir hükûmet tanımak istiyor ve onu da bizimle birlikte konferansa davet ediyordu.

Saltanatın Kaldırılması

Bu birlikte davet edilme durumu, kişisel saltanatın kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırdı. Gerçektende, 1 kasım 1922 tarihli kanun gereğince, hilâfet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İkibuçuk yılı aşan bir zamandan beri fiilen hükmünü yürüten millî saltanatın varlığı kabul edildi. Hilâfet, açıklık kazanmış bir hakka sahip olmaksızın bir süre daha bırakıldı.

Efendiler, bu konuda kayıtlara geçmiş yeterince bilgi vardır. Konunun özel yönleri ile ilgili noktalar, belki yüce kurulunuzu ilgilendirir düşüncesiyle, bazı bilgiler sunacağım:

Bilindiği gibi, “saltanat” ve “hilafet” makamları ayrı ayrı birleşmiş olarak önemli meselelerden sayılmaktaydı. Bunu doğrulayan bir hatıramı anlatayım: 1 Kasım 1922 tarihinden önce, muhalifler, Meclis çevresinde benim saltanatı kaldıracağım yolunda telâşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey, bir gün Meclis’teki odama gelerek benimle bazı önemli konuları görüşmek istediğini ve akşam Keçiören’de Refet Paşa’nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey’in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa’nın da orada bulunmasına izin vermemi istedi. Onu da uygun gördüm. Refet Paşa’nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey’den dinlediklerimin özeti şuydu: Meclis, Saltanat makamının belki de Hilâfet’in ortadan kaldırılması görüşünün benimsenmiş olduğu endişesiyle üzgündür. Sizden ve sizin ileride benimseyeceğiniz tutumdan şüphe etmektedir. Bu bakımdan Meclis’e ve dolayısıyla, millet kamuoyuna güven vermeniz gerektiğine inanıyorum.

Rauf Bey’in Saltanat ve Hilâfet Konusundaki Düşüncesi

Rauf Bey’den saltanat ve hilâfet konusundaki anlayış ve düşüncesinin ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu açıklamalarda bulundu: Ben, dedi, saltanat ve hilâfet makamına vicdanımla ve duygularımla bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti’nin ileri gelen adamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim ve olmam. Padişah’a bağlılık borcumdur. Halifeye bağlılığım ise, terbiyem gereğidir. Bunlardan başka, genel bir görüşüm de vardır. Bizde milleti ve kamuoyunu elde tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da, saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felâkete ve büyük acılara yol açar. Bu da, asla doğru olamaz.

Rauf Bey’den sonra karşımda oturan Refet Paşa’nın görüşünü sordum. Refet Paşa’dan aldığım cevap şuydu: “Rauf Bey’in düşünce ve görüşlerinin hepsine katılırım. Gerçekten de bizde padişahlıktan ve halifelikten başka bir idare şekli söz konusu olamaz”

Ondan sonra, Fuat Paşa’nın düşüncesini ögrenmek istedim. Paşa, Moskova’dan yeni döndüğünden, durumu, halkın duygu ve düşüncelerini daha yeterince incelemeye vakit bulamadığından söz ederek, görüşülen konu üzerinde kesin bir düşünce ve görüş ileri süremeyeceğini bildirdi ve özür diledi.

Ben, karşımdakilere kısaca şu cevabı verdim: “Üzerinde durduğunuz konu bugünün işi değildir. Meclis’te bazılarının telâş ve heyecana kapılmalarına da gerek yoktur.

Rauf Bey, bu cevabımdan memnun göründü. Fakat şu veya bu şekilde bu konu etrafındaki görüşmelere yine devam edildi. Akşam üzeri başlayan konuşmalarımız, bütün gece, sabaha kadar uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi sağlama bağlamak istediğini hissettim. Benim hilâfet ve saltanat ve ileride şahsen alabileceğim durumla ilgili olarak kendilerine söylediğim ve inandırıcı buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclis'e karşı söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri olduğu gibi Meclis'e karşı söylemekte de bir sakınca görmediğimi bildirdim. Üstelik bu sözleri kurşun kalemle bir kâğıt parçasına yazarak ertesi gün bir sırasını düşürüp, Meclis'te söyleyeceğime söz verdim. Verdiğim bu sözü yerine de getirdim. Benim bu konuşmam muhaliflerce, Rauf Bey'in başarısı olarak sayılmış ve kendisi takdir edilmiş...

Meclis’te Saltanatın Kaldırılması

Görüşülürken Rauf Bey’e Verdiğim Rol

Efendiler, belki birtakım kimselere göre, Rauf Bey, üzerine aldığı görevi yerine getirmişti. Ben de açıkladığım üzere, genel ve tarihî görevimin o güne ait safhasını tamamlamıştım. Ancak, genel görevimin emrettiği asıl noktayı hedefe ulaştırmak ve uygulamaya geçmek gerektiği zaman da asla kararsızlığa düşmedim. Tevfik Paşa’nın telgrafları dolayısıyla saltanatı hilâfetten ayırmaya ve önce saltanatı kaldırmaya karar verdiğim zaman ilk yaptığım işlerden biri de, derhal Rauf Bey’i Meclis’teki odama çağırmak oldu. Rauf Bey’in, Refet Paşa’nın evinde sabahlara kadar dinlediğim düşünce ve görüşlerini hiç bilmiyormuşum gibi davranarak, ayakta kendisinden şu istekte bulundum: “Hilâfet ve saltanatı biribirinden ayırarak saltanatı kaldıracağız! Bunun doğru olduğu konusunda kürsüden bir konuşma yapacaksınız!” Rauf Bey ile bundan başka bir tek kelime konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan önce, aynı maksatla çağırmış olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı şekilde konuşmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait Meclis tutanaklarında görüldüğü üzere, Rauf Bey kürsüden bir iki defa görüştü ve hattâ saltanatın kaldırıldığı günün bayram olarak kabul edilmesi teklifini de ortaya attı.

Burada bir nokta, kafalarda düğüm olarak kalabilir. Bana, Padişah’a bağlılığı borç bildiğinden, saltanat makamı yerine başka nitelikte bir makamın getirilmesine çalışmanın felâkete ve büyük acılara yol açacağını söylemiş olan Rauf Bey, benim yeni kararımı öğrendikten sonra ve hele kararımın desteklenmesi ve saltanatın kaldırılması için Meclis’te bir konuşma yapmasını teklif etmem karşısında, ne düşündüğünü bile söylemeden boyun eğmiştir. Bu tutum ve davranış nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey eski inanç ve

görüşlerini değiştirmiş miydi? Yoksa bu görüşlerinde esasen samimî değil miydi? Bu iki noktayı biribirinden ayırmak ve biri üzerinde kesin bir yargıya varmak güçtür.

Efendiler, böyle şüpheli bir yargıda bulunmaya girişmektense, durumun daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı safhaları, işlemleri ve tartışmaları yüksek kurulunuza hatırlatmayı tercih ederim.

Lozan Barış Konferansı‘na Tevfik Paşa ve

Arkadaşları da Katılmak İstiyordu

Daha önce bilginize sunmuştum ki, saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı‘na İstanbul’dan da bir delegeler heyetinin davet edilmesi ve İstanbul’un yani Vahdettin, Tevfik Paşa ve arkadaşlarının da böyle bir daveti, Türk Milletinin büyük emeklerle, fedakarlıklarla elde ettiği kazançları küçültmek, belki de anlamsız kılmak pahasına da olsa, kabul etmelerinden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, önce bana bir telgraf çekti. 17 Ekim 1922 tarihli bu telgrafta, Tevfik Paşa, kazanılan zaferin, bundan böyle İstanbul ile Ankara arasında anlaşmazlık ve ikiliği kaldırmış ve millî birliğimizi sağlamış olduğunu yazıyordu. Yani, Tevfik Paşa demek istiyordu ki: “memlekette düşman kalmadı; o halde, padişah yerinde, hükûmet onun yanında; millete düşenin de bu makamların vereceği emirlere uymaktır. Böyle olunca da, elbette birliğe engel bir şey kalmamış olur.” Yalnız, Tevfik Paşa, Ankara’dan biraz daha yardım istemek akıllılığını gösteriyordu. O da, Barış Konferansı‘na İstanbul ile Ankara’nın birlikte davet edilmiş olması dolayısıyla, daha önce benden çok gizli talimat almış bir kimsenin elden gelen süratle İstanbul’a gönderilmesini sağlamaktı.

Tevfik Paşa’ya verilmek üzere, İstanbul’da Hamit Bey’e çektiğim telgafla: “Tevfik Paşa ve arkadaşlarının devletin siyasetini bulandırmaktan vazgeçmemelerinin ne büyük bir sorumluluk doğuracağının açık bulunduğunu” bildirdim.

Ne yazık ki, Hamit Bey, bu telgrafın aynen Tevfik Paşa’ya bildirilmesi gerektiğinde kararsızlığa düşmüş, bunu kendisine gönderilen talimat sanmış; bununla birlikte bu telgrafımda yazılanlar çerçevesinde, Tevfik Paşa’ya üç gün içinde beş defa bildiride bulunmuş; hattâ Tevfik Paşa ve

çalışma arkadaşlarının konferansa delege göndermeleri için gazetelere, ajanslara, verilmesi gereken demecin esaslarını bildiren bir karalama kağıdını bile kendilerine göndermiş.

Çıkarlarını Kirli Bir Tahtın Çürümüş,

Çökmüş, Ayaklarına Sarılmakta Bulanlar

Bütün çıkarlarını yalnız kirli bir tahtın çürümüş çökmüş ayaklarına sarılmakta gören, Tevfik Paşa ve benzeri paşalardan kurulu Vahdettin Hükûmetinin, gizli maksatlarını ne olursa olsun kabul ettirmekten başka hiçbir şeyle uğraşmadıkları anlaşılıyordu. Tevfik Paşa, bana çektiği telgrafa verilen cevaptan haberi olmadığını bildirdikten sonra, doğrudan doğruya 29 Ekim 1922 tarihli telgrafıyla ve Sadrazam ünvanıyla Meclis Başkanlığı'na başvurdu.

Bu telgrafta yazılanlar, Osmanlı devrinin Tevfik Paşa'larına yaraşır bir biçimdeydi.

Tevfik Paşa ve arkadaşları, bu telgraflarında, kazanılan başarının elde edilmesine hizmet ettiklerinden bahsedecek kadar cesaret gösterebilmişlerdir.

Efendiler, yasal olmayarak, Osmanlı Devleti'nin Hükûmeti adını taşımak gafletinde bulunan Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerinden kurulu son Osmanlı Hükûmeti üzerinde daha fazla durmanın bir yararı yoktur. Sözü Meclis görüşmelerine getireceğim.

Üzerinde durduğumuz konu dolayısıyla, Meclis'te 30 Ekim 1922 günü görüşmeler başladı. Birçok konuşmacı birçok şeyler söyledi. İstanbul'daki Osmanlı Hükûmetlerini ele aldılar. Ferit Paşa devresinden sonra Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların idrakten yoksun, vicdandan yoksun birtakım insanlar olduğunu belirterek, bu adamlara gereken kanuni işlemin yapılmasını istediler.

"Böyle bir anlayışta olan yani, bize bu kadar ahmakça tekliflerde bulunan kimseler... gerçekten Bâbıâli'nin tarihi

kimliğine imzasını koyan ve herşeyden çok oraya bağlı olan şahıslardır….” dediler.

İstanbul’da Hükûmet adını ve kimliğini takınan adamların; Hiyanet-i Vataniye Kanunu’na göre cezalandırılmalarını isteyen önergeler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmış olduğunu, yeni bir Türkiye Devleti’nin doğduğunu, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince hâkimiyet haklarının millete ait bulunduğunu ifade eden bir önerge hazırlandı. Sekseni aşkın arkadaşa imza ettirildi. Bu önergede benim de imzam vardır.

Bu önerge okunduktan sonra, ciddî olarak muhalif duruma geçenlerin başında iki kişi vardı. Bunlardan biri Mersin milletvekili bulunan Selâhattin Bey’dir. İkincisi, İzmir’de asılan Ziya Hurşit’tir. Bunlar Saltanat’ın kaldırılmaması görüşünde olduklarını açıkça belirttiler.

Osmanlı Saltanatı‘nın Kaldırılması Kararının Verildiği

Gün, Teşkilât-ı Esasiye, Şer’iye ve Adliye Komisyonlarının

Ortak Toplantısı

Efendiler, 31 Ekim 1922 günü Meclis toplanmadı. O gün Müdafaa-i Hukuk Gurubu toplantısı oldu. Bu toplantıda, Osmanlı Saltanatı‘nın kaldırılmasının zorunlu olduğunu anlattım. 1 Kasım 1922 günü yapılan Meclis toplantısında, aynı konu uzun tartışmalara uğradı. Mecliste’de geniş bir konuşma yapmak gereğini duydum. İslâm ve Türk tarihinden örnekler vererek hilâfet ve saltanatın ayrılabileceğini, millî hakimiyet ve saltanat makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarihi olaylara dayanarak açıkladım. Hülâgü‘nün Halife Mu’tasım’ı idam ettirerek, yeryüzünde hilâfete fiilen son verdiğini ve 1517’de Mısır’ı alan Yavuz, ünvanı halife olan bir mülteciye önem vermeseydi, hilafet ünvanının günümüze kadar miras kalmış bulunamayacağını anlattım.

Bundan sonra, bu konu ile ilgili önergeler üç komisyona, Teşkilât-ı Esasiye, Şer’iye ve Adliye Komisyonları‘na gönderildi. Bu üç komisyon üyelerinin bir araya gelip, konuyu bizim güttüğümüz maksada uygun bir çözüme bağlaması elbette güçtü. Durumu yakından bizzat takip etmek gerekti.

Karma Komisyona Anlattığım Gerçek

Üç komisyon bir odada toplandı. Başkanlığına Hoca Müfit Efendi'yi seçti. Konuyu görüşmeye başladılar. Şer'iye Komisyonu'nda bulunan hoca efendiler, hilâfetin saltanattan ayrılamayacağını, bilinen safsatalara dayanarak iddia ettiler. Bu iddiaların yersizliğini ortaya koyup çürütmek için serbestçe konuşabilecek olanlar ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan bu odanın bir köşesinde tartışmaları dinliyorduk. Bu şekildeki görüşmelerin istenilen sonuca varmasını beklemek boşunaydı. Bunu anladık. Sonunda, karma komisyon başkanından söz istedim. Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu konuşmayı yaptım: "Efendim, dedim, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye görüşme ve tartışmayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, güçle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyeti ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de, Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hâkimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacakmıyız, bırakmayacakmıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldu bitti haline gelmiş olan bir gerçeği, kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi doğal olarak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, şekline uygun olarak ifade edilecektir. Fakat, belki de bazı kafalar kesilecektir.

İşin ilim yönüne gelince, hoca efendilerin merak ve endişeye kapılmalarına yer yoktur. Bu konuda ilmî açıklamalarda bulunayım" dedim ve uzun uzadıya birtakım açıklamalar yaptım. Bunun üzerine, Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi, "Affedersiniz

efendim, dedi, biz konuyu başka bakımdan ele alıyorduk; açıklamalarınızla aydınlandık” dedi. Konu karma komisyonca çözüme bağlanmıştı.

Osmanlı Saltanatı‘nın Yıkılış ve

Göçüş Merasiminin Son Aşaması

Hızla kanun tasarısı hazırlandı. O gün, Meclis'in ikinci oturumunda okundu. Ad okunarak oya konması teklifine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki, "Bu ebedî olarak koruyacak ilkeleri, yüce Meclis'in oy birliği ile kabul edeceğini sanırım." "Oya" sesleri yükseldi. Sonunda, başkan oya sundu ve "oy birliği ile kabul edilmiştir" dedi. Yalnız olumsuzluk bildiren bir ses işitildi: "Ben muhalifim!" Bu ses "söz yok" sesleriyle boğuldu. İşte Efendiler, Osmanlı Saltanatı'nın yıkılış ve göçüş töreninin son aşaması böyle geçmiştir.

Vahdettin bir İngiliz Harp Gemisiyle İstanbul’dan Kaçıyor

17 Kasım 1922 tarihli resmî bir telgrafın ilk cümlesi şuydu: “Vahdettin Efendi bu gece saraydan ayrılmıştır.” Bu telgrafın bir iki cümlesini, daha 18 Kasım 1922 gününe ait Meclis tutanaklarında okumuşsunuzdur. Fakat, telgrafın aslında, bu ayrılışa kimlerin yardım etmiş olabileceğinden, kutsal emanetlerin nasıl korunacağından ve daha başka hususlardan bahseden alt tarafı da vardır.

Aynı gün Meclis’te okunmuş bir mektup kopyasıyla ona ekli - ajanslarla yayınlanmış- bir bildiri örneğini de kayıtardan bir daha okuyalım:

17.11.1922

Mektup Kopyesi

Bir sayfasını ilişik olarak sunduğum resmî bildiride açıklandığı gibi, zâtı şâhâne, İngiltere’nin koruyuculuğuna sığınarak bir İngiliz Harp gemisiyle İstanbul’dan ayrılmıştır…

İmza:

Harrington

Mektuba Ekli Bildiri Örneği

“Resmen bildirilir ki, Zâtışâhâne, bugünkü durum karşısında hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün Müslümanların halifesi sıfatıyla İngiliz koruyuculuğunu ve aynı zamanda İstanbul’dan başka bir yere götürülmesini istemiştir. Zâtışahane’nin istiği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye’deki İngiliz Kuvvetleri’nin Başkomutanı General Sir Charles Harrington, (Sör Çarlz Harrington) Zâtışâhâne’yi almaya giderek, bir İngiliz harp gemisine kadar kendisine eşlik etmiş ve Zâtışâhâne, vapurda Akdeniz Filosu Genel Komutanı Amiral Sir De Brook (Sör Bruk) tarafından karşılanmıştır. İngiliz Olağanüstü Komiser Vekili Sir Newill Henderson, Zâtışâhâne’yi gemide ziyaret ederek Kral Beşinci George’a bildirilmek üzere arzularını sormuştur.”

General Harrington’un Ulviye Sultan adında bir hanıma gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, “hiçbir karşılık verilmemiş olduğu” notuyla Refet Paşa’ya gönderilmiş. O da, 25 Kasım 1922 tarihinde bize bir kopyasını göndermişti. Fransızca mektubun bize gönderilen Türkçe kopyası şudur:

Sultan Hanımefendi Hazretleri,

Şu sıralarda Malta’ya yaklaşmakta olan Padişah Hazretleri’nden, ailesinin durumu hakkında bilgi rica eden bir telsiz aldım. Bu konuda, geçen Cumartesi, Yıldız’dan bilgi almış ve Kadınefendi Hazretleri’nin sağlık ve neş‘elerinin yerinde olduğunu öğrenmiş ve derhal Zatışahane’ye bildirmiştim. Eğer Padişah Hazretleri’nin aileleri hakkında yeni bilgiler lûtfederseniz, onu da derhal Zâtışâhâne’ye sunmakla mutluluk duyarım. Zâtışahâne’nin içinde bulundukları güçlükler dolayısıyla, en samimî dileklerimi

Kadınefendi Hazretleri'ne ve pek muhterem ailelerine sunmama izin vermenizi ve en derin saygı ve tazimlerinin kabulünü rica ederim.

İmza:

Harrington

Efendiler, bu son mektup, üzerinde durulmaya değer nitelikte değildir. Bundan başka General Harrington'un, İstanbul'daki askerî memurumuza yazdığı mektup ile ekinde yazılanlar üzerinde görüş belirtmeyi de gereksiz bulurum.

Kamuoyunu gerçek durumla karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. O zaman, Saltanat'ı atadan oğula geçirmek gibi yanlış bir şeklin sonucu olarak, büyük bir makam, tantanalı bir ünvan kazanabilmiş bir sefilin, gururu çok yüksek asil bir milleti nasıl utanılacak bir duruma düşürebileceği kendiliğinden anlaşılır.

Gerçekten de, her ne sebeple ve ne şekilde olursa olsun, Vahdettin gibi hürriyetini ve hayatını milleti içinde tehlikede görebilecek kadar âdi bir yaratığın, bir dakika bile olsa, bir milletin başında olduğunu düşünmek ne hazindir! Şükre değer bir durumdur ki, bu alçak, mirasına konduğu Saltanat makamından millet tarafından atıldıktan sonra, alçaklığını sonuna kadar getirmiş oluyor. Türk milletinin bu işte önce davranması elbette takdire değer.

Âciz, âdi, duygu ve anlayıştan yoksun bir yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancının koruyuculuğuna sığınabilir; ancak, böyle bir yaratığın bütün Müslümanların Halifesi sıfatını taşıdığını ifade etmek elbette doğru değildir. Böyle bir düşünce şeklinin doğru olabilmesi, öncelikle, bütün Müslüman milletlerin esir olmaları şartına bağlıdır. Halbuki, dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimiz boyunca hürriyet ve bağımsızlığa sembol olmuş bir milletiz! Değersiz hayatlarını iki buçuk gün daha fazla ve sefilce sürükleyebilmek için, her türlü düşkünlüğe katlanmakta bir sakınca görmeyen halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Böylece, devletlerin,

milletlerin biribirleriyle olan ilişkilerinde, kişilerin, özellikle bağlı bulundukları devlet ve milletin zararına da olsa kişisel durumlarından ve kendi hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek alçakların herhangi bir önemi olamayacağı şeklindeki bilinen gerçeği bir defa daha ortaya koymuş olduk.

Milletler arasındaki ilişkilerde mankenlerden yararlanma yöntemine rağbet etme devrine son vermek, medenî dünyanın samimi bir dileği olmalıdır.

Abdülmecit Efendi’nin Büyük Millet Meclisi’nce

Halife Seçilmesi

Saygıdeğer Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kaçak Halife'nin halifeliği kaldırıldı. Yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi. Meclis'çe, yeni halife seçilmeden önce, seçilecek şahsın da Padişahlık sevda ve dâvâsına katılarak, herhangi bir yabancı devlete sığınması ihtimalini ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bunun için İstanbul'da bulunan görevlimiz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hattâ elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilâfet ve saltanatla ilgili kararını tamamen kabul ettiğini bildiren bir belge alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü, İstanbul'da Refet Paşa'ya bir şifreli telgrafla verdiğim talimatta başlıca şu noktaları belirtmiştim: "Abdülmecit Efendi, Halife-i Müslimin ünvanını kullanacaktır. Bu ünvana başka bir sıfat ve kelime eklenmeyecektir. İslâm dünyasına duyurulmak üzere hazırlayacağı bir bildiriyi, sizin aracılığınızla önce bize şifre olarak bildirecektir. Bu bildiri, onaylandıktan sonra yine şifre ile ve sizin aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayınlanacaktır. Bu bildiri metninde başlıca şu noktalar yer alacaktır:

a) *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini halifeliğe seçmesinden dolayı memnun olduğu açıkça söylenecektir.*

b) *Vahdettin Efendi'nin hareket şekli detaylı olarak ele alınıp kötülenecektir.*

c) *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun, 10. madesine kadar olan hükümleri, uygun bir biçimde açıklanarak ve önemli olan ifadeleri olduğu gibi tekrarlanarak, Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmeti'nin kendisine ait niteliğinin ve idare şeklinin Türk halkı ve bütün İslâm*

dünyası için en yararlı ve en uygun rejim olduğu belirtilip tespit edilecektir.

d) *Türkiye millî halk hükûmetinin geçmişteki hizmetlerinden ve yararlı çalışmalarından övücü bir dile bahsedilecektir.*

e) *Bu bildiride, belirtilen noktalar dışında, siyasî sayılabilecek bir nokta ve düşünce söz konusu edilmeyecektir.”*

19 Kasım 1922 tarihli açık bir telgrafla da, Abdülmecit Efendi’ye: “Türkiye Devleti’nin hâkimiyetini kayıtsız, şartsız millete veren Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince, yürütme gücü ve yasama yetkisi kendisinde belirmiş ve toplanmış bulunan, milletin tek ve gerçek temsilcilerinden kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1 Kasım 1922 tarihinde oybirliği ile kabul ettiği gerekçe ve ilkeler çerçevesinde ve Yüce Meclis’in 18 Kasım 1922 tarihli oturumunda halifeliğe seçilmiş olduğunu bildirdim.

19 kasım 1922 tarihli bir şifreli telgrafla Refet Paşa, çektiğimiz telgraflara cevap veriyordu. Abdülmecit Efendi: “imzasının üstünde Halife-i Müslimin ve Hâdimü‘l-Haremeyn ünvanlarının bulunmasının ve Cuma selâmlığında hil’at giymesinin ve Fatih’inki gibi bir sarık sarılmasının mümkün ve uygun olacağı” görüşünü ileri sürmüş. İslâm dünyasına yayınlayacağı bildiri metninde, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemeyeceğini bildirmiş. Bildiri İstanbul gazetelerinde yayınlanırken, Türkçesi ile birlikte Arapçaya çevrilmiş metninin de yayınlatılması” görüşünü ortaya atmış.

Refet Paşa’ya 20 Kasım 1922 günü makine başında verdiğim cevapta, “Halife-i Müslimîn” ünvanıyla birlikte “Hâdimü‘l-Haremeyni’ş şerifeyn” ünvanının kullanılmasını da

uygun bulduğumu söyledim. Cuma töreninde Fatih’in kıyafetine girmesini uygunsuz buldum. Redingot veya İstanbulin (Osmanlı redingotu) giyebileceğini, askerî üniformanın elbette söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayınlanacak bildiride, Vahdettin’in adı söylenmeden eski halifenin manevî şahsiyetinin ve zamanında düşünen kötü durumun dile getirilmesinin gerekli olduğunu bildirdim.

Abdülmecit Efendi, Babasının Adı Dolayısıyla da Olsa

“Han” Ünvanından Vazgeçemiyor

Refet Paşa’dan, 20 kasım 1922’de aldığım şifreli telgrafın birinci maddesinde, Refet Paşa diyordu ki, “Abdülmecit Efendi’nin 29 rebiülevvel tarihli yazısının altında “Halife-i Resûlullah Hâdimü‘l Haremeyn’iş - Şerifeyn” ünvanının altında “Abdülmecit Bin Abdülaziz Han” imzası kullanılmıştır.

Efendiler, yaptığımız uyarıyı iyi karşıladığını bildirmiş olan Abdulmecit Efendi, “Halife-i Müslimîn” yerine “Halife-i Resûlullah” ve babasının adı dolayısıyla “Han” ünvanlarını kullanmaktan kendini alamamıştır. Bir takım düşünceler ileri sürdükten sonra da, Vahdettin’le ilgili demeçten vazgeçtiğini, çünkü, “başkasının kötü işlerini dile getirmek şeklinde bile olsa, bu türlü demeçlerin kendi prensip ve karakterine ağır geleceğinin açık olduğunu” bildirmiş. Bu nokta, telgrafın ikinci maddesinde yer almıştı. Telgrafın üçüncü maddesi, benim Meclis Başkanı sıfatıyla kendisine, halifeliğe seçildiğini bildiren telgrafıma yazdığı cevap niteliğinde idi. Bu cevapta: “Ankara’da Türkiye Büyük Millet meclisi Başkanı Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne” diye doğrudan doğruya şahsıma hitap eden bir başlık kullanılmıştı. Dördüncü maddede, İslâm dünyasına duyuracağı bildiri şekli vardı. Bu bildirinin yazıldığı İstanbul’un, “Dârü‘l-Hilâfetü‘l - Aliyye” olduğunu da özenle belirtilmişti.

21 Kasım 1922 tarihi bir telgrafta: “Halife-i Resulûllah yerine, daha önce de bildirdiğimiz gibi Halife-i Müslimin denilecektir” dedik. Kendisine, halife seçildiğini bildiren telgrafımıza vereceği cevabın, şahsıma değil Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı‘na yazılmasını hatırlattık. Yazılarında siyasî ve genel konularla ilgili kelimelerin bulunduğunu, bunlardan kaçınılması gerektiğini bildirdik.

Efendiler, önemsiz ayrıntılar gibi sayılması pek mümkün olan bu açıklamalarımla işaret etmek istediğim asıl nokta şudur: Ben, şahıs hâkimiyetine dayanan saltanatın kaldırılmasından sonra, başka ünvanla aynı nitelikle bir makamdan ibaret olması gereken hilâfetin de ortadan kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun, elverişli zaman ve fırsatta açıklanmasını doğal buluyordum. Halife seçilen Abdülmecit Efendi'nin bu gerçekten büsbütün habersiz olduğu iddia edilemez. Özellikle, kendisinin Halife ünvanıyla saltanat sürmesinin imkân ve şartlarını hazırlayıp sağlayabileceklerini hayal edenlerin varlığı düşünülürse, Abdülmecit Efendi'nin ve tabiî taraftarlarının saf ve gafil oldukları zannına kapılmak hiç de doğru olamazdı.

Halife Olacak Zatın Sıfat ve Yetkisi Ne Olacaktı

Şimdi, arzu buyurursanız, Halife seçimi dolayısıyla Meclis'in 18 Kasım 1922 günü gizli oturumlarında geçen görüşmelerle ilgili kısa bir bilgi vereyim:

Meclis'te konuyu pek ciddî ve önemli sayanlar vardı. Özellikle hoca efendiler, kendi uzmanlıkları ile ilgili bir konu bulduklarından çok dikkatli ve uyanık idiler. Bir halife kaçmış... Onu makamından indirmek ve yenisini seçmek... Sonra, yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek... Milletin ve devletin başına geçirmek.. Kısacası, Halifenin kaçması yüzünden Türkiye'de ve bütün İslâm dünyasında, karışıklık çıkmış veyahut çıkacakmış... Onun için, tedbirler alınmalı imiş... şeklinde düşünceler, endişeler ortaya atılıyordu.

Bazı konuşmacılar da, halife olacak zatın sıfat ve yetkisinin ne olacağına tespit gereğinden söz ediyorlardı.

Görüşme ve tartışmalara ben de katıldım. Konuşmalarımın çoğu, ileri sürülen düşüncelere cevap niteliğinde idi. Söylediklerimin özü şu cümlelerde toplanıyordu:

"Bu konu fazlasıyla tartışılıp tahlil edilebilir. Ancak, tartışma ve tahlillerde ne kadar ileri gidersek, konuyu çözüme bağlamakta da o kadar güçlük ve gecikmelere uğrarız. Yalnız, şu noktaya hepinizin dikkatini çekerim. Bu Meclis, Türk halkının meclisidir. Bu Meclis'in sıfat ve yetkileri yalnız ve ancak Türk halkının ve Türk vatanının varlığı ve kaderi ile ilgili ve onlar üzerinde etki yapabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün İslâm dünyasını içine alan bir güç ve kudrete sahip olamaz. Efendiler! Türk milleti ve onun temsilcilerinden kurulmuş bulunan Meclisimiz, kendi

varlığını, halife ünvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir kişinin eline veremez ve vermeyecektir Efendiler! Bundan dolayı İslâm dünyasında karışıklık varmış veyahut olacakmış. Bunların hepsi anlamsız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor.”

Bu sözüme itiraz eden bir kişiye cevap verdim ve açıkça dedim ki:

“Sen yalan söyleyebilirsin, yaratılışın buna elverişlidir!”

Efendiler, ortalığı gürültüye vermenin gereği olmadığını açıkladıktan sonra, dedim ki, “Bizim dünya gözündeki en büyük güç ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Hilâfet makamı esaret altında olabilir. Halife ünvanını taşıyanlar, yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler elele verip her şeyi yapabilecek bir işbirliğine girişebilirler. Fakat, yeni Türkiye’nin rejimini, politikasını ve kuvvetini hiçbir şekilde sarsamazlar.”

Türk Halkı Kayıtsız Şartsız Hakimiyetine Sahiptir

Türk halkının kayıtsız ve şartsız hâkimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve kesinlikle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir anlamda, hiçbir şekilde, hiç bir renk ve hiçbir kılavuzlukta ortaklık kabul etmez. Ünvanı, ister halife ister başka bir şey olsun, hiç kimse bu milletin kaderine ortak çıkamaz. Millet buna kesinlikle izin vermez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Bunun içindir ki, kaçmış olan Halife'nin halifeliğine son verip, yenisini seçmek ve bu konu ile ilgili bütün işlemlerde, belirttiğim görüşler çerçevesinde hareket etmek zorunludur. Başka türlüsüne kesinlikle imkân yoktur.

Saygıdeğer Efendiler, biraz tartışmalı ve gürültülü olmakla birlikte, yapılacak işlem üzerinde Meclis'te çoğunlukla görüş birliği sağlandı. Ondan sonraki sonuç da yüksek malûmunuzdur.

Saltanatın kaldırılması üzerine, İstanbul'da hükûmet adını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşalarla, arkadaşlarının Saray'a istifalarını nasıl verdiklerinden; İstanbul'un yönetimini düzene sokmak için verdiğimiz talimat ve emirlerden söz ederek kurulunuzu yormayı yararlı bulmuyorum.

Lozan Barış Konferansı

Lozan Konferansı genel toplantısı, 21 Kasım 1922 günü yapılmıştır. Bu konferansta Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Milletvekili Hasan Bey ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki delegeler kurulunu oluşturuyordu.

Kurulumuz, Kasım 1922 başlarında Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

Efendiler, iki dönemden ibaret olup sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve sonucu dünyaca bilinen bir husustur.

Bir süre Ankara'da Lozan Konferansı görüşmelerini takip ettim. Görüşmeler hararetli ve tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını tanıyan olumlu bir sonuç görülmüyordu. Ben bunu pek doğal buluyordum. Çünkü, Lozan Barış masasında ele alınan meseleler, yalnız üç dört yıllık yeni devreye ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesabı görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık ve bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Efendiler, bilindiği üzere, yeni Türk Devleti'nin yerini aldığı Osmanlı Devleti, Uhud-ı Atîka (Eski Anlaşmalar) adı altında birtakım kapitülasyonların esiri idi, Hristiyan halkın birçok hakları ve ayrıcalıkları vardı. Osmanlı Devleti, Osmanlı ülkesinde oturan yabancılara karşı yargı hakkını uygulayamadı; Osmanlı vatandaşlarından aldığı vergiyi, yabancılardan alması engellenmiş bulunuyordu. Devletin varlığını kemiren ve kendi sınırları içinde yaşayan azınlıklarla ilgili tedbirler alması mümkün değildi.

Osmanlı Devleti, kendisini kuran temel unsurun, Türk Milletinin, insanca yaşamasını sağlayacak tedbirleri alma bakımından da engellenmişti; memleketi imar edemez, demiryolu yaptıramazdı. Hattâ okul yaptırmakta bile serbest değildi. Bu gibi durumlarda, yabancı devletler hemen işe karışırlardı.

Osmanlı hükümdarları ve çevresindeki yakınları, gürültü ve gösteriş içinde yaşayabilmek için memleket ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttuktan başka, milletin her türlü çıkarlarını feda etmek, devletin haysiyet ve şerefini ayaklar altına almak şekliyle birçok dış borçlar yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma gelmiş dünya gözünde, iflas etmiş sayılmıştı.

Osmanlı Devleti’nin Dünya Gözünde

Hiçbir Değeri Kalmamıştı

Efendiler, mirasçısı olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünya gözünde hiçbir değeri, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı. Devletlerarası hukukun dışında tutulmuş, sanki himaye ve korunmaya muhtaç bir duruma gelmiş gibi kabul ediliyordu.

Geçmişteki hoşgörürlüğün ve yapılan yanlışların sorumlusu biz olmadığımıza göre, yüzyılların birikmiş hesapları bizden sorulmamak gerekirken, bu konuda da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Milleti ve memleketi gerçek bağımsızlık ve hakimiyetine sahip kılmak için, bu güçlüğe ve fedakarlığa da katlanmak bizim üzerimize yüklenmişti. Ben, mutlaka olumlu bir sonuç alınacağından emindim. Türk milletinin varlığı için, bağımsızlığı için, hâkimiyeti için ne pahasına olursa olsun elde etmeye ve sağlamaya mecbur olduğu hakların dünyaca tanınacağından asla şüphem yoktu. Çünkü, gerçekte bu haklar, kuvvetle, liyakatle, fiilî ve maddi olarak elde edilmişti. Konferans masasında istediğimiz zaten elde edilmiş olan bu hakların şeklince ifade ve onaylanmasından başka bir şey değildi. İsteklerimiz, açık ve doğal haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı kazanmak ve korumak için kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de yeterliydi. En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağımız millî hâkimiyetimizi kavramış, onu fiilî olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutulabileceğimizi fiilen ispatlamış olmamızdı.

İşte bu düşüncelerle, konferansın gidişini soğukkanlılıkla takip ediyor ve ortaya çıkan tersliklere gereğinden fazla önem vermiyordum.

Halkın İçinde Bulunduğu Psikolojiyi,

Düşünce ve Eğilimlerini Bir Daha İncelemek İçin

Halkla Yakından Temasa Geçmek

Efendiler, saltanatın kaldırılması ve hilâfet makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa geçmek, halkın içinde bulunduğu psikolojiyi, düşünce ve eğilimlerini bir daha incelemek önem kazanıyordu. Bunun dışında, Meclis, son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni, siyasî bir parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış gerçekleşince cemiyet teşkilâtımızın, siyasî bir partiye dönüşmesini gerekli buluyordum. Bu konuda da doğrudan doğruya halk ile görüşüp konuşmayı yararlı sayıyordum. Zaferden sonra, eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da, yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla, Batı Anadolu'da bir gezi yapmak üzere, 14 Aralık 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den başlayarak, İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir'de, halkı uygun yerlerde toplayarak uzun sohbetlerde bulundum. Halkın, bana diledikleri gibi serbestçe sorular sormasını istedim. Sorulan sorulara cevap olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konferanslar verdim.

Saygıdeğer Efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği hususlardan dikkati çeken noktalar şunlardı:

Lozan Konferansı ve sonucu, millî hakimiyet ve hilafet makamı, bunların durumları ve ilişkileri, bir de kurmak niyetinde olduğum anlaşılan siyasi parti..

Lozan Konferansı görüşmelerini, her yerde özetleyerek olduğu gibi anlatıyordum... Olumlu sonuç alınacağı hakkındaki inancımı da belirterek, milletin endişesini gidermeye çalışıyordum.

Millî Hakimiyet İle Hilâfet Makamının

Durumları İle İlişkileri

Halkın, millî hakimiyet ve hilafet makamının durumları ile, bunların ilişkileri konusunda merak ve endişeye kapılmakta hakkı vardı. Çünkü, Meclis 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla, kişi hâkimiyetine dayanan devlet şeklinin, 16 Mart 1920 tarihinden başlayarak ve sonsuza kadar tarihe karıştığını ilân ettikten sonra, bir takım Şükrü Hocalar, "Müslüman kamuoyu şüphe ve üzüntülere düşmüştür" diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. Bunlar: "Hilâfet demek, Hükûmet demektir. Hilâfetin hak ve görevlerini yok etmek hiç kimsenin, hiç bir meclisin elinde değildir" dâvâsını ortaya atmışlardı. Meclis'in milletin ortadan kaldırdığı kişi saltanatını, hilâfet makamında devam ettirmek ve Padişah'ın yerine Halife'yi geçirmek sevdasına düşmüşlerdi.

Gerçekten de gerici bir grup, Afyonkarahisar Milletvekili Hoca Şükrü imzasıyla "İslâm Hilâfeti ve Büyük Millet Meclisi" adıyla bir broşür yayınladı. Bu broşürün, Ankara'da 15 Ocak 1923 tarihinde yayınlandığı ve bütün milletvekillerine dağıtıldığı, bana İzmit'te bildirildi. Broşürün üzerine sadece 1339 (1923) yılı yazılmıştı. Fakat, broşürün daha ben Ankara'da iken hazırlanıp bastırıldığı ve benim Ankara'dan ayrılış tarihim olan 14 Ocak 1923 gününün ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmıştı.

Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları, "Halife Meclis'in, Meclis Halifenindir" safsatasıyla, Millet Meclisi'ni Halife'nin danışma kurulu ve Halife'yi Meclis'in, dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Halife Olan Zatı Ümitlendirecek Bağlılık Gösterileri

Efendiler, Halife bulunan kişiyi ümitlendirecek bazı bağlılık gösterileri de dikkati çekiyordu. Gizli olarak yapılan bağlılık gösterileri ise, bizim dışardan tahmin ettiklerimizden daha fazla imiş. Bu konuda bir fikir vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya'da görevli memurumuz ve temsilcimiz olan Refet Paşa'nın, o günlerde, Halife'ye "Konya" adındaki bir atı sunması dolayısıyla, kendi kardeşi ve aynı zamanda yaveri Rıfat Bey'e yazdığı bir şifreli telgrafla, bu telgrafa Halife'nin başyaveri aracılığıyla verdiği cevabı, olduğu gibi bilginize sunacağım:

Şifre

05.01.1923

Rıfat Bey'e

Konya'yı, Halife Hazretleri'ne sunmak için getirmiştim. Yalnız şimdi ne durumda olduğunu görmedim. Cesaret edemiyorum. İstanbul'da iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığım için, Halife Hazretleri'nin başyaverlerinden de hayvan satın alınması hususunda acele etmemelerini rica etmiştim. Hayvanın Halife Hazretleri tarafından beğenilmesini, Tanrı'nın bir lûtfu sayıyorum. Büyük bir cesaretlik olacağını bilmekle birlikte, İstiklâl Savaşı'nın tarihî bir hâtırası olduğu için, en sadık bir askerin gazâ yadigârı olarak sunduğu Konya'nın Halife Hazretleri tarafından lûtfen kabulüne ve Halife Hazretleri'ne duyurulmasına aracı olmalarını Başyaver Şekip Bey'den rica ederim. Konya'yı ve bu şifreyi, Şekip Bey'e hemen teslim ediniz.

Refet

7.1.1923

Trakya Olağanüstü Temsilcisi Refet Paşa Hazretleri'ne

Saygıyla bildiririm:

Pek sayın kardeşiniz Rifat Bey'in teslim ettiği yüce şahsınızdan gelen telgrafı Halife Hazretleri Efendimiz'e bildirdim. Peygamber vekili olan Halife Hazretleri, gerek bir defa daha ifade buyurulan içten bağlılık duygularından ve gerek kendilerine sunulan Konya adındaki hayvandan dolayı pek hoşnut ve müteşekkir kaldılar. Aziz vatanımızın bağımsızlılığını korumak gibi, pek kutsal ve yüce bir gayenin elde edilmesine çalışan büyük simalar arasında seçkin bir yeri olan yüksek şahsiyetlerinin de yiğitlik ve fedakârlık gösterdikleri er meydanlarından birinin adıyla anılan bu sevimli ve güzel ata sahip olmakla iftihar ettiler. Yüce Cebrail, kâinatın şerefi Peygamberimiz Hazretleri'ne (S.A.S.) peygamberliği bildirdiği gibi, zâtıdevletiniz de Halife Hazretleri'ne Peygamberin vekili olduğunu bildirdiğinizden dolayı, yüksek şahsiyetiniz, kendilerine bütün ömürlerinin en mutlu ve kutsal bir olayını her zaman hatırlatacaktır. Yüksek şahsiyetlerinin bu aziz hâtıraya karışmış olmaları dolayısıyla, sık sık ve içten gelen bir sevgi ile hatırlanacakları zaten belli iken, bir de her gün, alışıldığı üzere tatlı sabah rüzgarı gidişli bu ata binildikçe, yüksek şahsiyetlerinin değerli hâtırası yeniden anılacak ve canlanacaktır. Şu satırlarla, Halife Efendimiz'in gerçekten tertemiz ve değerbilir duygularına ne dereceye kadar tercüman olabildiğimi kestiremem. Bunu başaramadıysam, eksiğimi, Zâtıdevletlerine, Halife Hazretleri'nin bizzat göstermiş ve ifade buyurmuş oldukları babaca sevgi ve okşayışlar daha önceden telâfi etmiştir, kanaatıyla avunmaktayım. Bu vesileyle ve sonuç olarak size, Tanrı'nın gölgesi ve Peygamber'in vekili Halife Hazretleri'nin özel selâmlarını ve hayır dualarını bildirmek ve

müjdelemekle şeref duyar, üstün saygılarının kabulünü rica ederim, Efendim Hazretleri.

Şekip Hakkı

Başyaver

(Bu yazışmaları ve karşılıklı sevgi gösterilerini, biz ancak hilâfetin kaldırılmasından ve Halife'nin soyundan gelen kimselerin memleketten çıkarılmasından sonra rastlantı eseri olarak öğrenebildik.)

Din oyunu aktörleri, Halife'yi bütün İslâm dünyasına hükümdar yapmak istiyorlardı

Şunu bildirmeliyim ki, Şükrü Efendi Hoca ile, onu ve imzasını ileri süren politikacılar, Sultan veya Padişah ünvanını taşıyan bir hükümdar yerine, ünvanı Halife olan bir hükümdar koyarak konuşmuşlar ve iddialarda bulunmuşlardı. Yalnız şu farkla ki, herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine, dünyanın dört bucağında kitleler halinde yaşayan, türlü türlü ırktan üç yüz milyonluk bir topluluğa hüküm yürüten bir hükümdardan, onun görev ve yetkilerinden söz etmişlerdi. Bu, bütün İslâm dünyasına hâkim olacak büyük hükümdarın eline, kuvvet olarak, üç yüz milyon Muhammed ümmetinden yalnız on beş milyon Türk halkını lûtfetmişlerdi. Halife adındaki hükümdar, "yeryüzündeki bütün Müslümanların işlerini yönetecek, dünya işleriyle ilgili hükümlerden, onların çıkarlarına en uygun olanları hakkında karar" verecekti. Bütün Müslümanların "haklarını savunacak, onların işlerine ve problemlerine etkili bir azim ve irade ile" sahip çıkacaktı.

Halife adındaki hükümdar, yeryüzündeki üç yüz milyon Müslüman arasında, adaleti sürekli olarak ayakta tutacak, vatandaş haklarını gözetecek, güvenlik ve huzur bozucu olaylara engel olacak, Müslümanlara, başka dinlere bağlı olanlardan gelmesi muhtemel saldırıları önleyecekti. İslâm topluluğunun güven içinde yaşamasını, gelişip kalkınmasını sağlayıcı çareleri hazırlamakla yükümlü bulunacaktı.

Saygıdeğer Efendiler, bu kadar kara cahil, dünya şartlarından ve gerçeklerden bu denli habersiz Şükrü Hoca ve benzerlerinin milletimizi kandırmak için, İslâmî hükümler diye yayınladıkları safsataların, gerçekte tekrarlanacak bir değeri yoktur. Ancak, bunca yüzyıllar boyunca olduğu gibi, bugün de, milletlerin cahilliğinden ve bağnazlığından yararlanarak binbir türlü siyasî ve kişisel maksatla çıkar sağlamak için, dini alet ve araç olarak kullanmak girişiminde bulunanların memleket içinde de dışında da var oluşu, ne yazık ki, daha bizi bu konuda söz söylemekten alıkoyamıyor. İnsanlık dünyasında, din konusundaki uzmanlık ve derin bilgi, her türlü hurafelerden arınarak, gerçek bilim ve tekniğin ışıklarıyla tertemiz ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde rastlanacaktır.

Şükrü Hocaların ne kadar anlamsız, mantıksız ve uygulama yeteneğinden yoksun düşünce ve hükümler savurduklarını anlamamak için, cidden Hoca Efendi gibi allahlık denilen yaratıklardan olmak lâzımdır.

Onların dediği gibi, Halifenin ve Hilâfetin otoritesi, bütün dünya Müslümanları üzerinde geçerli olmak gerekince, bütün varlığını ve kuvvet kaynaklarını yalnız Halifenin emir ve yasaklarına bırakmakla, Türk halkının omuzlarına bindirilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lâzım gelmez miydi?

Onların ileri sürdükleri gerekçe ve hükümlere göre, Halife adını taşıyan hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısacası dünyanın dört köşesindeki İslâmların ve İslâm memleketlerinin işlerinde yetki sahibi olacaktı.

Bu hayalin hiçbir zaman gerçekleşmemiş olduğu bilinmektedir. İslâm topluluklarının başka başka maksatlarla biri birinden ayrıldıkları; Emevîlerin Endülüs’te, Alevîlerin

Kuzey Afrika'da, Fatımilerin Mısır'da, Abbasîlerin Bağdat'ta birer hilâfet yani saltanat kurdukları; hattâ Endülüs'te her bin kişilik bir topluluğun "bir halifesi ile bir minberi" olduğu, Hoca Şükrü imzalı broşürde de yer almıştır.

Bu tarihi gerçeği bilmezlikten gelerek, hemen hepsi yabancı devletlerin idaresi altında bulunan veya bağımsız olan Müslüman milletlere ve devletlere Halife adı altında bir hükümdar tayin etmek akıl ve gerçek ile bağdaştırılabilir miydi? Hele, böyle bir hükümdarın konumunu korumak için, bir avuç Türk halkını o hükümdarın emrine vermek, onu yok etmek için uygulanagelen tedbirlerin en etkilisi olmaz mıydı? "Halifenin görevi ruhanî değildir", "Hilafetin temeli, maddi iktidar ve hükûmet kuvvetidir" diyenlerin, Hilâfetin devlet, Halifenin devlet başkanı olduğunu ifade ve ispat ettikleri ve maksatlarının halife ünvanını taşıyan bir kişiyi Türkiye Devleti'nin başkanlığına geçirmek olduğu kolaylıkla anlaşılabiliyordu.

Saygıdeğer Efendiler, Şükrü Hoca Efendi'nin ve politikacı arkadaşlarının, siyasî maksatlarını açıktan açığa ortaya koymayıp, bunu bütün İslâm dünyasına mal etmek istedikleri dinî bir konu olarak ele almaları, Hilâfet oyuncağının ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.

Hilâfet Konusunda Halkın Şüphe ve

Endişesini Gidermek İçin Yaptığım Açıklamalar

Hilâfet konusunda halkın şüphe ve endişesini gidermek için, her yerde gerektiği kadar konuştum ve açıklamalarda bulundum. Kesin olarak belirttim ki, “milletimizin kurduğu yeni devletin kaderine, işlerine, bağımsızlığına, ünvanı ne olursa olsun hiç kimseyi karıştırmayız! Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuz olarak da koruyacaktır!”

Millete anlattım ki, bütün Müslümanları içine alan bir devlet kurmak görevi ile yükümlü imiş gibi hayal edilen bir Halifenin, görevini yerine getirebilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine doğal tutulamaz. Millet buna razı olamaz! Türk halkı, bu kadar büyük bir sorumluluğu bu kadar mantıksız bir görevi üzerine alamaz.

Milletimiz, yüzyıllarca bu anlamsız ve boş görüşten hareket ettirildi. Fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen Çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu evlatlarının sayısını biliyor musunuz? dedim. Suriye’yi, Irak’ı elden çıkarmamak için, Mısır’da barınabilmek için, Afrika’da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? Ve sonuç ne oldu, görüyor musunuz? dedim.

Halife’ye dünyaya meydan okutmak ve onu bütün İslâm dünyasının işlerinde söz ve yetki sahibi kılmak düşüncesinde olanlar, bu görevi Anadolu halkından değil, onun sekiz on katı nüfusa sahip olan büyük Müslüman kitlelerden beklemelidirler! Yeni Türkiye’nin ve Yeni Türkiye halkının, artık, kendi varlık ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur... Başkalarına verilecek bir parçası kalmamıştır! dedim.

Bir başka noktayı da halka iyice açıklayabilmek için, şunları söyledim: Bir an için kabul edelim ki, dedim; Türkiye söz konusu görevi kabul etsin... Bütün İslâm dünyasını bir noktada birleştirerek yönetmek gayesinde yürüsün ve başarmış da olsun! Pekâlâ ama, uyruğumuz ve idaremiz altına almak istediğimiz milletler, derlerse ki, “bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat, biz bağımsız kalmak istiyoruz. Bağımsızlık ve hâkimiyetimize kimsenin karışmasını uygun bulmayız! Biz kendi kendimizi yönetmeye yeterliyiz. O zaman, Türk halkının bütün bu gayret ve fedakârlığı yalnızca bir teşekkür ve dua almak için mi göze alınacaktır?

Görülüyordu ki, boş bir istek ve heves için, bir şüphe ve hayal için, Türk halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilâfet ve Halifeye görev ve yetki vermek düşüncesinin temelinde yatan esas bundan ibaretti.

Efendiler, halka sordum: Bir İslâm devleti olan İran ve Afganistan, Halifenin herhangi bir yetkisini tanır mı?, tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü, böyle bir yetki devletinin istiklâlini milletinin hâkimiyetini ortadan kaldırır.

Millete şunu da hatırlattım ki, kendimizi dünyanın hâkimi zannetmek yanlışı, artık devam etmemelidir. Dünyanın durumunu ve dünyadaki gerçek yerimizi tanımamaktaki yanlışlıkla, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felâketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz.

Efendiler, İngiliz tarihçilerinden Wells, iki yıl önce yayınlanan bir tarih yazdı. Eserinin son sayfaları “Dünya Tarihinin Gelecekteki Safhası” başlığı altında bazı düşünce ve görüşleri içine almaktadır. Bu görüşlerin yönelmiş olduğu hedef, “Un gouvernement fédéral mondial” yani “birleşik bir dünya devleti”dir.

Wells, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulabileceğini ve böyle bir devletin önemli ayırıcı özellikleri ile ilgili düşüncelerini belirtiyor; adaletin ve tek bir kanunun hâkimiyeti altında dünyamızın ne durumda bulunacağını hayal ediyor.

Wells, “bütün hâkimiyetler, tek bir hâkimiyet içinde eritilmezse, millîyetlerin üstünde bir kuvvet meydana çıkmazsa, dünya mahvolacaktır” diyor ve “gerçek devlet, çağdaş hayat şartlarının bir zorunluluk haline getirdiği birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz”; “Hiç şüphe yoktur ki, insanlar kendi icatları altında ezilmek istemezlerse er geç birleşmeye mecbur olacaklardır” görüşünü ileri sürüyor.

“İnsanlığın dayanışması ile ilgili büyük hayallerin sonunda, gerçekleşmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçmek gerekeceğinin doğru olarak bilinmediği” ve, “saldırgan bir dış siyaset geleneğine sahip olan devletlerin, birleşik bir dünya devleti tarafından güçlükle temsil edilebileceği”de bildiriliyor. Wells’in “Avrupa ve Asya’nın felâketleri ve ortak ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki parçasındaki milletlerin bir dereceye kadar birleşmesine yardım edecektir”, “olabilir ki, dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılabilir” şeklindeki düşüncelerini de kaydedeyim.

Efendiler, bütün insanlığın görgü, bilgi ve düşüncede yükselip olgunlaşması, Hristiyanlığı, Müslümanlığı, Budizmi bir yana bırakarak basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak duruma getirilmiş saf ve lekesiz bir dünya dininin kurulması ve insanların, şimdiye kadar kavgalar, çirkeflikler, kaba istek ve iştahlar arasında bir sefalethanede yaşamakta olduklarını kabul ederek, bütün vücutları ve zekâları zehirleyen zararlı tohumları yok etmeye karar vermesi gibi şartların

gerçekleşmesini gerektiren “birleşik bir dünya devleti” kurma hayalinin tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz.

Türkiye’ye bulaşmamak şartıyla, Hilâfetçileri ve Panislâmizm taraftarlarını memnun etmek için, bu düşünce ve hayala bir dereceye kadar bizde de tasvir edilmişti.

Ortaya atılan görüş şuydu: Avrupa’da, Asya’da, Afrika’da ve diğer kıt’alarda yaşayan Müslüman toplumları, gelecekte herhangi bir gün kendi irade ve arzularını kullanacak bir güç ve özgürlüğe kavuşurlar ve o zaman lüzumlu ve yararlı görürlerse, çağın gereklerine uygun bir takım uyuşma ve birleşme noktaları bulabilirler. Şüphesiz, her devletin, her toplumun biribirinden karşılayabileceği ihtiyaçları vardır. Karşılıklı çıkarları olacaktır. Tasarlanan bu bağımsız İslâm devletlerinin yetkili temsilcileri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve, “falan ve filân islâm devletleri arasında şu veya bu ilişkiler kurulmuştur. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği şartlar içinde birlikte hareket sağlamak için, bütün İslâm devletlerinin temsilcilerinden kurulu bir meclis oluşturulacaktır. Birleşmiş olan İslâm devletleri bu meclisin başkanı tarafından temsil edilecektir” derlerse ve isterlerse, işte o zaman, o birleşik İslâm devletine hilafet ve ortak meclisin başkanlığına seçilecek kişiye de Halife ünvanını verirler. Yoksa, herhangi bir İslâm devletinin, bir kişiye bütün İslâm dünyasının işlerini yok etme ve yürütme yetkisini vermesi, akıl ve mantığın hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir durumdur.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda Düğüm Noktaları

Efendiler, Hilâfet ve din konularıyla uğraşıldığı sıralarda, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’ndaki bir noktanın halkın ve özellikle aydınların kafasında düğümlenip kaldığını öğrendik. Bu düğüm, kanunda Cumhuriyet’in ilânından sonra da bırakıldığı gibi, kanuna, düğüm teşkil edecek ikinci bir noktanın daha sokulmuş olduğunu görenler, şaşkınlıklarını gizleyememişlerdi ve bugün de gizlememektedirler.

Bu noktaları açıklayayım: 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 7. ve 21 Nisan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 26. maddesi Büyük Millet Meclisi’nin görevlerinden söz eder.

Maddenin başında, Meclis’in ilk görevi olmak üzere, “şeriat hükümlerinin yürütülmesi yer alır. İşte bunun nasıl bir görev ve şeriat hükümlerinden maksadın ne olduğunu anlamakta sıkıntı çekenler vardır. Çünkü, sözü geçen maddede, Büyük Millet Meclisi’nin, “kanunları yapmak, değiştirmek, yorumlamak, yürürlükten kaldırmak v.b.” gibi belirtilen ve sayılan görevleri o kadar geniş kapsamlı ve açıktır ki, “şeriat hükümlerinin yürütülmesi” diye ayrıca ve başlıbaşına bir klisenin yer alması gereksiz sayılmaktadır. Çünkü, “şeriat” demek “kanun” demektir. “Şeriat hükümleri” demek “kanun hükümleri” demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlüsü çağdaş hukuk anlayışı ile bağdaştırılamaz. Bu böyle olunca, “şeriat hükümleri” deyimiyle kastedilen anlam ve kavramın büsbütün başka bir şey olması gerekir.

Efendiler, İlk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nu hazırlayanlara bizzat başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, “şer’i hükümler” deyiminin bir ilişkisi olmadığını anlatmak

için çok çalıştık. Fakat bu deyime, kendi zanlarınca bambaşka anlam verenleri inandırmak mümkün olmadı.

İkinci nokta Efendiler, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesinin başında yer alan "Türkiye Devleti'nin dini, İslâm dinidir" cümlesidir.

Bu cümle, daha Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na geçmeden çok önce, İzmit'te, İstanbul ve İzmit basın mensuplarıyla yaptığımız uzun bir görüşme ve sohbet sırasında, karşımdakilerden birinin şu sorusuyla karşılaştım: "Yeni hükûmetin dini olacak mı?"

İtiraf edeyim ki, böyle bir soru ile karşılaşmayı hiç de istemiyordum. Sebebi, pek kısa olması gereken cevabın, o günkü şartlara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemeyişimdir. Çünkü vatandaşları arasında çeşitli dinlere bağlı unsurlar bulunan ve her dinden olanlar hakkında, adaletli ve tarafsız davranmak, mahkemelerinde vatandaşları ve yabancılar için adaleti eşit ölçülerle uygulamakla yükümlü bulunan bir hükûmetin bu doğal sıfatının, şüpheli yoruma yol açabilecek vasıflarla sınırlandırılması elbette doğru değildir.

"Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçe'dir" dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükûmetle olan resmî işlemlerde Türk dilinin geçerli olması gereğini herkes doğul bulur. Fakat, "Türkiye Devleti'nin dini İslâm dinidir" cümlesi aynı şekilde mi anlaşılacak ve kabul edilecektir? Bu elbette, açıklanmaya ve yorumlanmaya muhtaçtır.

Efendiler, karşımdaki gazetecinin sorusuna "hükûmetin dini olamaz!" diyemedim. Aksini söyledim.

- Vardır Efendim, İslâm dinidir, dedim. Fakat, hemen arkasından "İslâm dininde düşünce özgürlüğü vardır"

cümlesiyle cevabımı açıklamak ve yorumlamak gereğini duydum.

Demek istedim ki, devlet düşünce ve vicdana saygı göstermekle kayıtlı ve yükümlü olur.

Karşımdaki gazeteci, verdiğim cevabı akla yatkın bulmadı ki, sorusunu şu şekilde tekrarladı: Yani devlet bir dine bağlı kalacak mı?

- “Kalacak mı, kalmayacak mı bilmem!” dedim. Konuyu kapatmak istedim. Fakat, mümkün olmadı. O halde, denildi; herhangi bir konuda inançlarım ve düşüncelerim doğrultusunda bir fikir ortaya atmaktan, Hükûmet beni engelleyecek veya cezalandıracaktır. Oysa, herkes kendi vicdanını susturmaya imkan görecek mi? O zaman iki şey düşündüm. Biri yeni Türkiye Devleti’nde her ergin şahıs, dinini seçmekte serbest olmayacak mıdır? sorusu. Diğeri, Hoca Şükrü Efendi’nin: “Bazı yüksek din arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi şeriat kitaplarında yer almış belirli ve değişmez İslâmi hükümleri yayınlayarak maalesef yanıltıldığı görülen İslâm kamuoyunu aydınlatmayı boynumuza borç bir görev saydık” girişinden sonra yeralan, “İslâm halifesinin görevi, dinin emirlerini korumak ve kollamakta Peygamberin yerini tutmaktır. Dinî hükümler koymakta da yüce Peygamber Efendimiz’in vekilliğini yapmaktır” sözleri.

Oysa, Hoca’nın sözlerini uygulamaya kalkışmak, millî hâkimiyeti, vicdan hürriyetini kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, Hoca’nın bilgi dağarcığında, Yezitler1 zamanında yazdırılmış baskı rejimine has formüller bulunmuyor muydu?

O halde, ne anlama geldiği ve ne kastedildiği artık herkesçe iyiden iyiye anlaşılmış bulunan devlet ve hükûmet

kavramlarını ve millet meclislerinin görevlerini din ve şeriat kılıklarına bürüyerek kim ve ne için aldatılacaktır?

Gerçek bundan ibaret olmakla birlikte, o gün İzmit'te basın mensuplarıyla bu konuda daha fazla görüşmekte yarar yoktu. Cumhuriyetin ilânından sonra da, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, lâik devlet deyiminden dinsizlik anlamı çıkarmak eğiliminde olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek için, kanunun ikinci maddesini anlamsız kılan bir deyimin sokulmasına göz yumulmuştur.

Kanunun gerek 2. ve gerek 26. maddelerinde fazladan yer alan, yeni Türkiye Devleti'nin ve Cumhuriyet rejimimizin çağdaş karakteriyle bağdaşmayan deyimler, İnkılâp ve Cumhuriyet'in o gün için sakıncalı görmediği tavizlerdir.

Millet, Bu Fazlalıkları, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’muzdan

İlk Fırsatta Kaldırmalıdır!

Halk Partisi’ni Kurma Girişimi

Saygıdeğer Efendiler, her yerde, siyasî parti kurma konusunda da halkla uzun sohbetler yaptım. 7 Aralık 1922 tarihinde, Ankara basını aracılığıyla, halkçılık ilkesine dayanan ve “Halk Partisi” adını taşıyan siyasî bir parti kurmak niyetinde olduğumu açıklayarak, bu partinin nasıl bir program yapması gerekeceği konusunda, bütün vatanseverlerin, ilim ve fen adamlarının yardım ve işbirliğine başvurmuştum.

Dokuz İlke ve Partimizin İlk Programı

Gerek bazı kimselerden aldığım yazılı düşüncelerden ve gerek halk ile yaptığım görüşmelerden çok yararlandım. Sonunda, 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz ilke halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayınlayarak ilân ettiğim bu program, partimizin kuruluşuna temel olmuştur.

Bu program, bugüne kadar ele alıp gerçekleştirdiğimiz bütün önemli hususları içine alıyordu. Bununla birlikte, programa girmemiş önemli ve esaslı bazı konular da vardı. Örnek olarak, Cumhuriyet'in ilânı, Şer'iye Vekâleti'nin, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi...

Yayınladığım programı, bir siyasî parti için yetersiz, kısa bulanlar oldu. "Halk Partisi'nin programı yoktur" dediler. Gerçekten de, ilkeler adı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri şekilde bir kitap değildi. Fakat, temel ilkeleri içine alıyordu ve pratikti. Biz de uygulanması imkânsız düşünceleri, fikri birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Milletin maddî ve manevî alandaki yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, söz ve teori ile iş ve icraata önem vermeyi tercih ettik. Bununla birlikte, "Hakimiyet Milletindir", "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dışında hiçbir makam, millî kadere hakim olamaz", "Bütün kanunların düzenlenmesinde, her türlü teşkilâtta, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde, ekonomi konularında, millî hakimiyet esasları çerçevesinde hareket edilecektir", "Saltanat'ın kaldırılması ile ilgili karar değişmez bir kanun hükmüdür" gibi bilinmesi gerekli önemli noktalar, mahkemelerde reform yapılacağı, bütün kanunlarımızın hukuk ilminin verilerine göre yeni baştan düzenlenip tamamlanacağı, vergide â'şar şeklinin değiştirileceği, millî bankaların sermayesinin artırılacağı,

muhtaç olduğumuz demiryollarının yapımına, öğretim birliğinin sağlanmasına derhal girişileceği, fiilî askerlik süresinin indirileceği, memleketin imarına çalışılacağı v.b. gibi önemli ve âcil ihtiyaçlar, ilkeler dışında bırakılmamıştı. Barış konusundaki görüşümüzün de: “Mali, ekonomik ve idarî alandaki bağımsızlığımızı mutlaka sağlamak şartıyla, barışın gelmesine çalışmak olduğunu” söyledik. Hilâfet makamının bütün İslâm dünyasına ait bir makam olabileceğine de işaret ettik.

İlkeler, “Halk Partisi”nin kuruluşu ve faaliyet göstermesi için yeterli oldu. Partinin adına, daha sonra “Cumhuriyet” kelimesi de eklenerek2, bilindiği gibi, “Cumhuriyet Halk Partisi” adı verildi.

Lozan Konferansı Görüşmeleri Kesildi

Efendiler, yine Lozan Konferansı‘na temas edeceğim. Konferans 4 Şubat 1923 tarihinde kesildi. İki aya yakın bir süre devam eden görüşmelerin özeti olmak üzere, İtilâf Devletleri temsilcileri, delegeler kurulumuza bir barış tasarısı verdiler. Bu tasarı, anlam ve öz bakımından bağımsızlığımıza zarar veren şartları içine alıyordu. Özellikle, adlî, malî ve ekonomi konularla ilgili maddeleri çok ağırdı. Bunun için, bu tasarıyı kesinlikle reddetmek zorundaydık. Delegeler kurulumuz, bu tasarıya karşılık bir mektup verdi. Bu mektupta, özet olarak şunlar yer alıyordu: “Üzerinde anlaştığımız noktaları imza ederek barış yapalım.” Gerçekten de, Konferans’ta görüşme konusu olan birçok meseleden bizce kabul edilebilecek durumda olanları vardı. Mektupta: “İkinci, üçüncü derecede olan konuları ayrıca inceleriz. İtilâf Devletleri, bu teklifimizi kabul etmeyecek olurlarsa, tekliflerimiz hiç yapılmamış sayılacaktır” da denilmiştir. Delegeler Kurulumuzun teklifi dikkate alınmadı. Yalnız, konferansın yarıda kesilmesi, görüşmelerin ertelenmesi gibi gösterildi. Her devletin temsilcileri memleketlerine döndüğü gibi, bizim Delegeler Kurulumuz da geri geldi. Ben de Batı Anadolu gezisinden dönüyordum.

Lozan Konferansı Görüşmeleri Üzerinde Meclis’te

Şiddetli Tartışmalar

18 Şubat 1923 tarihinde, İsmet Paşa ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya beraber geldik. Efendiler, İsmet Paşa Ankara'ya dönerken, benim de geziden dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankara'da tuhaf ve anlaşılmaz bir zihniyet belirmiş... İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip, Hükûmet'le ve Meclis'le temas etmeden önce, benimle buluşup görüşmesi sakıncalı sayılmış... Böyle bir görüşmeyi kötüye yoranlar olurmuş... Bu hususu bana yazan, Hükûmet Başkanı bulunan Rauf Bey'di. Tabiatiyle bu yazıya önem vermedim. Aksine, İsmet Paşa, Kabinede durumu açıkladı ve yeni bir talimat istedi.

Meclis'in görüşünü alma gereği duyuldu. Konu, Meclis'e getirildi. Meclis'te bu konu üzerinde günlerce ve günlerce süren görüşme ve tartışmalar yapıldı.

Anlaşıldığına göre, muhalifler, Delegeler Kurulumuza ve İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Sözde barış olmuşken, İsmet Paşa yapmamış, geri dönmüş... Delegeler Kurulu, Bakanlar Kurulu'nun talimatına aykırı hareket etmiş..

27 Şubat 1923 gizli oturumunda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe kadar şiddetli ve heyecanlı bir şekilde devam etti. Tartışmalara, başından sonuna kadar ben de katılmak zorunda kaldım. Muhalifler, âdeta ne istediklerini bilmez bir durumdaydılar. Meclis'in olumlu veya olumsuz bir karar vermesi imkânsızlaştı. Bizim açık olarak anladığımız şuydu ki, muhalifler, barış konusunu, Meclis'te hırslarına araç yapmak istiyorlardı. Efendiler, bazı basın çevreleri de, bu hırsları şaşılacak derecede ve ateşli bir şekilde, alabildiğine körüklüyorlardı. Bu psikoloji içinde bulunan bir Meclis'le, barış konusunu bir sonuca bağlamanın güç olacağını görmek doğal, fakat üzücü idi.

Meclis’te yaptığım genel açıklamalarla, durumun her noktasını söyledim. Bütün ihtimallerden söz ettim. İtilâf Devletleri delege kurullarından bazıları, memleketlerine dönünce verdikleri demeçleri gerçek sayıp, temel alarak, Delegeler Kurulumuza hücum etme politikasının beğenilecek bir şey olmadığını söyledim. Delegeler Kurulumuzu dinlemek, onun söyleyeceklerine inanmak ve durumu ona göre değerlendirmek gereğini bildirdim.

Delegeler Kurulumuzun, Hükûmet’in vermiş olduğu talimata aykırı hareket edip etmediğini söylemek yetkisinin, Meclis’te hazır bulunan Hükûmet üyelerine ait olduğunu söyledim.

Sonunda dedim ki, Delegeler Kurulu, Hükûmete karşı sorumludur. Meclis, Hükûmet’e yeni bir yön vermek zorundadır. Bu yön çerçevesinde, Hükûmet, Delegeler Kuruluna özel bir talimat verir. Meclis’in ayrıntılarla uğraşmasına gerek yoktur ve uğraşamaz da.

Verilecek yönle ilgili görüşümü de şöyle ifade ettim: “Şimdilik Musul Meselesinin ertelenmesinden söz etmemek üzere ve fakat idarî, siyasî, malî, ekonomik ve diğer konularda Millet ve memleketin haklarını ve bağımsızlığını tam ve güvenilir bir şekilde elde etmek ve düşmandan kurtarılmış olan topraklarımızın kesin olarak boşaltılmasını şart koşmak esastır.”

Düşüncelerime şunu da ilâve ettim ki: “Delegeler Kurulumuz, kendisine verilen görevi tamamen ve mükemmel bir şekilde yerine getirmiştir. Milletimizin ve Meclis’imizin şerefini korumuştur. Eğer barış konusunda iyi bir sonuç almak istiyorsak, Delegeler Kuruluna Meclis tarafından da manevi güç verilerek çalışmalarına devam ettirilmek gerekir. Böyle hareket ederseniz, bir barış dönemine girmenin mümkün olduğundan ümitlenebiliriz.”

Meclis’in, bu konu üzerindeki tartışmaları durdu. Fakat, muhalifler, hücum için yeni sebepler yaratmaktan bir türlü kendilerini alamıyorlardı.

Meclisteki Muhaliflerin Çeşitli Saldırı ve Hareketleri

Meclis'teki muhaliflerin çeşitli şekillerde ve başka başka konularda saldırı hazırlıklarında bulundukları yeni değildi. Geziye çıktığım tarihten bir gün sonra, "İslâm Hilafeti ve Büyük Millet Meclisi" adlı broşürün ortaya çıktığını, bütün Meclis'in ve milletin bize karşı kışkırtılmak istendiğini bildirmiştim. Bundan önce, çevrilmek istenen bir dolap vardır ki, daha ondan söz etmedim. Sebebi, 1922 Aralık ayı başlarında oynanmak istenen oyun, sonuçları itibariyle gezim boyunca da devam etmişti. İzin verirseniz, bu konu ile ilgili olarak hatıralarınızı canlandırmaya yarayacak birkaç söz söyleyeyim:

Saygıdeğer Efendiler, üç milletvekili, milletvekili seçimi kanun tasarısında değişiklik yapılması ile ilgili bir önerge hazırlamışlar... Önergede nelerin yer aldığını öğrenmiştim.

2 Aralık 1922 günü, Meclis'in İkinci Başkanı Adnan Bey'in başkanlığında yapılan oturumunda, başkanlık kürsüsünden şöyle bir söz işitildi: "Efendim! Milletvekili Seçimi Kanunu'nda değişiklik yapılması ile ilgili teklifin görüşülebileceği yolunda Tasarı Komisyonu'nun tutanağı var." Bu, söz "okunsun" sesleriyle karşılandı. İki milletvekili: "Önemlidir, okunmasını teklif ederiz" diyerek genel havayı açığa vurdular.

Başkan: "…. Efendiler, bu önergenin, okunmadan önce komisyona gönderilmesi yöntemdendir" dedi.

“Beni Vatandaşlık Haklarından Mahrum Etmek”

Teklifi Üzerine Meclis’te Yaptığım Konuşma

Efendiler, meselenin ne olduğunu ve bu konuda Meclis’te yapılan görüşmeleri o güne ait Tutanak Dergisi’nde okumak mümkündür. Fakat Yüksek kurulunuzu bu sıkıntıdan kurtarmak için, izin verirseniz, o oturumda yaptığım konuşmanın bir kısmını olduğu gibi bildireyim:

Değişiklik önergesini okutmadan komisyona göndermek isteyen başkandan söz alarak şunları söyledim: “Efendim! Bu kanun tasarısı özel bir maksat taşıyor. Bu özel maksat, doğruca şahsımı ilgilendirdiğinden, izin verirseniz birkaç kelime ile düşüncemi bildirmek istiyorum. Erzurum Milletvekili Süleyman Necati1, Mersin Milletvekili Salâhattin ve Canik Milletvekili Emin Beyefendiler tarafından teklif edilen kanun tasarısı, doğrudan doğruya, benim şahsımı vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak maksadını güdüyor. 14. maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyordu ki: “Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne üye seçilebilmek için, Türkiye’nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak veya kendi seçim bölgesi içinde yerleşmiş bulunmak şarttır. Ondan sonra göçmen olarak gelenler, yerleştirildikleri tarihten itibaren beş yıl geçmiş ise seçilebilirler.”

Maalesef, benim doğum yerim bugünkü sınırlar dışında kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim bölgesinde beş yıl oturmuş da değilim. Doğum yerim, bugünkü millî sınırların dışında kalmıştır. Fakat, bu böyle ise bunda benim en küçük bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi batırıp yok etmek isteyen düşmanların işgal ve istilâ hareketlerinin kısmen önlenememiş olmasıdır. Eğer, düşmanlar maksatlarında tam bir başarıya ulaşmış olsalardı, Allah korusun, bu tasarıya

imza koymuş olan efendilerin de doğum yerleri sınır dışında kalabilirdi.

Teklif Edilen Maddedeki Şartlar Bende Neden Yoktu.

Bundan başka, bu maddenin gerektirdiği şartlar bende yoksa, yani beş yıl sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturmamış isem, o da vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği şartı yerine getirmeye çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmalarımı yapmamaklığım gerekirdi. Eğer ben bir yerde beş yıl oturmaya mahkûm olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra, Diyarbakır'a doğru yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım gerekirdi. Bu Efendiler'in istediği şartları taşımak isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların döküntülerinden Halep'te bir ordu kurarak, düşmana karşı savunmaya geçmemekliğim ve bugün millî sınırlar dediğimiz sınırları fiili olarak çizmemekliğim gerekirdi.

Zannediyorum ki, ondan sonraki çalışmalarım herkesçe bilinmektedir. Hiçbir yerde beş yıl oturamayacak kadar çalışmış bulunuyorum. Ben zannediyorum ki, bu hizmetlerimden dolayı milletimin sevgi ve saygısını kazandım. Belki bütün İslâm dünyasının sevgi ve saygısını da kazanmış bulunuyorum. Fakat bu durumumdan dolayı bu sevgi ve saygılara karşılık vatandaşlık haklarından yoksun bırakılacağımı asla hatırıma getirmezdim ki, yüce Meclis'te iki üç kişi bile olsa, aynı zihniyette kimseler bulunabilsin. Bu bakımdan ben anlamak istiyorum. "Bu efendiler, gerçekten kendi seçim bölgelerinin duygu ve düşüncelerini mi aksettiriyorlar?

Yine bu Efendilere karşı söylüyor ve soruyorum: Milletvekili oldukları için elbette bütün milletin vekili sıfatını taşıyorlar. Yalnız, bu Efendiler, acaba milletin de kendileri gibi düşündüğünü söyleyebilirler mi?

Efendiler, beni vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak yetkisi bu Efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen yüce topluluğunuza, bu efendilerin seçim bölgeleri halkına ve bütün Millete soruyorum ve cevap istiyorum!”

Milletin Bana Karşı Gösterdiği Sevgi ve

Güvenin Samimi İfadeleri

Bu sözlerim, ajans ve basın aracılığıyla yayınlandı. Millet, yaptığım konuşmayı ve cevabını beklediğim soruyu öğrendi. Hemen memleketin bütün seçim bölgelerindeki halk tarafından Meclis Başkanlığı'na protesto telgrafları yağdı. Bu kanun tasarısına imza koyan milletvekili Efendilerin de seçim bölgeleri halkı, kendilerini ve kendileriyle görüş birliğinde olanları suçlamakta gecikmedi. Milletin, benim için gösterdiği bu sevgi ve samimi olarak belirtmesi bakımından, kıymetli birer hatıra olarak saklamakta olduğum bu telgraflar büyük bir dosya tutmaktadır. Bu dosyadaki telgraflar, zamanında basında da yer almıştı. Ben burada yalnız bir tek seçim bölgesinin Rize'nin şahsıma çekmiş olduğu bir telgrafı olduğu gibi bilginize sunmakla yetineceğim:

Üç milletvekili beyin, Seçim Kanunu ile ilgili önergesine, sancağımız milletvekillerinin katılmayacağı inancıyla bir şey yazmayı gerekli bulmamıştık. Şimdi Milletvekili Osman Efendi'den aldığımız mektupta, kendisinin o önerge ile ilgili ve muhalif gruptan olduğunu övünürcesine bildirmesi üzerine, aşağıdaki hususların bilginize sunulmasına mecburiyet duyulmuştur:

1- *(Övücü ve samimî sözlerden sonra) Şahsınız ve değerli çalışma arkadaşlarınız aleyhinde, sancağımız adına söz söyleyen, muhalefet düşüncesi taşıyan ve bizce hiçbir şahsiyet ve değeri olmayan milletvekilini lânetleriz. O, artık sancağımızı da temsil hakkına sahip değildir.*

2- *Şu zamanda vatansızların bile katılamayacağı muhalefet ve bozgunculuk düşüncesini bize tavsiye eden milletvekili efendinin görüşünü benimseyecek bir tek kişinin bile sancağımızda mevcut olmadığını, bundan duyduğumuz*

şükran duygusuyla ve yüksek şahsiyetinize olan üstün saygılarımızla bildiririz, efendim.

İmzalar

25.5.1923

Yeniden Seçim Yapılması Kararı

Saygıdeğer Efendiler, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, olaylarına işaret ettiğimiz tarihte gösterdiği karışık psikoloji, üzerinde ciddî olarak durup düşünülmeyi gerektiren bir durum almıştı. Bütün Millette, Meclis'in görev yapamayacak bir duruma geldiği endişesi doğmaya başladı. Meclis'te durumu soğukkanlılıkla ve uzak görüşlülükle düşünüp değerlendiren üyeler bile, üzüntülerini açığa vurmaktan kendilerini alamadılar. Artık şüpheye yer kalmamıştı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve sorumluluk bekleyen işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zorunluluğa ben de inandım. Bir gece, Başbakan Rauf Bey'e, kalmakta olduğu istasyon binasında Hükûmet üyelerini toplantıya davet etmesini, bu toplantıya benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey'in dairesinde toplanan Bakanlar Kurulu'na, Meclis'in yenilenmesini Meclis'e teklif etmek gereğinden söz ettim. Kısa bir tartışmadan sonra, Hükûmet üyeleri ile görüş birliğine vardık. Aynı gece, Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu Yönetim Kurulu'nu da Bakanlar Kurulu toplantısına çağırdım. Bu Yönetim Kurulu içinde teklifimi yersiz bulup yadırgayanlar oldu. Görüşme ve tartışmalar ertesi güne kadar sürdü. Buna rağmen, bu kurul ile de anlaştık. Ondan sonra, derhal Gurup Genel Kurulu'nu topladım. Orada memleketin içinde bulunduğu genel durumu, acele olarak yapılması gereken memleket işlerini anlattım. Meclis'in artık bu görevleri yerine getirme yeteneği kalmadığını belirterek, ispat ederek, Meclis'ten, seçimleri yenileme kararı vermesini istemek gerektiğini bildirdim. Gurup Genel Kurulu, konuşmalarımı ve açıklamalarımı yerinde buldu. Bunun üzerine konu, aynı gün, 1 Nisan 1923'te Meclis'e götürüldü. Yüz yirmi kadar üye bir önergeyle, seçimlerin yenilenmesi için bir kanun teklifi

sundu. Meclis, “Seçimlerin yeniden yapılmasına karar verilmiştir” şeklindeki bir kanunu oybirliği ile çıkardı.

Meclis’in bu kararı vermesi, inkılâp tarihimizde önemli bir noktadır. Çünkü, Meclis bu kararı vermekle, kendinde beliren hastalığı itiraf etmiş ve bundan dolayı milletçe duyulan sıkıntıyı anlamış olduğunu göstermiştir.

Lozan Konferansı‘nın İkinci Safhası ve Yeni

Seçimlerde Milletin Gösterdiği Uyanıklık

Efendiler, Lozan Konferansı, 23 Nisan 1923'te yeniden toplandı. Delgeler Kurulumuz Lozan'da yeniden barışı sağlamaya çalışırken, ben de yeni seçimler ile meşgul oluyordum.

Yeni seçimlere, bilinen ilkelerimizi ilân ederek katıldık. Görüşlerimizi kabul edip milletvekili olmak isteyen kimseler, önce ilkeleri kabul ettiğini ve görüşlerde birleştiklerini bana bildiriyorlardı. Adayları ben tespit edecek ve zamanı gelince partimiz adıyla ilân edecektim.

Bu yolu benimsemiştim. Çünkü, yapılacak seçimlerde, milleti aldatarak, çeşitli maksatlarla milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Konuşmalarım ve uyarmalarım memleketin her tarafında büyük bir samimiyet ve güvenle karşılandı.

Bütün millet, ilân ettiğim ilkeleri tamamen benimsedi. bu ilkelere, hatta şahsıma muhalefet edeceklerin milletçe milletvekilliğine seçilmesine imkân kalmadığı anlaşıldı.

Nurettin Paşa’nın Bağımsız Milletvekili Olma Faaliyeti ve

Yayınladığı Hal Tercümesi

Gerçekten, bazı seçim bölgelerinde bağımsız milletvekili olma faaliyetinde bulunanlar başarı sağlayamadılar. Bu arada, o zaman daha Birinci Ordumuzun Komutanı bulunan Nurettin Paşa'da milletvekili olmak faaliyetinde bulunmuştu, mümkün olmadı. Nurettin Paşa, bu isteğini daha sonra bir ara seçimde Bursa'da gerçekleştirdi.

Paşa'nın kendi başına ve bağımsız olarak milletvekili seçilebilmek için, her zaman olduğu gibi, kendi yöntemince ve gerektiği şekilde propaganda yaptırmaktan geri kalmadığı da anlaşılmıştı. Bu yoldaki girişimlerden ve yapılan yayınlardan herkesin dikkatini çekmiş olanı özellikle ,hal tercümesidir.

Nurettin Paşa, yeni seçim yılı olan 1923'te, Abit Süreyya Bey adında bir şahsa, (A.S.) baş harflerini taşıyan bir hal tercümesi yayınlattı.

Abit Süreyya Bey, Abdülhamid'in başkâtiplerinden rahmetli Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyetten önce, Nurettin Paşa gibi ve onunla birlikte Padişahın gönüllü yardımcısı idi. Birinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de ve İstiklâl Savaşı'nın sonunda, Nurettin Paşa komuta merkezinin bulunduğu İzmit'te ordu müteahhitliği yaptı. Nurettin Paşa'nın hal ve tercümesinin yer aldığı broşürü hazırlayan Abit Süreyya Bey değildir. Broşür kendisine yazılı olarak verilmiştir. Ondan, adının baş harflerini koyması ve ortağı bulunduğu Matbaa-i Osmaniye'de bastırması Nurettin Paşa tarafından rica edilmiştir.

Bu broşürün kapağında şu yazılar okunur:

“İzmir Fâtihi, Afyonkarahisar ve Dumlupınar Savaşlarının galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretleri’nin hal tercümesi.”

Efendiler, ondokuz sayfadan ibaret olan bu hal tercümesi broşürünün ne kadar insan tarafından okunduğunu bilmiyorum. Ben, bu hal tercümesinin memleketin bütün aydınları tarafından okunmasını çok yararlı ve eğitici buluyorum. Yalnız, bu broşürü okuyanların veya okuyacak olanların, broşürde temas edilen olaylar ve işlerle ilgili olarak başka ve güvenilir kaynaklardan da bilgi edinerek, metinle gerçeği karşılaştırmaları ve ona göre hüküm vermeleri gerekir.

Bu broşürün niteliği ve nasıl bir anlayışı ortaya koyduğu konusunda bir fikir edinebilmek için, bazı noktalarını hep birlikte gözden geçirelim:

Broşürün kapağındaki yazılardan sonra, metnin başlığında da şu sözler vardır:

“Kütülamare’nin kuşatıcısı, Bağdat’ın savunucusu, Yemen, Selmanpâk, Batı Anadolu, Afyonkarahisar, Dumlupınar, İzmir Savaşları galibi ve İzmir fâtihi.”

Nurettin Paşa’nın kendi kendine takındığı “kuşatıcı” galip”, “fatih” ünvanları hakkındaki görüşümü belirtmeyi daha sonraya bırakarak, broşürün metnine girelim.

Paşa, Konyar adındaki Türk aşiretinden rahmetli Mareşal İbrahim Paşa’nın oğlu ve Hazret-i Peygamber soyundan gelen Ayan üyesi ve Şeyhü‘l-Vükelâ Bursalı merhum Rıza Efendi’nin torunlarından imiş... Bu bilgilere ve ifade biçimine göre Mehmet Nurettin Paşa hem Türk hem de Arap’tır. Babası ve büyük babalarıyla da övünmektedir. Burada, babasının büyük adam olmasıyla övünen Bizans İmparatoru Theodosius’a, babası ve anası Türk olan Attila’nın “ben de,

büyük ve asil bir milletin evlâdıyım” dediğini hatırlatmadan geçemeyeceğim.

Resmî okullardaki öğrenim dışında öğrenim de görmüş olan Nurettin Paşa, 1893’te Harp Okulu çıkışlı olup, Hassa Ordusu Erkân-ı Harbiyesi’ne atanmış..

Nurettin Paşa, kurmaylık tahsili yapmamış ve o sınıfa girmemiştir. Bu bakımdan ordu komuta merkezine kurmay olarak atanamaz. Olsa olsa, bir askerî birliğe gönderilmeyip ordu kurmaylığında komuta merkezi emir subaylığı veya buna benzer bir görevle alıkonulmuş olabilir... Genç bir teğmen için, askerlik görevine buradan başlamak, elbette övünülecek bir başlangıç sayılmaz.. Askerî bir birliğe tayin edilmek ve orada askerliğin disiplin ve güçlüklerine alışmak şarttır.

Nurettin Paşa, 1887’de gönüllü olarak Türk-Yunan Harbi’ne katılmış ve Başkomutanlığı‘na tayin edilen Gazi Osman Paşa’nın yaverliğine ve İstanbul’a dönüşünde padişah yardımcılığına, refakat subaylıklarına getirilmiş.

Bilindiği üzere, Gazi Osman Paşa, İstanbul’dan Selânik’e kadar gitmiş fakat savaş meydanına gitmeden Selânik’ten geri dönmüştür. Savaşa katılmamış bir komutanın yaverliğine ve birtakım refakat subaylıklarına tayin edilmiş olmak, bilmem ki, ne dereceye kadar anlatılmaya ve övünülmeye değer görülebilir.

Nurettin Paşa, “sırasıyla yarbaylığa ve albaylığa yükseltilmiş ve 1908 yılı başlarında Selânik’te Üçüncü Ordu Kurmaybaşkanlığı Özel Şube Müdürlüğü‘ne tayin” edilmiş... Nurettin Paşa’nın hangi sıra albaylığa kadar yükselmiş olduğu, Meşrutiyet’in ilânından sonra rütbesinin yeniden binbaşılığa indirilmiş olmasıyla anlaşılıyorsa da, Selânik’te, Üçüncü Ordu Kurmay Başkanlığı Özel Şube Müdürlüğü‘ne

tayinini anlamak güçtür. Çünkü, benim de Kurmay Başkanlığı‘nda bulunduğum bu orduda, denildiği gibi, bir özel şube yoktu. Belki de ordu komutanı olan babası, oğlu için, özel ve gizli işlerle uğraşan bir özel şube kurmuş olacak…

Nurettin Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı bulunan, “babası Mareşal İbrahim Paşa ile Meşrutiyet inkılâbının yapılmasına ve ihtilâlin aşırılıktan uzak ölçülerle ve engelsiz olarak yürütülmesine hizmet ve yardımda bulunmuşlar….”

Hal tercümesi broşüründe, Nurettin Paşa’nın iki defa Sultan Hamit tarafından tutuklattırılıp sorguya çekildiği, bir defasında sürülmesine ve diğer bir defasında da askerlikten kovularak altı yıl hapsine karar verildiği ve fakat babasının, araya girip yalvarması üzerine kurtulduğu hikâyesinden sonra… “İstanbul’dan bir yolunu bulup yine Rumeli’ye geçerek, 1908 Meşrutiyet İnkılâbının hazırlanmasına ve gerçekleştirilmesine diğer arkadaşlarıyla birlikte hizmet etmiştir” sözleri yazılıdır.

Nurettin Paşa,‘nın gördüğü zulmü kısaca anlatmak gerekirse, diyebiliriz ki, Sultan Hamit, Nurettin Bey’e hürriyetçi düşüncelerinden dolayı kızdıkça, onu yarbaylığa, albaylığa yükselterek sırmasını arttırır ve sevilip okşansın diye babasına teslim edermiş…

Nurettin Paşa’nın ve Babası Mareşal İbrahim

Paşa’nın Meşrutiyet İnkılâbında Nasıl ve Ne Dereceye

Kadar Rol Oynadıkları Konusundaki Hatıralarım

Mareşal İbrahim Paşa'nın Üçüncü Ordu Komutanlığı, oğlu Nurettin Bey'in babasının yardımcılığı ve Meşrutiyet İnkılâbında nasıl ve ne dereceye kadar rol oynadıkları konusu üzerinde de bir parça bilgi vermek isterim. Bunun için geçmişle ilgili kısa bir hatıramı anlatmama izninizi rica ederim.

Efendiler, çeşitli vesilelerle duymuş olacağınıza şüphe yoktur ki, ben kurmay yüzbaşı olur olmaz, Sultan Hamid tarafından Suriye'ye sürüldüm. Orada üç yıl kaldıktan sonra, o zaman Üçüncü Ordu bölgesi olan Makedonya'ya nakledildim. Ordu merkezi Manastır'dı. Ordu Mareşallığı adı altında bir komuta makamı da vardı. Üçüncü Ordu Komutanı, Selânik'te otururdu.

Orada da Mareşallık Kurmay Kurulu diye bir kuruluş vardı. Ben 1908 yılında kolağası rütbesiyle bu kuruluşta görevliydim. Hürriyeti getirmeye çalışan gizli cemiyetle pek yakından ilgim vardı. Yanyalı Esat Paşa, Üçüncü Ordu Komutanıydı. Süleyman Paşa-zâde Ali Rıza Paşa, kurmay başkanı'mızdı O zaman binbaşı bulunan rahmetli Cemâl Paşa ve yine binbaşı olan Fethi Bey (bugünkü Paris Büyükelçisi) ve ben, Mareşallık Kurmay Kurulunu oluşturuyorduk. Her üçümüz de Cemiyetin üyesi idik. Cemiyetin başarıya ulaşması için çalışıyorduk.

O tarihlerde, Üçüncü Ordu bölgesine bağlı Serez'deki tümenin ve Serez bölgesinin Komutanı, Mareşal rütbesinde bir kişiydi. Bu kişi, Sultan Hamid'in olağanüstü güven ve itimadını kazanmış bulunuyordu. Rütbesinin Mareşal olmasına, Esat Paşa'nın kendinden daha ast bir rütbede bulunmasına rağmen, İstanbul ile Serez arasında güvenli bir

bölge bulundurmak maksadıyla, Serez'den uzaklaştırılamazdı. İşte bu önemli komutan, Mareşal İbrahim Paşa idi. Oğlu Nurettin Bey (Nurettin Paşa)de, babasının yanında bulunurdu. Meşrutiyet'in İlânından önceki günlerde, bir binbaşı, Mareşal İbrahim Paşa'nın komutanlık bölgesinde, istibdat idaresinin aleyhinde konumuşş. Bir casus bunu jurnal etmiş... O zaman Selânik'te Merkez Komutanı bulunan Yarbay Nâzım Bey, olayı yerinde soruşturmak üzere İstanbul'dan görevlendirildi.

Cemiyet2, Nâzım Bey'i bu görevden alıkoymak üzere vurdurdu. Yaralanan Nâzım Bey İstanbul'a getirildi. Olayın soruşturmasına İstanbul'dan birinin değil, ancak orduca gösterilecek bir görevlinin gidebileceği görüşü telkin edildi. Ben görevlendirildim. Görevim, hiç şüphesiz istibdat aleyhinde bulunmuş olan binbaşıyı kurtarmaktı.

Önce Serez'e gittim. Mareşal İbrahim Paşa'yı ziyaret ettim. Görüşme sırasında anladım ki, Paşa'nın büyük bir endişesi vardır. Paşa, kendi bölgesinde, Sultan Hamid ve istibdat idaresi aleyhinde bir tek kişi bile bulunmadığı ve bulunamayacağı yolunda Sultan'a güvence vermişti. Buna rağmen söz konusu binbaşı için yapılan jurnal, Sultan Hamid'in Mareşal İbrahim Paşa'ya olan güvenini sarsacak nitelikteydi. Bu jurnalda yazılanların doğrulanması, İbrahim Paşa'nın durumunu kötüleştirecekti. Bunu istemiyordu. Ben derhal Paşa'nın endişesini anladım ve dedim ki: "Paşa Hazretleri, devletli şahsınızın bölgesinde, Zâtışahane aleyhinde duygular besleyen bir tek kişinin bile bulunabileceği düşünülemez. Yapılmış olan jurnalda yazılanların yerinde soruşturulması, devletli şahsiyetiniz tarafından kurulmuş olan disiplini ve aşılanmış olan bağlılık duygularını kolayca ortaya koyacaktır. Arzu buyurursanız, yapacağım soruşturma raporunun bir örneğini zâtıdevletlerine göndereyim."

İbrahim Paşa, bu sözlerimden çok ferahladı. Benden memnun oldu ve oğlu Nurettin Bey'i çağırtıp, benim çok iyi ağırlanmamı ve olay yerine gidebilmem için kolaylık gösterilmesini emretti.

Soruşturmanın sonucu, binbaşıyı kurtardı. Jurnal vereni iftira ettiği için cezaya çarptırdı. Mareşal İbrahim Paşa da, sultana kendi bölgesinde, aleyhte bir tek kişinin bile bulunamayacağını ispat ederek Zâtışahane'nin kendisi hakkındaki güven ve itimadını bir kat daha arttırdı.

Mareşal İbrahim Paşa'nın bu yolla kendisine beslenen güveni bir kat daha arttırması, çok geçmeden, kendine bütün Makedonya'yı istibdada karşı olanlardan temizleme görevini hazırladı.

Bu noktayı biraz açıklayayım: Cemiyet, bütün Makedonya'da teşkilâtını genişletti, faaliyetini hızlandırdı. Artık hemen hemen açıktan açığa ve korkusuzca çalışmalara başlandı.

Selânik'te, Ordu Mareşallığı'nda bulunan Esat Paşa'ya güven kalmadı. Kurmay Başkanımız olan Ali Rıza Paşa hakkında şüpheye düşüldü. Bunlar birer birer, Sultan Hamid tarafından sorguya çekilmek üzere İstanbul'a geri çağrıldı. Ordu Mareşallığı'na her bakımdan güven ve itimat uyandıran Mareşal İbrahim Paşa tayin edildi ve Selânik'e gönderildi.

İbrahim Paşa'nın Selânik'e gelmekte olduğu haberi üzerine, Cemâl Bey (rahmetli Cemâl Paşa), ne olur ne olmaz düşüncesiyle, bir vesile yaratarak merkezden uzaklaştı. Arkadaşım Fethi Bey, zaten daha öncesinden Jandarma Okulu Komutanlığı'na geçmişti. Merkez de Ordu komutanı ve Kurmay Başkanı adlarına yalnız ben bulunuyordum. Yeni

gelen komutana Üçüncü Ordu Komutanlığı‘nı ben devir ve teslim edecektim. Gerçekten de öyle oldu.

İbrahim Paşa, yanında oğlu Nurettin Bey olduğu halde, trenle geç vakit Selânik’e vardı. Doğruca komutanlık dairesine geldi. Orada kendisine durumu anlattım. Gece olmasına rağmen, ordu komuta merkezinde görevli bütün komutanları birer birer görmek istedi. Herkes gelip kendini tanıtıyordu. Mareşal Paşa, her yeni tanıdığı kişiye, kendisinin ne kadar şiddetli olduğunu insanı yok edebilecek güçte bulunduğunu anlatmaya çalışır, birtakım tavırlar takınarak, hiç de yakışık almayan sözler söyleyerek, arasıra çizmeli ayaklarını yere vurarak, ilk andan itibaren korkutma politikası uygulamaya başladı.

Gece evime gittim. Ertesi gün erkenden bir süvari, bir binek atı getirdi ve Mareşal Paşa’nın beni istediğini söyledi. Daireye geldiğim zaman anladım ki, benim göreve devam edebileceğimi emretmiş…

Şimdi Efendiler, gelelim, ihtilâl ve inkılâp safhasına…

İbrahim Paşa’nın korkutma politikası, ihtilâl komitesinin gözdağı verici tutumuyla karşılandı. Paşa, hiddet ve şiddetini bir tarafa bırakmak mecburiyetini duydu. Bu arada en çok Cemâl Bey (Cemâl Paşa) aracılığıyla İhtilâl Cemiyetinin kuvvetinden ve girişimindeki ciddiyetten İbrahim Paşa’nın oğlu haberdar edildi. Babasının Cemiyet aleyhinde bir harekette bulunmaması için uyarıldı ve Paşa’dan teminat istendi. Söz gelişi Paşa, Cemiyet aleyhinde hareket etmeyeceğini göstermek üzere, Cuma Namazını filân camide kılacak ve ikinci safta namaza duracaktır gibi birtakım isteklerde bulunuldu. İşte Nurettin Bey bu gibi şeyleri babasına duyurmak için aracı olarak kullanılıyordu. Fakat önemli işlerde daha çok görevlendirilen ve çalıştırılan, babasının emir subayı Nurettin Bey değil, Cemiyetin üyesi

ve memuru olan, komutanlık makamının emir subayı Yüzbaşı Kâzım Nâmi Bey (şimdi yazar ve öğretmendir) idi.

İbrahim Paşa, Cemiyetin uyarılarına uymak zorunda bırakıldı. Fakat, Cemiyetin teşkilâtından, girişimlerinden kararlarından ve yaptığı işlerden hiçbir vakit haberdar edilmemiştir.

Hürriyet ve Meşrutiyet'in ilânından da, ne İbrahim Paşa'nın ve ne de oğlu Nurettin Bey'in daha önce hiç bir şekilde ve asla haberleri de olmamıştır. Meşrutiyet'in ilânı konusunun tamamen içinde bulunduğum ve bütün detay ve safhalarıyla şahsen ve yakından ilgili olduğum için, bu konudaki hâtıralarım olduğu gibi aklımdadır.

Hürriyet ve Meşrutiyet İlânı ile ilgili gösterilerde erken davrandığı sanılan Üsküp'teki hazırlıkları, Selânikte ve diğer yerlerde yapılacak hazırlıklara uygun bir şekilde düzenlemek için Üsküp'e gitmiştim. Oradan dönüşümde ve artık her yerde fiilî gösteriler başladıktan sonra, Mareşal İbrahim Paşa beni çağırdı ve şunları söyledi: "Beni Ordu Komutanlığı'nda bırakacak mısınız, bırakmayacak mısınız? Bırakılmayacak isem, şahsım tecavüz ve hakarete uğratılmadan hemen İstanbul'a hareket edeyim." Hattâ Paşa, bürosu üstünde duran yazı hokkasını eline alarak aynen hatırımda kalan şu kelimeleri de ekledi: "Burada benim yalnız bir hokkam var, onu alır, giderim."

Gerekenlerle görüştükten sonra, cevap verebileceğimi söyledim. Cemiyet adına yetkili olan diğer arkadaşlarla, İbrahim Paşa'nın komutanlığı konusunu görüştük. Bir zaman için kalmasında sakınca görmedik. Komutanlıkta kalacağını bildiren cemiyet kararını kendisine ben bildirdim.

Fakat, bir iki gün sonra, dağa çıkmış olan subaylardan, bir teğmen efendi, İbrahim Paşa'ya bulunduğu yerden hakaret

dolu bir telgraf çekmiş... İbrahim Paşa, derhal beni çağırttı ve telgrafı uzatarak dedi ki: “Beni komutan olarak burada bırakacağınızı bildirmiştiniz. Bu hakaret nedir?.” Komutan Paşa’ya Cemiyetce kendisi için aldığımız kararı, bütün teşkilâta duyuracak kadar zaman geçmediğini, özellikle dağ başında bulunan subaylarımızın herhangi bir telgraf merkezinden bu gibi telgrafları çekmelerine engel olmanın bugünlerde güç olacağını kabul etmesi gerektiğini söyleyerek kendisini yatıştırmaya çalıştım.

Fakat, aradan çok geçmeden, o zaman Yunan Sınırı Komutanı bulunan Muhlis Paşa, Cemiyetin Manastır’daki Merkez Kurulu tarafından Manastır’a davet edilmiş... Muhlis Paşa, Ordu Komutanı İbrahim Paşa’dan izin almaksızın Manastır’a gitmiş. Bu duruma canı sıkılan İbrahim Paşa, Muhlis Paşa’ya azarlayıcı bir yazı göndermiş.

Bunun üzerine, Muhlis Paşa’yı davet eden Merkez Kurulu, İbrahim Paşa’ya uzun bir telgraf çekmiş... Bu defa da Mareşal Paşa beni çağırarak telgrafı gösterdi ve: “ya bu ne?” dedi.

Telgrafı baştan sona kadar okudum. Bu telgrafta Konyar aşiretinden Mareşal İbrahim Paşa’nın bütün hayatı, geçmişi ve hayatının içyüzü açıklandıktan sonra, ağır ve hakaret dolu, kelimelerle, istibdat devrinin, Sultan Hamid kulluğunun ender rastlanır bir örneği olan İbrahim Paşa’nın hürriyet için çalışan bir çevrede, hürriyet için çalışanlara komuta etmek cesaretinde bulunmasına şaşılıyor ve hemen komutanlıktan çekilmesi ihtar ediliyor ve isteniyordu.

Efendiler, bundan sonra, İbrahim Paşa, gerçekten Selânik’te duramadı. Dediği gibi bir hokkasını alıp gitti.

Bu bilgilerden sonra, Nurettin Paşa’nın, Üçüncü Ordu Komutanı bulunan babası Mareşal İbrahim Paşa ile

Meşrutiyet İnkılâbının yapılmasına ve ihtilâlin aşırılıktan uzak ölçülerle ve engelsiz olarak yürütülmesine ne yolda hizmet etmiş olduklarını anlamak kolaylaşmıştır, sanırım. Denildiği gibi, “ihtilâlin aşırılıktan uzak ölçülerle yürütülmesine” de etkili olamamışlardır. En ölçüsüz davranışlar, bizzat kendilerine yapılmış olan davranışlarla görülmüştür.

Hâl Tercümesi Broşüründe Nurettin Paşa’nın

Meşrutiyet’in İlânından Sonra Gördüğü Hizmetler

Hal tercümesi broşürünün 4. sayfasında, Nurettin Paşa’nın, Rumeli’den İstanbul’a yürüyen Hareket Ordusu’na katılarak vatan görevini yerine getirdiğinden söz edlmektedir. 31 Mart Vak’ası dolayısıyla Rumeli’den İstanbul’a gönderilen kuvvetlerin Komutanı, rahmetli Hüsnü Paşa idi. Ben bu kuvvetlerin kurmay başkanı idim. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu adını veren, Hareket Ordusu’nun İstanbul’a kadar gidişini düzenleyen ve yöneten bendim. Nurettin Bey’in bu kuvvetlere katılarak görev aldığını bilmiyorum. Nurettin Paşa, birçokları gibi, Hareket Ordusu İstanbul’a yaklaştığı zaman, Ayastefanos’a veya Makrıköyü‘ne gelmiş olabilir.

Nurettin Paşa, “Yemen Vilâyetinin kurtarılması ve âsilerin sindirilmesi için yapılan savaşlarda birtakım tümen birliklerine veya müfrezelere komuta etmiş…”

Her tümen komutanı, her savaşta aynı durumda bulunur. Sonra, “Sana’nın kurtarılması üzerine, orada yığınak yapmış olan askerî kuvvetlere komuta etmiş…”

Efendiler, asker olanlar çok iyi bilirler ki, bir yerde çeşitli ordu birlikleri toplandığı zaman, orada bir merkez komutalığı, bir mevki komutanlığı, bir bölge komutanlığı veya ordugâh komutanlığı kurulur… Nurettin Paşa’nın San’a’daki komutanlığı bundan başka bir şey miydi?

Nurettin Paşa, “İmam Yahya ile anlaşma yapması için Ahmet İzzet Paşa’ya yardımcı olmuş…”

Ahmet İzzet Paşa’ya sormadım. Fakat, İzzet Paşa ile birlikte olup, çalışmalarına yakından katılan yetkili kimselerin

söylediklerine göre, İmam Yahya ile anlaşma görüşmelerinde Nurettin Paşa hiçbir şekilde yetkili kılınmamıştır.

Nurettin Paşa, “Balkan Savaşlarına katılma arzusu göstererek Yemen’i kuzeyinden güneyine kadar geçip Aden-Mısır - Suriye - Konya - İstanbul yoluyla Çatalca yakınlarında bulunan Başkomutanlık Komuta Merkezine katılmış ve komutanlığı açık bir tümen bulunmaması dolayısıyla, kendi isteği ile gönüllü olarak 9. Alay’ın komutasını” üzerine almış..

Nurettin Paşa’nın Yemen’den İstanbul’a gelmek için takip ettiği yol, Yemen’den İstanbul’a gelen bütün asker ve sivillerin, kısacası herkesin takip ettiği yoldu. Yol o idi. Nitekim, o tarihte biz de Afrika’da bulunuyorduk. İstanbul’a gelmek için Afrika çöllerini batıdan doğuya Mısır’a kadar deve ile geçtikten sonra, İskenderiye ile Triyeste arasındaki bütün Akdeniz’i ve Adriyatik Denizini güneyden kuzeye ve Triyeste’den Bükreş‘e kadar Avrupa’yı ve ondan sonra da Karadeniz’i geçerek aynı komuta merkezine ulaşmıştık, yol buydu.

Nurettin Paşa, bu noktada asıl söylenmesi gereken konudan söz etmiyor. Nurettin Paşa, albaylıktan binbaşılığa indirildikten sonra, Yemen birliklerinde görev yapmak üzere yarbaylığa yükseltilmiştir. Bu yükselmenin gereği olarak, yarbaylıkta Yemen’de iki yıl kalmak lâzım gelirken, vaktinden önce İstanbul’a gelerek kurtulma yolunu bulmuştur.

Hâl tercümesi broşürünün 6. ve 7. safyalarında, Nurettin Paşa’nın Irak Komutanlığı‘ndan söz ediliyor ve yerli imkânlara başvurarak yeniden ordu kurup dost ve düşmanların umduklarının ve beklediklerinin aksine, yenilgiden zafere ulaşma harikasını gösterdiği belirtiliyor.

Irak Seferinde Nurettin Paşa

Efendiler, Irak seferinde, Nurettin Paşa zamanındaki durumun içyüzü şundan ibarettir:

İlk Irak Komutanı olan Süleyman Askerî Bey'in yenilgiye uğrayıp intihar etmesinden sonra, Irak'a Kafkasya'dan yeni birlikler gelinceye kadar savaşlar İngilizlerin isteğine ve yürüyüş hızlarına bağlı kalmıştır. Nurettin Paşa, Kütülamare'de İngilizlere yenildikten sonra, gece gündüz ve hiç bir direnme göstermeden yürüyerek Selmanpak'a kadar perişan bir şekilde geri çekildi.

İngilizler, Nurettin Paşa'yı kovalayarak Selmanpak'a kadar ilerlediler. Orada, Kafkasya'dan gönderilmiş olan birlikler, İngiliz birliklerini karşıladı. Üç gün savaştıktan sonra, Nurettin Paşa yenilgiyi kabul ederek geri çekilme emri verdi. Birlikler, Diyale Irmağına kadar kuzeye çekildi. İngilizlerle süvari bağlantısı kurma yolu bile aranmadı. Halbuki, aynı zamanda, İngilizler de geri çekilmişlerdi. Bu bilgiyi veren çöl Araplarıydı. Ondan sonra, Nurettin Paşa, kendini toplayıp yeniden Selmanpâk- Kütülamare yönünde ilerledi.

Kütülamare kuzeyinde, gece İngiliz birlikleri ile karşılaşıldı. Tedbirsizlik, düzensizlik ve idaresizlik yüzünden, birliklerimiz şafak vakti düşmanın ateş baskınına uğradı. Er, subay ve komutan olmak üzere birçok kayıp verildi. Birliklerde panik oldu. Kendiliğinden geri çekilme başladı. İngilizlerin çekilmesi üzerine ortalık yatıştırılabildi.

Irak'ta yeni birlikler ve yeni araçlarla büyük ve kanlı savaşlar bundan sonra başlar ki, Nurettin Paşa'nın bunlarla alâkası yoktur.

Broşürün aynı safyalarında, "Nurettin Paşa, İngilizlerden ele geçirdiği uçaklarla da bir uçak filosu meydana getirmek

gibi çok büyük başarılar göstermiştir” deniliyor.

“Bu iddianın pek cahilce olduğunu söylemek zorundayım. Uçağın ve uçak filosunun ne olduğunu bilenler, böyle bir iddianın ne kadar gülünç olduğunu elbette anlarlar.

Büyük Taarruz’da Nurettin Paşa Savaş Meydanını

Dürbünle Seyretmeyi Tercih Ediyordu

Broşürün sekizinci sayfasında, Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken alınmış bir resmi vardır. Bu resmin altında şu sözler yazılıdır:

"26 Ağustos 1922 taarruz günü Kocatepe gözetleme yerinde Karahisar Meydan Savaşını idare ederken alınan fotoğraflarıdır."

O gün, hep aynı tepedeydik. Dürbünle bakanlar çoktu. Dürbünle en çok bakanlar, özellikle gözetleme görevi verilen subaylardı. Gerçekten, Nurettin Paşa'nın da savaş meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ettiğini ben de farketmiştim.

Karahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı yapılırken, "Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın yapıldığı gün" bir aralık, Nurettin Paşa'yı, Kolordu Komutanı Kemalettin Paşa'nın (şimdiki Berlin Büyükelçisi) gözetleme noktasında, durumu dürbünle seyrederken buldum. Birliklerimiz düşmanı yakından sıkıştırmış, nazik ve önemli bir durum ortaya çıkmıştı. "Dürbünle seyretmeyi bırakınız! Savaşı yakından ve bizzat idare etmek için, ileri ateş mevzilerine gideceğiz" dedim.

Nurettin Paşa, bu kadar yaklaşmanın doğru olmadığını söyleyerek, gitmek istemedi. Canım sıkıldı. "Siz burada kalabilirsiniz" dedim. Kemalettin Sami Paşa'ya: "Siz benimle geliniz!" dedim ve otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa: "emredersiniz" dedi ve benimle beraber yürüdü. Bu davranış üzerine, dürbünün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa'nın da arkamızdan geldiğini gördük. Dediğim yere gittik. Yunan ordusunun esareti ile sonuçlanan o savaşı, en ince noktalarına kadar bizzat idare ediyor ve gereken emirleri,

doğrudan doğruya kolordu komutanlarına ve diğer komutanlara ben veriyordum.

Verdiğim emirlere göre tedbirler alınıp gerekli uygulamalara geçilirken, Ordu Komutanı Nurettin Paşa yanımda duruyor ve durumu seyrediyordu. Bir aralık, kolordu komutanını benim yanımdan uzaklaştırarak bazı emirler vermeye kalkışmış... Kolordu Komutanı bu emirleri uygulanabilir nitelikte bulmamış; ordu komutanı ile kolordu komutanı arasında neredeyse saygısızca bir çatışma durumu ortaya çıkmış... Kemalettin Sami Paşa, Nurettin Paşa'nın yanından biraz sertçe bir davranış ile ayrılmış... Bu durumun farkına vardım. Kemalettin Sami Paşa'yı yanıma çağırıp, sakinliği ve disiplini koruması gerektiğini söyledim. Daha sonra, yalnız olarak Nurettin Paşa'yı çağırttım. Genel olarak bazı sorular sordum ve anlatmak istedim ki, kolordu komutanına verdiği emrin gerçekten de uygulanması mümkün değildir. Komutanlar, emir vermiş olmak için emir vermezler. Gerekli, uygulanabilir olan hususları emrederler ve emir verirken, kendini, o emri yerine getirecek olanın yerine koymak ve emrin nasıl yerine getirilip uygulanacağını düşünmek ve bilmek gerekir.

Hâl tercümesi broşürünün 9. sayfasında, Irak'tan sonra "Kafkas Cephesine gitmiş olan Nurettin Paşa'nın 3. Ordu Bölgeleri Komutanlığı'nda ve Ordu Komutanlığı Vekiliği'nde bir süre" bulunduğu yazılıdır. Bu görevlerin nasıl bir görev olduğunu ve bu sürenin kaç gün olduğunu sormak lâzımdır.

Nurettin Paşa, Kafkas Cephesinden İstanbul'a dönüşünde "Aydın, Muğla ve Antalya Bölgeleri Komutanı" ünvanı ile İzmir'e gitmiş ve orada bulduğu, çoğunu 40 yaşından yukarı askerlik çağını aşmış erlerin oluşturduğu dağınık birkaç birliği yeniden düzenleyerek ve yeni tümenler kurarak 21. Kolordu'yu meydana getirmiş.

Efendiler, kolordu kurma, işi son zamanda Dünya Savaşı‘nın fantazileri sırasına geçmişti. Özellikle karşısında düşman bulunmayan sabit bölgelerde, askerlik şubeleri ve başkanlıkları kuruyormuşçasına bir kolaylıkla, kolordu komutanlıkları kurulur ve yetkiler verilirdi. Gerçekten bütün savaş cepheleri imdat diye feryat ederken, 21. Kolordu değer verilen bir varlık olsaydı, Aydın bölgesinde yüzüstü bırakılmazdı.

Biyografi Broşürüne Göre Nurettin Paşa’nın

İstanbul’da ve Anadolu’da Gördüğü Önemli İşler Nelerdi?

Broşürün 16. sayfasında Nurettin Paşa’nın “Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının girişimleriyle başlayan Millî Mücadele liderleri ile de ilişki kurarak…” İstanbul’da birtakım önemli işler yaptığından, sonunda “İngilizler tarafından takibe başlanmış olduğundan” ve “Mustafa Kemal Paşa’dan aldığı davet yazılarında artık İstanbul’dan çok Anadolu’da hizmet edilebileceğinin bildirilmesi” üzerine, Anadolu’ya geçmiş olduğundan söz ediliyor.

Efendiler, Nurettin Paşa’nın İstanbul’da İngilizlerle ve Damat Ferit Paşa Kabinesi’yle anlaştığını, Ankara’da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden ve onun Hükûmetinden habersiz olarak, bizi İstanbul ile uyuşturmaya çalıştığını ve bu münasebetle arada geçen telgraf haberleşmeleri üzerine Ankara’ya geldikten sonraki davranışlarını yeri geldiğinde anlatmıştım. Bunları tekrar etmeyeceğim.

18. sayfada: “yukarıda sayılan vatan hizmetlerini başarı ile yerine getirmiş olan Nurettin Paşa ile Büyük Millet Meclisi arasında bazı resmî işlerden dolayı anlaşmazlık çıkması üzerine, kendisi hemen Ankara’ya gelmiş ve bu anlaşmazlık olumlu bir çözüme bağlanarak giderilmiştir”, ifadesine rastlanmaktadır.

Nurettin Paşa’nın, Hükûmetçe nasıl Merkez Ordusu Komutanlığı‘ndan alınarak Divan-ı Harb’e verilmek üzere Ankara’ya getirildiğini ve Meclis’in kendisine karşı gösterdiği şiddetli tepki, idamını isteyecek kadar ileri gitmişken, Başkomutan sıfatıyla, şahsen Meclis kürsüsünden, Nurettin Paşa’yı savunarak nasıl kurtarmış olduğumu da açıklamıştım. Burada yeri gelmişken yalnız bir noktaya dikkatinizi çekmek isterim. Söz konusu broşürde yer alan

ifadeye göre, bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır, bir de Nurettin Paşa... Bunlar karşı karşıya gelmişler ve aradaki anlaşmazlık giderilmiş... Bilindiği gibi, Meclis ile karşı karşıya gelebilen yalnız Hükûmettir. Meclis'in karşısında Hükûmet vardır. Bir ordu komutanı, bir vali ve herhangi bir makam sahibi Meclis'in muhatabı olamaz.

Broşürün 18. sayfasının son satırları, Nurettin Paşa'nın "Tanrının lûtfuyla, vatanı tehlikeden kurtaran büyük zaferin başarıcısı ve yaratıcısı olduğunu, millî tarihe bu defa pek önemli ve benzeri görülmemiş bir şeref ve iftihar sayfası eklemeyi sağlamış bulunduğu..."nu açıklamaya ayrılmıştır.

Nurettin Paşa, Zaferden Pay Almaya

En Az Hakkı Olanlardan Biridir

Efendiler, bu kadar cesaretli bir iddia karşısında şaşırmamak, ve böyle bir iddiayı garip karşılamamak mümkün değildir. Gerçekten de Nurettin Paşa, genel saldırıda 1. Ordu Komutanlığı'nda bulundu. Diğer bütün komutanlarla birlikte kendisine emrettiğimiz görevleri yapmaya çalıştı. Bu durum, bütün Türk Ordusuna ve ordumuzun büyük küçük bütün komutanlarına, subaylarına ve her erine ait olması doğal bulunan bir başarıyı ve şerefi, Nurettin Paşa'nın kendi şahsına malettirmesini gerektirmez. Bu iddia kadar anlamsız, asılsız ve ayıp bir şey olamaz. Nurettin Paşa'yı kazanılan zaferin yaratıcısı gibi göstermek olsa olsa kendisiyle alay etmek maksadına dayanabilir. Yoksa, Nurettin Paşa, Büyük Zafer'in şerefinden pay almaya en az hakkı olanlardan biridir.

Efendiler, Büyük Taarruz'da Nurettin Paşa'yı, yalnız saldırının ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü, düşmanın yenildiğini ve geri çekileceğini anlamıştık. Yenilgisini bozguna çevirmek ve geri çekilme hattını keserek düşman ordusunu esir etmek için, artık Kocatepe'de değil, durumu daha genel olarak gözden geçirecek ve ona göre etraflı tedbirler alacak yerde bulunmamız gerekiyordu. O gün bile, Cephe Komutanı İsmet Paşa'nın uygun görüp, benim imzam ile cesaret verici kısa bir yazıyı telefonla okuyarak, Nurettin Paşa'nın maneviyatını kuvvetlendirmek için tedbir almak gereği duyulmuştu.

Nurettin Paşa’yı ve Ordusunu Bizzat Takip Etmek ve

Yönetmek Zorunda Kaldım

Ondan sonra, Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip etmek ve yönetimine müdahale etmek zorunda kaldım. Böyle yapmasaydım. Nurettin Paşa'nın yaptığı hatâları düzeltmek güçleşirdi. Dumlupınar'da, ordusunun Kurmay başkanı Emin Paşa'nın ileri hareket için hazırladığı harekât emrinin kapsamını anlamayan fakat anlamamış değil de daha iyisini düşünmek ve yapmak istiyormuş gibi davranan Nurettin Paşa'nın bir kararsızlığa düşmesi üzerine, kararsızlıkla geçirilecek zaman olmadığını hatırlatarak gereken talimatı bizzat yazdırdığım zaman, Nurettin Paşa bana demişti ki: "Paşam, siz bizi yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz!" Buna, orada bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri, ciddî bir dille ve şu yolda cevap verdi. "Paşa, paşa"dedi. "Bu ordu, bizim ve bütün memleketin göz bebeğidir. Onun sevk ve idaresini rastlantıya bırakamayız!"

Dumlupınar'dan Uşak'a giderken, yolda Nurettin Paşa'nın aldığı tedbirlerdeki yetersizliğin farkına varıp, Nurettin Paşa'nın tümenlerine bizzat emir vererek tedbir aldırmasaydım, Trikopis'in esir düşmesi mümkün olmayabilirdi. Uşak'ta beklenmedik kötü bir durumla karşılaşabilirdik. İzmir'e vardıktan ve Hükûmet Dairesine girdikten sonra, güneyden gelen top ve tüfek seslerini bizzat işitip, Nurettin Paşa'nın tedbirsizliğini ve gafletini anlayıp doğrudan doğruya kendim emir vererek tedbir aldırmasaydım, İzmir'e girmiş ve İzmir sokaklarında halkın arasına karışmış olan birliklerimizin, biz de içinde olduğumuz halde, paniğe kapılarak darmadağın olması ihtimalden uzak değildi.

İşbilirlik ve ileri görüşlülük iddiasında bulunan Nurettin Paşa'nın, İzmir'de yabancı memurlarla yaptığı kayda geçmiş

konuşmasını bizzat düzeltmeseydim, İzmir'e girmekten doğan genel sevincin sönmesine yol açacak durumlardan kaçınmak belki de mümkün olmayacaktı.

Efendiler, bu söylediklerim, ordunun bütün ileri gelenlerince bilinen gerçeklerdir. Bu gerçekleri yalnız bir kişinin farketmediği anlaşılıyor. O da, Nurettin Paşa'dır. Kuşatıcı, galip, fâtih, gazi ünvanlarıyla kendini hatırlatmak gibi çocukça bir sevdaya kapılan Nurettin Paşa'nın, "Kütülâmare Kuşatıcısı Nurettin Paşa" diye bir kartını görmüştüm. Nurettin Paşa, bu kartı, Taşköprü'de otururken, Kastamonu Valisi ve o bölgenin komutanı bulunan Muhittin Paşa'ya (şimdiki Kahire Büyükelçisi) göndermiş. Kartın boş yerlerine yazdığı yazılarda, karttaki ünvana işaret ederek, "bunu da benden kimse alamaz ya!" diye bir ibare vardı. Muhittin Paşa, bu kartı ve karttaki yazıyı, akıl ve ferasetle bağdaşır görememiş ve dikkate değer bulmuş olduğundan aynen bana göndermişti. Evet, onu ondan kimse geri alamaz. Fakat onu, ona veren de yoktur. Her başarılı savaşa katılan kimsenin, hakkı olmadığı halde kendisini başarının tek kazanıcısı ve galibi ilân etmesi, örnek alınacak bir ahlak kuralı değildir. Memleketin çocuklarına, böyle asılsız tarz ve tavırlar takınma alışkanlıkları veremeyiz. Gelecek nesillere, böyle havadan galip, fatih olunabileceği gibi sakat bir düşünceyi miras bırakamayız.

Millet ve Tarih Ünvan Vermekte O Kadar Cömert Değildir

Hal tercümesi broşürünün kapağındaki gazi ünvanının kullanılmasına gelince, bu ünvanı Nurettin Paşa'ya (A.S) harfleri verebilir. Fakat, gerçek ve kanun bununla yalnız ve sadece alay eder. Gerçi savaşa "ya şehit ya da gazi olmak için" gidilir. Genel olarak, kahramanlık meydanında ölenlerin hepsine şehit derlerse de, sağ kalanların hepsine gazi ünvanı verilmez. Bu ünvanı ancak kanun verir. Medenî bir milletin yüksek çıkarları uğruna yapmaya mecbur olduğu harpler, Arap aşiretlerinin dolayısıyla biribirine karşı açtıkları gazve değildir. Öyle bile olsa, bu savaştan sağ salim çıkanlara belki yalnız anaları babaları takdir için, "benim gazi oğlum!" diyerek övünürler. Fakat millet ve tarih ünvan vermekte o kadar cömert değildir.

Hal tercümesinin son safyasından da bir cümle alarak bu hikâyeye son verelim:

Nurettin Paşa, "Irak Cephesinde iken yerli halk tarafından kendisine verilmiş bulunan, Peygamber Hazretleri'nin Kerbelâ'da yatan torunu İmam Hüseyin Hazretleri'nin mübarek kılıcını taşımakla şeref duymaktadır."

Efendiler, bu ne laftır!

Kerbelâ, Peygamberin torunu, imam, mübarek kılıç, şeref duymak gibi, cahil takımının hoşuna gidecek laflarla milleti kandırma politikasını benimseyenler, artık insaf etsinler!... Millet de, dikkat ve uyanıklığını arttırsın!...

Efendiler, tek başlarına hareket ederek başarı elde edemeyeceklerini anlayan bazı kimseler de ikiyüzlü davranışlarla içimize girme yolunu bulabilmişlerdir. Bunların

içyüzü, İkinci Meclis toplanıp göreve başladıktan sonra görülecektir.

Lozan Barış Antlaşması

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devleti’nin tarihinde, mutlu bir geçiş devresine rastladı. Gerçekten de dört yıllık Bağımsızlık Mücadelemiz, milletimizin şanına layık bir barış ile sonuçlanmış bulunuyordu.

24 Temmuz 1923’te, Lozan’da imza edilen antlaşma, 24 Ağustos 1923’te Meclis’te onaylandı.

Mondros Ateşkes Anlaşmasından Sonra Türkiye'ye

Yapılan Dört Barış Teklifi Arasında Bir Karşılaştırma

Efendiler, Mondros Ateşkes Anlaşması‘ndan sonra, düşman devletler tarafından Türkiye’ye dört defa barış şartları teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sevres taslağıdır. Bu taslak, hiçbir görüşmenin ürünü olmayıp İtilâf Devletleri tarafından Yunan Başvekili Mösyö Venizelos’un da katılmasıyla düzenlenmiş ve Vahdettin’in Hükûmeti tarafından, 10 Ağustos 1920’de imza edilmiştir.

Bu taslak, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce tartışılmaya değer bile sayılmamıştır.

İkinci barış teklifleri, Birinci İnönü Savaşı‘ndan sonra toplanan Londra Konferansı‘nın sonunda 12 Mart 1921 tarihinde yapılmıştır. Bu teklifler, Sevres Antlaşması‘na bazı değişiklikler getiriyor ise de, üzerinde durulmamış olan meselelerde Sevres taslağındaki maddelerin olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek gerekir.

Bu teklifler, bizce tartışmaya yol açmadan İkinci İnönü Savaşı‘nın başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü Barış teklifleri 22 Mart 1922’de, yani Sakarya Zaferinden ve Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması‘ndan sonra ve yakında yeni bir saldırımızın beklendiği sıralarda, Paris’te toplanan İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları tarafından yapılmıştır. Bu tekliflerde, artık işe Sevres taslağını temel olarak ele alma şeklinden vazgeçilmiş ise de, ana çizgileri ile millî gayemizi gerçekleştirmekten uzaktı.

Dördüncü teklif Lozan Antlaşması‘nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelerdir.

İtilâf Devletleri’nce Türkiye’ye kabul ettirilmesi düşünülen esaslar ile, Millî Mücadele sayesinde ulaşılan sonucu açıkça gözler önüne serebilmek için, bu dört türlü teklif arasıda en önemli noktaları içine alacak şekilde kısa bir karşılaştırma yapmayı yararlı sayarım:

I. SINIRLAR

A) TRAKYA SINIRI

Sevres'de: Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima-Kalikratya hattı.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 teklifinde: Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise ve Edirne Yunanlılara kalacak şekilde bir hat.

Lozan'da: Karağaaç'da bizde olmak üzere Meriç hattı.

B) İZMİR BÖLGESİ

Sevres Taslağında: Bu bölgenin sınırları, Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer İskelesine az çok yakın yerlerden geçmektedir.

Bu bölge, Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye, bu hâkimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a devredecek, Türk hâkimiyetinin belirtisi olarak, İzmir şehrinin dış siperlerinden birinde Türk bayrağı bulunacak. Bir bölge meclisi toplanacak ve beş yıl sonra bu meclis, bu bölgenin sürekli olarak Yunanistan'a katılmasına karar verebilecekti.

Mart 1921 teklifinde: İzmir şehri Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir bölgesinin geri kalan yerlerinde çeşitli unsurların nüfus oranlarına göre oluşturulacak bir jandarma birliği görev alacak ve buna İtilâf Devletleri'nin subayları komuta edecek.

Yönetim işlerinde de yine aynı nüfus oranı göz önünde bulundurulacak, bölgenin Milletler Cemiyeti'nce tayin edilecek bir Hristiyan valisi olacak, bunun yanında seçim

yoluyla kurulmuş bir meclis ile bir danışma kurulu bulunacak. Valilikçe, Türkiye'ye gelir artışına göre ayarlanacak bir vergi konacak. Bu anlaşma beş yıl süre ile geçerli olup iki taraftan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyeti'nce değişikliğe uğratılabilecek.

Mart 1922 teklifinde: Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir'de bize geri verilecek yolunda aldatıcı bir vaat. İzmir Rumlarının yönetime adaletli bir şekilde katılmasını sağlamak için ve aynı hakkın Yunanistan'da kalacak Edirne Türkleri'ne de verilmesi şartıyla bir yöntem tespiti konusunda İtilâf Devletleri, Türkiye ve Yunanistan ile anlaşacaklardır.

Lozan'da: Elbette bu gibi meseleler söz konusu bile edilmemiştir.

C) SURİYE SINIRI

Sevres'de: Akdeniz kıyısında aşağı yukarı Karataş Burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde ve Suriye topraklarında bırakan bir sınır.

Mart 1921'de: Aşağı yukarı şimdiki sınır olmak üzere Fransızlar'la ayrıca bir anlaşma imzalanmıştır.

Lozan'da: 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'ndaki sınır olduğu gibi bırakılmıştır.

D) IRAK SINIRI

Sevres'de: İmadiye bizde kalmak şartıyla, Musul ilinin kuzey sınırı.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Çözümü daha sonraya bırakılmıştır.

E) KAFKAS SINIRI

Sevres'de: Türk, Ermeni sınırının belirlenmesi Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılmıştır. Wilson, sınır olarak Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölü'nün güneyinden geçen birçok noktada Dünya Savaşındaki Türk-Rus Cephesini izleyen bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde: Miletler Cemiyeti, bir Ermeni yurdu kurulması için doğu illerinden Ermenistan'a bırakılacak toprakların tespiti için bir komisyon kuracak, Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Lozan'da: Bu konu ortadan kaldırılmıştır.

F) BOĞAZLAR BÖLGESİ

Sevres'de: Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün parçaları.

Anadolu'nun Adalar Denizi üzerinde aşağı yukarı İzmir bölgesinin sınırından başlayarak Manyas Gölü'nün güneyine, Bursa'nın ve İznik'in biraz kuzeyinden ve Sapanca Gölü'nün batı ucundan Ahabadr Deresinin göle döküldüğü yere kadar uzanan bir hatla sınırlandırılmış bölge. Bu bölgelerde asker bulundurmak ve askerî harekâtta bulunmak hakkı yalnız İtilâf Devletlerine aittir. Bu bölgedeki Türk jandarması da İtilâf devletleri'nin komutası altında olacaktır.

İtilâf Devletleri, bu bölge içinde, askerî maksatlarla kullanılabilecek yol ve demiryolu yapımını yasaklayabileceği gibi, yapılmış olan yollardan bu gayeyle kullanılacak olanları da tahrip ettirilebilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Çanakkale güneyinde Bozcaada karşısından Karabiga'ya çekilen hattın kuzeyi ile Boğaziçi'nin her iki yakasında 25 kilometrelik bir bölge.

Çanakkale Boğazına hâkim olan her iki tarafındaki adalar.

İtilâf Devletleri yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak böylece İstanbul'u ve İzmit yarımadasını boşaltacak, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye ve Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine izin verecektir.

Mart 1922 teklifinde: Çanakkale'nin güneyinde Erdek Yarımadası dışarıda kalmak üzere Çanakkale Sancağı, Boğaziçi'nin güneyinde o zaman tarafsız sayılan bölge, yani aşağı yukarı İzmit Yarımadası askersiz bölge olacaktır.

Bizde İtilâf Devletleri'nin işgâl kuvvetleri kalmayacaktır.

Lozan'da: Gelibolu Yarımadası ile Kumbağı, Baklaburnu hattının güneydoğusu, Çanakkale bölgesinde, kıyıdan yirmi kilometrelik bir yer ve Boğaziçi'nin iki yakasında kıyıdan onbeş kilometrelik birer bölge ve Marmara'da da İmralı dışındaki adalarla İmroz ve Bozcaada, askerden arınmış bir duruma getirilecektir.

Hiçbir yerde İtilâf Devletleri'nin işgal kuvvetleri kalmayacaktır.

2. GÜNEYDOĞU ANADOLU

Sevres'de: Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için İtilâf Devletleri temsilcilerinden kurulacak bir komisyon özerk bir yönetim şekli hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra bu bölgenin Kürt halkı Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvurarak Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den ayrı bağımsız bir devlet kurmak istediklerini ispat ederse ve Meclis'de bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Mart 1921 teklifinde: İtilâf Devletleri, şimdiki durumu gözönünde tutularak, bu konuda Sevres taslağında değişiklik yapılmasını dikkate alma eğilimindedir. Şu şartla ki, özerk yönetilen bölgelerle Kürt ve Asuri-Geldanî çıkarlarının yeterince korunması için tarafımızdan kolaylıklar gösterilsin…

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Elbette söz konusu ettirilmemiştir.

3. EKONOMİK ÇIKAR BÖLGELERİ

Sevres Antlaşmasından sonra İtilâf Devletleri'nin aralarında imza ettikleri üçlü anlaşmaya göre:

a) Fransız çıkar bölgesi: Suriye sınırıyla aşağı yukarı Adana ilinin batı ve kuzey sınırı, Kayseri ile Sivas'ın kuzeyinden geçen ve Muş'u dışarıda bırakarak bu kasabaya yaklaştıktan sonra Cizre'ye giden bir hattın içinde kalan bölge.

b) İtalyan çıkar bölgesi: İzmit Yarımadasından çıktıktan sonra Afyonkarahisar'a kadar Anadolu demiryolu hattı ve oradan Kayseri yakınlarında Erciyes Dağı yöresine kadar giden hatla İzmir bölgesi, Adalar Denizi, Akdeniz ve Fransız bölgesi arasında kalan bölge.

Mart 1921'de: Bekir Sami Bey ile Fransız ile İtalyan Dışişleri Bakanları arasında imza olunup Hükûmetçe reddedilen anlaşmalara göre:

a) Fransız çıkar bölgesi: O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle Sivas, Elâzığ ve Diyarbakır illeri.

b) İtalyan çıkar bölgesi: Antalya, Burdur, Muğla, Isparta Sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya Sancaklarının daha sonra tayin edilecek kısımları.

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Söz konusu edilmemiştir.

4. İSTANBUL

Sevres'de: Antlaşma samimiyetle uygulanmadığı takdirde İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bu tehdidin kalkacağı, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurulabileceği ve Boğaziçi'nin çevresindeki askerden arınmış bölgeden askerî kuvvet geçirilmesine izin verileceği belirtilmiştir.

Mart 1922 teklifinde: İstanbul'dan çıkarılacağımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin arttırılacağı vaad edilmektedir.

Lozan'da: Söz konusu olmamıştır.

5. VATANDAŞLIK

Sevres'de: Gerek Yunanistan'da dahil olmak üzere İtilâf Devletleri'nden gerek yeni kurulan devletlerden birinin (Ermenistan v.b) vatandaşlığına girmek isteyen Türk uyruklulardan hiç kimseye Türk Hükûmeti'nce engel olunmayacak ve bunların yeni vatandaşlığı kabul edilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan Antlaşmasında: Söz konusu edilmemiştir.

Ancak, görüşmeler sırasında, İtilâf Devletleri, bir kimsenin vatandaşlığını belirleme hususunda, Türkiye'deki yabancı elçilik ve konsoloslukların verecekleri belgelerin yeterli sayılmasını istemişlerdir. Bu teklif, Sevres taslağının yukarıda söz konusu olan 128. maddesinin yeni bir şekliydi. Hiç şüphe yok ki tarafımızdan reddedilmiştir.

6. HUKUKİ KAPİTÜLASYONLAR

Sevres'de: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört üyeden kurulu bir komisyon, kapitülasyonlardan yararlanan diğer devletlerin uzmanlarıyla birlikte yeni bir şekil düzenleyecek ve Osmanlı Hükûmeti'ne danıştıktan sonra bu şekli tavsiye edebilecek.

Osmanlı Hükûmeti bu şekli kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecek.

Mart 1921 teklifinde: Bu komisyonda Türkiye'nin de temsil edilmesine İtilâf Devletleri razı olmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: Aynı teklif.

Lozan'da: Kapitülasyonlarla ilgili hiçbir kayıt yoktur.

Danışma niteliğinde olmak üzere, birkaç yabancı uzmanı beş yıl için hizmetimize almayı kabul ettik.

7. AZINLIKLARIN KORUNMASI

Sevres'de: 1918 Ateşkes Antlaşmalarından sonra yapılan bütün antlaşmalarda yer alan hükümlerden başka, Türkiye'ye, özellikle aşağıdaki hususlar kabul ettirilmek istenmiştir:

a) Yerlerinden ayrılmış olan ve Türk olmayan bütün halkın eski yerlerine gönderilmesi.

Başkanları Milletler Cemiyeti'nce tayin edilecek olan hakem komisyonları aracılığıyla bunların haklarının geri verilmesi; bu komisyonlar istedikleri takdirde, Türk olmayan halkın zarar görmüş mal ve mülklerinin onarımı için de ücretleri Hükûmetçe ödenecek işçilerin sağlanması, zorla göç ettirme ve buna benzer işlerde parmağı bulunduğu, söz konusu komisyonlar tarafından iddia edilen bütün şahısların sürgün edilmesi vb.

b) Türk Hükûmeti, azınlıkların parlamentoda kendi nüfusları oranında temsil edilmelerini sağlayan ve bir seçim kanunu tasarısını, iki yıl içinde İtilâf Devletleri'ne sunacaktır.

c) Patrikhaneler ile bunlara benzer kuruluşlara tanınmış olan bütün imtiyazlar arttırılarak daha da sağlamlaştırılmakta ve bunların idare ettikleri okul, yetimhane v.b. konusunda ogüne kadar hükûmetin sahip olduğu sınırlı denetleme hakkı da elinden alınmaktadır.

d) İtilâf Devletleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin görüşünü aldıktan sonra, bu kararların uygulanmasını sağlayacak gerekli tedbirleri tespit edecektir. Türkiye bu konuda sonradan alınacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Azınlıklar söz konusu edilmemiştir. Bu teklifte Sevres'de yapılacak değişiklikler yer aldığı için, bundan adı geçen antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümünün değiştirilmeyeceği sonucu çıkarılabilir.

Mart 1922 teklifinde: Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklarla ilgili bir sıra tedbirin teklif edileceği ve bunların gereğince uygulanmasını kontrol için Milletler Cemiyeti'nce komiserler tayin edileceği yazılıdır.

Bu bir sıra tedbirin neler olduğu açıklanmamıştır.

Lozan'da: Misak-ı Millî'mizde kabul etmiş olduğumuz üzere ve yalnız Müslüman olmayanlar için Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan bütün milletler arası antlaşmalarda yer alan hükümler.

8. ASKERLİKLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Sevres'de:

a) Türkiye'nin Silâhlı kuvvetleri şu sayıları aşmayacaktır.

Saray Muhafız Birliği - 700 Kişi

Jandarma - 35.000 Kişi

Jandarma'yı desteklemek üzere özel birlikler - 15.000 Kişi

Toplam 50.700 Kişi

Bu sayıya Harp Akademisi ve askerî okullar öğrencileri ile, depo birliklerinde ve çeşitli görevlerde çalışan er ve subaylar da dahildir.

Özel birliklerin 15 batarya dağ topu bulunabilecek, çöl veya ağır top olmayacaktır.

Memleket, çeşitli bölgelere ayrılacak ve her bölgede bir jandarma birliği (legion) bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve teknik araçları bulunmayacaktır.

Özel birlikler, kendi bölgelerinin dışında kullanılmayacaktır.

Jandarma subayları arasında, sayıları 1.500'ü geçmemek üzere yabancı subaylar bulunacaktır. Her bölgedeki yabancı subaylar aynı milletten olacaktır.

Daha sonra tespit edilecek olan bu bölgelerin sayısı belirtilmemiş olmakla birlikte, bunun İtilâf Devletleri'nin düşüncesine göre, en az dört olacağı, antlaşmanın bazı hükümlerinden ve özellikle bir birliğin kuvvetinin bütün

birlikler kuvvetinin dörtte birini aşmayacağı yolundaki hükümden çıkarılabilir. Böylece İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarının birer bölgesi bulunacağı gibi, Belki Yunanistan'a belki de ileride Ermenistan'a birer bölge verilmesi düşünülmüştür.

Özel birliklerin erleriyle, jandarmalar hep paralı olup bunlar en az iki yıl askerlik yapacak ve mecburî askerlik hizmeti kalkacaktır.

Her bölgedeki birliğe alınacak er ve çeşitli unsurların birlikte temsil edilmesine mümkün olduğu kadar dikkat edilecektir.

Deniz kuvvetlerimiz, yedi gambot ve altı torpidoyu geçmeyecek, hiç bir uçağımız ve güdümlü balonumuz olmayacaktır.

İtilâf Devletleri'nin kara, deniz ve hava denetleme komisyonlarının memleketimiz içinde her türlü denetleme hakları olacaktır. Özellikle Kara Denetleme Komisyonu:

Türkiye'nin kullanabileceği, polis, gümrükçü, orman korucusu vb. görevlilerin sayısını belirleme, artacak silâh ve cephanemizi teslim alma, memleketimizi bölgelere ayırma, her bölgede bulunacak jandarma ve özel birlik sayısını tespit etme, bunların hangi işlerde ve ne şekilde çalıştırıldıklarını denetleme, yabancı subayların sayılarını ve oranlarını tayin etme, Hükûmetle işbirliği yaparak yeni silâhlı kuvvetlerimizi düzenleme gibi işlerle görevli olacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Jandarma sayısı 45.000'e, özel birliklerin sayısı 30.000'e çıkarılmıştır.

Jandarmanın memleket içindeki dağıtım şekli, yukarıda sözü edilen İtilâf Devletleri temsilcilerinden kurulu

Denetleme Komisyonu ile Hükûmet arasında anlaşmaya varılarak tespit edilecektir.

Jandarma subay ve astsubay oranı arttırılacaktır. Yabancı subayların sayısı azaltılacak ve bunların birliklere dağıtılması Denetleme Komisyonu ile hükûmet arasındaki anlaşmaya göre kararlaştırılacaktır (Bununla, belki de her bölgede aynı milletten yabancı subayların bulunmayacağı kastedilmiştir).

Mart 1922 teklifinde: Paralı asker şeklinin devam ettirilmesi, jandarmanın 45.000'e, özel birliklerin 40.000'e çıkarılması.

Jandarma'da, yabancı subaylara görev verilmesi Türkiye'ye tavsiye edilmekle birlikte, bu nokta şart olarak ileri sürülmemektedir.

Lozan'da: Trakya ve Boğazlar'da askerden arınmış duruma getirilen bölgelerle ilgili sınırlandırmalar dışında hiçbir kayıt yoktur. Üstelik, Boğaziçi'nin iki yakasındaki askerden arınmış bölgede, 12.000 asker bulundurabilme hakkını elde etmişizdir.

9. CEZA

Sevres Projesinde: Türkiye harp sırasında harp kurallarına aykırı şekilde hareket etmiş veya Türkiye içinde zulüm yapmış, zorla sürgün etme v.b. işlere karışmış olan kimseleri, istedikleri takdirde, İtilâf Devletleri'ne (Yunanistan dahil) ve Türkiye'den toprak almış devletlere (Ermenistan v.b.) teslim edecektir. Bu gibi kimseler, kendilerini isteyen devletin Divan-ı Harb'i tarafından yargılanıp cezalandırılacaktır.

Mart 1921 teklifinde: İtilâf Devletleri'nin teklifinde bundan söz edilmemiştir. Ancak, Bekir Sami Bey'in, İngilizler'le imza etmiş olduğu esirlerin geri verilmesi ile ilgili sözleşmede, elimizdeki bütün İngilizleri serbest bırakarak bir kısım Türkleri suçlu sayıp İngilizlerin elinde bırakmaya razı olması, Sevres taslağında yer alan önceki hükümlerin daha hafifletilmiş şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 1922'de: Bu konu üzerinde durulmamıştır.

Lozan'da: Bundan söz edilmemiştir.

10. MALİ HÜKÜMLER

Sevres'de: İtilâf devletleri, Türkiye'ye yardım olsun diye, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden kurulu bir Maliye Komisyonu oluşturacaklar; bu komisyonda danışman olarak bir Türk komiseri bulunacaktır.

Bu komisyonun görev ve yetkileri aşağıdaki şekilde olacaktır:

a) Türkiye'nin gelirlerini korumak ve arttırmak için her türlü tedbiri alacaktır.

b) Türk Meclis-i Mebusanı'na sunulacak olan bütçe, daha önce Maliye Komisyonu'na verilecek ve onun kabul ettiği şekilde Meclis'e gönderilecektir. Meclis'in yapacağı değişiklikler, ancak komisyonca uygun görülürse yürürlüğe konabilecektir.

c) Komisyon, malî kanun ve tüzüklerin uygulanmasını, doğrudan doğruya kendisine bağlı bulunan ve üyeleri kendisinin uygun bulacağı kimselerden seçilip tayin edilecek olan Türk Maliye Teftiş Kurulu aracılığıyla denetleyecektir.

d) Düyûn-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası ile anlaşarak Türkiye'nin para işlerini düzenleyecek ve düzeltecektir.

e) Türkiye'nin, Düyûn-ı Umumiye'ye ayrılan gelirleri dışındaki bütün gelirleri bu Maliye Komisyonu'nun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla:

Önce, kendisine ve Türkiye'de kalacak olan İtilâf Devletleri işgal kuvvetlerine ait giderleri karşıladıktan sonra, 30 Ekim 1918 tarihinden beri İtilâf Devletleri ordularının gerek

bugünkü Türkiye’de gerek Osmanlı İmparatorluğu’nun başka yerlerindeki giderlerini ödeyecektir.

İkinci olarak, Türkiye yüzünden zarar görmüş olan İtilâf Devletleri uyruklarının zarar ve ziyanını ödeyecektir.

Türkiye’nin ihtiyaçları bundan sonra dikkake alınacaktır.

f) Hükûmetçe verilecek her bir imtiyaz için Maliye Komisyonu’nun uygun bulması şarttır.

g) Bugün yürürlükte olan, bazı gelirlerin doğrudan doğruya Düyûn-ı Umumiye tarafından toplanması şekli, Komisyonun onayı ile mümkün olduğu kadar genişlemesine yaygınlaştırılacak ve bütün Türkiye’ye uygulanacaktır.

Gümrükler, Maliye Komisyonu tarafından tayin veya işten çıkarılabilecek ve kendisine karşı sorumlu olacak bir genel müdürün yönetiminde bulunacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Yukarıda sözü edilen Maliye Komisyonu, Türk Maliye Nâzırı‘nın gönüllü başkanlığı adı altında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk temsilci bulunacak ve bunun, Türk Maliyesi ile ilgili konularda oyu olacaktır. İtilâf Devletleri’nin malî çıkarları ile ilgili konularda ise, Türk temsilcinin yetkisi, ancak danışma niteliğinde olacaktır.

Türk Parlamentosu, Türk Maliye Nâzırı ile Maliye Komisyonu tarafından ortaklaşa hazırlanacak olan bütçede değişiklik yapma yetkisini taşıyacaktır. Fakat bu değişiklik bütçenin denkliğini bozacak şekilde ise, bütçe onaylanmak üzere yeniden Maliye Komisyonu’na gönderilecektir.

Türk Hükûmeti, imtiyazlar verme hakkını yine elde edecektir. Ancak, Türk Maliye Nâzırı bu konudaki sözleşmelerin, Türk hazinesinin çıkarlarına uygun olup

olmadığını, Maliye Komisyonu ile birlikte inceleyecektir ve bu konuda ortaklaşa bir karar alacaktır.

Mart 1922 teklifinde: Maliye Komisyonu kurulmasından vazgeçilmektedir. Fakat, İtilâf Devletleri'ne olan savaştan önceki borçların ve aşırı olmayan bir tazminatın ödenmesi konusundaki gerekli denetlemenin Türk hâkimiyeti ilkesi ile bağdaştırılmasına çalışılacaktır.

Savaştan önceki Düyûn-ı Umumiye Komisyonu olduğu gibi bırakılacak, yukarıda belirtilen iş için İtilâf Devletleri'nce bir dağıtım komisyonu kurulacaktır.

Lozan'da: Bu gibi bağlayıcı hükümlerin hepsi kaldırılmıştır.

11. EKONOMİK HÜKÜMLER

Sevres'de: Kapitülasyonlardan yararlama hakkı, savaştan önce bunlardan yararlanan İtilâf Devletleri uyruklularına geri verilecek; bu hak, bunlardan daha önce yararlanmamış olan Yunanistan, Ermenistan v.b. devletler uyruklarına da tanınacaktır.

(Bu haklar arasında, birçok vergiden sorumlu olmama hakkının bulunduğu ve vatandaşlık bölümünde görüldüğü üzere, her Türk vatandaşının, İtilâf Devletleri'nden birinin vatandaşlığına girmesine engel olma hakkının bizden alındığı hesaba katılırsa, bu hükmün genişliği daha iyi anlaşılır).

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (% 8) yeniden yürürlüğe konulmaktadır.

Türkiye, İtilâf Devletleri gemilerine en azından Türk gemilerine verdiği hakkı tanıyacaktır.

Yabancı postalar yeniden kurulacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bazı şartlara bağlı olarak yalnız yabancı postaların kaldırılmasının düşünüleceği söylendiğine göre, diğer hükümler olduğu gibi bırakılmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon ve Türk temsilcilerinden ve kapitülasyonlardan yararlanan öteki devletlerin uzmanlarından oluşan bir komisyon, barışın yürürlüğe girmesinden sonra geçecek üç ay içinde, İstanbul'da toplanıp kapitülasyon sisteminin değiştirilmesiyle ilgili teklifler hazırlayacaktır.

Bu teklifler, malî konularda, yabancı uyrukluların Türklerle eşit vergi vermesini sağlayacaktır. Bu tekliflerde, gümrük vergisinde gerekli görülecek değişikliklerin yapılmasına da yer verilecektir.

Lozan'da: Kapitülasyonların her türlüsü, kökünden ve sonsuza kadar kaldırılmıştır.

12. BOĞAZLAR KOMİSYONU

Sevres'de: Kendisine ait bayrağı, bütçesi ve polis kuvveti bulunacak olan bu komisyon, gemilerin boğazlardan geçmesi, fenerler, kılavuzluk v.b. işlerle uğraşacak ve daha önce Yüksek Sağlık Kurulu'nun yaptığı görevlerle, kurtarma işleri artık bir komisyonun gözetimi altında ve onun vereceği talimat çerçevesinde yerine getirilecek ve komisyon, Boğazlar'ın serbestliğini tehlikede sayınca İtilâf Devletleri'ne başvurulabilecektir.

Komisyon'da Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın temsilcileri ikişer oya sahip olacaklardır.

Amerika istediği zaman, Rusya'da Milletler Cemiyeti'ne girdiği andan başlayarak bu komisyona katılabileceklerdir.

Mart 1921 teklifinde: Türk temsilcisi de, iki oya sahip olacak ve Boğazlar Komisyonu'na başkanlık edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Aynı şekilde, Türk temsilcisi komisyona başkanlık edecektir. Boğazlarla ilgili bütün devletler komisyonda temsil edilecektir.

Lozan'da: Komisyonun başkanlığı bize verilmiştir. Komisyonun görevi, gemilerin Boğazlar'dan geçişinin Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygunluğunu sağlamaktan ibarettir. Komisyon her yıl Milletler Cemiyeti'ne rapor verecektir.

Yine bu anlaşmayla, İstanbul'daki Milletlerarası Sağlık Kurulu kaldırılarak, sağlık işleri Türk Hükûmetine bırakılmıştır."

Saygıdeğer Efendiler, Lozan Barış Antlaşması'ndaki hükümleri öteki barış teklifleriyle daha fazla karşılaştırmanın

yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk milletine karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevres Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasî zafer eseridir!

Türk Delegeler Kurulunun Başkanı İsmet Paşa İle

Hükûmet Başkanı Rauf Bey Arasında Çıkan Anlaşmazlık

Efendiler, burada Lozan Barış Görüşmeleri sırasında çıkan ve barış imzalandıktan sonra açığa vurulup yayılan bir konuyu ele alarak kamuoyunu aydınlatmak isterim. Açığa vurulan ve yayılan konu, Türk Delegeler Kurulu Başkanı İsmet Paşa ile Hükûmet Başkanı Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlıktır.

Bu anlaşmazlığı, ilgili belgeleri inceleyerek köklü ve ciddi sebeplere dayandırmak güçtür. Bu bakımdan, anlaşmazlığı daha çok psikolojik ve duygusal açıdan değerlendirmek gerektiği görüşündeyim.

Çeşitli vesilelerle belirtmiştim ki, Lozan Konferansı söz konusu olduğu zaman, Delegeler Kurulu Başkanlığı'na Rauf Bey'in getirilmesi eğilimi vardı. Gerçekten, Rauf Bey'de, Delegeler Kurulu Başkanı olmak istiyordu. İsmet Paşa'nın askerî danışman olarak kendisiyle birikte gönderilmesini de benden rica etmişti. Ben Rauf Bey'e İsmet Paşa'dan yararlanmanın, ancak onun başkan olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını verdim. Sonra, bilindiği gibi, Rauf Bey'i göndermedik, İsmet Paşa, ordunun başından alındı. Dışişleri Bakanlığı'na seçilerek, Delegeler Kurulu Başkanlığı'na getirildi.

Lozan Konferansı'nın birinci dönemi kapandıktan sonra, İsmet Paşa'nın uğradığı hücum ve eleştirileri anlatmıştım. Buna rağmen, İkinci defa Lozan'a gönderilen yine İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa, Lozan Görüşmelerini büyük bir başarıyla idare ediyordu. Görüşme aşamalarını düzenli olarak Bakanlar Kurulu'na bildiriyordu. Bazı önemli konularda Hükûmetin düşünce ve görüşlerini soruyor veya talimat bekliyordu. Çözüm bekleyen meseleler önemli, mücadele

ciddî ve üzücü idi. Rauf Bey'de, İsmet Paşa'nın görüşmeleri idare ediş tarzını beğenmezlik duygusu uyanmıştı. Bu duygusunu Bakanlar Kurulu'ndaki arkadaşlarına da telkin etme isteğine kapılmıştı. Bakanlar Kurulu'nda İsmet Paşa'nın raporları okundukça, zaman zaman, İsmet Paşa, bu işi başaramayacak denmeye başlanmış. Hattâ bir aralık, İsmet Paşa'yı geri çağırma teklifi ortaya atılmış... Rauf Bey, bu teklifi derhal oylamaya kalkışmış... Bakanlar kurulu'na Millî Savunma Bakanı olarak katılan Kâzım Paşa'nın itirazı üzerine vazgeçilmiş.

İsmet Paşa’da, Hükûmet Başkanı Rauf Bey’e

Karşı Güvensizlik Duygusu Başlamıştı

Öte yandan, İsmet Paşa'da da, Hükûmet Başkanı Rauf Bey'e karşı bir güvensizlik duygusu başlamış... Rauf Bey'in imzasıyla aldığı Hükûmet'in görüşünü bildiren yazılardan, Rauf Bey'in beni haberdar etmeden talimat vermekte olduğu endişesine düşmüş...

Nihayet İsmet Paşa, görüşmelerin ciddî ve nazik aşamalara girdiğinden söz ederek, benim, durumu bizzat takip etmemi yazdı.

Gerçi, ben, İsmet Paşa'nın raporlarından ve Hükûmet'in kararlarından haberdar ediliyordum. Fakat, Rauf Bey'in, kararları İsmet Paşa'ya bildiren yazılarının ne şekilde yazıldığını kontrol etmiyordum. İsmet Paşa'nın dikkatimi çekmesi üzerine, Lozan Görüşmelerini, Hükûmet toplantılarında doğrudan doğruya takip etme ve Hükûmet kararlarını bazen kendim kaleme alma gereğini duydum.

Söz konusu, ettiğimiz mesele üzerinde açık ve kesin bir bilgi verebilmek için İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında çeşitli konularda yapılan yazışmalardan yalnız iki konu ile ilgili olanlarını, huzurunuzda inceleyeceğim...

Yunanlılardan İstenen Savaş Tazminatından Dolayı

İsmet Paşa İle Hükûmet Arasında Çıkan Görüş Ayrılığı

ve Gerginlik

Yunanlılardan istenen savaş tazminatından dolayı, Yunanistan gergin bir tavır takındı. İsmet Paşa ile Venizelos arasında bu konu ile ilgili görüşme ve tartışmalar kesildi.

İtilâf Devletleri'nin temsilcileri, İsmet Paşa'ya, Karaağaç'ın bize bırakılması ve tarafımızdan istenen onarımdan vazgeçilmesi şekliyle Yunan tazminatı meselesinin çözüme bağlanması teklifinde bulunurlar. İsmet Paşa, Karaağaç'ın, istediğimiz haklı tazminata bir karşılık tutulamayacağını, öte yandan, İtilâf Devletleri ile aramızda bulunan ve daha önce çözümlenmiş olan tazminat konusunun, bu konferansta yeniden ele alınıp tespit edilmediğini, her iki konuyu da Hükûmet'e bildirmek zorunda olduğunu belirtir. İsmet Paşa, bu durumu 19 Mayıs 1923 tarihli şifresiyle Hükûmet Başkanlığı'na bildiriyor ve: "Hükûmet kararının acele bildirilmesini istirham ederim" diyor.

İsmet Paşa, bu telgrafına üç gün geçtiği halde cevap alamaz... 22 Mayıs 1923 tarihinde "acele" kaydıyla, Hükûmet Başkanlığı'na şu şifreyi de çeker:

"Yunan tazminatına karşılık, Türkiye'ye Karaağaç ve yöresinin bırakılması ile ilgili olarak İtilâf Devletleri'nce yapılan teklif konusunda, Hükûmet görüşünün bildirilmesini 19 Mayıs 1923 tarih ve 17 sayılı telgrafla istirham etmiştim. Zâtı devletlerinin emirlerinin çabuklaştırılması istirham olunur."

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın iki telgrafına, 23 Mayıs 1923 tarihinde cevap veriyor.

Cevabın birinci maddesi şöyledir:

“Karaağaç‘a karşılık tazminat parasından vazgeçemeyiz.”

Cevabın üçüncü maddesinde, bazı düşünceler ileri sürüldükten sonra “Yunanlıların bunu veremeyeceklerini İtilâf Devletlerinin söylemesi, şaşılacak şeydir ve kabul edilemez” deniliyor.

Cevabın beşinci maddesinde, yine bazı düşünceler belirtildikten sonra, şu görüş ileri sürülüyor: “Bu işin İtilâf Devletleri ile barışa engel olmaması için, bizi Yunanlılarla çözüm yolu bulmakta serbest bırakarak kendilerinin barış imzalamaları yerinde görülmüştür.”

İsmet Paşa, 24 Mayıs 1923 tarihinde Rauf Bey’e yazdığı sonraki dört raporunda düşüncelerini açıklayarak şu bilgileri veriyor:

Madde 1- *Bu gün, General Pelle geldi. Yunan Kurulunun, iki gün sonra, yani Cumartesi günü tazminat konusunun resmen konferansta görüşülmesini teklif ettiğini ve o zamana kadar tarafımızdan cevap verilmezse, Cumartesi günü konferanstan çekileceklerini bildirdiklerini söyledi. Ben, tazminat konusunda daha cevabınızı almamıştım. Hükûmetimden cevap gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve Yunanlılarca yapılan bu tekliften üzüntü duymadığımı bildirmekle yetindim.*

Durumun son devreye geldiği görüşündeyim. Ortalığa sızan yaygın söylentiler ve gazete haberleri genellikle kötümserdir.

Madde 2- *Çeşitli meseleler üzerinde yüksek başkanlığınızın cevaplarını aldım. Dikkate değer bir hususdur ki, tazminat konusunda Ankara’nın red cevabı verdiği, daha önce burada duyulmuştur. Bizim çevrelerden sızması ihtimali yoktur. Çünkü, teklifi ve cevabı daha kimse bilmiyor...*

İsmet Paşa, Yunan tazminat konusu üzerindeki görüşünü şöyle bildiriyor: “Karaağaç ve yöresini bize bırakan teklifi kabul ederek Yunan tazminatı konusunun kapatılması zorunluluğuna uymak yerinde olur. İtilâf Devletleri’nce, Yunanlılara para ödetmek imkânsız denildiği gibi, bunların aradan çekilmesi halinde çıkabilecek bir savaşı kazandıktan sonra bile, para almak için zorlama imkânları olmadığında, ödetme ilkesinde ısrar etmek çıkmaz bir yoldur. Her memlekette denenmiş ve sonucu görülmüştür… v.b.”

İsmet Paşa bu görüşünü pek akla yatkın ve basiretli düşüncelerle açıkladıktan sonra: “Konferansın bugünkü durumuna göre, iktisadî, ticarî ve yerleşim konuları ile ilgili maddelerle, diğer bütün maddeler büyük çoğunlukla, iyi bir şekilde sonuca bağlanmıştır ve bağlanmaktadır…”

“İşgal altındaki topraklarımızın boşaltılması konusu daha, bir çözüme bağlanamadı. Fakat istediğimiz gibi çözümlenmesi umulmaktadır ve öyle olması da gerekir” diyor.

Öteki konuların vardığı ve varabileceği sonuçları da bildirdikten sonra şunları yazıyor: “Düşüncem, özet olarak şudur ki, Hükûmet bize verilen talimatta yer alan temel maddeler içinde kaldığı ve Yunan tazminatı meselesi teklif ettiğim şekilde çözümlendiği takdirde, barışı gerçekleştirme ümidi gerçekten kuvvetlenir. Eğer Hükûmet, görüşmelerin Yunan tazminatı yüzünden kesilmesini göze alırsa ve bize verilen talimatta yer almayan beklenmedik şartlar ileri sürerek sabit düşüncelerinde ısrar ederse, barışın imzalanması şüphelidir.”

“Kabotajın, kayıtsız ve şartsız olarak kaldırılmasını veya konunun barıştan sonraya bırakılmasını uygun gördük ve istedik. Ancak, bu meseleyi belirli şartlar altında, iki yıllık özel bir sözleşmeyle çözümlemek imkânını bulabildik. Oysa:

bu konu üzerinde de yeniden değişmez şartlar içinde ısrar edilmesini bildiriyorsunuz.” Ondan sonra, İsmet Paşa şunu yazıyor:

“Kararımın özeti şudur: Millî çıkarlarımıza uygun ve elde edilebilecek en iyi şartları içine alan bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Gerek Yunan tazminatı konusunda gerek diğer meselelerde, Hükûmet, daha fazla çıkarlar elde etme imkânını görmekte ve görüşmelerin kesilmesini göze almakta kararlı ise, ben bu görüşe katılmıyorum. Bu noktayı açıkça ve hemen bana bildirmesini Hükûmet Başkanı‘ndan istiyorum. Aramızda uyuşma olmadığı takdirde, görevim, delegelerimizi burada bırakarak memleketime dönmek ve Hükûmet’e durumu bir defa da sözlü olarak açıkladıktan sonra, savaş ve barış alanında sorumluluk konumumu sona erdirmektir.”

İsmet Paşa’nın, telgraflarının son maddesi şudur: “Düşüncelerimin aynen Büyük Millet Meclisi Başkanı‘na (yani bana) bildirilmesini istirham ederim.”

Efendiler, bu verdiğim bilgilerden ortaya çıkan sonuç şudur: İsmet Paşa, Karaağaç‘a karşılık Yunan tazminatı meselesini çözüme bağlamayı uygun görüyor; hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edilebilecek en iyi şartları içine aldığı görüşünü belirtiyor.

Rauf Bey’de, Karağaç‘a karşılık tazminat parasından vazgeçemeyiz diyor.

Ben, İsmet Paşa’nın Görüşünü Benimsedim

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında yapılmış olan bütün yazışmaları gözden geçirdikten sonra, esas itibariyle İsmet Paşa’nın görüşünü benimsedim. Fakat, Rauf Bey de, İsmet Paşa da kendi görüşlerinde ısrarlı görünüyorlar ve bu görüşlerin ifadesinde her ikisi de pek keskin kelimeler

kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Meclis ve Millet kamuoyunda iyi karşılanabilecek, parlak bir propaganda yolunda idi. “Memleketimizi yakıp yıkmış olan Yunanlılar’dan, kazandığımız çok büyük zafere rağmen onarım bedeli olarak tazminat parası isteğinden vazgeçemeyiz!, Biz, onlarla hesabımızı görürüz!” görüşünün savunucusu oluyor…

Barışı bir bütün olarak ele alan ve büyük bir barışın esaslarını gözönünde bulunduran İsmet Paşa ise, Hükûmet Başkanı‘yla olan bu anlaşmazlıkta, Yunanlılara karşı fedâkarlık yapmayı teklif etme durumunda bulunuyordu. Bu görüşün yerinde ve kabulünün zorunlu olduğunu kamuoyuna anlatmak, elbette ki, o kadar kolay değildir.

Konuyu o yolda bir çözüme bağlamak gerekirdi ki, hem İsmet Paşa’nın teklifi kabul edilerek barış yapılsın, hem de Rauf Bey ve Başkanlık ettiği Hükûmet yerinde kalıp barış antlaşması imzalanıncaya kadar çalışmalarına devam etsin!

Rauf Bey’in Aradaki Görüş Ayrılığını, Kendisi İle İsmet Paşa

Arasında Başlıbaşına Bir Mesele Sayması Doğru Değildir

Bakanlar Kurulu kararlarında benim görüşlerimin de yer aldığını, İsmet Paşa'ya gerektikçe bildiriyordum. Buna göre, İsmet Paşa'nın Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı hedef alan bazı şikâyetleri yalnız Rauf Bey'in şahsıyla ilgili sayılmazdı. Bütün bakanlarla ilgiliydi. Hattâ, bana da dokunuyordu.

Rauf Bey'in bu görüş ayrılığını, kendisi ile İsmet Paşa arasında başlıbaşına bir mesele sayması ve öyle saydırmaya kalkışması doğru değildir. Her durumda ve her konuda talimat verenler, o talimatı, uzakta ve özellikle talimat verenin içinde bulunmadığı şartlar altında uygulayan kimse arasında görüş ayrılığı olabilir. Esasta bir değişiklik yapılmamak şartıyla, durum gereğine göre idare edilir.

İsmet Paşa'nın, durumun izlenmesi için benim dikkatimi çekmesi de mazur görülmelidir. Çünkü, konu gerçekten ciddî ve hayatî idi.

Rauf Bey, Görüşmeleri Bitirip Barışı Hazırlayan

İsmet Paşa’nın Sonuçla İlgili Olarak Hükûmet’in Görüşünü

Soran Telgrafına Cevap Vermemişti

Nihayet Efendiler, Temmuz ortalarında Konferans sona erdi. İsmet Paşa, Barış Antlaşması imzalanmadan önce Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e, Konferansın son bulduğunu ve meselelerin ne şekilde çözüme bağlandığını bildirmiş... Rauf Bey, olumlu veya olumsuz hiçbir cevap vermemiş... İsmet Paşa, bekleyiş içinde geçirdiği bugünlerde çok üzülmüş. Hükûmetin hiçbir cevap vermeyişini, Ankara'da bir kararsızlığın hüküm sürmekte olduğuna bağlamış... Rauf Bey'e yazdıktan üç gün sonra 18 Temmuz 1923 tarihinde, durumu bana da bildirdi. Telgrafında, Hükûmet'i kararsızlığa düşebileceğini tahmin ettiği noktaları birer birer sayıp açıkladıktan sonra, düşüncelerine şu sözlerle son veriyordu:

"Eğer, Hükûmet kabul ettiğimiz noktalardan geri dönmemiz hususunda kesinlikle ısrar ediyorsa, bunu bizim yapmaklığımıza imkân yoktur. Benim düşüne düşüne bulduğum yol, İstanbul'daki İtilâf Devletleri komiserlerine, imza yetkisinin bizden alındığını bildirmektir. Gerçi, bu durum, bizim için yer yüzünde görülmemiş bir skandal olur. Fakat vatanın yüksek çıkarları, kişisel düşüncelerin üstünde olduğundan, Millî Hükûmet istediği gibi hareket eder. Hükûmetten teşekkür beklemiyoruz. Yaptıklarımızın hesabı milletin ve tarihin yargısına bırakılmıştır."

Efendiler, İsmet Paşa'nın yürüttüğü ve sonuçlandırdığı işin ne kadar önemli olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Bu işin sonuçlandırıldığı, son günün, imza gününün geldiğini bildiren telgrafa sevinçle ve can atarak cevap verileceğini kabul etmek doğaldır. Ankara ile Lozan arasında, bir veya iki günde haberleşmek mümkündü. Üç gün geçtiği halde, hiçbir cevap verilmemiş olması, en basit bir anlayışla, Hükûmet Başkanı'nın işi önemsemediği ve aldırmazlıkla karşıladığını gösterir. Yapılan işin Hükûmetçe noksan görülerek, kabul

edilmemesi yoluna gidildiği ve bundan dolayı da cevap verilmemekte olduğu zannına da düşülebilir. Bu durum karşısında, işi bitirmek için büyük ve tarihî sorumluluk yüklenerek imza kullanacak olan kişinin ne kadar güç bir durumda kalacağı düşünülürse, İsmet Paşa’nın üzüntü ve acı çekmesini haklı görmek gerekir.

İsmet Paşa'ya Barış Antlaşmasını İmzalamasını Bildirdim

İsmet Paşa'nın telgrafına hemen şu cevabı verdim.

Ankara

19.7.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafınızı aldım. Hiç kimsede kararsızlık yoktur. Elde ettiğiniz başarıyı en sıcak ve en içten duygularımızla tebrik etmek için, antlaşmanın şekline göre imza edildiğinin bildirilmesini bekliyoruz, kardeşim.

Gazi Mustafa Kemal,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan

Lozan Barış Antlaşmasını Hazırlayan ve İmzalayanları

Teşekkür ve Kendilerini Kutlama

Efendiler, İsmet Paşa, 24 Temmuz 1923 günü antlaşmayı imzaladı. Kendisini tebrik etme zamanı gelmişti. Aynı gün şu telgrafı çektim:

Lozan'da Delgeleler Kurulu Başkanı

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Hazretleri'ne

Millet ve Hükûmetin, zâtıalilerine vermiş olduğu yeni görevi başarıyla sona erdirdiniz. Memlekete birbiri ardınca yaptığınız yararlı hizmetlerle dolu ömrünüzü, bu defa da tarihî bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun çarpışmalardan sonra vatanımızın barış ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde, parlak hizmetiniz dolayısıyla zâtıalinizi, pek sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegeler Kurulu üyelerini şükran duygularımla kutlarım.

Gazi Mustafa Kemal

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan

Rauf Bey Kutlamak İstemiyor

Efendiler, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya kutlama telgrafı çekmediğini anladım. Kendisine bunun gerekli olduğunu hatırlattım. Rauf Bey'e bu konuda diğer bazı arkadaşlar da uyarıda bulunmuşlar.

Daha sonra öğrendim ki, Rauf Bey, İsmet Paşa'yı kutlamayı ve ona yaptığı bu önemli ve tarihî görevden dolayı teşekkürü gerekli görmüyormuş. Yapılan uyarı üzerine Kâzım Paşa'ya bir mektup yazarak ondan kendi adına, İsmet Paşa'ya bir kutlama telgrafı yazmasını rica etmiş. Bunun anlamı nedir?

Kâzım Paşa, bu mektubu Bahriye Vekili İhsan Bey'in evinde bulunduğu, bir sırada almış. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey'de orada imiş.

Rauf Bey’in Yazdığı veya Yazdırdığı Telgraf

Hep birlikte, Rauf Bey’in ağzından uygun bir telgraf müsveddesi yaparak İsmet Paşa’yı kutlamışlar ve ona teşekkür etmişler. Bu müsveddeyi bir zarfa koyup Rauf Bey’e göndermişler. Fakat Rauf Bey, müsveddeyi beğenmemiş. İsmet Paşa’ya başka bir telgraf yazmış veya yazdırmış. Rauf Bey, Kâzım Paşa’yı gördüğü zaman demiş ki: “Sizin yaptığınız müsveddede sanki her işi yapan İsmet Paşa imiş gibi gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?”

Efendiler, Rauf Bey’in yazdığı veya yazdırdığı telgraf metni, kendisinin duygu ve düşüncelerini gizlemektedir. Arzu buyurursanız o telgrafı da olduğu gibi bilginize sunayım:

Şifre

27.07.1923

Lozan’da Delegeler Kurulu

Başkanlığı‘na

İlgi: 20 ve 24 Temmuz, 347 ve 348 sayılı telgraflar:

Dünya Savaşı‘nın sonsuz acılarından kurtulmak ve Milletimizin dünya barışını kurmakta ne büyük bir rolü olduğunu fiilen ispat etmek üzere imzaladığımız Mondros Ateşkes Anlaşmasına rağmen, en feci ve insafsız saldırılara uğramış; bunun arkasından yaşama hakkımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sevres Antlaşması yapılmıştı. Yüzyıllar boyunca hür ve bağımsız olarak yaşamış olan aziz Türkiye’nin soylu halkı, uğradığı haksız ve feci saldırılar karşısında bütün şuuru ve bütün varlığıyla yaşama hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak için ayaklanarak

kurduğu yılmaz ve yenilmez millî ordusuyla Büyük Önderimiz ve Başkomutanımızın ve Kahraman Komutanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti'nin Milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının pek yüksek savaş yeteneğiyle elde ettiği bu başarı ve zaferlerin, Lozan'da aylardan beri süregelen barış görüşmeleri sonunda, milletlerarası bir belge ile belgelenmiş olması, milletimize yeni bir çalışma ve huzur dönemi hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu, azimli ve fedakâr milletimizin yaşama hakkını ve bağımsızlığını güven altına alan bir antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalardan dolayı başta zâtıdevletleri olmak üzere, delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan Beyefendilere ve danışmanlarımıza tebriklerini sunar, efendim.

Hüseyin Rauf

Bakanlar Kurulu Başkanı

Rauf Bey, Lozan Antlaşması‘nı yapan İsmet Paşa’yı

Kutlama Vesilesiyle Mondros Ateşkes Anlaşması‘nı

Yapan Kendisini Savunmaya Çalışıyor

Efendiler, Rauf Bey, Lozan Antlaşması‘nı yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa’yı kutlama vesilesiyle, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu Mondros Ateşkes Anlaşması‘ndan bahsetmeyi ve onu ne kadar önemli ve yüksek amaçlarla imza ettiğini söyleyerek kendisini savunmayı gerekli görüyor.

Mondros Ateşkes Anlaşması, Osmanlı Devleti’nin müttefikleriyle birlikte uğradığı acı yenilginin yüz kızartacak bir sonucudur. O anlaşma hükümleridir ki, Türk topraklarını yabancıların işgaline sundu. O anlaşmada kabul edilen maddelerdir ki, Sevres Antlaşması hükümlerini de kolaylıkla kabul ettirilebileceği düşüncesini yabancılara mümkün ve akla yatkınmış gibi gösterdi.

Rauf Bey, o Ateşkes Anlaşmasını “milletimizin dünya barışını sağlamakta ne büyük bir sebep olduğunu fiilî olarak ispat etmek amacıyla” imzaladığını, söylüyorsa da, bu hayalî cümle ile kendinden başka kimseyi avutmaz. Çünkü böyle bir amaç yoktu.

Rauf Bey’in, telgrafına Mondros Ateşkes Antlaşması ile başladığına bakılırsa, bu anlaşmanın Lozan Konferansı için bir başlangıç olduğunu ve Lozan Barışının da Rauf Bey’in yaptığı Mondros Ateşkes Anlaşması‘nın sonucu olduğunu söylemek eğiliminde bulunduğuna hükmedilebilir.

Rauf Bey Zaferler Kazanmış Ordunun Başından Lozan'a

Giden Zata Zaferden Zafere Yürüyen Ordunun

Hikâyesini Anlatıyor

Rauf Bey, telgrafında, Sevres Antlaşması yüzünden Türk milletinin uğradığı saldırıları, buna karşı milletin nasıl ayaklandığını, nasıl yılmaz ve yenilmez bir ordu kurduğunu ve kahraman komutanlarımızın sevk ve idaresi ile nasıl zaferden zafere yürüdüğünü hikâye ediyor. Rauf Bey, bu hikâyeyi İsmet Paşa'ya, o zaferler kazanmış ordunun başından Lozan'a gitmiş olan kişiye anlatıyor. Rauf Bey, bu başarı ve zaferleri Hükûmetin kazandığını anlatabilmek için de parlak bir cümle bulmuştur: Lozan Barış Görüşmelerinin aylardan beri devam ettiğine de işaret ederek, üstü kapalı bir şekilde işin uzatıldığını belirtmekten kendini alamamıştır. Rauf Bey, "Antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalarından dolayı Delegeler Kurulunu tebrik ederken, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan başlayarak, bütün inkılabımızın bir özetini yapmak şekliyle, Delegeler Kuruluna yaptıkları antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatmak gayretine düşmüştür. Bir tek teşekkür kelimesini bile içine almayan bu yazıların ne anlama geldiğini kavramak, dikkatli ve incelikleri görebilen kimselerce elbette güç değildir.

Rauf Bey, İsmet Paşa İle Karşı Karşıya Gelemem,

Onun Karşılanmasında Bulunamam Diyor.

Efendiler, Delegeler Kurulumuz görevini tamamladıktan sonra, Ankara'ya dönmek üzere yolda bulunuyordu. Herkes, Delegeler Kurulunu yakından alkışlamak için can atıyordu. O günlerdeydi. Hükûmet Başkanı Rauf Bey, Meclis İkinci Başkanı bulunan Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya'da bana geldiler.

Rauf Bey; "ben," dedi. "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılanmasında bulunamam. İzin verirseniz, o geldiği zaman Ankara'da bulunmamak için, seçim bölgemde dolaşmak üzere Sivas'a doğru bir geziye çıkayım."

Rauf Bey'e bu şekilde davranmasına bir sebep olmadığını, burada bulunarak İsmet Paşa'yı bir Hükûmet Başkanı'na yaraşırcasına karşılamasının ve görevini başarı ile sona erdirdiği için onu sözle de takdir ve tebrik etmesinin uygun olacağını söyledim.

Rauf Bey, "kendime hâkim değilim; yapamayacağım" dedi ve geziye çıkma hususunda ısrar etti. Hükûmet Başkanlığı'ndan ayrılması şartıyla çıkmasını kabul ettim.

Rauf Bey, Devlet Başkanlığı Makamının Güçlendirilmesini

Teklif Ederken Ne Düşünüyordu

Ondan sonra, Rauf Beyle aramızda şu konuşma geçti:

Rauf Bey, “Hükûmet Başkanlığı‘ndan çekilirken, sizden çok rica ederim” dedi. “Devlet Başkanlığı makamını güçlendiriniz.”

Rauf Bey’e: “Dediğinizi yapacağıma kesin olarak güveniniz!” cevabını verdim.

Rauf Bey’in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım.

Rauf Bey, Devlet Başkanlığı makamı olarak, Hilâfet makamını düşünüyor, o makama kuvvet ve yetki sağlamamı benden rica ediyordu.

Rauf Bey’in, benim olumlu cevabımla ne demek istediğimi anlayıp anlamadığı belli değildir. Daha ileriki bir tarihte, Cumhuriyet’in ilânından sonra, kendisiyle Ankara’da yaptığım bir görüşmede, Cumhuriyet’e niçin karşı olduğunu sorduğum ve yapılmış olan şeyin, Ankara’dan ayrılırken, benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim işten başka bir şey olmadığını söylediğim zaman: “Ben,” demişti, “Devlet Başkanlığı makamını güçlendiriniz derken, asla Cumhuriyet ilânını düşünmüş ve kastetmiş değildim.”

Oysa, Efendiler, benim verdiğim cevabın anlamı tamamen o idi. Gerçekten de, Millî Hükûmetimizin niteliği Cumhuriyet Hükûmeti olduğu, halde, bence onu kesin olarak ifade ve ilân etmemek ve Devlet Başkanlığı makamı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını bir tek makam halinde bulundurmak bir zayıflık oluşturuyordu. İlk fırsatta Cumhuriyeti resmen ilân etmek ve Devlet Başkanlığı‘nı, Cumhurbaşkanlığı makamında temsil ederek kuvvetli bir

durum yaratmak şarttı. Rauf Bey’e bunu yapacağıma kesin olarak söz vermiştim. Eğer ne demek istediğimi kavrayamamışsa, sanırım ki eksiklik bende değildir.

Memlekete ve Millete Kimler Hizmet Ederse, Havari Onlardır

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir görüşme yapıldı. Fuat Paşa1, bana şöyle bir soru sordu: Senin şimdi “havarî“lerin kimlerdir? Bunu anlayabilir miyiz?

Ben bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim. Paşa, ne demek istediğini açıkladı. O zaman ben de şunları söyledim:

Benim “havarî‘lerim yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder, bu hizmete lâyık ve muktedir olduğunu gösterirse, “havari” onlardır.

Rauf Bey’in Hükûmet Başkanlığı‘ndan, Ali Fuat Paşa’nın

Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığı‘ndan çekilmesi

Rauf Bey , Hükûmet Başkanlığı‘ndan çekildi. İçişleri Bakanı olan Ali Fethi Bey, aynı zamanda Hükûmet Başkanlığı‘na seçildi. 13 Ağustos 1923

Bir süre sonra, 24 Ekim 1923 tarihinde, Ali Fuat Paşa da, Meclis İkinci Başkanlığı‘ndan çekilerek, ordu müfettişliğine tayinini rica etti. Fuat Paşa’ya ünvanı İkinci Başkan olmakla birlikte, konumunun ve görevinin, pek önemli olan Meclis Başkanlığı olduğunu söyleyerek, görevine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa, politikadan hoşlanmadığını, hayatının bundan sonra askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürerek, isteğinin yerine getirilmesi ricasında ısrar etti. Fuat Paşa’nın rütbesi tümgeneral idi. Komuta edeceği orduda korgeneral rütbesinde kolordu komutanları vardı. Geçmiş hizmetlerini gözönünde bulundurarak kendisini korgeneralliğe yükselttik ve Komuta Merkezini Konya’da bulunan İkinci Ordu Müfettiliği’ne tayin ettik.

Kâzım Karabekir Paşa’da, daha önce aynı düşüncelerle Meclis’ten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak Birinci Ordu’nun başına geçmiş bulunuyordu.

Yeni Türkiye Devletinin Başkenti: Ankara

Efendiler, Lozan Antlaşması‘nın eklerinden olan düşman işgali altındaki topraklarımızı boşaltma protokolu uygulandıktan sonra, yabancı işgalinden tamamen kurtulan Türkiye’nin toprak bütünlüğü fiilî olarak sağlanmıştı. Artık Yeni Türkiye Devleti’nin başkentini bir kanunla tespit etmek gerekiyordu. Bütün düşünceler, Yeni Türkiye’nin başkenti Anadolu’da ve Ankara şehri olarak seçme lüzumunda birleşiyordu.

Bu seçimde, coğrafî durum ve askerî strateji en büyük önemi taşıyordu. Devletin başkentini bir an önce tespit ederek içten ve dıştan gelen kararsızlıklara bir son vermek şartı. Gerçekten de, bilindiği üzere, başkentin İstanbul olarak kalacağı veya Ankara olacağı konusunda öteden beri içeride ve dışarıda kararsızlıklar görülüyor, basında demeçlere ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada İstanbul'un yeni milletvekillerinden bazıları, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un Hükûmet Merkezi olarak kalması gereğini bazı örneklere dayanarak ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, gerek ulaştırma araçları ve gelişme yeteneği ve istidadı ve gerekse mevcut tesisler ve kuruluşlar bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar; İstanbul'un "payitaht" olması lâzımdır ve mutlaka olacaktır, diyorlardı. Bu ifadeye dikkat edilirse, bizim "başkent" deyimiyle kastettiğimiz anlam ile, bu ifadelerdeki "payitaht" deyimini kullananların görüşleri arasında bir fark bulmamak mümkün değildir. Bundan dolayı, bu konuda zaten kesinleşmiş bulunan kararımızı resmen ve kanunî yoldan ilân ettirerek, "payitaht" sözünün de yeni Türkiye Devleti'nde kullanılmasına gerek kalmadığını göstermek lâzım geldi, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 tarihli tek maddelik bir kanun tasarısını Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar zatın imzası bulunan bu kanun teklifi, 13 Ekim 1923 tarihinde uzun görüşme ve tartışmalardan sonra çok büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Kabul edilen kanun maddesi şudur: "Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara şehridir."

Meclis’te Fethi Bey’in Başkanlığındaki Hükûmet ve

Fethi Bey’in Şahsına Karşı Sataşmalar ve Tenkitler Başladı

Efendiler, çok geçmeden, Meclis’te, Fethi Bey’in başkanlığındaki hükûmete ve özellikle Fethi Bey’in kişiliğine karşı sataşmalar ve eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre, milletvekillerinde bakan olma istek ve hevesi çoğalmıştır. İşbaşında bulunan bakanları beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde, partimiz adına milletvekilleri sağlanmış olan birtakımları da Hükûmet aleyhindeki cereyanları körükleyerek kendi maksatlarına göre yararlanma fırsatları hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri sezilen milletvekillerinin meclis çoğunluğunu aldatarak, Hükûmet’e ve Meclis’e karşı hâkim bir duruma geçmek maksadını güttükleri anlaşılıyordu.

Fethi Bey, dikkatini ve çalışma gücünü Hükûmet Başkanlığı görevinde yoğunlaştırabilmek için İçişleri Bakanlığı‘ndan istifa etti. Aynı tarihte, Ali Fuat Paşa’nın çekilmesi ile Meclis İkinci Başkanlığı da boşaldı (24 Ekim 1923).

Bizimle görüşte ve yapılan çalışmalarda uzlaşma ve işbirliği aramayı gerekli bulmaksızın, bağımsız ve gizli çalışan bir grup belirdi. Bu grup, iyi niyetli ve hakkı tutar gibi görünerek bütün parti üyelerini kendi görüşlerine çekmekte başarılı olmaya başladı. Örnek olarak, bir parti toplantısında, İçişleri Bakanlığı‘na da İstanbul’da bulunan Sabit Bey’in Meclis’çe seçilmesini karar altına aldırdı (25 Ekim 1923).

Oysa ben, Sabit Bey’in İçişleri Bakanı olmasını uygun görmemiştim. Sabit Bey’in bazı illerin valiliklerinde bulunmuş olmasını, yeni Türkiye’nin yeni şartlara bağlı iç işlerini idare edebileceğine yeterli bir delil sayamıyordum.

Rauf Bey’in de Meclis İkinci Başkanlığı‘na seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü, Rauf Bey, daha dün Hükûmet Başkanı idi. O makamı, ne gibi duyguların etkisinde kalarak hareket ettiği için terke mecbur edildiği bilinmekteydi. Buna rağmen, onu Meclis’in Başkanlığı‘na getirmekle, bütün Meclis’in onunla aynı görüşte olduğunu, yani bütün Meclis’in Lozan Barış Anlaşması‘nı yapan ve Hükûmette Dışişleri Bakanı olarak bulunan İsmet Paşa’nın aleyhine olduğunu göstermek maksadı güdülüyordu.

Efendiler, yeni Meclis ilk döneminde, gizli bir muhalefet grubunun tuzağına düşme durumuyla karşı karşıya kaldı. Fethi Bey ve arkadaşları, Hükûmet işlerini sakince yürütemeyecek bir duruma getirildi. Fethi Bey, bu durumdan bana defalarca şikâyet etti ve kendisi Hükûmet’ten çekilmek istedi. Öteki Bakanlar da aynı şekilde şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Kötülük, Hükûmet’in Meclisçe seçilmesinden ileri geliyordu. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.

Uygulanması İçin Sırasını Beklediğim Bir Düşüncenin

Uygulanma Zamanı Gelmişti

Ben, Meclis'te, gizli ve muhalif bir grubun bulunduğunu farkettikten, Meclis çalışmalarında duyguların hâkim duruma geçtiğini gördükten ve Bakanlar Kurulu'nun çalışma düzeninin her gün olur olmaz bir takım sebeplerle altüst edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra, uygulanması için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma anının geldiğine hükmetmiştim. Bunu itiraf etmeliyim. Buna göre, şimdi vereceğim bilgileri ve yapacağım açıklamaları anlamak daha kolay olacaktır.

Efendiler, Halk Partisi'nin Rauf Bey'i kendisi toplantıda bulunmadığı halde, Meclis İkinci Başkanlığı'na, Sabit Bey'i de İçişleri Bakanlığı'na aday seçtiği tarih 25 Ekim 1923 Perşembe günüdür. Aynı gün ve ertesi Cuma günü Hükûmet üyeleri Çankaya'da benim başkanlığımda toplandı.

Gerek, Hükûmet Başkanı Fethi Bey'in ve gerek diğer bakanların istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu bildirdim. Meclis'çe yeni hükûmet seçildiğinde, şimdiki hükûmette bulunan üyelerden yeniden seçilenler olursa, onlar bu seçimden sonra da istifa ederek yeni hükûmete katılmayacaklardır, esasını da kabul ettik. Yalnız o zamanlar, bakanlar gibi seçilen ve kabineye dahil bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu kararın dışında bırakıldı. Çünkü Ordu yönetim ve komutasının rastgele birisine verilmesi doğru görülmedi.

Efendiler, bu türlü hareketin ve alınan kararın nasıl bir maksada dayandığı incelenirse, şu sonuca varılır: Hırsları olan grubu, hükûmet kurmakta tamamen serbest bırakıyoruz. Şimdiki kabinede bulunan bakanlardan hiçbiri katılmaksızın, tamamen istedikleri kimselerden oluşan, istedikleri gibi bir kabine kurarak memleket mukadderatına

hâkim olmalarında bir sakınca görmüyoruz. Fakat, ne hükûmet kurmaya ve ne de kursalar bile, memleketi yönetme iktidarı gösteremeyeceklerine emin bulunuyoruz.

Meclis'i aldatmaya çalışan hırsları olan grup, şu veya bu tarzda bir hükûmet kurmayı başarabildiği takdirde, bir müddet bu hükûmetin idare şeklini ve idaredeki iktidarını takip etmenin ve hattâ ona yardımcı olmanın doğru olacağını düşündük. Fakat bu şekilde kurulacak bir hükûmet, memleket yönetiminde ve yeni gayelerimizi gerçekleştirmekte beceriksizlik gösterir ve başka maksatlara yönelirse, bunu Meclis'te açıklayarak, Meclis'i aydınlatma yolunu tercih ettik. Hükûmet kurmayı başaramadıkları takdirde, doğacak karışıklığın Meclis'i uyandıracağı doğal idi. Bunalım ve karışıklığın devamına seyirci kalınamayacağından, işte o zaman, bizzat müdahale ederek ve tasarladığım şekli açıkça ortaya koyarak işi kökünden halledebileceğimi düşünmüştüm.

Millî Hâkimiyetimizi Her Şeye ve Her Şeye

Karşı Koruyalım Diyen Zat

Efendiler, her şeye ve her şeye karşı millî hakimiyetin korunması tavsiyesinde bulunan zat, Halife'nin kendisine olan iltifatını, "Allah'ın lütfu" olarak kabul eden kişidir.

Bazı gazetelerin, Konya'da ordu müfettişliğine tayin edilen Fuat Paşa'nın 28 Ekim'de İstanbul'a gelişinden, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve diğer birçok kimse tarafından karşılandığını bildiren telgraflarını ve Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerini hatırlatmak için yazdıkları yazıları bile yeterince dikkati çekmeye yaramadı.

Parti Yönetim Kurulu Kesin Bir Hükûmet

Listesi Hazırlayamadı

28 Ekim günü geç saatlerde, toplantı halinde bulunan Parti Yönetim Kurulu tarafından davet edildim. Parti Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'di. Fethi Bey, parti adına Yönetim Kurulu'nca bir aday listesi hazırlandığını ve bu konuda Parti Genel Başkanı olarak benim de görüşümün alınması uygun görüldüğü için toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Hazırlanan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu, ancak, bu listede adları bulunan kimselerin de görüşlerinin alınması, kabul edip etmeyeceklerinin sorulması gerektiğini söyledim. Bu teklifim uygun görüldü. Söz gelişi, Dışişleri Bakanlığı için söz konusu edilen, Yusuf Kemal Bey'i davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye giremeyeceğini bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı durumlardan anladım ki, Parti Yönetim Kurulu da kabul edilebilir kesin bir aday listesi hazırlayamamaktadır. Yönetim Kurulu üyelerine, gereken kimselerle daha sıkı temas kurarak kesin bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra, yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasından ayrılırken, koridorlarda beni beklemekte olan Kemâlettin Sami ve Hâlit Paşa'lara rastladım. Ali Fuat Paşa Ankara'dan hareket ederken, bunların Ankara'ya geldiklerini o günkü gazetede, "Bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum. Daha kendileriyle görüşmemiştim. Benimle konuşmak üzere geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini, Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa aracılığıyla kendilerine bildirdim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle birlikte gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman, orada, beni görmek üzere gelmiş bulunan Rize Milletvekili Fuat, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Beylerle karşılaştım. Onları da yemeğe alıkoydum.

Cumhuriyet’in İlânı Kararını Nerede ve Kimlere Söyledim

Yemek sırasında : “Yarın Cumhuriyet İlân edeceğiz” dedim. Orada bulunan arkadaşlar, derhal düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği konusunda kısa bir program yaparak arkadaşları görevlendirdim.

Yaptığım programın ve verdiğim talimatın uygulanışını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, Cumhuriyet ilânına karar vermek için, Ankara’da bulunan bütün arkadaşlarımı davet ederek onlarla görüşüp tartışmaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların da aslında ve doğal olarak benim gibi düşündüklerinden şüphe etmiyordum. Halbuki, o sırada Ankara’da bulunmayan bazı kişiler, yetkileri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden, düşünce ve rızaları alınmadan Cumhuriyet’in ilân edilmiş olmasını bize gücenme ve bizden ayrılma sebebi saydılar.

Cumhuriyet’in İlanı İle İlgili Kanun Tasarısını

İsmet Paşa’yla Birlikte Hazırladık

O gece, birlikte olduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya’da misafirdi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (Anayasa)‘nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştim: Birinci maddenin sonuna, “Türkiye Devleti’nin Hükûmet Şekli Cumhuriyet’tir” cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükûmetin ayırdığı idare kollarını Bakanlar aracılığıyla yönetir.”

Bundan başka Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun temel maddelerinden olan sekizinci ve dokuzuncu maddelerle de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

“Madde- Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Cumhurbaşkanı‘nın seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir.”

“Madde- Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla, lüzum gördükçe Meclis’e ve Bakanlar Kurulu’na başkanlık eder.”

“Madde- Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, Başbakan tarafından ve yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclis’in onayına sunulur. Meclis, toplantı halinde değilse, onaylama Meclis’in toplantısına bırakılır.”

Bu maddelere, komisyonda ve Meclis’te din ve dil ile ilgili bildiğiniz bir madde de eklenmiştir.

29 Ekim 1923 Günü Halk Partisin'de Yapılan Görüşmeler

Saygıdeğer Efendiler, şimdi isterseniz yüksek kurulunuza 29 Ekim 1923 Pazartesi günü Ankara'da geçen olayı kısaca anlatmaya çalışayım.

Pazartesi günü saat 10.00'da Halk Partisi Grubu, Grup Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Bakanlar Kurulu üyelerinin seçimi görüşmelerine başlandı:

Başkan- Yönetim Kurulu, hazırlık niteliğinde olmak üzere, Genel Kurul'a sunulmak üzere bir Bakanlar Kurulu listesi hazırladı. Yönetim Kurulu, kesin bir şey tespit etmiş değildir. Karar, saygıdeğer kurulumuzundur. Kabul ederseniz okunsun, sözleriyle, Genel Kurul'a, Başkanlığında Fuat Paşa'nın bulunduğu bir hükûmet listesi sunar. Okunan bu listede, İktisat Bakanlığına aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak Bakanlar Kurulu'nun önemini belirtmiş ve kendisinin seçilmesini teklif etmiş. Özellikle, "bu listede adları görülen kimseler çekilenlerden daha kuvvetli değildir. Bizden refah ve düzenleme isteyen bir millet vardır. Herhalde yeniler eskilerden daha kuvvetli olmalıdır. Seçimde acele etmeyelim. Hele Hükûmet Başkanı'nı seçerken iyi düşünelim" görüşünü ileri sürmüş.

Saip Bey (Kozan)- Meclis Başkanlığı'na Fethi Bey, Başkanlığa İsmet Paşa seçilmelidir, demiş.

Ekrem Bey (Rize)- Yeni hükûmet, eski hükûmetin boşluğunu doldurabilecek mi? Reis Paşa Hazretleri, mümkünse bu konudaki düşüncelerini ifade buyursunlar; aydınlanalım (ben o sırada Meclis'te bulunmuyordum) şeklinde konuşmuş.

Zülfü Bey (Diyarbakır)- Yetki Parti Meclisi'nindir. Bu hak, Grup Yönetim Kurulu'nun değildir. Parti Meclisi toplansın!.. isteğinde bulunmuş...

Mehmet Efendi (Bolu)- Seçilecek hükûmet ancak bir ay dayanabilir. Hükûmetin böyle sık sık değişmesi, memleket ve milleti kötü ve güç bir duruma sürükler. Hükûmet istifa sebebini açıkça anlatmazsa, herhangi bir hükûmet seçimine katılmam. Önce sebebi anlayalım, sonra seçim yapalım.

Faik Bey (Tekirdağ)- Listede gösterilen isimler öncekilerden daha kuvvetli değildir. Parti Meclisi toplanıp bu meseleyi halletsin.

Vasıf Bey (Saruhan1)- (İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra) Memleketi, milleti niçin bırakıyor? Liderlerimiz bizi aydınlatmamıştır. Sayın Başkanımız (beni kastetmiş olacak) bizi niçin aydınlatmıyor, demiş ve uzun bir konuşma yapmış.

Necati Bey (İzmir)- Memleketin güvendiği kimselerin bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Sayın Başkanımız bizi aydınlatsın ve uyarsın. İçeriye ve dışarıya karşı kuvvetli bir hükûmete kesinlikle ihtiyacımız vardır.

Başkan Fethi Bey- Yönetim Kurulu'nun yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de Yönetim Kurulu'nundur, şeklinde bir açıklama yapmayı gerekli bulmuş.

Doktor Fikri Bey (Ertuğrul2)- Vasıf ve Necati Bey'lerin düşüncelerine katılırım. Memleket süt liman değildir. Memleket idaresi, gelişi güzel yapılacak bir seçime terk edilemez. Kuvvetli şahıslardan kurulu bir hükûmet seçilmelidir.

Recep Bey (Kütahya)- Arkadaşlar sözlerini bitirsinler, sonra Gazi Paşa Hazretleri söylesinler.

İlyas Sami Bey (Muş)- Sayın Başkanımız Gazi Paşa Hazretleri, düşüncelerini ifade buyursunlar. Bunalımın doğduğu gün giderilmesi daha yararlıdır. Erteleme şiddetlenmesine yol açar. Bir Hükûmet Başkanı seçelim. Yirmi dört saatlik bir süre tanıyalım. Arkadaşlarını bulsun. Kuvvetli bir hükûmet kurulsun.

Abdurrahman Şeref Bey (Rahmetli İstanbul Milletvekili)- Bazı arkadaşlar telâş ediyorlar. Bu her memlekette görülen bir şeydir. Hepimizin amacı, vatanın saadetidir. Bir makine kurup tıkır tıkır işletmiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükûmeti nasıl bulmalı, hastalığı nasıl keşfetmeli? Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzu gözönüne alalım. Hükûmetin görevini belli edelim. Meclis, görüşlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşamız da görüşlerini ifade buyursunlar. Bir sonuca varalım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Şahıslardan söz etmeyelim. Vatanın yüksek çıkarlarında birlikteyiz. Reis Paşa Hazretleri görüşlerini ifade buyursunlar.

Eyüp Sabri Efendi (Konya)- Ne olursa olsun bir seçim zorunluluğuyla karşı karşıya bulunuyoruz. Bundan önceki Hükûmet üyelerinin, yeniden seçilmiş olsalar bile kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Yüce Meclis bu kararı kaldırmalıdır.

Recep Bey (Kütahya)- Üç esaslı noktaya dokunacağım. Birincisi şekil, ikincisi çalışma eksikliği, üçüncüsü manevî birliğimizde açılan gediktir. Şekillerde eksiklik olursa iyi bir sonuç vermez. Eldeki listede yer alan değerli arkadaşlar hangi zamanda hangi şartlar altında çalışacaklardır, belli değil. Kuvvetli bir şahsın kendi arkadaşlarını bularak bir hükûmet kurması gerekir.

Talât Bey (Ardahan)- Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel açıkladılar. Hükûmet Başkanının görevi

nedir? Görev ve yetki Kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatmak lûtfunda bulunsunlar, demiş.

Ben Genel Başkan Olarak Meselenin

Çözümüne Memur Edildim

Başkan, bundan sonra görüşmenin yeterliğini oya koymuş, Görüşme yeterli görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş... Bunlardan Kemalettin Sami Paşa'nın önerisi kabul edilmiş. Bu önergeyle, ben, Genel Başkan sıfatıyla meselenin çözüme bağlanması için Parti Meclisi tarafından görevlendiriliyordum.

Görüşmeler sırasında Çankaya'da evimde bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın önergesinin kabul edilmesi üzerine, toplantıya davet edildim. Toplantı salonuna girer girmez doğruca kürsüye çıktım ve kısaca şu görüş ve teklifi ortaya attım.

"Efendiler! dedim, Hükûmet üyelerinin seçiminde görüş birliği sağlanamadığı anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım çözüm yolunu bildiririm."

Başkan Fethi Bey, teklifi oya koydu. Kabul edildi.

Efendiler, bu bir saat içinde, gereken kimseleri Meclis'teki odama davet ederek onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığım kanun tasarısını gösterdim ve kendileri ile görüştüm.

28/29 Ekim Gecesi Hazırladığım Kanun Müsveddesini

Teklif Ettim

Saat 13.30'da Parti Genel Kurulu yeniden Fethi Bey'in başkanlığı'nda toplandı. İlk söz bendeydi. Kürsüye çıktım ve şu konuşmayı yaptım:

"Saygıdeğer arkadaşlar, üzerinde durduğumuz, meselenin çözümünde karşılaşılan güçlüklerin sebebi, bütün arkadaşlarca anlaşılmıştır. Sanırım eksiklik ve yanlışlık uygulamakta olduğumuz, yöntem ve şekildedir. Gerçekten de, yürürlükteki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre bir hükûmet kurmaya giriştiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri bakanları ve hükûmeti seçmek mecburiyeti ile karşı karşıya kalıyor. Hepinizin birden hükûmet üyelerini seçmek zorunda kalmanızda görülen güçlüğün giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de aynı şekilde güçlükle karşılaşılıyordu. Görülüyor ki, bu yöntem bazen birçok karışıklıklara yol açıyor. Yüksek kurulunuz bu güçlüğün çözülmesi için beni görevlendirdi. Ben de bilginize sunduğum bu görüşten hareket ederek düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse kuvvetli ve kendi içinde uyumlu bir hükûmet kurmak mümkün olacaktır. Devletimizin şekil ve niteliğini tespit eden ve hepimiz için bir gaye olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarına açıklık kazandırmak gerekir." Teklif şudur, dedikten sonra, bilinen tasarıyı okutmak üzere yazıcı beylerden birine uzatarak kürsüden ayrıldım.

Teklifimin niteliği anlaşıldıktan sonra tartışmalar başladı.

Sabit Bey (Erzincan)- Hükûmetin bu şekilde kurulması yönteminin lehindeyim. Ancak, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılması teklifi ile bugünkü bunalımı çözmek mümkün değildir. Biz, şimdi bir Başbakan seçelim.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesini sonra düşünürüz, dedi.

Hâzım Bey (Niğde)- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu biz yapabilir miyiz? Sanırım ki yapamayız. Yetkimiz varsa, bu partide olmaz. Partide görüşüldükten sonra açık oturumda kimse söz söyleyemiyor. Millet varlığını ilgilendiren kanunların burada kesin bir şekilde tespit edilmesine taraftar değilim. Bu gibi kanunlar açık oturumda ve serbestçe görüşülmelidir. Biz, her şeyden önce hükûmet bunalımına bir çare bulalım.

Yunus Nadi Bey, Hâzım Bey'e şu yolda cevap verdi:

Hani memleket ilk defa Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yaparsa, o iş için bir kurucu meclis kurmuştur. Biz de ise bu gibi meselelerde ayrıca bir kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Biz de her zaman bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden önceki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu yolda yürümüştür. Buna yetkimiz vardır. Kararsızlık gösterilmesin. Şimdi biz, hükûmet bunalımının çözümünü Reis Paşa Hazretleri'ne bıraktık. O da bize bu teklifi getirdi. Bu teklifte yer alan yöntemi, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi buna, kesin bir şekil vermek gerekir. Teklif edilen şekil, zaten vardır. Buna bir açıklık verip, daha belirli şekilde tespit edeceğiz.

Vehbi Bey (Balıkesir)- Bizim, şimdiye kadar görüşüldüğünü işittiğimiz Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hakkında bir bilgimiz yoktur. Gerçi gazetelerde gördük, ama bu yeter mi? Bu bakımdan biz, bu konuyu bir bütün olarak görüşmek üzere daha sonraya bırakıp önce bunalıma bir çare bulalım.

Halil Bey- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilerek yeniden yapılmasına yetkimiz vardır. Fakat yapılacak bu

değişiklikler, gerçekten vatan ve milletimizin saadetini sağlayabilecek midir? Bunu söylemek gerekir. Bunu, hukukçu, hukuk bilgini olan arkadaşlarımız gelip açıklasınlar. Açıklama yapılmadıkça bu meselenin derhal halledilmesine taraftar değilim.

Üyelerden biri- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu öyle gelişigüzel düzeltilemez.

Hamdullah Suphi (İstanbul)- Dört yıl önce, bakanların ayrı ayrı seçilmelerinin zararlarını söylemiştim. Bugün de aynı durum başgösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu yeni değildir. Dört yıl önce yapılan bir kanunun daha açık olarak ifadesinden ibarettir. Durum böyle olunca, değişiklik aleyhinde söz söyleyecekler gelsinler düşüncelerini açıklasınlar. Fakat zamanımızın uzun uzadıya beklemeye sabrı yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya)- Kanunların en iyisi, şartlardan ve ihtiyaçtan doğmuş olanıdır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tamamlanması ve açıklığa kavuşturulması gerekir. Teklifin derhal görüşülmesine geçelim.

Adalet Bakanı rahmetli Seyit Bey- Teklif edilen şekil yeni bir şey değildir. Yürürlükteki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun, açıklığa kavuşturulması ve buna göre tespitidir. Kanunlar ihtiyaçtan doğar, teorik görüşlerden kaynaklanmaz. Zaman ve olaylar her şeye hâkimdir. Gelişme kanunu, değişmez kesin bir kuraldır. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Yürürlükteki şekil daha açık ve belirli bir şekilde ifade edersek, elbette millet ve memleketimizin yararına daha uygun olarak hareket etmiş oluruz.

Hükûmetimizin Şekli Mutlaka Cumhuriyet Olacaktır

Rahmetli Seyit Bey'in görüşüne Abidin Bey (Manisa) şu cevabı verdi : Önce, Hükûmet bunalımına çözüm getirelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya)'nin görüşü şöyleydi: Biz, Gazi Paşa Hazretleri'ni hakem yaptık. Bizim, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye yetkimiz yok demek, yasal olmadığımızı kabul etmek demektir. Meclisin, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirme yetkisi meydandadır. Hükûmetimizin şekli mutlaka cumhuriyet olacaktır.

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda bir konuşma yaptı:

> *"Parti Başkanı'nın teklifini kabule ihtiyaç kesindir. Bütün dünya, bizim bir hükûmet şekli görüştüğümüzü biliyor. Bu görüşlerimizi bir sonuca bağlayıp açıklamamak, güçsüzlüğü ve karışıklığı sürdürmekten başka bir şey değildir. Bir tecrübemden söz edeyim. Avrupa diplomatları bu konuda beni uyardılar. Devletin başkanı yoktur, dediler. Şimdiki idare şeklinize göre başkan, Meclis Başkanı'dır. Demek ki, siz bir başka başkan bekliyorsunuz. Avrupa'nın düşüncesi işte budur. Oysa, biz böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetini ve mukadderatını fiilî olarak eline almıştır. O halde bunu hukukî olarak dile getirmekten neden çekiniyoruz. Cumhurbaşkanı olmadan Başbakan seçilmesini teklif etmek kanunsuz olur. Bunda şüpheye yer yoktur. Başbakanın seçilebilmesi için, Gazi Paşa Hazretleri'nin teklifinin kanunlaşması gerekir. Genelleşmiş olan bir yanlışlığın sürdürülmesinin anlamı yoktur. Partinin bütün*

millete karşı yüklendiği sorumluluğun gereklerine uygun olarak hareket etmek zorunludur.”

İsmet Paşa’dan sonra, rahmetli Abdurrahman Şeref Bey’in konuşmasında şu sözler yer alıyordu:

“Hükûmet şekillerinin teker teker sayılmasına gerek yoktur. Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu Cumhuriyet’tir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin.”

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, teklifin kabul edilmesi gerektiği hususunda uzun bilgiler verdi ve, “bunun derhal kanunlaşması için gerekli işlemin tamamlanmasını teklif ederim” dedi.

Teklifim Parti Grubu’nda ve Hemen Arkasından

Meclis’te Görüşüldü ve “Yaşasın Cumhuriyet”

Sesleri Arasında Kabul Edildi

Abdullah Azmi Efendi'nin, "meselesinin önemi meydandadır. Görüşme devam etsin, diye yükselen itirazına rağmen yeterlik teklifi kabul edildi. Ondan sonra teklifimin bütünü ve arkasından da maddeler birer birer okunarak görüşüldü ve kabul edildi.

Efendiler, Parti Grubu toplantısına son verildi ve hemen Meclis toplantısı açıldı. Saat 18.00 idi. Kanun teklifi, Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından usulen incelenip tutanağı hazırlanırken, Meclis, diğer bazı işlerle meşgul oldu. Sonunda, Başkanlık kürsüsünde oturan Başkan Vekili İsmet Bey (Paşa) Meclis'e şu bilgiyi verdi:

"Kanun-ı Esasî Encümeni, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklikler yapılması ile ilgili tasarının öncelikle ve derhal görüşülmesini teklif ediyor." "Kabul!" sesleri üzerine, tutanak okundu. Teklif edildiği gibi öncelikle görüşüldü. Nihayet kanun, birçok konuşmacının "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleriyle alkışlanan konuşmalarıyla kabul edildi.

Türkiye Cumhurbaşkanlığı‘na

Türkiye Büyük Millet Meclisi Oybirliğiyle Beni Seçti

Ondan sonra, Cumhurbaşkanı seçilmesi için Meclis'te oylamaya geçildi. Toplanan oyların sonucunu, Başkanlık kürsüsünde oturan İsmet Bey (Paşa) Genel Kurul'a şu şekilde bildirdi:

"Türkiye Cumhurbaşkanlığı için yapılan oylamaya yüz elli sekiz kişi katılmış ve Cumhurbaşkanlığı'na yüz elli sekiz üye, oy birliği ile Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmişlerdir."

Efendiler, seçimin hemen arkasından Meclis'te yaptığım konuşmayı tutanaklarda okumuşsunuzdur. Ancak, tarihî bir hatıranın canlandırılması için, izin verirseniz, o konuşmamı burada aynen tekrar edeyim:

> *"Saygıdeğer arkadaşlar, dünya çapında önemli ve olağanüstü olaylar karşısında, saygıdeğer milletimizin gerçek uyanıklığına ve şuurluluğuna değerli bir belge olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için kurulmuş olan özel komisyon tarafından yüksek kurulunuza teklif edilen kanun tasarısının kabulü dolayısıyla, Türkiye Devleti'nin zaten bütün dünyaca bilinen, bilinmesi gereken özelliğini, milletlerarası adıyla adlandırıldı. Bunun doğal bir gereği olmak üzere bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis Başkanlığı'nda bulundurduğunuz arkadaşınıza, yaptırdığınız bu görevi, Cumhurbaşkanı ünvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu aciz arkadaşınıza yöneltiyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda gösterdiğiniz sevgi, samimiyet ve*

güveni bir defa daha göstermekle, yüksek değerbilirliğinizi ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı, yüce kurulunuza gönlümün bütün samimiyeti ile teşekkürlerimi sunarım.”

“Efendiler, asırlardan beri Doğuda haksızlığa ve zulme uğramış olan Milletimiz, Türk Milleti, gerçekte soydan sahip bulunduğu yüksek yeteneklerden yoksun zannediliyordu.”

“Son yılarda milletimizin fiilî olarak gösterdiği yetenek, istidat ve kavrayış, kendi hakkında kötü düşünenlerin ne kadar gafil ve ne kadar gerçeği görmekten uzak, görünüşe aldanan insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz kendisinde var olan özellikleri ve değeri, hükûmetin yeni adıyla, medeniyet dünyasına çok daha kolaylıkla gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünya devletleri arasında tuttuğu yere lâyık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.”

“Arkadaşlar, bu yüksek rejimi yaratan Türk Milletinin son dört yıl içinde kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere kendini gösterecektir. Bendeniz, kazandığım bu güven ve itimada lâyık olmak için, pek önemli gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı bildirmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, yüce kurulunuzun şahsıma karşı gösterdiği sevgi, güven ve desteğin devamıdır. Ancak bu sayede ve Tanrı‘nın yardımıyla, bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri en iyi şekilde yapabileceğimi ümit ediyorum.”

“Daima, sayın arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir şekilde yapışarak, kendimi onların şahıslarından bir an bile uzak görmeyerek

çalışacağım. Daima, milletin sevgi ve güvenine dayanarak hep birlikte ileri gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı ve galip olacaktır.”

Efendiler, Meclis’çe Cumhuriyet kararı 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 20.30’da verildi. On beş dakika sonra, yani 20.45’de, Cumhurbaşkanı seçildi. Durum, aynı gece bütün memlekete bildirildi ve her tarafta gece yarısından sonra yüz bir pâre top atılarak ilân edildi.

İlk kabinenin İsmet Paşa tarafından kurulduğunu ve Meclis Başkanlığı‘na Fethi Bey’in seçildiğini biliyorsunuz.

Cumhuriyet’in İlânı Üzerine Milletin Duyduğu Genel ve

Samimi Sevince Katılmaktan Çekinenler

Efendiler, Cumhuriyet'in ilânı, bütün milletçe sevinçle karşılandı. Her tarafta parlak sevinç gösterileri yapıldı. Yalnız İstanbul'da iki üç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı kimseler, milletin genel ve samimi olan bu sevincine katılmaktan çekindiler. Endişeye düştüler. Cumhuriyet'in ilânına önayak olanları eleştirmeye başladılar.

İşaret ettiğim gazetelerin ve şahısların Cumhuriyet'in ilânını nasıl karşıladıklarını hatırlamak için, sadece o günlerdeki yayınları gözden geçirmek yeterlidir.

Meselâ, "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile Cumhuriyet'in kuruluş ve duyuruluş şeklinin garip olduğunu, bunda, "sıkboğaza getirilmiş gibi bir durum" bulunduğunu ilân ediyordu. bu yazıların sahibi, şu görüşleri ileri sürüyordu: "... şöyle olacağı böyle olacağı söylenip dururken, diğer taraftan birdenbire birkaç saat içinde, Kanun-ı Esasî değişikliği yapılıvermesi en yumuşak deyimi ile düşüncesiz bir harekettir."

Bizim davranış tarzımız, "medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, incelemiş ve devlet idaresinde tecrübe kazanmış kafalardan çıkacak bir düşünce eseri" değilmiş.

Cumhuriyet'in ilânını Meclis'in alkışlarla kabul etmesi, milletin top atışları ile kutlaması eleştiriliyor ve deniyordu ki: "Cumhuriyet, alkış ile dua ile şenlik ve donanma ile yaşamaz. Cumhuriyet, bir tılsım değildir. Millet Meclisi'nde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

Ben cumhuriyetçiyim diyenlerin, Cumhuriyet'in ilânı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek idare şeklinin Cumhuriyet'ten başka bir şey olmayacağına inandığını iddia edenlerin, Cumhuriyet kelimesine, "bir put gibi tapmam" demesindeki anlam ve kasıt neydi?

Meclis toplantı halinde bulunmadığı zaman, "Onun güven oyu verdiği bir hükûmetin düşürüleceği" şeklinde asılsız bir fikri kamuoyunda canlandırıp, böyle bir hak "padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak, Cumhurbaşkanı'na mı veriliyor?" sorusu, kime ve ne maksatla yöneltiliyordu?!

Bu yazıları yazanın maksadı, Cumhuriyet'i halka sevdirmek mi, yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mıydı? "Cumhuriyet bize rejim değişikliği ile birlikte zihniyet değişikliği de getiriyor mu? Kabineye girecek olan kimselere birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu?" sözleriyle, daha ilk anda Cumhuriyet'in değer ve önemini azaltmaya kalkışmak", "Cumhuriyetçiyim" diyenlerden beklenebilirmiydi?

En hafif bir rüzgardan bile korunması gereken yeni doğmuş bir çocuğun, onu beslediklerini söyleyenler tarafından bu şekilde hırpalanması doğru muydu.

Bu düşüncelere yer veren gazetenin başka bir sayfasında; "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlânı başlığı altında yer alan birçok düşünceler arasında: ... Bu yeni aşamaya ulaşan Türk Milleti, acaba burada uzunca bir süre huzur içinde dinlenebilecek, burası onun için bir canlılık ve güç kaynağı, bir rahatlık ve mutluluk kaynağı olabilecek midir? Bu aşama, onun sosyal yapısını kırıp dökmeden kucaklayabilecek bir çerçeve niteliği taşımakta mıdır? Cumhuriyet, acaba olayların zorlaması karşısında çaresizlikten kaçıp sığınılan bir saçak altı mı olacaktır?.." gibi endişe ve ümitsizlik veren sözlerin sırası mıydı?

Cumhuriyet’in ümit, rahatlık ve mutluluk getireceğinden şüphe ve endişeye kapılan kimse, ümit, rahatlık ve mutluluğu nereden ve hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyet’in, milletimizin sosyal yapısını kırıp dökebileceği ihtimali, Cumhuriyeti benimsemiş olan kimselerin kafasında nasıl yer bulabiliyordu.

Bir başka gazeteci de, “Efendiler, acele ediyorsunuz!” diye bağırmaya başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu yolda jurnal veriyordu: “Bunalım, yeni bir kabine kurulması şeklinde giderileceği yerde, aksine son günlerin bütün gürültülerine rağmen, yine kimsenin çok yakında ilân edileceğine ihtimal vermediği Cumhuriyet’in pek delilli ispatlı, pek kesin ve pek acele olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.”

“Cumhuriyet ilânının çok yakın olduğuna ihtimal vermeyen yalnız kamuoyu değildi. Belki Ankara’da en önemli ve en yetkili konumlarda bulunan bazı kimseler de, böyle bir ihtimali hatırlarına bile getirmiyorlardı.”

Bu sözlerle itiraf edilmektedir ki, son günlerin bütün gürültüleri, Cumhuriyet’in ilânına engel olmak içinmiş.. Böyle bir maksat güdenlerin, “Kararların alınmasında acelecilik” görmeleri doğaldı. Fakat, “memleket kamuoyunun da bu görüşte, kendileriyle birlikte olduğunu” sanmaları yanlıştı.

Gazetesini, “balonu uçurdular ama galiba ucunu kaçırıyorlar!” ve “sular boşanınca dolaplar döndü ama… ne yönde?” gibi çirkin bayağı sözlerle dolduran gazeteci efendi, sesleniş ve suçlamalarına şöyle devam ediyordu: “Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?”

Bu seslenişle başlayan yazıları, şu satırlarla son buluyordu: “Tek dileğimiz; Vatan ve millete yararlı işlere

başlanılmasından ibarettir. Eğer dün ilân edilen Cumhuriyet'in liderleri ve o liderleri destekleyenler bunu yapabileceklerinden eminseler, biz de kendilerine- öyleyse Cumhuriyetiniz mübarek olsun Efendiler!- deriz."

Bizi alay edercesine tebrik eden bu son cümleyle, yazar, Cumhuriyet'i benimsemiyor, onunla ilgisi olmadığını bildiriyordu.

Başka bir gazeteci yazar da, Cumhuriyet'in ilânı dolayısıyla yaptığı eleştiri ve değerlendirmede: "Bizi üzen nokta, millî önderimizin kişiliği ile ilgilidir. En büyük ruhlu adamlar, bile kişisel güç sahibi olmanın çekiciliğine karşı koyamamışlardır" diyor ve bu görüşünü, benim söylevlerimden aldığı sözlerle destekledikten sonra, Amerika'ya bağımsızlık sağlayan Washington'un, nasıl çiftliğine çekildiğini, Amerika Meclisinin hiçbir kişiyi dikkate almadan, yalnız halkın çıkarlarını düşünerek altı yılda anayasayı nasıl hazırlamış olduğunu ve ondan sonra da Washington'a nasıl başkanlık verilmiş bulunduğunu anlatıyor ve Kanun-ı Esasîmizin bu şekilde değiştirilmesinde benim önayak olmamı hoş görmüyor...

Bu yazar ve benzerlerinin, Cumhuriyet'in ilân şeklinde Cumhuriyet'in esasları ile ilgili kanunda gördükleri kusur ve eksikleri eleştirmelerini samimi sayabilmek için çok saf olmak lâzımdır. Eğer bu yazarlar, Cumhuriyet'in ilânı günü yaygaralı hücumlara başlamayıp, önce Cumhuriyet'in ilânını iyi niyetle ve samimiyetle karşılamış olsalar, kamuoyunu kararsızlık ve karışıklığa düşürecek şekilde değil de, Cumhuriyet'in iyi yanlarını tanıtıcı ve onun ilânının pek yerinde olduğunu kamuoyuna telkin eden yazılar yazmış olsalardı, ondan sonra yapacakları her türlü eleştirinin samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdi Fakat gördüğümüz tutum ve davranış böyle olmamıştır.

Rauf Bey’in Cumhuriyet’in İlânı Dolayısıyla İki İstanbul

Gazetesine Verdiği Demeç

Efendiler, Rauf Bey de bu münasebetle, gazetecilere demeç vermiştir. Rauf Bey'in Cumhuriyet'le ilgili görüşünü ve millî egemenlikten ne anladığını ortaya koyan demecini, 1 Kasım 1923 tarihli Vatan Gazetesinde okumuştum. Vatan ve Tevhid-i Efkâr Gazetelerinin sahipleri ve başyazarları ile Rauf Bey'in başbaşa vererek düzenledikleri sorularla bunların cevaplarından bazılarını yeniden birlikte gözden geçirelim:

Cumhuriyet konusunda, kamuoyunda, beklenmedik bir durumla karşılaşmış olma duygusu varmış. Şimdiye kadar bulunduğu yüksek makamlar dolayısıyla ve İstanbul milletvekili sıfatıyla Rauf Bey'in ne düşündüğünü seçmenlerinin sorup öğrenmek hakları imiş....

Efendiler, bu soruyu düzenleyenlere biz de bir soru soralım:

Önce kamuoyunun ne düşündüğünü hangi yolla nasıl öğrenmişler? Sonra, İstanbul seçmenleri, yalnız tek iki gazeteciden mi ibaretti; yoksa, bütün seçmenler, iki gazeteciye milletvekillerinin düşüncesini sormak için vekâlet mi vermişlerdir? Yoksa bu, Rauf Bey'in: "Seçmenlerin bu hakkını büyük bir saygıyla kabul edenlerden olduğunu, kendisini seçrken gösterdikleri yüksek güvene teşekkür borcu bulunduğunu ve ona lâyık olmaya çalışacağını, kendisine verdikleri emaneti her zaman ve her yerde korumak ve en iyi şekilde idare etmek için güç ve yeteneğinin son sınırına kadar çalışacağına güvenmelerini" söylemeye zemin hazırlamak için miydi? Gerçi bir milletvekilinin, seçmenleri için bu yolda konuşması pek uygundur. Ancak, yerinde ve zamanında ve samimi olmak şartıyla! Yoksa, Cumhuriyet'in ilânında kamuoyunun

beklenmedik bir durum karşısında bırakılmış olduğu şeklindeki kasıtlı bir soruya karşı; “seçmenlerin verdikleri emaneti her zaman ve her yerde koruyacağı ve en iyi şekilde idare edeceği” yolunda güvence vermeye kalkışmanın anlamı nedir?

Oysa, Efendiler, 29/30 Ekim gecesi İstanbul’da geçmiş olan bir olayı açıklarsam bütün millet gibi İstanbul halkının da gerçek duygularının ne olduğunu kolaylıkla anlarsınız. Cumhuriyet’in ilân edildiği gece, İstanbul Komutanı Şükrü Nailî Paşa, İstanbul halkının temsilcileri tarafından, Fatih Belediyesi’nde verilen bir ziyafete davetliydi. Paşa, ziyafet sırasında Ankara’dan resmî bir bildiri aldı ve onu uygulamaya koymadan önce, İstanbul halkının sayın temsilcilerine okudu. Bildiri şuydu: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Cumhuriyet ilânına karar verdi. Bunu yüz bir pâre top atışıyla ilân ediniz.”

İstanbul Halkının Temsilcileri

Cumhuriyet’in İlânını Nasıl Karşılamışlardı?

İstanbul halkının temsilcileri, bu müjde ve bildiriyi büyük bir sevinç ve alkışlarla karşıladılar. Derhal, bütün İstanbul halkı adına Komutan Paşa’yı ve biribirlerini kutladılar. Bu bakımdan, İstanbul’un sayın halkı adına İstanbul’un gerçek duygularını başka türlü göstererek demeçler vermenin ve gösterilerde bulunmanın ne kadar küstahça bir davranış olduğu meydandadır.

Rauf Bey, “Bence konuyu Cumhuriyet kelimesi bakımından ele almak doğru değildir” sözleriyle, Cumhuriyet’ten sözetmek bile istemiyor.

Rauf Bey’in kendi görüşü: “Milletimizin refah ve bağımsızlığının korunmasını ve aziz vatanımızın bütünlüğünü sağlayan rejimin en uygun rejim olacağı” şeklindedir.

Efendiler, bu sözler, düzenledikleri sorunun cevabı mıdır? Rauf Bey’e: Hangi hükûmet şekli en uygundur?” sorusu mu sorulmuştur? Eğer soru bu olsaydı, o zaman Rauf Bey’in bu ifadesi yerinde bir cevap olabilirdi. Fakat,ondan sonra da Rauf Bey’e şöyle bir soru yöneltmek gerekirdi: Düşündüğünüz rejimin adı yok mudur? Cumhuriyet rejimi milletin refah ve bağımsızlığını, vatanın bütünlüğünü sağlayan en uygun rejim değil midir? Eğer öyle ise, uzun sözleri bir tarafa bırakarak, “ben en uygun rejimin Cumhuriyet rejimi olduğu görüşündeyim” deyiver de, demagojiden kurtulalım. Çünkü söz konusu olan, Millet Meclisi’nce kanunla kabul edilen Cumhuriyet’tir. Maksadınız, dolaylı olarak, bu ilân olunandan daha uygun bir rejimin bulunduğunu anlatmak ve buna işaret etmek ise, bunu da söyleyiniz. O tercih ettiğiniz rejim ne olabilir?

Rauf Bey, kendi görüşünü açıktan açığa söylemekten kaçınıyor. Bilinen bir takım fikirlerden sözederek : “Hükûmetlerin yalnız biribirinden farklı iki ana temele dayanarak hareket ettiklerine inanıyorum; bu iki temelden biri mutlakıyet rejimidir” diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor: “Sözde, hükümdar, hak ve yetkisini Tanrı‘dan alır ve bu yasallığa dayanarak hükmünü yürütürmüş. Bu rejimin sakıncaları görüldüğünden, milletler, ihtilâl yaparak hükümdarların yetkilerini kısıtlayıp belli şartlara bağlamışlar... Son yıllarda milletimiz de, meşrutiyet mücadeleleriyle işe başlayarak kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarma hedefine doğru yürümüş; İttihat ve Terakki, Meclis’in ağır baskısından kurtulmak için, “Beşinci Sultan Mehmet’e” Meclis’in dağıtılması hakkını verdirmiş; Vahdettin, bu haktan yararlanarak Meclis’i feshetmiş; bilinen felâketler olmuş; bu bakımdan mutlakiyet rejimi ve kişisel saltanat yanlısı olmak, doğru değilmiş...

Rauf Bey, “Millet, kaderini kendinden başka bir kimseye bırakmayı kendisi için küçüklük saydı” dedikten sonra, milletin, millî hâkimiyeti kayıtsız şartsız uygulayan Büyük Millet Meclisi’ni bir kurucu meclis olarak seçtiğini ve bu şeklin söz konusu edilen şekillerden ikincisi ve kendi görüşünce de en sağlamı ve doğrusu olduğunu” söylüyor.... Bundan sonra Rauf Bey şu düşünceleri ileri sürüyordu:

“İsim değişikliğinin, hedefi ve amacı değiştirilebileceği inancında değilim. Bundan başka, daha önceki bir hükûmet şeklinin yerini alan yeni bir şeklin beğenilmesi ve ömürlü olabilmesi, ancak bir şartla mümkündür. O da, gideni arattırmayacak şekilde, halkın büyük çoğunluğunun isteklerine uygun olduğunu, mutluluğunu sağladığını, vatanın şeref ve bağımsızlığının korunduğunu göstermek ve ispat etmektir. Aksi takdirde, isim değiştirmekle veya üst tabakada şekil değişikliği yapmakla gerçek ihtiyaçların

karşılanacağını sanmak, özellikle en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı denemelerden sonra, çok büyük bir yanılma olur.”

Efendiler, Rauf Bey’in düşünce ve görüşlerini ortaya koyan bu sözler üzerinde biraz durmak isterim. Rauf Bey, yetkileri sınırsız ve belirli şartlara bağlanmamış olan Millet Meclisi’ni de dağıtabilen kişisel saltanat taraflısı değildir. Rauf Bey, öyle bir hükûmet şekline taraftardır ki, o rejimde, Millet Meclisi bir kurucu meclis niteliği taşıyacak şekilde, millî hâkimiyeti hiçbir kayıt ve şarta bağlı kalmadan uygular. Bu şekli açıkça ifade edelim. Rauf Bey demek istiyor ki, “Cumhuriyet’in ilânından önceki şekil en uygun hükûmet şeklidir.” Gerçekten de, Rauf Bey’in uzun sözlerle açıklamaya çalıştığı husus, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun üçüncü maddesinde yer alan hükümdür. O madde şudur: “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilir ve Hükûmet, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını taşır.”

Cumhuriyetin İlânıyla Boşa Çıkan Ümitler

Bilindiği üzere, bu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre, Meclis Başkanı, Meclis adına imza atmaya, Bakanlar kurulu kararlarını onaylamaya yetkili ve hükûmetin doğal başkanı olmakla birlikte, devletin de başkanı olduğunu belirten bir kayıt ve kanunî bir açıklık yoktur. Bu kanunun yapıldığı günlerdeki şartlar ve genel durum dikkate alınırsa, kanunun önemli ve esaslı bir noktayı ihmal etmiş olmasındaki zorunluluk kendiliğinden anlaşılır. Bu ihmal, Meclis ve Meclis Hükûmeti var olmakla birlikte, devlet başkanlığı makamının, padişahlık kaldırıldıktan sonra kendini halifelik makamında ortaya koyacağı düşünce ve inancında olanları, Cumhuriyet'in ilânı gününe kadar ümit içinde yaşattı. Bu bakımdan, Rauf Bey'in en doğru olduğunu iddia ettiği hükûmet şeklinde, devlet başkanlığını Halifenin kişiliğinde düşündüğüne şüphe yoktur. İşte, Cumhuriyet'in ilânı üzerine Rauf Bey'i ve kendisi ile aynı düşüncede olanları telâş ve heyecana sürükleyen gerçek sebep, devlet başkanlığı makamına Cumhurbaşkanının getirilmiş olmasıdır. Aslına bakılırsa, "Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır" dedikten sonra, Halifeye verilecek sıfat ve yetkiyi sağlamakla uğraşan, onun sevgi ve iltifatını Tanrı'nın lûtfu sayarak memnun olanların hayal kırıklığına düşmekten duydukları üzüntü ve kaygıyı doğal görmek gerekir.

Rauf Bey'in Cumhuriyet'e karşı olduğunu itiraf etmemekle birlikte, Cumhuriyet'in ilân edilmiş olduğu bir günde, onun beğenilip ömürlü olabilmesi için, bir takım şartların yerine getirildiğini ispat gereğinden söz etmesi, Cumhuriyet'in millete mutluluk getireceğine inanmadığını açıkça göstermiyor mu?

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst tabakada bir şekil değişikliği yapmaktan ibaret olduğunu

söyleyerek,Cumhuriyet'i ilân etmenin çocukça ve aceleye getirilmiş bir hareketin eseri olduğunu anlatmaya çalışırken, "Cumhuriyet idaresiyle gerçek ihtiyaçların karşılanmış olacağını zannetmek... affedilmez bir hatâ olur" demekle, Cumhuriyet rejimine ne kadar ilgisiz ve ondan ne kadar uzak olduğunu ispat etmiyor mu? Rauf Bey, son görüşünü pekiştirmek üzere, "en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı tecrübeler"i hatırlatıyor. Efendiler, bu türlü bir hatırlatma ile kamuoyuna ne anlatılmak isteniyor? Millet neden kandırılmak isteniyor? Bunu anlamak güç değildir, sanırım... Rauf Bey, aklınca Devlet Başkanlığı makamının, orada Halifenin oturması sağlanıncaya kadar, başka bir ünvanla başka biri tarafından işgal edilmesini güven altına almak istiyor. Fakat, bu makam işgal edilmiş olduğuna göre, yapılan işten geri dönülmesini sağlamak için de, kamuoyunu gericiliğe kışkırtıyor. Cumhuriyet rejiminin kabulünde affedilmez bir hatâ olabileceğini ileri süren kimseye göre hatânın neresinden dönülse kâr sayılmak doğaldır. Rauf Bey, Cumhuriyet şeklinin kabul ve ilân edildiği noktasına temas ederken şöyle diyor: "Görüşleri dağıttılar. Sonra, Cumhuriyet'in bir günde kararlaştırılıp ilân edilmesi, halkta, sorumsuz kimseler tarafından hazırlanan bir rejimin bir oldubittiye getirildiği düşünce ve endişesini uyandırdı. Bu endişe pek doğal görülmelidir. Halkımızın, bundan ve geçmiş olaylarından ders aldığını ve uyanıklık kazandığını anlayarak memnun olmalıdır. Ben şahsen memnunum". Efendiler, Cumhuriyet rejimini bir günde kanun çıkararak ilân eden, Rauf Bey'in de pek güzel tarif ettiği ve vasıflandırdığı gibi, Bağımsızlık mücadelemizin biricik temel taşı olan ve Millî hakimiyeti kayıtsız şartsız uygulamada gösterdiği yüksek güç ve kabiliyet ulaştığı fiilî sonuçla ortaya çıkmış bulunan Büyük Millet Meclisi idi. Söz konusu ettiği sorumsuz kimse, Meclis kamuoyunu Cumhuriyet'in ilânına yönelten ve bu konuda teklifte bulunan kimseyse, o bendim ve onun ben olduğumu Rauf Bey'in herkesten daha iyi anlayabileceğini kabul etmekte hatâ yoktur. Eğer bunda

bir yanlışlık varsa, “yıllardan beri aramızda arkadaşlık ve kardeşlik duygularından başka, karşılıklı güven duygusunun da bulunduğunu ve bana karşı yüksek saygı duygularıyla bağlı olduğunu” ifade eden Rauf Bey’in beni hiç tanınmamış olduğuna hükmetmek gerekir.

Benim girişimlerimi ve yaptığım işleri, halkta endişe uyandırıcı nitelikte görmek ve sevinç gösterilerinde bulunan halk adına, gereksiz yere bunun tersini söylemek, yapay olarak halka bu endişeleri aşılamaya kalkışmaktır. “Halkın geçirdiği tecrübelerden ders aldığını ve uyanıklık kazandığını anlayarak sevinmelidir, ben şahsen memnunum” diyen Rauf Bey’e, bu münasebetle bir noktayı hatırlatmak mümkündür. Halkı uyarmak ve uyandırmak için ömrünü adamış bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu duyarlığın doğduğunu görmekle, kendisinin benden çok sevindiğini söylemeye, ne hakkı ne de yetkisi vardı. Rauf Bey, bütün vatanı düşmanlara işgal alanı yapabilecek Mondros Ateşkes Antlaşması‘nın stratejiyle ilgili maddesini bir oldubitti şeklinde kabul ettiği zaman, Milletin nasıl kan ağlayıp acı çektiğini duyabildi mi? Son zamana kadar, hatta Cumhuriyet’in ilânının ertesi günü bile resminin altına, taraftarlarının “Mondros Ateşkes Anlaşması‘nı imzalayan fakat Lozan Antlaşması ile de öcünü alan Rauf Bey” yazısını yazarak, durmadan propagandasını yaptıkları bu kişi, Türk Milletinin gerçek emellerini, samimî duygularını bizden çok anladığını, o emeller ve duygularla bizden daha çok ilgili ve ilişkili bulunduğunu iddiaya kadar varmamalıdır.

Rauf Bey, demecinin bir yerinde diyor ki: “Sorumlu devlet adamları, bu gerçekler (yani Cumhuriyet ilânının gerekçeleri) üzerinde en yetkili görüşme ve karar makamı olan Yüce Meclis aracılığıyla milleti aydınlatacak ve zihinlerdeki endişeleri giderecektir. Kamuoyunun bunu bilmesi, doğal bir haktır.” Efendiler, bu sözlerde mantık yoktur. Bir kere Rauf Bey de demiyor mu ki, “Millî egemenliği

kayıtsız şartsız uygulayan Meclis”tir. O halde hangi sorumlu devlet adamları, Millet Meclisi’ni, aldığı ve gerekçesi ile birlikte yayınlayıp ilân etmiş olduğu pek yasal ve yüce bir karardan dolayı sorguya çekecektir? Bir memlekette, bir toplumda bir inkılâp yapıldığı zaman, elbette onu gerektiren sebepler vardır. Ancak, o inkılâbı yapanlar, inanmak istemeyen inatçı hasımlarını inadırmaya mecbur mudur? Elbette, Cumhuriyet isteyenler de, ona karşı olanlar da vardı. İsteyenler ne için ve ne gibi düşünce ve görüşlere dayanarak Cumhuriyet’i ilân ettiklerini, ona karşı olanlara anlatsalar, kendi düşünce ve görüşleriyle yapılan işlerin doğru olduğunu onlara ispat etmek isteseler bile, onları bu artniyetli direnmelerinden vazgeçirecekleri, kabul edilebilir mi? Elbette, Cumhuriyet taraftarları yeterliliğe sahip iseler, ülkülerini, herhangi bir yolla, ihtilâlle, inkılâpla veya Milletçe benimsenen daha başka yollara başvurarak gerçekleştirirler. Bu, ülkücü inkılâpçılara düşen bir görevdir. Buna karşı yapılan itirazlar, koparılan yaygaralar ve gerilikçi girişimler ise, karşı gelenlerin yapmaktan geri durmayacakları hareketlerdir. Cumhuriyet rejiminin ilânında Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi.

Cumhuriyet’in İlânı Üzerine Halife’ye

Yaptırılmak İstenen Rol ve Halife Lehinde Yapılan Yayınlar

Efendiler, o günlerde İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de gazetelere demeçler vererek, çeşitli vesilelerle düzenlenen ziyafetlerde söylevler vererek, duygularını dile getiriyorlardı. Cumhuriyet'in ilânı üzerine İstanbul'da bazı kimseler ve bazı gazeteciler, Halife'ye de bir rol yaptırmak hevesine düştüler. Gazetelerde, Halife'nin istifa ettiği veya edeceği yolunda söylentiler, tekzipler (yalanlamalar) yayınlandı.

Sonra dendi ki: "Haber aldığımıza göre, mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi, bir tekzip ile çözülebilecek kadar basit de değildir. Gerçek olan bir nokta vardır ki, o da Cumhuriyet'in ilânının, yeniden bir Halifelik meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır."

Halife, "yazı masasının başına oturup (!) Vatan Gazetesi yazarına demeç vermiştir" denilerek, Halife'nin bütün inananlar tarafından sevildiği, Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya kadar İslâm dünyasından binlerce mektup ve telgraf aldığı ve birçok yerden kurullar geldiği yolundaki sözlerle, Hilâfet konumunun kolay kolay sarsılır bir konum olmadığı anlatılmaya çalışılıyor; İslam dünyasınca istenmedikçe, Halife'nin istifa edip çekilmeyeceği ilân ediliyordu. Aynı zamanda, "Hükûmet, birçok iç meseleleri yoluna koymakla meşgul olduğundan, şimdiye kadar Hilâfetin görevlerini tespitle uğraşma imkânını bulamamıştır. Hükûmetin iç meselerle meşgul olduğunu elbette İslâm dünyası da bilmektedir ve şimdiye kadar Halifelik görevleri ile uğraşmaya imkân bulamamasını doğal görür" cümleleriyle bizi, hilâfetin görevlerini tespite çağırırken, şimdiye kadar bunun yapılmamasını hoşgörü ile karşılayan İslâm dünyasının, bundan sonra mazur görmeyeceğini de

bildirerek bir bakıma tehdit ediliyorduk. Bir yandan da, bizi etkilemesi için İslâm dünyasının dikkati çekilmek isteniyordu. Vatan Gazetesinin 9 Kasım 1923 tarihli nüshasında okuduğumuz bu yazılardan sonra, 10 Kasım 1923 tarihli sayısında Tanin Gazetesinde Halife'ye yazılan bir açık mektup yayınlandı. Lütfi Fikri Bey'in imzasını taşıyan bu mektupta, Halife'nin istifasıyla ilgili haberlerden, milletin ne kadar üzüldüğünü ve acı çektiğini ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu: "Vapur'da oturanlar, Halife'nin istifası haberini öğrenince yüzlerine hüzün ve endişe çökmüş... Birbirlerini tanımayanlar, samimî görüşmeye ve hattâ çok görüşmeye başlamışlar... Ortak endişe, bunları bir dakikada dost etmiş..."

Lütfi Fikri Bey, "gönül istiyor ki, bu istifa sözü, ebedî olarak gömülsün, kalsın" diyor; çünkü "dünya için felâket olur"muş...

Lütfi Fikri Bey, millete şunu da telkin ediyordu: "Hayretle ve üzüntüyle görülmelidir ki, bugün şu manevî hazineye (yani Hilâfete) saldırmak isteyenler, dışarıdan kimseler, Müslüman milletler içinde Türk'ü çekemeyenler değildir. Doğrudan doğruya biz Türkler, kendi dinimizden sonsuza dek bu hazinenin çıkarılması sonucuna yol açabilecek girişimlerde bulunuyoruz.

Efendiler, yabancılar Hilâfete saldırmıyorlardı. Fakat, Türk milleti saldırıdan kurtulamıyordu. Hilâfete saldıranlar, Müslüman milletler içinde Türk'ü çekemeyenler değildi. Fakat Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman milletlerdi. Türk milletine kolayca saldırabilmek için korunup devam ettirilmesi tercih edilen Hilâfetin ortadan kaldırılmasını, "Türklük için bir intihardır" diyerek vasıflandırmak; "Hilâfet'i ortadan kaldırmak için biz Türkler girişimlerde bulunuyoruz"

sözleriyle, Cumhuriyet'in hedefini açıklayıp ilân etmek, elbette etkisiz kalmadı.

Lütfi Fikri Bey'in Tanin'de yayınlanan açık mektubundaki görüş, ertesi gün Tanin başyazarı tarafından desteklendi.

11 Kasım 1923 tarihli Tanin'in, "Şimdi de Hilâfet Meselesi" başlıklı baş makalesi okununca, Cumhuriyet'in ilânına engel olamayanların, ne pahasına olursa olsun Hilâfet makamını elde tutabilme gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılır. Bu yazıda, Şehzade Mektupları yayınlanarak, halkta hanedan lehinde sevgi uyandırılmaya çalışılıyor. Ayrıca, hanedan haklarına karşı çirkin saldırılar yapıldığı ve bunu yapanın, Partimizin en seçkin topluluğundan olduğu belirtildikten ve Cumhuriyet Hükûmeti'ni milletin gözünde kötü göstermek için ne söylemek gerekirse, onlar da yazıldıktan sonra, Halife'nin istifası söylentisi üzerine durularak: "Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız" deniyordu. Daha sonra da: "Millet Meclisi'nin bu kadar baskı altında kaldığını, dışarıda verilen kararları yalnızca onaylamak durumuna düşürüldüğünü görmek gerçekten pek üzücü oluyor" sözleriyle, Meclis bize karşı kışkırtılıyor... Böylece, Cumhuriyet'in ilânını kabul eden Meclis'in hiç olmazsa Hilâfet'in kaldırılmasını bir oldubitti şeklinde kabul etmemesinin sağlanmasına çalışılıyordu.

Tanin Başyazarı, Hilâfetle ilgili düşünce ve görüşlerini şu satırlarla ortaya koyuyordu: Hilâfet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslâm dünyası içinde hiçbir önemi kalmayacağını, Avrupa siyaseti karşısında da en küçük ve değersiz bir Hükûmet durumuna düşeceğimizi anlayabilmek için, büyük bir yeteneğe gerek yoktur. Milliyetçilik bu mudur? Kalbinde gerçek milliyetçilik duygusu yatan her Türk, Halifelik makamına dört elle sarılmak mecburiyetindedir."

Efendiler, Halifelik konusundaki düşüncelerimi daha önce açıkladığım için, bu sözleri burada tahlile gerek görmüyorum. Ancak, Hilâfet makamına dört elle sarılmak mecburiyetinde kalan bir rejimin, Cumhuriyet rejimi olamayacağını anlayabilmek için de büyük bir yetenek gerekmediğini söylemekle yetineceğim.

Tanin'in incelemekte olduğumuz Baş Makalesinin daha bir iki noktasına dikkati çekeceğim.

Osmanlı Hanedanınca kabul edilmiş ve bundan dolayı sonsuza dek Türkiye'de kalması güven altına alınmış bulunan Hilâfet'i elden kaçırmak tehlikesini yaratmak, akıl ve vatanseverlikle, milliyet duygusuyla zerre kadar bağdaştırılamazmış(!...)

Tanin Başyazarı, kendisinin Cumhuriyetçi olduğunu ilân etmişti. Fakat öyle bir Cumhuriyetçi ki, onun istediği Cumhuriyet idaresinin başında, Halife olarak Osmanlı Hanedanından biri bulunacaktır. Yoksa, yapılan hareket akıl ve vatanseverlikle, milliyet duygusuyla zerre kadar bağdaştırılamazmış... Hilâfeti, elimizden gitmesine hiçbir imkân kalmayacak şekilde korumakla görevliymişiz... Onu kaldırmak için girişilen gizli düzenlemeler başarısızlığa uğratılmalıymış...

Efendiler, bu yazıların anlamı ve bu düşüncelerin nasıl bir maksada dayandığı bugün kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yarın, daha açık olarak anlaşılacaktır. Gelecek kuşakların, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiği gün, ona en insafsızca saldırıların başında, "Cumhuriyetçiyim" diyenlerin, yer aldığını görerek asla şaşıracaklarını sanmayınız! Aksine, Türkiye'nin aydın ve Cumhuriyetçi Çocukları, böyle Cumhuriyetçi geçinmiş olanların gerçek düşüncelerini tahlil ve tespitte hiç de kararsızlığa düşmeyeceklerdir.

Onlar, kolayca anlayacaklardır ki, çürümüş bir Hanedanın, Halife ünvanını taşıyarak, başının üstünden zerre kadar uzaklaşmasına imkân bırakmayacak şekilde korunmasını şart kılan bir devlet şeklinde Cumhuriyet rejimi ilân edilse bile, onu yaşatmak mümkün değildir.

Efendiler, o günlerde yapılan yayınlar arasında dahi iki nokta yer alıyordu. Bunlardan biri benim hasta olduğum hususu. Diğeri de, rahmetli Enver Paşa'nın Türkistan'daki hizmetleri ve hayatta olduğu hususu... Enver Paşa, memleket dışında kaldığı yıllarda İslâm birliği için çalışıyormuş ve "Dâmâd-ı Hilâfetpenahî" (Halife Dâmâdı) ünvanını kullanırmış... Hattâ, Türkistan'daki kazdırdığı bir mührün bir tarafına da bu ünvanı da yazdırmış...

Boyuna iki noktadan da sözetmek elbette maksatsız değildi.

Efendiler, işaret ettiğim bu yayınlarla birtakım kimselerin tutum ve davranışları özet olarak şu şekilde ifade edilebilir: "Esas olan, Mllî egemenliktir. Millî egemenlik, Cumhuriyet'in gelişmesiyle sağlanır. Türk Milleti, millî egemenliğe kavuştu. Cumhuriyet'in ilânına gerek yoktur, yanlıştır. Türkiye'de en sağlam devlet şekli, millî egemenlik esasını korumakla birlikte Cumhuriyet'i ilân etmeyip devlet başkanlığından Halife ünvanıyla Osmanlı Hânedanından birini bulunduran meşrutiyet idaresidir. Nasıl ki, İngiltere'de millî egemenlik mevcut olmakla birlikte devlet başkanlığında bir kral vardır ve o kral aynı zamanda Hindistan İmparatorudur."

Efendiler, böyle bir prensip üzerinde birleşmiş olan kimseler, kendilerini sözleriyle, davranışlarıyla ve yazılarıyla göstermiş gibiydiler. Bu topluluğun başına Rauf Bey'in seçildiğine hükmedilebilirdi. Çeşitli soy ve mesleklerden oluşan kimselerin meydana getirdiği bu topluluk, Rauf Bey'i maksatlarının açıklanıp savunulmasına en uygun bir kimse

olarak görmüşlerdi. Ondan büyük ümitler beklenebileceği zannına kapılmışlardı. Bundan sonradır ki, Rauf Bey Ankara'ya hareket etti. Vatan Gazetesinin bildirdiğine göre, büyük bir kalabalık Rauf Bey'i Ankara'ya uğurlamak için toplanmış. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu büyük kalabalığın başında gösteriliyordu. Vatan Gazetesi bu uğurlamadan bahsederken, Rauf Bey'in, Ankara'da Meclis'te güdeceği politikayı da millete ilân ediyordu. Rauf Bey'in Meclis'teki çalışmalarının olumsuz yönde ve kişisel olmayacağı, faaliyetinin memleketin iyiliğini ve huzurunu, kanunların hâkimiyetini sağlama amacı güden bir faaliyet olacağı, kendisinin Büyük Millet Meclisi'nde bir iyilik ve düzen unsuru olacağı ve memleket yararına olan prensipleri savunacağı belirtiliyordu.

Vatan Gazetesi sahibinin bu açıklamaları yapmaya ve kendiliğinden garanti vermeye yetkili olduğu elbette kabul edilemezdi. Oysa Rauf Bey, Partimiz adına milletvekili olmuştu. Partimizin programına uyacaktı. Partiden ayrılmadan, kendi başına bir politika takip etmemesi gerekirdi. Rauf Bey, daha partiden ayrıldığını da bildirmemişti. Böyle bir düşüncesi olmadığını, daha sonra, partiden ayrılmamakta gösterdiği ısrarla da doğrulamıştı. Bu bakımdan, hem partide kalmak ve hem de parti disiplinini bozmak demek olan, kendine has bir politikayı tek başına uygulamak anlaşılabilir bir husus değildi.

Efendiler, bu yolda hareketle, varılmak istenen sonucu keşfetmek geç ve güç olmadı. İsterseniz, bu noktanın aydınlanmasına yarayacak bazı açıklamalarda bulunayım.

Rauf Bey’in Ankara’ya Gelerek Birtakım Propagandalarla,

Arkadaşları ve Parti’yi Bize Karşı Kışkırtmaya Koyulması

Rauf Bey, Ankara’ya geldikten sonra, Parti üyeleriyle yakından ve arkadaşça ilişkilere girişti. Fakat, bütün ilişki ve görüşmelerinden bir maksat güttüğü anlaşılıyordu.

Rauf Bey, “Cumhuriyet’in ilânında acele edilmiştir. Bu aceleye sebep olanlar, sorumsuz kimselerdir. Bu şekilde davranışın içyüzünü anlamak gerekir. Meclis, millî egemenliği hakkıyla koruyabilmelidir. Gizli maksatlarla yönetilmeye ses çıkarılmazsa, nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyet ilânını zorunlu kılan sebep neymiş? Cumhuriyet’in bizim için gerçekten de yararlı ve lüzumlu olduğu ispat edilmelidir” yollu, birtakım propagandalarla, arkadaşları ve Parti’yi bize karşı kışkırtmaya ve çevirmeye koyuldu.

Rauf Bey, İstanbul’daki demecinin sonunda demişti ki: “Meclis ve Hükûmet, bu acele edişin akla yatkın ve haklı bir sebebi bulunduğunu millete göstermeli ve ispat etmelidir ve edecektir.”

Böylece pek güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Bey’in geceli gündüzlü devam ettiği ilişki ve görüşmelerden maksadı, parti ve Meclis üyelerine bu görüşünü benimsetmekti. Bunu başardıktan sonra, Cumhuriyet’in ilânı konusunu Meclis’te yeniden gündeme getirmek istiyordu.

Bununla güttüğü maksat da, Meclis’i ve Hükûmet’i Cumhuriyet’in acele olarak ilânında akla yatkın ve haklı bir sebep olup olmadığını ispata mecbur etmekti. Kendi aklınca ve taraftarlarının görüşüne göre, akla yatkın ve haklı bir sebep göstermek güçtü. Akla yatkın ve haklı bir sebebe dayanmayan Cumhuriyet’in ilânında acele edildiği ve

yanlışlık yapıldığı ortaya çıkacak ve sözde bu yanlışlık düzeltilecekti!

Rauf Bey’in Sahneye Koymak İstediği Oyunu Fark Edenler

Tarafından Bir Parti Toplantısından Kendisinin

İmtihana Çekilmesi

Efendiler, Rauf Bey'in çalışmalarının nasıl bir hedefe yöneldiğini ve maksadının içyüzünü anlamak için, bir haftalık bir süre yetti. Elbette, kimin tarafından yapılmış olursa olsun, Cumhuriyetçiler bu şekildeki bir çalışmaya daha fazla göz yumamazlardı. Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu farkedenler, bir parti toplantısında Rauf Bey'i imtihana çekmeye karar verdiler. Bu toplantıyı hatırlarsınız. Bu toplantıda yapılan görüşmeler de olduğu gibi yayınlanmıştı. Onu da okumuşsunuzdur. Ben, burada o toplantının ayrıntılarına girecek değilim. Yalnız, o toplantının vardığı sonucu gerçek anlam ve kapsamıyla açıklamaya yarayacak bazı tahliller yapmayı, kamuoyunun aydınlanması için gerekli ve yararlı görüyorum.

Önce, şunu açıkça belirtmeliyim ki, Rauf Bey, saldırıya geçmek için daha hazırlığını tamamlamakla uğraşırken, saldırıya uğramıştır. Gerçi, bazı gazetelerde yapılan olumsuz yayınlar, Halifeye ve bir şehzadeye dayandırılan durumlar, Rauf, Adnan Bey'lerin ve bazı komutanların Halife'yi ziyaretleri, Halife ve Şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazanlara bazı yerlerden yaptırılan gurur kırıcı hücumlar, memlekette kararsızlıklar, kamuoyunda karışıklıklar uyandırmaktan geri kalmamıştı. Fakat, Meclis'te saldırıya geçmek için bu yeterli görülmemiş, Ankara'da, Meclis üyeleri üzerinde de çalışmanın gerekli bulunduğu anlaşılıyordu. İşte, bu son hazırlıklar yapılırken, Rauf Bey'den önce davranılarak harekete geçilmiştir.

Parti Grubu Başkanlığı'na, bir önerge verdirildi. Parti Grubu Başkanı İsmet Paşa idi. Verilen önergede: "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerinde çıkan Cumhuriyet'in ilânına karşı gelme yolundaki demecinin, Cumhuriyet'i sarsıntıya uğrattığı ve bu demeç sahibinin çevresinde muhalif bir parti

kurulduğu kanaatinin belirdiği” ileri sürülerek, durumun, Parti Grubu’nun görüşlerine sunulması teklif edilmişti.

Parti Grubu’nun toplandığı 22 Kasım 1923 günü, ben de toplantıdan önce, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden görüşmelere karışmamaklığımı rica etti. Çünkü, bana karşı söz söyleyemeyeceğini bildirdi.

Kesinlikle görüşmelere müdahale etmeyeceğimi ve hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığımı, ancak, Parti Başkanı sıfatıyla, görüşmelerin nasıl geçeceğini görmek üzere toplantı salonuna gireceğimi bildirdim. Toplantı salonunda da bulunmamamı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey’in, benim görüşmelere karışmamı ve salonda bulunmamı önlemek isteyişindeki gerçek maksadı neydi? Benim huzurumda veya benim muhatabım olarak konuşmasına ve iddialarda bulunmasına engel olan şey, gerçekten bana karşı duyduğu saygı mıydı? Buna inanmak mümkün değildir. Benim anladığıma göre, Rauf Bey muhatap ve düşman olarak İsmet Paşa’yı karşısına almak istiyordu. Ben, orada bulunmadığım takdirde, parti üyeleri arasından kendisini destekleyenlerin çıkabileceğini zannediyordu.

Parti Grubu, İsmet Paşa’nın başkanlığında toplandı. İsmet Paşa, Başkanlık kürsüsünden görüşme konusunu açıklayıp önemini belirttikten sonra, “bugünkü toplantıda benim de söz almam gerekebilir” diyerek başkanlığı başkasına bıraktı.

Önerge sahibinin yaptığı açıklamalardan sonra söz alan Rauf Bey, uzun bir konuşma yaptı.

Rauf Bey, İstanbul’daki demeci dolayısıyla bir yanlış anlama ortaya çıktığını, bunu düzeltmek için arkadaşlarla

görüşmelerde bulunduğunu söyledikten sonra “eğer bizim eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa, o da eserdir” dedi.

Rauf Bey’in: “Çok iyi niyetlerle başlanıp uğrunda canlar feda edilmiş olan pek sağlam ilkelerin uygulanmasında yapılan yanlışlıklar yüzünden sakatlandığını da sanırım hiçbirimiz bir kalemde reddedemeyiz” şeklindeki sözlerini de olduğu gibi alıyorum.

Şimdi, bu iki cümle üzerinde bir an duralım. Rauf Bey’in eleştirmek istediği eser hangi eserdir? Cumhuriyet mi, yoksa Cumhuriyet’in ilân ediliş şekli mi?

Eser olan Cumhuriyet’tir, İlân ediliş şekli şu veya bu şekilde olabilir.

Rauf Bey’in “sağlam ilkeler” dediği, Cumhuriyet ilkeleri midir? Yoksa, uygulamasında yapılan yanlışlık yüzünden sakatlanmasından korktuğu Cumhuriyet midir?

Efendiler, söz konusu olan Cumhuriyet’in kendisi ve onun memlekette ilânıdır.

Daha, Cumhuriyet rejimini uygulama aşamalarında yanlışlık olduğunu iddia edecek kadar zaman geçmemişti. Rauf Bey’in telâşı Cumhuriyet ilânının hemen ertesi günü başlıyor ve daha iki üç gün bile geçmeden demeç veriyor.

Kâzım Paşa’ya “Cumhuriyet’in İlânına

Engel Olabilirsen Memlekete Büyük Hizmet Etmiş Olursun”

Diyen Rauf Bey Aslâ Cumhuriyetçi Olamaz

Rauf Bey, demecinin ne anlama geldiğini ve ne gibi düşünceleri içine aldığını, her birini birer evirip çevirme ile yorumlayarak dedi ki: “Duygularım, Cumhuriyet rejiminden başka hiçbir rejimi benimsemediğim yolundadır.” Rauf Bey’in bu itirafı meclis üyelerinde sevinç yarattı ve “bravo” sesleri ile karşılandı.

Rauf Bey, “aziz duygularım” “kutsal duygularım” diye söylediği bu sözlerinde samimî ve ciddi miydi? Ben, hiç çekinmeden hayır diyorum. Efendiler, Çünkü, Ankara’dan ayrılırken, kendisine Cumhuriyet’ten söz açan Meclis Başkanı Kâzım Paşa’ya: “Buna engel olabilirsen, memlekete büyük hizmet etmiş olursun!” diyenin, Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey, Cumhuriyet’i bir puntduna getirip ilân eden sorumsuz kimselerden, bir takım müşavir ve danışmanları kastettiğini de söyleyerek bunda da yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve, “böyle olunca benim kullandığım ifadeden şu veya bu kimse sorumludur şeklinde bir anlam çıkarılmasın; bunu benden beklemek doğru olmaz” dedi.

Rauf Bey, sözlerindeki bu evirip çevirme ile de gösteriyordu ki, bugünkü Parti Grubu toplantısında, Parti’nin şimşeklerini üzerine çekmeden maksadına ulaşabilmek için, gereken noktalarda geri çekilme ve sözlerini evirip çevirme yolunu tutmuştu. Fakat, asıl görüşünden vazgeçmiş değildi. Örnek olarak, şu sözlere dikkat buyurunuz: “Türkiye’de hükûmet şekli nedir?” diye sorulacak sorulara karşı, hatırlarsınız ki, Büyük Başkanımız, bu kürsüden yapıcı bir cevap olarak ilân buyurdular ki, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’dir.” “Hangi idareye benziyor?” dediler. “Bize benziyor. Çünkü, biz bize benzeriz. Bize has bir

idaredir” buyurdular. Bu, benim vicdanımı tatmin eden en açık bir ifadeydi ve buna karşı çıkmak çok güçtür. Zannetmem ki, insaflı olmak şartıyla dışarıda ve içeride buna karşı çıkacak bir tek adam bulunsun. Bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra, sırf bir kabine bunalımı yüzünden, bu hükûmet şeklinin idare edilemez bir şekil olarak gösterilip de, ad değişikliğinden ibaret olan “Cumhuriyet” kelimesinin konmasını ve eskisine bu kadar güvendiğimiz, hattâ halkın da güvendiği bir şeklin sakat olduğunun bu bunalım devresinde anlaşıldığı ileri sürülerek, yeni bir hükûmet şeklinin getirilmesini doğru bulmuyoruz. Bu duygunun etkisi altında kalanları gerici olarak kabul etmeyeceğinizden emin olarak söylüyorum. Eğer bu da eksik görülürse, acaba bunu da tamamlayacak yeni bir şekil var mıdır diye kararsızlık ve endişeye düşenler vardır.”

“... Bir halk ki, Cumhuriyet’i istiyor; bir halk ki, egemenlik kayıtsız şartsız milletin elinde oldukça, bunun Cumhuriyet olduğunu bildiriyor ve onu istiyor; istiyor ama uygulayamayız da başka bir rejimde kalırız diye, halk üzüntü ve endişe duyarsa... üzülmek mi sevinmek mi gerekir?”

Saltanat Devrinden Cumhuriyet Devrine Geçiş Dönemi ve

Bu Dönemde İki Ayrı Görüşün Çarpışması

Efendiler, Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için, herkesin bildiği üzere bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde, iki ayrı düşünce ve görüş, birbiriyle sürekli olarak çarpıştı. O düşüncelerden biri, saltanat devrinin devam ettirilmesiydi. Bu görüşün sahipleri belli idi. Diğer bir düşünce, saltanat rejimine son vererek, Cumhuriyet rejimini kurmaktı. Bu, bizim düşüncemizdi. Biz, düşüncemizi açıkça söylemeyi başlangıçta sakıncalı buluyorduk. Ancak, düşünce ve görüşlerimizi daha sonra zamanı geldiğinde uygulayabilmek için, saltanat taraftarlarının görüşlerini yavaş yavaş uygulama alanından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, özellikle Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları Padişah ve Halifenin hak ve yetkilerinin açıkça belirtilmesi için ısrar ediyorlardı. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya gerekli olmadığını söyleyerek, o tarafı geçiştirmekte yarar görüyorduk.

Devlet idaresini, Cumhuriyet'ten söz etmeksizin millî egemenlik ilkeleri çerçevesinde her an Cumhuriyet'e doğru yürüyen rejim etrafında yoğunlaştırmaya çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük bir makam olmadığını telkinde ısrar ederek, Saltanat ve Hilâfet makamları olmadan da devleti idare etmenin mümkün olacağını ispat etmek lâzımdı.

Devlet Başkanlığı'ndan bahsetmeksizin, onun görevini fiilen Meclis Başkanı'na yaptırıyorduk.

Uygulamada, Meclis Başkanı İkinci Başkan'dı. Hükûmet vardı. Fakat, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk. Çünkü

saltanatçılar, hemen Padişah'ın yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaklardı.

İşte, geçiş döneminin bu mücadele safhasında, bizim kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz orta şekli yani Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sistemini haklı olarak yetersiz bulan ve meşrutiyet şeklinin açıkça belirtilmesini sağlamaya çalışan muhaliflerimiz, bize itiraz ederek diyorlardı ki: "Bu kurmak istediğiniz hükûmet şekli, neye, hangi idareye benzer?" Maksat ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu türlü sorulara, biz de zamanın gereğine uygun cevaplar vererek saltanatçıları susturmak zorunda idik.

Rauf Bey, bu durumu dikkate alarak, verdiğimiz bir cevabın, vicdanını tatmin eden, reddi ve itirazı mümkün olmayan bir cevap niteliğinde olduğunu söylüyor; bütün görüş ve iddiasını benim o ifademe dayandırıyordu.

Rauf Bey, "bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor. "Eğer bu sakat ise, bu sakat şekli vaktiyle bize kabul ettirenlerin, bu defa da, bir gün bu kabul ettirdikleri Cumhuriyet şeklini eksik görüp başka bir şekli ortaya atmalarından endişe edilmek gerekir" şeklinde mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu meydandadır. "Kutsal duyguları, Cumhuriyet rejiminden başka hiçbir rejimi benimsemediği yolunda" olan bir kimsenin, geçiş döneminin zaruretlerinden olduğunu çok iyi bildiği Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinde saplanıp kalarak, Cumhuriyet şeklinin de eksik görüleceği ve başka bir şekil araştırılacağı endişesine düşmesinin yeri midir? Rauf Bey'in burada, Cumhuriyet'ten sonra başka şekil diye ifade ettiği şeyle, ne anlatmak istediği bellidir. Rauf Bey demek istiyor ki; Cumhuriyet'i ilân edenler, Osmanlı Hânedanını bu yolla saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba Cumhuriyetten tekrar saltanat devrine geçerek,

saltanat makamını işgal etmeyecekler mi? Bunun tarihte benzerleri yok mudur? diye tereddüt ve endişe edenler var.

Rauf Bey, olduğu gibi aldığımız sözlerinin sonunda, halkın Cumhuriyet'i istediğini kaydederken, "istiyor ama uygulayamayız ki..." yolundaki şaşılacak ifadesiyle benim işaret ettiğim noktayı çok güzel açıklamaktadır.

İsmet Paşa’nın Meclis’te Rauf Bey’e Verdiği Cevaplar

Efendiler, Rauf Bey’e cevap veren ve değerli görüşler ileri süren konuşmacılar çoktu. Bu arada İsmet Paşa da güzel bir konuşma yaptı. İsmet Paşa’nın okunması her zaman yararlı olabilecek bazı sözlerini de aktaracağım.

İsmet Paşa: “Köklü bir devlet şekli söz konusu olduğu zaman, düşünce ve duygularımız kendi aramızda kalmaz. Onları takip eden bütün bir dünya vardır” dedikten sonra, “Cumhuriyet’in ilanı, bir milletin kutsal bir ideali, bir ateşi, bir ülküsü gibi ortalığı sarar.”

Cumhuriyet ilân edildiği zaman, o milletin bütün hararetini gösteren her türlü belirtiler ortaya çıkar. Eğer bir memlekette, Cumhuriyet’in ilân edildiği günlerin üçüncüsünde, beşincisinde, hakları ortadan kaldırılmış bir Şehzade meydana çıkar da, Cumhuriyet’e karşı bir tavır takınırsa... dünya ve dünya düşünürleri, bu Cumhuriyet’in kuvvetinden şüphe eder” sözleriyle başlayarak, Cumhuriyet’in ilânı üzerine İstanbul’da alınan durumun vereceği zararı açıkladı.

İsmet Paşa, Rauf Bey’in konuşmasını tahlil ederken, “millî egemenlik esastır diyenlerin bu sözlerinden, tereddüt ve endişeye kapıldıkları anlamını çıkaramayız” dedi. Ondan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey’e yönelik: “Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz. Yanlışları birer birer göstermeliyiz. Hattâ siz, basit bir iş adamı gördünüz mü ki, daha işe başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu düşüncesindedir ve başaramayacağını bile bile parasını tehlikeye atmıştır? Bir işe başlayan adam, daima sonundaki başarıyı garanti altına alır ve öyle başlar. Kaldı ki, böyle inkılâp zamanlarında, Hükûmet ileri gelenleri ve bir siyaset adamı herhangi bir şüphe gösteremez. Bu

hatâdır. Hatâ ettiniz Rauf Beyefendi!” dedi. Bundan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey’in “üst tabakada şekil değiştirerek, devletin çıkarlarını gözetmeyi, milletin ihtiyaçlarını gidermeyi düşünmek affedilmez bir hatâdır” şeklindeki sözlerine cevap verirken, “affedilmez bir hâtâ olan, bu kadar hassas günlerde, bir noktada yoğunlaşması gereken manevî kuvvetleri, inkılâp kuvvetlerini şu veya bu noktada kararsızlığa düşürmektir. Bu, bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek affedilmez bir hatâ işlemek olur” dedi.

İsmet Paşa, Rauf Bey’den şunu da sordu: “Devlet Başkanlığı meselesini çözmek istiyordunuz. Nasıl çözecektiniz? Kaç ihtimâl vardı?”

İsmet Paşa, acele edildiği iddiası ile ilgili cevabında: “Arkadaşlar” dedi, “Doğal sayılan bir sonuç için acele etme söz konusu değildir. Ancak hatâ sayılabilecek olan noktalarda acele etmiş olmak söz konusu edilebilir.”

“Cumhuriyet, aceleye getirilerek ilân edildi denmekle, o gün ilân edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı, belki başka bir şekil ortaya çıkardı anlamına yol açılıyor ki, asıl bu anlamda acele edilmiştir.”

Rauf Bey, konuşmasında, bizim Cumhuriyet ilânındaki davranışımızı eski Genel Merkez işleri gibi göstermek istedi.

İsmet Paşa, bu noktaya cevap verirken dedi ki: “Bu memlekette Genel Merkez hayatını yaşatmış ve onu yıllarca savunmuş olan temsilciler ve gazeteciler de, kendi görüşünü savunuyorlar. Rauf Bey’in görüşünü ellerinde silâh olarak kullanıyorlar. Bu, talihsizliktir!”

Rauf Bey, daha sonraki konuşmasında bu sözlere şu yolda cevap verdi: “Genel Merkez ifadesiyle yaptığım imâları Tanin Gazetesi bir silâh gibi kullanmıştır; Yemin ederim ki,

Efendiler, Tanin kullanmış, Tevhid-i Efkar kullanmış, ben bilmiyorum.”

İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının Halife’yi ziyaretleri hususuna dokunarak şunları söyledi: “Halife’yi ziyaret konusu, Halifelik konusudur.”

“Devlet adamı olarak, hiçbir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki, Hilâfet Orduları, bu memleketi baştanbaşa harabeye çevirmişlerdir. Bir gün yeniden Hilâfet Orduları kurulabileceğini aslâ gözden uzak tutmayacağız... Türk Milleti en büyük acıları Halife Ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir.”

“Bir hilâfet fetvasının bizi Dünya Savaşı felâketine sürüklediğini hiçbir vakit unutmayacağız. Bir hilâfet fetvasının, millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha alçakçasına hücum ettiğini unutmayacağız.”

“Tarihin herhangi bir devrinde, bir Halife, kafasından bu memleketin kaderine karışma isteğini geçirirse, o kafayı mutlaka koparacağız!”

İsmet Paşa, “bravo” sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine, şunları da ekledi:

“Herhangi bir halife, düşünce ve davranış olarak, gelenek ve usule uyarak, gizlice veya açıktan açığa Türkiye’nin kaderinde söz sahibi imişçesine bir tavır almak isterse, Türkiye devlet adamlarını ödüllendirirmiş gibi bir zihniyetle düşünürse, bunları memleketin hayat ve varlığı ile taban tabana zıt sayacağız, hareketlerini vatan hainliği olarak kabul edeceğiz.”

İsmet Paşa, konuşmasının sonunda şu hususu da söz konusu etti: “Rauf Bey, konuşmalarında geçen ve bizim

taban tabana zıt bulduğumuz noktaları geri alarak bu parti içinde kalmak kararında mıdırlar? Yoksa siyasî konuşmalarında bizimle, tam zıt olarak gördüğümüz noktalarda ısrar ederek, partimizin dışında ve Meclis'te bizimle karşı karşıya çalışmak kararını mı verecekler? Karar kendilerine aittir."

Rauf Bey, tekrar uzun uzadıya kendini savunarak parti kurmayacağını, partiden çıkmayacağını söyledikten sonra, Genel Kurul'un acıma ve hoşgörme duygularını, harekete geçirerek ve konuşmasına yumuşak sözlerle son vererek, toplantı salonundan ayrıldı.

Konuşmacılar, karşılarında cevap verecek kimse bulamadılar. Rauf Bey, yanıldığını itiraf ederek Cumhuriyetçi olduğunu söylediğine göre, görüşmeler yeterli sayıldı. Halkın kafasında uyandırılmış olan şüpheleri gidermek için gazetelerde bildiriler yayınlanması, ayrıca görüşmelerin tutanağının da bastırılıp dağıtılması kararıyla yetinildi.

Şimdi Efendiler, bu karar neyi ifade eder?

Rauf Bey'in çapraşık ve iki anlamlı sözleri, Parti'yi acaba onun gerçekten cumhuriyetçi olduğuna inandırabildi mi? Rauf Bey'in, Parti içinde, bizimle aynı duygu ve görüş sahibi olarak çalışabileceğini anlayışı doğdu mu?

Partinin bu kararı, görüşmelerin gerçek sonucunun gerektirdiği karar mıydı? Elbette ki hayır!...

O halde, bu eksik kararla yetinilmesindeki sebep ve etki neydi?

Bu noktayı birkaç kelime ile açıklayayım. Rauf Bey, konuşmasının başından sonuna kadar aldığı tavır ve konuşma şekliyle parti üyelerinin hoşgörü ve yumuşaklığına sığınmış gibiydi. Bundan başka, Rauf Bey, konuşmasında o

kadar demogoji ve safsata yapıyordu ki, sözlerinin ne dereceye kadar ciddî ve samimî olduğunu hemen anlamak, Genel kurul için kolay değildi. Bu sebeplerin de üstüne çıkan en önemli psikolojik sebep, itiraf etmek gerekir ki, “sorumsuz, oldubitti, Cumhuriyet’ten sonra, şekil” kelimeleri üzerinde yapılan olumsuz propaganda, duygu ve düşünceleri kararsızlık ve gevşekliğe sürüklemişti.

Durumu, Cumhuriyet tartışması dışında, İsmet Paşa ve Rauf Bey çekişmesi gibi görenlerin düşünüşlerinin de anlamsız bir kararla yetinilmesine yol açtığı şüphesizdir.

Efendiler, bu karar yüzünden Rauf Bey ve arkadaşlarına bir süre daha partinin içinde partiyi yıkma fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul’daki bazı gazetelerin, memleket ve Cumhuriyet’in yüksek yararlarına zarar verici nitelikteki yayınları da, orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis, İstanbul’a bir İstiklâl Mahkemesi göndermeyi zorunlu gördü.

Hilâfeti Kaldırmanın Zamanı da Gelmişti

Saygıdeğer Efendiler, her meselede ve her uygulama aşamasında kendisini söz konusu ettirmiş olan Halife'ye ve Hilâfet'e bir defa daha dokunacağım.

1924 yılı başında, büyük çapta bir ordu Harp Oyunu yapılması kararlaştırılmıştı. Bu Harp Oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münasebetle, 1924 yılının Ocak ayı başında İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilâfet'in kaldırılması zamanının geldiğine orada iken karar vermiştim. Bu işin nasıl yapıldığını kısaca özetlemeye çalışacağım:

Başbakan İsmet Paşa'dan 22 Ocak 1924 tarihli bir şifre aldım. Onu olduğu gibi bilginize sunayım:

Şifre

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek Katına

Bir süreden beri gazetelerde, Hilâfet Makamının durumu ve Halifenin kişilikleri ile ilgili olarak yanlış anlamalara yol açabilecek yayınlara rastlanması ve özellikle arasıra İstanbul'a giden Hükûmet üyelerinin resmî kurulların kendisiyle görüşmekten kaçınmaları ve çekinmeleri dolayısıyla, Halife'nin büyük bir üzüntü duyduğu; bu yüzden Başmabeyincilerinin Ankara'ya veya güvenilir bir kişinin İstanbul'a kendi yanına gönderilmesini rica ederek, duygu ve düşüncelerini ulaştırmayı düşünmüş ise de, yanlış yorumlanabilir endişesiyle bundan da vazgeçtiklerini söyledikleri, Başkatip Bey tarafından bir yazıyla bildirilmektedir. Bu yazıda, ayrıca uzun uzadıya ödenek işi de anlatılarak, Hilafet Hazinesi'nin gücünü aşan ve yükümlülüğü dışında kalan giderler için Maliye hazinesince

yardımda bulunulacağı yolunda Hükûmet'in yazdığı 15 Nisan 1923 tarihli yazının incelenmesi ve gereğinin yerine getirilmesi istenmektedir. Durum, Hükûmetçe görüşülecektir. Sonucu ayrıca bildiririm, efendim.

İsmet

Bu telgrafa cevap olarak, makine başında yazdığım telgraf şudur:

Makina başında

İzmir

Ankara'da Başbakan

İsmet Paşa Hazretleri'ne

İlgi: 22.1.1923 tarihli şifre,

Hilâfet makamı ve Halife'nin şahısları ile ilgili yanlış anlamalar ve yanlış yorumlar Halife'nin kendi yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Halife, kendi özel hayatı ve dış yaşayışı ile ecdadı padişahların yolunu tutmuş görünmektedir. Cuma Alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına memurlar göndererek ilişkiler kurmak, gösterişli gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subaylara varıncaya kadar kabul etmek, onların şikâyetlerini dinleyerek onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar bu cinstendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk halkı karşısındaki durumunu düşündüğü zaman, İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı veya Afgan Devleti ile Afgan halkı arasındaki durumunu bir ölçü olarak almalıdır.

Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve Halifelik Makamının gerçekte, ne dinî ve ne de siyasî bakımdan hiçbir

anlamı ve varolma gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını ve bağımsızlığını tehlikeye atamaz. Bizce, Hilâfet Makamı, olsa olsa tarihî bir hâtıra olmaktan öteye bir önem taşıyamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmî heyetlerin kendisiyle görüşmelerini istemesi bile, Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık bir tecavüzdür. Başmabeyincisini Ankara'ya göndererek veya güvenilir bir kimseyi kendi yanına getirterek, Hükûmet'e duygu ve dileklerini ulaştırmak istemesi de, Cumhuriyet Hükûmeti ile karşı karşıya bir durum alması demektir. Buna da yetkili değildir. Kendisi ile Cumhuriyet Hükûmeti arasındaki yazışmalarda Başkâtibi aracı kılması da yersizdir. Başkâtip Bey'in böyle bir küstahlıktan sakınması gerektiği, kendisine bildirilmelidir. Halife'nin yaşayışı ve geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ödeneğinden mutlaka daha aşağı bir ödeneğin yetmesi gerekir. Maksat, gösterişli ve debdebeli bir hayat sürmek değil, insanca yaşamak ve geçimi sağlamaktan ibarettir. "Hilâfet Hazinesi" ile ne denmek istendiğini anlayamadım. Hilâfetin hazinesi yoktur ve olamaz. Kendisine ecdadından böyle bir hazine kalmışsa, açık olarak bilgi alınmasını ve bana bildirilmesini rica ederim.

Halifenin aldığı ödenekle yerine getirilemeyen yükümlülükler nelermiş; 15 Nisan 1923 tarihli yazısıyla, Hükûmet ne gibi vaatlerde bulunarak Halife'ye bildirilmiştir? Lütfen bunu da belirtiniz. Halife'nin oturacağı yeri tesbit edip açıklamak, Hükûmet'in şimdiye kadar yapmış olması gereken bir görevdi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılmış bir çok saraylar ve bu sarayların içindeki bir çok kıymetli eşya ve malzeme, Hükûmet'in durumu tespit etmemesi yüzünden yok olup gidiyor. Halife'nin yakınları, sarayların en değerli eşyalarını Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar diye söylentiler vardır. Hükûmet bunlara, bir an önce el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa, Hükûmet eliyle satılmalıdır. Hilafet kadrosu

ciddi olarak incelenerek, yeni baştan düzenlenmelidir ki, başmabeyincilerin ve başkâtiplerin varlığı, Halife'yi hâlâ saltanat hülyası içinde uyutmasın! Fransızlar, kral hanedanını ve yakınlarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlıkları ve hâkimiyetleri için yüz yıl sonra, bugün bile sakınca görüp dururken, hergün ufuktan kendileri için bir saltanat güneşinin doğmasına duacı bir hanedan mensuplarıyla ilgili tutumumuzda Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsataya kurban edemeyiz.

Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükûmetçe, ciddî ve esaslı tedbirler alınarak bildirilmesini rica ederim, efendim.

Gazi Mustafa Kemal

Türkiye Cumhurbaşkanı

Hilâfetin, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin Kaldırılması ve

Öğretimin Birleştirilmesi Kararı

Bu yazışmadan sonra Harp Oyunu dolayısıyla İsmet Paşa ve Millî Savunma Bakanı bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa da, zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin kaldırılması gereğinde görüşlerimiz birleşmişti. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerini de kaldırmak ve öğretimi birleştirmek kararında idik.

1924 yılı Martı'nın birinci günü Meclis'in tarafımdan açılması gerekiyordu.

23 Şubat 1924 günü Ankara'ya dönmüştük. Burada da gereken kimselere kararımı bildirdim.

Mecliste bütçe görüşmeleri yapılıyordu. Hanedan'ın ödeneği ile Şer'iye ve Evkaf Vekâletleri'nin bütçeleri üzerinde durulmak gerekiyordu. Arkadaşlarımız bu maksada göre görüşme ve eleştirilere başladılar. Görüşme ve tartışmalar devam ettirildi. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci çalışma yılı dolayısıyla verdiğim söylevde, şu üç noktayı özellikle belirttim:

1- *"Millet, Cumhuriyet'in bugün ve gelecekte bütün saldırılardan kesin ve sonsuza dek korunmasını istemektedir. Milletin isteği, Cumhuriyet'in denenmiş ve olumlu sonuçları görülmüş olan bütün esaslara, bir an önce ve tam olarak dayandırılması şeklinde ifade edilebilir."*

2- *"Millet kamuoyunda tespit edilen, eğitim ve öğretimin birleştirimesi ilkesinin bir an önce uygulanmasını gerekli görüyoruz."*

3- *“Müslümanlığın, yüzyıllardan beri yapılageldiği üzere bir siyaset aracı olarak kullanılmaktan kurtarılmasının ve yüceltilmesinin şart olduğu gerçeğini de görmüş bulunuyoruz.”*

2 Mart günü, Parti Grubu toplantıya çağrıldı. İşaret ettiğim bu üç konu ortaya atıldı ve görüşüldü. İlkeler üzerinde anlaşmaya varıldı. 3 Mart günü, Meclis’in birinci oturumunda, Başkanlığa gelen evrak arasında şu önergeler okundu:

1- *Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının, Hilâfet’in kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı‘nın Türkiye dışına çıkarılması ile ilgili kanun teklifi.*

2- *Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının Şer’iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Vekâleti’nin kaldırılması ile ilgili kanun teklifi.*

3- *Manisa Milletvekili Vâsıf Bey ve elli arkadaşının, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili önergeleri.*

Başkanlık kürsüsünde oturan Fethi Bey: “Efendim, birçok imzalarla gelen bu kanun tekliflerinin hemen görüşülmesi ile ilgili önergeler vardır. Yüksek oyunuza sunacağım’ dedi ve bu tekliflerin ilgili komisyonlara gitmeden hemen görüşülmesini oya koyarak, kabul edildiğini bildirdi.

İlk itiraz, Kastamonu Milletvekili Halit Bey’den geldi. Görüşmeler sırasında Halit Bey’e bir iki kişi daha katıldı. Tekliflerin lehinde uzun konuşmalar yapan birçok değerli konuşmacılar kürsüye çıktı. Önerge sahipleri dışında, rahmetli Seyit Bey’in ve İsmet Paşa’nın ilmî ve inandırıcı konuşmaları her zaman için okunmaya değer. Bu konuda yapılan görüşme ve tartışmalar beş saat kadar sürdü. Saat 18.45’te görüşmeler bittiği zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431. kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara göre “Türkiye Cumhuriyeti’nde Millet işleriyle ilgili kanunları yapma ve yürütme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu Hükûmete verildi”; “Şer’iye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış” oldu.

Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumlarıyla, bütün medreseler, Millî Eğitim Bakanlığı‘na bağlandı.

Halife, görevinden uzaklaştırıldı ve Hilâfet Makamı kaldırıldı. Uzaklaştırılan Halife ve tarihten izi silinmiş Osmanlı Hanedanının bütün mensuplarına, Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturma hakkı süresiz olarak yasaklandı.

Hilafet Makamının Korunmasında Dinî ve Siyasi Çıkar

ve Zorunlu Bulunduğunu Zannedenlere Verdiğim Cevap

Efendiler, Hilâfet Makamının korunmasında, dinî ve siyasî çıkar ve zorunluluk bulunduğu inancında olan bazı kimseler, bildirdiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, Hilâfet görevini kendi üzerime almam teklifinde bulundular. Bu gibilere, hemen gereken red cevabını vermiştim.

Yeri gelmişken başka bir noktayı da bildireyim. Büyük Millet Meclisi Hilâfet'i kaldırdığı zaman, din bilginlerinden Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Kızılay adına, Hindistan'da bulunan bir kurulun başkanlığını yapıyordu. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benimle görüşmek isteyerek şunları söyledi: "Gezdiği ülkelerde Müslüman halk, benim halife olmamı istiyormuş... Yetkili İslam kurulları, bana bu durumu bildirmek üzere Rasih Efendi'yi vekil etmişler." Rasih Efendi'ye verdiğim cevapta, Müslümanların bana olan bağlılık ve sevgilerine teşekkür ettikten sonra dedim ki: "Zatıaliniz, din bilginlerindensiniz. Halifenin, devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan halkın bana ulaştırdığınız dilek ve tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem, buna o halkların başında bulunanlar razı olur mu? Halifenin emir ve yasakları yerine getirilir. Beni Halife yapmak isteyenler, emirlerimi yerine getirebilecekler midir? Durum böyle olunca anlamı ve fonksiyonu olmayan asılsız bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"

Efendiler, açık ve kesin olarak söylemeliyim ki, Müslümanları, hâlâ bir halife korkuluğu ile uğraştırıp aldatmak gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılıp hayal kurmak da, ancak cahillik ve gaflet eseri olabilir.

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Ethem ve Reşitlerin, bütün yüzelliliklerin1, kaldırılmış Hilâfet ve Saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimizde durmadan ateşli bir şekilde çalışıp uğraşmaları din gayretiyle midir? Sınırlarımıza bitişik merkezlerde yuvalanarak, hâlâ Türkiye'yi yok etmek için "Mukaddes İhtilâl" adı altında haydut çeteleri, suikast tertipleriyle çılgınca aleyhimizde çalışanların maksatları gerçekten mukaddes midir? Buna inanmak için, gerçekten kara cahil ve koyu bir gafil olmak gerekir.

Müslümanları ve Türk Milletini en alt seviyeye düşmüş sanmak ve İslâm dünyasının vicdan temizliğinden, ahlâk ve karakterindeki incelikten, alçakça ve canice maksatlar için yararlanma yolunu tutmak, artık o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır.

Başarısızlığa Uğratılan Büyük Bir Komplo

Şimdi, saygıdeğer Efendiler, isterseniz, size büyük bir "komplo" konusunda bilgi vereyim. 1924 yılı Ekimi'nin 26. günü, geç vakit, Birinci Ordu Müfettişi'nin Müfettişlikten istifa ettiği bildirildi. Müfettiş Paşa'nın, Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği istifa yazısı şudur:

Genelkurmay Başkanlığı'na

Bir yıllık ordu müfettişliğim boyunca, gerek teftişlerim sonunda verdiğim raporların ve gerekse ordumuzun yükseltilmesi ve güçlendirilmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekle üzüntü ve endişem çok büyüktür. Üzerime düşen görevi, milletvekili olarak daha büyük bir vicdan rahatlığı içinde yapacağıma tam inancım olduğundan, Ordu Müfettişliği'nden ayrıldığımı bildiririm, efendim.

Millî Savunma Bakanlığı'na da bildirilmiştir.

Kâzım Karabekir

26.10.1924

Bu görevden ayrılma yazısının altında, renkli kalemle şunlar yazılıdır: “İstifayı kabul etmediğimi bildirdim. Düşüncesinde direndi. Yarın yasama görevine döneceğini bildirdi.” Bu satırların altında imza yoktur. Fakat, Genelkurmay Başkanı tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların altında da, kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır: “Verilen rapor ve tasarıların hepsini göreyim. Bunların hangi maddeleri için neler yapılmış; hangi maddeleri yapılmamış, onları da dosyalarıyla birlikte göreyim.” Bu notların altındaki tarih 28 Ekim’dir.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa’nın raporları ve tasarıları, Genelkurmay’ın ilgili şubelerince incelenmiş, bunların kabul edilip uygulanabilecek olanları dikkate alınmış ve uygulanmıştı. Ancak, uygulanması devletin gücünü aşan veya ilmî bir değeri bulunmayan hayalî ve keyfi nitelikteki teklifleri, elbette dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa’ya raporlar ve tasarılar verdiği için bir takdirname verilmesi de gerekli görülmemişti.

30 Ekim günü de, 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa’nın, Konya’dan geldiği bildirildi. Kendisini, akşam yemeğine Çankaya’ya davet ettim. Geç vakte kadar beklediğim halde gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki, Fuat Paşa Ankara’ya gelince, İstasyon’da Rauf Bey tarafından karşılanmış; Millî Savunma Bakanlığı‘na uğradıktan ve bazı arkadaşlarla kısa görüşmeler yaptıktan sonra, Genelkurmay Başkanlığı‘na gitmiş. Bir süre Fevzi Paşa ile görüşmüş; çıkarken Fevzi Paşa’nın yaverine şu kâğıdı bırakmış:

30.10.1924

Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Katına

Milletvekillliği yasama görevine başlayacağımdan, 2. Ordu müfettişliği'nden affımı arz ve istirham ederim, efendim.

Ankara Milletvekili

Ali Fuat

Efendiler, milletvekilliğinden istifa etmiş olduğunu Meclis Başkanlığı‘na bildiren Refet Paşa’nın da istifasının, Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmiştim.

Dumlupınar’da yapılan törenden sonra Bursa ve Karadeniz kıyıları ile Erzurum dolaylarında devam eden birbuçuk aylık bir geziden sonra, 18 Ekim’de Ankara’ya dönmüştüm. Birçok milletvekili arkadaş ve başkaları tarafından karşılanmıştım. Karşılayıcılar arasında, Ankara’da bulunan Rauf ve Adnan Beyleri görmemiştim. Oysa, dargınlık belirtisi sayılabilecek böyle bir hareketi beklemiyordum.

Efendiler, bir komplo karşısında bulunduğumuzu anlamakta bir saniye bile şüpheye düşmedim.

Bu durum ve görünüş şöyle bir tahlil ve değerlendirmeden geçirilebilirdi: Bir yıl öncesinden, yani Rauf Bey’in Hükûmet Başkanlığı‘ndan çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğerleri arasında bir düzen düşünülmüştür. Bunda başarı sağlayabilmek için, orduyu ele almak gerekli görülmüştür. Bu maksatla, Kâzım Karabekir Paşa, 1. Ordu Müfettişliği’ne atandıktan sonra eski komutanlık bölgesi olan doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa’da politikadan hoşlanmadığını ve bundan sonra kendisini askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürdü. Rütbesi yükseltilerek 2. Ordu Müfettişliği’ne gitti. 3. Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa’nın ve bu müfettişliğe bağlı kolordunun komutanı olan Cafer Tayyar Paşa’nın da bu tertibe katılabileceğini düşündüler. Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi görüşlerine çekip kazandıklarını sandılar. İstifalarından önce, bazı komutanların kendileriyle birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalıştılar. Bu bir yıl içinde, Cumhuriyet’in ilânı,

Hilâfet'in kaldırılması gibi işlerimiz, ortak düzen sahiplerini biribirine daha da yaklaştırarak birlikte hareket etmelerine yol açtı. İşe politikadan başlayacaklardı. Bunun için uygun an ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasî alanındaki ve ordudaki hazırlıklarını yeterli görüyorlardı. Gerçekten de Rauf Bey ve benzerleri, Parti içinde korumayı başardıkları durumlarıyla, Meclis'in tatil dönemine rastlayan aylarda, üyeler üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup mensupları aracılığı ile bütün memlekette Milleti aleyhimize kışkırtmak üzere çalışma fırsatı buldular. Memleket içinde gizli gizli teşkilâtlanmaya başladılar ve faaliyetlere de giriştiler. İstanbul'da Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Adana'da Abdülkadir Kemalî Bey tarafından çıkarılan Tok Söz gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle, bize karşı imzasız yazılarla saldırıya geçtiler. Memleket kamuoyunda genel bir karışıklık yarattılar. Hakkâri bölgesinde, ordumuzla Nasturî Ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere de, Hükûmet'e bir ültimatom verdi. Meclis'i olağanüstü toplantıya çağırdım.

İngiliz ültimatomuna bilindiği şekilde cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte, sözünü ettiğimiz kimseler, bu sıkıntılı günlerde ve bir yabancı devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de bize saldırarak hedeflerine kolaylıkla varabilecekleri hayaline kapıldılar. Savaşa hazır bir durumda bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce sevmediklerini söyledikleri politika alanına koştular.

Toplanmış olan Meclis de ortaya atılan bir konu da onların bu koşuşlarını çabuklaştıracak nitelikte idi. Gerçekten, milletvekili Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924 tarihli önergesiyle, göçmenlerin değiştirilip yerleştirilmesi, yatılı okullara ne kadar parasız öğrenci alındığı ve nerelerde ilkokullar açıldığı konularında ilgili bakanlardan birtakım sorular soruyordu. Bu soruların kapsadığı işler, gerçekten

Milleti ilgilendiren işlerdi. Bu konular, bakanları eleştirmek için pek elverişliydi. Özellikle göçmenlerin değiştirilmesi ve yerleştirilmesi işlerinde herkesi düşündüren noktalar açıkça bilinmekteydi.

Doğrudan doğruya ben bile, yaptığım gezi sırasında gördüklerime dayanarak, değiştirme ve yerleştirme işlerinin gidişinden şikâyet etmiş; Ankara'ya dönüşümde, bu işlerle ilgili bakanlığın kaldırılmasını ve Hükûmet'in bütün imkânlarıyla harekete geçirilmesini sağlayacak bir yol tutulmasını teklif etmiştim. Bunda anlaşmıştık. Bu durum bile, saldırıya geçeceklerin bu konuda çok taraftar kazanmaları ihtimalini artırıyordu.

Efendiler, komployu sezdikten sonra tedbirini bulmakta güçlük çekilmedi. Bıraktığımız noktadan başlayarak durumu aşama aşama bilginize sunayım.

Komploya Karşı Aldığımız Tedbirler

Hoca Esat Efendi'nin soru önergesi 27 Ekim'de, yani Kârabekir Paşa'nın istifasının ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşa'nın istifa yazısının tarihi olan 30 Ekim günü, Meclis'te gensoru görüşmeleri başlamıştı.

O günün akşamı, yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Fakat, Başbakan İsmet Paşa ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşalar geldiler.

Çok kısa bir görüşmeden sonra, komplo'ya karşı tutulacak yol kararlaştırıldı.

Derhal telefonla, aynı zamanda milletvekili olan, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'nden, Meclis Başkanlığı'na milletvekilliğinden istifa ettiğini bildirmesini rica ettim. Bu düşüncesini Millî Savunma Bakanı'na daha önce bildirdiğini zaten öğrendiğim Paşa, ricamı hemen yerine getirdi. Milletvekili olan komutanlara da şu şifreli telgrafı çektim:

3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine,

1. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa Hazretlerine,

2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa Hazretleri'ne,

3. Kolordu Komutanı Şükrü Nailî Paşa Hazretleri'ne,

5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa Hazretleri'ne,

7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne,

şifre makine başındadır:

1- *Bana olan güven ve sevginize dayanarak, gördüğüm ciddî lüzum üzerine, milletvekilliğinden istifa ettiğinizi bildiren bir yazıyı telgrafla hemen Meclis Başkanlığı'na bildirmenizi teklif ediyorum. Birinci derecede önemli olan askerlik görevinize bütün varlığınızla kayıtsız şartsız bağlanmak istediğinizi gerekçe olarak belirtmeniz yerinde olur.*

2- *Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa Hazretleri'de görülen aynı gerekçe ile teklifim üzerine istifa dilekçesini vermiştir.*

3- *3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa, 1. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa, 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, 5. Kolordu komutanı Fahrettin Paşa, 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne yazılmıştır.*

4- *Telgraf başında durum hakkında bilgi vermenizi bekliyorum.*

Cumhurbaşkanı

Gazi Mustafa Kemal

Efendiler, 30/31 Ekim sabahına kadar, 1. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'dan İzmir'den, 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa'dan Balıkesir'den, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Nailî Paşa'dan Pangaltı'ndan ve 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'dan Adana'dan makine başında aldığım cevaplarda, teklifimin harfi harfine ve derhal yerine getirildiği bildirildi.

Efendiler, bu seçkin komutanların bu vesile ile de bana karşı gösterdikleri büyük güven ve itimada burada teşekkür etmeyi bir görev sayarım.

3. Ordu Müfettişi ile 7. Kolordu Komutanı'nın Diyarbakır'dan verdikleri cevaplar aynen şunlardı:

Müfettiş Paşa'nın cevabı:

Diyarbakır

30.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı

Gazi Paşa Hazretleri'ne

Yüce kişiliklerine karşı duyduğum güven ve sevgiden emin bulunmalarını bildirir; ancak, böyle bir vatan görevinden acele çekilerek millete ve seçim bölgem halkına karşı sorumlu ve suçlu duruma düşmemekliğim için, emir buyurulan istifayı gerektiren sebeplerin açıklanmasına, zâtıdevletlerinin izinlerini saygılarımla istirham ederim.

3. Ordu Müfettişi Cevat

Kolordu Komutanının cevabı:

30.10.1924

Diyarbakır

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

1- *Siz Cumhurbaşkanı'nın yüce şahsiyetlerine karşı beslediğim saygı ve sevgiye itimat buyurulmasını rica ederim.*

2- *Seçim bölgem halkı ile hiç bir görüşme yapmadan, şu dakikada zâtıdevletlerinin tekliflerini kabul etmekliğim, beni Milletin gözünde sorumlu duruma düşürebilir.*

3- *Vatanın ve milletin yararları millet vekilliğinden hemen ayrılmamı gerektiriyorsa, kesin kararımı verebilmekliğim için, durumun aydınlatılmasını arz ve istirham ederim, efendim.*

Cafer Tayyar

1. Kolordu Komutanı

Her iki telgrafta da benim için beslenen güven ve sevgi kesinlikle belirtildikten sonra, seçim bölgeleri halkına karşı olan durumlarından söz edilmekte ve teklifimin gerekçesi sorulmaktadır.

Verdiğim cevabı olduğu gibi bilginize sunayım:

Makina başında şifre

31.10.1924

3. Ordu müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne,

1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne,

Komutanların aynı zamanda milletvekili olarak bulunmalarının, orduda emir ve komutada beklenilen disiplin ile bağdaşamadığı görüşüne varılmıştır. 1. ve 2. Ordu Müfettişleri'nin görevlerinden istifa ederek, Meclis'e dönmekle, orduları uygunsuz bir zamanda başsız bırakmış olmaları, bu görüşü doğrulamıştır. Seçim bölgenizdeki halk, ordu disiplininin selâmeti için vereceğiniz kararlardan elbette memnun olur. Daha önce yazdıklarım dikkate alınarak kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Cumhurbaşkanı

Gazi Mustafa Kemal

Bu telgrafıma Cevat Paşa’nın cevabı şudur:

Makina başında

Diyarbakır

31.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

Emir ve komutada beklenilen disiplin ile bağdaşamadığından, komutanların aynı zamanda milletvekili olarak bulunmamaları yolundaki yüksek görüşlerinize bütün kalbimle katılır ve seçim sırasında bu görevden affımı, yüce şahsiyetinizden istirhamımın da bu inanca dayandığını bildiririm. Ancak, bu gün, yüce makamlarından verilen bir emirle milletvekilliğinden çekilmenin, zâtıdevletlerince de tahmin buyurulacağı üzere, milletçe ve seçim bölgem halkınca iyi karşılanmayacağı inancındayım. Bu inançla ve hiç de uygun görmediğim şu önemli zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı düşünerek üzüntü duyduğumu bildiririm.

3. Ordu Müfettişi Cevat

Cevat Paşa Ankara’ya geldikten sonra, durumu anlamış ve teklifimin uygulanması gerektiği görüşüne vararak, derhal milletvekilliğinden çekilmiştir. Kendisinin, yaratılmak istenen durumlarla hiçbir ilgisi bulunmadığı bizce de anlaşılmıştır. Gerçi, Kâzım Karabekir Paşa, istifa ettiğini şu gün ve şu saatte gibi açıklamalarla birçok komutanlara ve bu arada Cevat Paşa’ya bildirmiş ise de, bu bildirme, Diyarbakır’da

iken teklifimin gerçek sebebini anlamakta Paşa'yı kararsızlığa düşürmekten öteye bir etki yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa'da şu cevabı verdi:

Makina başında

Diyarbakır

31.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Milletvekilliği ve komutanlık görevlerinden birini bırakmamız gereği uygun görüldüğü takdirde, millî görevlerin en saygıdeğeri olarak kabul ettiğim yasama görevini yapmayı tercih etmekte olduğumu saygılarımla bildiririm, efendim.

7. Kolordu Komutanı

Tümgeneral Cafer Tayyar

Komplo Düzenleyenlerin Meclis’e ve Kamuoyuna Karşı

Ordu İle Yapmak İstedikleri Blöf Ortaya Çıkarıldı

Efendiler, aynı zamanda milletvekili olarak bulunan Genelkurmay Başkanı ve komutanlar, orduda siyasetle ilgili unsurların bulunmasındaki sakıncayı anlayarak, bu yoldaki teklifimi iyi karşıladıktan ve bana fiilî olarak güvenlerini gösterdikten sonra, Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların müfettişlik ve komutanlıkta kalmaları uygun görülemezdi. Bu bakımdan, derhal askerî görevlerine son verildi. Yerlerine, gerekenler tayin edildi ve durum Millî Savunma Bakanlığı'nca bütün orduya bir genelge ile bildirildi.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'lara, Millî Savunma Bakanlığı'nca bir emir gönderilerek, askerî görevlerini yerlerine atanan şahıslara usulüne göre devir ve teslim ettikten ve sonucu da bildirdikten sonra, Meclis'teki yasama görevlerine başlayabilecekleri bildirildi. Bu durum, Başbakan tarafından resmen Meclis Başkanlığına da yazıldı.

Meclis'e girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat Paşalar, Meclis'ten çıkarıldı. Fuat Paşa, askerî görevinin devir ve teslim işleri için yeniden Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış'tan kendi yerine gelecek olan komutan göreve başlayıncaya kadar Meclis dışında kalmaya mecbur edildi. Milletvekilliğinde kalmak isteyen iki komutanın ordu ile ilgisi kesildi. Böylece, komplo düzenleyenlerin Meclis'e ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı.

Efendiler, 1 kasım 1924 günü Meclis'in ikinci toplantı yılının açılış günü idi. Bu münasebetle oturumu ben açtım. Açış konuşmasını okudum. Ben, Başkanlık kürsüsünden ayrıldıktan sonra, Fevzi, Fahrettin, Ali Hikmet ve Şükrü Nailî Paşaların istifa yazıları ile, Başbakan İsmet Paşa'nın ordudaki

komuta değişikliği ile ilgili 31/10/1924 tarihli yazısı sırayla okundu. Meclis'in 5 Kasım günü toplanacağı bildirilerek oturuma son verildi.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 tarihli bir yazı ile Meclis Başkanlığı'na başvurarak Millî Savunma Bakanlığı'nın, kendisinin Meclis'e katılmasını yasakladığından şikâyet etti. 5 kasım günü Meclis'te okunan bu yazıda Kâzım Karabekir Paşa diyordu ki: "Ordu Komutanlığı'ndan çekilmemden beş gün sonra, (30.10.1924 Cuma günü geceleyin) Millî Savunma Bakanı'nın Sarıkamış'tan yerime gelecek olan komutanın göreve başlayışına kadar beni Meclis'e katılmaktan alıkoymak isteyen bir yazısını aldım." Yazı, şu cümlelerle son buluyordu: "Bununla birlikte, bu konuda yetkili olan yüce Meclis'in kararını beklediğimi bildiririm."

Kâzım Karabekir Paşa, aynı tarihte Millî Savunma Bakanlığı'na da bir yazı yazarak: "Devir ve teslim işlemleri öne sürülerek belirsiz bir süre için yasama görevine başlamaklığım bildiriliyor." "İstifa ettiğim gün yerine gelecek komutanı bekleme şartı ileri sürülmemişti." "Beş gün sonra, bilmem neden böyle bir bahane ortaya atıldı." "Meclis'e katıldıktan sonra, geçici bir süre için de olsa, yeniden bir görevi kabul, hem benim kendi isteğime hem de Meclis'in kararına bağlı olduğundan, durumu Meclis Başkanlığı'na yazdığımı bildiririm."

Efendiler, "ordumuzun yükseltilip güçlendirilmesi için" rapor ve tasarılar sunduğundan söz eden ve onlar dikkate alınmadığı için, "üzüntü ve endişem çok büyüktür" diyen eski Müfettiş Paşa, memleketin üçte birine yayılmış koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda beş satırlık bir kağıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif, ordunun yükseltilip güçlendirilmesi açısından gerekli olan disiplini de ne denli bozucu bir hareket olduğunun farkında görünmüyor. Dikkate

alınmadığını iddia ettiği raporları ve tasarılarıyla yapamadığı bir işi, devletin bir ültimatom aldığı ve ondan dolayı olağanüstü toplanmak üzere çağırdığı Meclis'te yapmaya kalkıştığını ileri süren Müfettiş Paşa, kendisi gibi hareket eden arkadaşlarıyla birlikte ve pek elverişsiz bir zamanda, orduya, ne kötü bir anarşi örneği olduğunu anlamak istemiyor..

Ordumuzun yükseltilmesi için ileri sürdüğü düşünce ve görüşlerine gereken değerin verilmemiş olmasına gücenmiş olan kişi, askerî görevlerin devir ve tesliminin kanunî bir vazife olduğunu, ordudaki yönetim ve disiplinin selâmeti için onu yapmaya mecbur bulunduğunu bilmez gibi görünüyor...

Üzerindeki askerlik görevinin sona erdiğini Meclis'e resmen bildirecek makamın ona, bu askerî görevi vermiş bulunan makam olmak gerektiğini dikkate almıyor...

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis Başkanlığı'na sunduğu yazının arkasından, Başbakan'ın bir yazısı ile iki eki de okundu.

Millî Savunma Bakanı, Kâzım Karabekir Paşa'nın bütün iddia ve düşüncelerinin doğru olmadığını açıkladıktan sonra, ona; "Ordu Müfettişliği ile ilgili görevlerin ve gizli belgelerin yerine gelecek olan komutana kendisi tarafından" devir ve teslim edilerek sonucun bildirilmesini bir daha belirtiyor ve emrediyordu.

Acaba bu son uyarıdan sonra, eski Müfettiş Paşa anlamış mıdır ki, vatanın savunulması için ordusu ile ilgili önemli görevi ve gizli belgeleri, devlet onun şahsına güvenmiş ve teslim etmiştir. Onları, yerine gelecek ve devlete karşı sorumlu olacak bir komutan gösterilmeden, kendiliğinden istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir suçtur. Hakkında

ağır kanunî işlem yapılmasını gerektirir. Bunları anlamış mıdır?

Kâzım Karabekir Paşa'yı Bir An Önce Meclis'e Sokmakta

Acele Edenler Yaptığımız İşlemi Bozmaya Çalışıyorlardı

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'yı bir an önce Meclis'e sokmakta acele edenler, yaptığımız işlemi bozmaya çalışmakta kusur etmediler. Feridun Fikri Bey (Tunceli Milletvekili), ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Balıkesir Milletvekili): "Meclis'e katılan bir arkadaşı, bir üyeyi görüşmelere katılmaktan herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" şeklinde konuşmaya ve suçlamaya başladı.

Sayın milletvekili, fikir arkadaşını Meclis'te bir an önce faaliyete geçirebilmek için, kanun kuvvetini, onun kahredici gücünü, o kuvvet ve gücü kullanabilmek için Yüce Meclis'in ve milletin güven ve itimadını kazanmış olan kimselerin azim ve kararlarında ne derece kesin olduklarını unutmuş gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın konuşması, bu yaygaraları susturdu. Bu konudaki görüşmeler kapandı. Paşalara verilen emirler olduğu gibi uygulatıldı.

Hükûmet Açıktan Açığa ve Karşı Karşıya

Çarpışmayı Kabûl Etti

Meclis, genel görüşmeye geçti. Görüşülecek konu, “Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı”’ ile ilgili gensoruydu.

Başbakan İsmet Paşa, kürsüye çıkarak, şu teklifte bulundu: “Birçok konuşmacının imar ve iskân işleri üzerinde değil, çeşitli vesilelerle diğer bakanlıklarla ilgili işler üzerinde durduklarını gördüm. Hattâ, bazı konuşmacılar, Başbakan’ın, devletin iç ve dış siyaseti üzerinde uzun uzadıya geniş bilgi vermesini istemişlerdir. Bu isteklerin hepsini de memnuniyetle benimsiyorum. Mübadele Bakanı, Yüce Meclis’in uygun görüp oy vermesiyle Başkanvekilliğine seçilmiştir. Ancak, bundan dolayı, gensorunun önem ve kapsamının hiçbir şekilde hafife alınmamasını teklif ederim. Ben, yerinde ve uygun “taktiği” severim.

Böylece Hükûmet, sahnenin perdesini kaldırdı ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını sahneye koymalarını çabuklaştırdı. Hükûmet, açıktan açığa ve karşı karşıya çarpışmayı kabul etmiş bulunuyordu.

Efendiler, lehte ve aleyhte olmak üzere otuz kadar konuşmacı söz aldı. Adalet ve Millî Eğitim Bakanları da konuştular, Tartışma, beş saat hiçbir sonuç alınmadan devam etti. Gensoru görüşmeleri ertesi güne bırakıldı.

Ertesi gün, 14.30’da görüşmelere başlandı. İlk söz alan İçişleri Bakanı ve Mübadele, İmar ve İskan Bakanı Vekili Recep Bey oldu. Uzun açıklamalar yaparak konuştu. Muhalifler, oturdukları yerlerden Recep Bey’e kısa sataşmalar yapıyorlardı.

Recep Bey, bir noktada dedi ki: “Bazı gazeteler ve bazı kimseler diyorlar ki, Ankara’da bir Hükûmet varmış. Meclis’in

bütün tatil zamanlarında, memleketi ne kadar usulsüzlükler varsa hep bunlarla idare etmiş... Söylentilere göre, bazı arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış; orada Bakanların yaptıkları kanunsuz işler yazılıymış... Bir gün gelecekmiş Meclis toplanacak ve orada Hükûmet'i hesaba çekeceklermiş.. O zaman o gizli defterlerin içindekiler, milletin huzurunda Hükûmet'ten sorulacakmış... İşte, o gün gelmiştir! O defterlere yazılmış olanları milletin gözü önüne döksünler!

Feridun Fikri Bey, arkadaşları adına çoğul şekli kullanarak cevap verdi: "Sırasında dökeceğiz" dedi.

Recep Bey, karşılık verdi: "Dökünüz efendim, bekliyoruz. Hükûmet, Milletin huzurunda bağrını sorumluluğa açmış olarak daima karşınızdadır" dedi ve şu sözleri ekledi: "Memleketin gizliliğe, kapalılığa, belirsizliğe ve kararsızlığa sabrı yoktur. Açıktan açığa eleştiri yapılmadan, her gün ufukta birtakım tehlike ve bulutların dolaştığını fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu körpe varlığın, yapısında zararlı karışıklıklar varmış gibi göstermek bu memlekete karşı hainliktir." "Herkesin köşede bucakta, koridorlarda, şurada burada, gerçek dışı asılsız birtakım kuruntularla kamuoyunu bulandırmaktansa, bu herkese eşitlikle açık olan Millet Kürsüsüne çıkıp gerçeği oradan söylemesi lâzımdır. Gerçekler söylenmez ve yine bu asılsız, kuruntuya dayanan telkinlerde bulunulmaya devam edilirse, bunu yapanların, bu memleketin kaderi ile içten ve sağlam bir bağlantıları bulunmadığına hükmedeceğim. Ben kendim bunu böyle kabul edeceğim. Sanırım ki, Millet de böyle kabul edecektir. Bu kürsüye davet ediyorum... Ta ki millet bilsin: Gerçek ne taraftadır, zan, kuruntu, lekeleme, suçlama ne taraftadır?"

Recep Bey'den sonra, aleyhte konuşan birtakım milletvekilleri dinlendi. Onlara da, Ticaret Bakanı Hasan Bey

(Trabzon Milletvekili) ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa cevap verdiler.

Aleyhte söz alanlar arasında Rauf Bey de vardır. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskan Bakanlığı ile ilgili soru ve gensorunun, bütün Hükûmet'e yöneltilmesini uygun bulmamakla birlikte, Başbakan Paşa'nın bu davranışını mertçe buldu ve sözlerinin başında: "Meclis, bir artniyet karşısında bulunan Hükûmet'e hücum durumuna geçmiştir" dedi.

Yunus Nadi Bey: "Anlamadık" dedi. Rauf Bey açıkladı, Dedi ki: "Eleştirenler, Hükûmet'e karşı konuşurken, artniyetli bir iş yapmışlar ve ona hücum ediyorlarmış gibi bir durum görüyorum."

Rauf Bey, konuşmacıların ağır kelimeler kullanmamaları, konuşmalarında Hükûmet'i küçük düşürücü ifadelere yer vermemeleri gibi, öğüt verircesine yumuşak bir tavır takınarak Feridun Fikri Bey'in teklifine dokundu ve o teklifi savundu. Tunceli Milletvekili'nin teklifi, bir "parlamenter anket" idi. "Meclis Soruşturması" yapacak bir komisyon kurulması için acele karar alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey'in bununla ilgili bir önergesi ve bu önergenin isim okunarak oya konması için de, Feridun Fikri Bey'le birlikte daha onaltı arkadaşının başka bir önergesi vardı.

Rauf Bey dedi ki: "Soruşturma Komisyonu" diye tercüme ettiğim bir komisyondan söz edildi - Bundan söz eden Feridun Fikri Bey'dir - Rauf Bey, sözüne şöyle devam etti:

"… Bakanlar böyle bir komisyonun kabulünü, bu ana kadar saygıya değer olan vatan ve millet duygularına karşı bir leke bir horlama saydılar."

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey’in sözünü kesti: “Biraz öyle” dedi. Rauf Bey tekrar devam etti: “Hepimizin yanılmaz olmadığımızı kabul ederek bildiriyorum ve bunun gerekli bulunduğunu (….) ben de ilgili olduğum için, herkesten önce ben istiyorum” dedi.

“Cumhuriyet” Sözünü Söylemeye Rauf Bey’in

Dili Varmıyordu

Rauf Bey, söz söylerken, Meclis'e karşı çok saygılı olduğunu göstermek için de fırsat kaçırmamaya dikkat ediyordu. Bir punduna getirerek dedi ki: "Bu Yüce Meclis'in çıkardığı kanunlara bazı sıfatlar yakıştırılmıştır (Koridor Kanunları) denilmiştir."

Rauf Bey, Yüce Meclis'e saygı gösterilmesini istiyordu.

Rauf Bey, Yüce Meclis'in Cumhuriyet'i ilân eden kanunu kabul etmesi üzerine, takındığı saygısız tavrın unutulduğunu zannetmiş olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Milletvekili): "Onu ilk önce, sayın arkadaşınız Muhtar Beyefendi söylemiştir" dedi. Bu söz, Rauf Bey'e konuşma yönünü değiştirtti. Fakat, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Nihayet Başbakanlık Makamının araya girip uyarıda bulunması üzerine, Rauf Bey sözüne devam ettirildi.

Rauf Bey, döndü dolaştı ve sonunda ilke meselesine dayandı. "Tutumumuz, siyasetimiz kayıtsız şartsız millî egemenlik ilkesidir" dedi.

Yunus Nadi Bey'in sesi işitildi: "Cumhuriyet!"

Rauf Bey, cevap vermedi. Başladığı cümleyi şu şekilde bitirdi. "Millî egemenliğin varlığını gösterdiği tek yer Büyük Millet Meclisi'dir".

"Cumhuriyet" sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan): "Cumhuriyet!" dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey ile konuşmaya başladı. İhsan Bey söze karıştı.

“Yüksek ifadenizle açıklık yoktur, Rauf Beyefendi” dedi.

Rauf Bey: “Açıktır, çok rica ederim İhsan Beyefendi.” İhsan Bey: “O kadar açık değildir. Uzun süreden beri sizinle anlaşamadık!” dedi. Rauf Bey, İhsan Bey’in yüksek adalet duygusuna sahip bulunduğundan, hâkimlik etmiş olduğundan söz ederek ona dedi ki: “Suçsuzluk esastır. Aksini ispat edemedikçe bir tarafı töhmet altında tutmak ve bunu böyle ifade etmek doğru değildir.” İhsan Bey, cevap verdi: “Gerçeği söylemeyen sanıktan şüphe etmekte hâkim haklıdır” dedi.

Rauf Bey ile İhsan Bey arasındaki bu karşılıklı konuşma biraz uzadı. Başkan söze karıştı. Rauf Bey devam etti ve; “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda, Bakanların görev ve yetkileri ile ilgili bir kanunun yapılması söz konusu idi. Bu yapıldı mı? Bunu sorarım” dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından yapılması doğal olduğu halde, Rauf Bey, bu soruyu Hükûmet’ten değilde, kendisinin de içinde üye olarak bulunduğu Meclis’ten soruyordu.

Rauf Bey, Danıştay Teşkilâtına temas ettikten sonra, “Men-i Şekavet Kanunu (Eşkiyalığın Önlenmesi Kanunu) uygulanmış mıdır?” şeklinde, İçişleri Bakanı‘ndan başlayarak Bayındırlık, Ticaret, Ziraat, Millî Savunma, Adalet ve Millî Eğitim Bakanlarına çeşitli sorular yöneltti. Bütün bu sorularla Rauf Bey’in millet ve ordunun dikkatin çekmek istediği anlaşılıyordu. Söz gelişi, basında Karadere Ormanları ile ilgili bir işlem olduğu gözüne ilişmiş; “O iş nasıl olmuş? Fedakâr ve kahraman ordumuzun İstiklâl Savaşı‘ndan sonra, barışa geçerken büyük bir intizam ve olgunluk gösterdiğini

işittik ve göğsümüz kabardı. Ancak, ondan sonra, beslenme ve barındırma işleri bakımından durumun yine aynı şekilde kuvvetli olduğunu kabul edip düşünebilir miyiz? Bu noktada bizi aydınlatmalarını rica ederiz" dedi.

Rauf Bey'in bu sorusunun, ortak bir soru olduğu kendi ifadesinden anlaşılıyor, "rica ederiz" diyor. Gerçekten de, bu sorunun, o güne kadar orduların başında bulunan iki ordu müfettişiyle birlikte hazırlanmış olduğuna hükmetmemek elde değildir.

Rauf Bey, Adalet teşkilâtındaki değişiklik dolayısıyla, ortaya çıkan uygulamanın adaleti sağlayabilecek en uygun usül ve şekil olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Millî Eğitim Bakanı'ndan da, ilk öğretim süresinin kanuna aykırı olarak niçin azaltıldığının açıklanmasını istedi.

Rauf Bey, İstanbul Valisi'nin gece manevrasından, İstanbul'un "Emanet" (Belediye Başkanlığı) ile idaresinin, halkın haklarına tecavüz olduğundan da sözettikten sonra; Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey'le basın arasında çıkan bir olaydan ve bu münasebetle öğretmenlerden de söz ederek dedi ki: "Öğretmen ordusunun, bu aydın ordunun şu veya bu tarafı tutar ve destekler şekilde yayın yapmaları doğru mudur?"

Rauf Bey, bunun doğru olmadığını söyleyerek konuşmasını şu cümle ile bitirdi: "Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi korusun."

Bu cümlenin alkışlarla karşılanmasından sonra, İçişleri Bakanı kürsüye çıktı. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, daha önce kendisinin görüşmesi gerektiğini ileri sürdü. Vehbi Bey "Efendim bu mesele, Bakanların Meclis'i sorguya çekmesi şekline girdi" dedi. Başkanlık, Bakanların söz hakkı ile ilgili iç tüzük maddesini hatırlattı. Recep Bey de, çok geniş bir

gensoru karşısında bulunan Bakanların, tüzük ile sağlanmış olan söz söyleme haklarını kullanmalarına izin vermediği takdirde, gerçeklerin açığa çıkmasına yardım edilmemiş olacağını söyledikten sonra, yöneltilen sorulardan kendisi ile ilgili bulunanlara birer birer cevap verdi. Konuşması sırasında, Rauf Bey'in kürsüye öğüt verircesine bir tavırla çıktığına işaret ederek, "Bu Meclis ne tam bir sessizlik içinde hareket etmeye mecbur olan bir okuldur, ne de bir bilim akademisidir" dedi. Rauf Bey'in kürsüde bugün bile açık konuşmadığına; "Soruşturma" sözünü kullanmadan, Feridun Fikri Bey'in, üç bakanlığın bir yıllık çalışmaları ile ilgili anlamsız, haksız, mantıksız, kanunsuz ve hükûmet dengesini bozucu nitelikteki "Meclis Soruşturması" teklifini desteklemiş olduğuna, Meclis Genel Kurulu'nun dikkatini çekti. Feridun Fikri Bey, yerinden Recep Bey'in "mantıksızdır" sözüne itiraz etti. Bu sözü geriye almasını istedi. Recep Bey: "Geriye almıyorum, efendim; mantıksızdır. Gerçek, olduğu gibi ifade edilir" dedi. Feridun Fikri Bey'in "mantıksız sözünü kabul etmiyorum" sözüne, Recep Bey cevap verdi: "Feridun Fikri Bey" dedi. "Siz daha ağır şeyleri kabul etmeye alışıksınız…."

Daha ağır şeyler, Adalet Bakanı Necati Bey, tarafından söylenmiş… Feridun Fikri Bey: "Adalet Bakanı sözlerini geri aldılar" dedi. Necati Bey, yerinden fırlayarak, "Sözlerimi geri almadım" dedi. Biraz gürültü oldu. Nihayet Başkan: "Rica ederim, gürültüyü keselim!" dedi. Recep Bey, açıklamalarına devam ederek: "… Birçok kimsede defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Bey'in sözlerine göre, hazırlanmış sorulardan on, on beş tanesinin silinmesi fırsatını bulacağız. Efendiler, dedi. Defterlerin yavaş yavaş ilk sayfaları görünmeye başlıyor."

Recep Bey, Rauf Bey'in konuşmasında kullandığı taktiğe dikkati çekerek dedi ki: "Rauf Bey, hem bütün bu soruları soruyorlar hem de, asla bir sorumluluk töhmeti altında

tutmak veya Hükûmeti düşürmek gibi maksat gütmüyorum, diyorlar. Bir gensorunun görüşüldüğü günde, Millet Kürsüsüne çıkan kimse, ya lehtedir, ya aleyhtedir. Lehte ise, Hükûmetin desteklenmesini ister. Aleyhte ise, düşürülmesini ister. Bunu da açık seçik söylemek gerekir. Yoksa, Rauf Beyefendi'nin sözleri boş anlamsız sözlerden ibaret kalır."

Recep Bey'in bu cümlesi, Rauf Bey'le aralarında kısa bir tartışmaya yol açtı: "Fakat saldırıyorsunuz", "Siz de sözlerimi kesiyorsunuz..." gibi karşılıklı sözler söylendi. Sonunda Recep Bey, konuşmasına devam ederek dedi ki: "Saygıdeğer Efendiler! Birtakım sorular soruyorlar... Ahmet gelmiş midir? Kanun uygulanmış mıdır? Böyle bir gensoru görüşülürken, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü hedefsiz olarak sorulacak ve söylenecek sözlerin yeri değildir." "Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar söylüyorlar. Sonunda da söylüyorum, söylüyorum ama bir şey yoktur, diyorlar. Böyle olunca, söylenenler anlamsız boş sözlerdir ve gayesizdir. Durumun tarifi budur." Recep Bey, sözlerine şu yolda devam etti: "Çok dikkat ettim. Rauf Bey buraya çıktılar; sırası geldi, gerekti, başka bir tarif yaptılar: Fakat Cumhuriyet kelimesini söylemediler..." "Sayın arkadaşlar!" dedi. "Oyun oynamıyoruz. Büyük bir inkılâptan çıktık, aydınlık bir geleceğe doğru gidiyoruz. Bütün gerekleri bütün şartları ve bütün açıklığı ile hedefe yürüyoruz. Nedir bu Rauf Bey'deki küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar, dolayısıyla fırsat vermişken, bu kutsal ismi söylememekte inat edip direnmişlerdir." "Fakat, dikkate değer bir noktadır ki, bu kişi, İstanbul'da kıyametleri koparmıştır." "Elinden gelen herşeyi yaptı. Karşınıza çıktığı zaman da bütün bu yaptıklarından döndü ve yemin ederek dedi ki, ben Cumhuriyetçiyim." "Bugün kendisinden şüphe ediyorum."

"Beni bu şüphenin yanlış olduğuna inandırmayı kendileri için gerekli buluyorlarsa, çıksınlar; kürsüden veya başka bir yerden söylesinler ki, böyle bir şüpheye yer yoktur. Aksi

takdirde, Rauf Bey'in Cumhuriyet'e olan bağlılığından şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Gerçek budur."

Recep Bey açıklamalarını bitirirken: "Sayın arkadaşlar, dedi. Bugüne kadar, boğazımıza kadar kan içinde yoğrularak bu dâvâyı, bu kutsal vatanın kesin olarak yükselişini sağlayacak olan bugünkü duruma kadar getirdik. Bugünden sonra yapılacak olan en büyük yanılgı, kararsızlıklar, şüpheler ve belirsizliklerdir. Bunların, sonunda bizi nereye götüreceğini kimse bilemez."

Recep Bey, kürsüden inerken, Başkanlık makamı, isteği üzerine, kendisini savunmak üzere Rauf Bey'e söz verdi.

Rauf Bey: "Sizin her kararsızlık ve şüpheye düştüğünüz zamanlarda ben yenibaştan yemin etmeye ant içmeye mecbur muyum?" dedi, "Mecbursun" sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere; "Hayır Efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur!" cümlesiyle cevap verdi.

Buna, Afyonkarahisar milletvekili Ali Bey, yerinden karşılık verdi: "Sen de o vakit bu toprakta oturamazsın. Atalarının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor" dedi.

Bunun üzerine, Rauf Bey, kendileri ile görüş ayrılığında bulunduğu noktayı açıklama yollu bir konuşma yaparak dedi ki: "Millet bizi, kayıtsız şartsız millî hâkimiyet ilkesine dayanan bir rejimin, demokrasi denilen halk rejiminin esaslarını kurmak üzere, kendi temsilcileri olarak seçmiştir. Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclis'ten alıp şu veya bu makama, Meclisi dağıtma, kanunları geri çevirme gibi yetkiler verme düşünce ve eğilimini benimsediler. İşte ben buna karşıyım."

Recep Bey, bu sözlere cevap verdi ve açıkladı ki, Rauf Bey itiraz ettiği zaman, daha Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi söz konusu bile değildi. Bu meseleler ancak aylarca sonra ele alındı. Recep Bey, “Efendiler bu demagojidir” dedi.

Rauf Bey, muhalif oluşunun sebebini iyice anlatabilmek için şöyle bir açıklama yapmayı gerekli gördü: “Efendiler, değil halifeci ve sultancı, bu makamın haklarını elinden alabilecek olan herhangi bir makamın da karşısındayım” dedi.

Rauf Bey, halifeci ve sultancı olmadığını söylerken, Cumhurbaşkanlığı Makamına ve Cumhurbaşkanına karşı olduğunu da açıklamış ve ilân etmiş oluyordu. Daha önce, yeri gelince de belirttiğim üzere, Rauf Bey, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti” şeklinde ısrar ediyordu. İsmin değişmesine, yani Cumhuriyet adını almasına rağmen, teşkilâtın o niteliğinin korunmasını istiyordu. Ne için? Çünkü, Cumhurbaşkanlığı Makamı, Hilâfet ve Saltanat makamlarının haklarını alabilirmiş...

Efendiler, kişisel görüş diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey’in dediği gibi, “boş ve anlamsız sözler” değil de nedir? Bu gibi sözler üzerine kurulan mantık, “demogoji” değil de nedir?

Bu görüşün ve bu mantığın taşıdığı anlam ve özü Rauf Bey’in bugünkü gayret ve çalışmaları pek güzel göstermektedir. Fakat, biz bunu anlamak için bugünlere kadar beklemek gafletinde kalamazdık. Bundan dolayı bizi mazur görsünler.

Meclis’te Yapılan Görüşmelerin

Muhalif Basındaki Yankıları

Efendiler, o gün de gensoru görüşmeleri bir sonuca bağlanamadı; Ertesi güne bırakıldı. 8 Kasım günü yapılacak görüşmeleri beklemek üzere, biraz da o günlerdeki bazı yayınları gözden geçirelim.

Vatan Gazetesinin 5 Kasım 1924 tarihli sayısındaki başyazıda, Hükûmeti eleştirenler ve muhalefette yer alanlar öğülmekte, Hükûmet taraftarları suçlanmaktadır. Başyazar: "Daha ağzını açmayan tenkitçi adaylarına karşı, her gün kulaktan kulağa yeni bir saldırgan söz fısıldanıyor. Hükûmetçi gruptan olan her kime rastlarsanız, o günün gizli günlük emrindeki sözleri olduğu gibi işitirsiniz" dedikten sonra, sözlerini doğrulamak için birtakım örnekler sayıyor ve, "körükörüne emre uymayan, gerçeği görüp söylemek isteyen kimseleri daha başlangıçtan susturmak için her araca başvuruyorlar" ve, "keyfi irade, doğal ve dengeli durumun üstünde, hâkim olma niteliğini korumaya devam edecektir" diyor.

Efendiler, yazar, "gizli günlük emir" ve "keyfî irade" deyimleriyle, millete neyi haber vermek istiyordu. Gizli günlük emirler veren, keyfi iradesini hakim kılan kimdi? Bu gizli kapaklı sözleri kullanan makale yazarı, sonunda bize: "Taraf tutmaksızın, bir hakem durumunda, her iki tarafı da çağırıp dinlemek, Cumhurbaşkanlığı'nın en nazik ve önemli görevidir" öğüdünü veriyor. Bu görevin hemen yapılmasını istiyor ve, "çünkü yarın pek geç olabilir!" diye tehdit de ediyor.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'ların, Millî Savunma Komisyonu'na seçilmemiş olmalarından üzüntü duyan aynı cumhuriyetçi yazar, bu defa da, ordu komutanlarının, ordulara etki yapabilecek bir komisyona seçilmemiş

olmalarını doğru bulmuyor. Bu noktada, pek sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye uygun davranıştan bile vazgeçiyor. Bu düşünceleri içine alan cümleleri hep birlikte gözden geçirelim:

“Siyaset” başlığı altında yazılmış yazılar arasında, “Millî Savunma Komisyonu, Millet Meclisi’nin hemen hemen en az siyasî olan hattâ siyasetle hiç ilgisi bulunmayan bir çalışma koludur” cümlesi okunur. Yazar, bu cümle ile, Meclis’e giren ordu müfettişlerinin siyasetle ilgisi bulunmayan bir alanda çalışmalarına neden ve ne için meydan verilmedi? demek istiyor. Buna şu yolda cevap vermek mümkündür: Millî Savunma Komisyonu’nun siyasî işlerle ilgisi bulunmayan bir komisyon olduğuna göre, oraya sırf siyasî işlerle uğraşmak üzere Meclis’e gelmiş olanları sokmakta sakınca vardı da onun için!

Yazar, bu cümleden sonra devam ederek diyor ki: “Burada ,vatanın namus ve bağımsızlığını savunacak orduyu yönetmeye, daha düzenli ve mükemmel bir duruma getirmeye ve gelişmiş bir şekle sokmaya yarayan kanunlar yapılacaktır. Kendilerini politikacılık hırsına kaptırmayıp da, yalnız vatanı düşünenlerin, bu görevi, ordu ileri gelenleri arasında en güçlü kimselere vermeleri bir vatan borcudur.”

Bu cümleler üzerinde de biraz duracağım:

Ordunun yönetimi, daha düzenli ve mükemmel bir duruma getirilmesi ve daha da gelişmiş bir şekle sokulması hususu çok önemlidir. Bu hususla görevli bulunan ve uğraşan makam, “Genelkurmay”dır. Yazarın da dediği gibi, bu makamda en seçkin komutanlarımız bulunmaktadır. Ordunun yönetimi, düzenlenmesi ve daha mükemmel bir duruma getirilmesi işlerini üzerine almış bulunan Genelkurmay, gerektikçe, bu konularda Hükûmet’e tekliflerde bulunur.

Genelkurmay’ın ve Hükûmet içinde yer alan Millî Savunma Bakanlığı‘nın enine boyuna düşünüp tespit ettikleri meseleler, her yıl toplanan “Yüksek Askerî Şûrâ” tarafından incelenir ve görüşülür. Yüksek Askerî Şûrâ; Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı, Bahriye ve Ordu Müfettişlerinden oluşur. Yüksek Askerî Şûrâ‘nın incelenmesinden geçen ve uygulanması kabul gören hususlardan, gerekli bulunanlar Hükûmete teklif edilir. Bu teklifler içinde, uygulanmak üzere kanunlaşması gerekenler varsa, işte onlar Meclis’e sunulur. Meclis’te, şekline uyularak Millî Savunma Komisyonu’ndan ve ilgisi varsa başka komisyonlardan da geçtikten sonra, Meclis Genel Kurulu’nda görüşülür ve kanunlaştırılır.

Millî Savunma Komisyonundaki üyelerin askerlikten anlaması gerekir. Fakat, yalnız askerlikten anlaması yeterli değildir. Devletin maliyesinden, siyasetinden ve daha birçok şeyden de anlaması gerekmektedir. Yalnız askerlikten anlamak, ordu ile ilgili kanun tasarıları hazırlamak için yeterli sayılsaydı, Genelkurmay’ın tespitinden ve Yüksek Askerî Şûra’nın da onayından sonra, tasarıların ayrıca başka bir komisyonda veya komisyonlarda incelenmelerine gerek kalmazdı. Zira, politika ile uğraşan kimseler, askerlikten gelmiş olsalar bile, bütün hayatlarını ilim ve teknikle ve askerî gelişmeleri günü gününe takip ve uygulamakla geçiren kimselerden daha uzman ve daha yetkili olamazlar.

Ordunun yönetimi, düzenlenip daha mükemmel bir duruma getirilmesi için pek yerinde görüşleri ve büyük tecrübeleri olduğunu zanneden ve Yüksek Askerî Şurâ‘da kanun gereğince üye bulunan ordu müfettişleri için en uygun çalışma alanı, orduların başındaki ve Yüksek Askerî Şûrâ içindeki yerleriydi. Ciddiyet isteyen ve konumun değer ve önemini anlayıp; Hükûmet’i, Millî Savunma Bakanlığı‘nı, Genelkurmay’ı beğenmeyip, onları kendilerinin askerlikle ilgili düşünce ve tasarılarını değerlendirmekten uzak

görerek, siyasî alanda çalışmayı tercih eden komutanların, Millî Savunma Komisyonu'na girmelerini sağlamaya çalışmak; onların, Hükûmet'ten Meclis'e gelen ordu ile ilgili her türlü teklifin sonuçlandırılmasını engellemek ve bunları elde bir koz olarak kullanmak şekliyle Hükûmet'i düşürmek ve Genelkurmay Başkanı'nı değiştirmek gibi kötü heveslerini gerçekleştirme maksadına dayanabilir. Tanin Gazetesi başyazarının da bu noktadaki gayesinin başka bir şey olduğunu zannetmek ayıptır.

Gayesinin gerçekleşmemesi yüzünden, "kaygılı ve üzüntülü" olan yazar : "Eski Atina Cumhuriyeti'nde, demokrasinin koyduğu ilkelere o denli sıkı sıkıya bağlı idiler ki, yönetimle ilgili kolların hiçbirinde, bilgi ve uzmanlık bakımından bile bir üstünlük kuralı kabul edememişlerdi." Demokrasideki bu aşırılığa rağmen, "Atina demokrasisinde, generaller bu kuralların dışında tutulmuşlardır" diyor.

Halk Partisi'nin demokratlığının dudaklarında olduğunu ve Cumhuriyet'in mutlak hükûmet rejiminden farksız bulunduğunu millete anlatmaya çalışan bir kimsenin, bu safsatasını daha gazetesinde okunmakta olduğu günlerde, iktidar konumuna geçirmek gayretine koyulduğu generallerin demokrasi kurallarının bile dışında tutulabilecekleri görüşünü ileri sürmesi, sanırım ki, dürüst insanların yapabilecekleri hareketlerden değildir.

Efendiler, kin ve ihtiras, bir insanın düşüncesini ve vicdanını kararttığı zaman, o insan nasıl konuşur, buna bir örnek ister misiniz?

İşte buyurunuz, aynı yazarın şu sözlerini dinleyiniz: "Halk Partisi'nin İsmet Paşa Hükûmeti'nin memlekete gösterdiği çirkin yüz! Şahsî ihtiraslarının peşinde bu kadar esir olan önderler, millî bir parti kurmak ve milleti temsil etmek iddiasına kalkışamazlar."

“Geleceğin ümidiyle kaynayıp coşan gençler, taze ve temiz canlarını feda ettiler: Memleketi kurtarmak için! Memleketi, kendilerinden ve ihtiraslarından başka birşey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak etmek için değil!”

Gerçeğin tam tersini dile getiren bu demagoji ve safsata sahibi yazar, bizim kurduğumuz Partiyi, bizim hükûmet kurmakla görevlendirdiğimiz İsmet Paşa’nın ve Hükûmeti’nin yüzünü çirkin görüyor ve gösteriyor.

Efendiler, bizim yüzümüz her zaman temiz ve aktı; her zaman da temiz ve ak kalacaktır. Çehresi çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim vatanseverce vicdan temizliği ile ve namusluca davranışlarımızı, kendi bayağı ve çirkin ihtirasları yüzünden çirkin göstermeye kalkışanlardır.

Meclis’teki Gensoru Görüşmelerinin Son Günü

Efendiler, 8 Kasım günü, Meclis’te gensoru görüşmelerine devam edildi.

Feridun Fikri Bey’in “Meclis Soruşturması“nın kabulü ile ilgili konuşması, birçok konuşmacının sözleriyle karışarak hayli uzadı. Ondan sonra Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak: “Efendiler, dedi, memleketin rejimi söz konusudur. Cumhuriyet rejimi söz konusudur. Herşeyden önce bu meseleyi görüşmek lâzımdır!” Yunus Nadi Bey, Rauf Bey’in bir gün önceki sözleri üzerinde durarak, Millî egemenlik mi Cumhuriyet’in gelişmesinden doğmuştur? Yoksa Cumhuriyet mi millî egemenliğin gelişmesinin sonucudur?” şeklinde bir fikrin tartışılmasının yersiz olduğunu açıkladı.

Rauf Bey’in; “Değil Halifenin, Saltanatın, bu makamın haklarını elinden alabilecek olan herhangi bir makamın aleyhindeyim” şeklindeki sözlerini, Yunus Nadi Bey, şöyle yorumladı: “Rauf Bey’e göre bu makamın hakları vardır. İfade açıktır. Saklı hakları vardır. Sakın kimse almasın, günün birinde belki lâzım olacaktır.” “Halbuki, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çıkmıştır. Bütün makamlar tespit edilmiştir. Bütün durumlar kanunda yerini almış, belirtilmiştir. Ama hâlâ, efsaneden safsatadan söz ediyor.”

Bundan sonra Yunus Nadi Bey şunları söyledi: “... Cumhuriyet’i beğenmeyen kimseler vardır. Açıkça söyleyemediklerini düşüncelerinde besleyen yaratıklar vardır ve bunlar içimizdedirler.” “.... Öyle adamların kafası ezilir, efendiler!”

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının gösteri yaparcasına davranışlarından, müfettiş paşaların

istifalarından ve Meclis'in içinde oyun oynanılmayacağından söz ettikten sonra, dedi ki: "Özel ve gizli düzenlerle bazı maksatları gerçekleştirebiliriz kuruntusuna kapılarak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin köşesinde oturarak bu türlü şeyleri yapmak saygısızlıktır. Kabul edemeyiz, efendim."

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'ya ilişerek şunları söyledi:

"Yüksek bilginiz olduğu üzere, Refet Paşa Hazretleri, altı yedi ay önce, basında yer alan gösterişli ve yersiz... bazı açıklama ve demeçlerle milletvekilliğinden istifa etmişlerdir. Garip bir olaydır. Gerekçe olarak eklemişlerdi ki, milletvekilliğinden çekilmelerinin sebebi, karanlık odada, yalnız arkadaşları arasında bir millî and mı ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları iş başına getirecekmiş. Efendim, çok merak ettim bu işi".

Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey, yerinden söze karıştı ve : "Yani Generaller Hükûmeti" dedi. Yunus Nadi Bey: "Çok merak ettim bu işi" diyerek sözüne devam etti ve dedi ki: "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu vardır. Cumhuriyet kurulmuştur. Hükûmetin nasıl teşkil edileceği orada yazılıdır. Bütün bunları idare eden bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar yeterli değildir. İstenir ki, Refet Paşa milletvekilliğinden istifa etsin ve gitsin hükûmet kursun; yakın arkadaşlar toplansın.. Ne anlayıştır bu?"

"Efendim, dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de, hükûmet mi kuracaktı? Meclis yok mudur? Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yok mudur? Bu, ne mantıksızca harekettir?"

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e cevap vermek üzere kürsüye çıktı. Kendisini savunmaya çalışırken, Rauf Bey ile aralarında bir fikir birliği olduğundan, Rauf Bey'in söylediği her şeyin onun hesabına da kaydedilmesi gerekeceğinden söz ettikten sonra: "İki asker milletvekilinin Meclis'e dönmelerini

istemişsem, acaba Çin'de olduğu gibi bir Cumhuriyeti mi yapmak istemiş, olurum?" dedi. Refet Paşa'nın sözlerine, birçok milletvekili oturdukları yerden kısa cevaplar vermeye başladılar. Hemen hemen karşılıklı tartışmaların yapıldığı bir konuşma oldu. Nihayet, kürsü başka bir muhalif konuşmacıya bırakıldı. Bundan sonra kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey (İzmir), "... Günlerden beri sürmekte olan ve sonu bir türlü gelmeyen görüşmelere, ne inkılâbın ne de milletin sabrı vardır" dedikten sonra, "durumun inkılâp adına, inkılâbı ileri götürmek adına hükûmeti düşürmek"ten ibaret olmadığını belirtti.

Mahmut Esat Bey, her şeyden önce gidilecek yolların belirtilmesi gerektiğini, o takdirde daha samimî ve daha kesin olarak yürünebileceğini söyledi ve Rauf Bey'in görüşüne temas ederek şöyle bir değerlendirme yaptı: "Millî egemenlik başka bir konudur. Cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakiyet rejimleri ve istibdat daha başka konulardır. Bunlardan bir kısmı devlet şekilleridir. Diğerleri, millet iradesinin kullanılması ve uygulanmasıdır. Bu dört şekil içinde, millî egemenliğin çeşitli yollarla uygulandığını görüyoruz. Hattâ bir parça istibdat şeklinde bile vardır. Meşrutiyet'te biraz daha fazla, Cumhuriyet'te daha fazla. Bundan dolayı, burada iki şekli birbirine karıştırmamak gerekir. Millî egemenlik, Cumhuriyet'in gelişmesinin eseridir, denemez. Çünkü millî egemenlik, şekil değildir. Ruh ve öz meselesidir."

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in kişisel görüş diye ortaya attığı sözler üzerinde, gerektiği kadar durduktan sonra: "Türk inkılâbı yükseliyor." "Ancak, bu inkılâbı, hızla hedefine, milletçe beklenen hedefine ulaştırabilmek için, bir an önce gerçek durumun açıklık kazanması lâzımdır. Türk Milleti ortada, demokrasi adına çekilmiş bir kılıç gibi, bunu beklemektedir" sözleriyle konuşmasına son verdi.

Bundan sonra, Adalet Bakanı Necati ve Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey’ler, muhalif konuşmacıların sorularına uzun konuşmalar yaparak cevap verdiler.

Rıza Nur Bey’in Arnavutları Türklüğe Karşı

Ayaklandırmaya Çalışanlardan Biri Olduğu Anlaşıldı

Maliye Bakanı Mustafa Abdülhâlik Bey, konuşmasına başlamadan önce, Rıza Nur Bey'den kayıttaki sözlerinden bazılarının açıklanmasını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalı'ların Türklüğünü şüpheli gösterecek şekilde sözler söylemişti. Abdülhâlik Bey, Rıza Nur Bey'in düşüncesindeki yanlışlığı şöyle düzeltti: "Doktor Bey, altı yüz yıl önce, Arnavutluğun bir parçası olan Yanya'ya giden atalarımızın orada bıraktıkları torunlarını başka bir soydanmış gibi göstererek onları itham ediyor. Hem de kim? Maalesef öyle saygıdeğer bir arkadaşım ki, altı yıldan beri koyu bir milliyetçi olmuştur. Daha önce öyle değildi. Kendisi daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silâhla savaşırken kendileri tam tersine, Arnavutları "Türklüğe karşı" ayaklansınlar diye kışkırtmıştır."

Gerçekten de Rıza Nur Bey'in siyasî hayatında birçok mücadelelere katıldığı biliniyordu. Bu durumu, milliyetçi olarak Millet Meclisi devrinde, ona hizmet ve çalışma alanları gösterilmesine engel sayılmamıştı. Fakat, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türk'ün kalbinde sonsuz ve unutulmaz bir acı yaratan büyük bir felâket olayında aşırı milliyetçi Rıza Nur Bey'in, Arnavut asileriyle birlikte Türklere karşı çalıştığını bilmiyorduk. Bu durum anlaşılınca, Büyük Millet Meclisi'ni hayret ve dehşet kapladı.

Bundan sonra Maliye Bakanı öteki konular üzerindeki açıklamalarına geçti. Onun arkasından Tarım Bakanı Şükrü Kaya Bey söz aldı. Şükrü Kaya Bey, özellikle Tarım Bakanlığı'nı eleştiren bir konuşmacıya cevap verdi ve Ziraat işlerinin güzel cümleler, güzel sözler, ve güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını açıkladıktan sonra: "Bu, toprağa yazılan bir eserdir. Onun sayfaları açık ve herkes

tarafından okunmaktadır” dedi ve ilâve etti: “Kalkıp da Yüce Meclis’in huzurunda, şöyle yapıldı, böyle yapıldığı gibi demagoji yapılabilir mi? bu ne cesarettir?”

Ticaret Bakanı Hasan Bey ve Bayındırlık Bakanı rahmetli Süleyman Sırrı Bey’den sonra, konuşma sırası Dışişleri Bakanlığı‘na ve Başbakanlık’a geldi.

Efendiler, Başbakan İsmet Paşa, gensorunun genel olmasını teklif ettiği günden sonra, görüşmelere katılamayacak kadar hastalanmış yatıyordu. Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa, İsmet Paşa adına kürsüye çıkarak gereken açıklamaları yaptı.

Artık gensoru görüşmelerine son verme zamanı gelmişti. Görüşme yeterliği kabul edildikten sonra, Feridun Fikri Bey’in “Meclis soruşturması” önergesi rededildi.

Büyük Millet Meclisi’nin İsmet Paşa Kabinesi’ne

Güvenoyu Vermesi Muhalif Kalem Sahiplerine

Daha Neler Yazdırdı

19 oya karşı 148 oyla İsmet Paşa Hükûmeti güven oyu aldı. Bir kişi de çekimser kalmıştı.

Efendiler, Meclis'te yenilmiş olanların gazeteci arkadaşları, bu sonucu elbette hiç beğenmediler. Daha küskün ve inatçı bir şekilde hücumlara geçtiler.

9 Kasım tarihli Vatan Gazetesi'nin başmakalesi: "Bugünkü idare şekli, adına göre, millî egemenliğin en yüksek şekli olmuştur. Fakat, hükûmetçilerin zihniyeti biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş olduğu görülür" ve: "Bugün gerici kelimesi yeniden sık sık kullanılır olmuştur" şeklinde eleştirilerle doludur.

Efendiler, Tanin'in "Mirsat-ı İbret" (İbretle Seyretme Yeri) sütunundan da birkaç cümle okuyacağım. Bu sütunu dolduran yazar, bütün memlekete Meclis'in genel görüşünü seyrettiriyor ve ona: "Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı" dedirtiyor.

Pusuya yatan bu yazar, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor: "... Eski yıkıntılarla yapılan bir binadan ne umarsın ki!..."

Acaba, bu yazıları yazmış olan kimse, o gün gerçekten böyle mi duygulanmıştı? Yoksa, bu anlamsız sözleri, Milleti bize karşı kışkırtmak için bile bile mi yazıyordu? İster öyle ister böyle olsun, her ikisi de doğru değildi. Bu türlü yazarlar Cumhuriyet'e kötülük etmişlerdir.

Efendiler, Tevhid-i Efkâr'ın da; "Faydasız ve Kıymetsiz Bir Zafer" diye yazdığı yararsız ve değersiz yazıları devam ediyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve En Hain Kafaların

Eseri Olan Programı

Saygıdeğer Efendiler, “Komplo” konusunu açıklarken ve komplonun Meclis içindeki safhasını anlatırken, önemsiz gibi sayılabilecek bazı ayrıntılar üzerinde durdum. Bunda beni haklı bulacağınızı umarım.

Hatıra gelir ki, her Hükûmet, her zaman bu gensoru önergesi ile sorguya çekilebilir. Bir gensoruya bu kadar önem vermek doğru mudur? Belirtmeliyim ki, söz konusu olan gensoru, normal bir gensoru değildi. Hazırlanan komplonun özel bir aşamasıydı. Bu gensoru sahnesinden sonradır ki, muhalifler, maskelerini atmaya mecbur edildiler. Bilindiği üzere “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” diye bir parti kurdular. Bu partinin gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar.

“Cumhuriyet” kelimesini ağızlarına almaktan bile çekinenlerin, Cumhuriyet’i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye “Cumhuriyet” ve hem de “Terakkiperver Cumhuriyet” adını vermiş olmaları, nasıl ciddîye alınabilir ve ne dereceye kadar samimi sayılabilir.

Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları bu parti, “Muhafazakâr” adı altında ortaya çıkmış olsaydı, belki bir anlamı olurdu. Fakat, bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını iddiaya kalkışmaları elbette doğru değildi.

“Parti, dinî düşünce ve inançlara saygılıdır” ilkesini bayrak olarak eline alan kimselerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri cahilleri, bağnazları ve hurafelere inananları kandırarak özel çıkarlar sağlamaya kalkmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk Milleti, yüzyıllardan beri sonu gelmeyen felâketlere, içinden

çıkabilmek için büyük fedakârlıkların gerekli olduğu pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi?

Cumhuriyetçi ve yenilikçi olduklarını zannettirmek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları dinî bağnazlığı coşturarak, Milleti, Cumhuriyet'e, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi? Yeni Parti, dinî düşünce ve inançlara saygı perdesi altında: "Biz Hilâfet'i yeniden isteriz; biz yeni kanunlar istemeyiz; bize Mecelle yeterlidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler biz sizi koruyacağız; bizimle birlikte olunuz! Çünkü, Mustafa Kemal'in partisi Hilâfet'i kaldırdı. İslamiyet'e zarar veriyor; sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir" diye bağırmıyor muydu? Yeni partinin kullandığı slogan, bu gerici haykırışlarla dolu değil miydi?

Efendiler, bu slogana bağlı olanlardan birinin, çok zaman önce (10 Mart 1923 tarihinde) idam edilmiş olan Cebranlı Kürt Halit Bey'e yazdığı mektuptaki şu cümlelere bakınız: "İslam dünyasının ebedîliğini sağlayan ilkelere saldırıyorlar." "Bu konudaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinin gayretlerini arttırdı." "Batıyı örnek almak, tarihimizi, medeniyetimizi, kaybetmeyi" zorunlu kılar. "... Hilâfet'i yıkmak, lâik bir idare kurmayı düşünmek, hep islâmlığın geleceğini tehlikeye sokacak sebepleri yaratmaktan başka bir sonuç veremez."

Efendiler, olaylar ve olup bitenler ortaya koydu ve ispat etti ki, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın programı en hain kafaların eseridir. Bu Parti, memlekette suiksatçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Dış düşmanların, yeni Türk Devleti'ni, körpe Türk Cumhuriyeti'ni yıkmayı hedef alan plânlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih, (gizli maksatlarla hazırlanmış, genel ve gerici nitelikteki) Doğu isyanının sebeplerini

inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli sebepleri arasında “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası“nın dinî konularda verdiği sözleri, doğuya gönderdiği sorumlu sekreterinin kurduğu örgütü ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır.

Hatıra defterini, “fazladan ve gece kılınan namazlar”ın sevabını anlatan hadislerle dolduran bu sorumlu sekreter, doğu illerimizde dinî kışkırtmalarda bulunurken, partisinin programını uygulamıyor muydu. Mâsum halka, beş vakit namazdan başka, geceleri de fazla namaz kılmayı vaaz ve nasihat eden, belki de ömründe hiç namaz kılmamış olan bir politikacı olursa, bu hareketin hedefi anlaşılmaz olur mu?

Efendiler, yaptığımız inkılâbın genişliği ve büyüklüğü karşısında, eski hurafelerin ve kurumların birer birer yıkılışını gören bağnaz ve gerici unsurlar, “dinî düşünce ve inançlara saygılı” olduğunu ilân eden bir partiye ve özellikle bu partinin içinde isimleri ün yapmış kimselere dört elle sarılmazlar mı? Yeni parti kuran kimseler, bu gerçeği kavramış değiller midir? O halde, ellerine aldıkları din bayrağı ile, millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi gereken cevapta iyiniyet, gaflet ve kayıtsızlık gibi sözler, memleketi ileriye götüreceğim diye ortaya atılan bir partinin ileri gelenleri için özür sayılamaz!

Efendiler, yeni parti kendine ad olarak seçtiği “Terakkî” ve “Cumhuriyet” kelimelerinin tam tersi olan anlamlarla gelişmiştir. Bu partinin liderleri, gericilere gerçekten ümit ve kuvvet vermiştir. Buna örnek olarak bildireyim: Ergâni’de, âsîlerin valiliğini kabul eden ve sonra asılmış olan Kadri, Şeyh Said’e yazdığı bir mektupta: “Millet Meclisi’nde, Kâzım Karabekir Paşa’nın Partisi, şeriat hükümlerine saygılı ve dindardır. Bize yardımcı olacaklarına şüphe etmem. Hattâ, Şeyh Eyüp’ün yanında bulunan sorumlu sekreterleri,

partinin tüzüğünü getirmiştir…” diyor. Şeyh Eyüp de yargılanması sırasında: “Dini kurtaracak tek partinin, Kâzım Karabekir Paşa’nın kurduğu parti olup, şeriat hükümlerine uyulacağının parti tüzüğünde ilân edildiğini” söylemiştir.

Efendiler, “Terakkiperver” ve “Cumhuriyet” kelimelerini kullanarak, bize ve milletin aydınlarına karşı din bayrağını gizlemeye çalışanların, memlekette genel bir gericilik ve ayaklanmaya yol açmak için, içeride ve dışarıda türlü düzen ve kışkırtmalarla uğraşanların varlığından habersiz oldukları düşünülebilir mi? Yeni partiye girenlerin, bütün üyeleri söz konusu olmasa bile, dinî vaatleri, başarıya ulaşmanın en etkili unsurları sayan ve bununla ilgili sloganı tüzüklerine de koymuş olan kimselerin, şahıslarımıza ve memlekete karşı yöneltilmiş olan suikastlerden habersiz oldukları kabul edilemez!

Diyelim ki, bunların isyanın patlak vermesinden aylarca önce, memleketin şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan, “Cemiyet-i Hafiye-i İslâmiye” teşkilâtından, İstanbul’da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım için söz verildiğinden ve nihâyet, millî sınırlarımızın dışında bulunup da Doğu isyanını kışkırtanların bildirilerinde, Kâzım Karabekir Paşa’nın partisinden ümitle söz edildiğinden haberleri olmadığını düşünelim. Ancak, Bunların, Fethi Bey Hükûmeti zamanında, doğrudan doğruya Fethi Bey aracılığıyla kendilerine, partilerinin zararlı, isyan ve gericiliği kışkırtıcı bir durum ve nitelikte olduğu bildirildiği zaman olsun, gerçeği görüp anlamaları gerekmek miydi? Hükûmetin ve benim, tertemiz düşüncelerle yaptığımız bu uyarmalardan sonra olsun, gerçeği kavrayıp ona uymaları beklenirdi. Onlar tam tersine, bu defa da; “dinî düşünce ve inançlara saygılıyız” sloganını büsbütün zıt bir anlamda yorumlamaya kalkıştılar. Sözde, bu sloganla, her dinin ve her dinden olanların düşünce ve inançlarına saygılı olduklarını belirtmek.. geniş ölçüde

hürriyetçi olduklarını anlatmak istiyorlarmış... Efendiler, böyle bir tutuma dürüst ve samimîdir denemez!

Politika dünyasında birçok oyunlar görülür. Fakat, kutsal bir ülkünün kendini ortaya koyduğu Cumhuriyet rejimine, çağdaş yenileşmeye karşı, cahillik bağnazlık ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman, özellikle yenilikçi ve cumhuriyetçi olanların yeri, gerçekten yenilikçi ve cumhuriyetçi olanların yanıdır. Yoksa gericilerin ümit ve faaliyet kaynağı olan taraf değil...

Ne oldu Efendiler? Hükûmet ve Meclis olağanüstü tedbirler almayı gerekli gördü. Takrîr-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. İstiklâl Mahkemeleri'ni kurdu. Ordunun savaşa hazır sekiz dokuz tümenini, uzun zaman isyanı bastırmak üzere görevlendirdi. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen zararlı siyasî kuruluşu kapattı.

Cumhuriyet Düşmanlarının Son Alçakça Girişimleri

Bütün bu yapılanlar, elbette Cumhuriyet'in başarısı ile sonuçlandı. Asiler yok edildi. Fakat, Cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun bütün aşamaları ile son bulduğunu kabul etmediler. Alçakçasına son bir faaliyete giriştiler. Bu girişimler İzmir Suikastı olarak kendini gösterdi. Cumhuriyet mahkemelerinin ezici pençesi, bu defa da Cumhuriyet'i suikastçıların elinden kurtarmayı başardı.

Memlekette Huzur ve Güvenliği Sağlamak İçin

Uygulanan Olağanüstü Tedbirlerin İyi Sonuçları

Saygıdeğer Efendiler, durumun ciddileşmesi üzerine, Hükûmetçe olağanüstü tedbirler alınması gerektiği yolundaki görüşümüzü ilk defa ortaya koyduğumuz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı. Takrîr-i Sükûn Kanunu'nu ve İstiklâl Mahkemelerini bir baskı aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşünceyi benimsetmeye çalışanlar oldu.

Şüphe yok ki, zaman ve olaylar, bu nefret verici düşünceyi aşılamaya çalışanları, elbette utanılacak bir duruma düşürmüştür.

Biz, alınan fakat kanunî olan bu olağanüstü tedbirleri, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kanunun üstüne çıkmak için bir araç olarak kullanmadık. Aksine, memlekette huzur ve güvenliği sağlamak için uyguladık. Biz o tedbirleri, Milletin, medenî ve sosyal alandaki gelişmesinde yararlı kıldık.

Efendiler, aldığımız olağanüstü tedbirlerin uygulanmasına gerek kalmadığı görüldükçe, onların uygulamadan kaldırılmasında tereddüt edilmemiştir. Nitekim, İstiklâl Mahkemeleri, zamanında kaldırıldığı gibi, Takrîr-i Sükûn Kanunu'da yürürlük süresinin sonunda yeniden Büyük Millet Meclisi'nin incelemesine sunuldu. Meclis, kanunun bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli bulmuşsa, elbette, bu milletin ve Cumhuriyetin yüksek yararları içindir. Yüce Meclis'in elimize baskı aracı verme gayesi güderek, böyle bir karar aldığı düşünülebilir mi?

Efendiler, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte ve İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyette bulunduğu süre içinde yapılan işleri gözönüne getirecek olursanız, Meclis'in ve Milletin

güven ve itimadının tamamen yerinde kullanılmış olduğu, kendiliğinden anlaşılır.

Memlekette çıkarılan büyük isyan ve hazırlanan suikast tertipleri bastırılarak sağlanan güvenlik ve huzur, elbette bütün milletçe memnunlukla karşılanmıştır.

Efendiler, milletimizin başına giymekte olduğu, cahillik, gaflet, taassup, yenilik ve medeniyet düşmanlığının belirgin işareti gibi görünen fesi atarak, onun yerine bütün medenî dünyaca başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve böylece, Türk Milletinin medenî toplumlardan zihniyet bakımından da hiçbir ayrılığı bulunmadığını göstermek kaçınılmaz oluyordu. Bunu, Takrîr-i Sükûn Kanunu yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Fakat, bu uygulamada, kanunun yürürlükte oluşu da kolaylık sağlamış oldu denirse, bu çok doğrudur. Gerçekten de, Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olması, bazı gericilerin, Milleti geniş ölçüde zehirlemesine meydan vermemiştir. Gerçi, bir Bursa Milletvekili, yasama görevi boyunca, hiçbir zaman kürsüye çıkmamış ve hiçbir zaman Meclis'te Milletin ve Cumhuriyet'in çıkarlarını savunmak için ağzına bir tek kelime bile almamış olan Bursa Milletvekili Nurettin Paşa, yalnız şapka giyilmesinin aleyhine uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giydirilmesinin "temel haklara, millî egemenliğe ve kişi dokunulmazlığına aykırı bir işlem" olduğunu iddia etmiş ve bunun, "halka uygulanmamasını sağlamaya" çalışmıştır. Ancak, Nurettin Paşa'nın, millet kürsüsünden alevlendirmeyi başarabildiği taassup ve gericilik duyguları sonunda birkaç yerde, o da yalnız birkaç gericinin, İstiklâl Mahkemeleri'nde hesap vermeleriyle söndü.

Efendiler, tekke ve zaviyelerle, türbelerin kapatılması, ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritdlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık v.b. birtakım ünvanların kaldırılması ve yasaklanması da Takrîr-i Sükûn Kanunu

yürürlükte iken yapılmıştır. Bu konularla ilgili yürütme uygulamaların, toplumumuzun, hurafelere inanan, ilkel bir kavim olmadığını göstermek bakımından ne kadar gerekli olduğu takdir olunur.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin, arkasından sürüklenen, kaderlerini, hayatlarını falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacıların ellerine bırakan insanlardan meydana gelmiş bir topluluğa bir Millet gözüyle bakılabilir mi?

Milletimizin kendine ait niteliğini yanlış şekilde gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi unsurlar ve kuruluşlar, yeni Türkiye Devleti'nde Türkiye Cumhuriyeti'nde devam ettirilmeli miydi? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenileşme adına pek büyük ve düzeltilmesi imkânsız bir yanılma olmaz mıydı? İşte biz, Takrîr-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olmasından yararlandık ise, bu tarihî hatâyı bir daha işlememek için, Milletimizin alnını olduğu gibi açık ve ak göstermek için, Milletimizin mutaassıp ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını ispat etmek için yararlandık.

Efendiler, Milletimizin, sosyal, ekonomik, kısacası bütün medenî iş ve ilişkilerinde feyizli sonuçlar veren yeni kanunlarımız da, kadın hak ve hürriyetlerini sağlayan ve aile hayatını sağlamlaştıran Medenî Kanun da bu sözünü ettiğimiz devrede çıkarılmıştır.

Görülüyor ki, biz her araçtan yalnız ve ancak bir tek temel görüşe dayanarak yararlanırız. O görüş şudur: Türk Milletini medeni dünyada, lâyık olduğu konuma yükseltmek, Türkiye Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temelleri üzerinde her gün daha çok güçlendirmek... ve bunun için de baskı fikrini öldürmek..

Türk Gençliği’ne Bıraktığım Emanet

Saygıdeğer Efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve detaylı söylevim, nihayet geçmişe karışmış bir devrin hikâyesidir. Bunda, Milletim için ve gelecekteki evlâtlarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek bazı noktaları belirtebilmiş isem kendimi mutlu sayacağım.

Efendiler, bu söylevimle, millî varlığı sona ermiş sayılan büyük bir Milletin, bağımsızlığını nasıl kazandığını ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan millî ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çekilen millî felâketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu sonucu, Türk Gençliğine emanet ediyorum.

“Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk Bağımsızlığını, Türk Cumhuriyeti’ni, sonsuza dek korumak ve savunmaktır.

Varlığının ve bağımsızlığının biricik temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. Gelecekte dahi, seni bu hazineden yoksun etmek isteyecek iç ve dış kötülük isteyenler olacaktır. Bir gün, Bağımsızlık ve Cumhuriyet’i savunma mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şartları düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şartlar çok uygunsuz bir özellikte ortaya çıkabilir. Bağımsızlık ve Cumhuriyetine yönelecek düşmanlar, bütün dünyada benzeri görülmemiş bir galibiyetin temsilcisi olabilirler. Zorla ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri alınmış, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şarttan daha acı ve daha kötü olmak üzere, memleketin içinde, iktidara sahip olanlar

uyuşukluk ve delalet ve hattâ hainlik içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri, kişisel çıkarlarını, işgalcilerin siyasî gayeleriyle birleşebilirler. Millet, yoksulluk çaresizliği içinde harap ve çaresiz düşmüş olabilir.

Ey Türk geleceğinin evlâdı! İşte, bu durum ve kurallar içinde dahi vazifen, Türk bağımsızlık ve Cumhuriyeti'ni kurtarmaktır! İhtiyaç duyduğun güç damarlarındaki soylu kanda mevcuttur!